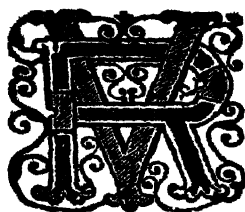

శ్రీరస్తు.
 శ్రీనాథపండితప్రణీత
పరహితసంహిత
 ఆంధ్రతాత్పర్యవివరణసహితము
 (సాధారణకాణ్డము)

చెన్నపురి:
 వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుఅండ్సన్స్
 వారిచేబ్రకటితము
 1932.
All Rights Reserved.

పీఠిక

“ప్రణమ్య జగదుత్పత్తిస్థితి సంహారకారణమ్
స్వగోపవర్గయోద్వారం త్రైలోక్యశరణం శివమ్.”

పరులకు (ప్రాణులకు) హితము సమకూర్చునది యేది కలదో అది పరహితము, దానిని బోధించుకాస్త్రము పరహితసంహిత. గ్రంథకర్త దీనిని పరహితతంత్రమనియు, జ్యోతియున్నాడు. ఈతంత్రమును చదివి చికిత్సావిధానమున కాస్త్రీయవద్దలి నవలంబించుటచే నమర్థులయిన వైద్యపరులు రోగుల కుచితచికిత్స యొనర్చి వారికి ఆరోగ్యరూపమయినహితము సమకూర్చు నర్హు లగుదురు. కేవలము ద్రవ్యసంపాదనాదిరూపమయిన అత్తహితమును మాత్రమే అపేక్షించియుండక చికిత్సచేయుట చికిత్సకుని పరమధర్మము. అట్టియుత్కృష్ట వైద్యధర్మము నవలంబించి పరుల కుపకృతిచేసి యారోగ్యభాగ్య మొనగుటకు ఈవైద్యకతంత్రము ముఖ్యసాధనము గావున పరహిత మను పేరు దీని కన్వర్థముగ నున్నది. ప్రధానముగ పరహితార్థమయియే యిది యేర్పడినను అనుషంగికముగ తన హితమునకుఁగూడ నుపకరించును.

ఈతంత్రము అష్టాంగములకు సంబంధించినచికిత్సలు సంపూర్ణముగ వివరించును. ఆ చికిత్సలు ఫలవంతములై లోకహితార్థ ముపయోగ్యములగును. కనుకనే దీనికి పరహిత మను నామ మన్వర్థ మగును. ఈతంత్రము సాధారణకాండము, అష్టాంగకాండము రసకాండ మను మూడుకాండములు గలది. చికిత్సాసామన్యమగు సాధారణవిషయములనెల్ల వివరించునది సాధారణకాండము; నీనినే చరకాదులు సూత్రస్థాన మనుపేరు వ్యవహరించి యున్నారు. ప్రస్తుతము ముద్రణభాగ్యమును పడసిన దీసాధారణ కాండమే. “ఇతి శ్రీనాథ పండితకృతో పరహితసంహితాయాం సాధారణకాండః ప్రథమస్కంధః” అనుటచే నిది విదితము. రెండవకాండము అష్టాంగచికిత్సలను వివరించుభాగము. దానిని చరకాదులు చికిత్సాస్థాన మనిరి. మూడవకాండము రసగంధకపామాణాదిభి నిజపదార్థముల శోధన మారణాది సంస్కారములచే భిన్నాదిరూపాంతరపరణామము నొందించి వానిని రోగముల కుపయోగించువిధానమును బోధించును గనుక దానికి రసకాండ మనుపేరు కలిగినది. అట్టి యీగ్రంథము

“నిదానే మాధవశ్రేష్ఠః సూత్రస్థానేతు వాగ్భటః,
శారీరే సుశ్రుతఃప్రోక్తః చరకస్తు చికిత్సకే.”

అనుప్రథమాంబిన యుత్తమోత్తమవైద్యగ్రంథః శిలో చేరఁదగినదై యున్నది.

ఈ గ్రంథమునకు గర్త శ్రీ నాథపండితుడు. ఇతడు పరహితసంశయమునకు తెందిన ఆంధ్రదేశస్థుడు; ఆయన రేవడవైద్యశ్రేష్ఠుఁ డనియు పండితులు నిర్ణయించియున్నారు. వీరి యింటి పేరు అగలు “కాళనాథబట్టు” వారనియు పరహితవిద్యయగు వైద్యవృత్తి నభ్యసించి నందున ఆపంశమూలపురుషునకు పరహితనామధేయము కలిగి గృహనామముగా స్థిరపడిన దనియు పండితులు రూపించియున్నారు. ఈ శ్రీనాథుడు శ్రీ. శ॥ 14-వ పతాబ్జమున నుండియుండవచ్చునని యొకయూహ కలదు కాని “హైందవరాసాయనికశాస్త్రచరిత్ర” ను రచించిన శ్రీ సి. పి. రాయగారు శ్రీ. శ॥ 1260-వ ప్రాంతమున కార్ణధరునకు పూర్వము ఒక “శ్రీకాంతు” ని పేర్కొని యుండుట చూడఁగా శ్రీనాథ శ్రీకాంతులు ఒక్కరే యగుదురా యని యశుమానము కలుగుచున్నది. ఈ విషయమును వైద్యచారిత్రికచరితోధకులే నిర్ణయించదగిన సమర్థులు.

1951-వ సం॥ అగష్టునెల ధన్వంతరి పత్రికలో “పరహితసంహితా” ప్రశంస కలుగగా ఆనెల 13-వ తారీఖు త్రిలిక్లపత్రికలో శ్రీవావిళ్లవారు తమవద్ద నున్న ప్రతి 111 శీ॥ గంగపట్టము ను బ్రహ్మణ్యదేవరగారు మైసూరినుండి వ్రాసి తెచ్చిన దనియు అది కీ. శీ॥ శ్రీరామస్వామికాస్త్రలసాటినుండియు తమయింటనున్న దనియు అది ధన్వంతరీసంపాదకుల యొద్దనున్న ప్రతికంటెల్లినై మైనదనియు నొక ప్రకటనకావించిరి. ఆ ప్రకటనను పరామర్శించుచు అష్టోబధనెలలో ఒకపత్రికలో నెలువడినవ్యాసభాగమును పరికిలించిన వారివాద మంతయు పరహితసంహితలో రెండవదగు అష్టాంగకాండ నాశ్రయించియుండుటచేతను, వావిళ్లవారిప్రతి మొదటిదగు సాధారణకాండ యగుటచేతను రెండును ఒకదానికొకటి ఖిన్నములే యనుట నిర్వివాదాంశము.

బహువ్యయ ప్రయాసముల కోర్చి ఆంధ్రలోకమునకు వైద్యగ్రంథరత్నముల నుపరిచయముగావింప సంకల్పించిన శ్రీవావిళ్ల వేంకటేశ్వరకాస్త్రులవారు ఇదివరలో అష్టాంగ హృదయము, చరకసంహిత, సుశ్రుతము చక్రదత్త, కార్ణధరసంహిత, వైద్యచింతామణి, బసవరాజీయాద్యమూల్యగ్రంథజాలమును ప్రచురించియున్నారు; ఇప్పు డీ పరహితసంహితను వెలివడిచి ఆంధ్రులకృతజ్ఞతకు పాత్రులైరి.

ఈ గ్రంథమునకు 111 శీ॥ నుదురుపాటి విశ్వనాథకాష్ఠిగారు తెలుగు టీకాతాత్పర్యములు రచించిరి. వారివైదుష్యమొంతయు కొనియాడదగినది. శిష్యుకాలములోనే తక్కిన కాండములనునైతము ముద్రించి ఆంధ్రలోకమున కందఁజేయుభాగ్యము కలుగునట్లు శ్రీవావిళ్ల వేంకటేశ్వరకాస్త్రులవారికి సహాయమొనర్చిన గెల్లూరుజిల్లా మిచ్చిరెడ్డిపాలెము వాస్తవ్యులు డిల్లీ పార్లమెంటుసభ్యులు గా॥ శ్రీబెజవాడ రాఘవంధ్రారెడ్డిగారు సంప్రవసియులు.

ఇప్పు ధి
28-1-52. }

ఇట్లు,
వేదము లక్ష్మీనారాయణకాస్థి

ప ర హి త న ం హి త

సా దా రణ కాణ్డము

విషయ సూచిక

విషయము.

ప్రథమోఽధికారః

మంగళము	1
ప్రతిజ్ఞ	3
చికిత్సాలక్షణము	5
ద్వాదశపదార్థములు	6
దోషములు, వానిస్వరూపము	7
వాతగుణములు	„
పిత్తగుణములు	8
కఫగుణములు	„
వాతస్థానములు	9
పిత్తస్థానము	„
కఫస్థానము	„
వాతమునకు బలాధిక్యకారణములు	10
వాతప్రకృతిలక్షణము	11
పిత్తప్రకృతి లక్షణము	12
కఫప్రకృతి లక్షణము	14
ప్రకృతులతారతమ్యము	16
అగ్నిస్వరూపము, భేదములును	17
నాల్గవిధములైన యగ్నుల ప్రత్యేక లక్షణము	18
కోష్ఠ భేదములు	19
చతుర్విధకోష్ఠలక్షణములు	„
సప్తభూతువులు	„
మలములు	„
సత్వము (రజస్తమోగుణములు)	20
బలము	„
వయో భేదములు	„
దేశ భేదములు	21

పుట.

విషయము.

పుట.

భూమిదేశభేదములు	22
దేహదేశము	„
మాత్రాదికాలపరిమాణము	22
సాత్త్వికలక్షణము	24
దేశాదిసాత్త్వికవివరము	„
అవారము	25
ద్వివిధచికిత్సలు, వానిలక్షణములు	26
ద్రవ్యము రసాదులచేఱబడు క్రమము	„
షడ్రసములు	„
మధురాదిషడ్రసములగుణములు	27
షడ్రసములవీర్యము	„
లవణాదిరసముల స్నిగ్ధత్వాదితార	„
తమ్యము	„
లవణాదిరసముల గౌరవలక్షణవతార	„
తమ్యము	28
త్రివిధవిపాకములు, విపాకస్వరూపము	„
మధురాదిరసములకు విపాకము	„
వింశతి ద్రవ్యగుణములు	„
స్నేహనరూక్షణోషధములు	29
స్నేదన స్తమ్యనౌషధములు	„
ద్వివిధవీర్యము	„
ఉష్ణశీతవీర్యముల ప్రత్యేకగుణములు	30
ద్రవ్యప్రభావ్యము	„
ద్రవ్యములకు మాత్రాది భేదముచే కృత్యభేద	„
నిర్ణయము	31
మాత్రావశ్యకత, అందు మదాహారణము	32
ద్రవ్యసంయోగమున గల్గుగుణ భేదము	33
సంస్కారవిషయమున గల్గుగుణ భేదము	34

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
దేశకాలభేదముచే గల్గుగుణభేదము	35	పిల్ల పెనలు, అడవి పెనలు, పెద్ద పెనలు,	
కాలభేదమున గల్గుగుణభేదము	"	బటానులు, పీనిగుణములు	47
శరీరాసామాన్యగుణము	36	కందులగుణము	48
ఉల్లిగడ్డలచేగల్గినతాపశమనోపాయము	"	మినుములగుణము	"
విచిత్రప్రత్యయారబ్ధద్రవ్యగుణ		కాకాండోలాదిగుణము	"
భేదములు	37	అలచందులగుణము	"
ప్రభావమున గల్గుగుణభేదము	38	ఉలవలగుణము	49
విరుద్ధగుణసంయోగమున నధికగుణ		నల్లనియులవలు అడవియులవలు పీని	
స్థాబల్యము	40	గుణము	"
రసాదినైసర్గికబలము	"	అనుములగుణము	"
ద్రవ్యనిశ్చయమునకు శాస్త్రానుభవముల		సువ్వులగుణము	"
యావశ్యకత	41	అగసి-కుసుమవిత్తనముల గుణము	50
అప్రాజ్ఞకాణ్డే, ద్వితీయాధికారః		అవాలగుణము	"
అథ ద్రవ్యనిశ్చయాధికారః—		ధాన్యములలో సుత్తమాధమములు	"
రక్తకాల్యాదిశూకధాన్యభేదము: వాని		క్రొత్త-ప్రాతధాన్యములగుణములు	"
సామాన్యగుణము	42	అథ కృతాన్నవర్గః—	
రక్తకాలిధాన్యగుణము	43	మండపేయాదిన్వరూపము, మండ	
యావకాదిధాన్యగుణము	"	గుణము	51
కాలిధాన్యములకు దేశవిశేషమున గల్గుగుణ		లాజమండగుణము	52
భేదములు	"	పేయాగుణము	"
అరువదినాళ్లసంభావుల(వప్తిక)గుణము	"	యవాగుణము	"
మహాప్రీహ్యదిగుణములు	44	విలేపిగుణము	"
ఇతరధాన్యగుణములు	"	పక్వాన్నగుణము	53
కొఱ్ఱలు మొదలగుతృణధాన్యముల		శాకగుణము	"
సామాన్యగుణములు	45	మాంసరసగుణము	"
ప్రియంగుకొరదూపకవిశేషగుణములు	"	సాష్ట, అన్నమాంసరసగుణము	54
ఉద్దాలకాదిగుణము	"	ముద్గరస (పెసరకట్టు) గుణము	"
నందీమఖ, మధూలీగుణములు	"	ఉలవకట్టుగుణము	"
యవలగుణము	46	కుల్లాషగుణము	55
అనుయవ, వంశజయవలగుణములు	"	మాషమూషగుణము	"
గోధుమలగుణము	"	ఖలకాంబలికగుణములు	"
శింబీధాన్యములు, వానిసామాన్యగుణ		యూషాదులయందు గురుత్వతార	
ముఖ	47	తమ్యము	"

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
తెలికపిండి మున్నగు వానిగుణములు	56	నెమలిమాంసగుణము	65
వరిపేలాలగుణము	"	కోడిమాంసగుణము	66
అటుకులు వేపుడుబియ్యము పీనిగుణములు	"	కాక కప్రాకమాంసగుణములు	"
సత్తుపిండిగుణము	"	చటక పల్లుజమాంసగుణములు	"
పర్పుట (అప్పడముల) గుణము	57	బిలేశయాదివర్గములమాంససామాన్యగుణములు	"
రాగపాడటగుణము	"	మహామృగ, ప్రసహములమాంసవిశేషగుణములు	"
రాగపాడటవిశేషగుణములు	"	గోధామాంసగుణములు	67
రసాలగుణము	58	గోమాంసగుణము	"
పానకగుణము	"	మూషికాదిమాంసగుణము	"
భక్ష్యవిశేషగుణములు	"	పందిమాంసగుణము	68
శేనకాదిభక్ష్యములగుణములు	59	ఎనుకొతుమాంసగుణము	"
భక్ష్యములకు పాకాది భేదములచేగల్గుగుణవిశేషములు	"	హంసాదిమాంసగుణములు	"
వేసవార-పక్షమాంసములగుణములు	"	మత్స్యములగుణము	"
అథ మాంసవర్గము—		పాతీనకూర్త మాంసగుణములు	69
మృగభేదములు	60	కుశీరాదిగుణములు	"
విక్కిరభేదములు	"	పాటలాస్థాదిమత్స్యగుణములు	"
ప్రతుదవివరము	61	సహస్రదంష్ట్రగుణము	70
బిలేశయములు	"	వర్తిరమత్స్యగుణము	"
ప్రసహములు	"	పెద్దవి చిన్నవియగుమత్స్యముల గుణములు	"
మహామృగములు	62	సంస్కారవిశేషముచే మత్స్యగుణభేదము	"
అప్పురములు	"	గర్భరాదిమత్స్యగుణములు	71
మత్స్యములు	"	మేకలంగూరియలు పీనిమాంసములగుణములు	"
జాంగల ఆనూపజంతువిభాగము	63	ములు	"
జాంగలమాంసగుణము	64	భుజింపదగినిమాంసము	72
జింకమాంసగుణము	"	గ్రాహ్యమాంసము	"
కుండేటిమాంసగుణము	"	బాలాదిమాంసగుణవిశేషములు	"
లావుకమాంసగుణము	"	మాంసములలో గురులఘుతారతమ్యము	73
కపింజలమాంసగుణము	65	అథ శాకవర్గము—	
వర్తికమాంసగుణము	"	పాతాదిశాకసామాన్యగుణములు	74
వర్తకాదిమాంసగుణము	"	సునిష్కణ్డాదిశాకములవిశేషగుణములు	"

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
కాచాకు పులిచింతాకుకూరలగుణములు	74	గుమ్మడియాకుకూరమున్నగువానిగుణము	83
చిట్టికూరగుణము	"	పుచ్చకాయగుణము	"
గృంజగుణము	75	తామరతూండ్లు మొదలగువాని గుణములు	"
భ్రామరకాకగుణము	"	మొల	"
ఆభిశకాకగుణము	"	వైకుంఠ (గడ్డెర) గుణము	84
పిల్లిపీచర మొలకగుణము	"	బాష్ప (మునుగుదామర) గుణము	"
పొన్నగంటికూరగుణము	"	చక్రవర్తి, సువర్ణల గుణములు	85
కసిపెదగుణము	76	పెండలము మున్నగువాని సామాన్యగుణములు	"
కుసుంభనర్త పకాకములగుణములు	"	పెండలమున విశేషగుణము	"
తూటికూరగుణము	"	మూలక కాకగుణము	"
బింబకాకగుణము	"	ముల్లంగికాయలగుణము	86
పటోలాదికాక సామాన్యగుణము	"	వల్లికందగుణము	"
పొట్లగుణము	77	చిన్నముల్లంగిగుణము	"
చేంత్రాసి, సంబరేణుకూరలగుణము	"	కందగడ్డగుణములు	"
వేపాకు వేపపూతగుణము	"	తక్కిలి, ఊలిమిరి, గలిజేరు, కరివేపాకు	"
గురుజగుణము	78	వీనిగుణములు	87
బావంచివెదురు మోపులగుణము	"	మునగకాయ, పువ్వు, వీనిగుణము	"
చిన్నమొలక మొదలగువానిగుణములు	"	మోదుగపువ్వు, చిగుళ్లు వీనిగుణములు	"
సొరాకుమున్నగు కాకములగుణములు	"	అముదపులకు, సువ్వు, ప్రబ్బలి, వీనిగుణములు	"
అరటివల్లారియాకుకాకములగుణము	79	వెదురు మోపులగుణము	88
ఆకాకర, కాకర, వీనిగుణము	"	తెల్లజిల్లేడుగుణములు	"
వంగగుణము	"	ములుంగిరింటగుణము	"
కటుకాఫలకరీరగుణములు	"	ఉత్తమకన్యగుణము	"
అడ్డనరము అగసి వీనిపువ్వులగుణములు	80	తుద్రదంతి (సిన్నదింటెన) గుణము	"
బీరగుణము	"	పెట్టతామరగుణములు	89
బూరుగపువ్వుగుణము	"	కాకజంఘగుణములు	"
మట్టిమొదలగువానిచిగుళ్లుగుణములు	81	బోడతరము, వానిభేదములు, ప్రత్యేకగుణములు	"
చిరిబిల్వముంజాతకగుణములు	"	నెలతాటిగుణము	90
బచ్చలికూరగుణము	"	సహదేవగుణము	"
నేలగుమ్మడు, పాలహారగుణములు	"	గొళి (పాలిపాకు) కూరగుణము	"
గుమ్మడిమున్నగుకాకములసామాన్యగుణములు	82		
కూక్కుడివిశేషగుణములు	"		

విషయము.	పుట.
కార్పాసగుణము	90
ఎలుకచెవియాకుగుణము	91
నైకతకాకగుణము	"
బర్హగుణము	"
పిన్నదూలగొండిగుణము	"
పల్లెరాకు, గొంతెమగోరుకూరలగుణము,	"
యక్షాక్షీవజ్రవల్లిగుణములు	92
చింతచిగురు, పూలు వీనిగుణములు	"
విశ్యాకకాక (తెలికపిండియాకుకూర)	"
ముద్దురీకాకాదిగుణములు	93
హరితమంజరీకాకగుణము	"
ఇండుపకాయగుణము	"
ముమ్మకకాకగుణము	"
ఝండుకఫల (పెద్దమానుకాయ)గుణము	"
ఒడ్డికాయగుణము	"
కొడిసెపాల, పొన్న, వీనిగుణములు	94
అంజుషా ఫలగుణము	"
భృంగరాజగుణము	"
మధూక (ఇప్ప) గుణము	"
కోకిలఫలగుణము	"
భుజంగసింహా, శమీఫలగుణములు	95
అరటిపువ్వు, మోవులగుణము	"
అరటి భేదములు, వానితారతమ్యము-	"
గుణము	"
అరటియూచగుణము	"
వనసకాయగుణము	"
పెను నేపగుణము	96
అత్తి కాయలగుణము	"
కలబందగుణము	"
నాళికాకగుణము	"
ప్రవాళికాకగుణము	"
అత్తిపండుగుణము	97
లోణికాకగుణములు	"

విషయము.	పుట.
ముల్లంగిగడ్డగుణము	97
గగ్గెర మున్నగువానిగుణములు	98
నల్లతులసి, అడవిగగ్గెర వీనిగుణములు	"
పచ్చికొలిమిరిగుణము	"
వెల్లులిగడ్డలగుణము	"
నీరుల్లిగుణము	99
గృంజనగుణము	"
హింగుపత్రి, భూకందగుణములు	100
కర్జూరాదిమస్తకగుణములు	"
కాకవర్గమున శ్రేష్ఠములైనవి	"
పత్రాదికాకములలో గురుత్వతార	"
తమ్యము	"
అగ్రాహ్యకాకము	"
అథ ఫలవర్గః—	"
ద్రాక్షపండుగుణము	101
దానిమ్మపండుగుణము	"
అరటిపండు మున్నగుఫలముల	"
సామాన్యగుణము	102
దెంకాయవిశేషగుణములు	"
ఈతపండు విశేషగుణము	103
ఖర్జూరపుపండుగుణము	"
ఖర్జూరపుకాయగుణము	104
గుమ్మడుపండుగుణము	"
రాజాదనఫలగుణము	"
బాదముపండుగుణము	"
మొరళీపండు, దానిపప్పు (చారపప్పు)	"
గుణము	"
రేగునిత్తుల పప్పుగుణము	105
ఈడపండుగుణము	"
గజనిమ్మపండుగుణము	"
తుమ్మికిపండుగుణము	106
దంతిఫలగుణము	"
వెలగపండుగుణము	"

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
నారింజపండుగుణము	106	కాప, సారసజల లక్షణములు	119
నేరేడుపండ్లగుణము	107	చౌండ, ప్రాస్తవణజల లక్షణములు	120
క్షీరవృక్షఫలములగుణము	"	వాఙ్మ, కై దారజలలక్షణములు	"
మామిడికాయ పండు వీనిగుణము	"	బొద్దిద, పాల్వలజల లక్షణములు	121
వేతసాష్టగుణము	"	నాదేయ, బొవలజల లక్షణములు	"
చింతపండుగుణము	108	తాటాకజలగుణములు	122
మారేడుపండు, కాయలగుణములు	"	కొవజలగుణము	"
పేముపండు, వేపపండు, వీనిగుణము	"	సారసజలగుణము	"
జమ్మిపండుమున్నగువానిగుణములు	109	చౌండజలగుణము	"
మాడిఫలములగుణము	"	ప్రాస్తవణోదకగుణము	"
జీడిపండుగుణము	"	వాఙ్మజలగుణము	"
పూలినీఫలగుణము	110	కై దారోదకగుణము	123
ఓకపండుగుణము	"	బొద్దిదజలగుణము	"
నిమ్మపండుగుణములు	"	పాల్వలలోదకగుణము	"
ఫలవర్ణములలో నుత్తమములు అధమములు	111	నాదేయ, బొవలజలగుణములు	"
వర్ణనీయఫలములు	"	కొన్ని నదీవిశేషముల జలగుణములు	124
అథ జలవర్ణక—		హిమవంతమునను మలయమునను	
వింద్రోదకము, దానిగుణము	112	పుట్టిన నదులజలగుణములు	"
ఉదక భేదములు	113	కొన్ని దేశములయందలి నదీజలగుణ	
గంగోదకము, దానిగుణము	"	విశేషములు	"
సాముద్రోదకము, దానిగుణము	114	ఋతు భేదముచే తటాకాది జలలోప	
జలమునకు ఋతువిశేషములగల్గు		యోగనిర్ణయము	125
రసవిశేషములు	"	సారికేశోదకగుణము	"
గాంగోదకోత్పత్తికాలము	115	అత్తినిర్ణయము	"
పానార్థ మైనజలము	116	తాటికాయనీళ్లమున్నగువానిగుణములు	"
జలమునకు భూమి భేదమున గల్గరస		చంద్రకాంతజలము, దానిగుణము	"
భేదము	"	కారక, హైమజలములగుణములు	126
జలమునుంచవలసినవద్దలి	117	పానార్థ జలలక్షణము	"
హంసోదకము	"	దుష్టజలము	"
భౌమజలగ్రహణకాలము	119	దుష్టజలమును చక్కజేయువిధము	127
భౌమజల భేదములు	"	జలములయొక్కవీర్యవిపాకములచే	
తాటాకజలలక్షణము	"	గల్గుదోషములు	128
		జలపానమున కొన్ని నియమములు	"

విషయము.	పుట.
ఉదకప్రాశస్త్యము, జలపానావశ్యకత్వము	129
జలపానము లేనందున గల్గుచుపడ్రచములు	"
జలపానవిధము, సుయోగాఽతియోగములగుణాదోషములు	130
కోష్ఠ(కొంచెము పెచ్చునైన) జలముచు పానము జేయదగినవారు, దానిగుణము	"
శీతజలపానార్హులు	"
సర్వజలపాననిషిద్ధులు	131
తైలైష్ఠ్యవ్యాధులయందు జలపానమున కుపాయము	"
భోజనకాలమున జలపాననియమము	"
శీతోదకగుణము	132
వేడినీళ్లగుణము	"
కాగిచల్లారిననీళ్లగుణము	133
అథ ఊరవర్గః—	
ఊరసామాన్యగుణము	"
ఆవుపాలసామాన్యగుణములు	134
ఆవులవర్ణాది భేదములచే గల్గుగుణవిశేషములు	"
ఎనుముపాలగుణము	135
మేకపాలగుణము	"
గొట్టెపాలగుణము	"
మేక, ఆవు, గొట్టె, ఎనుము, వీనిపాల సువయోగింపదగినవారు	"
స్త్రీలచనుబాలగుణము	"
పచ్చిపాలగుణము	136
కాచబడినపాలగుణతారతమ్యము	"
సంతానికగుణము	"
ధారోష్ఠాదిఊరగుణములు	137
అగ్రహ్యఊరములు	"

విషయము.	పుట.
పాలుపెడుటకు కాలనియమము	137
కొన్ని కారణములచే పాలకు గురులాఘవసంప్రాప్తి	"
దెంకాయపాలగుణము	138
పెరుగుసామాన్యగుణము	"
దధిమస్తుగుణము	139
దధిసారగుణము	"
గేదె, మేక, గొఱియ వీనిపెరుగుగుణము	140
మజ్జిక సామాన్యగుణము	"
మజ్జిక భేదములు	"
తక్రవిశేషగుణములు	141
మజ్జిక సువయోగింపం దగనిసమయములు	"
వాత-పిత్త-కఫముల ప్రకోపమున మజ్జిక సువయోగించువిధము	142
మజ్జికకు సంబంధించిన మరికొన్నిగుణములు	"
పెన్న (నూతనముగ దీయబడినది) గుణము	143
ప్రాతపెన్న పాలలోని పెన్నలగుణములు	"
నేలిగుణము	144
ఘృతమండగుణము	"
ప్రాతనేలిగుణములు	"
పురాణఘృత భేదములు; వానిగుణములు	145
కిలాటరుచకాదిగుణములు	"
పెరుగు నెయ్యి మున్నగు వానిసామాన్యగుణ భేదములు	"
అథ ఇత్థువర్గః—	146
ఫాణితము, దానిగుణము	147
బెల్లము సామాన్యగుణములు	"

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
ప్రాతబైల్లము, క్రొత్తబైల్లము, వాని గుణములు	147	అతిష్టమద్యగుణము	158
మత్స్యండికాదిగుణములు	"	మాద్వీకమద్యగుణము	"
యానశర్కరాగుణము	148	ఖాద్వారాదిమద్యగుణములు	"
అన్ని శర్కరలకును సామాన్యములగు గుణములు	"	వక్తరసాదిమద్యగుణము	159
ఇష్టపుష్పల చక్కెరగుణము	"	శుక్త (పులిసినకల్లు) గుణము	160
లేనె సామాన్యగుణములు	"	గుడాదిశుక్తతారకమ్యము	"
లేనె యెనిమిదివిధములు; అందు పాష్పికశ్లామరగుణములు	149	అసుతలక్షణము	161
ఛాత్ర మను లేనెగుణము	"	కాండాకిగుణము	"
అర్హ మను లేనెగుణము	"	ధాన్యామ్యగుణము	"
బొద్దాలకాదిమధుగుణములు	150	సాపీరక-తుషోదకగుణములు	"
నూతన-పురాణమధుగుణములు	"	అథ మూత్రవర్గః—	
వక్ష్-ఆమమధుగుణములు	151	మూత్రవర్గము, దానిసామాన్యగుణము	162
అథ తైలవర్గః—		గోమూత్రగుణము	"
తైలవిశేషగుణము	152	పేకపంచితము	"
ఆముదపుగుణము	153	గొఱియలమూత్రగుణము	163
అగసినూనె-తునుమనూనె పీనిగుణములు,		గోదెలమూత్రగుణము	"
నేపాళపుగింజలు మున్నగువాని నూనె గుణములు	"	వీనుగు మున్నగువాని మూత్రముల గుణము	"
వసాచుజ్జలగుణములు	155	పిత్తగుణము	"
వసాభేదములలో తారకమ్యము	"	మనుష్యలమూత్రగుణము	164
అథ మద్యవర్గః—		అథ లోహవర్గః—	
క్రొత్త-ప్రాతమద్యములగుణములు	156	బంగరుగుణము	"
మద్యపాళమునందు నిష్కర్షోపచార ములు	"	వెండిగుణము	"
గురామద్యగుణము	"	తామ్రగుణము	"
వారుణీమద్యగుణము, బుగలాదిగుణ ములు	157	కాంస్యగుణము	"
తానికాయలమద్యము	"	ఇత్తడిగుణము	165
యవగురాదిమద్యగుణములు	"	నీసగుణము	"
		వంగగుణము	"
		తీక్ష్ణలోహగుణము	"
		వర్త-కాంతలోహగుణములు	"
		లోహకీట్టగుణము	166
		అథ రత్నవర్గః—	
		మాణిక్యగుణములు	"

విషయము.	పుట.
ముత్యములగుణము	166
పవడపువ్వురాగములగుణములు	"
తార్పార్యదిమణిగుణములు	167
రత్న సామాన్యగుణములు	"
స్ఫటికగుణములు	"
శంఖ-సముద్రములగుణములు	"
రసకగుణములు	168
అథ గన్ధకాదయః—	
గంధకగుణములు	"
మణిశిలగుణము	"
గంగసిందూరగుణము	"
కాంతీగుణము	169
కాసీనగుణము	"
కంఠవృగుణము	"
మాఝీకగుణము	"
విమల-సన్యగుణములు	"
చపల-వజ్ర-వైక్రవగుణములు	"
అభ్రకగుణము	170
అజ్ఞానములు, వానిగుణములు	"
శిలాజతువు, దానిసామాన్యగుణములు	"
గోమూత్రశిలాజతు, కర్పూరశిలాజతు గుణములు	171
వెదురుపప్పుగుణము	"
లవణసామాన్యగుణము	172
నై ంధవలవణగుణము	"
సౌవర్చలవణలక్షణము	"
బిడాలవణగుణము	"
సాముద్రలవణగుణము	"
కౌద్దిదలవణగుణము	173
కృష్ణలవణగుణము	"
రోమక, కాచలవణములగుణములు	"
లవణోపయోగసియమము	"
యవతైరగుణము	174

పరిహిత—0

విషయము.	పుట.
క్షారసముదాయసామాన్యగుణములు	174
త్రిక్షరము	"
ఇంగువగుణము	"
అథ హరితక్యాదయః—	
కరకకాయలు, వాని భేదములు	175
శ్రేష్ఠములగు కరకకాయల లక్షణము	"
కరకకాయగుణము	"
ఉసిరికకాయగుణము	176
తానికాయగుణము	177
కరకకాయనుపయోగింపదగనివారు	"
త్రిఫలాప్రమాణము, దానిగుణము	"
చతుర్థాశ్ర-త్రిజాతకములు; వాని గుణము	178
మిరియములగుణము	"
పిప్పిలిగుణము	"
శుంఠిఅల్లముగుణములు	179
త్రికటుకములగుణము	"
చవ్యముయొక్కయు, మోడియొక్కయు చిత్రమూలముయొక్కయు గుణ ములు	"
పంచకోలము, దానిగుణము	"
మహాపంచమూలము, దానిగుణములు	180
హస్తపంచమూలము, దానిగుణము	"
మధ్యమపంచమూలము, దానిగుణము	"
జీవనపంచమూలము, దానిగుణము	"
తృణపంచమూలము, దానిగుణము	181
వల్లిపంచమూలము, కంటకపంచ మూలము, వానిగుణము	"
బిలాత్రయగుణము	"
పసుపు-హ్రానిహమిపు, వీనిగుణములు	"
తిప్పతీగెగుణము	182
ములంగోరింటగుణము	"
హింస్రగుణము	"

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
నల్లజీలకఱ్ఱ మున్నగువానిగుణము	182	మదనగుణము	189
ఓమముయొక్కగుణము	"	జనుభగుణము	"
జీరకద్వయగుణము	"	శంఖాని (దింబెన) మున్నగువానిగుణములు	"
హింగుపత్రి మున్నగువానిగుణము	183	ములు	"
సదాప మున్నగువానిగుణములు	"	పూలసంధుత్తారగుణము	190
విషాద్వయముస్తాగుణములు	"	బావంబిమున్నగువానిగుణములు	"
భూనింబవర్షటాదిగుణములు	"	అశ్వగంధాదిగుణములు	191
వృక్షపుటశింబవత్తగుణము	184	లవంగములగుణము	192
శిఖిపత్రివచాగుణములు	185	జాజికాయగుణము	"
అవల్లబైడగజనీజలగుణములు	"	తక్కిలములగుణము	"
కర్పూరపుబెండగుణము	"	అగరుగుణము	"
తెల్లమిరియాలగుణము	"	చందనము, వట్టివేరు, కురువేరు వీనిగుణములు	193
అష్టవర్గగుణములు	"	కర్పూరము మున్నగువానిగుణములు	"
వృద్ధదారుగుణము	186	కస్తూరిగుణము	"
దస్తీగుణములు	"	మృగశ్వేదగుణము	"
ఎఱ్ఱతెగడగుణము	"	దవనము, ముర వీనిగుణములు	194
తెల్లతెగడగుణము	"	తామరసాదిపుష్పగుణములు	"
జిల్లేడుపాలు, జెముడుపాలు వీనిగుణములు	"	జాజి మున్నగువానిపుష్పలగుణములు	"
కృతమాలగుణము	187	మొగలిపుష్ప మున్నగువానిగుణములు	"
అద్దసరపుగుణము	"	మంకెసపుష్పమున్నగువానిగుణము	195
శేగుపండు, బావంబివత్తులు వీనిగుణములు	"	చేమంతి, మొల్లపుష్పలగుణము	"
శల్వకమధూకఫలగుణములు	"	దంతధావనగుణము	"
నీటిపాచిగుణము	188	జిహ్వలేఖనగుణము	"
అశ్మంతకము భుజపత్రి వీనిగుణములు	"	తాంబూలగుణము	"
పెరువేము, కాంచనారము-వీనిగుణములు	"	తూరాధిక్యమునగల్గదోషములు	196
పద్మగుణము	"	తైరముచే వగుగుణము	"
సర్పాక్షి, సూర్యభక్త, సువహవీనిగుణములు	"	అభ్యంగనగుణము	"
మ్రంగవండు గుణము	189	కర్ణపూరణపాదాభ్యంగగుణములు	197
చేడుసొర మున్నగువానిగుణములు	"	స్నేహచేమనగుణము	"
		వ్యాయామగుణము	"
		ఉద్వర్తనగుణము	198
		సన్నానగుణము	"

విషయము.	పుట.
స్నాననిషిద్ధులు	198
పాదప్రక్షాళనగుణము	"
దేవాదిపూజనవిధి	"
ఆహారగుణము	199
అత్యుష్ణాద్యాహారములచే గల్గుగుణ	"
దోషములు	"
అతిమధురాద్యాహారగుణము	200
కాలనిద్రాగుణము	"
అంగమర్దనగుణము	"
సుఖశయనాననగుణములు	"
కూర్పొనియుండుట, తిరుగుటచే గల్గు	"
గుణములు	201
పాదరక్షలను ఛత్రమును ధరించు	"
టచే నగుగుణములు	"
ఉష్ణీపదండధారణగుణము	"
చామరములు, వీచనలు, వీచినుండి	"
వెడలుగాలిగుణము	"
తూర్పు మున్నగునష్టదిక్కులగాలికిరస	"
గుణాదులస్థిర్యము	202
తీవ్రమైనగాలిమున్నగువానిగుణములు	"
ఎండనీడలగుణములు	203
ఆధ్యాయవిషయోపసంహారము	"
అథ స్వస్థవృత్తాధికారః—	"
త్రితీయాధికారః	"
స్వస్థలక్షణము.	204
త్రిదోషములచే శరీరమునకుగల్గు	"
నుష్కారము	"
రసాదిధాతువులకృత్యములు	205
మల-మూత్ర-స్పేషములకృత్యములు	206
ప్రాతఃకాలకృత్యములు	"
సస్యగండుషవిధి	207
ధూమపాన, తాంబూలనియమము	"
అభ్యంగననియమము	"

విషయము.	పుట.
వ్యాయామగుణము	208
అర్థశక్తి	"
వ్యాయామానంతరకృత్యము	209
ఉష్ణోదకస్నానగుణము	"
వస్త్రాదిధారణవిధి	"
సురార్చనావిధి	210
యుక్తమద్యసేవచేగల్గుగుణములు	"
మద్యసంధానము	211
త్యాజ్యద్యదోషము-దోషప్రశమనో	"
పాయములు	212
మధ్యాసవము, దానిగుణము	213
మత్స్య్యండికానవము, దానిగుణము	"
వైష్ణికానవము, దానిగుణము	214
నారికేళానవము, దానిగుణము	"
మాధ్వీకము	215
సురాసస్థానము	"
కృష్ణసుర	216
ద్రాక్షానవము	217
నారికేళానవము	"
మధుకానవాదులు	"
ప్రభువులకు మద్యపానవిధి	218
మద్యపానావశ్యకత	220
మద్యపానావధి	221
మద్యపానాహ్లోషచారములు	"
త్రిదోషానుగుణమద్యములు, దోషాను	"
సారపానకాలము	222
శరీరధారణోపాయము	"
చతుర్విధాన్నభేదములు	"
గోధుమతూరిలు, రొట్టెలు	223
మనోహరములు	"
మఱికొన్నిభక్త్యవిశేషములు సాధన	"
ప్రకారము	224
మాంసపాశవిధి	226

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
మాంసపటకములు	227	ద్రవరూపమైనపాడబము	229
మాంసపాకవిశేషములు, అందుమర్దురములు	"	రాగ మనుద్రవవిశేషము	"
వర్ణశుద్ధికాచక్రశీసాధనప్రకారము	228	పండ్డరసమును ద్రవించజేయువిధము	"
వృక్కపాకవిధి	"	నారికేళరసము	240
ఉపఖండపాకవిధి	"	పానకము	"
మస్తీష్కపాకము	229	తాపహరపానకము	241
వక్షిమాంసపాకము	"	అరుచిహరలేహ్యము	"
మత్స్యములపాకవిధము	"	సస్తర్పణము	"
మఱియొకమత్స్యపాకవిధానము	"	పంచసారపానకము	242
కాకముల వక్ష్యముజేయువిధము	230	ఉదమస్థము	"
గగ్గరమున్నగుకాకములపాకము	"	కాండాకి	"
మూలకకాకపాకము	231	క్షీరపాకదమంధము	"
హరితకాకాదిపాతము	"	క్షీరపాకభేదములు	243
వేత్రాగ్రకాకపాకము	"	పెరుగును పేరబెట్టువిధము	"
బోడతరముమున్నగుకాకములవక్ష్యము	"	తక్రభేదములు, వానిగుణము	244
చేయువిధము	"	పెన్నకాచి నేయిచేయువిధము	"
ఔశనము, హరితము, ఆనుతము అను	"	నీటిని శుభ్రపరచువిధము	"
సంస్కారభేదములు	233	ఉదకమును పరిమళింపజేయుసంస్కారము	245
మాంసరసవిధానము	"	జలపానము సేయువిధము	246
మత్స్యరసవిధానము	234	భోజనయోగ్యకాలము	247
ఖడ, కాంచీలికములు	"	భోజననియమము	"
బాలము అనునది మొదలగు తక్రభేదము	"	భుజింపదగనియోహారము	248
సిక్తక, రసాల, శిఖరిణిభేదములు	235	కిలాటాదిశీలననిషేధము	"
ప్రకారాంతరముగ రసాలయోగము	"	స్వస్థతయందు సేవింపదగినవదార్థములు	"
భుక్తంజరతక్రము	"	క్షీరాదిపానయోగ్యపాత్రలు	249
కాంజికతక్రము	236	వీసాదివదార్థములభుజించుక్రమము	250
మరియొకతక్రభేదము	"	కొన్నిభోజననియమములు	"
గుళికా-చూర్ణపాడబములు	237	అహారపరిమాణము	251
చిక్కిరిపాడబము	238	సీనాలిమాత్రాదినిషేధము	"
లేహ్యరూపమైనపాడబము	"	విరుద్ధాశనలక్షణము	252
లేహ్యరూపమైనపాడబము	239	విరుద్ధాశనమునగలగురోగములు	253

విషయము.	పుట.
ద్రవ్యావిరోధమునకు కారణములు	254
క్షీరవిరుద్ధములు	"
కొన్ని విరుద్ధావరోధములు	255
క్షీరమిత్రవర్గములు-అజీర్ణపదార్థ	
జీరణవస్తువులు	"
కొన్ని ద్రవ్యములకు విరుపు	256
విషప్రతివిషములు	257
మరికొన్ని విషప్రతివిషములు	"
మరికొన్ని విరుగుడులు	258
పెరుగుతువిరుపులు	259
మజ్జగవిరుపు	"
నేతికి వెన్నకువిరుపు	260
షేహోదులు జీర్ణముకానివో విరుపు	"
ఇత్థోద్విదికారప్రతిక్రియలు	"
తాంబూలవికారప్రతిక్రియలు	261
అనుపానావశ్యకత	"
అనుపానములలో సుదకముశ్రేష్ఠము	"
యవాదిభక్షణమునందనుపానము	262
మాంసమున కనుపానము	"
అనుక్షానపానసంగ్రహము	263
భోజనానంతరనియమము	"
శయనక్రమము	264
రాత్రిభోజననియమము	"
స్త్రీసంభోగనియమములు	"
ఋతుభేదముచేసంభోగనియమము	265
నియమములేనిసంభోగమున గల్గుహాని	"
సంభోగనియమమున గల్గుగుణములు	266
సంభోగమునపయకిపానము	"
నిద్రావ్యక్త్యయమున గల్గుదోషము	"
నిద్రాస్వరూపము	"
నిద్రాకాలము	267
ఋతుచర్య, అందుగ్రీష్మఋతుచర్య	"
వర్షర్తుచర్య	"

విషయము.	పుట.
శరదృతుచర్య	268
హేమవృత్తిశరణుతువులచర్య	269
వసంతఋతుచర్య	"
షడృతువులలో మధురాదిరససేవ	
సక్రమము	270
షడృతువులలో నన్నపానసేవన	
నియమము	"
సద్యోబలహారములు	"
సద్యోబలకరములు	"
విషమునందు శ్రద్ధయావశ్యకము	"
స్వస్థరక్షణములు	271
ఆరోగ్యకారణములు	"
అథ అథాతురవృత్తాదికారము	
చతుర్థాధికారము	
రోగపరిక్షావశ్యకత	273
త్రివిధరోగములు	"
త్రిదోషములకు సర్వరోగముఖ్య	
కారణత్వము	"
త్రివిధరోగశమనోపాయములు	274
దోషముల చయ-ప్రకోప-ప్రశమ	
లక్షణములు	"
త్రిదోషములకు కాలకృతచయాద్య	
వస్థలు	275
ఆహారాదివశమున చయాదులుగల్గుట	276
వాతము ప్రకోపించుటకు కారణ	
ములు	"
పిత్తప్రకోపకారణములు	277
కఫ-దంధప్రకోపకారణములు	"
త్రిదోష(సన్నిపాత)ప్రకోపకారణ	
ములు	278
ప్రవృద్ధవాతకృత్యములు	279
ప్రవృద్ధపిత్తకృత్యములు	"
ప్రవృద్ధకేషకృత్యములు	"

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
ప్రవృద్ధరసరక్తకృత్యములు	280	కృచ్ఛసాధ్యలక్షణము	289
ప్రవృద్ధమాంసమేదోధాతువుల కృత్యములు	"	యాభ్యురోగలక్షణము	290
ప్రవృద్ధఅపి-మజ్జ-శుక్రములకృత్య ములు	"	ప్రత్యాభ్యేయలక్షణము	"
ప్రవృద్ధమలమూత్రములకృత్యములు	281	వ్యాధులకు కారణాంతరములచేగల్గు నవస్థాభేదము	291
ప్రవృద్ధస్వేదాదికృత్యములు	"	అరిష్టలక్షణములు	"
క్షణవాతకృత్యములు	"	మలమూత్రాదులయందు దరిష్టలక్షణ ములు	"
క్షీణాపిత్తకఫకృత్యములు	"	"	"
క్షణరసరక్తకృత్యములు	282	వ్యాధిసామాన్యముగనరిష్టలక్షణములు	292
క్షీణమాంసమేదాదికృత్యములు	"	వ్యత్యయరూపారిష్టలక్షణములు	"
క్షీణాస్థిమజ్జకృత్యములు	"	ఆనన్దమరణలక్షణము	293
క్షీణశుక్రకృత్యములు	"	వైద్యునిపిలువను దూతవచ్చినకాల ముచేగల్గు అరిష్టము	"
క్షీణమలమూత్రస్వేదకృత్యములు	283	ఔషధసంబంధమైనయరిష్టము	"
సూక్ష్మమలక్షయలక్షణములు	"	ఔషధసిద్ధిసంబంధమైనయరిష్టము	"
ధాతువులవృద్ధిక్షయములకు కారణ ములు	"	స్వతంత్ర-పరతంత్ర-పూర్వరూప-ఉప ద్రవరూపవ్యాధిభేదములు	294
ధాతువులవృద్ధిక్షయక్రమము	"	స్వతంత్ర-పరతంత్రలక్షణములు	"
వాతాదిక్షయావృద్ధివికారసామాన్య చికిత్స	284	స్వతంత్ర-పరతంత్రరోగచికిత్సా క్రమము	"
రక్తాదిదోషవృద్ధిక్షయనితరోగచికిత్స	285	సామనిరామరోగభేదము	295
దోషవృద్ధిక్షయశమనోపాయము	286	సామ-నిరామలక్షణములు	"
దోషధాత్వాదుల ప్రకోపక్రమము	"	వాతప్రకోపసామాన్యచికిత్స	296
ప్రోతోదుష్టలక్షణము	"	పిత్తప్రకోపసామాన్యచికిత్స	297
దోషధాత్వాదులచే రోగోత్పత్తి క్రమము	"	కఫప్రకోపసామాన్యచికిత్స	298
వాతకృత్యములు	287	సంసర్గ-సన్నిపాతచికిత్స	"
పిత్తకృత్యములు	288	వాతపిత్తసంసర్గాదిచికిత్సాక్రమము	299
కఫకృత్యములు	"	సంసర్గసన్నిపాతచికిత్సాకాలము	"
దోషలక్షణప్రయోజనము	"	చికిత్సాయోగశ్రేష్ఠత్వము	"
రోగవైద్యవిధము (నిజాగస్తభేదము)	"	సామదోషచికిత్సావిశేషవిధానము	"
సాధ్యాసాధ్యవిభేదములు	289	సర్వశరీరకషామరోగచికిత్సా క్రమము	300
మూసాధ్యలక్షణము	"	శోధనద్రవ్యోపయోగమార్గములు	"

విషయము.	పుట.
ఆమధారణనిషేధము	300
తిర్థగృహదోషచికిత్సాక్రమము	301
శోధనచికిత్సావశ్యకత	"
వాతాదిదోషశోధనకాలము	"
దోషాధిక్యమునందు శోధనకాలము	302
నందిగ్రావనమునందు రోగములకు చికిత్సాక్రమము	"
హేతువిపరీతాది చికిత్సాభేదములు	303
బ్రంహణలంఘనాదిచికిత్సాభేదములు	304
బ్రంహణక్రియాద్దులు	305
బ్రంహిశలక్షణము	"
బ్రంహణాతియోగమునగల్గురోగములు	306
శోధన-శమనచికిత్సావాంతరభేదములు	"
లంఘనచికిత్సాద్దులు	"
లంఘనోపయోగక్రమము	307
అపత్సర్పణమునగల్గుణము	"
దోషబలతారతమ్యముచే లంఘనోపయోగక్రమము	"
లంఘితలక్షణము	"
లంఘనాతియోగమునగల్గురోగములు	308
బ్రంహణలంఘనములవిశేషవిధి	"
వ్యాధి విపరీతచికిత్సాభేదములు	309
సిద్ధోషధప్రయోగము	"
వ్యాధితీక్షణుడు విడువదగినవి	"
మఱికొన్నివిరుద్ధక్రియలు	310
వ్యాధినిశ్చేషకావశ్యకత	"
పత్త్యసేవనావశ్యకత	"
పత్త్యాభ్యాసక్రమము	"
అన్నపానాదు లపాతములైనచో జేయువిధి	311

విషయము.	పుట.
మండపేయాదిలక్షణములు	311
ఉష్ణోదకభేదము	312
రాష్ట్రమున్నగువానివేడిచే కాగిన సీతగుణము	313
పితృధిక్యమునజలతాపవిధి	"
సౌమ్య-ఆగ్నియోషధములు, వాని స్థానము	"
అనూపాదిదేశములగ్రహింపదగిన యోషధములు	"
మధురాదిషడ్రసములకు బలవత్తరకాలనియమము	314
గ్రహింపదగినయోషధలక్షణము	"
భేషజముయ్యగ్రహించుక్రమము	315
ఓషధులభద్రపరచుక్రమము	316
ఓషధులు నిలవయిండుకాలము	"
గ్రాహ్యమైన ఆవుయొక్కపాలు మొదలైనవాని వివరణము	317
పచ్చివిగనే యుపయోగింపవలసిన యోషధులు	"
త్వక్సారములు (చట్టలనేగ్రహించవలసినయోషధులు)	"
బెరడునువిడిచిగ్రహింపదగినవి	318
విశేషవిధి లేనిస్థలమున సామాన్య చరిభాష	"
1. శోధనాదిగణములు, (అందు వసునములగల్గించుద్రవ్యగణము)	"
2. విశేషనద్రవ్యగణము	"
3. నిరూపణవస్త్రగణద్రవ్యములు	319
4. శిరోవిశేషనద్రవ్యగణము	"
5. వాతహరద్రవ్యములు	"
6. పిత్తహరద్రవ్యములు	"
7. కఫహరద్రవ్యములు	320
8. జీవంత్యాది(జీవనీయ)గణము	"

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
9. విదార్యాదిగణము, దానిగుణము	320	31. ఏలూదిగణము, దానిగుణము	327
10. కారిబాదిగణము, దానిగుణము	321	32. కణాదిగణము, దానిగుణము	"
11. పద్మకాదిగణము, దానిగుణము	"	33. క్యామాదిగణము, దానిగుణము	328
12. పరూషకాదిగణము, దాని గుణము	"	ద్రవ్యాభిజ్ఞమున తుల్యగుణద్రవ్యా భిజ్ఞము	"
13. అంజనాదిగణము, దానిగుణము	"	అలాభప్రతినిధి	329
14. పయోలాదిగణము, దాని గుణము	"	వర్గద్రవ్యముల నుపయోగించుటచే గల్గుగుణము	"
15. గుడూచ్యాదిగణము, దాని గుణము	322	మాత్రాకల్పనవిధి	"
16. అరగ్వధాదిగణము, దాని గుణములు	"	మానవవిభాష	330
17. అసనాదిగణము, దానిగుణ ములు	"	ద్విగుణము వేయుద్రవ్యములు, పలమానవిభేదము	331
18. వరణాదిగణము, దానిగుణము	323	కుచవిధికహయభేదములు, దాని కుత్సప్రకారణములు	332
19. ఊషకాదిగణము, దాని గుణము	"	స్వరసకల్పనము	"
20. వీరతరాదిగణము, దాని గుణము	"	ప్రకారాంతరముగ స్వరసకల్పనము	333
21. లాద్రాదిగణము, దానిగుణము	324	కల్ప-శీత-ఫాంటకల్పనములు	"
22. అర్కాదిగణము	"	శృతకహయకల్పనవిధి	334
అర్కాదిగణగుణములు	"	స్నేహకహయకల్పనము	"
23. నురసాదిగణము, దానిగుణము	"	కహయద్రవ్యభేదముచే పాకకాల నియమము	"
24. ముచ్చికాదిగణము, దాని గుణము	325	స్నేహపాకమునకల్పాద్విప్రమాణము	"
25. వత్సకాదిగణము, దానిగుణము	"	స్నేహపాకమున ఊరావిపాక విధానము	335
26. వచాది-హరిద్రాదిగణములు, దానిగుణములు	"	స్నేహపాకమున కల్పకహయూది నిర్ణయము	"
27-28. ప్రియంగాద్వి, అంబష్టాది గుణములు దానిగుణములు	326	ఊరాదులగుర్బునపుడు తైలపాక కాలనియమము	336
29. ముస్తాదిగణము, దానిగుణము	"	స్నేహసామాన్యముగ వక్షస్వలక్షణము	"
30. న్యగ్రోధాదిగణము	"	ఘృత-తైల-లేహములకు వేరువేర వక్షస్వలక్షణములు	"
న్యగ్రోధాదిగణగుణము	327	మృదు-చిక్కణ-భార-పాకములు, దానివలక్షణములు	337

విషయము.	పుట.
త్రివిధస్నేహపాకములకు ప్రత్యేక కోపయోగము	337
కొన్నిఘృతములను సేవించవలసిన నియమము	"
అభయోపాకవిధి	338
అరిష్టాదులయందు గుడమాక్షికాది పరిమాణము	339
ఆనవాదులకు ధాన్యపుటనిక్షేపము	"
ఆనవాదులకు వీర్యహీనకాలనియమము	"
చూర్ణాదులసేవించుపరిమితి	340
గుడకోధనము	"
గుగ్గులుకోధనము	"
మండురకోధనక్రమము	341
శిలాజితుకోధనము	342
అమృతశర్కరాలవిధానము	"
లాక్ష-గృహకన్యారసాహరణ ప్రకారము	"
తౌరపాకవిధానము	343
స్నేహాకక్రమము	344
స్నేహవతరణక్రమము	346
స్నేహములను భద్రపరచువిధానము	347
సిద్ధావధివిభాగము	348
ప్రాణాచార్యసన్తానము	"
బౌషధమును సేవించుక్రమము	"
బౌషధమును సేవించవలసినకాల నియమము	349
స్నేహస్వేదప్రాముఖ్యము	350
స్నేహోర్ధ్వలు	"
స్నేహోర్ధ్వలు	"
స్నేహప్రయోగక్రమము	351
అవోరానుగుణముగగూర్చినస్నేహోప యోగము	"
పరహిత—D	

విషయము.	పుట.
స్నేహానుగుణముగ స్నేహోపయోగ క్రమము	352
సుకుమారాదులకు స్నేహోపయోగ క్రమము	"
సద్యస్నేహనము	"
స్నేహసమ్యక్సోగ-అయోగ-అతి యోగ-లక్షణములు	"
స్నేహవృత్త్యానమునకు చికిత్స	353
విరూక్షణసమ్యక్సోగ-అతియోగ లక్షణములు	"
స్నేహపానమున పథ్యవిధి	354
స్నేహాభ్యాసమునగల్గుఫలము	"
స్వేదవిధి, తద్భేదములు	"
తాపస్వేదము	"
ఉపనాహ స్వేదము	"
ఉపనాహ స్వేదబంధనక్రమము	355
ఉష్ణస్వేదప్రకారము	356
ఉష్ణస్వేదరూపనాడిస్వేదము	"
రెండువిధములైనద్రవస్వేదము	"
తాపాదిస్నేహములకు ప్రత్యేక విషయములు	357
స్వేదకర్తయందు కొన్నివిశేషవిషయ ములు	358
సమ్యక్స్వేదములక్షణములు	"
స్వేదకర్త చేయదగనివారు	359
స్వేదకర్తార్హులు	360
స్వేదాతియోగజనితరోగములు, వానిచికిత్స	"
స్వేదప్రాశస్త్యము	361
స్వేదకర్తమునగల్గుఫలము	"
పంచకర్తలు, వానిసాచరింపదగిన కాలములు	"
కఫ-పిత్తప్రకోపమున వమన-విరేచనవిధి,	

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
వసునము జేయుపదగినవారు	362	సుధాకల్పము	373
వసునకర్తానర్థులు	"	విరేచనాషధానుపానములు	374
సర్వశోధనకర్తలకుననర్థులు	363	విరేచనాషధము వాంతికాకుండుటకై	
విరేచనములకర్తృలు	"	యుపచారము	"
విరేచనమున కనర్థులు	364	విరేచనాతియోగమున సుపచారములు	"
వసున-విరేచనములకు ప్రధానాష		వసునవిరేచనములయందు స్వేదాది	
ములు	365	ప్రప్తత్తిక్రమము	375
సంతర్పనముచేగల్గిన రోగములయందు		విరేచనములుకానియప్పుడు చేయ	
వసునాషధప్రయోగము	"	వలసినయుపచారములు	"
సంతర్పణమునగల్గినరోగములకు		విరేచనాయోగ-అతియోగలక్షణ	
వసునాషధములు	"	ములు	"
వసునాషధప్రయోగము, వసునముల		విరేచనసమ్యక్గోలక్షణములు	376
చేయునిధానము	366	జ్ఞాపధము జీర్ణముగాకుండులక్షణ	
వసునకాలావచారములు, వసున		ములు	"
సమ్యక్గోలక్షణము	367	జీర్ణాషధలక్షణములు	"
వసునమునందు పాకప్రతీక్షానిషేధము	"	విరేచనాషధసేవనమునలంఘనము	"
హీనవేగమునం దాషధప్రయోగము	368	పేయాదిసేవనక్రమము	377
వసునాయోగలక్షణములు	"	పేయాదిక్రమసేవనప్రయోజనము	"
వసునసమ్యక్గోగ - అతియోగ		విరేచనవ్యాపత్సామన్యచికిత్స	378
లక్షణములు	"	విరేచనాయోగమునగల్గునువద్రవ	
వసునానంతరకర్తవ్యాహారాదినయము	369	ములు	"
వసునాయోగేపునర్వసునవిధి	"	విరేచనమున మలమూత్రాదివేగముల	
వసునముచేగల్గునువద్రవములకు		నిరోధించుటచే గల్గునువద్రవ	
చికిత్సలు	"	ములు	379
వసునప్రయోజనము	371	విరేచనాతియోగము	"
వమితునకు విరేచనవిధి	"	విరేచనాతియోగచికిత్స	"
వాతాదులయందు విరేచనములకై		విరేచనాషధమునెడలనియెడలచేయు	
ప్రివృద్ధార్జ్జివయోగక్రమము	"	విధానము	380
విరేచనమునకు వ్యోమేదిగుటికలు	372	సంశోధనఫలము	"
విరేచనకరతర్పణాషధము	"	వస్త్రీకర్త సుపయోగించవలసినవిషయము	"
విరేచనమునకువ్యోమేదియోగము	"	వస్త్రీకర్తత్రైవిధ్యము	"
హరితకీకల్పము, విరేచనకరేక్షుఖండ		నిరూపావస్త్రీకర్తార్థులు	381
ములు	373	నిరూపావస్త్రీకర్తానర్థులు	"

విషయము.	పుట.
అస్థాన-అనువాసములకనర్హులు	382
అనువాసనవ స్త్రీకర్తృలు	"
అనువాసనవ స్త్రీ కనర్హులు	"
పనునవిరేచనాదికాలనిర్ణయము	383
నిరూహవ స్త్రీ కషాయపరిమితినిర్ణయము	"
పయోధేదముచే ననువాసనవ స్త్రీపరి	
మాణనిర్ణయము	384
అనువాసనవ స్త్రీవిధానము	"
అనువాసనవ స్త్రీయోగ్యతైలయోగములు	"
వ స్త్రీకర్తృ పురండవ తైలయోగము	385
స్నేహవ స్త్రీకాలనిర్ణయము	386
పగలవ స్త్రీకర్తృ చేసినందునగల్గునణము	"
వ స్త్రీప్రయోగవిధానము	"
వ స్త్రీపీడనవిధి	387
మలమూత్రములు వెడలినచో	
జేయదగినకృత్యము	"
వ స్త్రీప్రయోగానంతరకృత్యము	388
వ స్త్రీనంతరభోజనవిధి-ఆనాగత	
స్నేహోనువాసననిషేధము	"
స్నేహమువెడలటకుకాలనియమము	389
స్నేహవ స్త్రీనంతరముఅనువాసనవ స్త్రీ	
ప్రయోగము	"
అనువాసనవ స్త్రీ సమ్యగ్యోగిదిలక్ష	
ణము	390
అనువాసనవ స్త్రీవ్యాపత్తులు	"
ఆభుక్తాదులకు స్నేహవ స్త్రీజనితోప	
ద్రవచికిత్స	"
అహారము జీర్ణించినప్పుడు వ స్త్రీకర్తృ	
నర్హత	391
అవశ్యస్నేహవ స్త్రీపలన కల్గునుపద్రవ	
ములు, వానిచికిత్స	"
నిశ్శేషవ స్త్రీప్రయోగజనితోపద్రవ	
ములు, వానిచికిత్స	"

విషయము.	పుట.
వేగముగవ స్త్రీనుపయోగించుటచే	
గల్గినయుష్మద్రవచికిత్స	392
అనువాసనవ స్త్రీనంతరము నిరూహ	
వస్త్రావశ్యకత	"
నిరూహవ స్త్రీప్రయోగము	"
నిరూహవ స్త్రీకర్తృకల్పనము	393
వాతాదులయందు నిరూహవ స్త్రీ	
స్నేహపరిమితి	"
మతాంతరమున నిరూహవ స్త్రీద్రవ్య	
సంయోజనక్రమము	394
తీక్ష్ణమృదువ స్త్రీసర్వరూపము	"
క్షేష్ణవాతరోగములకు ఏరండాదివ స్త్రీ	395
పిత్తరోగహారవ స్త్రీ	"
నిరూహవ స్త్రీ ప్రయోగానంతరకర్త	
వ్యము	396
వేగాభావమున మరల నిరూహవ స్త్రీ	
ప్రయోగము	"
వేగాభావమునం దుపాయాంతరము	"
ద్వితీయ-తృతీయాదినిరూహవ స్త్రీ	
ప్రయోగము	397
నిరూహవ స్త్రీసమ్యగ్యోగిగాదులు,	
సమ్యగ్యోగమునపథ్యము	"
నిరూహవ స్త్రీనంతరము ఉష్ణోదక	
స్నానగుణము	"
న్యూనాధికవ స్త్రీ ప్రయోగజనితోప	
ద్రవములు	"
న్యూనాధికవస్త్రాదిజనితోపద్రవోప	
చారములు	398
మాధుతైలికాదివస్త్రులు	399
మాధుతైలికవ స్త్రీప్రయోగము	"
వాతహరప్రసృతవ స్త్రీ	400
ఉత్తరవ స్త్రీప్రయోగమున కర్హులు	"
ఉత్తరవ స్త్రీద్రవప్రమాణము	"

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
వస్త్రోపద్రము బ్రతుకెడలనిచో చికిత్స	400	ధూమపానమున గల్గినము	411
ఉత్తరవస్త్రసాధ్యరోగములు	401	చతుర్విధగజ్జూపభేదములు, వాని	
నస్యవిధి, నస్యార్థ రోగములు	402	వినియోగము	"
విరేచననస్యోపయోగవిషయములు	"	స్నిగ్ధాదిచతుర్విధగంధూషలక్షణ	
విరేచననస్యోపయోగక్రమము	"	ములు	412
స్పృహణనస్యోపయోగవిషయములు	403	గంధూషములయందు స్నేహోద్యుప	
బ్రృహణనస్యకల్పనము	"	యోగము	"
శమననస్యోపయోగవిషయములు	"	గంధూషమును ప్రయోగించునియ	
శమననస్యోపకల్పనము	"	మము	"
మర్మప్రతిమర్మనస్యస్నేహమాత్రాభేద		గంధూషకబలపరిమాణము	413
ములు	404	దంతహర్తాదులయందు తిలకలొక్క	
నస్యకర్తానర్థులు	"	దకగంధూషము	"
నస్యప్రయోగకాలనిర్ణయము	405	గంధూషధారణమున తైలమాంస	
నస్యమును ప్రయోగించుక్రమము	"	రసోపయోగము	"
నస్యప్రయోగానంతరకృత్యము	406	కొన్నిరోగములయందు ఘృతాద్యుప	
నస్యప్రయోగసమయమున నిషిద్ధ		యోగము	"
కృత్యములు	407	మాక్షికగంధూషధారణగుణము	414
నస్యధూమాదిప్రయోగానర్థులు	"	ధాన్యాష్టగంధూషగుణము	"
ప్రతిమర్మనస్యప్రశంస	"	తైలరోదక-ఉష్ణోదకగంధూషగుణము	"
ప్రతిమర్మనస్యమున కర్తులును,		స్నేహగంధూషధారణగుణము	"
ఆనర్థులును	"	ఖదిరాదికబలగ్రహగుణము	415
ప్రతిమర్మప్రయోగకాలము	408	వక్త్రదాహమున మధ్యాదికబల	
ప్రతిమర్మపరిమాణము	"	గ్రహము	415
నస్యమునకు తైలప్రాశస్త్యము	"	త్రివిధప్రతిసారణము, దానియంప	
నస్యభ్యాసమున గల్గినగుణములు	409	యోగము	"
అథ ధూమపానవిధి:—		త్రివిధముఖాలేపము, వానిపరిమాణము	"
ధూమపానప్రయోజనము	"	ముఖాలేపధారణక్రమము	416
ధూమపానభేదములు, దాని కర్తులు,		పీనసాదులయందు ముఖాలేపనిషేధము	"
ఆనర్థులు	"	ముఖాలేపసేవనఫలము, దానగల్గ	
అకాలధూమపానముచే గల్గినదోష		గుణము	"
ములు, వానియంపచారము	410	శిరస్సున నుపయోగించదగినచతుర్విధ	
ధూమమును విడచుక్రమము	"	తైలములు	"
ధూమపానక్రమము	411	చతుర్విధతైలోపయోగవిషయములు	417

విషయము.	పుట.
శిరోవస్తివిధానము	417
కర్ణపూరణధారణవిధి	418
మూర్ధంతైలసేవనమున గల్గుఫలము	419
నేత్రరోగములయందు దాహ్యోష్ణితనవిధి	"
అహ్యోష్ణితనవ్యత్యయముచే గల్గుచుప	
ద్రవములు	420
అహ్యోష్ణితనోపద్రవచికిత్స	"
అహ్యోష్ణితనసమ్యక్గోగాదిలక్షణములు	"
అంజనప్రయోగము	"
త్రివిధాంజనములు, వానిలక్షణములు	421
త్రివిధాజ్ఞానకల్పనములు	"
త్రివిధాజ్ఞానకలాకలు	"
త్రివిధాజ్ఞానముల ప్రమాణము	422
అంజనప్రయోగకాలము	"
రాత్రులయందు అంజననిషేధము	"
ప్రత్యాంజనము	423
అంజనప్రయోగనిషిద్ధులు	"
నిషిద్ధాంజనములు	"
అంజనప్రయోగానంతరనియమములు	424
నేత్రాంజనప్రక్షాళనము	"
తర్పణప్రయోగవిషయము	"
తర్పణవిధానము	425
తర్పణోపధధారణకాలపరిమాణము	"
తర్పణానంతరకర్తవ్యవిధి	426
వాతాదిదోషములయందు తర్పణ	
నియమము	"
తర్పణముచే తృప్తాదిలక్షణములు	"
పుటపాకవిధి	427
దోషానుగుణముగ పుటపాక భేదములు	"
పుటపాక ప్రయోగక్రమము	"
తర్పణపుటపాకానర్హులు	428
తర్పణ-పుటపాకములయందు	
వాతాహారాదులు	"

విషయము.	పుట.
నస్యాదికర్మలకావశ్యకత	428
సిరావ్యధనవిధానము రక్తమోక్షో	
పాయము	"
సిరావేధనమున కనర్హులు	429
ఋతుభేదముచే సిరావ్యధనకాలము	430
సిరావేధనక్రమము	"
నాసికా-జీవహ్నిభాగసిరలవేధించు	
క్రమము	431
హస్తసిరావ్యధనక్రమము	"
పాదమున సిరావేధనక్రమము	"
ప్రదేశభేదముచే నుపయోగించు	
శస్త్రములు	432
సమ్యక్స్రావలక్షణములు	"
సమ్యగ్విధాదిలక్షణములు	"
అప్రవృత్తరక్తాస్రావమునకు జేల్లాది	
లేపము	433
దుష్టరక్తము ప్రవించుక్రమము	"
రక్తస్రావమునమూర్ఖులయందు	
చేయదగినవిధానము	"
దుష్టరక్తస్రావానంతరకృత్యము	434
వాతాదిదుష్టరక్తలక్షణము	"
క్షీణాదులకు రక్తస్రావకాలనియమము	"
దుష్టరక్తసామకేషానుజ్ఞ	"
దుష్టరక్తస్రావపరిమాణము	435
స్థానభేదముచే రక్తస్రావపరిమాణ	
భేదము	"
వమనాదులయందు ప్రస్థపరిమితి	"
రక్తము ప్రవించకుండుటకు కారణ	
ములు	"
దుష్టరక్తమును వెడలించుచో గల్గు	
రోగము	436
రక్తాతిస్రావమునకు ప్రతిక్రియ	"
సిరావ్యధనమున విమిమతనిర్ణయము	"

నివయము.	పుట.
జలగలభేదము	437
విషమతోగూడినజలగలక్షణము	438
విషరహితజలూకాలక్షణము	"
రక్తపానముచే ముదించినజలగల	
స్వరూపము	439
జలూకాప్రయోగక్రమము	"
జలూకాదంశమోక్షణకాలము	"
జలూకావమనక్రమము	440
శేషించినదుష్టరక్తస్రావము	"
రక్తమోచనానంతరము చేయదగిన	
యుపచారము	"
శేషరక్తసంధారణము	"
దుష్టరక్తస్రావఫలము	441
శుద్ధరక్తము వెడలుటచే గల్గవలసినద్రవ	
ములు, వానియుపచారములు	"
పర్యుష్ణితదుష్టరక్తస్రావావశ్యకత	"
జలగలు దుష్టరక్తమును పీల్చు	
క్రమము	"
శృంగలక్షణము	442
శృంగముతో రక్తమోక్షణక్రమము	"
రక్ష మోక్షణముచేసినవారికిఘృత	
సేచనము	"
అమృతక్షణనిషేధము	443
రక్తమోక్షణముచేయదగనివారు	"
శస్త్రాదులకన్నతొరము ప్రశస్త్యము	"
పానలేచనములకు తొరోపయోగము	"
పిత్తాదిరోగములయందు తొరనిషే	
ధము	444
సర్వకర్మోపయోగ్యతొరము	445
తొరపాకప్రక్రియ	"
తొరమును ప్రయోగించువిధానము	446
తొరప్రమార్జనాద్యుపచారములు	447
తొరసమృద్ధ్యాదిలక్షణములు	448

నివయము.	పుట.
నాసాదిఇంద్రియముల యతివృద్ధి	
లక్షణములు	449
తొరొందివృద్ధిపచారములు	"
తొరనిధిచేరకాతిస్రావమునకుపచార	
ములు	450
తొరకర్మజ్ఞానావశ్యకత-దాని	
ప్రాశస్త్యము	"
అగ్నికర్మ, దానిశ్రేష్ఠత్వము	451
అగ్నికర్మను చేయదగినస్థానములు	"
చర్మమునందును మాంసమునందును	
అగ్నిదాహము చేయుక్రమము	"
సిరాదులయందగ్నికర్మచేయు	
విధానము	452
అగ్నికర్మకనర్థములు	"
పిత్తప్రకృతిగలవాని కగ్నికర్మచేయు	
విధానము	"
రక్షవేయువద్దతి	453
సమృద్ధిగలక్షణములు దాహానంతర	
కృత్యములు	"
అథ ప్రాయశ్చిత్తాధికారః—	
పాపముల 2 ధికారః	455
ఆరోగ్యమునకు సూర్యోపాసన	
క్రమము	455
ఆచార్యవరణము	456
బలిదానము	457
సూర్యాదిపూజావిధానము	"
కాలివిధానము	459
ప్రతిమాదానాదివిధి	460
రోగములస్వరూపములు:—	
జ్వర-కాశ-క్వాస-హిక్కుల స్వరూప	
ములు	462
రాజయక్షరోగస్వరూపము	"

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
ఆరోగ్యోగ్యస్వరూపము	462	జన్మనక్షత్రాదులయందురోగముగల్గిన	
గండ్రోగస్వరూపము	463	సంభవించుదోషము	466
జీహ్వదంతరోగ, భగందరశ్చీపదరోగ		అశ్విన్యాదిజన్మనక్షత్రములగల్గు	
ములస్వరూపములు	"	రోగములకు శాంతి	"
మసూరీరోగస్వరూపము	"	మృగశిర్షాదినక్షత్రములందుచేయు	
అనుక్తరోగరూపకల్పనము	"	శాంతి	467
ప్రతిమలకు బాగుపరిమితి	464	మఖానక్షత్రమునకు	468
రోగప్రతిరూపదానము	"	పుబ్బనక్షత్రమునకు	"
మూరవారాదులయందుజనించిన		ఉత్తరఫల్గునీనక్షత్రమునకు	"
వ్యాధికిశాంతికర్ష	465	హస్తనక్షత్రమునకు	"
		చిత్రాదినక్షత్రములు	"

వైద్య గ్రంథములు

	ప్రతి 1-కి ద్వి. అ.
అజీర్ణమంజరి	... 0 6
అనుపానమంజరి	... 0 12
అష్టాంగహృదయము, సూత్రస్థానము	... 8 0
డిటా చికిత్సాకల్పస్థానములు	... 6 0
డిటా శారీరనిదానస్థానములు	... 4 0
డిటా ఉత్తరస్థానము	... 6 0
ఆయుశ్శేదసారసంగ్రహనిధి	... 4 0
ఇలాఖాన్ గుర్బా, యూనానివైద్యము	... 5 0
చరకసహిత, సూత్రస్థానము	... 8 0
„ శారీర, ఇంద్రియ, నిదాన, విమానస్థానములు	... 6 0
„ చికిత్సాస్థానము	... 10 0
„ సిద్ధి-కల్పస్థానములు	... 4 0
కాలజ్ఞానము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	... 0 8
వైద్యశతస్త్తోకి	... 0 8
రావణకుమారతంత్రము	... 0 8
గదనిగ్రహము	... 5 0
ఘృతతరంగము	... 1 4
చికిత్సాసారము	... 4 0
బసవరాజీయము	... 12 0
భేషజకల్పము, సాంధ్య తాత్పర్యము	... 0 12
దేహతత్త్వనిర్ణయము	... 0 6
దేశీయవైద్యవిజ్ఞానము, తెనుగువచనము	... 1 8
చారుచర్య, భోజరాజకృతము, ఆంధ్రవైద్యలఘుటీకలతో	... 0 6
రసరత్నాకరము, ఆంధ్ర తాత్పర్యము	... 8 0
రాజమార్తాండము	... 0 12
లోలంబరాజీయము, సవైద్యద్యోగీవనము	... 0 12
వస్తుగుణమహాదధి, తెనుగువచనము	... *
వైద్యచింతామణి, సాంధ్య తాత్పర్యము	... 16 0
వృక్షాయుశ్శేదము, తాత్పర్యసహితము	... 0 0
కార్ణధరకృత ప్రశ్న	... 6 12
సుశ్రుతశారీరము	... 3 0

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,
 పోస్టుబాక్సు 1372, 292 ఎన్.జి. రోడ్, చెన్నై 1.

ప ర హి త న ం హి త

సాధారణకాణ్డే, ప్రథమోఽధికారః

మూలమ్,—

వస్తే పూరిత పూర్ణిమ చన్ద్రమజ్జలనిభం (గతం) శ్వేతారవిదాన(స)నం
మన్దాకిన్యమృతాబ్జకున్దకుముదక్షిరోదభాసం హరిమ్,
ముద్రాపుస్తకశభచ క్రవిలసచ్ఛ్చి మద్భుజామజ్జలం
నిత్యం నిర్మలభారతీపరిమళం విశ్వేశ మశ్వాననమ్.

౧

వాగ్విఖ్యాప్తరమ్భః

నజయతి సుఖయా పూర్ణం కలశం కలయన్ కరామ్యుజే విమలమ్,
అకానాముపకృతయే పయోనిధే రవతతార యః కుతుకాత్.

అవతారిక:—శ్రీమన్వైద్యవిద్యాపారంగతుడును చికిత్సాకుశలండును నగు

శ్రీసాధవండితుడను విద్వాంసుడు కాయచికిత్స, బాలచికిత్స, భూతవిద్య, ఊర్ధ్వంగ
చికిత్స (కాలాక్యము), శల్యతంత్రము, విషచికిత్స (అగదతంత్రము) రసాయన
తంత్రము, వాజీకరణ తంత్రమునను నీ యెనిమిదియంగములతోగూడిన పరహితసంహిత
యను నాయుచ్ఛేదతంత్రమును సంగ్రహరూపముగ నెప్పడలంచి “మంగళాదీని మంగళ
మధ్యాని మంగళానానిచ కాస్త్రాణి ప్రథస్తే వీరపురుషకాణి ఆయుష్వత్పురుషకాణి చ
భవన్తి, ఆధ్యేతారశ్చ “ప్రవక్తారో భవన్తి” అను మహాభాష్యకార కాననము నవ
లంబించి, విఘ్నవిఘాతాది నిమిత్తము తా జేసిన యిష్టదేవతా నమస్కారరూపమైన
మంగళమును శిష్య శిష్యార్థమై గ్రహాదియందు “వస్తేపూర్ణిమ—మశ్వాననమ్” అను
శ్లోకముచే జెప్పబడుచున్నాడు.

వాగ్విఖ్యా:—పూర్ణిమ—నిభమ్—పూర్ణిమకాటి చంద్రమండలము నుబోలిన కాంతి
కల్గినవాడును; శ్వేతార—ననం, తెల్లతామరనుబోలిన ముఖముకలవాడును; మన్దాకి—
భాసం—అకాశగంగ అమృతము శంఖము మొల్లలు తెల్లకలువ పాలనముద్రము
అనువానితో నమానమైన (తెల్లని) కాంతికల్గినవాడును; ముద్రాపుస్తక—మజ్జలం,
పరహిత—1

జ్ఞానముద్ర పుస్తకము శంఖము చక్రము అనునీనాటికిని నాల్గుచేతుల ధరించిన వాడును; నిత్యం—ఉత్పత్తి వినాశగతుడును; నిర్మల—పరిమళం—నిర్దుష్టమైన వాక్కుచే ప్రకాశించువాడును, విశ్వేశం = ప్రపంచమునెల్ల పాలించువాడును; అశ్వాననం - గుఱ్ఱముముఖమువంటి ముఖముకలవాడును; హరిం - విష్ణుస్వరూపుడు నైన హయగ్రీవమూర్తిని; వస్త్రే - నమస్కరించెదను. (పున్నమనాటిచంద్రుని, ఆకాశ గంగ అమృతము శంఖము మొట్టలు తెల్లకలువలు పాలసంద్రము అనువానిని బోలె తెల్లని శరీరకాలియు, తెల్లదామరపువ్వువంటి మొగంబును గల్గి; తననాల్గుచేతుల యందును జ్ఞానముద్రను పుస్తకమును శంఖమును చక్రమును ధరించి; లోకములనెల్ల కాపాడుటకై హయగ్రీవావతారము నెత్తిన యావరమకారుణికుండగు శ్రీ విష్ణుదేవునికి నమస్కరించెద నని భావము)

ఇచ్చట “పూజ్యమచన్ద్రముజ్జలనిధం” అను పదముచేత నమృతకిరణుడైన చంద్రుని సాదృశ్యము హయగ్రీవునకు చెప్పబడినది. అట్టిదేవుని నమస్కరించుటచే తా వచించు చికిత్సాకాస్త్రమునందలి యోగములెల్ల నమృతప్రాయములై జరావ్యాధినాశకములై యుండునని తెలియుచున్నది. “నిర్మలభారతీపరిమళం” అనుటచేత నిరంకుశమైన వాగ్ధో రణినమేతుడైన భగవంతుని స్మరించుటంజేసి తా రచించుమూనిన గ్రంథము నిర్విఘ్నముగ నమాప్తియగు నని తెలియందగు.

—తి మంగళాంతరము—

మూ. కామస్య కాలస్య చ శాసితారం తం వైద్యనాథంశరణంప్రపద్యే,
నిజాని యస్మిక్ పతిరోషధీనాం శస్త్రాణి వహ్నిః సలిలం రసశ్శ్చ॥౨

వాఙ్—నీవరమేశ్వరునియందు ఓషధులకెల్ల నధిపతియగు చంద్రుడును, కాలము మున్నగు శస్త్రంబులును, ఫాలశీత్రరూపమైనయగ్నియు, ఆకాశగంగాయాపమైన జలంబును, తనయొక్క శేతోరూపమైన రసంబును (పారదమును), తనకు స్వాధీనములై యుండునో; మున్నగుని, నకలప్రాణుల సంతమొందించు యముని, శిక్షించి జయించిన యట్టి పురాతనవైద్యుడగు డగు భగవంతుని నేను శరణుజొచ్చెదను.

ఇచ్చట శోరికలకెల్ల నెలవైనకాముని జయించిన యాశ్వరుని శరణంబుచేడుటచే లోకమున లేనిపాని శోరికలచే సంభవించిన మిథ్యాహరవిహారాదులచేగల్గు రోగములచే బాధ సంభవించుట లే దనియు, యమునిజయించిన పరమేశ్వరుని వేడుటంజేసి యకాల మృత్యువుచే బాధకలుగదనియు నూచింపబడినది. మఱియు—నానావిధములగు నోష ధులకెల్ల నధిపతి యగు చంద్రుని ధరించినవాడనుటవలన అట్టి యోషధులు భగవంతుని

యధీనము లగుటంజేసి భగవదనుగ్రహమువలన నుత్తమఫలదాయకములగుననియు, నేత్ర
రూప మైనయన్నిని, గంగాజలమును ధరించిన వాడనుటవలన ఉష్ణశీతరూపములగు
రెండువిధములైన యోషధుల ప్రసాదింపసమర్థుడనియు, ఆయోషధుల ధరించినవా
డనుటచే శస్త్రచికిత్సోపయుక్తములగు యుక్తులప్రసాదింప నర్హుడనియు, రసము తన
వీర్యంబగుటంజేసి రసకాండమున జెప్పబడు రసోషధముల కల్పనాశక్తిని కల్గించు
ననియు వై శ్ణోకమునందు సూచితములు.

ఆష్టాంగచికిత్సలకు సంబంధించిన ఉష్ణశీతివీర్యవంతములైన యోషధులును, అం
దును శస్త్రసాధ్యములైన శల్యతంత్రమును, రసకాండమున రసప్రధానములగు నౌష
ధములును, ఈ తంత్రమున జెప్పబడునని “నిజాని యస్మిక్.....రసశ్చ” అను
శ్లోకార్థముచే తాను గ్రంథమున జెప్పబోవు విషయము ధ్వనితము. “కామస్య కాలస్య
చ కానితారం” అనుటచే సీతంత్రమున స్వస్థపరిపాఠన రోగనివృత్తి పూర్వకముగ నవ
మృత్యునివారణము ఈ తంత్రమునకు ముఖ్యఫలం బని ధ్వనితము.

మఱియు వైజెప్పినరీతిగ ధాతుసామ్యసూపమైన యారోగ్యము ముఖ్యప్రయో
జన మనియు, హేతులింగ-బౌషధ ప్రతిపాదక మగుటాజేసి యామూడును విషయము
లనియు, స్వస్థసంరక్షణమును రోగనివృత్తిని ఆవమృత్యునిరాసమును అభిలషించువారు
అధికారులనియు, విషయములకును ఈ గ్రంథమునకును ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకరూప
సంబంధ మనియు నెఱుంగునది. ఇత్రైఱంగున సీగ్రంథమునకు విషయము, సంబంధము,
ప్రయోజనము, అధికారియునను అనుబంధ చతుష్టయము ఈ శ్లోకముచే సూచింప
బడినది.

ప్రతిజ్ఞ

మూ. అథ సాధారణాష్టాంగరసకాండైరలబ్ధృతమ్,

తన్ద్రం పరహితం వక్ష్యే యత్ర పూర్ణం చికిత్సితమ్.

3

వ్యా. సాధారణకాండము, అష్టాంగకాండము, రసకాండమునను మూడుకాండములచే
నొప్పుచు నలు తెఱంగులైన చికిత్సలు పూర్తిగగల్గియుండు పరహితమును వైద్యతన్త్రమును
జెప్పెద నని యర్థము.

ఇచ్చట ఆథ శబ్దము మక్తళవాచకము కావున గ్రంథారంభమున మంగళార్థమై
జెప్పబడినది. ‘ఓంకారకృపాధకబ్ధి ద్వావేతే బ్రహ్మణః పురా, కర్ణాం భిత్వావినిర్మాతే
తస్మాన్నాజ్ఞలికావుభా’ అను భావ్యప్రామాణ్యముచే నథశబ్దము మంగళవాచక మని తెలి

జ్ఞానముద్ర పుస్తకము శంఖము చక్రము అనునీనాల్గిటిని నాల్గుచేతుల ధరించిన వాడును; నిత్యం—ఉత్పత్తి విశాళరహితుడును; నిర్మల—పరిమళం—నిర్దుష్టమైన వాక్కుచే ప్రకాశించువాడును, విశ్వేశం = ప్రపంచమునెల్ల పాలించువాడును; అశ్వాననం - గుఱ్ఱముముఖమువంటి ముఖముకలవాడును; హరిం - విష్ణుస్వరూపుడు నైన హయగ్రీవమూర్తిని; వస్త్రే - నమస్కరించెదను. (పున్నమనాటిచంద్రుని, ఆకాశ గంగ అమృతము శంఖము మొల్లులు తెల్లకలువలని పాలసంద్రము అనువానిని బోలె తెల్లని శరీరకాంతియు, తెల్లదామరపువ్వువంటి మొగంబును గల్గి; తననాల్గుచేతుల యందును జ్ఞానముద్రను పుస్తకమును శంఖమును చక్రమును ధరించి; లోకములనెల్ల కాపాడుటకై హయగ్రీవావతారము నెత్తిన యావరమకారుణికుండగు శ్రీ విష్ణుదేవునికి నమస్కరించెద నని భావము)

ఇచ్చట “పూజ్ఞిమచస్త్రీమజ్జలనిభం” అను పదముచేత నమృతకిరణుడైన చంద్రుని సాదృశ్యము హయగ్రీవునకు చెప్పబడినది. అట్టిదేవుని నమస్కరించుటచే తా వచించు చికిత్సాకాస్త్రమునందలి యోగములెల్ల నమృతస్థాయములై జరావ్యాధినాశకములై యుండునని తెలియుచున్నది. “నిర్మలభారతీపరిమళం” అనుటచేత నిరంకుశమైన వాగ్ధో రణిన మేతుడైన భగవంతుని స్మరించుటంజేసి తా రచింపఁబొందిన గ్రంథము నిర్విఘ్నముగ సమాప్తియగు నని తెలియందగు.

మూ. కామస్య కాలస్య చ శానితారం తం వైద్యనాథంశరణంప్రపద్యే,
నిజాని యస్మిన్ పతిరోషధీనాం శస్త్రాణి వహ్నిః సలిలం రసశ్చ॥౨

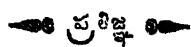
వ్యాః—వీరమేశ్వరునియందు పీషధులకెల్ల నధిపతియగు చంద్రుడును, కూలము మున్నగు శస్త్రంబులును, ఫాలనేత్రరూపమైనయగ్నియు, ఆకాశగంగారూపమైన జలంబును, తనయొక్క శేతోరూపమైన రసంబును (పారదమును), తనకు స్వాధీనములై యుండునో; మున్నగుని, నకలస్రాజుల సంతమొందించు యముని, శిక్షించి జయించిన యట్టి పురాతనవైద్యవరు డగు భగవంతుని సేన శరణుజొచ్చెదను.

ఇచ్చట కోరికలకెల్ల నెలవైనకాముని జయించిన యీశ్వరుని శరణంబువేడుటచే లోకమున లేనిదీని కోరికలచే సంభవించిన మిథ్యాహారవిహారాదులచేగల్గు రోగములచే బాధ సంభవించుట లే దనియు, యమునిజయించిన పరమేశ్వరుని వేడుటంజేసి యకాల మృత్యువుచే బాధకలుగదనియు సూచింపబడినది. మఱియు—నానావిధములగు నోష ధులకెల్ల నధిపతి యగు చంద్రుని ధరించినవాడనుటవలన అట్టి యోషధులు భగవంతుని

యధీనము లగుటంజేసి భగవదనుగ్రహమువలన నుత్తమఫలదాయకములగుననియు, శత్రురాజ మైనయస్మిని, గంగాజలమును ధరించిన వాడనుటనలన ఉష్ణశీతరూపములగు రెండువిధములైన యోషధుల ప్రసాదించనమర్థుడనియు, ఆయుధముల ధరించినవాడనుటచే శస్త్రచికిత్సోపయుక్తములగు యంత్రుల ప్రసాదించ నర్హుడనియు, రసము తన వీర్యంబగుటంజేసి రసకాండమున జెప్పబడు రసాషధముల కల్పనాశక్తిని కల్గించుననియు వై శ్ణోకమునందు సూచితములు.

అష్టాంగచికిత్సలకు సంబంధించిన ఉష్ణశీతవీర్యవంతములైన యోషధులును, అందును శస్త్రసాధ్యములైన శల్యతంత్రములు, రసకాండమున రసప్రధానములగు నౌషధములును, ఈ తంత్రమున జెప్పబడునని “నిజాని యస్మిన్.....రసశ్చ” అను శ్లోకార్థముచే తాను గ్రంథమున జెప్పబోవు విషయము ధ్వనితము. “కామస్య కాలస్య చ కాసీతారం” అనుటచే సీతంత్రమున స్వస్థపరిపాచన రోగనివృత్తి పూర్వకముగ నవమృత్యునివారణము ఈ తంత్రమునకు ముఖ్యఫలం బని ధ్వనితము.

మఱియు వైజెప్పినరీతిగ ధాతుసామ్యగూఢమైన యారోగ్యము ముఖ్యప్రయోజన మనియు, హేతులింగ-ఔషధ ప్రతిపాదక మగుటంజేసి యామూడును విషయములనియు, స్వస్థసంరక్షణమును రోగనివృత్తిని అవమృత్యునిరాసమును అభిలషించువారు అధికారులనియు, విషయములకును ఈ గ్రంథమునకును ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకరూప సంబంధ మనియు నెఱుంగునది. ఇత్రైతింగున సీగ్రంథమునకు విషయము, సంబంధము, ప్రయోజనము, అధికారియునను అనుబంధ చతుష్టయము ఈ శ్లోకముచే సూచింపబడినది.

మూ. అథ సాధారణాష్టాంగరసకాండైరలజ్ఞుతమ్,

తన్త్రం వరహితం వక్ష్యే యత్ర పూర్ణం చికిత్సితమ్.

3

వ్యా. సాధారణకాండము, అష్టాంగకాండము, రసకాండమునను మూడుకాండములచే నొప్పును కలు తెఱుగులైన చికిత్సలు పూర్తిగగల్గియుండు వరహితమును వైద్యతన్త్రమును జెప్పెదనని యర్థము.

ఇచ్చట అథ శబ్దము ముక్తశివాచకము కావున గ్రంథారంభమున మంగళార్థమై చెప్పబడినది. ‘ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతే బ్రహ్మణః పురా, కణ్ఠం భిత్వావినిర్యాతే తస్మాన్పాక్షిరికాపురౌ’ అను భాష్యప్రాయాణ్యముచే నిధశబ్దము మంగళవాచక మని తెలి

నెడి. మఱియు గ్రంథమును రచియింప నుద్దేశించినవారు తొలివిషయమునెల్ల మన నున త్రోడీకరించుకొని పిదప గ్రంథము సారంభించుట సంప్రదాయసిద్ధము; కావున నీ తన్త్రకారుడును తా నుద్దేశించిన గ్రంథమున గల విషయమునెల్ల మనమున క్షప్తముగ నిర్ణయించుకొని ఆ విషయములనెల్ల సాధారణ-అష్టాంగ - రసకాండములుగ జెప్పెద నని ప్రతినచేసెను; కావున—“అథ”—చెప్పదలచిన విషయములనెల్ల మనస్సున సంగ్రహించినపిదప, కాణ్డత్రయాత్మకమై చికిత్సాపూర్ణమైన వైద్యతంత్రమును చెప్పెన నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. (అథశబ్దమానంతర్యమును దెలుపు నది యనిభావము.)

వైజెప్పిన మూడకాణ్డములలో సాధారణకాండము మొదటిది. చికిత్సచేయ నుద్యమించునపుడు, దోషములు, దూష్యములు, ప్రకృతి, జాతరాగ్ని, సత్వము, బలము, రోగియొక్క పయస్సు, జాంగలాదిదేశము గ్రీష్మాదికాలము, సాత్త్వియము, అహారము, ఓషధులగుణరూపాదులు మున్నగువానిని చక్కగ గమనించి చికిత్సచేయ వలెను. కావున నీవిషయములు చికిత్సాసామాన్యముగ సాధారణములై యుండును. అట్టి సాధారణవిషయములెల్ల నీకాణ్డమున వివరింపబడును; కావున నీకాణ్డము సాధారణకాండమనియు నన్వర్థముగ జెప్పబడును. ఇట్టి సాధారణవిషయముల బోధించు ప్రకరణమునే చరక సుశ్రుతవాగ్భటాదిభిషగాచార్యులు సూత్రస్థాన మను పేర వ్యవహరించిరి.

రెండవది అష్టాంగకాండము—కాయచికిత్స, బాలచికిత్స, గ్రహచికిత్స, షోధ్యాంగచికిత్స, శల్యచికిత్స, విషచికిత్స, రసాయనచికిత్స, వాణీకరణచికిత్స యని యాయుర్వేదమునకు నెనిమిదియంగములు. ఈ విషయమునే “కాయబాలగ్రహషోధ్యాజ్ఞ శల్య దుష్టాజరాపృషక, అష్టావజ్ఞాని తస్మాహుశ్చికిత్సా యేష సంత్రితా” అను వాక్యముచే సంగ్రహముగ వాగ్భటాచార్యుడు నుడిపెను. అట్టి యష్టాజ్ఞ చికిత్సలను వివరించునట్టి ప్రకరణము అష్టాంగ కాండము. ఈ ప్రకరణమునే చికిత్సాస్థాన మని చరకాదులు నుడివిరి.

మూడవది రసకాండము:—రసగంధక పాషణాది ఖనిజవదార్థముల శోధనమారణాది సంస్కారములచే భిస్సాదిరూపాంతరపరిణామము నొందించి వానిని రోగముల కుపయోగించు విధానమును వివరించు ప్రకరణము రసకాండ మని చెప్పబడును. దీనిని రసతంత్ర మని రసరత్ననముచ్చయాయదులయందు వ్యవహరించిరి.

వై వివరింపబడిన మూడు ప్రకరణములను దెలుపు మూడుకాండములచే నొప్పిదముగ నీతంత్రమును జెప్పెద నని గ్రంథకారుడు ప్రతిజ్ఞ చేసెను.

పరహితము:— ఈ తంత్రమును జదివి చికిత్సానిధానమున శాస్త్రీయపద్ధతి నవలంబించి యాలితేరిన విద్యవైద్యులు ఇకరులైన రోగులకు దగినచికిత్స జేసి వానికి ఆరోగ్యరూపమైన సహితమును గల్పించ నర్హులగుదురు. వైద్యవరులు కేవలము ద్రవ్యసంపాదనాది రూపమైన తమహితమునుమాత్రము గోరక చికిత్సచేయుట చికిత్సనుని పరమధర్మము. ఈ విషయమును పరకాచార్యు లిట్లు శాసించిరి:—“నాత్మార్థం సాపికామార్థం లభభూత దయాప్రతి, యోనర్తతే చికిత్సాయా ససర్వానభినర్తతే” (తనకొఱకును, ధన సంపాదనాదికామ్యములకును తాను నటింపక ప్రాణులవిషయమై తాను దయగల్గి చికిత్సా విధానముచేయు వైద్యుడు మిక్కిలి హితకారియై యుండునని తాత్పర్యము) అట్టి యుత్కృష్టమైన వైద్యులధర్మము నవలంబించి వరుల కుపయోగిచేసి యారోగ్యభాగ్య మొసంగ నీ వైద్యకరిత్రము ముఖ్యసాధనముకావున పరహితమును పేరు తంత్రమున కన్వర్థముగ గ్రంథకర్త యొనంగెడు. పరహితార్థ మింతత్రము ముఖ్యముగ నేర్పడినను, అనుమంగికమగ తనహితమునకు గూడ నుపయోగించును. ఈ భావమునే యీ గ్రంథకర్త మూడవకాండము చివర నిట్లు చెప్పెను. “నిజహిత మఖిలానాం సమృతం సత్త్విరూపం నుభవిహవత్తో వా సర్వప్రార్థ సారమ్, స్వహిత పరహితేస్త్యిక్ సత్త్వియా సాధి భూతే నిక చితమనువేలం కర్తు మర్హన్తి సన్తః.”

అష్టాంగములకు సంబంధించిన చికిత్సలు ఈతంత్రమున పూర్ణములుగ వివరింప బడిన వనియు, అట్టిచికిత్సలు నామమాత్ర ప్రధానములుగాక ఫలవంతములై లోక హితార్థ ముపయోగ్యము లనియు, దానంజేసి యీ తంత్రమునకు పరహిత మను నన్వర్థ నామ మిదబడిన దనియు, అట్టి యీతంత్రము సాధారణకాణ్డాము, అష్టాంగకాణ్డాము, రసకాణ్డాము నను కాణ్డత్రయాత్మకముగ నుండు వనియు ఫలితార్థము.

— చికిత్సాలక్షణము —

మూ. చతుర్థాం భిషగాదీరాం శస్త్రానాం ధాతువైకృతే,
ప్రవృత్తిస్సాతు సామ్యాద్ధా చికిత్సేత్యభిధీయతే. ౪

వ్యా. “భిషగ్ప్రవృత్తిబద్ధతా రోగీపాదచతుష్టయమ్, చికిత్సకస్య నిర్దిష్టమ్” అను వాగ్భటవచనప్రకారము వైద్యుడు, ఔషధమున కుపయోగించదగిన త్రికటుక త్రిఫలాదిద్రవ్యములు, రోగికి ఆయాకాలముల నుపచరింపదగిన నేవకుడు, ఔషధమును నేమింపనయ్యదగు రోగి, అను నీనాల్గును చికిత్సకు సావములై యుండును. వాతాదిధాతువులు మిథ్యాహారవిహారాదులంజేసి వికృతియెంది రోగములను గల్గించినపుడు, వైశేషిక భిషగ్ప్రవృత్తియందు నాల్గును వానివానికి జేప్పిన మంచులక్ష

బాములతో గూడి ప్రళయములై వైశేషినిరీతిగ విషమగుతిజెందిన వాతాదిభాతువులను సమస్థితి నొందింప దమతము వ్యాసారములయందు అవర్తించుటయే చికిత్సయనబడును.

వ్యాధిప్రతీకారరూపార్థకమైన కితభాతువుచే చికిత్స యనుకల్పము నిష్పన్నమైనది కావున చికిత్సావధమునకే రోగప్రతీకారరూపమైన క్రియయని యర్థమేర్పడుచుండ, అట్టియర్థమునే ప్రైవోకముచేత గ్రన్థకర్త వివరించె నని యెఱుంగునది.

విషమస్థితుండు భాతువుల సమస్థితికి జెచ్చుటయే యీతంత్రమునకు ప్రయోజన మని సూచింపబడినది. ఈ విషయమే “భాతుసామ్యక్రియాచోక్తా తప్తస్యాస్య ప్రయోజనమ్” అని చరకాచార్యులు నుడివీరి.

—అథ ద్వాదశపదార్థమాలు ౧౨—

మూ. అథద్వాదశపదార్థ సజ్జిహాః—

దోషాః ప్రకృతయో వహ్నిః దూష్టాస్సత్వం బలం వయః,

దేశకాలా తథా సాత్త్వ్యం ఆహారో భేషజాని చ.

౫

ఏతాని సర్వథా నిత్యం వీక్ష్య ద్వాదశ తత్వతః,

చికిత్సాం యోజయేత్స్విజ్ఞః నయోగై రేవకేవలైః.

౬

వ్యా. వాతాదిదోషములు, వాతసి తకఫప్రకృతులు, విషమాదిభేదములుకల జాతరాగ్ని, రసరీక్తాది దూష్టములు, సత్త్వము, బలము, వయస్సు, జాంగలాదిదేశములు గ్రీష్మాదికాలములు, సాత్త్వ్యము, ఆహారము, ఔషధములు, అను నీ వంద్రెందును చికిత్సకు సంబంధించిన పదార్థములు. ఈ వంద్రెందుపదార్థముల గుణదోషములను తారతమ్యమును జ్ఞానవంతు డగు వైద్యుడు మిక్కిలి బుద్ధికాళముచే గమనించి చికిత్సజేయ బూనవలెగాని, కేవలము ఔషధయోగములమాత్రము పరికిలించి చికిత్సజేయరాదు.

మరియు వాగ్భటాచార్యుడు ఈ విషయమును విస్తృతముగ నిట్లు చెప్పెను—
“దూష్టం దేశం బలం కాలం అనలం ప్రకృతిం వయః, సత్త్వం సాత్త్వ్యం తథాహారం ఆవస్థాశ్చ పృథగ్విధాః. సూక్ష్మసూక్ష్మా స్పృహిత్యైషాం దోషాషధనిరూపణే, యోవర్తతే చికిత్సాయాం నసంభవతి కాతుచిత్,” వైద్యుడు వాతాదిదోషములను దానగల్గు రోగములను, అందుకుతగిన యౌషధమును నిర్ణయించునపుడు దూష్టములు, జాంగలాదిదేశము, బలము, కాలము, జాతరాగ్నిభేదము, వాతాదిప్రకృతి, రోగియొక్క వయోభేదము, సత్త్వము, సాత్త్వ్యము, ఆహారము, అనువానియొక్క సూక్ష్మసూక్ష్మలగు అవస్థాభేదములను పరికిలించి ఔషధమును తత్తదనుగుణముగ కల్పించి చికిత్స చేసినచో నొక క్షణమున వైద్యుడు పొరబడ దని భావము.

❧ దోషములు, వానిస్వరూపము ❶ ❧

మూ. వాయుః పిత్తం కఫశ్చేతి త్రయో దోషాస్సమాసతః,

వికృతావికృతా దేహం ఘ్నంతి తేనస్తయన్తి చ. 2

వ్యా. వాయువు, పిత్తము, కఫము నని దోషములు మూడుతెఱుగులు. అయ్యవి మిథ్యాహారవిహారాచారణములచే వానివాని పరిహాసాదిస్థితినిదొరంగి వికృతిజెందినచో (రోగములగల్గించి) శరీరమునుచెఱచి తుదకు చంపును. అటుగాక సమస్థితినుండి వికృతి జెందనినాడు శరీరమున రోగాదుల గల్గింపక పోషించుచుండును

“దూషయన్తి దోషాః” అను వ్యుత్పత్తిచేత వికృతిజెందినపుడు శరీరేంద్రియ మనస్సులను చెఱచునుగాన దోషము లని చెప్పబడును. ఇదియే వికృతివెండక సమస్థితి నున్నపుడు శరీరమును పోషించును కావున ధాతువు లనియు చెప్పబడును.

‘దోషాః’ అను బహువచన నిర్దేశముచేతనే మూడుదోషము లనునియుమము తెలియుచున్నను, మరల ‘కైత్రయః’ అను సంఖ్యానియమము రక్తమునకు దోషసంజ్ఞ లేదని సూచించుటకై చెప్పబడినది.

వాతాదిదోషములు పరస్పర సంసర్గ నన్నిపాత తరతమాదిభేదములచే వనేక విధముల భేదములుగల్గినను ప్రధానముగ వాతాదిభేదములచే మూడువిధములే యగునని సూచించుటకై “సమాసతః” అని చెప్పబడినది.

మిథ్యాహార విహారాదులచే వికృతిజెందినపుడు శరీరమునుచెఱచి, వికృతిజెంద నుండునపుడు శరీరమును పోషించునని దోషము లని దోషసామాన్యబక్షణ మనియు; అయ్యవి వాత-పిత్త-కఫభేదములచే మూడు తెఱుగులనియు ముఖ్యార్థము.

❧ వాతగుణములు ❷ ❧

మూ. తత్ర రూక్షో లఘుశీతః ఖగ స్సూక్ష్మశ్వలోఽనిలః,

వ్యా. వైజెషిన్ మూడుదోషములలో వాతము రూక్షత్వము (జిడ్డులేకుండుట), లఘుత్వము (లేలిక), శీతత్వము (చల్లదనము), ఖగత్వము (గడగరలాడుట), సూక్ష్మత్వము, చలత్వము (ఎల్లపుడును నిల్కడలేక చలించుచుండుట) అను నీగుణముకల్గి యుండును.

మఱియు నీవాతము శీతద్రవ్యముతో సంబంధించినపుడు శీతలంబును, ఉష్ణద్రవ్యముతో సంబంధించినపుడు ఉష్ణంబునై యుండును. ఇదియే యోగ వాహిత్యము. కావున అజ్ఞి యోగ వాహియగువాతము శీతద్రవ్యమైన కఫముతో కలసికపుడు శీతలం

ఋను, ఉష్ణగుణప్రధానమైన పిత్తముతోగూడినపుడు ఉష్ణమువైయుండును. ఈవిషయమునే తంత్రాస్త్రమున నిట్లు చెప్పిరి:—“యోగవాహః పరం వాయు స్సంయోగాదుభయార్థౌ, వాహకృతే జరా యుక్తః శితకృత్సోమసంక్రయాత్. పవనే యోగ వాహిత్యాత్ శీతం జ్వేష్యయతే భవేత్, శాహః పిత్తయతే”.

పైజెప్పిన రీతిగ వాతమునకు యోగ వాహిత్యముచే నాయావస్తు సంబంధమునంజేసి శీతోష్ణగుణములు నియముచేత అప్పుడవృగును నూలుచున్నను స్వభావసిద్ధమైన శితగుణము తాత్కాలిక ఉష్ణసంబంధమునాజేసి బొత్తుగ కలింపదనియు, శీతగుణమునకు విరుద్ధమైన యుష్ణగుణముగల చికిత్సజేయుటచే కాస్త చుగు ననియు తెలియుటకై యిచ్చట‘శీతః’ అని ప్రధానముగ జెప్పబడెను.

—ॐ పిత్తగుణములు ॐ—

మూ. పిత్తం సన్నేహ తీక్ష్ణోష్ణం లఘు విస్రం సరం ద్రవమ్. ౮

వ్యా. పిత్తము స్నిగ్ధత్వము (బిడ్డు), తీక్ష్ణత్వము ఉష్ణము (వేడిమి), లఘుత్వము (లేతక), విస్రము (వక్రముగాని దుర్లంభము), సరత్వము (వ్యాపించుస్వభావము), ద్రవత్వము అనునీగుణములు గల్గియుండును.

—ॐ కఫగుణములు ॐ—

మూ. స్నిగ్ధ శ్శీతో గురుర్ద్రవః శ్లెష్ణో మృత్స్నుః స్థిరః కఘః,

వ్యా. కఫము స్నిగ్ధత్వంబును, శీతత్వంబును, గురుత్వంబు (భారము)ను, మందత్వంబును (చిరకాలమునకు కార్యముజేయు స్వభావము), మృదుత్వంబును, స్థిరత్వంబును (నిల్కడ) కల్గియుండును.

మరియు వాతపిత్త కఫములకు పేర్వేలుగ పైజెప్పబడిన గుణములుగల ద్రవ్యములచేతను పశులచేతను ఆయాదోషము వృద్ధి నొందును. అట్టిగుణములకు విరుద్ధములైన గుణములుగల ద్రవ్యములచేతను పనులచేతను తీఱించును. (వాతమునకు జెప్పిన రూక్షాది గుణముగల ద్రవ్యములచేతను పనులచేతను వాతము వృద్ధి నొందుననియు, అట్టి రూక్షాది గుణములకు విరుద్ధములైన స్నిగ్ధత్వాదిగుణములచే వాతము తీఱించు ననియు, పిత్తమునకు జెప్పిన స్నేహాదిగుణముల ద్రవ్యములచేతను క్రియలచేతను పిత్తమువృద్ధి నొందు ననియు, విరుద్ధగుణములకల ద్రవ్యక్రియాసంబంధముచే తీఱించు ననియు, కఫమున కనుగుణములగు గుణములకల ద్రవ్యాదులచేతను కఫమువృద్ధి నొందుననియు; విరుద్ధగుణములైన ద్రవ్యక్రియాదులచే తీఱించుననియు; భావము) ఈ విషయమునే “వృద్ధిస్సహ వై స్ఫుర్వేషాం వివర్తితైర్వివర్తయః” అని వాగ్భటాచార్యులును;

“సర్వేషాం సర్వదా వృద్ధిః కుల్యద్రవ్యగుణక్రియైః, భావైర్వచి భావానాం విభరీతైర్వివర్ణయః” అని యితరతంత్రకారులును వివరించిరి.

— వాతస్థానములు ౭ —

మూ. పక్వాశయకటిసక్తి శ్రోత్రాస్థి స్పర్శసేన్ద్రియమ్,
స్థానం వాతస్య; తత్రాపి పక్వాధానం విశేషతః.

౯

వ్యా. పక్వాశయము, నడుము, తొడలు, చెవులు, అంధులు, స్పర్శసేన్ద్రియము, (తృప్తి) ఇవి వాతమునకు స్థానములు. అందుకు పక్వాశయము వాతమునకు ముఖ్య స్థానమై యుండును.

— పిత్తస్థానము ౧౦ —

మూ. నాభిరామాశయః స్వేదో లసీకా రుధిరం రసః,
దృక్స్పర్శనం చ పిత్తస్య నాభిరత్ర విశేషతః.

౧౦

వ్యా. నాభి (బొడ్డు), ఆహారము, స్వేదము (చెమట), లసీక (మాంసమునకును మైదర్మమునకు నడుము నీళ్లవలె ద్రవరూపముగ నుండురసము), రక్తము, రసము (ఆహారము పక్వమైనతోడనే ద్రవరూపముగ నుండురసము), కన్నులు, స్పర్శసేన్ద్రియము (తృప్తి) ఇవి పిత్తమునకు స్థానములు. వానిలో నాభిస్థానము పిత్తమునకు ముఖ్య స్థానమై యుండును.

వైశ్ణోకమున తృప్తిగిరియము వాతమునకు స్థానమని చెప్పబడినది. ఇచ్చట తృప్తిగిరియము పిత్తమునకును స్థానమని చెప్పబడినది. ఈరెండిటికిని సమానస్థానము ఎట్లు సంగతమగునన్నచో; “పిత్త మగ్ని రితిస్మృతః” అనుప్రమాణముచే పిత్తము అగ్నిస్వరూపమని తెలిసిడి. అగ్ని వాతమునకు స్నేహభావము (మిత్రత్వము) కలదిగాన అగ్నిస్వరూపమైన పిత్తమునకును వాతమునకును తృప్తిగిరియము స్థానముగ నుండుట విరుద్ధముగాదని యెరుంగునది.

— కఫస్థానము ౧౧ —

మూ. ఉరః కంఠశిరఃక్లోమపర్వాణ్యామాశ యో రసః,
మేదోః పూణం చ జిహ్వో చ కఫస్య; సుతరామురః.

౧౧

వ్యా. రొమ్ము, కంఠము, శిరస్సు, * క్లోమము (కడుపులో కుడిప్రక్కనుండుమాంస ఖండము), శరీరమునందలిక్లిష్ట, ఆహారము, రసము, మేదస్సు, నాసిక, నాలుక.

* క్లోమ మనగా “క్లోమస్యా ద్దలనాడికా” అనుప్రమాణముచొప్పున నూపిరితిత్తిలకు నడుమనుండు తరుణాస్థివలయములతోగూడిన నాళముని తెలియుచున్నది.

అనునవి కఫమునకు స్థానములు. అందును ఉరస్థానము కఫమునకు ప్రధానస్థానముగ నుండును.

—తా వాతమునకు బలాధిక్యకారణములు —

మూ. విభుత్వాదాశుకారిత్వాదస్వదోషప్రకోపనాత్,

స్వాతస్త్వద్భవారోగత్వాత్ దోషాణాం ప్రబలోఽనిలః. ౧౨

వ్యా. దోషములతో వాతము వ్యాపించుస్వభావము కలది. పిత్తకఫములకన్న నతి శీఘ్రముగ రోగముల గల్గించునది. తాను ప్రకోపమునొంది యితరములగుపిత్తకఫముల గూడ ప్రకోపింపజేయును. దోషాంతరమునకు తాను లొంగక స్వతంత్రముగ నుండును. పిత్తకఫములచే జనించురోగములకన్న నధికసంఖ్యాకములగు రోగముల గల్గించును. ఇట్టి విశేషములు వాతమునకు దక్క తక్కినపిత్తకఫములకు లేవు. వైజ్ఞేషికకారణములచే పిత్త కఫములకన్న వాతము మిక్కిలి బలవత్తరమైనది.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—వాతమునకు చంచలగుణము స్వభావసిద్ధ ముగ నుండుటంజేసి వలుదెంగుల వ్యాపించుశక్తి గల్గియుండును. “పిత్తం వంగు కఫః పంగుః పంగవో మలధాతవః, వాయునా యత్ర సీయస్తే తత్రగచ్ఛన్తి చేతరే” అని తంత్రాస్త్రపంచనముచే పిత్తకఫములు రెండును తమకు నియతములగుస్థానములవదలి యితర స్థానములకుఁబోవు సామర్థ్యము లేకుండుననియు, అయ్యవివాతము యెచ్చటికి గొనిపోవునో అస్థానములయందెల్ల వాతముతోగూడ తామును వ్యాపించిపోవుచుండుననియు తెలిసెడిది. ఈప్రమాణముచేత పిత్తకఫములకు స్వతంత్రశక్తి లేదనియు, తమంతట (వాతసంబంధము లేక) వ్యాప్తించుశక్తి లేదనియు, ఇతరదోషముల ప్రకోపింపజేయుశక్తి లేదనియు నేర్పడినది. వాతమునకు వైజ్ఞేషికగుణములు కల్గియుండుటంజేసి అతిశీఘ్రముగ స్వతంత్ర ముగనే వ్యాపించి రోగముల గల్గించును.

మఱియు వాతపిత్తకఫముల వేరువేరుజనించు రోగముల పరిగణించునపుడు అష్టాంగ సంగ్రహమున వాగ్భటాచార్యు డిట్లు చెప్పెను:—“అశీతిర్వాతజా రోగాశ్చత్వారింశచ్చ పిత్తజాః. వింశతి శ్చేచ్ఛజాతైః” ఈవాక్యముచే వాతమున గల్గరోగములు ఎనుబది యనియు, పిత్తజనితములు నలువదియనియు, కఫమున జనించునవి యరువదియనియు తెలియుచున్నది. ఈపరిగణనముచే వాతజనితరోగసంఖ్య మిక్కిలి యధికముగ నున్నది గాన వైజ్ఞేషికకారణములచే కఫపిత్తములకన్న వాతము మిక్కిలి బలిష్ఠమని చెప్పదగి యున్నది.

అవతారిక:—వైజ్ఞేషిక వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగ జనించుటంజేసి వాత ప్రకృతి, పిత్తప్రకృతి, కఫప్రకృతి యని ప్రకృతులం మూడువిధములు. వీనివర్ణరూపము

వాగ్భటాచార్యునిచే నిట్లు చెప్పబడెను:—“శుక్రాస్తవస్థైర్యవాదా విషేషేన విమక్రిమిః. తైశ్చ తిస్రః ప్రకృతయో హీనమన్యోత్తమాః పృథక్, సమధాతు స్సమస్తా సుశ్రేష్ఠా నిష్ఠాః ద్విదోషజాః” మనుజులపిండోత్పత్తికి తద్విదండ్రుల శుక్రశోణితములహాటమి ముఖ్యకారణము. అట్టి శుక్రశోణితములు నియమముగ త్రిదోషములసంబంధము కల్గియే యుండును. అట్టి మూడుదోషములలో నేదోషభాగము శుక్రశోణితములయం దధికముగ నుండునో ఆశుక్రశోణితసమవాయముచే జనించినపురుషుడు అప్రకృతి కల్గియుండును (వాతం బధికముగ నుండునెడ వాతప్రకృతియు పిత్త మధికంబగునేని పిత్తప్రకృతియు, కఫం బధికముగ నుండునెడ కఫప్రకృతియు గల్గుననట) అట్టి ప్రకృతి యుత్పత్తి కాల మననే సంక్రమించుటంజేసి మనుజులకు విడువనోపదుగాని విషమున జనించినపురుగుకు విషముచే బాధకల్గుండువిధముగ అట్టి ప్రకృతిమాత్రముచేత మనుజులకు రోగములబాధ సంభవించునోపడు. వైశేషిక మూడు ప్రకృతులతో వాతప్రకృతి హీనంబును, పిత్తప్రకృతి మధ్యమంబును, కఫప్రకృతి యుత్తమంబు నగును. త్రిదోషములలో నుచ్యనాధిక్యములులేక సమములై శుక్రశోణితముల సంక్రమించియుండునపుడు పుట్టిసమనుజుడు సమప్రకృతి యగును. ఇది యుత్తమోత్తమ మైనది. మరియు మూడుదోషములలో రెండేసిదోషము లధికములుగ నుండుతరి ద్విదోషప్రకృతి (వాతపిత్త, వాతకఫ, పిత్తకఫ ప్రకృతి) సంభవించును. త్రిదోషములను సమకాలమున వానివానిప్రమాణమునకన్న నధికముగ నుండు నపుడుపుట్టినమనుజుడు సన్నిపాతప్రకృతి యగును. ఈద్విత్రిదోషప్రకృతి రోగములకు కారణమగుటంజేసి నింద్యము అని వైవాక్యముల కర్థము. అట్టి ప్రకృతుల ననుసరించి చికిత్సావిధానమును గల్పించుట యవసరము గావున నీక్రింద వానిలక్షణములు వేరువేర జెప్పబడును.

—ॐ వాతప్రకృతిలక్షణము ॐ—

మూ. ప్రాయోఽతఏవ పునాధ్యుపితా మనుష్యాః
 దోషాత్త కాః స్ఫుటితధూసరకేశగాత్రాః,
 శీతద్విషశృలధృతిస్తృతిబుద్ధిచేష్టా
 సౌహృద్దృష్టిగతయోఽపి బహుప్రలాపాః. ౧౩
 అల్పపిత్తకఫజీవితనిద్రాస్పృశ్యసక్తిచలజర్ఙ్గరవాచః,
 నాస్తికా బహుభుజస్సృలలాసాః గీతహఙ్గ్యమృగయాకలిలోలాః.
 మధురామృతకటాక్షమాంసకాంతౌః కృశదీర్ఘా కృతయస్సశబ్దియాతాః,
 న దృఢా న జితేంద్రియా నచార్యాః న చ కాంతాదయితాః బహు
 ప్రజావా. ౧౪

నేత్రాణి చైవ ఘం ఖరధూసరాణి కృతాన్యచాహుణి మృతోపమాని,
ఉన్తిలితానీవ భవన్తి సుప్తా శైలద్రుమభో గగనం చ యాతి. ౧౬

అధన్యా త్వక్స్థిరాద్దాతసిరా ప్రోద్ధాతపిణ్డికాః,
శ్వసృగాలోష్ట్రగృథ్రాఖుకాకానూకాశ్చ వాతికాః. ౧౭

వ్యా. వాతప్రకృతికల మనుజులు వాతదుష్టములగు శరీరములు గల్గియుందురు. వారిచెంద్రుకలు శరీరంబును కొనలయందు చిట్టి ధూళిగప్పినవిధముగ నుండును. చల్లని వస్తువులయందును శీతోపచారములయందును ద్వేషంబును గల్గును. ఘోర్యము, స్పృతి (జ్ఞాపకశక్తి), బుద్ధి, చేష్టలు, ఇవి నిల్కడలేక చంచలములై యుండును. స్త్రీతియు దృష్టియు గమనంబును మిక్కిలి చంచలములై యుండును. విసువులేక యధికముగ మాట లాడుదురు. అట్టివారికి పిత్తకఫంబులును జీవితంబును నిద్రయు స్వల్పముగ నుండును. తొడలు మిక్కిలి కృశించి యుండును. వాక్కు చంచలమై గద్గదస్వరము కల్గియుండును. వారు నాస్తికమతము నవలంబించి యధికముగ భుజించెదరు. విలాసముతో గూడి సంగీతము నందును, వాద్యములయందును, వేటయందును, కలహమునందును ఆసక్తి కల్గియుండురు. మధుర ఆహ్లాదకరములయందును, ఉష్ణపదార్థములయందును, మాంసమునందును మిక్కిలి యాసకల్గియుండురు. కృశించి మిక్కిలి నిడుదయైనయోకారముకల్గి నడచునపుడు పాదములచప్పుడు కల్గియుండురు. శరీరము దృఢముగాక యింద్రియముల జయింపనేరక అనార్యవర్తనలై యుండురు. కాంతలకు వారు స్త్రీయులుగారు. వారికి సంతాన మధికముగ నుండదు. వారికన్నులు కర్మశములై ధూళిగ్రమ్మినవిధములై కృశించి నుందరములుగాక చచ్చినవానికన్నులబోలియుండును. నిదురించునప్పుడు కన్నులు అరమోటు గల్గి తెరువబడినట్లు కానబడును. స్వప్నమునందు పర్వతములవైని వృక్షములవైని ఆకాశమువైని నడచినట్లు కలగనును. వానిశరీరమునందలి ధమనులును సిరలును వాతపూరితములై మాంసపుకండరములు అదరుచుండును. ఇట్టిలక్షణములు కల్గినమనుజులు వాతప్రకృతికల వారని యెరుంగునది. ఈవాతప్రకృతికలవారు ప్రశస్తలు కారు. మరియు మక్కు నక్క ఒంటె గ్రద్ద ఎలుక (పందికొక్కు) కాకి అను నీజంతువులబోలిన స్వభావము కల్గి యుండురు.

— పిత్తప్రకృతి లక్షణము —

మూ. పిత్తం వహ్నిర్వహ్నిజం వాయదస్తాత్
పితోద్దిక్తనీవతృష్ణాబుభుక్షుః,

గౌరోష్ఠాజ్ఞః తామ్రహస్తాఘ్రివక్త్రః

శూరో మానీ సింహకేశోఽల్పకామః (రోమా)

౧౮

దయితకూల్యవిలేపనమద్జనస్సుచరితశ్శుచిరాశ్రితవత్సలః,

విభవసాహసబుద్ధిబలాన్నితో భవతి భీషగతిర్ద్విషతామపి. ౧౯

మేధావీ ప్రశిథిలసన్నిభస్థమాంసో నారీణామనభిమతోఽల్పశుక్ర

కామః, ఆవాసః పలితతరస్థనీలికానాం భుక్తేన్నం మధురక

షాయతి క్షతీతమ్.

౨౦

ఘర్త ద్వేషీ స్వేదనః పూతిగన్ధః పూర్వచాపక్రోధపానాశనేర్ష్యః,

సుప్తః పశ్యేత్కర్ణికారాణ్ పలాశాన్ దిద్దాహోల్కావిద్యు

దర్కానలాంశ్చ.

౨౧

తనూని పిష్టాని చలాని చైషాం తన్వల్పపత్త్యాణి హిమప్రియాణి,

క్రోధేన మద్యేన నిమేషభావో (రవేశ్చభాసా) రాగవహన్త్యాశు

విలోచనాని.

౨౨

మథ్యాయుషో మధ్యబలాః పణ్డతాః క్లేశభీరవః,

వ్యాఘ్రర్క్షకపిమాంజాలయతౌనూకాశ్చ పైత్తికాః.

౨౩

వ్యా. పిత్తము అగ్నిస్వరూపము లేక యగ్నివలన బుట్టినది. కావున అట్టి పిత్త ప్రకృతికలమునుజూడు మిక్కిలి తీవ్రమైనయూకలిదప్పలకల్గియుండును. వానిశరీరము గౌరవర్ణంబును ఉష్ణంబునై యుండును. అరకాళ్లును అరచేతులును ముఖంబును తామ్ర వర్ణము కల్గియుండును. వాడు మిక్కిలి శూరుడును అభిమానియు. సింశవర్ణము లైన వెండ్రుకలకల్గి స్వల్పమైనకామము కలవాడు నగును. మరియు పుష్కమాలికలయందును చందనాద్యనులేపమునందును భూషణములయందును మిక్కిలి యాసగల్గి; పుణ్యవంతు డును పరిశుద్ధుడును తన్నాశ్రయించినవారియందు ప్రీతికలవాడును, వైభవము, సాహసము, బుద్ధి, శరీరబలమును కలవాడై శత్రువులకును భయమును బుట్టించుగమనము కల్గియుండును. మిక్కిలి మేధావంతుడును, శిథిలములగు సంధిబంధములను మాంసమును, మిక్కిలి కొంచె మైన శుక్రంబును కామంబునుకలవాడై స్త్రీలకు ఇష్టములేనివాడగును. అట్టిమనుజుడు తలనెరయుట, శరీరము ముడుతలుపడుట, నల్లనిమచ్చలు వీనికాటపట్టయినవాడగును. మధురంబును కషాయరసంబును లిక్తరసంబును శీతంబును నగు నాహారపదార్థముల భుజించును. ఎండయందు ద్వేషించును. శరీరమున చెమటబట్టి దుర్గంధము కల్గియుండును. చానికీ

మూత్రము క్రోధము దష్టి అశనము పరులశ్రేయమునకోరువజాలమి ఇవి మిక్కిలి అతిశయముగ నుండును. వాడు నిదురించునపుడు స్వప్నమున కొండగోగుపూవులను మోడుగ పువ్వులను తగలబడుచుండుదిక్కులను కొరివికట్టెలను మెరపును సూర్యుని అగ్నిని చూచును. వానికన్నులు మిక్కిలి సూక్ష్మములను పింగళవర్ణంబులను చంచలంబులను స్వల్పములగు రెప్పపెండుకలు కల్గినవియునై చలువను గోరుచుండును. మరియు నవి క్రోధముకల్గినప్పుడును మద్యపానముజేసినప్పుడును రెప్పలల్లార్చుచు అతిశీఘ్రముగ నెఱివారియుండును. అట్టిలక్షణములకలవారు పితృప్రకృతికలవారని యెరుంగునది. మరియు వీరికి ఆయువును బలంబును మధ్యములై యుండును. మిక్కిలి పండితులై కష్టముల తోరువ లేకయుందురు. పెద్దపులి ఎలుగుబంటి తోలి పిల్లి యతులు, వీనిస్వభావము కల్గియుందురు.

—౧౭ కఫప్రకృతి లక్షణము ౧౭—

మూ. శ్లేష్మ సోమశ్లేష్మల నైన సౌమ్యా గూఢజిహ్వస్థిగ్ధసస్థిస్థిమాంసః, తుత్త్వోదఃఖిక్లేశఘ్నైరతప్తా బుద్ధ్యా యుక్తస్సాత్వికస్సత్యసద్భః, ప్రియఙ్గుదూర్వాశరకాణ్డశస్త్రగోరొచనాపద్మసువర్ణవర్ణః, ప్రలమ్బబాహుః పృథుపీనపయోః మహాలలాటో ఘననీలకేశః. మృద్వజ్ఞ సమసువిభక్తచారువర్షా బహ్వోజో రతిరసశుక్రపుత్రభృత్యః, ధర్మాత్మా వదతి న నిష్ఠురం చ జాతు ప్రచున్నం వహతి దృఢం చిరం చ వైరమ్. ౨౬

సమదద్విరదేన్ద్రీతుల్యయాతో జలదామ్భాధిమృదజ్ఞసింహఘోషః, స్తృతిమానభియోగవాన్విసీతో నచ బాల్యేఽప్యతి రోదనో న లోలః. ౨౭

తిక్తం కషాయం కటుకోష్ణతీక్ష్ణం ఆల్పం చ భుక్తే బలవాంస్తథాపి, రక్తాంతసున్నీగ్ధవిశాలదీర్ఘసుచ్యుక్తశుక్లానీతపక్షలాఢః. అల్పవ్యాహరక్రోధకోపాశనేర్ష్యః ప్రాజ్ఞాయుర్విత్తో దీర్ఘసూత్రీ (దర్శి), వదాన్యః, శ్రాద్ధో గమిష్ఠః స్థూలలక్షః శుమావాక్ నారోన్య నిద్రాళుః దీర్ఘదర్శి కృతజ్ఞః. ౨౮

ఋజుర్విపశ్చిత్సుభగస్సులజ్ఞో భక్తో గురూణాం దృఢసౌహృదశఙ్కి, స్వప్నే సుషుప్తా సవిహంగమాలాక తోయాశయాక

పశ్యతి తోయదాంశ్చ.

30

బహుదేన్ద్రవరుణతార్కమహంగజాధిపైః,

క్షేష్టప్రకృతయస్తుల్యాః తథాసంహాశ్యశోవృషైః.

31

వ్యా. క్షేష్టము సోమత్వకమైనది. (చంద్రునితోలే చల్లదనము మున్నగు గుణములగలదియనుట). కావున క్షేష్టము అధికముగ (ప్రకృతిగ) కలమునుప్పుడు సౌమ్యుడనబడును (శీతాదిగుణములు గల్గియుండుననుట). అట్టి సౌమ్యప్రకృతికలవానికి సంధిబంధములును అస్థులును శరీరమునందలి మాంసమును గూఢములై ఒండొంటజేరి స్థిగములై యుండును. (శరీరమునందలి కీళ్లు కనుబడక యొండొంట కలిసి యస్థులును మాంసమును జీడ్డుకల్గి యుండుననుట). వాడు ఆకలిదప్పలకును దుఃఖమునకును కష్టములకును ఎడకును ఓరువగల్గి వానిచే శ్రమనొందకుండును. నూత్నబుద్ధి కల్గి సత్వగుణము ప్రధానముగలవాడై దబ్బరలాడక సత్యమును బబ్బుచుండును. వానిశరీరవర్ణము కొఱ్ఱలను గెరుకను రెల్లును శత్రుమును గోరోచనమును తామరపువ్వులను బంగరును బోలి యుండును. బాహువులు జానుపర్యంతము వ్రేలుచుండును. రొమ్ము విశాలమై బలిసియుండును. నడురు విశాలముగను పెండ్రుకలు దట్టమై నల్లగ నుండును. శరీరము వేరువేరుగ నేర్పడి యవయములతోగూడి మృదువుగనుండును. ఓజస్సును, క్రీడాసక్తియు, రసధాతువును, శుక్రంబును అధికముగకల్గి; పుత్రులును, భృత్యులును విశేషముగ గల్గియుండును. వాడు మిక్కిలి ధర్మమునం దాసక్తికల్గి యొకప్పుడును నిష్ఠారోత్సల బల్కక యితరులయందు తనకు కల్గినవైరమును వెలిబుచ్చక చిరకాలమువరకును అణచికొని యుండును. అట్టి వైరము చలింపక దృఢమై చాలకాల మనుసరించియే యుండును. వాడు మదించిన యేనుగవలె మిక్కిలి గంభీరముగ నడచును. వానికంతధ్వని మేఘగర్జనమును, నముద్ర ఘోషమును మృదంగధ్వనిని సింహనాదమునుబోలె మిగుల గంభీరముగ నుండును. ఒరులుచేయు నుపకారాదుల మరువక మిక్కిలి ప్రీతికల్గి వియంసంపన్నుడై బాల్యమునందైనను మిక్కిలి రోదనముచేయు స్వభావము లేకుండును. ఒకప్పుడును చపలచిత్తుడు గాకుండును. తిక్తకషాయకటురసములుకల్గి ఉష్ణంబును తీక్షణమైన యాహారపదార్థముల భుజించును. అట్టి యాహారమును కొంచెముగ భుజించును. అయినను మిక్కిలి బలకాలియై యుండును. వానికన్నులు కోసలయందు రక్తవర్ణములై నిగనిగలాడుచు విశాలములును నిడుదలునై స్ఫులముగ గనబడుచుండు శుక్లకృష్ణభాగములును కనురెప్పలును కల్గియుండును. మాటలును, *క్రోధమును, కోపమును, అశనంబును, అనూయయు వానికి మిక్కిలి

* క్రోధ మనగా నెదుటనే మండిపడుట, కోప మనగా మనసులోబెట్టుకొని యుండురోషముని యిచ్చటి భేదమును గ్రహించవలెను.

స్వల్పముగ నుండును. ఆయువును ధనంబును మిక్కిలి యధికముగ నుండును. పనులు మిక్కిలి చాలకాలము యోచించిచేయును. దానశీలుండును, శ్రద్ధాపతుడును, గంభీర స్వభావముకలవాడును, మిక్కిలి యోచనకలవాడును, ఓర్పుకలవాడును, కృతకృత్యుడును, నిద్రయం దాసక్తికలవాడును, చాలకాలము యుక్తాయుక్తముల యోచించువాడును, కృతజ్ఞుడు నగును. కుటిలవర్తనడుగాక ఋజుబుద్ధికలవాడును, పండితుండును, సులభముగ ననునయింపదగినవాడును, లజ్జకలవాడును, గురువులయందును, పెద్దలయందును భక్తికలవాడును, స్థిరమైన మైత్రికలవాడునునై యుండును. వాడు నిదురించునపుడు స్వప్నమునందు తామరపువ్వులతోడను పక్షులతోడను గూడినసరస్సులను, మేఘబృందమును జూచును. బ్రహ్మ, రుద్రుడు, ఇంద్రుడు, వరుణుడు, గరుడుడు, హంస, వినుగు, సింహము, గుఱ్ఱము, పృషధము అనువానితో సమానమైన స్వభావముగలవాడై యుండును. (కఫప్రకృతికల మనుజుడు వైజ్ఞేషిక లక్షణములు కల్గియుండునని భావము.)

ప్రకృతులతారతమ్యము ౨౩

మూ. సమథాతుస్సమః; తాను శ్రేష్ఠో నిద్రాః ద్విదోషజః. 3౧

వ్యా. జననకాలమున వాతపిత్తకఫములు మూడును వైజ్ఞేషికరీతిగ న్యూచాధికములుగాక సమములై తలిదండ్రుల శుక్రశోణితముల గలసియున్నచో నట్టిబీజమున జనించినమనుజుడు సమప్రకృతియగును. రెండేసిదోషములు అధికములుగ నుండునపుడు జనించినవారు ద్విదోషప్రకృతి కల్గియుందురు. అట్టి ప్రకృతు లన్నిటిలో సమప్రకృతి చాల శ్రేష్ఠము. ద్విదోషజ (వాతపిత్త, వాతకఫ, పిత్తకఫ నన్నిపాత ప్రకృతులు) నాల్గుని నింద్యములు (రోగకారణములనుట). ఏకదోషజప్రకృతులు మూడును మధ్యములని యర్థముచే లభించును. అందును “తైశ్చలిస్య ప్రప్తశయో హీనమఘోర్తమాః పృథక్” అని వాగ్భటాచార్యులు చెప్పిరిగాన వాతప్రకృతి హీనమనియు, పిత్తప్రకృతి మధ్యమమనియు, కఫప్రకృతి యుత్తమమనియు తారతమ్యము నెరుంగునది.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—శారీరస్థానమున మూడవయథ్యాయమున వాగ్భటాచార్యు డిట్లు చెప్పెను. శుక్ర సృగ్గర్భిణీ భోజ్య చేష్టా గర్భాశయద్దుష, యస్సాస్త్రిదోషాఽధికః తేన ప్రకృతి స్సప్తబోధితా” ఈవాక్యమును బట్టి గర్భిణిగ నుండు సమయమున శుక్రార్ద్రములయందును ఆహారవిహారములయందును గర్భాశయ ఋతువుల యందును వాతాదిదోషములతో నే దోషము అధికముగ నుండునో అట్టి ప్రకృతి గర్భమునందలి శిశువునకు సంభవించుననియు, అయ్యది వాతాది దోషములచే వేరువేరు గను, రెండేసిదోషముల సంసర్గముచేతను సన్నిపాతముచేతను, త్రిదోషసామ్యముచేతను

సంభవించుటంజేసి (వాత, పిత్త, కఫ, వాతపిత్త, వాతకఫ, పిత్తకఫ, సన్నిపాత, భేదములచే) యెడువిధములగుననియు తెలసెడి. ఇట్లుండ ఏకదోషప్రకృతుల లక్షణములు మాత్రము చెప్పి సుసర్గసన్నిపాతలక్షణము లెందుకు జెప్పలేదనిన దోషద్వయసుసర్గలక్షణములబట్టియు మూడుదోషముల లక్షణముల సుసర్గమునబట్టియు ద్విదోష త్రిదోష ప్రకృతుల నూహించదగునని మూలకారుని యభిప్రాయము చేతనే “సమస్తాసు శ్రేష్ఠో నిర్ద్యాః ద్విదోషజాః” అని సంగ్రహించెను. వైజ్ఞేయసుసర్గసన్నిపాతప్రకృతుల లక్షణములనే వాగ్భటాచార్యులు “ప్రకృతీః ద్వయసర్వస్థాః ద్వంద్వసర్వగుణోదయే” అనువాక్యముచే శారీరస్థానమున మూడవయథాయమున సంగ్రహముగ చెప్పెను.

మానసికదోషములైన సత్వరజస్తమోగుణములచే గల్గు ప్రకృతులను శౌచము ఆస్తిక్యము మున్నగు గుణములబట్టి నిర్ణయించునది. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యుడు శారీరస్థానమున మూడవయథాయమున “శౌచాస్తిక్యాదిభిశ్చైవం గుణైర్గుణమయీ ర్వదేత్?” అనువాక్యముచే జెప్పిరి.

— అగ్నిస్వరూపము, భేదములును —

మూ. సమోఽగ్నిర్విషమ స్తీక్ష్ణోమన్దశ్చేతి చతుర్విధః.

39

వ్యా. జాతరాగ్ని సమము, విషమము, తీక్ష్ణము, మందము నని నాల్గుతెరంగుల నుడును. సకలప్రాణులకును భుజింపబడిన యాహారమును జీర్ణింపజేయుటకై జతరమున నుండు అగ్ని యిచ్చుట అగ్నిశబ్దముచే జెప్పబడును. అయ్యది వాతపిత్తకఫములయొక్క సమవిషమస్థితిచే సంభవించును. అది యెట్లులనిన:—వాతపిత్తకఫములు మూడును న్యూనాధికములుగాక సమస్థితినుండుకరి (దాన జనించిన) జాతరాగ్ని సమాగ్నియగును. అటుగాక వాతముమాత్రము అధికమున నుండునెడ (దాన జనించిన) జాతరాగ్ని విషమాగ్నియగును. పిత్తముమాత్రము అధికముగ నుండిన (దాన జనించిన) జాతరాగ్ని తీక్ష్ణమనంబడును. కఫం బధికమైన (దానజనించినది) మందాగ్ని యనబడును. ఇట్టి యగ్ని భేదములు నాతాదులయొక్క తారతమ్యమున గల్గును. ఈ విషయము వాగ్భటాచార్యుడు “తైర్భవే ద్విషమ స్తీక్ష్ణో మన్దశ్చాగ్ని స్సమైస్సమః” అనువాక్యముచే స్ఫుటముగ జెప్పెను. వాగ్భటశారీరమున నగ్ని భేదముల నిట్లు నిరూపించును:—“సమస్సమానే స్థానస్థే విషమోఽగ్ని ర్విమార్గగే, పితౄభిమూర్ఛితే తీక్ష్ణో మన్దోఽస్మిక్ కఫపీడితే” ఈవాక్యముచేత సమానవాతము తనకు నియమితనాభిస్థానముననే యుండునపుడు సమాగ్నియగుననియు, అట్టి సమానవాతము తనమార్గమును వదిలి మార్గాంతరమున సంచరించుకరి విషమాగ్ని

యగుననియు, పితృముతో గలిసినపుడు తీక్షణియగుననియు, కఫముతో గలిసినపుడు మందాగ్నియగుననియు భావము. వాయుసంబంధములేక అగ్నిజ్వలించుట లేదుగాన సమానవాతసంబంధముచే జతరాగ్ని జ్వలించును. ఆయ్యది సమస్థితి నుండక పితృదులం గలిసినపుడు వైజ్ఞేయనీతిగ మారుచుండునని ముఖ్యభావము.

— నాల్గవిధములైన యగ్నుల ప్రత్యేకలక్షణము —

మూ. యః పచేత్సమ్యగేవాన్నం సమ్యగ్భుక్తం సమస్త్యసా,
విషమోఽసమ్యగ్పాప్యాశు సమ్యగ్వాపి చిరాత్పచేత్. 33

తీక్షణో వహ్నిః పచేచ్ఛిస్తుం అసమ్యగపి భోజనమ్,
మన్దస్తు సమ్యగవ్యన్నం ఉపభుక్తం చిరాత్పచేత్. 34

కృత్వాస్య శోచాయోపాస్త్రకూజనాథ్నానగౌరవమ్,

వ్యా. అహారనియమమున జెప్పిననీతిగ వరమాణాదుల ననుసరించి శాస్త్రీయముగ భుజింపబడిన యాహారమును చక్కగ పచనము నొందించి జీర్ణింపజేయునది సమాగ్ని యనబడును. దేశము కాలము మాత్ర మున్నగువద్దతి ననుసరింపక భుజింపబడిన యాహార మునుగూడ మిక్కిలి శీఘ్రముగ పచింపజేసినను; లేక దేశకాలమాత్రాదుల ననుసరించి యథోక్తముగ భుజింపబడిన యన్నమునుగూడ చిరకాలమునకు పచింపజేసినను, అట్టి యగ్ని విషమ మనంబడును. దేశకాలమాత్రాదుల ననుసరింపక శాస్త్రవిధి నుల్లంఘించియు భుజింపబడినయాహారమునుగూడ నతిశీఘ్రముగ పచింపజేయునది తీక్షణిగ్ని యనబరంగును. దేశకాలాదివిధుల ననుసరించి విధ్యుక్తముగ భుజింపబడిన యాహారమునుగూడ నోరెండుట, కడుపులో గడబిడ, ప్రేవులకూతలు, కడుపుబ్బరము, గురుత్వము అను నీయువద్రవముల గల్గించి చిరకాలమునకు జీర్ణింపజేయు జాతరాగ్ని మంద మనబడును.

పాకముజెందుటకు కాలనియమము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడినది:—

“యామైశ్చతుర్భిర్ద్విరాభ్యంచ భోజ్యైశ్చైషభ్యయో సృషే, పాశోఽగ్నౌ భుక్తయోః,
ద్రాక్షు తీక్షణే; మన్దే పునశ్చిరాత్, సభక్త మాషధం తస్మాత్ మన్దాగ్నిరవచారయేత్”
సమాగ్నియందు భుజింపబడినయాహారము నాల్గజాములకును, ఔషధము రెండుజాములకును పూర్తిగ జీర్ణమగును. తీక్షణిగ్నియందు ఇట్టి కాలనియమాలేక అతిశీఘ్రముగ జీర్ణమగును. మందాగ్నియందు అట్టి కాలనియమము నుల్లంఘించి చిరకాలమునకు జీర్ణమగును. కావున మందాగ్నియందు అహారముతోగూడ చేర్చి యాషధము నుపయోగించుట యుక్తము. (అట్లుజేసినచో నగ్నిదీప్తి కల్గనని భావము).

— ౧౦ కోష్ఠభేదములు ౧౦ —

మూ. కోష్ఠః క్రూరో మృదుర్మధ్యః* మధ్యశ్చేతి చతుర్విధః. 3౫

వ్యా. కోష్ఠము క్రూరమనియు, మృదువనియు, మధ్యమనియు, మధ్యమనియు నాల్గువిధములు.

— ౧౧ చతుర్విధకోష్ఠలక్షణములు ౧౧ —

మూ. ప్రభూతకూరుతః స్త్రావః కృచ్ఛాచ్ఛాన్యాదీకైరపి,
బహుపిత్తో మృదుః కోష్ఠః క్షీరేణాపి విరిచ్యతే. 3౬

*మధ్యస్సమమలస్సమ్యక్ సువమ్యాఽన్యఃకఫోదరే,

వ్యా. వాతం బధికముగ నుండుకోష్ఠము క్రూరముగ నుండును. అట్టి కోష్ఠముకల మనుజునకు నల్లతెగడ, (కంకువము, జెనుడు) మున్నగునౌషధములచే కష్టముగ విరేచన మగును. (సౌమ్యములగు నౌషధములచే విరేచనము కాదనుట).

పిత్తం బధికముగ నున్నపుడు కోష్ఠము మృదువుగ నుండును. అట్టి మృదుకోష్ఠము కలవారికి అవుపాలచేగూడ సులభముగ విరేచనములగును.

త్రిదోషములును సమములుగ నున్నపుడు కోష్ఠము (మధ్య) సమముగ నుండును. ఈకోష్ఠముకలవారికి విరేచనములు సాధారణముగ నగును.

కఫం బధికముగ నున్నపుడును కోష్ఠము మధ్య మనంబడును. అట్టి కఫకోష్ఠమున సులభముగ వమనము చేయించదగును.

— ౧౨ సప్తధాతువులు ౧౨ —

మూ. రసాస్పృశ్చాంస మేదోఽస్థిమజ్జాశుక్రాణిధాతవః
సప్తదూష్యాః..... 3౭

వ్యా. రసము, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, అస్థులు, మజ్జా(క్రొవ్వు), శుక్రము, అను నీమేదును ధాతువులనియు దూష్యములనియు చెప్పబడును.

“శరీరం ధారయంత్యేతే ధాతావహారాచ్చ సర్వదా” అని అష్టాంగసంగ్రహమున జెప్పినప్రకారము రసరక్తాదులు శరీరమును ధరించుటంజేసి ధాతువులనియు, దుష్టములగు త్రిదోషములచే నివి చెరువబడునుగాన దూష్యములనియు చెప్పబడునని యెరుంగవచ్చు.

— ౧౩ మలములు ౧౩ —

మూ. ....మలామూత్రంశకృత్ స్వేదాదయోఽపిచ,

* “సమశ్చేతి” అనియుండిన సమంజస మగును. † “సమస్సమమలః” అని యుండవలెను.

వ్యా. మూత్రము, శక్రత్తు, చెమట మున్నగునవి మలములనియు చెప్పబడును. ఇచ్చట 'అపిచ' అని చెప్పటవలన రసాదిధాతువులచే మలమూత్రాదులు చెరువబడుటంజేసి దూష్యములనియు, శరీరమును మలినముగ జేయుటంజేసి మలములనియు చెప్పబడునని యెరుంగునది.

—౧౭ సత్త్వము (రజస్తమోగుణములు) ౧౭—

మూ. స్వభావజం స్థిరం సత్త్వం అవికారి నిపత్స్వపి. 3౮

వ్యా. శరీరమున మనశ్శరీరములకు సంబంధించి స్వభావస్థిరముగనే యుండి స్థిరమై ఆపత్తులు సంభవించినపుడును వికృతిజెందక యుండుకత్తియే సత్త్వమని చెప్పబడును.

ఇచ్చట సత్త్వశబ్దముచేత సత్త్వరజస్తమోగుణములు మూడును గ్రహింపబడును. ఈమూడును మానసికదోషములు. ఈమానసికదోషవైగుణ్యముచేత ఉన్మాదాదిమానసిక రోగములు సంభవించును.

—౧౮ బలము ౧౮—

మూ. సహజం కాలజం యుక్తికృతం దేహబలం త్రిధా,
తత్ర సత్త్వశరీరోత్థం; ప్రాకృతం సహజం బలమ్. ౩౯

వయఃకృతమృతూత్థాం చ కాలజం యుక్తిజం పునః,
విహారాహారజనితం తథోజస్కరయోగజమ్. ౪౦

వ్యా. శరీరముయొక్క బలము సహజము, కాలజము, యుక్తికృతము నని మూడు విధములు, అందు వైజేష్ఠిని సత్త్వరజస్తమోగుణములచేతను శరీరముచేతను శరీరమున తనంతనే పుట్టినబలము సహజ మనబడును. యౌవనవిశేషమునను, విసర్గకాలమున ఋతువిశేషమునంజేసియు కల్గినది కాలజబలము. బలకరంబులగు విహారాహారములచేతను, ఓజస్సును వృద్ధి నొందించు సౌషధాదిప్రయోగములచేతను రసాయన వాజికరణాది యోగములచేతను కల్గినశరీరబలము యుక్తిజ మనబడును.

—౧౯ వయోభేదములు ౧౯—

మూ. వయస్తావ్యభేదశాద్బాల్యం తత్ర థాత్మ్యద్వియాజసామ్,
వృద్ధిరాసప్తతేర్దృఢ్యం తత్రావృద్ధిః పరంక్షయః. ౪౧

వ్యా. (కాలభేదమున కల్గినశరీరావస్థావిశేషము వయస్సునబడును. అయ్యది బాల్యము, మధ్యము, వృద్ధత్యము నని మూడువిధములు) అందు శిశువు జనించిననాట నుండి పదునారవవత్సరమువరకు బాల్యము. ఆట్టి బాల్యవయసున రసాదిధాతువులును, చక్షురాదీద్వియములును, ధాతువుల నాప్యాయత నొందించు నోజస్సును నానాట వృద్ధి

నొందును. పదునారవవత్సరము మొదలు డెబ్బదియవవత్సరము వచ్చువరకును మధ్యమ వయస్సనబడును. ఈవయసును ధాతువులును ఇంద్రియంబులును ఓజస్సును వృద్ధి నొందక పుట్టి నొందును. అది మొదలు (డెబ్బదియవవత్సరము మొదలుజేసి) ఆయుః పరిమితివరకును వృద్ధత్వ మనబడును. ఈవయసున ధాత్విన్ద్రియోజస్సులు నానాట తీణించును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెఱుంగునది:—వైశేషిక బాల్యవయస్సు తీరవృత్తి (పాలనుమాత్రము ఆహారము చేయువయసు), తీరాన్నవృత్తి (పాలను ఆన్నమును గూడ నాహారముచేయువయసు), అన్నవృత్తి (ఆన్నమునుమాత్రము ఆహారము చేయు వయసు), యః నని మూడువిధముల నుండును. ఈవయసున “పయో హోరాత్రి భూతానాం తేస్తమధ్యాదిగాః క్రమాత్” అను వాగ్భటవాక్యప్రకారము కఫము ప్రధానముగ నుండును. కావున ఈబాల్యవయసున శరీరమున స్నేహము, మృదుత్వము, సౌకుమార్యము, సౌభాగ్యము మున్నగునవియు నానాట వృద్ధి నొందును.

మధ్యమవయసుకూడ మూడువిధముల నుండును. పదునారవవత్సరము మొదలు ముప్పదియవవత్సరము వరకును యౌవనము. ఈవయసున పిత్తం బధికముగ నుండుటంజేసి జాతరాన్ని దీప్తంబైయుండును. ప్రజ్ఞాపరిపాకంబును కలుగును. రెండవది సంపూర్ణ త్వము: నలువదియవవత్సరము వరకును వ్యాపించును. ఈవయసున సకలధాత్విన్ద్రియోజస్సులును, పీర్యంబును, పౌషంబును, స్వరణవిజ్ఞాన ప్రజ్ఞాదివిశేషంబులును సంపూర్ణములై యుండును. అది మొదలు డెబ్బదియవవత్సరమువరకును మున్ను సంపూర్ణములుగ నుండుధాత్విన్ద్రియోజస్సులును స్వరణవిజ్ఞానాదులును హనిలేక యథాస్థితి నుండును.

డెబ్బదియవవత్సరము మొదలు ఆయుఃపరిమితి వరకును వృద్ధత్వము. ఈవయసున పూర్వవయసులలో నానాట వృద్ధి నొంది సంపూర్ణదశ నొందియుండు సకలధాత్విన్ద్రియాదులు నానాట తీణించుచు, శరీరమున వలీపలితాదులు కల్గి శరీరము నానాట శిథిల మగుచుండును. ఈవయసున వాతము వృద్ధి నొందియుండును.

మరియు వైశేషికబడిన దోషధాతు చులప్రకృతులు మున్నగునవి గుణవంతములై వానివానిపరిస్థితి మారకుండునెడ మనుజుడు నూరుసంవత్సరములు ఆయుఃపరిమాణముకల్గి విశ్వరూపు మున్నగు సకలభోగముల ననుభవించుచు జీవించియుండును. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యుడు కారీరస్థానమున మూడవయధ్యాయమున నిట్లు చెప్పెను:—“ఇతి సర్వ గుణోపేతే శరీరే శరదాంశకమ్: ఆయురైశ్వర్యమిష్టాశ్చ సర్వే భావాః ప్రతిష్ఠితాః”

—౨౭ దేశభేదములు ౨—

మూ. భూమిదేహ ప్రభేదేన దేశమూహురిహ ద్విధా,

వ్యా. భూమియనియు, శరీరమనియు దేశము చెండువిధములంగ నీయాయుక్తేద తంత్రములయందుఁ జెప్పబడును.

—౨౭ భూమిదేశభేదములు ౨౭—

మూ. జాజ్జలం వాతభూయిష్ఠమనూఁం తు కఘోల్బణమ్. ౪౨

సాధారణం సమమలం త్రి థా భూదేశమాదిశేత్,
దేశోల్బవాగ్నిద్రునగో జాజ్జలస్వల్పరోగదః. ౪౩

అనూపా విపరీతోల్బస్తాత్ సమస్సాధారణస్త్వన్మతః,

వ్యా. భూమియనుదేశము జాంగలము. అనూపము, సమము నని మూడువిధములు. అందు ఉదకంబును వృక్షంబులును పర్వతంబులును స్వల్పములుగనుండి వాతము ప్రబలముగనుండుప్రదేశము జాంగలము. ఈదేశమున రోగములు స్వల్పముగ నుండును. (ఇందు జనించిన పశుపక్ష్యాదిజంతువులను మనుజులును ఓషధులును మున్నగునవి వాతభూయిష్ఠములై యుండును.)

వైజెషిన్ జాంగలలక్షణములకు విరుద్ధముగ (అధికమైన జలంబును వృక్షంబులును పర్వతంబులును గల్గి) నుండుప్రదేశము అనూపము. ఈదేశమున కఫము ప్రబలముగ నుండును. దానందేసి యీప్రదేశమునందలి జనించినపురుషులు, మృగములు, పక్షులు, ఓషధులు మున్నగునవి కఫభూయిష్ఠములై యుండును. (ఈదేశమున వ్యాధు లధికముగ సంభవించును).

వైజెషిన్ జాంగలానూపలక్షణములు సమముగనుండు ప్రదేశము సాధారణదేశ మనబడును. ఇచ్చట వాతాదిదోషములు సమములుగ నుండును. (కావున సీప్రదేశము ఆరోగ్యకరముగ నుండును). ఈప్రదేశమునందలిమనుజులు పశుపక్ష్యాదిజంతువులు ఓషధులు మున్నగునవి సమములైన వాతాదిదోషములు గల్గియుండును.

—౨౮ దేశాదేశము ౨౮—

మూ. దోషథాతుమలాధారో దేహాత్మత్యభిధీయతే. ౪౪

వ్యా. వాతాదిదోషములకును రసాదిథాతువులకును మూత్రపురీషస్వేదాదిమలము లకును ఆధారమైనది శరీరదేశ మనబడును.

—౨౯ మాత్రాదికాలపరిమాణము, నాడికామహూర్తాదికాలభేదములు ౨౯—

మాత్రాది ర్వాధ్యధ్యవస్థాచకాలో భేషజయోగకృత్,
లఘుక్షరో నిమేషోవా మాత్రా స్ఫోటోల్బవాఙ్మళేః. ౪౫

తాసాం సప్తసహస్రాణి ద్వేశతే వాపి నాడికా,
నాడికేద్వే ముహూర్తస్తేచత్వారః పాదవర్జితాః. ౪౬

యామః; తేషామ హోరాత్రం పక్ష స్తేదశఃశ్చుచ,
సమాసస్తాద్వానిదాఘఃజ్యేష్ఠామాఘకృత్సత్తతః. ౪౭

ప్రావృట్క్రావణభాద్రాస్యాత్, శరదాశ్విన్కార్తికా,
మార్గఃపాషశ్చహేమంతః శిశిరోమాఖిఫాల్గునా. ౪౮

వసంతశైవ్రవైశాఖాః ఋతవషట్పువత్సః,
వ్యాధ్యవస్థాహ్వయః కాలః తత్రతత్రోదేక్ష్యతే. ౪౯

వ్యా. కాలము మాత్రాదిపరిమాణమును వ్యాధియొక్క అవస్థాభేదమును అనుసరించియుండును. అట్టికాలము ననుసరించి కల్పించబడినమాషము ఆయావ్యాధులయందు చక్కగ పనిచేయును. (కావున అట్టికాలమును జెల్పినొనుట యావశ్యకము. అట్టి కాలము నిమిషము, ఘటిక, ముహూర్తము, యామము, పవలు, రాత్రి, అహోరాత్రము, పక్షము, మాసము, ఋతువు, వత్సరముననుభేదముల గల్గియుండును. అవియెల్ల సీక్రింద వివరింపబడును.)

ఒక లఘుక్షరము నుచ్చరించునంతకాలమైన కనురెప్ప నొకపరి యల్లార్చునంతకాలమైనను ప్రేళ్లతో నొకచిటిక వేయునంతకాలమైనను ఒకమాత్రాకాల మనబడును. అట్టి మాత్రలు ఏడుపేలు రెండుపందలు (౭౨౦౦) చేరినకాలము ఒకసాడిక (గడియ) యనబడును. అట్టిగడియలు రెండైన నొకముహూర్తము. అట్టి ముహూర్తములు పాతిక తక్కువగ (అరగడియ తక్కువగ) నాల్గుచేరినకాలము ఒకయామము. (ఏడున్నరగడియలు ఒకజాము అనుట) అట్టియామములు నాలుగై నచో నొకఘటము. నాల్గుజాము లొక రాత్రి. ఈరెండునుజేరి (ఎనిమిదిజాములు) ఒక యహోరాత్రము. అట్టి యహోరాత్రములు పదునైదుజేరి యొకపక్షము. అట్టిపక్షములు రెండుజేరిన యొకమాసము. అట్టి మాసములు రెండేసిచేరిన ఒక్కొక్కఋతువు. అందు జ్యేష్ఠాషాఢమాసములు రెండును నిదాఘము (గ్రీష్మఋతువు), శ్రావణభాద్రపదమాసములు రెండునుజేరి ప్రావృట్ కాలము (వర్షఋతువు), ఆశ్వయుజకార్తికమాసములు రెండునుజేరి శరదృతువు, మార్గశిర్షపుష్యమాసములు రెండునుజేరి హేమంతఋతువు, మాఖిఫాల్గుణమాసములు రెండును శిశిరఋతువు. చైత్రవైశాఖమాసములు రెండునుజేరి వసంతఋతువు, ఈయారుఋతువులును జేరి యొకసంవత్సరము. ఇది మాత్రాదికాలనిర్ణయము, వ్యాధులయొక్క అవస్థాభేదము ననుసరించినకాలభేదము అచ్చటచ్చట నాయావ్యాధుల ననుసరించి చెప్పబడును.

ఇచ్చట నీవిషయము సెరుంగనది:—వైడేష్ఠినఋతువు లారిటిలో వర్ష శరద్దేయంతఋతువులు మూడును దక్షిణాయనము. (ఆనగా సూర్యుడు దక్షిణమార్గమున నంచ

రించుకాలము). శిశిరవసంత గ్రీష్మఋతువులు మూడును ఉత్తరాయణము. (సూర్యుడు ఉత్తరమార్గముగ సంచరించుకాలము). మరియు వైశిష్ణవ ఉత్తరాయణమున సూర్యుడు మిక్కిలి లీప్రములైన కిరణములతో తనప్రతాపమును పూర్తిగ జూపి భూమియందును మనుజులయందును ఉండుసౌమ్యగుణముల జెరుచును. దానంజేసి మనుజుల శరీరబలమును భూమియందలిద్రవమును బోలై తనచండకిరణములచే నాకర్షించును. దానంజేసి మనుజులు మిక్కిలి బలహీనులై యుందురు. ఇతైరంగున భూమియందును మనుజులయందును గలసారము నాకర్షించుటంజేసి ఉత్తరాయణము అదానకాల మనంబరంగును.

దక్షిణాయనమున చంద్రునియందలి సౌమ్యగుణ మధికమై వర్షములచే భూమి చల్లబడియుండును. అప్పుడు సూర్యుడు తనకు వైజమగు లీప్రత నుడిగి మనుజులకు తాను మున్ను గ్రహించియుండిన బలమును నానాట నొనంగుచుండును. కావున దక్షిణాయనము విసర్గకాల మనంబడును. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యు డిట్లు చెప్పెను:—

“శిశిరాద్యః త్రిభిన్నైస్తు విద్యాదయనముత్తరం, ఆదానంచ యదాదత్తే నృణాం ప్రతిదినం బలమ్” “ఋతవో దక్షిణాయనమ్, వర్షాదయో విసర్గశ్చ యద్బలం విసృజ త్యసౌ. సౌమ్యత్వా దత్ర సోమోహి బలవాక్ హీయతే రవిః, మేఘవృష్ట్య నిలైశ్శితైః కాంతతాపే మహితైః”

—౧౩ సాత్త్వికక్షణము ౧౩—

మూ. సాత్త్వికం సహోత్తనాభ్యస్తం స్వాస్థ్యోత్పత్త్యనువృత్తికృత్,
దేశకాలవయోరోగదోషప్రకృతिसంశ్రితమ్. ౫౦

వ్యా. తాను కొంతకాలము ఉపయోగించి యలవాటు జేసియుండునపుడు అట్టి పదార్థములచే రోగాదులు సంభవించక శరీరస్వస్థతను కల్గించి అట్టి యారోగ్య మను నరించి యుండునెడ అట్టి వస్తువు వారికి సాత్త్వికమని భావము. అట్టి సాత్త్వికము, దేశము, కాలము, వయస్సు, రోగము, దోషములు, ప్రకృతి అనువాని నాశ్రయించియుండును.

—౧౪ దేశాదిసాత్త్వికవివరము ౧౪—

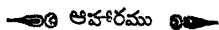
మూ. భూమిసాత్త్వికం దధిక్షీరం శరీరః మరువాసిమ,
తూరః ప్రాచ్యేషు మత్స్యాస్తునైన్ధవేష్వన్ధ్రకేషుతు. ౫౧
తైలాష్టం దశమాలాని మలయే కొంకణేపునః,
వేయామణ్డ ఉదీచ్యేషుగోధూమోఽనన్తిభూమిమ. ౫౨
దేశాసాత్త్వికం ఘృతక్షీరం మద్యం మాసంతుకస్యచిత్,
వేయామూషోరసోఽన్యస్యగోధూమోఽన్యస్యశాలినః,

ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము

కాలసాత్త్వ్యం దివానిద్రా సిదాఘే బాలవృద్ధయోః,
 వయసాత్త్వ్యం రుజాసాత్త్వ్యం ముస్తాపకృటకంజ్యోరే.   ౫౩
 సాత్త్వ్యంతైలం ఘృతం తౌద్రం దోషాణాం ప్రకృతేఃపునః,
 స్రంసనం సత్ప్రయోగవ్యం భవతి గ్రాహికస్యచిత్.   ౫౪

వ్యా. మరుదేశములయందు పెరుగు పాలు పెదురు మోవులు ఇవి సాత్త్వ్యములై యుండును; తూర్పుదేశములయందు క్షీరములును, సింధుదేశంబున మత్స్యంబులును, ఆంధ్రదేశమున తైలము అష్టరసములును, మలయప్రాంతములయందు కందమూలములును, కొండణదేశంబున పేయ యును మండంబును, ఉత్తరమునను అవంతిదేశమునందును గోధుమలును, సాత్త్వ్యములై యుండును. (వైశెప్పబడినవి యన్నియు భూమి యను దేశమునకు సాత్త్వ్యములని భావము). దేహమునకు నెయ్యియు పాలును సాత్త్వ్యము లగును. కొందరి శరీరములకు మద్యసూంసంబులు సాత్త్వ్యములగును. కొందరికి పేయయు, యూషంబును, మాంసరసంబును; కొందరికి గోధుమలును, కొందరికి వరిధాన్యంబులును సాత్త్వ్యము లగును. (వైశెప్పబడిన ఘృతక్షీరాదిసాత్త్వ్యము దేహమును దేశముయొక్క సాత్త్వ్యములు. ఇతైఃసంగున భూమి దేహభేదములచే రెండు తెఱంగులైన దేశమునకు సంబంధించి సాత్త్వ్యము నిరూపింపబడియె).

ఎండకాలమునను బాలవృద్ధులకును పగటినిద్ర సాత్త్వ్యముగ నుండును. (ఇది కాలసాత్త్వ్యము వయసాత్త్వ్యంబును). జ్వరమున తుంగగడ్డలును పర్వాటకంబును సాత్త్వ్యము లగును. (ఇది రోగసాత్త్వ్యము). దోషములతో వాతమునకు తైలంబును, పిత్తమునకు ఘృతంబును, కఫమునకు తేనెయు సాత్త్వ్యము లగును. (ఇది దోషసాత్త్వ్యము). వాతాది ప్రకృతులతో కొందరికి ఆవుపాలు స్రంసనంబును, కొందరికి గ్రాహియు నగును. (ఇది ప్రకృతిసాత్త్వ్యము. ఇతైఃసంగున దేశ - కాల - వయో - రోగ - దోష - ప్రకృతి సాత్త్వ్యము లారును వివరింపబడియె).

మూ. ఆహారోఽన్నం

ఆన్నము మున్నగు భోజ్యపదార్థములను దేశకాలసాత్త్వ్యముల ననుసరించి భుజించుట యాహారము. (ఈయాహారభేదములను, వానిపరిమాణములను, గుణ దోషములను, వాగ్భటాది తంత్రకారులు సవిస్తరముగ నిరూపించిరి. అందు భోజనపరిమాణమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“అన్నేన కుక్షిర్ద్వావంకౌ పానేనైకం ప్రపూరయేత్, ఆశ్రయం పవనాదీనాం చతుర్థా మవశేషయేత్.” ఉదరమున రెండు పరహిత—

భాగములను అన్నముచేతను, ఒకభాగమును జలముచేతను, నిండించి నాలవభాగమును వాతాదినంచారమునకై విడిచి భుజింపనగును అని భావము. ఇంకను భోజనమునకు సంబంధించినవిషయము లనేకములుగ తంత్రాంతరమున గనందగు. వానినెల్ల సీతంత్రకారుడు విస్తరభీతిచే విడచి “అహారోన్నం” అని సూచనామాత్రముగ తా నుపక్రమించిన “అహారో భేషజానిచ” అనునాహార విషయమును జెప్పెను. దానివివరమును “అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్యమ్” అనునార్యోక్తి ప్రకారము తంత్రాంతరములనుండి పాఠకులు తెలిసికొందురుగాక యని యాతంత్రకారుని యాశయముగ దోచెడి).

❧ ద్వివిధచికిత్సలు, వానిలక్షణములు ❧

మూ. ద్విధాద్రవ్యగుద్రవ్యంచేతిభేషజమ్,

ద్రవ్యం స్థానం రసాదీనాం అద్రవ్యం లఙ్ఘనాదికమ్. ౫౫

వ్యా. చికిత్స రెండుతెఱంగులు. అందు ద్రవ్యరూపములైన త్రికటు త్రిఫలాదు లచే జేయబడునది ద్రవ్యచికిత్స యొకటి; రెండవది ద్రవ్యములేక లంఘన వ్యాయామాది రూపమైనచికిత్స. ఇది అద్రవ్యచికిత్స. అట్టి ద్రవ్యము రసగుణవీర్యవిపాక ప్రభావములతో స్థానముగ నుండును. ఉపవాసాదిరూపమైనది అద్రవ్యచికిత్స.

❧ ద్రవ్యము రసాదులచే పనిచేయుక్రమము ❧

మూ. ద్రవ్యం రసేన కురుతే కర్తృపాకేన చాపరమ్,

గుణాంతరేణ వీర్యేణ ప్రభావేనైవ కిన్ఞ్చన. ౫౬

వ్యా. చికిత్సార్థమై యుపయోగింపబడిన ద్రవ్యములతో కొన్ని తనయందుకల మధురాదిరసములచేత పనిచేయును. కొన్ని ద్రవ్యములు విపాకముచేతను, మరికొన్ని మృద్వాదిగుణములచేతను, కొన్ని శీతాదివీర్యముచేతను, కొన్ని ప్రభావముచేతను పని చేయును.

❧ వక్షసములు ❧

మూ. రసాస్వాద్వద్వల్లలవణతిక్తోషణకషాయకాః,

షట్ ద్రవ్యమౌత్రితా తేనయథాపూర్వంబలావహాః. ౫౭

వ్యా. మధురము (తీపి), ఆమ్లము (పులుపు), లవణము (ఉప్పు), తిక్తము (చేడు), కటువు (కారము, ఇదియే ఉషణము), కషాయము (వగరు), నని రసము లారువిధములు. ఈయారురసములను పంచభూతాత్మకమగు ద్రవ్యము నాక్రమించి యుండును. మైజెప్పిన యారురసములను ముందుముందు ఒకదానికన్న నొకటి మిక్కిలి బలవత్తరములై యుండును. (కషాయమునకన్న కటురసంబును, దానికన్న తిక్తరసంబును, దానికన్న లవణ

రసంబును, దానికన్న నష్టరసంబును, వీనికన్నిటికన్న మధురసంబును మిక్కిలి బలాధికముగ నుండు నని భావము).

మరియు వైజెప్పినరసము పరస్పరసంస్థ తారతమ్యములచే నానావిధములగ నున్నను ప్రధానముగ నారువిధములై యుండు నని తెలియుటకై 'షట్' అని సంఖ్యా నియమము చేయబడినది.

— మధురాదిషడ్రసములగుణములు ౨౯ —

మూ. తత్రాద్యైః మారుతం ఘ్నై త్రయస్త్విత్తాదయః కఫమ్,
కషాయతి క్తమధురాః పిత్తమన్యేతు కుర్వతే. ౫౮

వ్యా. వైజెప్పినషడ్రసములలో మొదటనుండు (మధుర - అష్ట - లవణ) రసములు మూడును వాతమును శమింపజేయును. ఇతరములగు తిక్తకటుకహయరసములు మూడును వాతమును ప్రకోపింపజేయును. ఈరసములు మూడునే కఫమును శమింపజేయును. వైజెప్పిన మధురఅష్టలవణ రసములు మూడును కఫమును ప్రకోపింపజేయును. కషాయతిక్త మధురరసములు మూడును పిత్తమును శమింపజేయును. తక్కిన అష్ట-లవణ-కటురసములు మూడును పిత్తమును ప్రకోపింపజేయును.

మధురాదిగుణముల సీరితి నెరుంగనది:—మధురరసము వాతపిత్తముల శమింపజేసి కఫమును ప్రకోపింపజేయును. లవణ అష్టరసములు వాతమును శమింపజేసి కఫపిత్తముల ప్రకోపింపజేయును. తిక్తరసము కఫపిత్తముల శమింపజేసి వాతమును ప్రకోపింపజేయును. కటురసము కఫమును శమింపజేసి వాతపిత్తముల ప్రకోపింపజేయును. కషాయరసము కఫ పిత్తముల శమింపజేసి వాతమును ప్రకోపింపజేయును.

— షడ్రసములవీర్యము ౩౦ —

మూ. రసాఃకట్వల్లలవణాః చిగ్గోణోస్థాయణోత్తరమ్,
తిక్తకషాయోమధురస్తద్ధదేవచశీతలః. ౫౯

వ్యా. వైజెప్పినరసములతో కటు-అష్ట-లవణ రసములు మూడును ఒకటికన్న నొకటి (కటురసమునకన్న అష్టరసంబును, దానికన్న లవణరసంబును) అధికముగ నుష్ణ వీర్యము కల్గియుండును. తిక్తకషాయమధురరసములు మూడును వైజెప్పినరీతి నొకటికన్న నొకటి యధికముగ శీతవీర్యము కల్గియుండును. (ఇచ్చట వీర్య మనగ శక్తి.)

— లవణాదిరసముల స్నిగ్ధత్యాదితారతమ్యము ౩౧ —

మూ. పట్వల్లమధురాస్నిగ్ధాః స్వప్నవిజ్ఞాత్ర మారుతాః,
తిక్తాఃకటుకషాయశ్చరూక్షాబద్ధమలాస్తథా. ౬౦

వ్యా. లవణ-అష్ట-మధురరసములు మూడును స్పృగములై మలమూత్ర అపాన వాతములను వెడలించును. తిక్త-కటు-కషాయరసములు మూడును యాక్షగుణముకల్గి మల మూత్రవాతములను బంధించును.

—అథ లవణాదిరసముల గౌరవలూఘవతారతమ్యము—

మూ. పటోఃకషాయః తస్మాచ్ఛమధురాః గురుః,

లఘురవ్యఃకటుఃతస్మాత్తస్మాదపిచ త్తిక్తః.

౬౦

వ్యా. లవణరసమునకన్న కషాయరసంబును, దానికన్న మధురరసంబును, మిక్కిలి గురుతరంబై యుండును. అష్టరసము లఘువును, దానికన్న కటురసము లఘుతరంబును, దానికన్న తిక్తరసము లఘుతమంబునై యుండును.

—అథ త్రివిధవిపాకములు, విపాకస్వరూపము—

మూ. త్రిధావిపాకో ద్రవ్యస్యస్వాద్యవ్యస్థఃకటుకాత్తతాః,
జాతరేణాఽగ్నినాయోగాత్ యదుదేతిరసాన్తరమ్.

౬౧

రసానాంపరిణామాన్తే సవిపాకతస్య ప్రత్యేకతః.

వ్యా. నానావిధద్రవ్యంబులును మధురవిపాకము, అష్టవిపాకము, కటువిపాకము నని మూడువిధములైన విపాకము కల్గియుండును. విపాక మనః—భుజించబడిన యాహార ద్రవ్యములయందు జతరాగ్నిసంబంధమునంజేసి జీర్ణంబైన పిదప మధురాదిరసములకు గల్గి రసాంతరపరిణామము విపాక మనబడును. అట్టివిపాకము మధుర - అష్ట - కటుభేదములచే మూడువిధములుగ నుండు నని భావము.

—అథ మధురాదిరసములకు విపాకము—

మూ. స్వాదుః పటుశ్చ మధురం ; అష్టోఽన్లుం పచ్యతే రసః.

౬౨

త్రయాణాం కటురవ్యేషాం; పాకస్తుల్యబలో రసైః.

వ్యా. మధుర-అష్టరసములుగల ద్రవ్యములు మధురముగ విపాకము జెందును. అష్టరసము అష్టముగనే విపాకము జెందును. తక్కిన కటుక - తిక్త - కషాయరసములు మూడును కటువిపాకము కల్గియుండును. ఈమూడువిపాకములును ఆయా రసమునకు సమానమైనశక్తి కల్గియుండును. (మధురవిపాకము మధురరసముతో సమానబలంబును అష్టవిపాకము అష్టరసముతో సమానగుణంబును, కటువిపాకము కటురసముతో సమానగుణంబును నగు నని భావము.)

—అథ వింశతిద్రవ్యగుణములు—

మూ. గురుమన్దహిమస్మిగ్ధశ్శ్మస్మాన్ద్రిమృదుస్థిరాః.

౬౩

గుణోన్మసూక్ష్మవిశేదాః వింశతిస్సవిపర్యయాః.

వ్యా. గురుత్వము, మందత్వము, శీతలము, స్నిగ్ధత్వము, శ్లెష్మత్వము, సాంద్రత్వము, మృదుత్వము, స్థిరత్వము, సూక్ష్మత్వము, విశేదత్వము అను నీ పదియను వీనికి విరుద్ధములైన పదిటితోగూడి యిరువదియు గుణము లగును. (ఈయిరువదిగుణములును ఆయాద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండును).

ఇచ్చట గురుత్వమునకు లఘుత్వమును, మందత్వమునకు తీక్ష్ణత్వమును, శీతమునకు ఉష్ణమును, స్నిగ్ధమునకు రూక్షమును, శ్లెష్మమునకు ఖరమును, సాంద్రమునకు ద్రవమును, మృదువునకు కాఠిన్యమును, స్థిరమునకు సరమును, సూక్ష్మమునకు స్థూలమును, విశేదమునకు పిచ్చిలంబును పరుసగ విపరీతగుణము లని యెరుంగునది.

— శ్లో హనరూక్షణోషధములు ౨౧ —

మూ. గురుశీతసస్నిగ్ధ మందసూక్ష్మమృదుద్రవమ్,

హేషధం స్నేహనంప్రాయః విపరీతం విరూక్షణమ్.

౬౫

వ్యా. గురు-శీత-సర-స్నిగ్ధ-మంద-సూక్ష్మ-మృదు - ద్రవము లను నీయెనిమిదిగుణములు గల్గినద్రవ్యములు ప్రాయశః స్నేహనములై యుండును. వైశిష్ట్యగుణములకు విరుద్ధములైన గుణములు కలద్రవ్యములు ప్రాయశః రూక్షములై యుండును. (విరుద్ధగుణములను వైశిష్ట్యప్రకారముగ నెరుంగునది).

— శ్లో స్వేదన స్తమృశౌషధములు ౨౨ —

మూ. స్వేదనం గురుతీక్ష్ణూష్ణం ప్రాయస్తమృశనమన్యథా,

ద్రవం స్థిరం సరం స్నిగ్ధం రూక్షం సూక్ష్మం చ భేషజమ్.

౬౬

స్వేదనం స్తమృశనం శ్లెష్మం రూక్షసూక్ష్మసరద్రవమ్,

వ్యా. గురువుగను తీక్ష్ణముగను ఉష్ణముగనుండు ద్రవ్యము ప్రాయశః స్వేదనముగ (చెడుటబుట్టించునదిగ) నుండును. వైశిష్ట్య గుణములకన్న విరుద్ధములగుగుణములు కలద్రవ్యములు స్తంభనకరము లగును. మరియు ద్రవము, స్థిరము, సరము, స్నిగ్ధము, రూక్షము, సూక్ష్మము, అను నీగుణములు కలద్రవ్యము స్వేదన మగును. శ్లెష్మత్వము, రూక్షము, సూక్ష్మము, సరము, ద్రవము, అను నీగుణములు కలద్రవ్యము స్తంభనకర మగును.

— శ్లో ద్వివిధవీర్యము ౨౩ —

మూ. ఉష్ణశీతగుణోత్కర్షాత్ వీర్యం ద్విగుణముచ్ఛ్యతే.

౬౭

వ్యా. వైశిష్ట్యద్రవ్యములయందు ఉష్ణగుణ మధికముగ నుండుటచే నుష్ణవీర్యం బనియు, శీతగుణ మధికముగ నుండుటచే శీతవీర్య మనియు వీర్యము రెండువిధములు.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—వీర్య మన నేవస్తువుచే నేవిధమైన క్రియ చేయబడునో అయ్యది వీర్యము. ఇదియే ద్రవ్యనిష్ఠమైనశక్తి, లోకమునం దేవస్తువైనను వీర్యము లేకయుండుట లేదు. అట్టి వీర్యముచేతనే నానావిధక్రియలను ద్రవ్యము చేయును. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యుడు “వీర్యం తద్యేన యాక్రియతే క్రియా, నావీర్యం క్రియతే కిఞ్చిత్ సర్వావీర్యకృతాహిసా” అను నీవాక్యముచే జెప్పెను. పలుకెరంగులైన ద్రవ్యములయందును వైచెప్పబడిన గురుమందాదిగుణము లిరువదియు న్నును అందుష్టగుణాధిక్యముచే నుష్టవీర్యంబును, శీతగుణాధిక్యముచే శీతవీర్యంబు నగును. భగవంతునిస్పృహకి లోనగువ్యక్తావ్యక్త ప్రపంచమెల్ల నానావిధస్వభావముల గల్గియున్నను అగ్నిసోములగుణము నతిక్రమించియుండుట లేదు కావున గురుమందాదిగుణములు కల్గి యున్నను అందు అగ్నిగుణంబైన యుష్టంబైనను, సోమగుణంబైన శీతంబైనను ప్రబలముగ ప్రతిపన్నువునందు నుండును. కాబట్టి కొన్నిద్రవ్యములు ఆగ్నేయంబులును, కొన్ని సౌమ్యంబులునై యుండును. అందు ఆగ్నేయములు ఉష్ణవీర్యంబులుగను, సౌమ్యంబులు శీతవీర్యంబులుగ నుండును. కావున వీర్యము ఉష్ణశీతభేదముచే రెండుతెరంగులగును. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు:—“నానాత్వకమపి ద్రవ్యం అగ్నిసోమామహాబలా, వ్యక్తావ్యక్తం జగదిదం నాతిక్రమతిజాతుచిత్” అనువాక్యముచే శాసించెను.

—ఉష్ణ-శీతవీర్యముల ప్రత్యేకగుణములు ౧౬—

మూ. తత్రాష్టం భ్రమత్పట్ గ్ధాని స్వేదదాహానుపాలితాః,

శమం చ వాతకఫయోః కరోతి శిశిరం పునః.

౬౮

క్లౌదనం జీవనం స్తమ్భం ప్రసాదం రక్తిపిత్తయోః.

వ్యా. వైచెప్పిన ఉష్ణశీతవీర్యములతో నుష్టవీర్యము భ్రమమును, దప్పిని, బడలికను, చెటులను, తాపమును బుట్టించును. అహారమును శీఘ్రముగ జీర్ణింపజేయును. వాతకఫములను శమింపజేయును. శీతవీర్యము తృప్తిని కల్పించి బలమును బుట్టించును. స్తంభన మగును. రక్తమును పిత్తమును శమింపజేయును.

—౧౭ ద్రవ్యప్రభావము ౧౭—

మూ. రసాదిసామ్యే యత్కర్త విశిష్టం తత్ప్రభావజమ్.

౬౯

దస్తీ రసాద్యైస్తుల్యాపి చిత్రతస్య విరేచనీ,

మదుకస్యచమృద్వీకా ఘృతంక్షీరస్యదీపనమ్.

౭౦

వ్యా. ఔషధద్రవ్యముల రెండుద్రవ్యములు రసవీర్యవిపాకములచే నొకటితో నొకటి సమముగ నుండినను, ఆద్రవ్యములు వేరువేరుగ పనిచేసినచో నయ్యది ప్రభావ

మనబడును (రసాదులచే రెండువస్తువులు సమముగ నుండునపుడు అవస్తువులు రెండును ఒకవిధమైన ఐదేయము సమజనము; విసను అట్లుగాక ఆరెంటిలో నొకటి యొకవిధమైన కృత్యమును, వేరొకటి యొక నొకవిధమైనకృత్యమును జేసినచో నయ్యచి ఆద్రవ్యనిష్ఠమైన ప్రభావ మనబడును. ఇదియే వస్తునిష్ఠశక్తి) ఈవిషయమునే తుత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పిరి:—“రసవీర్యవిపాకాదిగుణాతిశయవానలం, ద్రవ్యస్వభావో నిష్ఠిష్టః యః ప్రభావ స్సోర్తితః.” అని.

ఆప్రభావ మెట్లు లన:—దస్త (నేపాళపుగింజలు) రసవీర్యవిపాకాదులచే చిత్ర మూలముతో సమానమైనదిగ నున్నను తనయందలి రసవీర్యవిపాకములకన్న నతిక్రమైన ప్రభావముచే విరేచనములంజేయును. చిత్రమూలము విరేచనముచేయుటలేదు. ద్రాక్ష పండు రసవీర్యవిపాకములచే నతిమధురమునకు సమానమైనను అట్టి రసాదుల నతిక్రమించి తనప్రభావమునంజేసి మృదువిరేచనకారి యగును. అతిమధురముమాత్ర మట్లు విరేచన కారికాదు. ఘృతము (నెయ్యి) రసవీర్యవిపాకములచే పాలతో సమముగ నున్నను రస వీర్యాదుల నతిక్రమించి అగ్నిదీప్తి కల్గించును. పాలుమాత్రము అట్లు చేయుటలేదు. ఇదియే వస్తునిష్ఠప్రభావము. ఇతైరంగుననే ఆయాద్రవ్యమునందలి ప్రభావమును ఆయా కార్యమునుబట్టి యెరుంగునది.

—ॐ ద్రవ్యములకు మాత్రాదిభేదముచే కృత్యభేదనిర్ణయము ॐ—

మూ. ఇతి సామాన్యతాః కర్తృ ద్రవ్య దీనాం పునశ్చ తత్,

మాత్రాయోగక్రియాదేశకాలావస్థాదిభేదతః.

20

విచిత్రప్రత్యయార్థద్రవ్యభేదేన భిద్యతే.

వ్యా. ఇతైరంగున ద్రవ్యమునకు సంబంధించిన రసగుణ వీర్యవిపాక ప్రభావముల యొక్కయు, ద్రవ్యములయొక్కయు కృత్యభేదములు సామాన్యముగ జెప్పబడెను. మరియు నాద్రవ్యరసాదులకృత్యములు పరిమాణము, సంబంధము, సంస్కారము, దేశము, కాల, అవస్థ మున్నగువానిభేదములచేతను; విచిత్రప్రత్యయార్థద్రవ్యభేదముచేతను వైజ్ఞేయరీతికంటె భిన్నంబులై యుండును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—ద్రవ్యములు విచిత్రప్రత్యయార్థము లనియు, సమానప్రత్యయార్థము లనియు రెండు తెరంగుల నుండును. అందు ఏద్రవ్యముచే ద్రవ్యములలోని రసవీర్యాదులకు సామాన్యముగ జెప్పబడినకర్తృ భిన్నంబుగ నుండునో ఏద్రవ్యమునందు రసాదులకు కారణములగు మహాభూతములు వేరుగనుండునో, అరసాదు లకు ఆక్రమ్యమైన ద్రవ్యములకు కారణములైన మహాభూతములు వేరుగ నుండునో అట్టిద్రవ్యము విచిత్రప్రత్యయార్థ మనబడును.

ఏద్రవ్యమునందు రసాదులకు కారణములగు మహాభూతములును, ఆరసాదులకు ఆశ్రయమైనద్రవ్యమునకు కారణములైన మహాభూతములును వేరువేరుగాక ఒకటివిధముగ నుండునో అట్టిద్రవ్యము సమానప్రత్యయార్థము.

(ద్రవ్యము నాశ్రయించియుండు రసపీర్వవిపాకప్రభావములకును అట్టి రసపీర్వవిపాకాదుల కాశ్రయమైనద్రవ్యమునకును పంచమహాభూతములు కారణములు. అట్టి పంచభూతములు ద్రవ్యమునకును ఆద్రవ్యము నాశ్రయించిన రసపీర్వాదులకును ఒకటి విధముగ నుండుట సాజము. అట్లున్నచో నవి సమానప్రత్యయార్థములు. ముఖ్యకారణములైన పంచమహాభూతములు ప్రత్యయములు. (అవి భిన్నములుగాక సమానములై వానిచే నారంభింపబడిన ద్రవ్యములు సమానప్రత్యయార్థములు) అయ్యవి తీరము, చక్రేర, చెఱుకు మున్నగునవి సమానప్రత్యయార్థములు. ఇవి తమతమరసాదుల కనుగుణముగ కృత్యములం జేయును. వైజ్ఞానికీతికి భిన్నముగ రసాదుల కాశ్రయములగు ద్రవ్యములకు కారణములైన మహాభూతములు ఒకటిరుగను, అట్టిద్రవ్యముల నాశ్రయించియుండు రసపీర్వవిపాకాదులకు కారణములైన పంచమహాభూతములు మరియొకవిధముగను ఉండునో ఆద్రవ్యములు విచిత్రప్రత్యయార్థములు. అయ్యవి గోదుమలు యవలు మున్నగునవి. ఇవి రసాదుల కనుగుణములగు కర్తృల జేయనేరవు.) అందు సమానప్రత్యయార్థద్రవ్యము లనేకములుగ నున్నను వానియొక్క రసాదుల నుపదేశించుటచే వాని పరిజ్ఞానముచేతనే వానికృత్యములు సులభముగ గ్రాహ్యము లగును. విచిత్రప్రత్యయార్థద్రవ్యములకు సంబంధించినకృత్యములు ప్రత్యేకముగ నుపదేశించిన గాని బోధపడజాలవు. కావున వానికి వేరువేరుగ నుపదేశించుట యావశ్యకము.

❖ మాత్రావశ్యకత, అందు కుదాహరణము ❖

మూ. మాత్రయానేవితం మద్యం హస్తీ రోగాంస్తదుద్భవాన్. 22

నిషేవ్యమాణం తిలశో విషమవ్యమృతాయతే,

భజతో విషరూపత్వం తుల్యాంశే మధుసర్పిషీ. 23

తూరోఽమృతసంయోగే మధురో భవతి త్కణాత్,

ఉత్పల్లక్యాన్ద్రిగేన తిక్తతామధురాయతే. 24

వ్యా. (మాత్ర యన పరిమాణము. ఇయ్యది యకావధములుసేవించుటకును ఆహారమును భుజించుటకును ముఖ్యముగ నావశ్యకము. “అగ్నిమూలం బలం పుంసాం బలమూలం హి జీవితం” అనుప్రమాణముచే జీవితమునకు శరీరబలము ముఖ్యకారణ మనియు అట్టిబలమునకు జాతరాగ్ని ముఖ్యకారణ మనియు చెలిసేది. అట్టి జాతరానలము ఆహారా

దుల పరిమాణము నాశ్రయించియుండును. దీనికి ఎంతపరిమాణము విధింపబడినదో అంత కన్న సధికముగ నుపయోగించునెడ జాతరానలము కష్టక చెడును. కావున పరిమితి ననుసరించి యాహారాదుల సేవింపదగు. గుర్వాదిగుణభూయిష్ఠములగు ద్రవ్యములు పరిమాణము నపేక్షించియే స్వకృత్యములజేయ సమర్థము లగును. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులు “హాత్రాశీ సర్వకాలం స్యాత్ మాత్రాహ్యగ్నేః ప్రవర్తికా మాత్రం ద్రవ్యాణ్యపేక్షస్తే గురూణ్యపి లఘూన్యపి” అని యుపదేశించిరి. అట్టి మాత్రాచారమున గల్గు గుణదోషము త్రీక్రింద నుదాహరణమువలన జెప్పుదును.)

మద్యము “యే విషస్య గుణాః ప్రోక్తాః తేషామప్యేష్యవస్థితాః” అనువచన ప్రకారము విషమునకు జెప్పినగుణములన్నియు కల్గి మిక్కిలి తీవ్రమై ప్రాణాంతకముగ నుండును. అట్టిమద్యమును తగినపరిమాణముచే సేవించినచో దాన సంభవించిన రోగముల నన్నిటిని పోనడచును. విషముప్రాణహరమైనను దానిని తగిన ప్రమాణముచే నూగింజుత మాత్రము నానాట సేవించి యభ్యాసముచేసినచో నమృతమునుబోలె రసాయనమై జరామరణములనూడ బారించోలును. (ఇది మాత్రాభేదమున గల్గుగుణభేదము.) తేనెను సేవించెంటిని సమభాగములుగూర్చి కలిపి సేవించినచో విషరూపమునొంది ప్రాణాంతకమగును. తొరము (ఉప్పు) అష్టరసముతోగూడినచో షణ్ణకాలమునకే మధురరసముగ పరిణమించును. కాకిదొండను ఈడపండుతో గూర్చినచో దానికి సపాజముగ నుండుచేదును విడిచి మధురమగును. (ఈ రెండుయోగములును ద్రవ్యసంయోగమున గల్గుగుణవిశేషము).

❧ ద్రవ్యసంయోగమున గల్గుగుణభేదము ❧

మూ. హింజుగైరికసింధూత్థం గన్ధవర్ణరసాదికిమ్,

పూగతామూర్బలసక్షేభ్యః గన్ధవర్ణరసోద్భవః. ౭౫

వ్యా. ఇంగువ, గైరికము (కావీరాయి), లవణము, ఈమూడునుచేరి గంధమును వర్ణమును రసమును కల్గించును. మరియు పోకచెక్కలు, తమలపాకులు, శంఖము (శంఖముచే నైననున్నము) ఈమూడును పరిమళమును వర్ణమును ద్రవ్యమును బుట్టించును.

మూ. కోద్రవో హస్త్యస్పృక్పిత్తం కరోత్యేవ విదాహిభిః,

కుష్ఠం తత్కార్యాపిటిలాః హస్త్యి భల్లాతకైస్సహః. ౭౬

గుడః కర్తాఽగ్నిసంస్తప్భం సహినస్త్యభయాదిభిః,

జీవనీయమజాక్షీరం; విషం లేశేనమృత్యవే. ౭౭

తులేభ్యలపిహతేఽనోన్యన్యం విషే స్థావరజలమే,

చక్షుర్భ్యుదపిహిగోధూమో వాతతోవాతహృద్యవః. ౭౮

గః డాత్తోయాచ్చ సుతరాం మూత్రలంగురు పానకమ్,
గరీయోగుడపథ్యక్తం రసాలాచాపి శుక్రలా. ౭౯

వ్యా. ఆరుకలు రక్తపిత్తమును హరించును. అయ్యది విదాహిద్రవ్యములతోగూడి నచో రక్తపిత్తమును కల్గించును. నువ్వులను జీడిగింజలతోగూడజేర్చి యుపయోగించినచో కుష్ఠమును హరించును. బెల్లము జాతరాగ్నిని స్తంభింపజేయును. అయ్యది కరకకాయ మున్నగువానితోగూడినపుడు అగ్నిని జ్వలంపజేయును. మేకపాలు బలకరము. స్థావరజం గమరూపముచే రెండువిధముల నుండువిషము లేశమూత్రమైనను చంపును. అయ్యది గుణ ముచే తుల్యములయ్యును స్థావరవిషముచే జంగమ విషమును. జంగమవిషముచే స్థావర విషంబును ఒకటిచే నొకటి హరించును. గోధుమలు నేత్రములకు హితములు; అట య్యను వాళమును కల్గించును. యవలు గోధుమములబోలియున్నను వాతహరములు. బెల్లము జలమును కలిసి పానక మగును. అయ్యది బెల్లమునకన్నను నీళ్లకన్నను గురుత్వము గల్గి మూత్రమును పుట్టించును. రసాలయనుద్రవము బెల్లముతోడను పెరుగుతోడను కూడి యున్నచో గురుత్వముకల్గి శుక్రమును వృద్ధి నొందించును.

—౧౧ సంస్కారవిశేషమున గల్గు గుణభేదము ౧౧—

మూ. ఆర్ద్రాకాజ్జాయతే శుశ్ణో సంస్కారేణ లఘీయసీ,
లఘుభ్యోఽపిచ వస్తుభ్యోగురవస్సక్తుపిణ్డికాః. ౮౦
శాలిపిష్టో గరీయ స్త్వం గోధూమాదపి గచ్ఛతి,
లఘుపిత్తహరా లాజాః ప్రీహితో గురుపిత్తఛాత్. ౮౧
సక్తాహిణోలఘోర్దుద్ధాత్ గుల్మారోఽభేదనాగురుః,
ఆమం గ్రాహి కరం తక్రం నాగరీకృతమార్ద్రకమ్. ౮౨

వ్యా. అల్లమువలన శుంఠి కల్గును. అయ్యది సంస్కారవిశేషముచే లఘువగును. సత్తుపిండి లఘుపదార్థములచే చేయబడినను గురుత్వము కల్గియుండును. బియ్యముచే జేసిన సత్తుపిండి గోధుమసత్తువులకన్న గురువుగ నుండును. గురుత్వమును కల్గించునవియు పిత్త కరంబులునైన వడ్లచే చేయబడినను పేలాలు లఘుగుణంబులును పిత్తమును హరించు ననియు నగును. మలమును బంధించునవియు లఘుగుణముకల్గినవియునైన పెసలచేనైన సత్తుపిండి గురుత్వముకల్గి గుల్మమును అర్బుస్సును భేదించునది యగును. తక్రము ఆమముగ నుండిచో (పచ్చిమజ్జిగ) గ్రాహికర మగును. అల్లము సంస్కారవిశేషముచే శుంఠిగ మారినచో నదియు గ్రాహి యగును.

మూ. శ్లేష్మం తనుః ఘనో లేఘః ఉద్దరస్యాపి దాహకృత్,

త్వగ్గతస్యోష్ణణో థాతోశ్చీతకృత్త్వన్యథా గురుః. ౮౩

వ్యా. చందనమును చలుచగ శరీరముపై బూసికొనిన శ్లక్ష్యముగ నుండును. మిక్కిలి దట్టముగ భూసికొనిన తాపమును బుట్టించును. త్వగ్గతమైనవేడికిని రసధాతువును చలువ కల్గించును. వేరువిధముగ నుపయోగించిన గురుత్వము కల్గియుండును.

— దేశకాలభేదముచే గల్గుగుణభేదము ౧౧ —

మూ. థాతకే గుడతోయాని కారణం మద్యసుక్తయోః,
దృష్టస్పర్శే హిమంద్రవ్యం శ్రోత్రస్యోష్ణం తు పూరితమ్. ౮౪
వాతలంవాతతోపీచవక్షాసుమధుశస్యతే,
దివాన్వస్నాజ్జరాంయాతీశుక్తం పూర్వేద్యుద్యతః. ౮౫

వ్యా. మద్యమునకును సుక్తము (పులిసినకల్లు) నకును ఆరెపువ్వు బెల్లము సీగ్ధ ఈ మూడును కారణమై యుండును. ఆట్టి మద్యసుక్తములు చెండును వానికి కారణములైన ద్రవ్యములను స్పర్శమును చల్లనైనను చెవిలోబోసిచో నుష్ణస్పర్శమగును. వాతమును కల్గించునదియు వాతమును ప్రకోపింపజేయునదియు నగును. వర్షకాలమున మద్యము మిక్కిలి ప్రశస్తమగును. ముందుదినమున చేయబడినసుక్తము పగటినిద్రచే జీర్ణమగును.

— కాలభేదమున గల్గుగుణభేదము ౧౨ —

మూ. స్థూలస్థవిరబాలాదౌ వమనాదానిషిధ్యతే,
వ్యా. తైజేషుబడినసుక్తము స్థూలకాయులకును, ముసలివారికిని, బాలురు మున్నగువారికిని, వమనామనాదిరోగములచే బీడితులకును పానమున కర్హముకాదు.
మూ. రసాయనం కాకమాచో సద్యః పర్యుషితా విషమ్. ౮౬

ఛర్దిహృద్రోగగుల్మారోగమనేషు చికిత్సితే.

వ్యా. కాచిచెట్టు ఆకు మున్నగునవి అప్పుడే తేబడినవి రసాయనమగును. ఒక దినము మారినచో నదియే విషతుల్యమగును. అయ్యది వాతులయందును, హృద్రోగము నందును, గుల్మమునందును, ఆరోగ్యరోగమునందును, మిక్కిలి హితకరముగ నుండును.

మూ. నిషీడమపి నిర్ద్విష్టం వస్తైరర్శసకుప్తినోః,
సర్వాజ్లవ్యాపిసం వాదే శుక్రవత్సం శ్రితం విషమ్. ౮౭
తన్మాంసముపయోగాయ మాంసవర్ధమహత్యతే.

వ్యా. ఆరోగ్యరోగమునందును కుష్ఠములయందును వస్త్రీయంత్రషీడనము నిషీడ్గము కాదు. సర్వశరీరమున వ్యాపించినదానిని చెప్పినపుడు శుక్రమునుబోలె విషముకూడ సర్వ

శరీరమున వ్యాపించియుండునని చెప్పదగును, అట్టివిషము కలజంతువులమాంస మువయో గించువిధము మాంసవర్గములయందు చెప్పబడెను.

మూ. మద్దాగ్నిర్భవతిప్రాయః..... ౮౮

మూ. విషస్మి నాపి పయసా దేహే హేహ్విర్ధతే విషమ్,
విసాపి చో పయోగే నమణిమస్త్రాదికార్యకృత్. ౮౯

వ్యా. పాలు సాధారణముగ రసాయనమై విషహరముగ నుండును; అయినను అట్టి పాలును త్రాగుటవలన సర్పములకు విషము వృద్ధినిొందును. ("పయః పానంభుజ్యస్తానాం కేవలం విషవర్ధనమ్" అను నారోగ్యైక్తిచే పాలుద్రాగిన సర్పములకు విషము వృద్ధినిొందునని తెలిసెడి). మణులు ముత్రములు మున్నగునవి వానిని చికిత్సారూపముగ శరీరమునం దుపయోగింపకున్నను (విషమును హరించుట) మున్నగుకార్యములకు జేయుచున్నవి.

— శీతసామాన్యగుణము ౯౦ —

మూ. సర్పిస్నిగ్ధతరం హంతి నార్దితం సనీతవత్,
వ్యా. వెన్నకంటె నెయ్యి మిక్కిలి స్నిగ్ధమైనది. అట్లయ్యెను అద్దితవాతమును వెన్నహరించినట్లు నెయ్యి హరింపనోపదు.

— శీత ఉల్లిగడ్డలచే గల్గినతాపశమనోపాయము ౯౧ —

మూ. స్వేదైర్యాతిశయం దాహః ప్రాయోలశున వాసజః. ౯౦

వ్యా. ఉల్లిగడ్డలచే నైనమంట స్వేదముచే ప్రాయశముగ శాంతినిొందును.

మూ. ఛర్ది ఘ్నం మక్షి కావిట్టు మక్షి కై వమతానతు,
వ్యా. మక్షికల (లేసీగెల) మలరూపమైనలేసె వాంతులహరించును. లేసీగెలు మాత్రము వాంతుల హరించుటలేదు.

మూ. స.....శేభోఽవృత్తికాణాం సముద్భవః. ౯౧

తైరేవ తే పునర్దష్టాః సద్యో జహతి జీవితమ్,
స్వయమేవ విషం తీవ్రం తాన్పునర్నాతిబాధతే. ౯౨

వాతప్రవృద్ధే తిమిరే సిరామోక్షో విధియతే,
దుష్టాస్రసంగమే పీష్టో నాస్రభీతే సిరావ్యధః. ౯౩

అహితాస్సక్తవశ్యుష్కాః హితాస్తే తు ప్రమేహాణామ్,
తదేవ మద్యం మద్యస్య విషస్య తు విషాన్తరమ్. ౯౪

కఫే లజ్ఘనసాధ్యేఽపి కర్తరి జ్వరగుల్మయోః,
తుల్యాపిదేశకాలాద్వా లజ్ఘనంసమమతమ్. ౯౫

వ్యా. విషము స్వభావముచేతనే మిక్కిలి తీవ్రమైనది. అట్లైనను ఏసర్వాదులచే విషము జనించునో అట్టిజంతువుల బాధించుటలేదు. వాకవృద్ధిచే గల్గినతిమిరరోగమున సిరావృధనముచే రక్తమోక్షము విధింపబడినది. రక్తమును చూచి భయపడుచారివిషయమున రక్తముచేడియింపుదును సిరావృధనముచే రక్తమోక్షముచేయుట యుక్తముకాదు. ప్రమోహరోగము కలవారికి ప్రవములేనినత్తుపిండి హితముకాదు. ఆయ్యది ద్రవముతో గూడిన మిక్కిలి హితకరమగును. మద్యము మిక్కిలి తీవ్రమైనది. అయినను మద్యపానముచే గల్గినరోగములయందు ఆమద్యమే యశావధమగును. ఒకవిషమునకు పేరొకవిషము ఔషధమగును. “కఢిలంఘనపాచనమ్” అని చెప్పిక ప్రకారము కఫము కేవలము లంఘన సాధ్యము; అయినను జ్వరమునకు గుల్మములకు కఫము కారణమైనపుడు ఈరెంటికిని దేశకాలములు సమములుగ నున్నను లంఘనము జ్వరగుల్మములరెంటికిని సమానచికిత్స కానోచదు. (కఫజ్వరమునకుమాత్రము లంకణము ఉచితచికిత్స యగుచుకాని కఫజగుల్మమునకు తగదనుట).

—ॐ విచిత్రప్రత్యయార్థద్రవ్యగుణభేదములు ॐ—

మూ. మధురం శ్లేష్మలం ప్రాయః జీర్ణాచ్ఛాయాచియవాదృతే,

ముద్గాద్ధోధూమతః ష్టాద్రాత్ సితాయా జాఙ్గలామిషాత్. ౯౬

వ్యా. ప్రాయికముగ మధురరసము కల్గినపదార్థములు కఫమును వృద్ధినిందించును. ప్రాతవడ్డు, యవలు, పెసలు, గోధుమలు, తేనె, చక్కెర, జొంగలజంతువులమాంసము, ఇవి మధురరసములైయున్నను కఫమును వృద్ధినిందించుటలేదు.

మూ. ప్రాయోఽన్లుం పిత్తజనకం దాడిమామలకాదృతే,

అపభ్యం లనణం ప్రాయః చక్షుషోఽన్యత్ర నైస్తవాత్. ౯౭

వ్యా. అష్టరసముకలద్రవ్యములు ప్రాయికముగ పిత్తమును వృద్ధినిందించును. దానివృషండ్లును ఉసిరికకాయలునుమాత్రము అష్టరసములైనను పిత్తమును వృద్ధినిందించకుండుటయేకాక పిత్తమును శమింపజేయును. నేత్రములకు లవణరససామాన్యము హితము కాదు. నైంధవలవణముమాత్రము హితకరము.

మూ. తిక్తం కటు చ భూయిషమవృష్యం వాతకోపనమ్,

ఋతేఽమృతాపటోలీభ్యాం శుణ్ఠీకృష్ణారసోనతః. ౯౮

కషాయం ప్రాయశశీతం స్తవృష్ణనం చాఽభయం వినా,

స్వాదుర్గురుశ్చ గోధూమో వాతజిద్యాతకృద్యవః. ౯౯

వ్యా. తిక్తరసంబును, కటురసంబును కలద్రవ్యములు ప్రాయికముగ వృష్యములు గావు. వాతమును ప్రకోపింపజేయును. తిప్పతీగె. చేదుపొట్ట, శుంఠి, పిప్పల్లు, వెల్లుల్లి పాయలు ఇవిమాత్రము కటుతిక్తరసములు కల్గియున్నను వైజ్ఞానికగుణములకు విరుద్ధముగ వృష్యంబులును వాతహరంబులు నైయుండును. ప్రాయికముగ కషాయరసము శీతవీర్యంబును స్తంభనంబు నై యుండును. కరకకాయలు మాత్రము కషాయరసము కల్గియున్నను ఉష్ణవీర్యమై ప్రసంగును. గోధుమలు మధురరసంబులై గురుత్వము కల్గియున్నను వాతమును హరించును. అట్టి రసగుణములు కల్గియున్నను యవలు వాతమును వృద్ధి నొందించును.

మూ. ఉష్ణామత్స్యాపయశ్శీతం కటుస్సింహానసూకరః,

వ్యా. మత్స్యములు మధురరసంబును గురుత్వంబును కల్గియుండినను అందు నియతమైన శీతవీర్యములేక విరుద్ధమైన ఉష్ణవీర్యము కల్గియుండును. పాలుమాత్రము మధురరసంబును శీతవీర్యంబును కల్గియుండును. సింహమాంసము మధురరసంబును గురుణంబును కల్గియున్నను రసమున కనుగుణమైన విపాకములేక కటువిపాకము కల్గియుండును. పంది మాంసముమాత్రము రసగుణముల కనుగుణమైన విపాకము కల్గియుండును.

— ౨ ప్రభావమున గల్గుగుణభేదము ౨ —

మూ. మణిమస్త్రాషఢాదీనాం తత్కర్తృ వివిధాత్మకమ్. ౧౦౦

శల్వాకర్షణపుంజ్వరతౌయుద్ధివసాధికమ్,

దర్శనాన్వైరపి విషం యన్నియచ్ఛతి చాగదః (చాతకః). ౧౦౧

విరేచ యతియద్వృష్యమాశుశుక్రం కరోతి చ,

ఉద్గాఢోభాగికం యచ్ఛ ద్రవ్యం యచ్ఛమనాది చ. ౧౦౨

కటుపాకరసస్థిగగురులై వై కఫవాతజిత్,

లశునే వాతకఫకృత్ స తు తైరేవ యన్గుణైః. ౧౦౩

మిథో విరుద్ధాక వాతాదీక రోహితాద్యాః జయన్తియత్,

కుర్వన్తి యవకాద్యాశ్చ తత్ప్రభావవిజృంభితమ్. ౧౦౪

హితాహితత్వేష్వేకాస్తనియమోస్తాదనిశ్చితః.

వ్యా. మణులు, మంత్రములు, నొన్నియోషధములు మున్నగునవి (వానిని యోషధరూపముగ సుపయోగింపకున్నను) శల్వాకర్షణము, పురుషజన్మము, పిశాచాది బాధలనుండికాపాడుట, నియతకాలమున నధికాయుష్యము మున్నగు నానావిధకార్యములను జేయుచున్నవి. (శరీరమునం దినుపముక్కులు గ్రుమ్ముకొనియుండిన కాంతమును

చూచినచో నాముక్కలు వెడలును. గర్భిణీస్త్రీక పుంసవన సాస్కారమున మజ్జియూడల రసమును 'పుంసవనమనీ' ఇది మున్నగుమంత్రములచే నభిముద్రించి ముక్కలొడిగి పురుష శిశువు కలుగును. మంత్రప్రయోగమువలన భూతాదులు నివర్తించును. రసాయనాదిసేవనముచే ననంతమగునాయువు వృద్ధియగును. ఇవి మున్నగు కృత్యములు రసవీర్య విపాకాది సుబంధములేకయే కేవలము ప్రభావమున జైజెప్పిన మణిమూత్రాదులు చేయు నని భావము.

మరియు చాతకపక్షి (చకోరము) పాము కఱచినవానిని తనకంటితో చూచిన విషమును హరించును. వృష్యద్రవ్యము శరీరమునందలి శుక్రమును వెడలించి మరల నష్పడే వృద్ధి నొందించును. మరియు కొన్నిద్రవ్యములు శరీరమునందలి యూర్ధ్వభాగమున గల దోషములను (వమనాదులచేత) శమింపజేయును. కొన్ని యాషధములు (విచేచనములచేత) శరీరమునం దదోభాగముగ గలదోషముల శమింపజేయును.

జెల్లెల్లి కటురసంబును కటువిపాకంబును స్నిగ్ధత్వగురుత్వగుణంబులును కల్గియుండును. అట్టిగుణములచేత కఫవాతముల హరించును. నీరుల్లి అట్టిగుణములు కల్గియున్నను జైజెప్పినకార్యమునకు విరుద్ధముగ కఫవాతముల వృద్ధినిందించును.

మరియు ములశోడుగ మున్నగునవి పరస్పరవిరుద్ధములగు వాతాదిదోషముల హరించును. యవలు మున్నగు కొన్ని యాషధులు రసవీర్యాదులకు విరుద్ధముగ వాతాదులను కల్గించును. ఇట్టి కార్యములంజేయుట ద్రవ్యములు తమయందలి రసవీర్యవిపాకాదుల కన్న నతిరిక్తమై యచింత్యమైన ప్రభావముచేతనే యని భావము. ద్రవ్యములయందు జైజెప్పినరీతిగ రసవీర్యవిపాకాదులకన్న ప్రభావ మొకటి యతిరిక్తముగ నున్నది కావున నియతముగ నిది హితము, ఇది యహితము నని నిర్ణయించి చెప్పనలవిగాకున్నదని భావము.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—ద్రవ్యములయందు సాధారణముగ మృద్వాదిగుణంబులును, మధురాదిరసంబులును, శీతాదివీర్యంబులును, మధురాదివిపాకంబులును కల్గియుండును. అట్టిద్రవ్యములు వానియందలి రసాదులచే తత్తదనుగుణములైన కృత్యములంజేయుచుండును. కొన్నిద్రవ్యములు అటుగాక స్వనిష్ఠరసాదులకు విరుద్ధములగు కృత్యములంజేయును. విరుద్ధములగు కృత్యములంజేయుకొత్తి ఆద్రవ్యములయందు కల్గియుండును. అదియే ప్రభావమని మైనిచెప్పబడినది. అట్టిప్రభావము ద్రవ్యముల కెట్లు సంభవించెనన విచిత్రప్రత్యయార్థములగుటచే గల్గినదని మైనిరూపింపబడినది. విచిత్రప్రత్యయార్థద్రవ్యములు తమయందలిరసాదులకు వ్యతిరేకముగ ప్రభావముచే రసాదివిరుద్ధకార్యముల గల్గించును. సమానప్రత్యయార్థద్రవ్యములు తమయందలిరసాదుల కనుగుణముగ సమానకార్యములంజేయును. అట్టిప్రభావము ఆయాద్రవ్యముచే గల్గకార్యమునుబట్టి యూహిం

మందగునుగాని ఇది యిట్టి ప్రభావము కల్గినదని నిర్ణయించి చెప్ప శక్యంబుకాదు. ఈవిషయమునే చరకాచార్యులు “ప్రభావోఽచిత్త్య ఉచ్యతే” అని యుపదేశించిరి. ద్రవ్యములయందు ప్రభావ మొకటి రసాదులకన్న భిన్నముగ ననిర్వచనీయమై యుండుటంజేసి ఈద్రవ్యము హితము, ఇది యహితము నని నిరూపించి చెప్ప నలవికాదు. తైజెష్వి నరీతిగ విచిత్ర ప్రత్యయార్థద్రవ్యములకృత్యములును, సమాన ప్రత్యయార్థద్రవ్యములకృత్యంబులును ఈతంత్రకారునిచే సంగ్రహముగ “రసాదినామ్యే యశ్చక్ర” అను నరువది తొమ్మిదవట్లోకము మొదలుజేసి, “తత్ప్రభావవిజృమ్భితం” అను నూటనాల్గవట్లోకమువరకుం గల సంగ్రహముచే నిరూపింపబడినది. ఇది యుదాహరణరూపముగ జెప్పబడినదిగాన తక్కుంగల ద్రవ్యములయందును విచిత్ర ప్రత్యయార్థజ్ఞ సమాన ప్రత్యయార్థజ్ఞ భేదములను దానగల్గు ప్రభావవికేవమును వానికృత్యములబట్టి విజ్ఞ లూహించుకొనదగును.

— ౧౭ విరుద్ధగుణసంయోగమున సధికగుణప్రాబల్యము ౧౬ —

మూ. విరుద్ధగుణసంయోగే భూయసాల్పంహిజీయతే. ౧౦౫

వ్యా. ఒకద్రవ్యమునందు పరస్పరవిరుద్ధములగు రసవీర్యాదులు అనేకముగ జేరి యుండునపుడు అభివిరుద్ధగుణములతో నేవి యధికముగ నుండునో దానిచేత తక్కువగ నుండు రసవీర్యాదులు జయింపబడును. (తక్కువగనున్న రసాదుల తిరస్కరించి యెక్కువగనున్న రసవీర్యాదులకృత్యమును ఆద్రవ్యముచేయు నని భావము).

ఇచ్చట నీయుదాహరణము నెరుంగునది:—ఆవుపాలయందు శీతవీర్యంబును, మధురరసముచేర్చి న్నేహగౌరవంబులును కలవు. ఇచ్చట శీతవీర్యముచే వాతమును వృద్ధిచేయవలసియున్నను, దానికి విరుద్ధములైన న్నేహగౌరవగుణములు రెండును బలిష్ఠములు. కావున అట్టిగుణబాహుళ్యమునుజేసి పాలు వాతహర మగును. తక్కుంగల ద్రవ్యములయందును పరస్పరవిరుద్ధగుణముల యాధిక్యమునుబట్టి యితైరంగుననే కార్యము నెరుంగునది.

— ౧౮ రసాదినైసరికబలము ౧౭ —

మూ. రసంవిపాకః తౌవీర్యం ప్రభావత్రావ్యపోహతి,
బలసామ్యేరసాదీనాం ఇతి నైసర్గికంబలమ్. ౧౦౬

వ్యా. రస-విపాక-వీర్య-ప్రభావములతో రెండేసియైనను, మూడేసియైనను, నాల్గునైనను సమానబలములై యుండునేని రసమును విపాకంబును, రసవిపాకములరెంటిని వీర్యంబును, రసవిపాకవీర్యములమూటిని ప్రభావంబును తిరస్కరించి ఘనీభవించును. ఇదియ రసవిపాకవీర్యప్రభావములకు స్వాభావికమైన బలము. ఒకద్రవ్యమున మధురాదిరసంబును

విపాకంబులు సమానబలములై యుండునెడ రసమును ధిక్కరించి విపాకము పనిచేయును. తేనెయందు మధురరసము కలదు. కటువిపాకము ఈయెందును సమానబలములు. అట్టియెడ కటువిపాకము వాతనాశకంబైన మధురరసమును తిరస్కరించి స్వకృత్యమైన వాత ప్రకోపమును జేయును.

ఒకద్రవ్యమున రసవిపాకవీర్యములు సమములుగనున్నయెడల రసవిపాకములచెండి టిని తిరస్కరించి వీర్యము తనకృత్యమును జేయును:—ఎనుబోతుమాంసము రసవిపాక ములచే మధురంబును, వీర్యముచే నుష్ణంబును నైయుండును. అట్టివీర్యము పిత్తకామకము లగు మధురరసవిపాకముల తిరస్కరించి జనకృత్యముగు పిత్తప్రకోపమును జేయును.

ఒకద్రవ్యమున రసవిపాకవీర్య ప్రభావములు నాల్గును సమానబలములై యున్న జరి రసవిపాకవీర్యములమూడిటిని ధిక్కరించి ప్రభావము తనకృత్యమును నిర్వర్తించును. అష్టరసవిపాకంబులును ఉష్ణవీర్యంబునైనమద్యము తనయందలి రసవీర్యవిపాకముల మూడి టిని ధిక్కరించి స్రభావమునంజేసి తీరమును వృద్ధి నొందించును. ఇది రసవిపాకవీర్యములకు విరుద్ధము. ఇతైరింగున తక్కినద్రవ్యములకును రసవిపాకవీర్యప్రభావముల కుత్తరోత్తర ప్రాబల్యము నెరుంగునది.

—॥ ద్రవ్యనిశ్చయమునకు శాస్త్రానుభవముల యావశ్యకత ॥—

మూ. తస్మాద్రసోపదేశేన నసర్వం ద్రవ్యమాదిశేత్,

దిశానయా శేషమపి స్వయమూహ్య తు బుద్ధిమూఁ.

నశాస్త్రమాత్రకరణః నచానామోచితాగమః.

౧౦౭

వ్యా. వైశిష్ట్యసరితిగ ద్రవ్యములు రసాదిబలములభేదము ననుసరించి ఆయాకృత్య ములజేయును కావున శేషము ద్రవ్యమునందలి రసముచూత్రము గమనించి ద్రవ్య కృత్యముల నిర్ణయింపదగదు. వైశిష్ట్యనమార్గముననే తక్కినద్రవ్యములకును రసాదిభేదముల వానిబలాబలమును తనబుద్ధిచేతను శాస్త్రప్రమాణముచేతను గమనించి యుచుండొగించునది. శేషము శాస్త్రమాత్రమునైనను ఊహమాత్రముచేనైనను ద్రవ్యమును నిశ్చయింపంజును.

మూ. రసేనవీర్యేణగుణైశ్చకర్తద్రవ్యంవిపాకేనచయద్విదధ్యాత్,

సద్యోనవాతత్కురుతేప్రవాసాత్ హితోరసస్తత్రసగోచరోఽస్తి.

ద్రవ్యము తనయందలిరసముచేనైనను, వీర్యముచేనైనను, గుణములచేనైనను, విపా కముచేనైనను పనిచేయును. అట్టిపనిని కొన్నియోషధములు అప్యడే చేయును. కొన్ని కొంతకాలమునకు పనిచేయును. కొన్ని పనిచేయక యూరకుండును. కావున రసమును మాత్రము గమనించి హిత మని నిర్ణయించుటకు వైద్యునకు సాధ్యము కానోపదు.

ఇతి శ్రీనాథపండితకృతే పరహితసంహితాయాం

సాధారణకాండే ప్రథమోఽధికాగ్రః

ప ర హి త న ం హి త

అష్టాంగకాణ్డే, ద్వితీయాఽధికారః

అవతారిక:—వైయధికారాస్తమున “రసేనపీఠ్యేణ...గోచరోస్తి” అనుశ్లోకము జేత ద్రవ్యము రసపీఠ్యగుణవిపాక ప్రభావములచే పనిచేయు నని చెప్పబడినది. అట్టిరస గుణాదులు వైయధికారమున నిరూపింపబడినవి. అయ్యవి ద్రవ్యము నాశ్రయించియుం డుచుగాన నీరెండవయధికారమున రసాదుల కాశ్రయమైన ద్రవ్యభేదమును ఆయాద్రవ్య మునకు సంబంధించిన రసగుణాదులును వానికృత్యములును నిరూపింపబడును. అందును ఆహారమునకు సంబంధించి ధాన్యవర్గము శరీరధారణమునకు ప్రధానమగుటజేసి ధాన్య వర్గము తొలుత చెప్పబడును. అట్టిధాన్యములు శూకధాన్యమనియు శింబిధాన్యమనియు రెండు తెరంగులు. ముండ్లు (నూగు) కల్గిన శాలివృక్షములు మున్నగునవి శూకధాన్య మనియు, కషచమువలె నుండుకాయలతో నుండు మినుములు పెసలు కందులు సేనగలు మున్నగునవి శింబి(కాయ)ధాన్యమనియు నన్వర్థముగ జెప్పబడును. ఈరెంటియందును శూకధాన్యము కేవలము అన్నరూపమున శరీరధారణమునకు ముఖ్యముగ నుపకారకము కావున తొలుత జెప్పబడును.

అథ ద్రవ్యనిశ్చయాధికారః—

—ॐ రక్తకాల్యాదిశూకధాన్యభేదము వాని సామాన్యగుణములు ॥—

మూ. రక్తోమహాక్షాసకలకోయేచాప్యేశాలయశ్శుభాః,

స్వాదుపాకరసాఃస్నిగ్ధాఃప్రహ్లాప్తనర్చనః.

౧

కషాయానురసాః పథ్యాః లఘువోమూత్రలాహిమాః,

వ్యా. రక్తకాలి (ఎఱ్ఱనిరాజనములు), మహాశాలి (పెద్దసంబావులు), కలమధాన్య ములు, ఇవిగాక సారాముఖములు, దీర్ఘ శూకములు, మున్నగునవి శాలిధాన్యములని చెప్ప బడును. (వరిధాన్యము లనుట.) ఈవరిధాన్యములు రసపాకములచే మధురంబులును, స్నిగ్ధంబులును, వృష్ట్యంబులును, మలమును శొద్ధిగజేసి బంధించునవియు, కషాయరస మును రసమును గల్గినవియు, పృష్ఠకరంబులును, లఘుగుణంబులును, మూత్రకరంబులును, శీతపీఠ్యంబులు చై యుండును.

—౧౭ రక్తకాలిధాన్యగుణము ౧౭—

మూ. శూకజేషువర స్తత్ర రక్తస్పృష్టాత్రిదోషహః,

౨

వ్యా. వైజేష్ఠిన శూకధాన్యములతో రక్తకాలిధాన్యము మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది. ఇయ్యది దప్పి నణచును. త్రిదోషముల హరించును.

—౧౮ యావకాదిధాన్యగుణము ౧౮—

మూ. యావకాః హేయనాః పాంసుబాష్పనైషధకాదయః,

స్యాదూష్ణాఃగురవఃస్నిగ్ధాఃపాకేఽన్లుః శ్లేష్మపిత్తలాః.

3

సృష్టమూత్రపురిషాశ్చపూర్వంపూర్వంచన్నితాః,

వ్యా. యావకము, హేయనము, పాంసు, బాష్పము, నైషధము మున్నగు వరి ధాన్యములు మధురరసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబులును, గురుగుణంబులును, అప్లుపాకంబులు నై కఫపిత్తముల వృద్ధినిొందించును. మలమూత్రముల వృద్ధిచేసి జెడలించును. వైజేష్ఠిన మూడుధాన్యములలో ముందుముందు ఒకటికన్న నొకటి సారహీనములుగ నుండును. (యావకము నిందితము. అంతకన్న హేయనాదు లొకటికన్ననొకటి నిస్సారములుట).

—౧౯ కాలిధాన్యములకు దేశవిశేషమున గల్గు గుణభేదములు ౧౯—

మూ. శుద్ధాయామవనౌజాతాః శాలయోలఘుదీపనాః.

౪

కషాయబద్ధవిణ్ణాత్రాః రూక్షాః శ్లేష్మాపకర్షణాః,

స్థలజాః కఫపిత్తఘ్నాః లవణాన్లువివర్జితాః.

౫

కేదారజాస్తుమధురాః పిత్తఘ్నాఃకఫశుక్రలాః,

వ్యా. పరిశుద్ధమైనభూమి నీని వైరుచేర్గినధాన్యములు లఘుగుణంబులు, అగ్ని గీపనంబులును, కషాయరసంబులును, మలమూత్రముల బంధించునవియు, రూక్షగుణంబు లును, కఫమును తగ్గించునవియు నగును. మెట్టపొలముల బుట్టిన వరిధాన్యములు లవణాన్లు రసములు లేక కఫపిత్తముల హరించును. నీటిపారుదలకల పొలమున జనించిన వరిధాన్య ములు మధురరసముకల్గి పిత్తమును హరించును. కఫమును శుక్రమును వృద్ధినిొందించును.

—౨౦ అరువదినాళ్లసంబావుల (వష్టిక)గుణము ౨౦—

మూ. స్నిగ్ధోగ్రాహేలఘుస్వాదుఃత్రిదోషఘ్నఃస్థిరోహిమః,

౬

పాష్టికోవ్రీహిఘ్రేష్ఠోగౌరశ్చాఽసితకౌరవః,

వ్యా. వష్టికములు (అరువదినాళ్లసంబావులు) వరిధాన్యములలో మిక్కిలి శ్రేష్ఠ ములు. ధాన్యముస్నిగ్ధగుణంబును లఘుగుణంబును మధురరసంబునుకల్గి మలాదుల బంధించును. త్రిదోషముల హరించును. శరీరమును దృఢముగ జేయును. శీతవీర్యము కల్గయుం

డును. మరియు షష్టికములు గౌరము (గౌరవర్ణముకలది), అసితగౌరము (నలుపుకలిసిన గౌరవర్ణము కలది) యని రెండువిధములు. అందు అసితగౌరమునకన్న గౌరము మిక్కిలి శ్రేష్ఠము.

—ॐ మహాద్రిహ్యదిగుణములు ॥—

మూ. తతః క్రమాన్తప్రీహిప్రీహిక్ష్మప్రీహిజతూముఖాః. 2

కుక్కుటాణ్డకలాభాక్షపారావతకశరాకరాః,

వరకుద్దాలకౌజ్వాలచీరశారద దుర్ధరాః. ౮

గన్ధనాకురువిన్దాశ్చగుణైరల్పాన్తరామతాః. F

వ్యా. మహాప్రీహి (వైష్ణవరి), కృష్ణప్రీహి (నల్లవడ్లు), జతూముఖము, కుక్కుటాండము (కోడిగుడ్డువంటియాకారములది), కలభాక్షము, పారావతకము, శూకరము, వరకము, ఉద్దాలకము, జ్వాలము, చీరము, శారదము, దుర్ధరము, గంధనము, కురువిందము, అనునీవిధధాన్యములు వరుసగ నొకదానికన్ననొకటి కొంచెము భేదముగలగుణములు కల్గియుండును. షష్టికములకన్న కొంచెము స్వల్పములగు గుణముల గల్గియుండును.

—ॐ ఇతరధాన్యగుణములు ॥—

మూ. స్వాదురమ్లవిపాకోఽనోన్యప్రీహిః పిత్తకరో గురుః,

బహుమూత్రపురీషశ్చ త్రిదోషస్తేవపాటలః. ౧౦

వ్యా. వైశిష్ట్యేన షష్టికములకన్న నితరములగు పరిధాన్యములు మధురరసంబులును, అమ్లవిపాకంబులును, గురుత్వము కల్గినవియునై పిత్తమును వృద్ధినిొందించును. మూత్రపురీషములను అధికముగ గల్గించును. పాటలమనుధాన్యముమూత్రము త్రిదోషములను మిక్కిటముగ జేయును. (పాటలపుష్పమువంటి యాకారము కల్గినధాన్యము పాటలము). ఇయ్యది త్రిదోషముల వృద్ధినిొందించునది కావున భోజనమున కర్హము కానోపదు.

ఇచ్చట ధాన్యవర్గమున జతూముఖము, ఉద్దాలకము, వతంగము, శకునాహృతము మున్నగు పేర్లు చెప్పబడినవి. ఇవి ఆయాపేరునుబట్టి వానియాకారము రంగు మున్నగునవి తెలియవలెను. కాని వీనిని ప్రత్యేకముగ నిర్ణయించ వలసడదు. ఒక్కొక్కదేశమున కొన్ని కొన్ని ధాన్యములు వైరు పెట్టబడును. కావున వానినామరూపాదిభేదములను ఆయాదేశములంగల కర్షకుల (వైరుసాగుచేయువారల) మూలమున చెలియందగునుగాని కేవలము శాస్త్రమునుబట్టి నిర్ణయించ వలసడదు. ఈవిషయమును అష్టాంగహృదయవ్యాఖ్యానముగు సర్వాంగసుందరమున నిట్లు సూచించిరి:—“ఏవం పతంగాదయో నానాదేశేష కరతాది భోగ్యైవధార్యాః” (అష్టాంగహృదయవ్యాఖ్యానము సూత్ర. 11. ఆరవయధ్యాయము) అట్టి ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతలకే దురూహముగ నుండునపుడు ఇతరుల కెట్లు సాధ్యములు?

— ౧౦ కొఱ్ఱలు మొదలగు తృణధాన్యముల సామాన్యగుణములు ౧౦ —

మూ. కఙ్కుకోద్ర వసీవారశ్యానూకాది హిమం లఘు,
తృణధాన్యం పవనకృత్ లేఖనం కఫపి త్తజిత .

౧౧

వ్యా. కంఠ (కొఱ్ఱలు), కొద్రవము (వరగలు), సీవారము (నివ్వరిధాన్యము), శ్యామాకము (చామలు), ఇవి మున్నగునవి తృణధాన్యములు. (అదిశబ్దముచేత కీచిరము, ప్రశాంతికము, మధూళికము, గవేధుకము అడవిగోధుములును తృణధాన్యమున జేసినవని తెలిసెడి). ఈతృణధాన్యములు శీతలంబులును లఘువులునై వాతమును ప్రకోపింప జేయును. లేఖనమగును. కఫపిత్తముల హరించును.

లేఖనమన:—“విలిఖత్పతి తైత్త్వైష్వధాతూక్ తల్లేఖనం మకష్” అనువచన ముచే మిక్కిలి తీక్ష్ణతవలన రసాదిధాతువులను ఛేదించు నవి యని యెరుంగునది.

— ౧౧ ప్రియంగుకోరదూషకవిశేషగుణములు ౧౧ —

మూ. భగ్గుస్థానకృత్తత్రప్రియఙ్గుప్ప్రంహణోగురుః,
కోరదూషకపరం గ్రాహీస్పృశీతోవిషాపహః.

౧౨

వ్యా. వైజెషినతృణధాన్యములలో కొఱ్ఱలు విరిగినయెముకలు మున్నగువానిని అతుక జేయును. శరీరమును బలియజేయును. గురుత్వము కల్గియును ఆర్థ మిక్కుటముగ మలాదుల బంధించును. శీతలమైనస్పర్శము కల్గియుండును. విషమును హరించును.

కొఱ్ఱలు ఎరువు పసుపు నలుపు తెలుపురంగులచే నాలుగుతెరుంగులు. అందు క్రమముగ నొకదానికన్ననొకటి శ్రేష్ఠములు. రూక్షంబులును కఫహరంబులు నగును. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుచెప్పిరి:—“రక్తాః పీతాశ్చ కృష్ణాశ్చ శ్వేతాశ్చైవ ప్రియఙ్గుః” యథోత్తరం ప్రధానాస్సృజి రూక్షాః కఫహరాస్త్వృతాః”

— ౧౨ ఉద్దాలకాదిగుణము ౧౨ —

మూ. ఉద్దాలక స్తువీర్యోష్ణో నీవారశ్శ్వేచ్ఛవర్ధనః,
గున్ధాకషాయమధురాః గురుపిత్తానిలాపహః.

౧౩

వ్యా. ఉద్దాలకములు వీర్యముచే నుష్ణంబులగును. నివ్వరిధాన్యము కఫమును పృథ్వి నొందించును. గుండ్ర యనుధాన్యము కషాయమధురరసములకల్గి గురుత్వముకల్గియుండును. పిత్తవాతముల హరించును.

— ౧౩ నందీముఖ, మధూలీగుణములు ౧౩ —

మూ. నందీముఖ మధూలీ చ మధురస్నిగ్ధశీతలే,

వ్యా. సందీముఖి, మధూలి అను నీరెండుధాన్యములును మధురంబులును స్నిగ్ధంబులును శీతలంబులునై యుండును. (నస్తిముఖిమనునది సన్నగ నిడుపుగ నస్తిముఖిమునుబోలె వంకరగనుండును. దీనిని వంకసంబావు అని కర్షకులు చెప్పుదురు).

— యవలగుణము —

మూ. రూక్షశీతోగురుస్వాదుః సరోవద్యాతకృద్యవః. ౧౮
వృష్యస్తైర్యకరోమూత్ర మేదఃపిత్తకఘాజయేత్,
పీనసక్వాసకాసోరుస్తమ్భకృత్స్వాగాషయాశ్.

వ్యా. యవలు రూక్షశీతగురుగుణంబులును మధురరసంబును కల్గియుండును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. మలమును వాతమును అధికముగ జేయును. శుక్రమును వృద్ధి నొందించి దార్ధ్యమును కల్గించును. మూత్రరోగమును, మేదోరోగమును, పిత్తకఘములను, పీనసమును (ఘడిసెము), శ్వాసకాసములను, ఊరుస్తంభవాతమును, కంఠరోగములను, చర్మగతరోగములను ఈరోగముల నన్నిటిని యవలు హరించును.

— అనుయవ, వంశజయవ (వెదురుబియ్యము)ల గుణములు —

మూ. న్యూనోయవాదనుయవో; రూక్షోష్ణోవంశజోయవః,

వ్యా. యవధాన్యములలోజేరినవి అనుయవలు; ఇవి యవలకన్న కొంచెము తక్కువ గుణములు కల్గియుండును. వెదురుబియ్యముకూడ యవలలో చేరినవి, అయ్యవి రూక్ష ఉష్ణగుణంబులు కల్గియుండును.

— గోధుమలగుణము —

మూ. వృష్యఃపీతోగురుస్నిగ్ధః జీవనోవాతపిత్తహః. ౧౯
సన్ధానకారీమధురోగోధూమస్తైస్త్వైర్యకృత్స్వరః,

వ్యా. గోధుమలు శుక్రమును వృద్ధి నొందించును. శీతగురు స్నిగ్ధగుణమును కల్గి యుండును. బలమును కల్గించును. వాతపిత్తముల హరించును, విరిగిన ఆవయవముల నతుక జేయును. రసపాకములచే మధురముగ నుండును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించి దార్ధ్యమును కల్గించును.

గోధుమలగుణము చరకమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“స్థైర్యకృత్ సకషాయశ్చ బల్యః క్షేపిషికారహః, సన్ధానకృద్వాతహరో గోధూమస్స్వాదుశీతలః” ఈష్టోకమున గోధుమలకు సకషాయరసంబును కఫహరత్వంబును చెప్పబడినది.

ఇది కూకధాన్యపర్లము.

అవతారిక:—ఆన్నమున కుపయోగించు కూకధాన్యవర్గమును జెప్పినపదవ ప్యంజనాదుల కుపయోక్తములగు శింబీధాన్యములవర్గ మిక్రింది చెప్పబడును:—

శింబీధాన్యములు, వానిసామాన్యగుణములు

శింబీధాన్యవర్గ:—

మూ. ముద్గాఢకీమసూరాది శిమ్బిధాన్యంబిబధృక్ష్మత్,
కషాయంస్వాదుసగ్ధాహి కటుపాకం హిమంలఘు.

మేదశ్లేష్మస్త్రపి త్తేషు హితం లేపననేకయోః.

౧౬

వ్యా. పెసలు, కందులు, చిరునెనగలు మున్నగునవి శింబీధాన్యము లనబడు. ఇవి సామాన్యముగ స్తోతస్సుల బంధించును. కషాయమధురరసములకల్గి మలమును బంధించును. కటుపాకముకల్గి శీతవీర్యంబును యుగుణము కల్గియుండును. మేదోరోగము నందును రక్తపిత్తమునందును కఫరోగమునందును వాతముగ నుండును. పూయటకును పరిషేకమునకును వాతముగ నుండును.

శింబీధాన్యము:—సంచితలె నుండురోశము శింబి యనబడును, అందు కల్గిన ధాన్యము శింబీధాన్యము. (కాయధాన్యమునుట). మసూరాది యనునాదిశబ్దముచేత నెనగలు అనుములు నువ్వులు మున్నగునవి గ్రహింపబడును. కాయలతో పుట్టునవి యెల్ల శింబీధాన్యమని ఫలితార్థము.

సంగ్రహలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“భేదితత్ పిష్టితాకాభావాక్ శక్రపద్యాక్ భినత్తియత్, విపరీకమతోగ్రాహి” పిష్టముగనుండు మలాదులను భేదించునది సంగ్రాహి యనబడును. దీనికి విరుద్ధముగ మలాదులబంధించునది సంగ్రాహి యని యర్థము. “ఇచ్చట నిబంధకృత్” అనుపదమునకు స్తోతస్సుల బంధించునదియనియు, “సంగ్రాహి” యనుపదమునకు మలమును బంధించునది యనియు నర్థము.

మరియు “హరతాస్తేష్వపివరాః మకుష్ఠాః క్రిమికారిణః, వర్ణ్యాః పరంప్రలేపాద్యైః మసూరాః గ్రాహిణో భృశమ్” (వైజెష్ఠిన ముద్గాదిధాన్యములతో పిల్ల పెసలు మిగుల శ్రేషములు. మకుష్ఠములు (వీడు పెసలు) క్రిముల గల్గించును. చిరునెనగలు నలుగు పెట్టుట మున్నగుకృత్యములచే శరీరమునకు కాంతినిచ్చును. మలమును మిక్కిలి బంధించును) అని హరితాదిగుణవిశేషములు అష్టాంగసంగ్రహమున జెప్పబడినది.

పిల్ల పెసలు, అడవి పెసలు, పెద్ద పెసలు, బటానులు, వీనిగుణములు

మూ. హరితాస్తేష్వపివరాః వనముద్గాశ్చలై స్సమూః,

కషాయమధు గాఘ్వాన్యైః గ్రాహిణో రూక్షశీతిలాః.

౧౭

మకుష్ఠకాః ప్రశస్యంతే రక్తపిత్తజ్వరాదిషు,

వర్ణ్యాః పరం ప్రలేపాదైత్యైః కలాయాః వాతలాః పరమ్.

౧౮

వ్యా. పెసలలో పిల్ల పెసలు మిక్కిలి శ్రేష్ఠములు. అడవి పెసలను పిల్ల పెసలతో సమానములుగ నుండును. మకుష్ఠములు (పెద్ద పెసలు) కషాయమధురరసములు కల్గి హృదయమున కనుకూలములై మలమును బంధించును. రూక్షశీతగుణములు కల్గియుండును. రక్తపిత్తము జ్వరముమున్నగురోగములయందు మిక్కిలి ప్రశస్తములు. నలుగు పెట్టుకొను టచే శరీరమునకు వర్ణమును కల్గించును. కలాయములు (బటానులు) మిక్కిలి వాతమును వృద్ధిజేయును.

— కందులగుణము ౧౯ —

మూ. ఆధవేకఘపిత్రాస్థీగ్రాహిణీరూక్షశీతలా,

కషాయమధురాగుర్విజ్వరాతిసారనాశినీ.

౧౯

వ్యా. కందులు కఘపిత్తముల హరించును. మలమును బంధించును. రూక్షశీతగుణంబులు కషాయమధురరసంబులను గురుత్వంబును కల్గియుండును. జ్వరమును అతిసారమును హరించును.

— మినుములగుణము ౨౦ —

మూ. మాషస్నిగ్ధోబలశ్లేష్మమలపిత్తకరస్పరః,

గురూష్ణోఽనిలహాస్వాదుః శుక్రవృద్ధివిరేకకృత్.

౨౦

వ్యా. మినుములు స్నిగ్ధములుగ నుండును. శరీరబలమును మలమును పిత్తమును వృద్ధినిొందించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. గురుఉష్ణగుణములు కల్గి మధురంబై వాతమును హరించును. శుక్రమును వృద్ధిజేసి స్రవింపజేయును.

— కాకాండోలాదిగుణము ౨౧ —

మూ. ఫలానిమాషవద్విద్యాత్ కాకాణ్డోలాత్తగుప్తయోః,

వ్యా. కాకాండోలయను కాయధాన్యమునకును దూలగొండి గింజలకును మినుములకు జెప్పినగుణములు కల్గియుండు నని యెరుంగునది.

— అలచందులగుణము ౨౨ —

మూ. రాజమాషోఽనిలకరోక్షో బహులకృద్ధురుః.

౨౧

వ్యా. రాజమాషము (అలచందు) వాతమును వృద్ధినిొందించును. రూక్షగుణము కల్గి మలమును వృద్ధినిొందించును. గురుత్వము కలది.

—౨౦ ఉలవలగుణము ౨౦—

మూ. ఉష్ణాఃకులుథ్థాఃపాకేఽన్తూఃశుక్రాశ్చ శ్వాసపీనసాః,

కాసాఽర్చకఃఫవతాంశ్చఘ్నస్తిత్వాస్పదాఃపరమ్.

౨౨

వ్యా. ఉలవలు ఉష్ణవీర్యంబును అష్టువిపాకంబును కల్గియుండును; శుక్రమును, అశ్మరీరోగమును, శ్వాసకాసములను, పీనసమును, అర్శోరోగమును, కఫవాతములను హరించును. ఉష్ణవీర్యంబు లగుటంజేసి విశేషముగ రక్తపిత్తమును కల్గించును.

ఉలవలగుణము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడినది. “కషాయస్వాదురూక్షోష్ణాః కులుథ్థారక్తపిత్తలాః, పీనసశ్వాసకాసార్శో హిక్మ నాహకఫాలిలాః, ఘ్నన్తి శుక్రాశ్చరీం శుక్రం దృష్టిం శోఘం తథోదరమ్” ఈవాక్యములచేత ఉలవలు కషాయమధురరసములు కల్గియుండుననియు, ఎక్కిళ్లను కడుపుబ్బరమును, శుక్రాశ్మరిని, శుక్రమును, దృష్టిని, శోఘమును, ఉదరమును హరించుననియు తెలిసేది.

—౨౧ నల్లనియులవలు అడవియులవలు వీనిగుణము ౨౧—

మూ. కృష్ణాఃప్రశస్తాఃపన్యాస్తునేత్రాభిష్యందనాశనాః,

వ్యా. ఉలవలు నలపు తెలుపురంగులచే రెండువిధములు. అందు నల్లనివి మిక్కిలి శ్రేష్ఠములు. అడవియులవలు నేత్రాభిష్యందరోగముల హరించును.

—౨౨ అనుములగుణము ౨౨—

మూ. నిష్పావోవాతపిత్తాస్తస్తన్యమూత్రకరోగురుః,

౨౩

సరోవిదాహోదృక్చక్రకఫశోఘనిషాపహః,

వ్యా. అనుములు వాతము, పిత్తము, రక్తపిత్తము, స్తన్యము (చనుబాలు) మూత్రము, వీనిని వృద్ధిచేయును, గురుత్వమును కల్గించును. శరీరమున క్షీమముగ వ్యాపించును. తాపము పుట్టించును. దృష్టిని శుక్రమును కఫమును శోఘమును విషమును నశింపజేయును.

—౨౩ నువ్వులగుణము ౨౩—

మూ. ఉష్ణస్త్వచోఽహిమస్పర్శః శోశోబల్యః స్తితోగురుః,

౨౪

అల్పమూత్రఃకటుఃపాకేమేథాగ్నికఫశుక్రకృత్,

కృష్ణాఃప్రశస్తాః; తమనుశుక్లస్తమనుచారణః.

౨౫

వ్యా. నువ్వులు ఉష్ణవీర్యము కల్గియుండును. చర్మమునకు చాల హితకరము. స్పర్శమున చల్లగ నుండును. పెండ్లుకలకు హితకరము. బలమును కల్గించును. గురుత్వము కల్గినది. మూత్రమును తగ్గించును; కటువిపాకము కల్గియుండును. బుద్ధిని జఠరాగ్నిని కఫ

మును శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. నల్లనినువ్వులు మిగుల ప్రశస్తములు. తెల్లనివి వీని గుణముల ననుసరించియుండును.

— ❧ అగసి-కుసుమవి త్తనముల గుణము ❧

మూ. స్నిగ్ధోమాస్వాదుతిక్తోష్ణాశ్చపిత్త కరీగురుః,
దృఢ్చక్రహృత్కటుఃపాకేతద్వద్వీజంకుసుమృజమ్. ౨౬

వ్యా. అగసివిత్తులు స్నిగ్ధంబులును, మధురవిపాకంబులును, తిక్తరసంబులును, ఉష్ణ వీర్యంబులైనై కఫపిత్తముల వృద్ధినిొందించును. గురుత్వమును కల్గించును. దృఢిని శుక్రమును హరించును. కటువిపాకము కల్గియుండును. కుసుమవిత్తులును అగసివి త్తనములకు జెప్పబడినగుణములు కల్గియుండును.

— ❧ అవాలగుణము ❧

మూ. కటుపాకరస స్తీక్ష్ణోరూక్షోష్ణకఫవాతజితై,
పిత్తసృక్తోపిసిద్ధార్థః తథైవారుణసర్వ హః. ౨౭

వ్యా. తెల్లనియావాలు కటురసంబును కటువిపాకంబును తీక్ష్ణరూక్షగుణంబులును ఉష్ణవీర్యంబును కల్గియుండును, కఫవాతముల హరించును. రక్తపిత్తమును ప్రతోపింప జేయును. ఎఱ్ఱనియావాలును వైజెప్పినగుణములు కల్గియుండును.

— ❧ ధాన్యములలోను త్రమాధమములు ❧

మూ. షష్టికాయవగోధూమాః లోహితాయేచశాలయః,
ముద్గాఢకీమసూరాశ్చథాన్యేషుప్రవరామతాః. ౨౮

మాషాః త్రసర్యేష్వవరఃయావశూక స్త్వణేషుచ,

వ్యా. వైజెప్పబడిన ధాన్యవర్గములో షష్టికములును, యవలును, గోధూములును, ఎఱ్ఱనివరిధాన్యంబులును, పెసలును, కందులును, చిరునెనగలును, ఈధాన్యములు మిక్కిలి శ్రేష్ఠములు. శింబీధాన్యములలో మినుములును, తృణధాన్యములలో యావశూకమును ధాన్యంబులును మిక్కిలి హీనములు. (అబ్ధ్యకరములనుట).

— ❧ క్రొత్త-పాతధాన్యములగుణములు ❧

మూ. నవధాన్యమభివృద్ధినైక కేదారజంచయత్.
లఘువర్షోషితం దగ్ధభూమిజంస్థలజంభకేతై,
శీఘ్రజస్తతథాసాత్త్వంనిస్తుషంయుక్తిభిర్జితమ్. ౩౦

వ్యా. నూతనమైనధాన్యంబును (క్రొత్తవియనుట), అనేకవిధములైన పొలములలో పుట్టినధాన్యంబును అభివృద్ధి (సోకములద్రవమును కల్గించునది) యగును. ఒకసంవత్సర

కాలము ప్రాతపడవధాన్యంబును, అగ్నిచే దగ్ధమగు భూమిలో పుట్టినధాన్యంబును, మెట్టి భూమిలో ఫలించినధాన్యంబును లఘుగుణముకల్గి చుల్కనగ జీర్ణమగును. శీఘ్రకాలమున ఫలించినధాన్యంబును, ఆలవాటుచే శరీరమునకు సాత్త్వియైనధాన్యంబును, యథోచితముగ వేయించి పుట్టుతీయబడిన ధాన్యంబును చుల్కనగ జీర్ణమగును.

ఇది శింబిధాన్యవర్గము.

అథ కృతాన్నవర్గః:—

అవతారిక:—వైవర్తముల రెంటిచేత నాహారమున కుపయుక్తములగు శూకశింపి ధాన్యములగుణాదులు చెప్పబడినవి. పిదప అట్టిధాన్యముల వక్రముజేసి యాహారరూపమున కుపయోగింపవలయుగాన కృతాన్నవర్గ మిక్రింద గుణాదులచే నిరూపించబడును:—

—మండపేయాదిస్వరూపము, మండగుణము —

మూ. మణ్డపేయావిలేపీనామోదనస్యచలాఘవమ్. 30

యథాపూర్వం; శివస్తత్రమణ్డోవాతానుతోమనః,

తృప్తానిశేషదోషఘ్నః సాచనోధాతుసామ్యకత్. 31

స్తోతోమాధ్వవక్యత్ స్వేదీసంధుక్షయతిచానలమ్,

వ్యా. మండము, పేయ, విలేపి, అన్నము, అను నీయవత్సాహారములు నాల్గున వెనుకటి కొకదానికన్న నొకటి లఘువుగ నుండును. (అన్నమునకన్న విలేపియు, దానికన్న పేయయు, దానికన్న మండంబును లాఘవముకల్గి చుల్కనగ జీర్ణమగుననుట). వానిలో మండమునది మిక్కిలి హితకరమైనది. వాతమును అనులోమముగ సంపరింపజేయును. దప్పిని బడలికను వమనాదులను జేసినపిదప శేషించియుండు దోషలేశమును హరించును. భుజింపబడిన యాహారమును జీర్ణింపజేయును. విషమములుగ నుండువాతాదిదోషములను ననుస్థితికి దెచ్చును. సోకస్సుకు మృదుత్వమును కల్పించును. ఒడలివై జెనుటబుట్టించును. జాతరాగ్నిని జ్వలించజేసి యాకలిగల్పించును.

మండపేయాదిస్వరూపమును చరకాచార్యు లిట్లుబడేశించిరి:—“సిక్తైర్విరహితో మణ్డః పేయాసిక్తనమన్వితా ఘనసిక్థావిలేపీస్యాత్ యవాగూర్విరళద్రవా” (మెతుకు లేకుండ కాచబడినగంజి మండము. కొంచెముగ మెతుకులుండునట్లు కాచబడినగంజిపేయ, దట్టముగ మెతుకులుండునట్లు కాచబడినగంజి విలేపి, లేకుండా కాచబడినగంజి యవగువు)

“లాజామ్బు నైవృతకణా ధాన్యనాగరదాడిమైః, యుక్తో విమృదితః పూతో మణ్డః సంస్కృతః సత్యే, నిర్ద్రవ్యా ప్రాకృతాపేయా తత్ర దాఙ్గిమతజ్ఞురైః” అని మండపేయాలక్షణములు తంత్రాంతరమున జెప్పబడినవి. పరిపేలాలు, నీళ్లు, స్నైగ్ధవలగము

పిప్పల్ల, దనియాలు, శుంఠి, దానిమ్మపండురసము వీనినిచేర్చి బాగుగ కాచి విసికి వడియ కట్టబడినగంజి మందమనియు, మజ్జిగ, దానిమ్మపండ్లరసము, బియ్యము వీనినిజేర్చి మెతుకులు లేకుండ కాచబడినగంజి పేయ యనియు భావము.

—అథ లాజమండగుణము ౧౩—

మూ. లాజమణ్డోఽగ్నిమంథనోదాహమూర్చాద్యపాకరః. 33

తృష్ణాతిసారశమనోధాతుసామ్యకరశ్శివః,

వ్యా. వరిపేలాలచే సిద్ధముచేయబడినమండము అగ్నిని ఖట్టించును. తాపము మూర్ఛ మున్నగురోగముల బారందోలును. దప్పిని అతిసారమును శమింపజేయును. విషము స్థితినుండువాతపిత్తకఫములను సమస్థితికి దెచ్చును. ఇయ్యది మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది.

—అథ పేయాగుణము ౧౪—

మూ. తు తృష్ణాదిచదార్బల్యకుక్షిరోగజ్వరాపహః. 34

మలనులోమనీపథ్యావేయాదీపనపాచనీ,

వ్యా. పేయ యనుగంజి ఆకలిదప్పలను, బలహీనమును, కడుపునొప్పిని, జ్వరమును హరించును. వాతాది తమతమమార్గములకు మరల్చును. మిక్కిలి షడ్భ్యకరమైనది. జాత రాగ్నిని దీపింపజేయును. భుజింపబడినయాహారమును జీర్ణింపజేయును.

—అథ యవాగుణము ౧౫—

మూ. తృష్ణాహాశశ్రమహారా పిత్తఘ్నీ దుర్బరాసరా. 35

గుర్వియవాగూః భక్తోక్తా క్రిమిశ్లేష్మవివర్ధినీ,

వ్యా. అన్నముచేసి వార్చి సిద్ధమైనయవాగువు (గంజి) దప్పిని, తాపమును శ్రమ మును హరించును. పిత్తమును హరించును. కష్టముగ జీర్ణమగును. శరీరమునందు శిఖ) ముగ వ్యాపించును. గురుత్వము కల్దియుండును. క్రిములను కఫమును వృద్ధి నొందించును.

—అథ విలేపిగుణము ౧౬—

మూ. విలేపీ గ్రాహిణీహృద్యా తృష్ణాఘ్నీ దీపనీ హితా. 36

ప్రణాఽక్షిరోగసంశుద్ధ దుర్బలన్నేహపాయినామ్,

వ్యా. విలేపి యనునది మలమును గట్టిపరచును. హృదయమునకు వాతకరముదప్పి నణచును. ప్రణాఽక్షిరోగముకలవారికిని, నేత్రరోగముకలవారికిని, మమనవిరేచనాదులచే దేశాశోధనము జేసికొనినవారికిని, బలహీనులకును, స్నేహపానముజేసినవారికిని మిక్కిలి వాతమైనది. (విలేపి యనగా జావ.)

—౧౭ వక్యాన్నగుణము ౧౭—

మూ. సుధౌ తప్రస్రుతః స్విన్నస్యక్తోష్టాఽచౌదనోలఘుః. 32

యశ్చాగ్నేయాపథక్వాథసాధితో భృష్టతణ్డలః,
విపరీతో గురుక్షీరమాంశాద్యైర్యశ్చ సాధితః. 3౩

వ్యా. బియ్యమును చక్కగ కడిగి కుడితిని (మూడుసార్లు) వంచి వండి చక్కగ నుడికింపబడి గంజివార్చి అవిరి తనంతనే యణిని (ఇగరూరిన) నది యన్నము. అయ్యది మిక్కిలి లఘుగుణము కల్గియుండును. (చులకనగ జీర్ణ మగుననుట.) (చిత్ర మూలముశుంఠి మొదలగు ఆగ్నేయాపథములకయమున సిద్ధముచేయబడిన యన్నంబును, వేయించిన బియ్యముచే సిద్ధమైనయన్నంబును అంతకన్న లఘువుగ నుండును. వైజెప్పినదానికన్న విపరీతమైన (చక్కగ కడగక గంజివార్చక చల్లనైయుండు) అన్నము గురువుగ నుండును. మరియు మాంసము పాలు మధురపదార్థములు మున్నగు ద్రవ్యములజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యన్నముకూడ గురువుగ నుండును.

“విపరీతః” అనుదానికి విపరమును. “ఆధాత ప్రస్రుత స్విన్నశ్శీతక్వాష్టాచౌదనో గురుః” అని చరకాచార్యుడు చెప్పెను.

—౧౮ కాకగుణము ౧౮—

మూ. స్విన్ననిష్పీడితం కాకం సహాధ్యం సంస్కృతం హి తమ్, 3౪

వ్యా. కాకములను చక్కగ నుడికించి అందలిరసమును పిడిచి తిరుగ మోతబెట్టి సంస్కరింపబడిన మిక్కిలి వాతకరము.

—౧౯ మాంసరసగుణము ౧౯—

మూ. శుష్కతాం వ్యాధియుక్తానాం శుద్ధానాం శుద్ధికాంక్షీణామ్. 3౫

కృశతామక్షతోరస్కక్షీణ థాత్విన్ద్రియాజసామ్,

దృష్టి శ్రవణవహ్నియృత్బలవర్ణస్వరాధిసామ్. ౪౦

భగ్నవిశ్లిష్టసస్థినాం వ్రణినాం వాతరోగిణామ్,

కాసినాం శ్వాసినాం పథ్యః ప్రీణనో మాంసజోరసః. ౪౧

వ్యా. మాంసమువలనపుట్టినరసము (అనగా మాంస ముడికించిననీరు) వ్యాధులచే శోషించినవారికిని, వమనాదులచే శోధనచిత్తుజేసికొనినవారికిని, శోధనమును శోరువారికిని, శరీరము కృశించినవారికిని, ఉర్రూతలతరోగముచే శుష్కించినవారికిని, ఇంద్రియంబు లును రసాదిధాతువులును ఓజస్సును క్షీణించినవారికిని, దృష్టిపాటవమును శ్రవణశక్తిని

అగ్నిబలమును ఆయుర్వృద్ధిని శరీరకాంత్యాతిశయమును కంఠస్వరస్వరస్యమును గోరువారికిని, విరిగి పడలిన సంధిబంధములకలవారికిని, ప్రణమలచే, బాధితులకును, వాతరోగ పీడితులకును, కాసశ్వాసరోగములకలవారికిని, (మాంసరసము) మిక్కిలి వాతకరము. వైశిష్ణవ రోగములయందు మాంసరసము మిక్కిలి యాప్యాయత నొందించును.

— ౧౭ సాష్ట్య, అనష్టమాంసరసగుణము ౧౭ —

మూ. సాష్ట్యే మాంసరసోవృష్టిః బృంహణః పవనాపహః,

తస్మాద్గరుతరోఽనష్టః శుక్రతో బృంహణః పరమ్.

౪౨

వ్యా. పులుపునుజేర్చి పక్వముచేయబడిన మాంసరసము వృన్యంబును, (శుక్రవృద్ధికరము), శరీరమును బలియజేయునదియు, వాతహరంబు నగును. పులుపులేకుండుమాంసరసము వైశిష్ణవదానికన్న గురుతరమై శుక్రము నధికముగ వృద్ధిచేయును. శరీరమును మిక్కిటముగ బలియజేయును.

— ౧౮ ముద్గరస (పెసరకట్టు) గుణము ౧౮ —

మూ. మూద్గస్తే పథ్యస్సంశుద్ధ ప్రణకణ్ఠాక్షిరోగిణామ్,

వ్యా. ముద్గరసము (పెసరకట్టు) వమనవిరేచనాదిచికిత్సచే శరీరశోధనముచేసి కొనినవారికిని, ప్రణరోగులకును, కంఠరోగమును నేత్రరోగమునుకలవారికిని మిక్కిలి వాతకరము.

పెసరకట్టుస్వరూపము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పినబడినది:—“ముద్గానాం ద్విపలం తోయే శృతమర్థాథోన్మితే. పాదస్థం మద్దితం పూతం దాడిమస్య ఫలేన తు. యుక్తం సైన్ధవవిశ్వాహ ధాన్యకైః పాదకార్షికైః, కణౌ జీరకయోశ్చూర్ణాత్ శాజై కేనావ చూర్ణితమ్, సంస్కృతో ముద్గయూహోఽయం పిత్తశేష్టహరోమతః” (అర్థాథక పరిమితమగు జలమున రెండుపలములు పెసరపప్పుపేసి నాల్గవపాలు మిగులనట్లుకాచి యారసమును చక్కగ మద్దించి వడియగట్టి అందు దానివ్వుపండురసమును, సైంధవలవణము, శుంఠి, దనియాలు, పీనిని ప్రత్యేకము కాలుకర్షమువంతున చూర్ణముచేసినవానిని కలిపి; విప్పల్లను జీలకఱ్ఱను ప్రత్యేకము శాణపరిమితమును చూర్ణముచేసి కలిపి తిరుగ మోతబెట్టిన నయ్యది ముద్గయూహ మనబడును. (ఇదియే ముద్గరసము, పెసరకట్టు). ఈ ముద్గరసము పిత్తకఫముల హరించును. మిక్కిలి పథ్యకరము.)

— ౧౯ ఉలవకట్టుగుణము ౧౯ —

మూ. వాతానుతోమీకౌభుత్థో గుల్మతూనీ ప్రతూనిజిత్.

౪౩

వ్యా. కుశుత్థరసము (ఉలవకట్టు) ప్రతిలామముగ నుండువాతమును అనులోమముగ సంచరింపజేయును. గుల్మమును, తూని ప్రతూని యను వాతరోగములను హరించును.

—ॐ కల్తాషగుణము ॐ—

మూ. కల్తాషాః గురవోఽయాతాః హితశాః భిన్నవర్చసః,

వ్యా. కల్తాషములు (మినపండిచే చేయబడినపడుములు) గురుత్వమును కల్గించును. వాతమును వృద్ధిజేయును. మలమును భేదించును.

—ॐ మాషసూపగుణము ॐ—

మూ. ప్రభూతాభ్యస్తరమతోమాషసూపః పరఃస్పృతః.

౪౪

వ్యా. మినుపపప్పు లోపల మిక్కిలి మలమును వృద్ధినించుచును.

—ॐ ఖలకాంబలికగుణములు ॐ—

మూ. ఖలకామ్బలికౌ హృద్యా సాధితా స్వాషఢానుగౌ,

వ్యా. కొన్ని యౌషధములజేర్చి బక్ష్వముజేయబడినయౌషము ఖండయౌష మనియు కాంబలికమనియు చెందువిధముల నుండును. ఈరెండును మిక్కిలి హృదయము నకు వాతములు. ఇయ్యవి ఎట్టిగుణములుగల యౌషధములచే సిద్ధములగునో ఆయౌషధ ములకు జెప్పినగుణములు గల్గియుండును.

ఖలకాంబలికాదిలక్షణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“షిశిలేన రస్త్రయూషో ధాన్యైః ఖలః ఫలైః, మూలైశ్చ తిలకల్పాష్టప్రాయః కామ్బలికస్త్రైతాః, జ్వేయాః కృతాకృతాస్తేతు స్నేహాదియతవృత్తాః, అల్పమాంసాదయః స్వచ్ఛాః దకలావణికాః స్పృతాః” మాంసమునుచేర్చి సిద్ధముచేయబడినది రసము. ముద్గాదిధాన్యములనుజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యౌష మనబడును. ఫలములు జేర్లును గూర్చి సిద్ధము చేయబడినది ఖలము, నువ్వులపిండిని పులిచితాకునుజేర్చి సిద్ధముచేయబడినది కాంబలికము. వీనిలొనే స్నేహదులజేర్చి సిద్ధముచేయబడినది కృతము. స్నేహదులజేర్చక సిద్ధముచేయబడినది అకృతము, శుంఠి మున్నగుకౌషధముల కొంచెముగజేర్చి సిద్ధముచేయబడినది దకలావణిక. అని యర్థము.

—ॐ యూషాదులయందు గురుత్వతారక్యము ॐ—

మూ. విద్యాద్యాషరసే సూపే శాకే చైవోత్తరోత్తరమ్.

౪౫

గౌరవం తనుసాన్ద్రాస్లుస్వాదుత్వేతు పృథక్తథా,

వ్యా. యౌషము, రసము, సూపము, శాకము, అనువానియందు గౌరవము వరుసగ నొకదానికన్న నొకదానియందు దధికముగ నుండును. మరియు నివి షలుచగనైనను, చక్కగ నైనను, పులుపుగనైనను, మధురముగనైన న నున్నపుడు గురుత్వము ఆయాభావము నకు దగినట్లు వేరువేరుగ నుండును.

❖ తెలికపిండి మున్నగు వానిగుణములు ❖

మూ. తిలపిఞ్చ్యోకవికృతి శుష్కశాకం ఏరూఢకమ్.

౪౬

శాణ్డాకీ పటకం దృష్టుం దోషలంగ్లపనం గురు,
పిణ్యాకోగ్లపనం రూక్షః విప్లవ్యా దృష్టిదూషణః.

౪౭

వ్యా. నువ్వులచేతను తెలికపిండిచేతను జేయబడినపదార్థములు, ఎండినకూర గాయలు, విరూఢకము (తరుగాకు మున్నగునవి), శాండాకీ, పడియములు, ఇవియన్నియు నేత్రములకు హానిచేయును. వాతాదిదోషములను వృద్ధి నొందించును. బడలికను కల్గించును. చిరకాలమునకు జీర్ణమగును. నువ్వులగానుగపిండి బడలికనిచ్చును. రూక్షగుణము కల్గి యుండును. మలమును బంధించును. దృష్టిని చెరచును.

❖ వరిపేలాలగుణము ❖

మూ. లాజాస్థుట్ ఛద్వలీసార మేహమేదః కఫచ్ఛదః,

కాసపిత్తోపశమనాః దీపనాలఘవో హిమాః.

౪౮

వ్యా. వరిపేలాలు దప్పిని, వాంతిని, అతిసారమును, ప్రమేహమును, మేదోరోగమును, కఫమును హరించును. కాసమును పిత్తమును శమింపజేయును. జాతరాగ్నిని దీపింపజేయును. తేలికగా జీర్ణమగును. శీతవీర్యము కల్గియుండును.

❖ అటుకులు వేపుడుబియ్యము వీనిగుణములు ❖

మూ. పృథుకాగురవోబల్యాః కఫవిప్లవృక్కారిణః,

ధానావిప్లవ్భిసీరూక్షాంతర్పణి లేఖనీ గురుః.

౪౯

వ్యా. అటుకులు గురుత్వముకల్గియుండును; బలకరములు; కఫమును వృద్ధిచేయును; మలమును బంధించును. వేపుడు మలమును బంధించును రూక్షగుణము కల్గియుండును. తృప్తి నొందించును; వాతాదులను భేదించును. గురుత్వము కల్గియుండును.

❖ సత్తుపిండిగుణము ❖

మూ. సత్తవోలఘవఃక్షుత్తృట్ శ్రమనేత్రామయత్రణాక్,

ఘ్నన్తిసన్దర్పణాఃపానాత్ సద్యవవబలప్రదాః.

౫౦

నోదకాన్తరితా నద్వీననిశాయాంసకేవలాక్,

నభుక్త్వానద్విజైశ్చిత్వాసహృద్యాన్న వాబహుళాక్.

౫౧

వ్యా. వేపుడుబియ్యపుపిండి సత్తువు (సత్తుపిండి) యనబడును. ఇయ్యది లఘువుగ నుండును. ఆకలిని, దప్పిని, శ్రమమును, నేత్రరోగములను, వ్రణములను హరించును. తృప్తికల్గించును. దీనిని ఉదకముతోగూర్చి త్రాగినయెడల అప్పుడే బలమును కల్గించును.

అట్టి సత్తపించిని త్రాగునపుడు నడుమ నీళ్లు ప్రాగకూడదు. దినమునకు రెండుపూటల యందును, రాత్రియందును త్రాగకూడదు. భుజించినపిదప దీనిని ఉపయోగింపజనదు. దీనిని జలము మున్నగు ద్రవద్రవ్యములతోగూర్చి త్రాగవలెనుగాని అటుగాక ఈపిండిని మాత్ర ముపయోగింపజనదు. పుద్గతో నమలి తినగూడదు. అధికముగ తినజనదు.

❧ పర్వట (అప్పడముల) గుణము ❧

మూ. పర్వటాలఘవోరుచ్ఛాఢ్యః లఘోమూకా త్కారపర్వటః. ౫౨

వ్యా. పర్వటము (అప్పడములు) తేలికగ జీర్ణమగును. రుచిని బుట్టించును. త్కార పర్వటము మిక్కిలి తేలికగా నుండును.

❧ రాగషాడబగుణము ❧

మూ. హృద్వారు చిక రాన్యప్యాగురవో రాగషాడబాః,

ప్రీణనాః భ్రమత్ప్రటోఛర్ది మదమూర్ఛాశ్రమచ్ఛదః. ౫౩

వ్యా. రాగషాడబములు హృదయమునకు హితములు. రుచిని పుట్టించును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. గురుత్వము కర్గియుండును. ఇంద్రియాదులకాప్యాయత నొందించును. భ్రమమును, దప్పిని, వమనములను, మదమును, మూర్ఛను, శ్రమమును హరించును.

రాగషాడబలక్షణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినవి:— “కృత్తితంతు గుడోపేతం సహకారఫలం నవమ్. తైలనాగరసాయంత్రం విజ్ఞేయో రాగషాడబః” “సితారుచకసిద్ధాంతైః సప్తతృష్టుపరూషతైః, జమ్బూఫలరసైర్మృత్తో రాగోరాజికయాన్వతః” “బెల్లము, మామిడిపండురసము ఈరెంటిని ఉదకమునజేర్చి కాచి అందు తైలమును శుభ్రని కలిపిన నయ్యది రాగషాడబ మనియ్యు; పంచదార, ఉప్పు, తెల్లవాలు, చింత పండు, చిట్టితపండు, నేరేడుపండ్లరసము, ఎఱ్ఱనిలవాలు వీనినన్నిటినిగూర్చి చేయబడిన పానకము రాగ మనియు భావము.

❧ రాగషాడబవిశేషగుణములు ❧

మూ. తృటోఛర్దిశ్రమనుత్ మద్భూద్య పీతస్సవోబలప్రదః,

ప్రమేహక్షయకుప్తాని న చ స్యుః మన్ధపాయినః. ౫౪

వ్యా. వైజెప్పిన రాగషాడబములను మద్యముతోగూడజేర్చి త్రాగినచో దప్పిని, వాంతిని శ్రమమును పోగొట్టి తోడనే బలమును కల్గించును. మంధమునజేర్చి త్రాగినచో ప్రమేహమును కుప్తమును క్షయమును హరించును.

— రసాలగుణము ౧ —

మూ. రసాలా బృంహణీవృహ్యా స్నిగ్ధా బల్యారుచప్రదా,

వ్యా. (పెరుగును చేతితో చిలికి, అందు మిరియాలను శుంకిని పొడిచేసివేసి, చక్కెరనుగూర్చి చేయబడినది రసాల) అయ్యది శరీరమును బలియజేయును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. స్నిగ్ధముగ నుండును బలమును కల్గించును. దుచిని పుట్టించును.

— పానకగుణము ౧ —

మూ. శ్రమతృప్తౌ తుత్ క్షమహారం పానకం ప్రీణనం గురు. ౫౧

విష్టమ్భి మూత్రలం హృద్యం యథా ద్రవ్యగుణం చ తత్,
స్తేహనం తర్పణం హృద్యం వాతేఘ్నం సగుడం దధి. ౫౨

వ్యా. చక్కెర బెల్లము మున్నగువానిచే జేయబడినపానకము శ్రమమును ఆకలిని దప్పిని బడలికను హరించును. తృప్తిని కలిగించును. గురుత్వము కలిగియుండును; మలమును అంధించును. మూత్రమును అధికముగ పెడలించును, హృదయమునకు హితకరము. మరియు నీ పానకములయందు ఏవస్తువులను చేర్చిన ఆవస్తువులగుణము కలిగియుండును.

— భక్ష్యవిశేషగుణములు ౧ —

మూ. కూర్చికాదితృతా భక్ష్యాః గురువోఽనిలపి త్తథాః,

వైష్టికా గురవో భక్ష్యాః వీర్యేణోష్ణాః త్రిదోషలాః. ౫౩

భేదనా లఘువో రూక్షాః భృశం వాతప్రకోపనాః,

ముద్గాని జాస్తుగురవో యథా ద్రవ్యగుణానుగాః. ౫౪

ఘృతపక్వా లఘుతరాః తైలికాగురుపి త్తలాః,

వ్యా. (పాలనుకాచి అది తెల్లనవుడు పెరుగునైనను మజ్జిగనైనను సమభాగముగ కలిపిన నయ్యది విరిగి పెరుగుగడ్డకట్టి నీళ్లు వేరుగ నేర్పడును. అందు గడ్డగనుండునది కూర్చిక (జాన్న) అనబడును. అందు పెరుగుచేనైనది దధికయనియు, మజ్జిగచేనైనది తక్ర కూర్చికయనియు చెప్పబడును) కూర్చికనుగూర్చి చేయబడినభక్ష్యములు గురుత్వముకలిగి వాతమును పిత్తమును హరించును. పిండిచే జేయబడినభక్ష్యములు గురుత్వముకలిగి ఉష్ణవీర్యములుగనుండును. త్రిదోషముల ప్రకోపింపజేయును మలమును భేదించును, జొన్నిలఘు గుణముకలిగి రూక్షములై వాతమును మిక్కుటముగ ప్రకోపింపజేయును. పెసలు మున్నగు వానిచే జేయబడినభక్ష్యములు గురుత్వము కలిగియుండును. మరియు భక్ష్యములు ఏద్రవ్యముచే జేయబడునో ఆద్రవ్యగుణములు ఆభక్ష్యములకు కలిగియుండును. మరియు నేతిలో కాల్చబడినభక్ష్యములు మిక్కిలి లఘువుగ నుండును. నూనెలో కాల్చబడినవి గురుత్వము కలిగి పిత్తమును వృద్ధినిొందించును.

శ్లో భేనకావిభక్త్యములగుణములు ౧౧

మూ. భేనకా లభువః పథ్యాః మోహకాగురుబృంహణౌః. ౫౯

యావకశ్చాస్మాకంసముః శమ్మల్యః కఫపిత్తలాః,

వ్యా. భేనకములు (పేణీలు) చుల్కనగ జీర్ణమగును. పథ్యకరములు. మోహకములు (కుడుములు) గురుత్వముకలిగి బలకరములై శరీరమును బలియజేయును. యవలచే జేయబడినభక్త్యములు శ్వాసకానముల హరించును. చక్కిలములు కఫపిత్తముల వృద్ధి నొందించును.

శ్లో భక్త్యములకుపాకాదిభేదములచేగల్గుగుణవిశేషములు ౧౨

మూ. మృదుపాకాశ్చయే భక్ష్యాః స్థూలాశ్చ కలిలాశ్చయే. ౬౦

యోతోయ తారితాయేచ స్విన్నాశ్చామ్భసి దుష్టరాః,

మకూలకర్పటభ్రాష్ట్రకం ద్వంగాఃవిశాచితాః. ౬౧

ఏకయోనిః లఘూన్ విద్వాత్ అసూపాను త్తరోత్తరమ్,

వ్యా. పచ్చియుండునట్లు మృదుపాకముగ వ్యవస్థించేయబడినభక్త్యములును లావుగ నుండుభక్త్యములును, ఊడలుగ నుండుభక్త్యములును, సీతలలో నుంచిన మైనతేలుచుండు భక్త్యములును, సీతలతోనుడిగిన భక్త్యములును జీర్ణము గావు. ఏరుడుపిడకల నిప్పునకాల్చినవియు, పెంకుపై కాల్చబడినవియు, మంగలమున కాల్చబడినవియు, వెనముపై కాల్చబడినవియు నగునపూచములు ఇవియన్నియు నేకజాతిగ నుండునెడ ఇవి వరుసగ నొకటి కన్న నొకటి లఘువుగ నుండును.

శ్లో వేనవార-వక్త్రసూంసములగుణములు ౧౩

మూ. వేనవారో గురుస్నిగ్ధః బలోచయవర్ధనః. ౬౨

పరిశుష్కం సిరం స్నిగ్ధం ప్రీణనం బృంహణం గురు,

రోచనం బలమేథాగ్ని మాంసౌజ శ్మక్తవర్ధనమ్. ౬౩

తదేవ పిష్టం పిష్టత్వాత్ పరిశుష్కసమం లఘు,

వృష్యం ఛర్దిహరం బల్యం వధ్యం శూల్యా మిషం లఘు. ౬౪

యదుద్ధృతరసం మాంసం న తత్సుప్తిబలావహమ్,

విష్టమ్భి దుష్టరం రూక్షం విరసం మారుతావహమ్. ౬౫

వ్యా. (శుంతి, దనియాలు జీలకర, ఇంగువ, నెయ్యి మొదలగువస్తువులచేర్చి కలియగొట్టి పక్వముచేయబడిమాంసము వేనవారము). అట్టి వేనవారము గురుత్వముగల్గి స్నిగ్ధముగనుండును. బలమును శరీరపుష్టిని వృద్ధినిందించును.

మరియు ఇగరపండినమాంసము శరీరమునకు స్థిరత్వమును కల్పించును. స్నిగ్ధముగ నుండును ఇంద్రియాదులకు ఆహ్లాదమును కల్పించును. శరీరపుష్టి నిచ్చును. గురుత్వము కల్పియించును; రుచి పుట్టించును. బుద్ధిని, జాతరాగ్నిని, మాంసమును, ఓజస్సును, శుక్రమును, పృథ్వినిొందించును.

మెత్తగ మర్దించి పక్వముచేయబడినమాంసము పిష్టముగ నుండుటవలన పరిశుష్కమాంసముతో సమగుణముకలిగియుండును. లఘుత్వము కలిగియుండును.

శూలమున గ్రుచ్చి పక్వముచేయబడిన మాంసము శూల్యము. అయ్యది శుక్రమును పృథ్వినిొందించును. వాతులను హరించును బలకరులును వ్యర్థంబు నగును; చుల్కనగ జీర్ణమగును.

పండి రసముదీయబడినమాంసము రసహీనమగుటజేసి శరీరపుష్టిని బలమును గల్గింపజేయదు. మలమును బంధించును. చాలకాలమునకు కష్టముగ జీర్ణమగును. రూక్షగుణము కలిగి వాతమును పృథ్వినిొందించును.

ఇది కృతాన్నవర్గము.

అథ మాంసవర్గః—

అపతారికః—కృతాన్నవర్గమును జెప్పినపిదప అన్నమునకు వ్యంజనరూపము ననువయోగింపదగిన మాంసకాకవర్గములలో మాంసము గుణోత్తరంబుకావున తొలుత మాంసవర్గము చెప్పబడును:—

❧ మృగభేదములు ❧

మూ. హరిణైకమరజ్జర్యగోకర్ణమృగమాతృకాః,

శశశమ్పూరచారుష్కశరభాద్యామృగాస్తన్వతాః.

౬౬

వ్యా. జింక, నల్లనిజింక, లేడి, ఎలుగుగొడ్డు, కణుదులు, ఎఱ్ఱనిజింక, చెవులపిల్లి (కుందేలు), జింకపోతు, చారుష్కము, శరభము ఇవిమున్నగుజంతువులు మృగజాతితో చేరినవి. ఇచ్చట అదిశబ్దముచేత పొడలయిట్టి, దుష్పి మున్నగునవియు మృగజాతిలోచేరినవి యెరుంగునది.

❧ విష్కరభేదములు ❧

మూ. లావవర్తికవర్తిర రక్తవర్త్తిక కర్కరః,

కపిష్ఠి లోపపక్రాఖ్య చకోరకురుచాహవః.

౬౭

వర్త్తికా వర్త్తికా చైవ తిత్తిరీ కృకరశ్శిఖి,

తామ్రమాడాఖ్యకరకగోనద్గిరివర్త్తికాః.

౬౮

తథా శారదద్విద్వాన్మూః సుటాశ్చేతి విష్కిరాః,

వ్యా. లావుకపిట్ట, వర్తికము, వర్తిరము, రక్తవర్తికము, కర్కరము, కపింజలము (చిత్రవర్ణములగుచెక్కలుకలపక్షి), ఉపచక్రము, చక్రారము, కురుబాహుకము, వర్తకము (వెలిచెపిట్ట), వర్తిక (మీనవల్లంకి), తిత్తిరి (తిరువుపిట్ట), కృకరము, నెమలి, కోడి, వరకము, గోనర్దము (బెగ్గురుపక్షి), గిరివర్తికము, శారదము, ఇంద్రావ్యాము, వరట (అడహంస), ఈపక్షిజాతులు విష్కరము లని చెప్పబడును. (“విశిష్టభక్షయస్తీతి విష్కిరః” అనువ్యుత్పత్తిచేత కాళ్లతో జమ్ముచు ముక్కులో పురుగులు మున్నగువానిని తినునవి విష్కిరము లని యెరుంగునది).

ప్రతుదవివరము

మూ. జీవం జీవకదత్యూహ భృక్షాహ్వా శుః శారికాః.

౬౯

లట్వా కోకిలహారిత కపోత చ టకాదయః,

ప్రతుదాః.....

వ్యా. జీవంజీవకము (వెన్నెలపులుగు), దత్యూహము (కూతురుగుడ్డంగి), భృంగాహ్వాము (కూకటి మూగపిట్ట), చిలుక, గోరువకపిట్ట, లట్వా (ఊరపిచ్చుక), కోవిల, హారీతము (వనరిపిట్ట), కపోతము (గువ్వపిట్ట), చటక (ఊరపిచ్చుక మగది), ఇదిమున్నగు పక్షులు ప్రతుదములు, “ప్రతుద్యభక్షయంతీతి ప్రతుదాః” అను వ్యుత్పత్తిచేత ముక్కుతో మారసాదులను పొడిచి తినుపక్షులు ప్రతుదము లని యెరుంగునది).

బిలేశయములు

మూ. ....భేకగోథావాశ్వావిదాద్యాబిలేశయాః.

౭౦

వ్యా. కప్ప, ఉడుము, పాము, ముగిడ్డపంది మొదలగునవి బిలేశయములు, (జొరయలయందు వసించునవి).

ప్రసహములు

మూ. గోఖరాశ్వతరోస్త్రాశ్వద్విపిసింహస్త్ర వాననాః,

మార్జాలమూషకవ్యాఘ్రవృకబభ్రుతరక్షసః.

౭౧

లోపాకజమ్బుకశ్యేనచాషవాంతాదవాయసాః,

శతఘ్నీవాతకరకగృధ్రోలూకకులిజ్జకాః.

౭౨

ధూమకా మధుహా చేతి ప్రసహా మృగపక్షిఃః,

వ్యా. ఆవు, గాడిద, కంచరగాడిద, ఒంటె, గుఱ్ఱము, చిరుతపులి, సింహము, ఎలుగుబంటి, కోతి, పిల్లి, ఎలుక, పెద్దపులి, తోడేలు, ముంగిస, సివంగి, లోపాక (వరడు

నక్క), నక్క, అనుసంపూర్ణములును; శ్వేతము (డేగ), చామము (పాలపీట్ట), వాంతా
దము (వాంతిజేసినయశుద్ధమును తినుపక్షివిశేషము), కాకి, శతఘ్ని, కరకము, గ్రద్ద, గుడ్డ
గూబ, కులజ్జకము (నల్లనిపిచ్చుక), ధూమిక, మధుహ, అనుసంపత్తులును ప్రసహములు,
("ప్రసహ్యభక్షయంతీతి ప్రసహః" అనువ్యుత్పత్తిచేత తనకు లోబడినజంతువులను బలా
త్కారముగ లాగిని తినునట్టిజంతువు లని తెలిసెడి).

మహామృగములు ౨౩

మూ. వరాహమహిషస్యబ్దురురురోహితదారుణాః (వారణాః). 23
సృమరశ్చమరః ఖడ్గో గవహశ్చ మహామృగాః,

వ్యా. పంది, ఎనుబోతు, జింకబోతు, రురు(దుప్పి), రోహితము, విసుగు, సృమ
రము (చమరభేదము), చమరీమృగము, ఖడ్గమృగము, గవయము, అను నీజంతువులు
మహామృగము లని చెప్పబడును. (మృగజాతిలో గొప్పవి మహామృగములు).

అపృరములు ౨౪

మూ. హంససారసకాదమృబకకారణ్ణవప్లవాః. 24
బలాకో త్క్రిశచక్రావ్యామద్ధుక్రౌఞ్చాదయో పురాః,

వ్యా. హంస, సారసము (బెగ్గరుపక్షి), కలహంసము, కొంగ, కారండవము
(నీరుకొడి), ప్లవము (నీటికప్ప), బలాక (తెల్లనికొంగ), ఉత్క్రిశము (పెన్నెడపులుగు),
చక్రావ్యాము (చక్రవాకము), మద్ధు (నీరుకాకి), క్రౌంచము ఇవి మొదలగుజంతువులు
అపృరములు (నీటియందు సంచరించునవి).

మత్స్యములు ౨౫

మూ. మత్స్య రోహితపాతీనకూర్త కుమ్భారకర్కటాః. 25

శుక్తిశ్చాష్ట్రశ్రమూర్భకశఫరీవర్తిచన్ద్రికాః,

జలూకనకమకరశింశుమారతిమిన్ద్రిలాః. 26

రాజీచీలచిమూద్యాశ్చ మాంసమిత్యావలరష్టథా,

వ్యా. రోహితము, పాతీనము (అనేకదంతములు కలమత్స్యవిశేషము), తాబేలు,
కుంభీరము (కారుమొసలి), ఎండ్రకాయ, ముత్త్యములుపుట్టునట్టిజలచరము, శంఖము
(నత్తలు), ఆష్ట్రకము, నత్తగుల్లలు, శఫరీ (బేడిసచేప), వర్తి, చంద్రిక, జలూక (జలగ)
నకము, మకరము, శింశుమారము, (ఈమూడును వైశేష్యబుడిన కుంభీర మనునదియు
మొసలిజాతితో చేరినవి). తిమింగిలము (ఇది గొప్పచేప), రాజి (చారలుకలమత్స్యవిశే
షము), చీలచిమము ఇవి మున్నగునవి మత్స్యజాతివిశేషములు. ఇతైరంగున మృగములు

మొదలుజేసి మధ్యహతివరకును జెప్పబడిన జాతుజాతు లెనిమిదియు మాంసమునకు ఊపాదానకారణము లగుటజేసి మాంస మెనిమిదివిధములగు నుండు నని ప్రాచీనమహర్షులు చెప్పెదరు. (వైజేష్ణబడి మృగములు, విష్కరములు, ప్రతుదములు, బిలేశయములు, ప్రసహములు, మహామృగములు, అచ్చరములు, మత్స్యములు, అను నీయెనిమిది జాతువులు మాంసమునకు కారణములు; కావున మాంసము ఎనిమిదివిధముల నుండు నని భావము).

చరకాచార్యులు జాతువర్గముల స్థితి పరగణనముచేసెను. “ప్రసహ్యశ్చయస్తీతి ప్రసహస్తేన సంజ్ఞితాః, భూశయా బిలకాయిత్యాత్, అనూపానూపసంశ్రయాత్, జలేన పానాజ్ఞలజాః, జలేన ర్యాజ్ఞలేచరాః, స్థలజాజ్ఞలజాః ప్రోక్తాః మృగాజ్ఞలచారణాః, వికార్యవిష్కరాశ్చేతి, ప్రతుద్యప్రతుదాస్త్యన్యతాః, యోనిరష్టవిధా త్యేహం మాంసానాం పరిగీర్తితా” బలాత్కారముగ నాహారవదార్థమును లాగికోని తినునవి ప్రసహములు. భూమియందుల బోరియలలో నుండునవి భూశయములు. జలప్రాంతమున నంచరించునవి అనూపములు, నీటియందు పుట్టి యందుండునవి జలజములు (మత్స్యదులు), జలముపై నంచరించునవి జలచరములు (నీటికోడి మున్నగునవి). పెట్టభూమియందుపుట్టి మొరకస్థలములయందు నంచరించునవి జాంగలములు అవియే మృగజాతికి చేరినవి. తాళ్లతో చిమ్ముచు నాహారమును తినునవి విష్కరములు. మాంసాదులను ముక్కున బొడిచితినునవి ప్రతుదములు. ఈయెనిమిదిజాతువర్గములును మాంసమయొక్క ఉత్పత్తికి కారణములగు నుండును. కావున మాంసము ఎనిమిదివిధములని భావము. ఈపరగణనమునకును ప్రకృతగ్రంథమున జెప్పినదానికి భేదము కన్పట్టదు. ఈశ్లోకములయందు ప్రసహాదిసంజ్ఞలకు నిర్వచనముచే నన్నర్థతచెప్పబడియె.

❦ జాంగల అనూపజంతువిభాగము ❦

మూ. యోనిష్టజావీ వ్యామిశ్రగోచరత్వావనిశ్చితే.

22

అద్యాన్త్యాః జాజ్ఞలానూపాః మధ్యే సాధారణౌ స్తృతౌ,

వ్యా. వైజేష్ఠిసమాంసయోనివర్గము లెనిమిదింటితో మేక, గొట్టె అను నీరెండు జాతులును జాంగలానూపదేశనియములేక రెంటియందును సంచరించునగున ఇయ్యది జాంగలము ఇయ్యది అనూపము నని నిర్ణయించి చెప్పవలయుపడదు. కావున వైవర్గములతో జెప్పబడలేదు. మరియు వైజేష్ఠిసమాంసయోనివర్గములలో మొదట చెప్పబడిన మృగవిష్కరప్రతుదములు మూడును జాంగలదేశమున సంచరించునవిగాన జాంగలము లని చెప్పబడును. కడపటనుండు మహామృగ అచ్చరమత్స్యవర్గములు మూడును అనూపదేశమున సంచరించునవి కావున అనూపములని చెప్పబడును. నడుమనుండు తక్కిన

దీలేశయప్రసహవర్గములు రెండును జాంగలదేశమందును అనూపదేశమందును (రెండు దేశములయందు) నుంచరించునవి కావున సాధారణము లని చెప్పబడును.

ఇచ్చట మధ్యా సాధారణా స్త్యుతౌ ఆని ద్వివచనమును నిర్దేశించుటచేత నడుమ నుండు రెండువర్గములు సాధారణములనియు, దానికిముందు మూడి వర్గములు జాంగలము లనియు, పెనుకటిమాడువర్గములు అనూపములనియు నూహించదగియున్నది గాన నా రెండిటిని వేరుగ సంఖ్యను నిర్దేశించుట యనవసరము.

— ౭౭ జాంగలమాంసగుణము ౭౭ —

మూ. తత్ర బద్ధమలాః రుచ్యాః మాంసానాముత్తామా హిమాః. ౭౮
కషాయస్వాదునిశదాః లఘువో జాఙ్గలాహితాః,
పిత్తోత్తరే వాతమధ్యే సన్నిపాతే కఫానుగే. ౭౯

వ్యా. వైశేషిణమాంసములలో జాంగలజాతువులమాంసములు మలములను బంధించును. రుచిని బుట్టించును. అన్నిటిలో సీమాంసములు తక్కినవానికన్న మిక్కిలి శ్రేష్ఠములు. శీతపీర్ణంబును, కషాయమధురసంబులను విశదలఘుగుణంబులను కలిగియుండును. ఈమాంసములు పిత్తం బధికముగను వాతము మధ్యముగను ఉండి కఫముననుసరించిన సన్నిపాతమునందు మిక్కిలి వాతకరములు.

— ౭౮ జీరకమాంసగుణము ౭౮ —

మూ. తామ్రోత్త హరిణః కృష్ణస్త్రిదో హృద్యస్త్రిదోషజితౌ,
లఘ్వియాక్ష షడ్రసశ్శీతః కటుచాసా విపచ్యతే. ౮౦

వ్యా. జీరకలలో నెఱ్ఱనిచారక లిగినది హరిణము. నల్లనిచారక లిగినది ఏణము. ఈ రెంటిమాంసము హృదయమునకు హితకరమై త్రిదోషముల హరించును. చుల్కనగ జీర్ణమగును. మధురాదిరసము లారునుకలిగి శీతపీర్ణమై యుండును. విపాకము జేందునపుడు కటువుగ నుండును.

— ౭౯ కుండేటిమాంసగుణము ౭౯ —

మూ. దీపనః కటుకః పాకే గ్రాహిరూక్షో హిమశృళః,

వ్యా. కుండేటిమాంసము అగ్నిని దీపింపజేసి యాకలి బుట్టించును. కటువిపాకము కలిగియుండును. మలాదులబంధించును. రూక్షగుణంబును శీతపీర్ణంబును గలిగియుండును.

— ౮౦ లావుకమాంసగుణము ౮౦ —

మూ. లావాః కషాయక్షుధరాః లఘువోఽగ్ని విచర్ధనాః,

విపాకే కటుకాః పథ్యాః సన్నిపాతేఽనిలావరే,

౮౦

వ్యా. లావుకపిట్టలమాంసము కషాయమధురరసంబును లఘుగుణంబును ఆక్రిసి వృద్ధి చేయునదియు నగును. కటువిపాకము కలిగియుండును. వాతము హీనముగనుండు సన్నిపాతమున మిక్కిలి వాతకరము.

— ౭౭ కపింజలమాంసగుణము ౭౭ —

మూ. పిత్తగ్నేష్ఠవికారేషు సరక్తేషు కపిష్ఠాల్లాః. ౭౨

మందవాతేషు శస్యస్తే తైత్యమాధుర్యలాభువైః,

వ్యా. కపింజలమాంసము శీతవీర్యంబును మధురరసంబును కలిగి చుల్కనగ జీర్ణమగును. వాతము మందముగనుండు పిత్తకఫరోగములయందును, రక్తపోషమున గలిగిన రోగమునందును మిక్కిలి ప్రశస్తము.

— ౭౮ వర్తికమాంసగుణము ౭౮ —

మూ. కపిష్ఠాలసమః పథోఽవార్తికో వహ్నిదీపనః. ౭౩

క్షయకాసజ్వరశ్వాసప్రణాతోష్టామయాన్ జయేత్,

వ్యా. వర్తిక మనుషక్తియొక్కమాంసము కపింజలమాంసముతో సమగుణముకలిగి పక్ష్యకరంబును అగ్నిదీపనకరంబు నగును. క్షయము కాసము జ్వరము శ్వాసము ప్రణాములు శోష్ణమున సంభవించు రోగములు పీనినన్నిటిని హరించును.

— ౭౯ వర్తకాదిమాంసగుణము ౭౯ —

మూ. ఈషదుష్టా గురుస్త్నిగ్ధా బృంహణా వర్తకాదయః. ౮౪

తిత్తిరస్తేష్ఠపి వరో మేఘాగ్నిబలశుక్రకృత్,

గ్రాహో వర్ణోఽనితోద్రిక్తసన్నిపాతహరః పరమ్. ౮౫

వ్యా. వర్తకము మున్నగుజాంగలజంతువులమాంసములు కొంచెముగ నుష్ణము కలిగి యుండును. గురుత్వముకలిగి స్నిగ్ధములై శరీరపుష్టిని కలిగించునవిగ నుండును. వానితో తిత్తిరిపక్షి (తీతువుపిట్ట) మిక్కిలి శ్రేష్ఠము. బుద్ధిని జాతరాగ్నిని బలమును శుక్రమును పృథ్వి నొందించును. మలమును బంధించును. శరీరకాంతిని కలిగించును. వాతాధికమైన సన్నిపాతమును ముఖ్యముగ హరించును.

— ౮౦ సెమలిమాంసగుణము ౮౦ —

మూ. నాతిపథ్యశిఖి పథ్యః శ్రోత్రస్వరవయో దృశామ్,

స్వాదుపాకరసస్నిగ్ధః బృంహణో బలకృద్ధరుః. ౮౬

వ్యా. సెమలిమాంసము మధురరసంబును మధురవిపాకంబును స్నిగ్ధగుణంబునుకలిగి స్వల్పముగ పక్ష్యకరంబును చెవులకును కంఠస్వరమునకును వయస్సుకును కన్నులకును మిక్కిలి వాతకరము. శరీరపుష్టిని బలమును కలిగించును. గురుత్వము కలిగియుండును.

❖ కోడిమాంసగుణము ❖

మూ. ఉష్ణోవృష్యోఽనిలహరః స్వేదనశ్చాపి కుక్కుటః,
వృష్యో లఘుర్దీపనీయః గ్రామ్యస్తు శ్లేష్మతూగూరుః. ౮౭
వ్యా. కోడిమాంసము ఉష్ణంబును బలకరంబును వాతచారంబును నగును. శరీరముపై
చెమట బుట్టించును. శుక్రమును వృద్ధి నొందించును. లేలికగ జీర్ణమగును. ఆకలిబుట్టించును.
(ఇది అడవికోడిగుణము) ఊరకోడి గురుత్వముకలిగి కఫమును వృద్ధి నొందించును.

వాగ్భటాచార్యుడు సెమలిమాంసగుణములచెప్పి “తద్వచ్చ కుక్కుటో జ్ఞేయః”
అని చెప్పియున్నారు కావున సెమలిమాంసమునకు చెప్పినగుణములకూడ అడవికోడిమాంస
మునకు కలిగియుండునని యెరుంగునది.

❖ కాక కపోతమాంసగుణములు ❖

మూ. గురుస్థలవణః కాకః కపోతస్సర్వదోషకృత్,
వ్యా. కాకిమాంసము గురుత్వమును కలిగించును. ఉచ్చగనుండును. కపోతమాంసము
దోషముల నన్నిటిని కలిగించును.

❖ చటకవల్లజమాంసగుణములు ❖

మూ. చటకస్సన్నిపాతఘ్నః కఫశుక్రవివర్ధనః.
వల్లజో మధురస్నిగ్ధః బద్ధచూత్రోఽతిమేదురః,
వ్యా. ఊరకిచ్చకమాంసము నన్ని పాతమును హరించును. కఫమును శుక్రమును
మిక్కిలి వృద్ధి నొందించును. వల్లజము అనుపిట్టమాంసము మధురంబును స్నిగ్ధంబును నగును
మూత్రమును బంధించును. మేదస్సును మిక్కుటముగ వృద్ధి నొందించును.

❖ బిలేక మూదివర్గములమాంససామాన్యగుణములు ❖

మూ. గురూష్ణస్నిగ్ధమధురా వర్గాశ్చాతో యథోత్తరమ్.
మూత్రశుక్రకృతో బల్యాః వాతఘ్నాః కఫపిత్తలాః,
వ్యా. వైశేషబడివర్గములుగాక తక్కినవర్గములందలి జంతువులమాంసములు ఒక
వర్గమునకన్న సోకవర్గము ఈచెప్పబడుగుణముచే నొకదానికన్న నొకటి యధికముగ
నుండును. గురుత్వము, ఉష్ణము స్నిగ్ధము అనుగుణములును, మధురరసంబును కలిగియుం
డును. మూత్రమును శుక్రమును బలమును వృద్ధి నొందించును. వాతమును హరించును. కఫ
పిత్తముల వృద్ధి నొందించును. (ఈగుణములు ఒకవర్గమునకన్న నొకవర్గమున నధికముగ
నుండు నని భావము).

❖ మహామృగ, ప్రసహములమాంసవిశేషగుణములు ❖

మూ. శీతా మహామృగాస్తేషాం క్రవ్యాదాః ప్రసహాః పునః. ౯౦

లవణానుసాః పాకే కటుకా మాంసవృద్ధాః,

జీర్ణాఽర్ఘ్యే గ్రహణీదోషశోషాత్తానాం పుం హితాః. ౯౦

వ్యా. ఆవర్గములలో మహామృగములమాంసము శీతవీర్యము కలిగియుండును. మాంసమును తినునట్టి (పిల్లిగడ్డ మున్నగునవి) ప్రసహములు కొంచెము ఉప్పుగ నుండును, కటువుగ విపాకముజెందును. మాంసమును వృద్ధినొందించును. జీర్ణమైన అర్ఘ్యరోగము నందును, గ్రహణీరోగమునందును, శోషరోగమునందును మిక్కిలి హితకరములు.

— గోధామాంసగుణములు —

మూ. స్వాదుపాకరసాబల్యాగోధాపిత్తైఽనిలప్రణుత్తే,

వ్యా. ఉడుముమాంసము మధురరసంబును మధురవిపాకంబును కలిగియుండును. బలమును వృద్ధినొందించును. పిత్తవాతముల హరించును.

— గోమాంసగుణములు —

మూ. శుష్కకాసశ్రమాఽత్యగ్నివిషమజ్వరపీనసాన్.

౯౧

కార్య్యకేవలవాతాంశ్చ గోమాంసం సన్నియచ్ఛతి,

వ్యా. గోమాంసము, శుష్కకాసము (బొడివగ్గు), శ్రమమును, మితిమీరిన జలరాగ్నిని, విషమజ్వరమును, పీనసమును, శరీరకృశకను, కేవల వాతరోగములను వీని నన్నింటిని హరించును.

— మూషికాదిమాంసగుణములు —

మూ. మధురా లఘువో బల్యాః చక్షుష్వాః శోణితా హితాః. ౯౩

పిత్తలాః సృష్టవిఙ్ఖాత్రాః కాసాఽర్శశ్శ్యావసనాశనాః,

మూషికాశ్శుక్లకృష్ణాశ్చ చిత్రాశ్చ సదృశా గుణైః. ౯౪

ఉద్దురుర్నధురం పాకే గుర్వభిష్యన్తి మేదురమ్,

కలిక్లాన్తి క్తమధురాః కషాయానురసా హితాః. ౯౫

వాతశోణితపిత్తేషు విశేషాత్ క్లేష్టశుక్రలాః,

వ్యా. ఎలుకలమాంసము మధురరసంబును లఘుగుణంబునగును. బలమును కలిగియుండును. నేత్రములకు హితము; రక్తమునకు హితముకాదు. పిత్తమును వృద్ధినొందించును. మలమూత్రములను వెడలించును. కాసమును అర్శస్సును శ్యావమును హరించును. ఎలుకలు శుక్లకృష్ణచిత్రవర్ణములచే మూడువిధముల నుండును. ఈమూడును సమానగుణము లైయుండును. చుంచెలక పాకమున మధురముగ నుండును. గురుత్వము కలిగియుండును. సోకస్సు ద్రవమును పుట్టించును. మేదస్సును వృద్ధినొందించును. కలింగములు తిక్త

మధురరసములు ప్రధానముగను, కషాయరసము పరసముగను కలిగియుండును. వాతరక్త వ్యాధియందును పిత్తరోగములయందును మిక్కిలి హితకరములు.

❧ పందిమాంసగుణము ❧

మూ. స్నేహనం బృంహణం వృష్యం శ్రమఘ్నమనిలాపహమ్, ౯౬
వారాహం పిత్తలం బల్యం స్వేదనం రోచనం గురు,

వ్యా. పందిమాంసము దేహమున స్నేహమును కలిగించును. శరీరపుష్టినిచ్చును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. వాతమును హరించును, పిత్తమును వృద్ధినిొందించును. బలమును కలిగించును. చెమటపుట్టించును. రుచిని కలిగించును. గురుత్వము కలిగియుండును.

❧ ఎనుబోతుమాంసగుణము ❧

మూ. ఉష్ణో గరియాక మహిమః స్వప్న దార్ధ్యబృహత్వకృత్. ౯౭

వ్యా. ఎనుబోతుమాంసము ఉష్ణగుణముకలిగి మిక్కిలి గురుత్వముగలిగి యుండును నిద్రను కలిగించును, శరీరమును దృఢముగజేసి బలియజేయును.

ఈగుణములజెప్పి పిదప పరాహగుణముల జెప్పవలదు “తద్వద్వరాహశ్శమహా” అని వాగ్భటాచార్యులు చెప్పిరి గాన వైజెష్విని మహిషమాంసగుణములు పరాహమాంస మునకును కలిగియుండునని యెరుంగునది.

❧ హంసాదిమాంసగుణములు ❧

మూ. స్వరవర్ణకరో హంసః బలాకా స్నేహనీ హిమా,
వస్త్రశుద్ధికరః క్రౌచ్చః స్వాదుపాకరసో హిమః. ౯౮
ఉద కుక్కుటికా వృష్యా శ్లేష్మలా వర్తనీ గురుః,

వ్యా. హంసమాంసము కంఠస్వరమును శరీరవర్ణమును బాగుచేయును. బలాక (హంసవిశేషము) శరీరమున స్నేహమును కలిగించును. శీతవీర్యమగును. క్రౌంచమాంసము వస్త్రని శుభ్రపరచును, పాకమునందును రసమునందును మధురముగ నుండును. శీతవీర్యము కలిగినది. నీరుకోడిమాంసము వృష్యముగ నుండును. లావుకపిట్టమాంసము కఫమును వృద్ధిచేయును. గురుత్వముచేయును.

❧ మత్స్యములగుణము ❧

మూ. కఫపిత్తకరాః మత్స్యాః పరం పవనచాశనాః. ౯౯
కషాయమధురాస్తేషాం శప్పజై వాలభోజినః,
రోహితోమారుతహరో నాత్యర్థం పిత్తశోపనః. ౧౦౦

వ్యా. మత్స్యములు కఫపిత్తముల వృద్ధి నొందించును. క్రాంతముగ వాతమును హరించును. వానిలో రోహితమును మత్స్యము లేక్షకకము పాచిని తిరుటవలన కషాయ మధురరసములు కలిగియుండును. కావున పిత్తమును విశేషముగ క్రాంతింపడు.

—౧౭ పాతీనకూర మాంసగుణములు—

మూ. పాతీనం మధురం రుచ్యం స్వాదుపాకరసం లఘు. ౧౦౧

మేదరం మధురం స్రుంసీ కూర్తం పిత్తహరం గురు.

వ్యా. పాతీనమనుమత్స్యము మధురరసము కలిగియుండును. రుచిని పుష్టించును. మధురవిపాకంబును లఘుగుణంబును కలిగియుండును. తాదేతిమాంసము మేదస్సును వృద్ధి నొందించును. మధురరసము కలిగియుండును. మలాదులవట్టు నడచించును. పిత్తమును హరించును; గురుత్వము కలిగియుండును.

—౧౮ కుశీరాదిగుణములు—

మూ. కుశీరః పరమం వృష్యో బృంహణః ప్రీణానో గురుః. ౧౦౨

సాముద్రకర్కటాభేదీ మధురో భృశమేదురః,

పిత్తహ్నుః శుక్తయస్సృష్టవిష్ణాశ్రాః చక్షుషే హితాః. ౧౦౩

శమ్భూకస్సృష్టవిష్ణాశ్రాః మధురః పిత్తరోగహః,

శబ్దశబ్దనఖౌతద్వద్భేదనం చ పరం గురు. ౧౦౪

వ్యా. ఎండ్రకాయ మిక్కిలి శుక్రమును వృద్ధి నొందించును. శరీరపుష్టి నిచ్చును. తృప్తినికల్పించును. గురుత్వము కల్గియుండును. సముద్రమునందలి యెండ్రకాయలు మలముల భేదించును. మధురముగ నుండును. మేదస్సును మిక్కిలి వృద్ధి నొందించును. ముత్యపుచిప్పలు పిత్తమును హరించును. మలమూత్రములను వెడలించును. కన్నులకు మిక్కిలి వాతకరములు. నక్షగల్లలు మలమూత్రముల వెడలించును. మధురరసముగ నుండును. పిత్తరోగముల హరించును. శంఖము, శంఖరఖము ఈరెండును నక్షగల్లలబోలె మలమును భేదించును. మిక్కిలి గురుత్వము కల్గియుండును.

—౧౯ పాటలాస్వాదిమత్స్యగుణములు—

మూ. మధురం పాటలాస్యం స్యాత్ రుచ్యం మేధ్యమగుర్వపి,

వర్తితం మధురం మేధ్యం లఘురుచ్యమమేదురమ్. ౧౦౫

విదుశం పిచ్చిలం కిశ్కిత్ మధురం శ్లేష్మలం గురుః,

అమేదురం రోమరం స్యాన్నధురం లఘుపిత్తలమ్. ౧౦౬

వ్యా. పాటలార్యమనుమత్స్యము మధురరసంబును రుచికరంబును బుద్ధిని వృద్ధి నొందించునదియు నగును. గురుత్వము లేకుండును. వర్తికము మధురంబును, బుద్ధికరంబును, లఘుగుణంబును, రుచికరంబును నగును. శరీరమును బలియజేయదు. వదుళమును మత్స్యము పిచ్చిలంబును కొంచెము మధురంబును కఫమును వృద్ధి నొందించునదియు గురుగుణంబు నగును. రోమరమును మత్స్యము మేదురముగా నోపదు; మధురంబును లఘుగుణంబును పిత్తకరంబునగును.

— సహస్రదంత్యగుణము ౧౮ —

మూ. సహస్రదంత్యి వత్ససి త్రిదోషం స్వాదుమేదురమ్,
మధురం కటుకం పాకే రుచ్యం తృప్త్యం (కృష్ణః) ప్రమేహనుత్.

వ్యా. సహస్రదంత్య (అనేకదంతములకల) అనుమత్స్యము మలమును వెడలించును. అందు బలిసియుండునది త్రిదోషములను వృద్ధి నొందించును. మధురముగ నుండును. నల్లనివి మధురరసంబును కటువిపాకంబును కలిగి రుచికరముగ నుండును. ప్రమేహములను హరించును.

— వర్తిరమత్స్యగుణము ౧౯ —

మూ. పిత్తతో మధురో మేధో వర్తిరాలోఽస్లుసాధనః,
రుచ్యోఽగ్నిమాన్యకృద్భృషో మతివిధ్వంసనోఽగ్నికృత్.

వ్యా. వర్తిరమనుమత్స్యము పిత్తకరము. మధురరసము కలిగినది. మేధాకరము. అయ్యది పులుపును జేర్చి చక్వముజేసినచో రుచికరంబగును. జఠరాగ్నిని మందగింపజేయును. శుక్రమును వృద్ధి నొందించును. బుద్ధిని చెరచును. అగ్నిని దీపింపజేయును.

— పెద్దవి చిన్నవియగుమత్స్యముల గుణములు ౨౦ —

మూ. కేవలం మేదురం రుచ్యం దోషలం శుక్రవర్ధనమ్. ౧౦౭
ఈషత్సాద్వదురసః క్షుద్రమతోన్య దోషత్రయాపహః,

వ్యా. మత్స్యజాతిలో పెద్దవియై బలిసియుండు మత్స్యములు సామాన్యముగ రుచికరములుగ నుండును. త్రిదోషములను శుక్రమును వృద్ధి నొందించును. చిన్నవిగనుండు మత్స్యములు కొంచెముగ మధురరసముకలిగి దోషత్రయమును హరించును.

— సంస్కారవికేషముచే మత్స్యగుణభేదము ౨౧ —

మూ. విరసం తిక్తమధురం తణ్డూల్యాం వాతయోగి చ. ౧౦౮
మధురః ప్రియకోఽసఘోమధుకన్లేష్టత్యోగురుః,
తద్వచ్ఛవాతతాతౌద్యోవాతఘ్నాఅప్లుసాధనౌ. ౧౦౯

వ్యా. మత్స్యములను చిట్టికొరతో జేర్చి పక్షముజేసినచో తిక్తమధురరసములు కలిగి రుచికరముగా నుండును. వాతహరముగ నుండును. ప్రియకమునుమత్స్యము మధుర రసంబును అపవ్యక్తరంబు నగును. మధుక మనునది కఫమును వృద్ధినిొందించును. గురుత్వము కలిగియుండును. ఈరెండును వాతమును వృద్ధినిొందించును. ఈరెండిటిని పులుసు చేర్చి పక్షముజేసినచో వాతహరము లగును.

—● గర్భరాదిమత్స్యగుణములు ౧—

మూ. అతిగుర్వతిమేధ్యం చ దోషలం గర్భరం విద్యుః,
అమేధ్యం మధురం పథ్యం సర్వదోషహరం లఘు. ౧౧౦
మీనకం కటుకం పాకే తద్వర్జితం ముచుష్టికా,
చర్మతో మధురః పథ్యః బల్యః పిత్తహరో లఘుః. ౧౧౧
పాటలంతిక్తమధురం అమేధ్యం నాతిదోషలమ్,
సాముద్రః కీక్రసో మత్స్యో దీపనః కృతబృంహణః,
అరోచకహరః స్నిగ్ధః పృష్ఠ్యశ్శ్లేష్మస్తా నిలాపహః. ౧౧౨

వ్యా. గర్భర మనుమత్స్యము మిక్కిలి పెద్దదియగునని బుద్ధిని మిక్కిలి వృద్ధి చేయును. చిన్నది యగునని బుద్ధికి వాతకరము కానోపదు. మధురంబై పథ్యకరమగును. ప్రిదోషముల హరించును. మీనక మనునది కటువిపాకము కలిగియుండును. ముచుష్టిక యనునది వర్జ్యమును కలిగించును. చర్మల మనునది మధురంబును పవ్యంబును బలకరంబును పిత్తహరంబును నై లఘువుగ నుండును. పాటల మనునది తిక్తమధురరసములు కలిగి యుండును. బుద్ధికి హితముకాదు. దోషముల కొంచెముగ వృద్ధిజేయును. సముద్రమున పుట్టిన కీక్రస మనుమత్స్యము అగ్నిని దీపింపజేయును. కృశించినవారిని బలియజేయును. అరుచిని హరించును. స్నిగ్ధముగ నుండును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. కఫవాతముల హరించును. (ఇచ్చట మత్స్యవిశేషనామములు తెలియుటకు దురూక ము కావున వాని నామ భేదముల మత్స్యములబట్టు వారిమూలమున నరయందగను.)

—● మేకలుగొరియలు వీనిమాంసములగుణములు ౧—

మూ. నాతిశీతం గురు స్నిగ్ధం మాంసమాజమషోషలమ్,
శరీరథాతుసామాన్యాదసభిష్యన్ది బృంహణమ్. ౧౧౩
విపరీతమతో జ్ఞేయమావికం బృంహణం తు తత్,
వా. మేకమాంసము స్వల్పముగ శీతగుణము కలిగియుండును. గురుత్వము జేయును. స్నిగ్ధముగ నుండును. దోషములను స్వల్పముగ వృద్ధినిొందించును. మేకలశరీ

రమునందలి నూసాచి ధాతువులు మరుజాలశరీరమునందలి ధాతువులతో నమానములగు గుణములు కలిగియుండుచుగాన వానిమానముప్రోలస్సుల ద్రవిపకయే శరీరమునకు పుష్టిని కలిగించును. గొట్టెమాంసము వైజెష్ఠినమేకమాంసమునకన్న వ్యతిరేకములగుగుణములు కలిగియుండును. శరీరమునుమాత్రము పుష్టినొందించును. (గొట్టెమాంసము అత్యుష్ణగుణము కలిగియుండియు శరీరపుష్టిని కలిగించు ననుట.)

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—భూమిగుణంబును జలగుణంబును కల ద్రవ్యము బృహదామగుట సాజను. అయ్యది ప్రోతస్సుల ద్రవిపకేయకమానదు. ఇచ్చట మేకమాంసము అనభివ్యంధమై బృహదాం బెట్లగునని యాశంక కల్గును. అయినను మేకమాంసము తనయందలి యచిత్త్యమగుప్రభావమునంజేసి అనభివ్యంధియు బృహదాంబునగునని యెరుంగునది.

❧ భుజింపదగని మాంసము ❧

మూ. అతిమేద్యం త్యజేన్మాంసం హతం వ్యాధివిరోధకైః. ౧౧౮

స్వయం మృతం చామ పూర్ణం ఆగోచరమృతం కృశమ్,

వ్యా. అపరిశుద్ధమైన మాంసంబును మిక్కిలి బలసినజంతువులమాంసమును, వ్యాధుల చేతను, విషము చేతను, నీళ్ల చేతను, చచ్చినజంతువుయొక్కమాంసంబును, తనంతనే చచ్చిన జంతువులమాంసంబును, ఆమముచే నిండియుండుజంతువులమాంసంబును, తనకు తెలియని ప్రదేశమున చచ్చిన జంతువుల మాంసంబును మిక్కిలి కృశించినజంతువులమాంసంబును విడువం దగును (భుజింపజనదనుట), మరియు మాంసము నధికముగ భుజింపదగదు.

❧ గ్రాహ్యమాంసము ❧

మూ. సద్యో హతం వయస్థం చ శుద్ధం సురభి శస్యతే. ౧౧౯

వ్యా. అప్పుడు చంపబడినజంతువులమాంసంబును, మంచివయసుననుండు జంతువుల మాంసంబును, సువాసనకలిగినమాంసంబును, దోషరహితమై శుద్ధముగ నుండుమాంసంబును తినుటకు ప్రశస్తముగ నుండును.

❧ బాలాదిమాంసగుణవిశేషములు ❧

మూ. గురూణ్యన్దాని బాలానాం కషాయమధురం పలమ్. ౧౨౦

వృద్ధానాం స్నాయుభూయిష్ఠమబల్గం గురుదోషలమ్,

పుంస్త్రియోః పూర్వపశ్చాద్ధే గురుణీ గర్భిణీ గురుః. ౧౨౧

వ్యా. కోడిగుడ్డు మున్నగునవి గురుత్వము కలిగియుండును. బాల్యవయసున నుండు జంతువులమాంసము కషాయము మధురరసములు కలిగించును. ముసలిజంతువుల

మాంసము స్నాయువులచే నిండియుండును. ఈమాంసములు గురుత్వముకలిగి చోషముల వృద్ధినొందించును. బలమును గలిగించినోచవు. మరియు మగజుతువుల పూర్వశరీరము నందలి మాంసంబును, ఆడుజుతువుల వెనుకశరీరమునందలిమాంసంబును, చూటితోనుండు జుతువులమాంసంబును గురుత్వము కలిగియుండును.

—త మాంసములలో గురులఘుతారకమ్యము ౭—

మూ. లఘుః యోషిచ్ఛతుష్పాత్సు ఏహంగేషు పునః పుమాన్,
శిరస్సున్ధోరుపృథ్వ్య కట్యాస్సక్తోశ్చ గౌరవమ్. ౧౧౮
తథానుపక్వాశయయోః యథా పూర్వం వినిర్దిశేత్,
శోణితప్రభృతానాం చ థాతూనాముత్తరోత్తరమ్. ౧౧౯
మాంసాద్ధరీయో వృషణమేత్రవృకయకృద్దదమ్,
మత్స్యనాం గురుపూర్వార్థం మహాచేహస్సగౌరవాః. ౧౨౦
లావరోహిత గోదైణాః స్వే స్వే వగ్దే వరాః పరమ్.

వ్యా. నాల్గుకాట్లకల (అపు మున్నగు) జుతువులలో నాడుజుతువులమాంసంబును, పక్షిజాతిలో మగజుతువులమాంసంబును లఘువుగ నుండును. ఏజుతువులయందును తల, భుజములు, పీపు, నడుము, తొడలు, అనునవయవములలో నుండుమాంసములు వెనుకకు వరుసగ నొకదానికన్న నొకటి గురుత్వము కలిగియుండును. (తొడలమాంసమునకన్న నడుముమాంసంబును, దానికన్న పీపుమాంసంబును, దానికన్న ముందరికాళ్ళ వైభాగము నందలిమాంసంబును, పీనికన్నిటికన్న శిరస్సునందలిమాంసంబును గురుత్వము కలిగియుండు ననుట). ఆమపక్వాశయముల నుండుమాంసములో పక్వాశయమాంసమునకన్న నామాశయ మాంసము గురుత్వము కలిగియుండును. రక్తావిధాతువులలో నొకటికన్న నొకటి వరు సగ గురుత్వము కలిగియుండును. (రక్తమునకంటె మాంసంబును, మాంసమునకన్న మేదస్సును, మేదస్సుకన్న అఘ్నులును, అఘ్నులకన్న మజ్జయు, మజ్జకన్న శుక్రంబును గురు త్వము కలిగిన దనుట). మాంసమునకన్న పృషణాంబులును, పృషణములకన్న మేధ్రాంబును, దానికన్న పృక్కములును, అంతకన్న యకృత్తును, దానికన్న యకృత్తును వరుసగ గురుత్వము కలిగియుండును. మత్స్యములశరీరమున పూర్వభాగంబును, గొప్పయోకార ములు కలమత్స్యంబులును మిక్కిలి గురుత్వము కలిగియుండును. మరియు లావంబును, లోహితమత్స్యంబును, ఉడుమును, ఏణంబును, వానివానివర్గములలో మిక్కిలి శ్రేష్ఠములు. (విష్కిరములలో లావుకపిట్టయు, మత్స్యములలో రోహితమత్స్యంబును, బీరేశయము లలో నుడుమును, మృగములలో నల్లనియిఱ్ఱియు మిగుల శ్రేష్ఠము లనుట).

ఇత్యామిషవర్గః (ఇదిమాంసవర్గము)

అథ శాకవర్గః—

అవతారిక:—ఆహారమున కుపయుక్తములగు వ్యంజనములతో మాంసవర్గమును చెప్పినపిదప శాకవర్గమీక్రిందగుణాదులచే నిరూపింపబడును.

—౧౭ పాతాదిశాకసామాన్యగుణములు ౧౭—

మూ. శాకం పాతా శతీ శూషా (పూషా) సునిషణ్ణసతీనజమ్,
త్రిదోషఘ్నం లఘుగ్రాహి సరాజక్షవవాస్తుకమ్. ౧౭౧

వ్యా. చిరుబొడ్డి, శతీ, నల్లదురదగొండి, చెంచలి, సతనము (పెద్ద పెసర), చిలుక కూర, చక్రవర్తికూర, అను నీశాకములు వాతాదిదోషముల మూటిని హరించును. చుల్కనగ జీర్ణమగును. మలమును బంధించును.

—౧౮ సునిషణ్ణాదిశాకములవిశేషగుణములు ౧౮—

మూ. సునిషణ్ణోఽగ్నికృదవ్యృష్యః తేషు రాజక్షవఃపరమ్,
గ్రహణ్యరోఘ్నివికారఘ్నః వర్షోభేదితువాస్తుకమ్. ౧౭౨

వ్యా. తైజశ్చైవ శాకములతో చెంచలికూర విశేషముగ నగ్నిదీప్తి కలిగించి యాకలిపుట్టించును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును. చిలుకకూర గ్రహణిరోగమును అరోగిరోగమును హరించును. చక్రవర్తికూర మలమును భేదించును.

—౧౯ కాచాకు పులిచింతాకుకూరల గుణములు ౧౯—

మూ. హస్తదోషత్రయం కుష్ఠం వృష్యా సోష్ణా రసాయనీ,
కాకమాచీ సరాస్వర్యా చాక్షేర్యన్తూఽగ్నిదీపనీ. ౧౭౩
గ్రహణ్యరోఘ్నిలక్ష్ణేష్టహితోష్ణాగ్రాహిణీలఘుః,

వ్యా. కాచియాకుకూర దోషత్రయమును హరించును. కుష్ఠములను పోగొట్టును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. కొంచెము ఉష్ణవీర్యముగ నుండును. రసాయనమై జరామరణముల పోనడచును. శరీరమునం దతివేగముగ వ్యాపించును. కంఠస్వరమునకు హితకరము. పులిచింతాకు పుల్లగ నుండును. అగ్నిని దీపింపజేయును. గ్రహణిరోగము, అరోగిరోగము, వాతకఫములు వీనియందు మిక్కిలి హితకరము. ఉష్ణవీర్యము కలిగియుండును. మలాదుల బంధించును. తేలికగ జీర్ణమగును.

—౨౦ చిట్టికూరగుణము ౨౦—

మూ. తణ్డూలీయో హిమో రూక్షః స్వాదుపాకరసో లఘుః,
మదపిత్తవిషాస్తఘ్నః.....

వ్యా. చిట్టతీహార శీతవీర్యంబును, రూక్షగుణంబును, మధురవిపాకంబును, మధుర రసంబును కలిగియుండును. తేలికగ జీర్ణ మగును. మడఁపమును, శీత్రమును, విషమును, రక్త దోషమును వీనిని హరించును.

—౧౧౧ గృంజనగుణము ౧౧—

మూ. ....గృంజనం (ముంజాతం) వాత పిత్తజిత్. ౧౧౪
స్నిగ్ధం శీతం గురుస్వాదు బృంహణం శుక్రకృత్పరమ్,

వ్యా. గృంజనము (నీరుల్లిహార) వాతపిత్తముల హరించును. స్నిగ్ధంబును శీతవీర్యం బును గురుగుణంబును మధురంబు నగును. శరీరపుష్టి నిచ్చును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును.

—౧౧౨ భ్రామరశాకగుణము ౧౧—

మూ. భ్రామరం మధురం హృద్యం సుగంధాం భక్షిరోచినమ్. ౧౧౫
పిష్టా నీలకరం వృష్యం గ్రాహిశ్లేష్మకం న చ,

వ్యా. భ్రామర మనుశాకవిశేషము మధురముగను హృదయమున కనుకూలముగ నుండును. మంచివాసనగలిగి యన్నమున రుచిబుట్టించును. పిత్తవాతముల వృద్ధిజేసి శుక్ర మును వృద్ధినిొందించును. మలమును బంధించును. కఫఃకూసుమూత్రము వృద్ధినిొందింపదు.

—౧౧౩ అభీకశాకగుణము ౧౧—

మూ. అభీకా శీతమధురా త్రిదోషశమనీ లఘుః. ౧౧౬
హద్యా రుచిప్రదా వృష్యా సుగంధా సృష్టమూత్రవిట్,

వ్యా. అభీక మనుశాకము శీతవీర్యంబును మధురరసంబును నై త్రిదోషముల శమింపజేయును. హృదయమున కనుకూలముగ నుండును. రుచిని కలిగించును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. మంచి ఔషధము కలిగియుండును. మలమూత్రముల వెడలించును.

—౧౧౪ పిల్లిపీచరమొలకలగుణము ౧౧—

మూ. శతావర్ణ్యజుక్కురాస్తిక్తాః వృష్యాః దోషత్రయాపహాః. ౧౧౭

వ్యా. పిల్లిపీచరమొలకలు తిక్తరసముకలిగి శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. త్రిదోష ముల హరించును.

—౧౧౫ పొన్నగంటిహారగుణము ౧౧—

మూ. పక్షారో దీపన స్తిక్తః స్లీహార్యః కఫవాతజిత్,

వ్యా. పొన్నగంటిహార అన్నిని దీపింపజేయును. తిక్తరసము కలిగియుండును. స్లీహాభివృద్ధిని, అర్శోరోగమును, కఫవాతములను హరించును.

— ౧౭ కసివెందగుణము ౧౭ —

మూ. శ్రీమికాసకఫోక్తిదాకా కాసమద్దోజయేత్సరః. ౧౨౮

వ్యా. కసివెంద శ్రీములను, కాసములను, కఫమును, ఓకళింతలను హరించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును.

— ౧౮ కుసుభసర్వ పశాకములగుణములు ౧౮ —

మూ. రూక్షోష్ణమష్ణం కౌసుమ్భంగురుపిత్తకరం సరమ్,
గురూష్ణం సాష్టపం బద్ధవిద్యూత్ర సర్వదోషకృత్. ౧౨౯

వ్యా. కుసుమహార రూక్షగుణంబును, ఉష్ణవీర్యంబును, అప్లవరసంబును కలిగియుండును. గురుత్వమును జేయును. పిత్తమును వృద్ధినిందించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. అవహార గురుత్వంబును ఉష్ణవీర్యంబునుకలిగి మలమూత్రముల బంధించును. త్రిదోషములను ప్రకోపింపజేయును.

— ౧౯ తూటిహారగుణము ౧౯ —

మూ. లఘుసత్రాతు యాచిల్లీ సావాస్తకసమామతా,

వ్యా. చిన్నఆకులుకల తూటిహార చక్రవర్తిహారకు సమానగుణములు కలిగియుండును.

— ౨౦ బిబకాకగుణము ౨౦ —

మూ. శీతం పిత్తహరం బిమ్బం అమేధ్యం తృద్వినాశనమ్. ౧౩౦

వాతశ్లేష్మకరం స్వాదు సతిక్తం తల్పలం తథా,

వ్యా. దొండాకు శీతవీర్యంబును పిత్తహరంబును నై మేదస్సును కొంచెము తగ్గించును. దప్పి నణచును. నొండపండు వాతకఫముల వృద్ధినిందించును. మధురతిక్తరసములు కలిగియుండును.

— ౨౧ పటోలాదికాక సామాన్యగుణము ౨౧ —

మూ. పటోలసప్తలారిష్టశార్దౌషాఽవల్లజాఽమృతాః. ౧౩౧

వేత్రాగ్రబృహతీవాశాసుషవీతిలవర్ణికాః,

మణ్డూకపర్ణి కర్కోటీకారవేల్లకపర్పటాః. ౧౩౨

నాడికలాయగోజిహ్వవార్తాకం వనతిక్తకమ్,

కరీరం కులకా పద్మీ కుచేలా శకునాదనీ. ౧౩౩

కటిల్లం కేముకం శీతం సఖోశాతకకర్మశమ్,

తిక్తం పాకే కటు గ్రాహి వాతలం కఫపిత్తజిత్. ౧౩౪

వ్యా. పొట్ల, సంబరేణు, వేము, కాశ్యేష్ఠ, బావంచి, తిప్పతీగ, వెదురుకొమ్మ, ములక, అడ్డసరము, నువవి, తిలవర్ణి, మండూకవర్ణి (సరస్వతియాకు), డావరడంగి, కాకర, పర్వాటకము, నాడీకలాయము, గోజిహ్వ (కర్పూరపుబెండ), వార్తాకము (వంగ), వన తిక్తకము (కొడిసెపాల), వెదురు మొలక, చిట్టితుమికి, నందివృక్షము, కుచేల, శకునాదని, ఎఱ్ఱగలిజేరు, కేముకము, బీర, కర్కశము, ఆసు నీకాకములు సామాన్యముగ కీతవిర్యంబును కటువిపాకంబును, తిక్తరసంబును కలిగి మలాదుల గ్రహించును. వాతముచు వృద్ధి దించును. కఫపిత్తముల హరించును.

❧ పొట్లగుణము ❶ ❧

మూ. హృద్యం పటోలం క్రిమినుత్ స్వాదృపాకం రుచిప్రదమ్,
త్రిదోషశమనం చాస్య నాశంజ్వరనిబర్హణమ్. ౧౩౫
మూలంవిరేచనంపత్రంపిత్తేఘ్నంకఫజిల్లతా,

వ్యా. త్రిదోషనశాకములలో పొట్ల హృదయమునకు హితకరము. క్రిములను పోగొట్టును. మధురవిపాకముగ నుండును. రుచిని బుట్టించును. త్రిదోషముల శమింపజేయును. మరియు నీపొట్లచెట్టుయొక్క కాడలు జ్వరమును హరించును. వేరు విరేచనములజేయును. ఆకు పిత్తమును హరించును. తీగె కఫమును హరించును. (కావున నీపొట్ల త్రిదోషహర మనుట).

❧ చేంత్రాసి, సంబరేణుకూరలగుణము ❷ ❧

మూ. ఝరశీ మూత్రలా తిక్తమధురా పాచనీ గురుః. ౧౩౬
సప్తలా ఝరశీ తుల్యా శర్కరాశ్చరినాశనీ,

వ్యా. ఝరసి (చేంత్రాసిఆకుకూర) మూత్రమును వెడలించును. తిక్తమధురరసములు కలిగియుండును. ఆహారాదుల పచింపజేయును. గురుత్వము కలిగియుండును. సంబరేణు కూరచేంత్రాసితో సమానగుణము కలిగియుండును. శర్కరాశ్చరిని హరించును.

❧ వేపాకు వేపపూతగుణము ❸ ❧

మూ. తిక్తం కషాయం పిత్తేఘ్నం చక్షుష్యం కఫపిత్తజిత్. ౧౩౭
మేధ్యం కఫహరం రుచ్యం పత్రం పుష్పం చ నిష్ఠజమ్,

వ్యా. వేపఆకును వేపపూతయు తిక్తకషాయరసములు కలిగియుండును. అందు ఆకు పిత్తహరంబును, నేత్రములకు హితకరంబును, కఫపిత్తహరంబు నగును. వేపపూత మేదస్సును వృద్ధినిొందించును. కఫమును హరించును. రుచిని పుట్టించును.

—ॐ గురుజగుణము ॥—

మూ. శాశ్వతేన గ్రహిణీ తిక్తా దీపనీ వాతపిత్తలా. ౧౩౮

సకషాయగురుశ్లేష్మగ్రహణీ పాణ్డరోగజిత,

వ్యా. శాశ్వతేష్ఠ (గురుజ) మలాదుల నిరోధించును. తిక్తరసము కలిగియుండును. అగ్నిని దీపింపజేయును. వాతపిత్తములను వృద్ధినిొందించును. కషాయరసము అనురసముగ నుండును. గరుత్వము కలిగియుండును. కఫరోగములను గ్రహణిరోగమును పాండురోగమును హరించును.

—ॐ బావచివెదురు మోపులగుణము ॥—

మూ. అపల్లుజః కటుః పాకే తిక్తః పిత్తకఫాపహః. ౧౩౯

వేత్త్రాగ్రం క్రిమిజిత్తిక్తం రూక్షం పిత్తకఫాపహమ్,

వ్యా. బావచిహార కటుపాకంబులు తిక్తరసంబు కలిగియుండును. పిత్తకఫముల హరించును. వెదురు మోపు క్రిములను హరించును. తిక్తరసము కలిగియుండును. రూక్షంబై పిత్తకఫముల హరించును.

—ॐ చిన్నములకమొదలగువానిగుణములు ॥—

మూ. లఘ్వోర్బ్రహ్మహితాః సింహః క్షణ్డకారీనిద్ధికాః. ౧౪౦

కటుతిక్తరసాః లఘ్వ్యః కఫవాతార్మసాంహితః,

వ్యా. చిన్నముండవంగ, చిన్నములక, చిన్నవాకుడు నిద్ధికా (చిన్నతెల్ల వాకుడు), ఇవి కటుతిక్తరసములు కలిగియుండును. లఘుగుణములు, కఫవాతములయందును అర్శోరోగములయందును మిక్కిలి హితములు.

—ॐ సారాకుమున్నగుకాకములగుణములు ॥—

మూ. అష్టపక్తీలతాలాబుః వృత్తానాదేయరాజికాః. ౧౪౧

మహాబ్రహ్మతో మధురాః బ్రహ్మణాః స్నిగ్ధశీతలాః,

అభిష్యందకరాగుర్వ్యః పిచ్చిలాదృష్టిదూషణాః. ౧౪౨

వాతపిత్తహరాః వృష్యాః కుర్వన్తి చ కఫక్రిమీకా,

వృన్తం తు వవికాసఘ్నం రక్తపిత్తహరం పరమ్. ౧౪౩

వ్యా. సారశెట్టు పొడవుగ నుండునదియు వర్షలంబుగ నుండునదియు రెండు విధములు. అయ్యది అష్టవిధము కలిగియుండును. నాదేయము, రాజిక (ఆవ), పెద్దములక పెద్దవాకుడు మున్నగునవి మధురంబును, పుష్టికరంబును, స్నిగ్ధంబును, శీతలంబును

నగును. స్రోతస్సుల స్రవించజేయును. గురుత్వము కల్గియుండును. పిచ్చిలం బగును. దృష్టిని చెరచును. వాళపిత్తములను హరించును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. కఫమును క్రిములను కల్గించును. ములక మున్నగువానితోడిమలు వాంఛిని దగ్గును హరించును. విశేషముగ రక్తపిత్తమును హరించును.

అరటిపల్లారియాకుకాకములగుణము ౭౭

మూ. కదలీ పిత్తజ్వరనీ పిచ్చిలా వహ్నిమాన్ద్యైకృత్,
మణ్డూకపర్ణి కటుకా శ్లేష్మఘ్నీ కణ్ఠశోధనీ. ౧౮౮
వ్యా. అరటి పిత్తమును కల్గించును. పిచ్చిలంబును జఠరాగ్నిని మందగించుననియు నగును. నరస్వతియాకు కటురసంబును కఫహరంబు నగును. కంఠమునందరిదోషమును హరించి శుభ్రపరచును.

ఆకాకర, కాకర, వీనిగుణము ౭౮

మూ. కర్కటం వా తలం నాలికమాయం స్వాదు తిక్తకమ్,
కారకేల్లం సకటుకం దీపనం కఫపిత్తజిత్.
కుష్ఠమేహజ్వరశ్వాసకాసారుచిహరం సరమ్,
వ్యా. ఆకాకర వాతమును వృద్ధినిొందించును. మధురతిక్తకషాయరసములు కొంచెముకొంచెముగ కలిసియుండును. కాకర కొంచెము కటురసముకల్గి తిక్తరసము ప్రధానముగ నుండును. అగ్నిని దీపింపజేయును. కఫపిత్తములను జయించును. కుష్ఠమును ప్రమేహములను జ్వరమును శ్వాసకాసములను అరుచిని ముఖ్యముగ హరించును.

పంగగుణము ౭౯

మూ. వార్తాకం కటుతిక్తోష్ణం మధురం కఫవాతజిత్.
సత్పౌరమగ్నిజననం హృద్యం రుచ్యమపిత్తలమ్.
వ్యా. పంకాయ ప్రధానముగ కటురసంబును, కొంచెముగ తిక్తరసంబును, కల్గి, ఉష్ణపిర్యంబును మధురవిపాకంబును కల్గియుండును. కఫవాతముల హరించును. కొంచెము ఉప్పుగ నుండును. జఠరాగ్నిని వృద్ధినిొందించును. హృదయమునకు వాళకరము. రుచిని బుట్టించును. పిత్తమును కొంచెముగ జేయును.

కటుకాఫలకరీరగుణములు ౮౦

మూ. పిత్తలం గురువిష్టమ్బి సతిక్తం కటుకాఫలమ్,
కరీరమాద్వానకరం కషాయస్వాదుతిక్తకమ్.
రూక్షం ఘృఖరుజాపాణ్డుగళశోషావహిం చ తత్,
౧౮౯

వ్యా. కటుకాఫలము పిత్తమును వృద్ధినిొందించును. గురుత్వము కల్గియుండును. మలమును బంధించును. కొంచెముగ తిక్తరసము కల్గియుండును. పెదురుమోపు కడు పుబ్బరమును జేయును. కషాయమధురతిక్తరసములను రూక్షగుణమును కల్గియుండును. ముఖరోగమును పాండురోగమును కల్గించును. గొంతెండునట్లు చేయును.

—ॐ అడ్డసరము అగసి వీనిపువ్వులగుణములు ॐ—

మూ. వృషాఽగస్త్రోస్త్యు పుష్పాణి తిక్తాని కటుకాని చ. ౧౮౮

క్షయకాసహరాణ్యగ్నిదీపనాని లఘూని చ,

వ్యా. అడ్డసరపువ్వులను అగసిపువ్వులను తిక్తకటురసములు కల్గియుండును. క్షయమును కాసమును హరించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. లఘుగుణము కల్గియుండును.

—ॐ బీరగుణము ॐ—

మూ. కఫపిత్తహరాహృద్యా లఘ్వీకో శాతకీ మతా. ౧౮౯

కుష్ఠమేహక్షయశ్వాసకాసారుచి వినాశినీ,

స్వాదుకోశాతకీ తద్వత్ మధురాసపాకయోః. ౧౯౦

మహాకోశాతకీ పిత్తకోపనీతాదృశాగుణైః,

వ్యా. బీరచెట్టు చిన్నబీర, తీయబీర, పెద్దబీర యని మూడుతెరంగులు. అందు చిన్నది కఫపిత్తముల హరించును. హృదయమునకు వాతకరము. కుష్ఠమును, ప్రమేహమును, క్షయమును, శ్వాసకాసములను, అరుచిని హరించును. తీపుగల్గినది. వైశిష్ట్యగుణములకల్గి రసమునందును విపాకమునందును మధురముగ నుండును. పెద్దబీర రసవిపాకముల యందు మధురమై పిత్తమును వృద్ధినిొందించును.

—ॐ బూరుగపువ్వుగుణము ॐ—

మూ. శాల్మలీ కుసుమం స్వాదుకషాయం రూక్షశీతలమ్. ౧౯౧

రక్తపిత్తహరం గ్రాహి శుక్రలం దీపనం లఘు,

బద్ధమూత్రా సరాభజ్జీకషాయ మధురాగురుః. ౧౯౨

వ్యా. బూరుగపువ్వు మధురకషాయరసములను, రూక్షగుణమును, శీతవీర్యమును కల్గియుండును. రక్తపిత్తమును హరించును. మలాదుల బంధించును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. అగ్నిని జ్వలింపజేయును. తేలికగ చీల్చింపజేయును. భంజి (ప్రతి) మూత్రమును బంధించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. కషాయమధురరసములకల్గి గురుత్వము కల్గియుండును.

— ౧౭ మట్టి మొదలగువానిచిగుళ్ళగుణములు ౧౭ —

మూ. న్యగ్రోధోదుమ్మరాశ్వత్థ స్తత్యుద్వాదిపల్లవాః,

కషాయాస్తమృన్నాశ్శీతాః వాతాః పితృతిసారణామ్. ౧౭౩

వ్యా. మట్టి, అత్తి, రావి, జువ్వి, తామర మున్నగువానియుగురులు కషాయరసము కల్గియుండును. వాతాదుల స్తంభింపజేయును. శీతవీర్యములు. పితృతిసారరోగములు కల వారికి వాతకరములు.

— ౧౮ చిరిబిల్వముంజాతకగుణములు ౧౮ —

మూ. దీపనాః కఫవాతఘ్నాః చిరిబిల్వాశ్శురాస్సరాః,

వాతపిత్తవారస్వాదుః పృథ్వీ ముష్ణాతకస్తన్వితః. ౧౭౪

వ్యా. కాసుగచిగుళ్లు అన్నిని దీపింపజేయును. కఫవాతముల హరించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. ముంజాతము వాతపిత్తముల హరించును. మధురముగ నుండును. శుక్రమును వృద్ధి నొందించును.

— ౧౯ బచ్చలిహారగుణము ౧౯ —

మూ. పాలక్యా పిచ్ఛిలా గుర్వీ శ్లేష్మలా భేదినీ హిమా,

స్వాదుపాకరసా న్నిగ్ధా మదఘ్నీ చాప్యపాదకాదకీ. ౧౭౫

కషాయా రసతశ్చ ఇబ్బః చక్షుష్యా గ్రాహిశీతలః,

వ్యా. మట్టుబచ్చలి పిచ్ఛిలంబును, గురుత్వగుణంబును, కఫములు వృద్ధి నొందించు నదియు, మలముల భేదించునదియు, శీతవీర్యంబును, రసవిపాకములచే మధురంబును, స్నిగ్ధంబు నగును. దుంపబచ్చలి మదమును హరించును. మట్టుబచ్చలికిచెప్పిన పిచ్ఛిలాది గుణములన్నియు కల్గియుండును. చుంచు (పాలముబచ్చలి) కషాయరసముగల్గి మచ్చు బచ్చలిగుణములును కల్గియుండును. నేత్రములకు హితకరము. మలమును బంధించును. శీతవీర్యము కల్గియుండును.

— ౨౦ నేలగుమ్మడు, పాలహారగుణములు ౨౦ —

మూ. విదారీ వాతపిత్తఘ్నీ మూత్రలా స్వాదుశీతలా. ౧౭౬

జీవనా బృంహణీ కణ్ఠ్యా గుర్వీ పృష్యా రసాయనీ,

చక్షుష్యా సర్వదోషఘ్నీ జీవన్తి మధుగా హిమా. ౧౭౭

శాకానాం ప్రవరాః న్యూనా ద్వితీయాః కిఞ్చిదేవ తత్,

పయస్యా మధురా పృష్యా గుర్వీ పిత్తప్రణాశినీ. ౧౭౮

వ్యా. నేలగమ్మడి వాతపిత్తముల హరించును. మూత్రమును సరళముగ నధికముగ పెడలించును. మధురరసంబును శీతవీర్యంబును కల్గియుండును. శరీరబలమును పుష్టిని కల్గించును. కంఠస్వరమునకు హితముగ నుండును. గురుత్వముకలిగి శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. రసాయనము నగును. (ఆయువును వృద్ధినిొందించి జరావ్యాధులహరించుననుట).

పాలకూర నేత్రములకు హితకరము. త్రిదోషములహరించును. మధురరసంబును శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. రెండవది పాలకూరకాకవర్గమున మిక్కిలి శ్రేష్ఠముగ నుండును. పైజెప్పిన పాలకూరకన్న కొంచెము తక్కువగ గుణమును కలిగియుండును ఈరెండవపాలకూర మధురంబును, శుక్రవృద్ధికరుంబును, గురుత్వము కలిగినదియు, పిత్తహరంబునై యుండును. (పాలకూరలో రెండువిధములు. ఆరెంటిగుణములును వేర్వేరుగ ప్రెనిచెప్పబడినది యెరుంగునది)

— ౧౭ గుమ్మడిమున్నగుకాకములసామాన్యగుణములు —

మూ. కూళ్ళాడ్డతుప్పి కాలింగకర్కారూర్వారునిమ్మకమ్ (త్రిణ్డిశమ్)

తథా త్రపుసచీనాకచిర్భిటంకఫహతకృత్.

౧౫౯

భేదివిష్టవృద్ధి భిష్యద్వి స్వాదు పాకరసం గురు,

వ్యా. కూళ్ళాడము (పెద్ద (బూడిద) గుమ్మడికాయ), సారకాయ, పుచ్చకాయ, చిన్నగుమ్మడికాయ, ఉర్వారు (దోస), నింబకము, త్రపుసము (ములుదోస), చీనాకము దోసలోభేదము (పగిడికాయ). చిర్భిటము (నక్కదోసకాయ) ఈకాయదినుసులన్నియు కఫమును వాతమును కల్గించును. వాతాదుల భేదించును. మలమును గట్టిపరిచి బంధించును. ప్రోతస్సుల స్రవించజేయును. మధురమైనవిపాకంబును కల్గియుండును. గురుత్వము కల్గియుండును.

— ౧౮ కూళ్ళాడ్డవికేమగుణములు —

మూ. పిత్తజిత్తేషు కూళ్ళాడ్డం బాలం మేద్యం కఫావహమ్. ౧౬౦

వత్సం లఘూష్ణం సత్కారం దీపనం వస్త్రశోధనమ్,

స్వస్వప్రస్థదోషహరం వృష్యం పథ్యం చేతోవికారిణామ్.

వ్యా. పైజెప్పినవానిలో లేతపెద్దగుమ్మడికాయ పిత్తమును హరించును. మేదస్సును వృద్ధినిొందించును. కఫముమును వృద్ధినిొందించును. అయ్యది వండినచో లఘుగుణంబును ఉష్ణవీర్యంబును కొంచెముగ తేరము కలిగినదియు నగును. అగ్నిని దీపింపజేయును. వస్త్రాని శుభ్రముచేయును. స్వస్థమునందలి దోషమును హరించును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. మునస్సుకు సంబంధించిన ఉన్మాదాదిరోగములు కలవారికి మిక్కిలి షోధకము. మరియు

వట్టిఫలానాం ప్రవరం కూత్వాణ్డం” అని వాగ్భటాచార్యులు నుడివీరిగాన తీగెకాయ దినుసులలో గుమ్మడికాయ మిక్కిలి ప్రశస్తము.

— ౧౧ గుమ్మడియాకుకూరమున్నగువానిగుణము —

మూ. కూత్వాణ్డశాకం వాతఘ్నం ఆమఘ్నం దీపనం పరమ్,
సన్నిపాతజ్వరే శోషే విదాహే చ ప్రశస్యతే. ౧౬౨

తద్వత్తుమ్బిదళం స్వాదు మూత్రలం స్వాదు పిత్తజీర్ణ,
క్రీమిశూలవిషఘ్నం చ తల్లతాశ్చరిభేదిన్. ౧౬౩

వరోచ్ఛేది ఫలం తస్య గరియో రూక్షశీతలమ్,

వ్యా. గుమ్మడియాకుకూర వాతమును హరించును. ఆమదోషమును పోగొట్టును. అగ్నిని మిక్కిలి దీపింపజేయును. సన్నిపాతజ్వరమునందును, ధాతుశోషమునందును, తాపమునందును, మిక్కిలి ప్రశస్తము.

సారాకును ఆఱ్ఱిగుణములుగలిగి మధురముగ నుండును. మూత్రమును వృద్ధి నొందించును. మధురవిపాకమై పిత్తమును హరించును. క్రిములను శూలను విషమును హరించును. సారతీగె అశ్చరీరోగమును భేదించును. సారకాయ (ముదిరినది) మలమును భేదించును. గురుత్వము కలిగియుండును. రూక్షగుణమును శీతవీర్యమును కలిగి యుండును.

— ౧౨ పుచ్చకాయగుణము —

మూ. కాళిజ్ఞం ప్లవగం తిక్తం స్థాపనం శోణితస్యచ. ౧౬౪

వ్యా. పుచ్చకాయయు, ప్లవగమును ఫలవిశేషమును, తిక్తరసము కలిగియుండును. రక్తమును స్థిరపరుచును.

— ౧౩ తామరతూండ్లు మొదలగువాని గుణములు —

మూ. మృణాళబిసళాలూకకుముదోత్పలకన్దకమ్.

కళమ్బునాళిశేలూపకలిజ్జాకురుమ్బకమ్,
చిల్లీలట్యూకలోణీకాకురూటకగవేధుకాః. ౧౬౫

జీనన్దకన్ద్యేళగజం యవశాకసువర్పలాః,
ఆలుకాని చ సర్వాణి తథాసూప్యాని లక్ష్మణమ్. ౧౬౬

స్వాదు రూక్షం సలవణం వాతశ్లేష్మకరం గురు,
శీతలం సృష్టవిజ్ఞాత్రం ప్రాయో విష్టభ్య జీర్యతి. ౧౬౭

వ్యా. తామరకాడలు, తామరదుంపలు, తామరదంటు, తెల్లకలువదుంప, నల్ల కలువదుంప, “కలంబుకాకము, నాళికాకము, కేలాచమనుకాకవిశేషము, కలింజర, కురుంబిక, చిల్లి, లట్యాక, లోణిక, కురూటక, గవేధక, జీవంతక, ఎడగజ, యవకాక, సువర్పల,” అను నీకాకవిశేషములు, ఆలంకము లన్నియు, నూప్యకాకములు (మినుము, పెసర మున్నగుకాకములు), లక్షణకాకము, ఈకాకము లన్నియు మధురరసంబును, రూక్షగుణం బును కలిగి లవణరసము అనురసముగ నుండును. వాతకఫములను కలిగించును. గురుత్వము కలిగియుండును. వీర్యమున శీతలముగ నుండును. మలమూత్రముల వెడలించును. ఇవి యన్నియు స్రాయికముగ కడుపులో నుండగట్టి పిమ్మట జీర్ణమగును.

మరియు “స్విన్నం నిష్పీడితరసం స్నేహాధ్యం నాలిదోషలమ్” అని వాగ్భటా చార్యులు చెప్పిరిగ న వైశేషిసవానిని చక్క నుడికించి యందలిరసమును పిడిచి నెయ్యి మొదలగు స్నేహముల నధికముగ చేర్చి తిరుగమూత్రబెట్టినచో నధికముగ దోషకరము గాకుండునని యెరుంగునది.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—“ఆలుకానిచ సర్వాణి” అనుచోట ఆలు కములన:—ఆవి ఐదువిధములు పిండాలుకము, కాష్ఠాలుకము, శ్వేతాలుకము, రక్తాలుకము, ఆలుకము, నని యైదు ఆలుకములు, పెండలము పిండాలుకము, కఱ్ఱ పెండలము (వాడగనును (ఆకువల్లి) కాష్ఠాలుకము, ‘తెల్లగెనును (చిరుగడదుంప) శ్వేతాలుకము, ఎఱ్ఱగనును రక్తాలుకము, బంగాళాదుంపలు (ఉర్లగడ్డలు) ఆలుకము. ఈయైదువిధములగు ఆలుకములును గ్రహింపబడును.

—ॐ వైకుంఠ (గగైర) గుణము —

మూ. వైకుంఠం కటు తిక్తోష్ణం క్రిమిగుల్మకఫాపహమ్,

అర్ఘ్యోవిషానిలహారం తద్వద్రుచ్యం రుకుతుమ్భకమ్. ౧౬౮

వ్యా. గగైరకటుతీ త్తరసంబును, ఉష్ణగుణంబును కలిగియుండును. క్రిములను గుల్మమును కఫమును హరించును. కుతుంబకము (పినుగతుమ్మకూర) గగైరతో నమాన గుణములకలిగి అర్భస్సును విషమును వాతమును హరించును. రుచికరంబుగ నుండును.

—ॐ బాష్ప (మునుగుదామర) గుణము —

మూ. బాష్పః త్రిదోషక్రిమికృత్ గురుః స్వాదురసస్సరః,

రక్తిబాష్పమహాబాష్ప మధురౌ శ్లేష్మపిత్తభౌ. ౧౬౯

సరౌ చ హరిత స్తద్వద్రుచ్యం బాష్పస్త్రీదోషలః,

రక్తార్ఘ్యేష్నుః తోయబాష్ప గుణీశ్లేష్మవాతజిత్. ౧౭౦

వ్యా. బాష్పము (ముణుగుదామర, (లేక అత్తపత్తియాకు), ఇది త్రిదోషములను చేయును. గురుత్వము కలిగియుండును. మధురరసముగ నుండును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును.

రక్తబాష్పము (ఎఱ్ఱనిది), మహాబాష్పము (పెద్దది), ఈయెండును మధురరసము కలిగి కఫపిత్తముల వృద్ధినిొందించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. హరిత (పచ్చని) వర్ణముకలిగినదికూడ వైజెప్పినగుణములు కలిగియుండును. ఆమ్ల (పుల్లని) బాష్పము త్రిదోషముల వృద్ధిజేయును. తోయబాష్పము (నీటితోనుండునది) రక్తార్థస్సను హరించును. గురుత్వముజేయును. కఫవాతముల హరించును.

— చక్రమర్ద సువర్చలా గుణములు —

మూ. చక్రమర్దో గురుశ్శీఘ్రః కషాయః క్రిమికుష్టజితే,
సువర్చలా కఫోదైకమూత్రకృచ్ఛాశ్చ రీహితా. ౧౨౧

వ్యా. చక్రమర్దము (తగిరిన) గురుత్వంబును, శీతవీర్యంబును, కషాయరసంబును కలిగియుండును. క్రిమిలను కుష్టమును హరించును. సువర్చల (ప్రాస్తతిరుగుడుచెట్టు) కఫమును ప్రవోహించియున్నపుడును, మూత్రకృచ్ఛమునందును, అశ్మరీరోగమునందును వాతకరము.

— పెండలము మున్నగువాని సామాన్యగుణములు —

మూ. కన్దాః పిష్టాలుచుభ్యాలుహస్త్యానాం చహిమాస్పరాః,
గురవో మధురాః వాత స్తన్యమేదఃకఫావహాః. ౧౨౨

రక్తపిత్తహారావృష్యాదుర్జరాశ్చాగ్నిదూషణాః,

వ్యా. పెండలముగడ్డ, తీయకందగడ్డ, వాడగనుసుగడ్డ, ఇవి శీతగుణముకలిగి శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. గురుత్వము కలిగియుండును. మధురరసము కలిగియుండును. వాతమును స్తన్యము (చనుబాలు)ను మేదస్సును కఫమును వృద్ధినిొందించును. రక్తపిత్తమును హరించును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. చాలకాలమునకు కష్టముచే జీర్ణమగును. జఠరాగ్నిని చెరిచి యాకలిని మందగించజేయును.

— పెండలమున విశేషగుణము —

మూ. కటూష్ణో వాతకఫహః పిష్టాలుః పిత్తవర్ధనః. ౧౨౩

వ్యా. పెండలము కటురసంబును ఉష్ణగుణంబును కలిగి వాతకఫముల హరించును. పిత్తమును వృద్ధినిొందించును.

— మూలక శాకగుణము —

మూ. మాణకం మధురం శీతం గురు చ స్థూలకన్ధకమ్,

వ్యా. ముల్లంగిఆకు మధురరసంబును శీఘ్రవీర్యంబును ఘౌలమైనముల్లంగి గురుత్వము కలిగినదియు నగును.

—౧౩ ముల్లంగికాయలగుణము ౧౩—

మూ. నాతిశీతంఫలంతస్యకషాయంకటుకంగురుః. ౧౭౪

వ్యా. ముల్లంగికాయలు కొంచెముగ శీతలమును కలిగించును. కషాయకటురసములు కలిగియుండును.

—౧౪ వల్లీకందగుణము ౧౪—

మూ. వల్లీకన్దః కషాయోఽతిదుష్టరః క్రిమివాతకృత్,
ముకున్దకన్దః శిశిరః కటుపాకాఢో బలప్రదః. ౧౭౫

రుచ్యః ప్రమేహస్థౌల్యానుకఫవాతకరో గురుః,

వ్యా. తీగపెండలము కషాయరసముకలిగి మిక్కిలి కష్టముచే జీర్ణమగును. క్రిములను వాతమును కలిగించును. ముకుందకందము ( ) శీతవీర్యంబును, కటువిపాకంబును, బలకరంబును నగును. రుచిని బుట్టించును. ప్రమేహమును స్థౌల్యమును, ఆమకఫవాతములను కలిగించును. గురుత్వము కలిగియుండును.

—౧౫ చిన్నముల్లంగిగుణము ౧౫—

మూ. అతిసారక్రిమిశ్లేష్మవాతజిహ్వాత్రబధనమ్. ౧౭౬

శాకొటం మధురం సోష్ణం వాతపిత్తాపహం సరమ్,

కుష్ఠమేహక్రిమిహరం తత్సక్రంధ (కంద) స్వర్కసాంహితః. ౧౭౭

వ్యా. శాకొటము (చిన్నముల్లంగి) మధురంబును ఉష్ణవీర్యంబును నగును. అతిసారమును, క్రిములను, కఫమును, వాతమును హరించును. అధికముగ వెడలుమూత్రమును బంధించును. ముఖ్యముల వాతపిత్తములను కుష్ఠములను ప్రమేహములను క్రిములను హరించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. ముల్లంగిగడ్డ ఆరోగ్యోగముకలవారికి మిక్కిలి హితకరము.

—౧౬ కందగడ్డగుణములు ౧౬—

మూ. దీపనస్పూరణో రుచ్యః కఫఘ్నో విశదో లఘుః,

విశేషాదర్శసాం పథ్యః త్తైవ వనసూరణః. ౧౭౮

వ్యా. కందగడ్డ అన్నివిధి దీపింపజేయును. రుచికరముగ నుండును. కఫమును హరించును. విశదలఘుగుణములు కలిగియుండును. అదవికందయు వైశిష్ట్యగుణములు కలిగియుండును. అయ్యది ఆరోగ్యోగముకలవారికి మిక్కిలి వర్ణ్యము.

మూ. రాటశాకం క్రిమిన్లేష్వహం స్వాదుకమాయకమ్,

వ్యా. రాటశాకము క్రిములను కఫమును హరించును. మధురకమాయకములు కలిగియుండును.

—ॐ తక్కిలి, ఉలిమిరి, గలిజేరు, కరివేపాకు, వీనిగుణములు ॥—

మూ. తక్కారిపరణం స్వాదు సతిక్తం కఫవాతజిత్. ౧౭౯

వర్షాభ్యాకాలశాకం చ సత్పరం కటుతిక్తకమ్,

దీపనం భేదనం హస్తీ గురుశోఫకఫానిలాకా. ౧౮౦

వ్యా. తక్కిలి, ఉలిమిరి ఈరెండును మధురతిక్తరసములు కల్గియుండును. కఫ వాతములను హరించును. తెల్లగలిజేరు ఎఱ్ఱగలిజేరు అని రెండువిధములైన గలిజేరులును కరివేపాకును కొంచెము ఉప్పుగ నుండును. కటుతిక్తరసములు గల్గియుండును. అగ్నిని దీపింపజేయును. మలాదుల భేదించును. విషమును శోఫను కఫమును వాతమును హరించును.

—ॐ మునగకాయ, పువ్వు, వీనిగుణములు ॥—

మూ. ఫలంముఁ జ్ఞాఃపుష్పంచచతుష్కంకఫసిన్తజిత్,

వ్యా. మునగపెట్టుకాయలును పువ్వులును కన్నులకు హితములు. కఫసిక్తములను హరించును.

—ॐ మోదుగపువ్వు, చిగుళ్లు, వీనిగుణములు ॥—

మూ. కటూష్ణం పిత్తలం గుల్మశూలఘ్నం దీపనం లఘు. ౧౮౧

కాసాఽశ్చ రీప్రమేహఘ్నం కింశుకం పుష్పవల్లవమ్,

వ్యా. మోదుగపువ్వులును మోదుగచిగుళ్లును కటురసము ఉష్ణవీర్యమును కల్గి యుండును. పిత్తమును వృద్ధినిందించును. గుల్మమును శూలనొప్పిని హరించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. తేలికగ జీర్ణమగును. దగ్గును అశ్మరిని ప్రమేహమును హరించును.

—ॐ ఆముదపుఆకు, నువ్వు, ప్రబ్బలి, వీనిగుణములు ॥—

మూ. ఏరణ్డాస్య ఫలం పుష్పం ఉష్ణం కృచ్ఛక్రిమిప్రణాత్. ౧౮౨

వాతశోకయితక్తాఘ్నా భేదనే తిలవేతసా,

తద్వత్పఞ్చాఙ్గుళః..... ౧౮౩

వ్యా. చిట్టాముదపుకాయలును పువ్వులును ఉష్ణముగ నుండును. మూత్రకృచ్ఛమును క్రిములను హరించును. నువ్వు, ప్రబ్బలి ఈరెండును వాతమును వృద్ధినిందించును. కటుతిక్తఅఘ్నరసమును కల్గియుండును. మలాదుల భేదించును. పెద్దాముదముకూడ వైజిప్సినగుణములు కల్గియుండును.

— ౧౭ వెదురు మోవులగుణము ౧౭ —

మూ. ....వంశకరిరాస్తువిదాహినః,

వాతపిత్తకరా రూక్షాః కటుపాకాః కఘాపహాః.

౧౮౪

వ్యా. వెదురు మోవులు తాపమును బుట్టించును. వాతపిత్తములను పుట్టించును. రూక్షగుణము కల్గియుండును. కటువిపాకము కల్గియుండును. కఘమును హరించును.

— ౧౮ తెల్లజిల్లేడుగుణములు ౧౮ —

మూ. అశర్కకుసుమం పత్రం ఫలం చ కటుతిక్తకమ్,

కానశ్వాసహరం కణ్ఠ్యం వ్రణఘ్నం దీపనం లఘు.

౧౮౫

వ్యా. తెల్లజిల్లేడుపువ్వులును, ఆకులును, కాయలును, కటుతిక్తరసములు కల్గియుండును. కానశ్వాసములను హరించును. కంఠమునకు హితకరము. వ్రణముల మాన్పును. అగ్నిని దీపింపజేయును. లఘుగుణము కల్గియుండును.

— ౧౯ ములుగోరింటగుణము ౧౯ —

మూ. కంఠమేహజ్వరశ్వాసకాసారుచినిబర్హణమ్,

పిత్తశం శ్లేష్మవిషజితౌ రుచ్యమార్తగళం స్మృతమ్.

౧౮౬

వ్యా. ములుగోరింట కంఠరోగములను, ప్రమేహములను, జ్వరమును, శ్వాస కాసములను, అరుచిని పోగొట్టును. పిత్తమును వృద్ధి నొందించును. కఘమును విషమును హరించును. రుచిని బుట్టించును.

— ౨౦ ఉత్తమకన్యగుణము ౨౦ —

మూ. కటుష్ణం శిక్తవిశదం విషఘ్నం పిత్తకోపనమ్,

పలముత్తమకన్యాయాః సత్కారం దీపనం లఘు.

౧౮౭

వ్యా. ఉత్తమకన్య (.....) యనుదానిఫలము కటువిపాకము కలిగియుండును. విషమును హరించును. పిత్తమును ప్రకోపింపజేయును. కొంచెము ఉష్ణగుణండును. అగ్నిని దీపింపజేయును. తేలికగ జీర్ణమగును.

— ౨౧ తుద్రదంతి (సిన్నదింటెన) గుణము ౨౧ —

మూ. తుద్రదంతిఫలం స్వాదు కషాయం రూక్షశీతలమ్,

విష్టమిద్ధగురుశోఘఘ్నంకఘమారుతకారిచ.

౧౮౮

వ్యా. తుద్రదంతి (సిన్నదింటెన) ఫలము మధురకషాయరసములును, రూక్షగుణంబును, శీతపిర్వంబును కలిగియుండును. మలాదుల బంధించును. గురుత్వముజేయును. శోఘను హరించును. కఘవాతముల బ్రకోపింపజేయును.

● మెట్టకామరగుణములు ॥

మూ. లక్ష్మీః పితృహరా గుర్వి వాతశ్లేష్మవివర్ధిని,
సౌభాగ్యగర్భజనీ మహాలక్ష్మీశ్చ తత్సమా. ౧౮౭

గంధలక్ష్మీః కఫకరీ కటూష్ణావృతశోధిని,

వ్యా. లక్ష్మీ (మెట్టకామర) పితృమున హరించును, గుర్వత్వము కలిగియుండును. వాతకఫముల హరించును. సౌందర్యమును కలిగించును. గర్భమును కల్గించును. మహాలక్ష్మీ (పెద్దమెట్టకామరయు) వైచెప్పినగుణములు కలిగియుండును. గంధలక్ష్మీ (వాననగలమెట్టకామర) కటురసంబును ఉష్ణవీర్యంబును కలిగియుండును. కఫమును వృద్ధిగొందించును. ఋతురక్తమును శుభ్రపరుచును.

మూ. తద్వచ్ఛతోయలక్ష్మీస్స్యాత్ వాతశోణితనాశిని. ౧౮౮

వ్యా. తోయలక్ష్మీ (నీటికామర)కూడ వైచెప్పినగుణములు కలిగియుండును. వాతరక్తమును హరించును.

● కాకజంఘగుణములు ॥

మూ. కాకజంఘమరుత్పిప్లవిషస్సే మధురా చ సా. ౧౮౯

రక్తకాణ్డా తు సా వ్రణ్యా లక్ష్మీవన్దనం గుణైః,

వ్యా. కాకజంఘ (వెలమసంధి) వాతపిత్తములను విషమును హరించును. మధురముగ నుండును. అయ్యది యెఱ్ఱనికాడలు కలిగియున్నచో వ్రణములకు హితముగ నుండును. వైచెప్పిన మెట్టకామరగుణములకలిగి సౌభాగ్యమును గర్భోత్పత్తిని చేయును.

● బోడతరము, వానిభేదములు ప్రత్యేకగుణములు ॥

మూ. శ్రమణీ (శ్రావణీ) కటుతిక్తోష్ణా రూక్షా వాతానులోమనీ. ౧౯౦

అంత్రవృద్ధిశ్చ రీకులగుల్కార్శశ్శ్వాసనాశిని,

శ్రావణీ కఫదోషస్సే లఘుః స్వాదురసా హిమా. ౧౯౧

తమస్విని వాతహరా కఫక్రిమినాశిని,

ముణ్డీ త్వచ్యాసుగన్ధోష్ణా క్రిమిగుల్కకఫాపహా. ౧౯౨

కుష్మస్సే మధురాస్త్విగ్ధా పిచ్ఛిలాశ్లేష్మలాగురుః,

వృత్తపత్రా విశేషేణ ప్రమేహస్సే ప్రకీర్తితా.

వ్యా. శ్రమణి బోడతరము కటుతిక్తరసములు కలిగి యుష్ణవీర్యముగ నుండును. రూక్షగుణము కలిగినది వాతమును అనులోమముగ సంచరింపజేయును. అంత్రవృద్ధి (ఆంధ్రవృద్ధి)ని, అశ రీరోగమును, శూలరోగమును, గుల్మమును, ఆర్శస్సను, శ్వాసమును హరింపఁ

హరించును. శ్రావణి (చిన్నబోడతరము) కథమును హరించును. మధురరసంబును శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. తపస్విని (విత్తుబోడతరము) వాతమును, కఫమును, క్రిములను హరించును. ముడి (తెల్లబోడతరము) చర్మమునకు చాల మేలుచేయును. మంచివరి మళము కలిగి యుష్ణవీర్యంబును, క్రిములను, గుల్మమును, కఫమును కృష్ణమును హరించును. మధురంబును స్పృగ్ధంబును పిచ్చిలంబును కఫమును హరించునదియు గురుత్వము కలిగినదియు నగును. వైచెప్పినవానికంటె గుండ్రమైన ఆకులకలది విశేషముగ ప్రమేహముల హరించును. (గుండ్రని ఆకులకలిగినదియు తెల్లనిబోడతరంబును అన్నిటికంటె మిక్కిలి శ్రేష్ఠము.

— ౭౭ నేలతాటిగుణము ౭౭ —

మూ. వారాహ కస్తమధురా లఘ్వీ పిత్తానిలప్రణుత్. ౧౯౩

వ్యా. నేలతాటిగడ్డ మధురముగ నుండును. లఘుగుణముకలిగి పిత్తమును వాతమును హరించును.

— ౭౮ సహదేవగుణము ౭౮ —

మూ. సహదేవీ జ్వరహరా రక్తపిత్తప్రసారిణీ,
వృష్యా చేతోవికారఘ్నీ మజ్జభ్యాక్రాంతసంయుతా. ౧౯౪

వ్యా. సహదేవి జ్వరమును హరించును. రక్తపిత్తమును వెడలించును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. మనోదోషమును (మనస్సుబుధములగు నున్మాదాదిరోగములను) హరించును. ముగళకరమైనది.

— ౭౯ గౌళి (పాలాకు) కూరగుణము ౭౯ —

మూ. గౌళీ సరాష్లుమధురా పిచ్చిలా శ్లేష్మకృద్ధరుః,
అత్యగ్నిపిత్తశమనీ సదా గౌళీ మహాత్యపి. ౧౯౫

వ్యా. గౌళి (పాలాకు) కూర శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. పులుపును తీపును కల్గి పిచ్చిలమై యుండును. కఫమును వృద్ధినిొందించును. గురుత్వము కలిగి యుండును. అత్యగ్నిని (మిక్కిలితీక్ష్ణమైనజాతరాగ్నిని), అధికమైనపిత్తమును శమింపజేయును. పెద్దపాచిలికూరకూడ వైచెప్పినగుణములతో కలిగియుండును.

— ౮౦ కార్వాసగుణము ౮౦ —

మూ. వాతఘ్నుమన్లం కార్వాసం స్రంసనం దీపనం లఘు,

వ్యా. కార్వాసము (ప్రత్తియాకు) అష్టరసముకలిగి వాతమును హరించును. మలముల స్రవించజేయును. అగ్నిని దీపింపజేయును. తేలికగ జీర్ణమగును.

— ఎలుకచెవియాకుగుణము ౧ —

మూ. ఆఖుకర్ణి బలాసఫ్ణి వాతలా కటుపాకినీ.

౧౯౬

క్రిమిజితే బద్ధవిచ్చాత్రా కమాయమధురా హిమా,

వ్యా. ఎలుకచెవియాకు కఫమును హరించును. వాతమును కృద్ధిసొందించును కటుపాకము కలిగినది. క్రిములను హరించును. మలమూత్రములను బంధించును. కమాయ మధురరసంబులను శీతవీర్యంబును కలిగియుండును.

— నైకతశాకగుణము ౧ —

మూ. సరం వికాసి మధురం కృచ్ఛ్రోక్త రినాశనమ్.

౧౯౭

ఆనులోమ్యకరం శాకం నైకతం శీతలం లఘు,

వ్యా. నైకతశాకము (ఇసుకప్రదేశమున బుట్టినశాకవిశేషము) శరీరమున శీత్రముగ వ్యాపించును. వికాసిగుణము కలిగియుండును. మధురముగ నుండును. మూత్ర కృచ్ఛ్రమును అర్శోరోగమును హరించును. వాతాదులను అనులోమముగ నుచరింప జేయును. శీతవీర్యంబును లఘుగుణంబును కలిగియుండును.

— బర్బరగుణము ౧ —

మూ. బర్బరం కటు తిక్తోష్ఠం వాతశ్లేష్మహరం లఘు.

౧౯౮

రోచనం పీచనం రూక్షమిషన్నానం తతస్సితమ్,

వ్యా. బర్బరశాకము (అనపకూర) కటుతిక్తరసంబులను, ఉష్ణవీర్యంబును కల్గి వాత కఫముల హరించును. తేలికగ జీర్ణమగును. రుచిని పుట్టించును. నోట నీరు వెడలించును. రూక్షగుణము కల్గియుండును. తెల్ల అనపకూర వైచెప్పినదానికన్న కొంచెము తక్కువ గుణములు కలిగియుండును.

— పిన్నదూలగొండిగుణము ౧ —

మూ. దుస్పర్యః కఫపిత్తఘ్నః జ్వరాతిపారశోషకృత్ (హృత్.)

దీపనః పాచనః స్నిగ్ధః కమాయః స్తమ్భనో లఘుః,

వ్యా. దుస్పర్యము (పిన్నదూలగొండి) కఫపిత్తముల హరించును. జ్వరమును అతి సారమును శోషమును హరించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. భుజింపబడిన యాహారమును జీర్ణింపజేయును. స్నిగ్ధముగను వగరుగను నుండును. వీర్యమును స్తంభింపజేయును; చులకనగ జీర్ణమగును.

— పల్లేరాకు, గొంతెమగోరుకూరలగుణము ౧ —

మూ. గోతుర స్త్రిక్తమధురః పిత్తతో మూత్రకృచ్ఛ్రజితే.

౨౦౦

కమాయస్వాదుపాశోష్ణా వాతమ్నీ చ ప్రసారిణీ,

వ్యా. గోతురము (పల్లెరాకుకూర) చేదును తీపియు కలిగియుండును. విత్తమును వృద్ధిగొందించును. మూత్రకృచ్ఛమును హరించును. ప్రసారిణి (గొంతెమగోరు) కమాయరసంబును మధురవిపాకంబును ఉష్ణవీర్యంబును కలిగియుండును. వాతమును హరించును.

❖ యతాక్షీవజ్రవల్లీగుణములు ❖

మూ. తిక్తోష్ణా కటుకా పాణీ క్రి మిఘాలకఫావహి. ౨౦౧

యతాక్షీవజ్ర నల్లీతురూక్షోష్ణాక్రిమిజిత్ పరా,

తిక్తామేదోఽనిల శ్లేష్మగ్రహణీకుష్ఠగుల్మజిత్. ౨౦౨

సాచణీసర్పమేహఘ్నా వక్షీణఫలపల్లవా,

వ్యా. యతాక్షీ యనునది తిక్తరసంబును కటువిపాకంబును ఉష్ణవీర్యంబును కలిగి క్రిములను కూలను కఫమును హరించును. వజ్రవల్లి (నల్లేరు) రూక్షఉష్ణగుణములు కలిగి యుండును. క్రిములను హరించును తిక్తరసము కలిగి మేదస్సును వాతమును కఫమును గ్రహణిని కుష్ఠములను గుల్మమును జయించును. స్రోతస్సుల స్రవింపజేయును. మేహముల నన్నిటిని హరించును.

❖ చింతచిగురు, పూలు వీనిగుణములు ❖

మూ. పల్లవం తిన్త్రిణీ కస్యకమాయం కఫనాశనమ్. ౨౦౩

క్రిమికణ్డూవిషఘ్నం చ వ్రణశోధనరోపణమ్,

శీతం స్వాదుకమాయాఘ్నం తత్తుష్ణం వాతపిత్తజిత్. ౨౦౪

వ్యా. చింతచెట్టుచిగురు కమాయ(వగరు) రసము కలిగియుండును. కఫమును హరించును. క్రిములను, దురదను, విషమును హరించును. వ్రణముల శుభ్రపరచిమాన్యును. చింతపుష్పాలు శీతవీర్యంబును, కమాయ (వగరు) అష్టు (పులుపు) రసంబులును కలిగియుండును. వాతపిత్తముల హరించును.

❖ పిణ్యాకకాక (తెలికపిండియాకుకూర) గుణము ❖

మూ. పిణ్యాకకాకం కటుకం కమాయం శ్లేష్మవాతజిత్,

గాఙ్గేరుకీ హరేత్పిత్తం కమాయమధురం గురు. ౨౦౫

విషఘ్నం ఖాదిరం కాకం చతుష్క్యం కఫమేహజిత్,

వ్యా. పిణ్యాకకాకము (తెలికపిండిచెట్టు ఆకుకూర) కటుకమాయరసములకలిగి వాతకఫముల జయించును. జిబిలిక పిత్తమును హరించును. కమాయమధురరసములు కలిగి

యందును, గురుత్వము జేయును, పుల్ల వెలగాకుకూర నేత్రములకు హితకరము, కఫమును మేహమును హరించును.

— ౧౧ ముద్గరీకాకాదిగుణములు ౧౧ —

మూ. ముద్గరీకాకమర్శోఘ్నం క్రిమిశ్వయధుగుల్మజిత్. ౨౮౬

రక్తపిత్తాపహావ స్తిరోగఘ్నే క్రిమిమష్టకే,

వ్యా. ముద్గరీకాకము ( ) ఆర్యస్థులహరించును. క్రిమిలను, వాపును, గుల్మమును, జయించును. క్రిమిముజరి యుచుకాకము రక్తపిత్తమును, వ స్తిరోగములను హరించును.

— ౧౨ హరితమంజరీకాకగుణము ౧౨ —

మూ. గుల్మశూలాఽర్చనాం పథ్యా తీక్ష్ణా హరితమంజరీ. ౨౮౭

వ్యా. హరితమంజరి (ఉత్తరేణి) గుల్మరోగమునందును శూలరోగమునందును ఆర్శోరోగమునందును వ్యధకర మైనది. తీక్ష్ణమైనది.

— ౧౩ ఇండుపకాయగుణము ౧౩ —

మూ. కతకస్య ఫలం తిక్తం పిత్తమేహకఫప్రణాత్,

వ్యా. కతకఫలము (ఇండుపకాయ = చిల్లిగింజలచెట్టుకాయ) కూర చేడుగ నుండును. పిత్తమును ప్రమేహములను కఫమును హరించును.

— ౧౪ ముష్కకాకగుణము ౧౪ —

మూ. మాష్కకం దీపనం భేదిమేహార్యః పాణ్డ్యగుల్మజిత్. ౨౮౮

వ్యా. ముష్కకము (మొక్కపుచెట్టు = కణపచెట్టు) దీనికాయలు మున్నగునవి అగ్నిని దీపింపజేయును. మలమును భేదించును. ప్రమేహము, ఆర్యస్థు, పాండురోగము, గుల్మము వీనినన్నిటిని హరించును.

— ౧౫ టుండుకఫల (వెద్దమానుకాయ) గుణము ౧౫ —

మూ. టుండుకస్య ఫలం రుచ్యం దీపనం కఫవాతజిత్,

వ్యా. టుండుక (ఆరళి = వెద్దమాను) దీనికాయరుచిని బుట్టించును. అగ్నిని దీపింప జేయును. కఫమును వాతమును హరించును.

— ౧౬ ఒద్దికాయగుణము ౧౬ —

మూ. మేషశృంగీఫలం మేహగుల్మకుష్ఠక్రిమిప్రణాత్. ౨౮౯

వ్యా. మేషశృంగి (ఒద్దిచెట్టు). దీనికాయ ప్రమేహములను, గుల్మమును, కుష్ఠమును, క్రిమిలను హరించును.

—౧౭ కొడిసెపాల, పొన్న, వీనిగుణములు —

మూ. కొటజస్తుగురూప్తం చ వాతఘ్నం భేది తత్ఫలమ్,
రుచ్యం రూక్షం కషాయాన్లుం గుర్వపథ్యకరం ఫలమ్. ౨౧౦
వృష్యం గ్రాహి చ పాన్నాగం మేహపిత్తాఽనిలాపహమ్,

వ్యా. కుటజము (కొడిసెపాలచెట్టు = పెద్దఅంకుడుచెట్టు). దీని ఆకుకూర గురుత్వం
మును ఉష్ణంమును కలిగియుండును. వాతమును హరించును. దీనికాయలకూర మలమును
భేదించును. పున్నాగము (పొన్నచెట్టు), దీనికాయలకూర రుచికరముగ నుండును. రూక్ష
ముగ నుండును. వగరును పులుపును కలిగి గురుత్వముచేయును. పథ్యమునకు కూడదు.
శుక్రమును వృద్ధినిందించును. మలాదుల గ్రహించును. మేహములను పిత్తమును వాత
మును హరించును.

—౧౮ అంబష్టా ఫలగుణము —

మూ. ఆమ్బష్టాయాః ఫలం వృష్యం దీపనం వాతపి త్తజిత్. ౨౧౧

వ్యా. అంబష్టము (విరిగిచెట్టు లేక అంబాళము). దీనికాయలకూర శుక్రమును
వృద్ధినిందించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. వాతపిత్తముల హరించును.

—౧౯ భృంగరాజగుణము —

మూ. వర్ణ్యస్సరో(రోవ్రి)లఘుర్భృంజిః శ్లేష్మఘ్నః కటుతి క్తతః,

వ్యా. భృంగరాజము (గుంటకలగరాకు) కూర శరీరమునకు వర్ణమును కలిగించును.
శరీరమున శ్లేష్మముగ వ్యాపించును. తేలికగ జీర్ణమగును. కఘమును హరించును. కార
మును చేదును కలిగియుండును.

—౨౦ మధూక (ఇప్ప) గుణము —

మూ. పుష్పం శీతం మధూకస్య పి త్తతృష్ణాజ్వరాపహమ్. ౨౧౨

ఫలం తస్య తతో న్యూనం గురు విష్టభ్య జీర్ణతి,
క్రిమికుష్ఠఘ్నకర్తాస్య పుష్పమాఖివిపాపహమ్. ౨౧౩

వ్యా. మధూకము (ఇప్పచెట్టు, దీనిపువ్వులు) శీతపీర్ణము కలిగియుండును. పిత్త
మును, దప్పిని, జ్వరమును హరించును. క్రిములను, కుష్ఠమును, ఎలకవిషమునుకూడ హరిం
చును. దానికాయలు పువ్వులకన్న కొంచెముకఠువగుణములు కలిగియుండును. కడు
పులా గడవిడచేసి మలమును బంధించి జీర్ణమగును.

—౨౧ కోకిలఫలగుణము —

మూ. కోకిలస్య ఫలం రుచ్యం విష్టవిగురువాతశమ్,

సతి క్షమధురం పథ్యం ఓతలంచ కఫాప్రయోః. ౨౧౪

వ్యా. కోకిలము అనుదానికాయలు రుచికరముగ నుండును. మలమును బంధించును. గురుత్వముగలిగి వాతమును పృష్ఠినొందించును. చేదును తీపియుకలిగి శీతవీర్యముగ నుండును. కఫమునకును రక్తమునకును హితకరముగ నుండును.

— భుజుగసింహా, శమిఫలగుణములు —

మూ. కన్దో భుజుగసింహాయాః దోషత్రయనిష్క్వాణమ్,
శమిఫలం గురుస్వాదు రూక్షోష్ణం కేశినాశనమ్. ౨౧౫

వ్యా. భుజుగసింహా అనుదానిదుంప త్రిదోషముల హరించును. జమ్మికాయలు గురుత్వంబును, మధురరసంబును, రూక్షోష్ణగుణంబులను కలిగియుండును. కేశలవెండ్రుకల నూడించును.

— అరటిపువ్వు, మోవులగుణము —

మూ. కదలీకుసుమం తి క్తంకహయం గ్రాహిదీపనమ్,
ఉష్ణవీర్యంబలాసఘ్నం తాదృశ స్తస్యవల్లవః. ౨౧౬

వ్యా. అరటిపువ్వు తి క్తకహయరసములు కలిగియుండును. మలమును బంధించును అగ్నిని దీపింపజేయును. ఉష్ణమైనవీర్యము కలిగియుండును. కఫమును హరించును. అరటి మోవుకూడ పూతకు చెప్పినగుణములు కలిగియుండును.

— అరటిభేదములు, వానితారమృదుగుణము —

మూ. సుగంధి శుక్లకృష్ణాశ్చ కైలరమ్భా యథోత్తరమ్,
నద్దితాః; మూలమాసాంతు కమాయ మధురం గురు. ౨౧౭

వ్యా. సుగంధి(పరిమళముకలఅరటి), శుక్ల (తెల్లఅరటి), కృష్ణ (నల్లఅరటి), ఆశ్చ (రాతిఅరటి), కైల (కొండఅరటి) అనుభేదములుకల అరటిచెట్లలో నుత్తరోత్తరము ఒకదానికన్ననొకటి హీనముగ నుండును. వీనిదుండలు వగరును తీసియు గురుత్వంబును కలిగియుండును.

— అరటియూచగుణము —

మూ. రమ్భాస్తమోఘా హి మస్త్రస్థా సోమరోగప్రమేహజితే,
వ్యా. అరటిపూనిలోనుండు నడిమియూచ చలంపజేయును. దప్పిని సోమరోగమును ప్రమేహమును జయించును.

— పనసకాయగుణము —

మూ. పనసస్య ఫలం స్వాదు శ్లేష్మలం వాతపిత్తజితే. ౨౧౮

తద్విశేషాః వివర్ణ్యాస్సుభ్యః గుల్మిభిః దుర్బలాత్తభిః,

వ్యా. వసనకాయకూర మధురముగ నుండును. కఫమును వృద్ధిజేయును. వాత పిత్తముల జయించును. వసనకాయలను గుల్మ రోగముకలవారును, బలహీనులును విడువ వలెను.

—ॐ పెనువేపగుణము ॐ—

మూ. టుణ్డుకస్య ఫలం రూక్షం వాతశ్లేష్మహరం లఘు,

వ్యా. పెనువేపచెట్టుకాయ రూక్షంబును, వాతకఫహరంబును లఘుగుణంబునై యుండును.

—ॐ అత్తికాయగుణము ॐ—

మూ. స్తమ్భనానికషాయాణి శ్లేష్మఘ్నాని హితానిచ.

౨౮౯

ఉదుమ్బరశలాటూని రక్తపిత్తాతిసారఘ,

వ్యా. అత్తికాయలు మలములను వీర్యమును స్తంభింపజేయును. వగరు కలిగి యుండును. కఫమును హరించును. ఇయ్యది రక్తపిత్తరోగముకలవారికిని, అతిసారరోగ పీడితులకును మిక్కిలి వాతకరము.

—ॐ కలబందగుణము ॐ—

మూ. కుమారీ శ్లేష్మలా తిక్తా చక్షుష్యా పిత్తజిత్సదా(రా). ౨౯౦
కషాయ తిక్తమధురం తస్యాః పుష్పం ప్రమేహజిత్,

వ్యా. కలబంద కఫమును వృద్ధినిొందించును. చేదుకలిగియుండును. కన్నులకు మిక్కిలి హితకరము. పిత్తమును హరించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. కల బందపువ్వు వగరును చేదును తీపియు కలిగియుండును. ఇయ్యది ప్రమేహములను విశేషముగ హరించును.

—ॐ నాళకాకగుణము ॐ—

మూ. అనుష్ఠం బద్ధవిష్టాత్ర నాళ(డ)శాకంతు విచ్ఛిలమ్. ౨౯౧

వ్యా. నాళకాకము (కిక్కినగడ్డకూర) హించెము ఉష్ణముగ నుండును. మల మూత్రములబంధించును. పిచ్ఛిలముగ నుండును.

—ॐ ప్రవాళకాకగుణము ॐ—

మూ. ప్రవాళం కటుతిక్తిష్ఠం సరం శ్లేష్మానిలాపహమ్,

వ్యా. ప్రవాళ (టాకడ) కాకము కటురసముకలిగి చేదుగనుఉష్ణముగను ఉండును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. కఫమును వాతమును హరించును.

— ౧౭ అత్తిపండుగుణము —

మూ. ఉదుమ్బురమధూపాంజ్ఞు శోభఘ్ని లఘురూక్షణీ. ౨౨౨

వ్యా. అత్తిపండు మధురరసము కలిగియుండును. పాండువలకు శోభలను హరించును. లఘుగుణము కలిగినది. శరీరమును రూక్షముగ జేయును.

— ౧౮ లోణికాకాకగుణములు —

మూ. లోణికారూక్షలవణీ చతుష్పాద్య సర్వదోషజిత్,
తథా లవణికాలోణౌ వచతుష్పాదౌ వరే చతౌ. ౨౨౩

వ్యా. లోణిక (పాయిలాకు) రూక్షగుణమును ల.ణౌసంబును కలిగియుండును. కన్నులకు హితముగ నుండును. లవణిక (ఉప్పిహార), లోణ (పుష్పపాయిలహార), ఈ రెండును కన్నులకు హితములు కావు.

— ౧౯ ముల్లంగిగడ్డగుణము —

మూ. యద్బాలమవ్యక్తరసం కిఞ్చిత్ త్మరం స తి క్తకమ్,
తన్మూలకం దోషహరం లఘుసోష్ణం నియచ్ఛతి. ౨౨౪
గుల్మ కాస త్మయ శ్వాస ప్రణ నేత్రగళామయాన్,
స్వరాగ్ని సాదోదావర్తపీనసాంశ్చ; మహత్పునః. ౨౨౫
రసే పాకేచ కటుకం ఉష్ణవీర్యం త్రిదోషకృత్,
గుదా (ర్బుభిష్యద్విచ స్నిగ్ధం స్విన్నం తదపి వాతజిత్. ౨౨౬
వాతశ్లేష్మహరం శుష్కం సర్వమామంత్రిదోషలమ్,

వ్యా. రసము స్ఫుటముగ తెలియక కొంచెము ఉష్ణమును కొంచెము చేదుగును నుండు లేతముల్లంగి దుంబపాతాదిదోషములను హరించును. అయ్యది తేలికజీర్ణ మగును. కొంచెముగ ఉష్ణము కలిగియుండును. గుల్మమును, కాసమును, త్మయమును, శ్వాసమును, ప్రణములను, నేత్రరోగములను, కంఠమున కల్గిరోగములను, స్వరహీనమును, అగ్ని మాంద్యమును, ఉదావర్తమును, పీనసమును ఈలాటి యితరరోగముల నన్నింటిని హరించును. అయ్యది ముదిరియున్నచో కటువిపాకంబును, కటురసంబును, ఉష్ణవీర్యంబును, కలిగి త్రిదోషముల ప్రకోపింపజేయును. గురుత్వంబును కలిగి స్రోతస్సుల స్రవించజేయును. దానిని ఉడికించి నెయ్యి మున్నగున్నేహద్రవ్యములతో బక్వముచేసినచో నయ్యది వాతమును హరించును. అయ్యది యెండినచో వాతకఫముల హరించును. లేతదియైనను ముదిరినదియైనను ఒక్కముచేయక చచ్చిగ నున్నచో త్రిదోషముల హరించును.

— ౧౭ గగ్గర మున్నగువానిగుణములు ౧౭ —

మూ. కుదేరశిగ్రుసురస సుముఖాసురిభూ స్వణమ్. ౨౨౭

ఫణిజ్ఞా (జ్ఞా)ర్జకజమ్బీర ప్రభృతి గ్రాహిశాలకమ్.

విదాహికటురోక్షోష్ణం హృద్యం దీపనరోచనమ్. ౨౨౮

ప్రచ్ఛక్ర క్రిమిహ త్తిక్షణం దోషోష్ణే శహరం కరం లఘు.

వ్యా. నల్లగగ్గర, మునగ, నల్లతులసి, సుముఖ (అడవిగగ్గర), నల్లావారు; కామంచి పూరి, ఫణిజ్ఞక (తెల్లగగ్గర, ఆర్జక (మరువము), జుబీరము (కరపత్రకము), ఇవి మున్నగు వానిచే జేయబడినవచ్చడి మున్నగువ్యంజనములు విదాహికరములు. కటురసంబును, రూక్ష గుణంబును, ఉష్ణవీర్యంబును కలిగియుండును. హృదయమునకు హితకరము. అగ్నిని దీపింపజేయును. రుచి పుట్టించును. కన్నులకును శుక్రమును క్రిములను హరించును. మిక్కిలి తీక్షణముగ నుండును. వాతాదిదోషములను వానిస్థానములనుండి వెడలించును. (దోషములచే గలిగినయోకిరింతల హరించును) లేలికగ జీర్ణమగును.

— ౧౮ నల్లతులసి, అడవిగగ్గర వీనిగుణములు ౧౮ —

మూ. వాఙ్మ కాసశ్రమశ్వాస పార్శ్వరుక్మాతిగన్ధహః. ౨౨౯

సురసః; సుముఖో నాతివిదాహాగర(ః) శోఫహః,

వ్యా. సురస (నల్లతులసి) ఎక్కిళ్లను, కాసమును, శ్రమమును, శ్వాసమును. ప్రక్క నొప్పిని, శరీరమునందలి దుర్గంధమును హరించును. సుముఖము (అడవిగగ్గర) కొంచెముగ తాపమును గలిగించును. విచమును శోఫమును హరించును.

— ౧౯ చచ్చికొతిమిరిగుణము ౧౯ —

మూ. ఆర్ద్ధి(ర్ద్ధి)కాతిక్త మధురా మూత్రలా న చ పిత్తకృత్. ౨౩౦

వ్యా. ఆర్ద్ధిక (చచ్చికొతిమిరి) చేదుగ తీపిగ నుండును. మూత్రమును వృద్ధిచేసి వెడలించును. కొంచెముగ పిత్తమును చేయును.

— ౨౦ వెల్లుల్లిగడ్డలగుణము ౨౦ —

మూ. లశునోభృశతీక్షణోష్ణః కటుపాకరసస్పరః,

హృద్యః కేశోఽగ్నిగురుర్వృష్యః స్నిగ్ధో రోచనదీపనః. ౨౩౧

కిలాసకుష్ఠగుల్మారోఘే మేహక్రిమి కఫానిలాఙ్,

సహిద్ధా పీనసశ్వాసకాసాఙ్ హస్త్యప్ర పిత్తకృత్. ౨౩౨

వ్యా. లశునము (వెల్లుల్లి) మిక్కిలి తీక్షణముగ నుండును. ఉష్ణవీర్యంబును కటు విషాకరంబును కటురసంబును కలిగియుండును. శరీరమున క్రిములను హరించును. హృద

యమునకు మిక్కిలి వాతకరము. మెడ్రుకల వృద్ధి నొందించును. గురుత్వము కలిగి యుండును. శుక్రమును వృద్ధి నొందించును. స్నిగ్ధముగ నుండును. రుచిని పుట్టించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. కిరానము (తెల్లవృక్షము)ను, కుష్ఠములను, గుల్మమును, ఆరోగ్య రోగమును, ప్రమేహమును, క్రిములను, కఫమును, వాతమును ఎక్కిల్లను, శీనసమును, శ్వాసకాసములను, ఈరోగముల నన్నిటిని పోగొట్టును. రక్తపిత్తమును కలిగించును.

మరియు అష్టాదశసూక్తమున వెల్లులి విశేషగుణము లిట్లు చెప్పబడినవి:—
“పత్రే సత్తారమధురః మధ్యే మధురపిచ్చిలః, తీక్ష్ణోష్ణో లఘురక్షణే” వెల్లులి రూప కొంచె మువ్వగను తీపుగ నుండును. మధ్యభాగమున కొంచెము మధురమును పిచ్చిలమునై యుండును. దానిగడ్డలు మిక్కిలి తీక్ష్ణములును ఉష్ణవిర్బంబులు నగును. అని భావము.

ఈవాక్యము ననుసరించి ప్రకృతగ్రంథమున జెప్పిన తీక్ష్ణోష్ణోవిగుణములు వెల్లులి గడ్డల నుద్దేశించి చెప్పబడినది యెరుంగనది.

❧ నీరుల్లిగుణము ❧

మూ. పలాణ్డు స్పర్శగుణ్యూనః శ్లేష్మతో నాతిపి త్రలః,

కఫవాతార్కసాం పథ్యః స్వేదేభ్యవహృతౌ తథా. ౨౩౩

వ్యా. నీరుల్లి వెల్లులికంటె కొంచెము తక్కువగుణములు కలిగియుండును. కఫమును వృద్ధి నొందించును. స్వల్పముగ పిత్తమును చేయును. కఫముచేతను వాతముచేతను కలిగిన ఆరోగ్యరోగములయందు స్వేదవిధిచేయుటకును ఆహారముగ భుజించుటకును మిక్కిలి ష్యముగ నుండును.

ఇచ్చట నీరుల్లి కఫమును వృద్ధి నొందించునదియైనను కఫారోగ్యరోగమున ప్రభావముచే బద్ధకరమని యెరుంగనది. మరియు తంత్రాంతరమున తెల్లనినీరుల్లిగుణము లిట్లు చెప్పబడినది. “స్నిగ్ధోరుచివ్యుః స్థిరధాతుకారీ బల్యుః సమేధా కఫపుష్టిదశ్చ, స్వాదుర్గురుశ్శోణితే త్రశస్త్రః సపిచ్చిలః తీరపలాణ్డుక్షః” తీరపలాండు (తెల్లనినీరుల్లి) స్నిగ్ధముగను రుచికరముగ నుండును. ధాతువులకు స్థిరత్వమును కలిగించును. బలమును, బుద్ధిని, కఫమును, శరీరపుష్టిని కల్గించును. మధురముగ నుండును. గురుత్వము కలిగియుండును. రక్తపిత్తమునందు మిక్కిలి ప్రశస్తము. జీగటగ నుండును అని యర్థము.

❧ గృంజుగుణము ❧

మూ. తీక్ష్ణో గృంజునకో గ్రహీ దీపనో (పిత్తసాం) హితకృన్నచ,

వ్యా. గృంజుము (ఉల్లిలో నొకవిధమైనది) మిక్కిలి తీక్ష్ణముగ నుండును. మలాదులను బంధించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. పిత్తరోగులకు హితకారి కానోపదు.

— హింగుపత్రి, భూకందగుణములు —

మూ. హింగుపత్రి కటుః పథ్యాః భూకన్ధస్త్యతిదోషలాః. ౨౩౪

వ్యా. హింగుపత్రి (గారచెట్టు), దీనికూర కటురసము కలిగియుండును. వృక్షకర మైనది. పుట్టుకొక్కుదోషముల వృద్ధినిందించును.

— కర్జూరాదిమస్తకగుణములు —

మూ. శీతలాః స్లేష్మలాః వృష్యాః మధురాః రసపాకయోః,
సిత్తాని లఘ్నాః ఖర్జూరనారికేళాదిమస్తకాః. ౨౩౫

వ్యా. ఖర్జూరపుచెట్టు బెంకాయచెట్టు మున్నగువానిమస్తకములు (కొసలలో గర్భ ముననుండుమోవులు) శీతలములగ నుండును. కఫమును వృద్ధినిందించును. శుక్రపుష్టి నిచ్చును. విపాకమునందును రసమునందును మధురముగ నుండును, (ఇచ్చట అదిశబ్దముచేత తాటిచెట్టు, ఈశచెట్టు మున్నగువానిమోవులుగూడ గ్రహించబడును.

— కాకవర్గమున శ్రేష్ఠములైనవి —

మూ. సతీనోవాస్తుకశ్చుంచుఃచిల్లీ మూలకపోతకాః,
మణ్డూకపర్ణిజీవస్తీశాకవర్గే ప్రశస్యతే. ౨౩౬

వ్యా. సతీన (పెద్దపెసరకాకము), వాస్తుకము (చెంచలికూర), చుంచుకాకము, చిల్లి (చిలుకకూర), లేతముల్లంగి, మండూకపర్ణి (నరస్వతియాకు), జీవంతి (పాలకూర), ఈకాకములు కాకవర్గములో మిక్కిలి ప్రశస్తములు.

— పత్రాదికాకములలో గురుత్వతారతమ్యము —

మూ. పత్రే పుష్పే ఫలే నాళే కన్దేచ గురుతాక్రమాత్,

వ్యా. పత్రకాకములు (ఆకుకూరలు), పుష్పకాకము (పూతకూరలు), ఫలకాక ములు (కాయగూరలు), నాళికాకములు (కాడలకూరలు), కందకాకములు (గడ్డ కూరలు), అను సీకాకములు వరుసగ నొకదానికన్న నొకటి మిగుల గురుత్వము కలిగి యుండును. (పత్రకాకమునకంటె పుష్పకాకంబును, దానికన్న ఫలకాకంబును, అంతకన్న నాళికాకంబును, అంతకన్న కందకాకంబును గురుత్వము కలిగియుండుననుట).

“మూలకేతు వివర్ధయః” అని చరకాచార్యులు చెప్పిరి కావున ముల్లంగియుండు మాత్రము వైశేషికవరుసకు తలక్రిందుగ (కంద - నాళ - ఫల - పుష్ప - పత్రములు) గురుత్వము గలిగియుండునని తెలియునది.

— అగ్రాహ్యకాకము —

మూ. అసజ్జాత రసం శుష్కరూక్షస్నిగ్ధామకోమలమ్. ౨౩౭

శాకం నాద్యాత్ తథా రాత్రౌ త్రికం తత్ర యుతం తథా,

వ్యా. మధురాదిరసములు కలుగకుండుకాకంబును, ఎండినకాకంబును, మిక్కిలి రూక్షముగనుండుకాకంబును, మిక్కిలి స్నిగ్ధముగనుండుకాకంబును, వక్రముగాని కాకంబును, కోమలముగ నుండుకాకంబును, ఇట్టికాకముల భుజింపజనదు. మరియు రాత్రి పూట తినగూడదు. మూడుసూరలు కలిపివండినది తినగూడదు. మజ్జికతోకాకమును దినరాదు.

ఇది కాకవర్గము.

అవతారిక:—ఇత్తెరుగున భోజనమునకు ముఖ్యమైన కాకవర్గమునుజెప్పి విదవ “భుక్తావసానే ఫలం భుజ్యతే” అను భరనాదవచనప్రకారము భోజనాంతమున తినదగిన ఫలముల జెప్పబడె యీక్రింద ఫలవర్గము చెప్పబడును:—

అథఫలవర్గః:—

—ద్రాక్షపండుగుణము ౩౩—

మూ. ద్రాక్షో ఫలోద్దమా వృష్యా చతుష్యా సృష్టమూత్రలిఖ్, స్వాదుపాకరసాస్నిగ్ధా సకషాయా హిమాగురుః. ౨౩౮
నిహస్త్యనిలపిత్తాసృక్తిక్తాశ్శత్య మదాత్యయాః, తృణై కాసజ్వర(శ్రమ)శ్వాస స్వరభేదక్షతక్షయాః. ౨౩౯
కురుతే మధురా మ్లూసా కఫపిత్తప్రదూషణౌ,

వ్యా. పలుచెరుంగులైన పండ్లజాతులలో ద్రాక్షపండు కడుంగడు శ్రేష్ఠము. శుక్రమును వృద్ధినించుచును, కన్నులకు మిక్కిలి హితకరము. మలమూత్రములను సరళముగ వెడలించును, మధురమైన రసముకలిగి మధురముగనే విపాకముచెందును. స్నిగ్ధముగ నుండును. కొంచెముగ వగరురసము కలిగియుండును. శీతవీర్యముకలది. గురుత్వము కలిగి యుండును. వాతము, పిత్తము, నోటిచేదు, మదాత్యయము, దప్పి, శ్వాసకాసములు, జ్వరము, (శ్రమము), స్వరభేదము, ఉరఃక్షతము, క్షయము వీనినన్నిటిని హరించును. (ఇవి తీపుద్రాక్షపండ్లగుణములు) పుల్లద్రాక్షపండు కఫపిత్తములను చెరచును.

—దానివృషపండుగుణము ౩౪—

మూ. ఉద్రిక్తపిత్తాః జయతి త్రిదోషాః స్వాదుదాడిమమ్. ౨౪౦
పిత్తావిరోధినాత్వృష్ణం అగ్లం వాతకఫావహమ్, సర్వం హృద్యం లఘుస్నిగ్ధం గ్రాహిరోచనదీపనమ్. ౨౪౧

వ్యా. తియ్యనిదానిష్టుపండు పిత్తం, బధికముగ నుడుత్రిదోషముల శమింపజేయును. పుల్లనిదానిష్టుపండు కొంచెము ఉష్ణమును చేయునుగాని పిత్తమునకుమాత్రము విరోధముకాదు. వాతకఫములమాత్రము హరించును. (పిత్తమును ప్రకోపమునైనను శమమునైనను నొందించక వాతకఫములమాత్రము హరించుచుట) వైజిషిన్ పుల్ల, తియ్య, దానిష్టుపండ్లు హృదయమున కనుకూలములును, చులకనగ జీర్ణమగునవియు, స్నిగ్ధంబులును, మలమును బంధించునవియు, రుచిని బుట్టించునవియు, జఠరాగ్నిని దీపింపజేయునవియు నగును.

— అరటిపండు మున్నగుఫలములసామాన్యగుణము —

మూ. మోచ ఖర్జూర వనస నారికేళ పరూషకమ్,

ఆమ్రాత తాళకాశ్వర్య రాజాదనమధూకజమ్, ౨౪౨

సావీరబదరాజ్మల ఫల్లుక్షేష్ఠాతకోజ్వలం(ద్భవమ్),

హితామాఽభిషుకాక్షోడముకూలకనికోచకమ్, ౨౪౩

ఉరుమాణం ప్రియాళుంచ బృంహణం గురుశీతలమ్,

దాహక్షతక్షయహరం రక్తపిత్తప్రసాదనమ్, ౨౪౪

స్వాదుపాకరసం స్నిగ్ధం విష్టమ్ని గురుశుక్రలమ్ (కృత్),

వ్యా. అరటి, ఖర్జూరము, వనస, నారికేళము (బెంకాయ), ఈడు, ఆమ్రాతకము, నల్లమామిడి (కొండమామిడి), తాటి, గుమ్మడి, పాల, ఇప్ప, సావీరము (కమ్మరేగు), బదరము (రేగు), అంకొలము (ఊడుగ) బిల్వము, ఫల్లు (కుక్కమేడి, బ్రహ్మమేడి), విరిగి వాతామము (చాగము) అభిషకము, అక్షోటము (అక్రోటు) ముకూలకము, నకోచకము, ఉరుమాణము, ప్రియాళు (మొరళి), అను నీవృక్షములఫలములు అన్నియును సామాన్యముగ శరీరపుష్టినిచ్చును, గురుత్వము కలిగియుండును. శీతవీర్యము కలిగియుండును. తాపమును, ఉర్రుతమును, క్షయమును హరించును, రక్తపిత్తమును శమింపజేయును. రసము నందును విపాకమునందును మధురముగ నుండును. స్నిగ్ధముగ నుండును. మలమును బంధించును. గురుత్వము కలిగియుండును. శుక్రమును వృద్ధినించును.

— బెంకాయవిశేషగుణములు —

మూ. ఫలంతు నారికేళస్య పిత్తఘ్నం కఫవాతకృత్. ౨౪౫

తత్కపాలం (త్రుబాలం) మృదుతరం తస్యా గ్రపిశితంచయత్,

ఆటోపోదరశూలాస్త్ర పరికర్తవిధాయితత్. ౨౪౬

తదేవ పక్షం నిర్భక్తపాలమనిలాపహమ్,

దస్త్రరోగే విశేషేణ హితం తద్వాతశోణితే. ౨౪౭

మలసంక్లయకృచ్ఛవ్యసం క్లేష్టం వాతనాశనమ్,
నారికేళఫలం స్నాదువిరూఢం దోషలం గురు. ౨౪౮

వ్యా. టెంకాయ పిత్తమును హరించును. కఫవాతముల ప్రకోపింపజేయును. అయ్యదిలేకదిగ పుడునేని దాని లోపలిగుఱు మృదువుగ నుండును. అయ్యది కషాయల నాటోపము (గడవిక)ను, కడుపునొప్పిని, ప్రేవులయుండు పరికర్తనము (కోళ్ల)ను కల్గించును. టెంకాయ చక్కగ ముడి పడి వైచిపులతో నుబంధములేక వదలియున్నచో నయ్యది వాతమును హరించును. దంతరోగములయుండును విశేషముగ వాతరక్తమునందును హితకరము. మలమును వృద్ధిచేయును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. కఫమును ప్రకోపింపజేయును వాతమును హరించును. టెంకాయ మొలకయెత్తియున్నచో మిక్కిలి మధురముగ నుండును. దోషములనన్నిటిని ప్రకోపింపజేయును. గురుత్వము కలిగి యుండును.

— ఈతపండు విశేషగుణము —

మూ. అత్యుష్ణమీషన్తధురం కషాయానురసం లఘు,
వాతఘ్నం పిత్తజననం ఆమం విద్యాత్పరూషకమ్. ౨౪౯
తదేవ పక్వం మధురం వాతపిత్తనిబర్హణమ్,

వ్యా. ఈతకాయ చక్కగ మాగక కాయగా నుండునది అధికముగ పులపును, కొంచెముగ తీసియు, వగరు అనురసముగను కలిగియుండును. తేలికగ జీర్ణమగును. వాతమును హరించును. పిత్తమును వృద్ధినిొందించును. అయ్యది చక్కగ మాగి పండినచో మధురమై వాతమును హరించును.

— ఖర్జూరపుపండుగుణము —

మూ. వాతహృత్ప్రేపిన్మృదీకాఖర్జూరం వాతకోష్ఠకృత్.
పక్వం వాతతృణం స్నాదు పిత్తక్లేష్టానృద్ధనమ్,
దుష్టరం మూత్రలంభేనతద్వాభివృద్ధశుక్రలమ్. ౨౫౦

వ్యా. ద్రాక్షపండును ఖర్జూరపుపండును ఈరెండును వాతహరములుగ నున్నను కోష్ఠమున వాతమును అధికముగ జేయును. (కోష్ఠమును వాతభూయిష్టమైన శ్రూరకోష్ఠముగ జేయుననుట) ఖర్జూరఫలము పక్వమై పండినదైనచో మధురముగ నుండును. పిత్తమును కఫమును రక్తమును వృద్ధినిొందించును. చాలకాలమునకు కష్టముచే జీర్ణమగును. మూత్రమును వృద్ధిజేసి వెడలించును. మలమును భేదించును. పునికిపాటును కలిగించును. ప్రోతస్ఫుల ద్రవము పుట్టించును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును.

—ॐ ఖడ్గూరపుకాయగుణము ॐ—

మూ. తరుణం స్వాదు శుక్రఘ్నం అగ్నిదం వాతపిత్తలమ్,
తస్య మజ్జాపి తరుణం కీఞ్చిన్నదకరం లఘు.

౨౫౨

వ్యా. ఖడ్గూరపుకాయ మధురముగ నుండును. శుక్రమును హరించును. జఠరాగ్నిని వృద్ధినిొందించును. వాతపిత్తముల వృద్ధినిొందించును. దాని మజ్జ (మోపు)యు కొంచెము మదమును కలిగించును. చుక్కనగ జీర్ణమగును.

—ॐ గుమ్మడుపండుగుణము ॐ—

మూ. స్లేషలం వాతపిత్తఘ్నం సన్నేహమధురం సరమ్,

మూత్రలంస్వాదుపాకఞ్చ ఫలం కాశ్వర్యజం హిమమ్.

౨౫౩

వ్యా. గుమ్మడుపండు కఫమును వృద్ధినిొందించును. వాతపిత్తముల హరించును. స్నిగ్ధముగను మధురముగను నుండి శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. మూత్రమును వృద్ధినిొందించి వెడలించును. మధురవిపాకము కలిగియుండును. శీతవీర్యముగ నుండును.

—ॐ రాజాదనఫలగుణము ॐ—

మూ. శక్తస్తూత్రవిభస్మఘ్నం కేశ్యం మేద్యం రసాయనమ్,

స్నిగ్ధం స్వాదుకషాయంచ రాజాదనఫలం గురు.

౨౫౪

వ్యా. రాజాదనఫలము (చారపప్పు) మలమూత్రముల బంధమును హరించును. మేండుకల వృద్ధినిొందించును. మేదస్సును బలపరుచును. రసాయనమై జరావ్యాధుల నివర్తింపజేయును. స్నిగ్ధంబును, మధురకషాయ రసంబులను కలిగియుండును. (దీనిని బిక్కిపండ్లు అని యందురు.)

—ॐ బాదముపండుగుణము ॐ—

మూ. వాతామముష్ణవీర్యంతు కఫపిత్తకరం పరమ్,

వ్యా. బాదముపండు మిక్కిలి యుష్ణమైన వీర్యము కలిగి కఫముల వృద్ధినిొందించును.

—ॐ మొరళిపండు, దానిపప్పు (చారపప్పు) గుణము ॐ—

మూ. పరం వాతహరం స్నిగ్ధం అనుష్ఠంతు ప్రియాళుజమ్.

౨౫౫

ప్రియాళు మజ్జామధురః వృష్యః పితృనిలాపహః,

వ్యా. ప్రియాళు (మొరళిపండు) మిక్కిలి వాతహరము. స్నిగ్ధము, కొంచెము ఉష్ణమునుచేయును. మొరళిత్తులలోనిపప్పు (చారపప్పు) మిక్కిలి మధురంబును శుక్ర వృద్ధికరంబును పిత్తవాతముల హరించునదియు నగును.

—ॐ రేగువిత్తల పప్పుగుణము ॐ—

మూ. కోలమజ్జాగురు స్తవ్యత్ తృట్కర్తిశ్వాసజిచ్చనః. ౨౫౬

వ్యా. రేగుపండులాని పప్పు వైశిష్ట్య గుణములుకలిగి గురుత్వముగ నుండును. దప్పిని, వాంతులను, శ్వాసమును హరించును.

—ॐ ఈడపండుగుణము ॐ—

మూ. మధురం శ్లేష్మలం శీతం రుచ్యం పారేవతం గురు,
తదేవాప్లుం గురూప్లుం స్యాత్ రోచన్యశ్లేష్మపిత్తలమ్. ౨౫౭

వ్యా. పారేవతము (ఈడపండు) తీసి పులుపు అను రసములు కలిగియుండుటచే మధురంబును, ఆప్లుంబును నని రెండువిధములు.) అందు మధురముగనుండు యీడపండు శీతవీర్యంబును రుచికరంబును, గురుత్వవిశిష్టంబు నగును. అప్లుముగనుండు ఈడపండు గురుత్వంబును ఉష్ణవీర్యంబును కలిగియుండును. రుచినిపుట్టించును. కఫమును పిత్తమును వృద్ధి నొందించును.

ఈడపండు భేదములను “స్వాదవృష్టం శీతముష్ణంచ ద్విధాపారేవతం గురు” అని రెండువిధములుగ వాగ్భటాచార్యులు చెప్పిరి.

—ॐ గజనిమ్మపండుగుణము ॐ—

మూ. ఆరుకం గురునాత్యూష్ణం వాతఘ్నం నాలిపిత్తలమ్,
బృంహణం మధురప్రాసం అప్లుంతుకఫపిత్తలమ్. ౨౫౮
కఫఘ్నం మధురం గ్రాహి పిత్తశ్లేష్మప్రదూషణమ్,
కషాయానురసం శీతం వృష్యం విష్టస్థివాతలమ్. ౨౫౯

వ్యా. ఆరుకము (గజనిమ్మ) దీనిపండు మధురము అధికముగనుండునది యొకటి. పులుపు అధికముగనుండునది రెండవది. సామాన్యముగ మధురముగ నుండునది మూడవది. వగరు అనురసముగ గలిగినది నాల్గవది. ఇట్టి రసభేదములచే గజనిమ్మ నాల్గు తెరంగుల నుండును. ఈవిషయము నిఘంటువున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ఆరుకం వీరసేనంచ వీరా వీరారుకం తథా, విద్యాజ్ఞాతి విశేషేణ తచ్చ తు ర్విధమారుకమ్” ఆరుకము, వీరసేనము, వీరము, వీరారుకము నని గజనిమ్మ జాతి భేదముచే నాల్గువిధములు అని భావము. ఈనాల్గిటి గుణములను ప్రకృత గ్రంథకారుడు వైశ్ణోకములచే వేరువేరుగజెప్పెను.)

గజనిమ్మపండు మిక్కుటముగ మధురమైనది గురుత్వము కలిగియుండును. కొంచెముగ నుష్ణమును చేయును. వాతమును హరించును. కొంచెముగ పిత్తమును చేయును. శరీరపుష్టిని కలిగించును. పుల్లగనుండు గజనిమ్మపండు కఫపిత్తముల వృద్ధి నొందించును.

వరహిత—రి

సామాన్యముగ మధురమైనది మలమును బంధించును. కషాయరసము (వగరు) కొంచెము కలిగి మధురముగ నుండునది పిత్తకఫముల చెరచును. శీతవీర్యము కలిగియుండును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. మలమును బంధించును. వాతమును వృద్ధిచేయును.

—౧౭ తుమ్మికిపండుగుణము ౧౬—

మూ. దాహతృష్ణాప్రవాహాఘ్నం రూక్షం కర్మస్థుజంఘలమ్,
తైన్దుకం గ్రాహి మధురం కషాయం రూక్షశీతలమ్. ౨౬౦

వ్యా. తుమ్మికిపండు తాపమును, దష్ఠిని, హరించును. తీవ్రముగ నుండు విరేచనముల నిలపును. రూక్షగుణము కలిగియుండును. తుమ్మికిపండు మలమును కట్టును. మధురముగను వగరుగను ఉండును. రూక్షగుణంబును శీతవీర్యంబు నగును.

—౧౮ దంతీఫలగుణము ౧౬—

మూ. దంత్యాః కషాయ మధురం వాతలం గురుశీతలమ్,
టంజ్జం కషాయ మధురం వాతలం గురుశీతలమ్. ౨౬౧

వ్యా. దంతీఫలము (దంతినపండు), టంకమును ఫలవిశేషంబును కషాయ మధురరసములు కలిగి వాతమును వృద్ధినిొందించును. శీతవీర్యము.

—౧౯ వెలగపండుగుణము ౧౬—

మూ. కపిత్థమామం కణ్డవా (కణ్డ) ఘ్నం దోషలం దోషఘాతీతు,
పక్వం హిద్వావమధుజీత్ సర్వం గ్రాహివిషాపహమ్. ౨౬౨

వ్యా. వెలగకాయ (పండక కాయగా నుండునది) దురదను పోగొట్టును (కంఠమును చెరచును). వాతాదిదోషముల బ్రక్షోపింపజేయును. చక్కగ పండి వెలగపండు వాతాదిదోషముల హరించును. ఎక్కిళ్లను వమనములను హరించును. వెలగకాయ ధైర్యనను పండైనను మలమును బంధించును. విషముల హరించును.

—౨౦ నారింజపండుగుణము ౧౬—

మూ. నారజ మష్ణం సుస్వాదు కషాయ గురుశీతలమ్,
వాతశ్లేష్మహరం హృద్యం విశదం భక్తరోచనమ్. ౨౬౩

వ్యా. (నారంగము (నారింజ) దీనిపండు తియ్యగను పుల్లగను ఉండుటచే మధురాష్టు భేదములచే రెండువిధములు) ఈరెండువిధములైన నారింజపండ్లు కషాయరసము అనురసముగ నుండును. గురుత్వంబును శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. వాతకఫముల హరించును. హృదయమునకు అనుకూలమైనది. విశదగుణము కలిగియుండును. అన్నముపై రుచిపుట్టించును.

— ౧౭ నేరేడుపండ్లగుణము ౧ —

మూ. జామ్యచంగురువిష్టమ్భి శీతలం భృశవాతలమ్,
కషాయ మధురం గ్రాహి కఫపిత్తనిబర్హణమ్. ౧౬౪
(సక్లాహి మూత్ర శక్యతాః అకణ్ఠ్యం కఫపిత్తనుత్,))

వ్యా. నేరేడుపండు గురుత్వము కలిగియుండును. స్తంభనకరము. శీతగుణంబును
వీర్యంబును కలిగినది. వాతమును మిక్కిలి ప్రకోపింపజేయును. కషాయ(వగరు) మధుర
(తీషియు)ములు కలిగియుండును. విరేచనముల కట్టును. కఫపిత్తముల హరించును. (మల
మూత్రములను నిరోధించును. కంఠమునకు హితముకాదు. కఫపిత్తముల హరించును).

— ౧౮ ఊరవృక్షఫలములగుణము ౧ —

మూ. ఊరవృక్షఫలం స్వాదు కషాయం గురుశీతలమ్,
వాతలం కఫపిత్తా సృజ్జేహాతీసారనాశనమ్. ౧౬౫

వ్యా. రావి, అత్తి, జువ్వి, మజ్జి ఇవి ఊరవృక్షములు; వీనిపండ్లు తీషియు వగరును
గురుత్వంబును శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. వాతమును వృద్ధి నొందించును. కఫమును,
పిత్తరక్తమును, ప్రమేహములను, ఆతిసారమును హరించును.

— ౧౯ మామిడికాయ పండు వీనిగుణము ౧ —

మూ. వాతపిత్తాసృకృద్బాలం బద్ధాస్థికఫపిత్తకృత్,
గుర్వామ్రం వాతజిత్పక్వం స్వాద్వస్థం కఫశుక్రకృత్. ౧౬౬
సహకారరసోహృద్యః సుగంధిః (సురభిః) భక్తరోచనః,
ఆమ్రస్య మజ్జా కృమికృత్ గ్రాహి స్వాదుకషాయకః. ౧౬౭

వ్యా. లేతమామిడికాయ (విత్తబట్టకుండునది) వాతమును పిత్తరక్తమును వృద్ధి
నొందించును. ముట్టెపట్టినది కఫపిత్తముల వృద్ధిచేయును. చక్కగపండినమామిడిపండు
గురుత్వము కలిగియుండును వాతమును హరించును. మధురమగును పుల్లగను ఉండు
మామిడిపండు కఫమును శుక్రమును హరించును. తియ్యమామిడిపండు హృదయమునకు
హితకరము. మంచిపదిమనముకలిగి యన్నమునందు రుచిని బుట్టించును. మామిడిపండు
ఔకలూనిపవ్వు క్రిములను కలిగించును. విరేచనముల బంధించును. తీషియు వగరును
కలిగియుండును.

— ౨౦ వేతసాష్టుగుణము ౧ —

మూ. వేతసాష్టుం కషాయోష్ణం రూక్షం వాతకఫాపహమ్,
బాలం తద్వాతపిత్తఘ్నం పిత్తఘ్నం వత్సరోషితమ్. ౧౬౮

వ్యా. వేతసాష్టమ (పుల్లప్రబ్బలి) కహయరసంబును ఉష్ణవీర్యంబును రూక్షగుణంబును కలిగియుండును. వాతకఫముల హరించును. అయ్యది లేతదిగనుండుగాని వాతపిత్తముల హరించును. సంవత్సరకాలముగడచినది పిత్తమునుమాత్రము హరించును.

— చింతపండుగుణము —

మూ. లఘూష్ణం గ్రాహీతిన్ద్రిక్త్యాః ఫలం బీజస్తు జస్తకృత్,
తిన్ద్రిణీ కఫలాత్కిక్చిత్కిక్చిద్దూనం కోలాష్లుజంగుణైః. ౨౬౯

వ్యా. చింతపండు లఘుగుణంబును ఉష్ణవీర్యంబును కలిగియుండును. విరేచనముల బంధించును. చింతవిత్తనములు జంతువుల కలిగించును. పుల్లనిరేగుపండు చింతపండుకంటె కొంచెము తక్కువయైనగుణములు కలిగియుండును.

అష్టాంగసంగ్రహమున చింతపండుగుణము లిట్లు చెప్పబడివి:—“వృక్షాష్టం గ్రాహీ రూక్షోష్ణం లఘురోచనదీపనమ్. వాతశ్లేష్మహరం కిక్చిద్దూనం కోలాష్లుజం తతః” చింతపండు వైశిష్ణిరూక్షాదిగుణములేగాక రుచికరంబును అగ్నిదీపనంబును నగును. కఫవాతముల హరించును. కొండమామిడి చింతపండుకన్న కొంచెము తక్కువయైనగుణములు కలిగియుండును. అని భావము.

— మారేడుపండు, కాయలగుణములు —

మూ. గుర్వగ్నిదోషకృద్విల్వం దోషలంఘాతిమారుతమ్,
పత్వం; బాలం పునస్తీత్నం పిత్తలం లఘుదీపనమ్. ౨౭౦

వాతశ్లేష్మఘ్నముష్ణంఛస్నిగ్ధం గ్రాహ్యభయం పరమ్,

వ్యా. మారేడుపండు (పండనిది) గురుత్వముకలిగి కష్టముచే జీర్ణమగును. జఠరాగ్నిని చెరిచి యాకలిని మందగింపజేయును. వాతాదిదోషములను వృద్ధినిొందించును. దుర్గంముగ నపాతవాతమును వెడలించును. మారేడుకాయ (పండనిది) తీక్షణముగ ఘండును. పిత్తమును వృద్ధినిొందించును. లేలేకగ జీర్ణమగును. జఠరాగ్నిని దీపింపజేయును. వాతకఫముల హరించును. ఉష్ణవీర్యంబును కలిగియుండును. పండును కాయయు (ఈరెండును) విరేచనముల కట్టును.

— పేముపండు, వేపపండు, వీనిగుణము —

మూ. త్వరోష్ణాష్లుగురుస్నిగ్ధం వాతలం దృగ్ఘ్నమగ్నికృత్. ౨౭౧
ఫలం వేత్రస్య నిమృస్య పిత్తశ్లేష్మహరం పరమ్,

వ్యా. పేముపండు త్వరముగను, ఉష్ణముగను, ఫలపుగను, గురువుగను, స్నిగ్ధముగను ఉండును, వాతమును వృద్ధినిొందించును. దృప్తిని చెరచును. జఠరాగ్నిని వృద్ధినిొందించి యాకలిమట్టించును. వేపపండు పిత్తకఫముల హరించును.

—❧ జమ్మిపండు మున్నగువానిగుణములు ❧—

మూ. శమ్యాః గురూష్టం కేశఘ్నం రూక్షం పీలుతుపి త్తలమ్. ౨౭౨
కఫవాతహరం భేది స్త్రీహార్షః క్రిమిగుల్మజిత్,
సతి క్తం స్వాదయత్పీలునాత్యుష్ణం తత్ప్రిదోషజిత్. ౨౭౩
అస్తాదల్పాస్తరగుణమైక్లజురం సవికఙ్కకతమ్,
పనసస్యఫలం తృష్ణావాతశ్లేష్మనిబర్హణమ్. ౨౭౪

వ్యా. జమ్మిపండు గురుత్వంబును ఉష్ణగుణంబును కలిగియుండును. తలమెక్కువల నూడించును. రూక్షగుణము కలిగియుండును. పీలు ఫలము (జరగోగుపండు) పిత్తమును వృద్ధి నొందించును. కఫవాతముల హరించును. మలమును భేదించును. స్త్రీహము, ఆర్కస్సు, కృమిరోగములు, గుల్మము, ఈరోగముల హరించును. కొంచెము చేదుగను మధురముగను ఉండువరగోగుపండ్లు కొంచెముగ నుష్ణమును జేయును. ప్రిదోషముల హరించును. గార పండును, పుల్లవెలగపండ్లును కొంచెమించుమించుగ నీగుణముల గలిగియుండును. పనస పండు దప్పిని వాతకఫములను హరించును.

—❧ మాదీఫలములగుణము ❧—

మూ. త్వక్తిక్తకటుకా స్నిగ్ధా మాతులుజ్గస్య వాతజిత్,
బృంహణం మధురంమాంసం వాతపిత్తహరం గురు. ౨౭౫
లఘుతిక్తహరం (తత్కేసరం) కాసశ్వాసహీధ్వామదాత్యయాః
ఆస్యశోషానిలశ్లేష్మవిబన్ధచ్ఛర్ద్యరోచకాః. ౨౭౬
గుల్మా దరాశ్శూలాని మన్దాగ్నిత్యం చ నాశయేత్.

వ్యా. మాతులుంగము (మాదీఫలము) యొక్కచర్మము చేదును కారమునుకలిగి స్నిగ్ధముగ నుండును. వాతమును హరించును. మాదీఫలములమాంసము (గిజరు) మధురమై శరీరమునకు పుష్టిని కలిగించును. వాతపిత్తములను హరించును. గురుత్వము కలిగియుండును. మాదీఫలములకేసరములు లఘుత్వముకలిగి కాసశ్వాసములను, ఎక్కిళ్లును, మదాత్యయ మును హరించును. ఆస్యశోష (నోరెండుట)ను, వాతకఫములను, మలమూత్రాది బంధ మును, వాంటిని, అరోచకమును, గుల్మమును, ఉదరమును, అర్శిరోగమును, కాలరోగ మును, అగ్నిమాంద్యమును పీసినిన్నిటిగూడ హరించును.

—❧ బీడిపండుగుణము ❧—

మూ. భల్లాతకస్య త్వజ్ఞాంసం బృంహణం స్వాదుశీతలమ్. ౨౭౭
తదస్థస్త్రిసమం మేధ్యం కఫవాతహరం పరమ్,

ఎఱ్ఱ జీడిపండుయొక్క చర్మంబును గిజదును శరీరమునకు పుప్పిని కలిగించును. మధురరసంబును శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. జీడివిత్తులు నివ్వవలె మిక్కిలి తీక్ష్ణమై యొడలిపైన బొబ్బలుగలిగించి పుండుచేయును. బుద్ధికిచాలహితకరము; కఫవాతముల ముఖ్యముగ హరించును. (ఇచ్చట 'ఆగ్నిసమం' అనుచోట చిత్రమూలమునకు సమానమైనగుణము కలది యనియు సర్థముచేయుట సమంజసముగ నున్నది).

❀ పూతిసీఫలగుణము ❀

మూ. పిచ్చిలం స్వాదు తిక్తోష్ణం విసర్పిష్ణుం కఫాపహమ్. ౨౭౮

పూతిసీఫలమస్వాస్థిక్రిమికృద్రోచనం హితమ్,

వ్యా. పూతిసీఫలము (పూతినపండు) పిచ్చిలముగను, మధురతిక్తరసములు కలిగినదిగను, ఉష్ణవీర్యముగను ఉండును. విసర్పమును, కఫమును హరించును. దానివిత్తులు క్రిములను కలిగించును. దుచిని పుట్టించును. మిక్కిలి హితకరమైనది.

మూ. నిదాఫలం పిత్తకరం తద్వద్ధాజ్ఞేరుకీఫలమ్, ౨౭౯

కషాయమధురం తీక్ష్ణం వాతలం కఫపిత్తజిత్ర,

వ్యా. నిదా (?) ఫలము పిత్తమునుజేయును జీబిలికపండు అటులనే కషాయరసముతోగూడిన మధురరసము కలిగియుండును. తీక్ష్ణగుణముకలది. వాతమును జేయును కఫపిత్తముల జయించును.

❀ ఓకపండుగుణము ❀

మూ. ఆప్లుం తిక్తాపహం హృద్యం పిత్తకృత్కరమర్దకమ్. ౨౮౦

మధురం కరమర్దం స్యాత్ తృష్ణాతిక్తాస్యనుత్ లఘు,

వ్యా. కరమర్దకము (ఓకపండు=కలివిపండు) పుల్లనిది నోటిచేదును పోగొట్టును. హృదయమున కనుకూలమైనది. పిత్తమును కల్గించును. తియ్యని (తీపికల) ఓకపండు దప్పిని నోటిచేదును పోగొట్టును. తేలికగ జీర్ణమగును.

❀ నిమ్మపండుగుణములు ❀

మూ. రోచనో దీపన స్తీక్ష్ణః సుగన్ధిర్బుఖశోధనః. ౨౮౧

మదహ్న (కరో)హరోహృద్యః వమిఘ్నో భుక్తవాసదః,

తృష్ణాశూలవిబన్ధః ఛర్దిశ్వాసహరో గురుః. ౨౮౨

జమ్బీరః కఫవాతః క్రిమిహో భక్తరోచనః,

వాతాహతం దంతశతం గురూష్ణం కఫపిత్తనుత్. ౨౮౩

వ్యా. నిష్కకాయ రుచిని బుట్టించును. జఠరాగ్నిని దీపింపజేయును. తీక్షణముగ నుండును. మంచుపరిమళమును కల్గించును. నోటిని శుభ్రపరచును. మద్యాదులచే గల్గిన మదము (తిక్క)ను హర్షమును హరించును. హృదయమున కనుకూలమైనది. వాంతుల పోగొట్టును. భుజింపబడిన యాహారమును యుక్తమైనస్థితి నుంచును. దప్పిని, శూలలను, మలబంధమును హరించును. వాంతులగల్గించు క్వాసమును హరించును. గురుత్వము కలిగి యుండును. జుబీరము (తీయనిష్కపండు) కఫవాతములను, క్రిములను హరించును. అన్నముపై రుచిబుట్టించును. వేరొకవిధమైన నిష్కపండు గురుత్వగుణముల గలిగియుండును. కఫపిత్తముల హరించును.

మూ. సూర్యాఫలస్తు మధురాష్ణుమనుష్టవీర్యం
తృష్ణావిదాహశమనం క్రిమికృత్సరం స్వాత్,
పుచ్చాఫలం సమధురం క్రిమికృత్కమాయం
పిత్తఘ్నమభ్రకజరం రసబస్థకారి.

౨౨౪

వ్యా. తుమ్మకపండు కొంచెము పులుపుతోగూడిన తీపురముగలది. శీతవీర్యముగలది. దప్పి, మంట వీనిని పోగొట్టును. క్రిములను బుట్టించును. సరగుణము కలది. కారుమినుము పండు తీపు వగరు రుచులుకలిగి క్రిములను కలిగించును. పిత్తమును హరించును. అభ్రకమును బూరణముచేయును. మఱియు రసమును బంధించుట కుపయోగించును.

— ౨౨ ఫలవర్గములో నుత్తమములు ఆధమములు —

మూ. దాడిమామలకం ద్రాక్షో ఖర్జూరం సపరూషకమ్,
గాజాదనం మాతులుజ్జం ఫలవర్గే ప్రశస్యతే.
ఫలానామవరం తత్ర లకుచం సర్వదోషకృత్,

౨౨౫

వ్యా. దానిష్కపండ్లు, ఉసిరికపండ్లు, ద్రాక్షపండ్లు, ఖర్జూరపుపండ్లు, చిట్టికపండ్లు, మొరళిపండ్లు, మాదీఫలములు, ఇవియన్నియు ప్రశస్తిగలఫలములలో నుత్తమములు. కష్టరేగుపండు పండ్లకాలిలో నధమము. ఇయ్యది దోషముల నన్నిటిని ప్రకోపింపజేయును.

— ౨౩ వర్ణనీయఫలములు —

మూ. శిశిరాఽర్కాశనివ్యాళక్రిమికృష్టమదేశజమ్.
అకాలసమ్మనం క్లిన్నం పురాణం చ త్యజేత్ఫలమ్,
ద్రాక్షోవివర్జితం శుష్కం తథామం బిల్వవర్జితమ్.

౨౨౬

౨౨౭

వ్యా. మంచుచేతను, సూర్యుని వేడిచేతను, సర్పము మున్నగు క్రూరజంతువులచేతను, పురుగులచేతను, వీనిసంబంధముచే చెడినపండ్లును, యుక్తముకానిదేశమున పుట్టినపండ్లును

అకాలమున ఫలించినపండ్లును (ఏదిననుపండ్ల కేదికాలమో దానినివిడచి యితరకాలమున ఫలించినపండ్లనుట), కుళ్లినపండ్లును, ప్రాతబడినపండ్లును గ్రాహ్యములు కావు. (కావున అట్టి దుష్టఫలముల భుజింపందగదు) మరియు ద్రాక్షపండ్లుకన్న తక్కినఫలములు ఎండినచో నవి గ్రాహ్యములుగావు. మారేడుదక్క తక్కినఫలము లెవ్వయిన పండకున్నచో నవియును గ్రాహ్యములుకావు. (ద్రాక్షపండ్లు ఎండినదియు, చిల్వఫలము పండకుండునదియు గ్రాహ్యములు. ఈరెండుదక్క తక్కినఫలములు ఎండినను, పండకుండినను గ్రాహ్యములు కావు అని భావము.)

ఇది ఫలవర్గము సమాప్తము.

జలవర్గః :—

అవతారిక:—“అనుపానం కరోత్యుర్జ్ఞాం తృప్తిం వ్యాప్తిం దృఢాన్తతామ్, అన్నసక్లాతకైథిల్యవిక్లిత్తిజరణాని చ” అను వాగ్భటవచనప్రకారము భుజించునపుడు జలమును అనుపానముగ జేసినచో మనస్సంతోషంబును తృప్తియు మున్నగుగుణములకలిగి భుజింపబడినయాహారము శిథిలమై తేలికగ జీర్ణమగునని తెలియుచున్నదిగాన భోజనమునకు ముఖ్యములైన ధాన్యకాకఫలవర్గములజెప్పి, వీడవ అట్టియాహారమునకు గుణోత్తేజనమును గలిగించుజలవర్గము ఈక్రింద చెప్పబడును.

— విం ద్రోదకము, దానిగుణము —

మూ. జలమేకవిధం సర్వం పతత్యైన్ద్రం నభస్థలాత్

తత్పత త్పతితంచైవ దేశకాలావచేక్షతే.

౨౦౮

ఖాత్పతతోస్మమవాయ్వరైః స్పృష్టం కాలానువక్తిభిః,

శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాద్యైః యథాసన్నం మహాగుణైః.

౨౦౯

వ్యా. నానావిధములగు నవాంతరభేదములుగల జలమంతయు జాతిచే నొకటే యగును. అయ్యది యింద్రునిచే ప్రేరేపింపబడి యాకసమునుండి పుడమికి దిగునుగాన వింద్రమనబడును. మరియు నాజలము దివమునుండి పుడమింబడుచుండునదియు పడి నదియు జాంగలాదిదేశములను, గ్రీష్మాదికాలములను ఆపేక్షించును. ఆకసమునుండి పడు చుండుజలము ఆయాకాలము ననువర్తించు చంద్రునిచేతను గాలిచేతను సూర్యునిచేతను స్పృశింపబడి, శీతము ఉష్ణము స్నిగ్ధము రూక్షము మున్నగుగుణముల కలిగియుండును. భూమిపైబడినజలము ఆభూమి కెట్టిగుణములు (శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాదిగుణములు) కలిగి యుండునో, ఆభూమిపైబడిన జలమునకు నట్టిగుణములే కలిగియుండును.

(అకసమునుండి క్రిందికిదిగుచుండుజలము ఆవృక్తరసంబును నిర్గుణంబునై యున్నను శీతాదికాలముల ననుసరించియుండు చంద్రసూర్యవాతసంబంధమునంజేసి అట్టిగుణముల గలిగియుండును. భూమిచయింబడినది భూమికి శీతాదిగుణములు కల్గవిధముగ దానిచయింబడిన జలముగూడ అట్టిభూమి సంబంధమునంజేసి శీతోష్ణాదిగుణవిశేషములు కలిగియుండు నని భావము.)

❧ ఉదక భేదములు ౨ ❧

మూ. తద్భావం ధారతామారే కారకం హైమమిత్యపి,
భౌమ తద్యాగతం తత్ర ధారం గజ్జాసముద్రజమ్. ౨౯౦

వ్యా. వైశిష్టిన నామాన్యజలము భౌమము, ధారము తాహరము, కారకము, హైమము నని భేదములుగలిగియు, అందు భూమియందుండునది భౌమజలము. గంగానది వలనను సముద్రమువలనను ధారగా మబ్బునుండి వెడలినది ధారజలము (అత్తిచెట్టు మున్నగు వానినుండి బిందువులుగ స్రవించునది తేహరము. ఉదయకాలమునందలి మంచుసీళ్లును తేహరము వడగండ్లజలము కారకము. మంచుగడ్డసీళ్లు హైమము.) (“యాభిరాదిత్యస్త పతి, తాభిః పర్జన్యో వర్షతి” అను శ్రుతిప్రమాణముచే వేసవికాలమున రవి పుడమి యందలిజలము నాకర్షించి యాజలమునే మేఘములమూలముగ వర్షించునని తెలిసెడిది. అయ్యది ధారవలన కల్గునదికావున ధార మనబడును. అందు గంగోదకమును పీల్చి దానినే ధారారూపముగ వర్షించిన గాంగ మనబడును. సముద్రోదకమును పీల్చి ధారగ వర్షించి నచో సాముద్ర మనబడునని భావము.)

❧ గంగోదకము, దానిగుణము ౩ ❧

మూ. గజ్జామ్బుజేవనం హృద్యం హ్లాదిబుద్ధిప్రబోధనమ్,
తన్వన్తక్తరసం మృష్టం శీతం లఘుమృతోపమమ్. ౨౯౧
సూర్యోద్భృతప్రయు క్తత్వాత్ లఘువాతకఘాపహమ్,
తై త్యజేవనసౌమ్యతై వ్యః పిత్తరక్తవిషార్తిజత్. ౨౯౨
యేనాభివృష్టమతులం శాల్యన్నం రాజతస్థితమ్,
అక్లిన్నమవివర్ణం చ తత్రోయం గాఙ్గం.....,

వ్యా. అట్టి గంగోదకము శరీరజలమును కలిగించును. హృదయమునకు చాల హితకరము. అహ్లాదమును కలిగించును. బుద్ధికి వికాసమును కలిగించును. తేలికగా నుండును. స్ఫుటముగాని రసము కలిగియుండును. పరిశుద్ధమైనది. స్పృశ్యముచేతను వీర్యముచేతను శీతమైనది. చులకనగ జీర్ణమగును. అమృతమునుబోలె త్రిదోషముల పనుస్థితినుంచి విమ

బాధను హరించును. మరియు నయ్యది శూర్యునిచే నాకర్చింపబడి వర్షింపబడినది యగుటం జేసి మిక్కిలి తేలికయై విశేషముగ వాతకఫముల హరించును. శీతగుణముగలిగి బలకరమై సౌమ్యగుణం బగుటంజేసి సి త్తర క్తమును విషముచే గలిగినబాధను నివర్తించజేయును.

పరియన్నమును పెండిపాత్రములో నునిచి యేవర్ష ధారోదకమును అందుబోసి నచో నాయన్నము నిర్మలమై వర్ణముచెడక అన్నము చెడకుండునో అట్టిజలము గాంగో దకమని యెరుంగునది.

— సాముద్రోదకము, దానిగుణము —

మూ. ....అన్యథా. ౨౯౩

సాముద్రం: తన్న పాతవ్యం మాసాదాశ్వయుజాద్విదా,

వ్యా. వైశిష్ణవలక్షణములకన్న విరుద్ధలక్షణములు కలిగినది సాముద్రోదకము. (ఏయుదకమును బోసినచో పెండిపాత్రమున నుండు పరియన్నము వివర్ణమై చెడిపోవునో అయ్యది సాముద్రజలమనుట). అట్టి సాముద్రజలమును ఆశ్వయుజమాసమునందుతప్ప యితరమాసములయందు పానముచేయంజుదు. (ఆశ్వయుజమాసమునందుమాత్రము వైశిష్ణవసాముద్రోదకము షడ్భ్యకర మనుట.)

మూ. యేన కేనాపి(యేనహి) వాతేన వారి ముఞ్చతి వానవః. ౨౯౪

తేన తేన హి దోషస్పృక్ స్పృశ్యతే తద్గుణేన చ,

వ్యా. సామాన్యముగ గాలిసంబంధముచే మేఘము వర్షించును. అట్టియెడ మేఘము ఎట్టిగాలిసంబంధముచే వర్షించునో అట్టిదోషమును గుణంబును ఆవాసస్థిత్తు కలిగియుండును. (గాలి దుష్టములైన విషాదులసంబంధము కలిగియుండినచో గాలి యోగవాహి (ఎట్టివస్తువుతో సంబంధముకల్గునో ఆవస్తువుయొక్కగుణాదులు కలిగియుండును) కావున అట్టివిషాదులయందలి చెడ్డగుణములు కలిగియుండును; అట్టిగాలియొక్క స్పృశ్యములకలిగిన వాసస్థిత్తి ఆగాలియొక్కదోషంబులును దుష్టగుణంబులును కలిగి యుండును. ఇతైరంగుననే మంచిగుణంబులును గాలియొక్కగుణభేదములబట్టి వాస స్థిత్తి యందును సంక్రమించును).

— జలమునకు ఋతువిశేషములగల్గు రసవిశేషములు —

మూ మధురంశి క్తమధురం కషాయమధురం తను. ౨౯౫

త్రిదోషశం త్రిదోషఘ్నం హేమస్తాదిఘతత్క్రమాత్,

వ్యా. హేమంతఋతువునందలి జలము మధురముగ నుండును. శిశిరఋతువునందు షేడుగను మధురముగను ఉండును. వసంతఋతువునందు వగరును లీపియు కలిగియుం

డును. గ్రీష్మఋతువున తేలికగ నుండును. వర్షఋతువునందలి జలము త్రిదోషముల ప్రకౌపింపజేయును. శరదృతువునందలి జలము త్రిదోషముల హరించును. ఇత్తైరంగన ఋతుభేదముచే వర్షోదకగుణము మారుచుండును.

వర్షజలమునకు ఋతుభేదముచే గల్గుగుణవిశేషములను చరకాచార్యు లిట్లుబడే శించిరి:—“ఋతాపృతా విహ ఖ్యాతాః సర్వవివాహ్యసోగణాః, ఈషత్కషాయమధురం సునూత్తం విశదం లఘు, అరూక్షమనభిష్మద్విసర్వం పానీయముక్తమమ్, గుర్వభిష్మద్వి పానీయం వాన్వికం మధురం నఙమ్, తనలఘునభిష్మద్వి ప్రాయశ్శరది వర్షతి, తత్తు యే సుకుమారాస్సృగ్భిః స్నిగ్ధభాయివృభోజనాః, లేహం భోజ్యే చ భక్ష్యే చ లేహ్యేపేయే చ శస్యలే, హేమస్తే నలిలం స్నిగ్ధం పృష్ఠం బలహితం గురు, కిష్కింతతో లఘుకరం శిశిరే కఫవాతజీతో, కషాయమధురం రూక్షం విద్యాద్వానన్దికం జలమ్, త్రైషక్తం త్వంభిష్మద్వి రూషమిత్యేష నిశ్చయః” వర్షోదకము ప్రతిఋతువునందును గుణములు మారుచుం డును. వర్షజలము సామాన్యముగ కొంచెముగ వగరుతోగూడిన తీపికలిగి సూక్ష్మవిశదలఘు గుణములు కలిగి, రూక్షముగాక సోతస్సులద్రవమును కలిగించకయుండినచో నయ్యది సరోత్తమము. వర్షర్తువునందు భారముకలిగి సోతస్సుల ద్రవించజేయునదియు, మధు రంబును, క్రొత్తదియు నైనజలమును వర్షించును. శరదృతువునందు మిక్కిలి తేలికయై సూక్ష్మమైనజలమును ప్రాయికముగ వర్షించును. ఈజలము సోతస్సులద్రవమును కలిగిం చదు. ఈజలము మిక్కిలి సుకుమారులకును, స్నిగ్ధపదార్థముల విశేషముగ భుజించువారి కిని, భక్ష్యభోజ్యపేయ లేహ్యపానీయాదులయందు విశేషముగ సుపయోగింపందగియుం డును. హేమంతఋతువునందు స్నిగ్ధంబును, శుక్రప్రస్థికరంబును, బలకరంబును, భారము గలిగినదియు నగుజలమును వర్షించును. అంతకన్న కొంచెము తేలికయైనజలమును శిశిర ఋతువున వర్షించును. ఆయ్యది కఫవాతముల జయించును. కషాయమధురరసములును, రూక్షగుణంబును కలిగినజలమును వసంతఋతువున వర్షించును. గ్రీష్మఋతువున జలము సోతస్సుల ద్రవించజేయుతుండును. ఇత్తైరంగన ఋతుభేదముచే గుణములు వర్షోదకము నకు మారుచుండు నని భావము.

—॥ గాంగోదకోత్పత్తికాలము ॥—

మూ. గాఙ్గమాశ్వయుజే మాసి ప్రాయో వర్షతి దేవరాట్. ౨౯౬
స్వాత్థ్యాం పయోదనిర్దుక్తం లఘుపథ్యతరం మతమ్,

వ్యా. ఇంద్రుడు ప్రాయికముగ నాశ్వయుజమాసమునందు గాంగోదకమును వర్షించును. సూర్యుడు స్వాతీగతుడై యుండునపుడు మేఘములనుండి విడువబడినజలము మిక్కిలి తేలికయై ఘృతముగ నుండును.

❖ పానార్హమైనజలము ❖

- మూ. హిమధాతుశిలాపృష్ఠవస్త్రాదిభ్యశ్చ్యుతం జలమ్. ౨౯౭
 హేమమృణ్మయపాత్రస్థం రక్షైద్భిన్నమణిప్రభమ్,
 ససుగన్ధగుణోపేతం స్పృష్టమర్కేన్ద్రియమారుతైః. ౨౯౮
 విధినా వత్స్యమాణేన వాసితం తత్ప్రదా భజేత్,
 తదభావే తు భూయిష్ఠమాన్తరిక్షానుకారియత్. ౨౯౯

వ్యా. మంచునుండియు, పర్వతములయందలి ధాతువులనుండియు, రాళ్లవైసం
 డియు, వస్త్రములనుండియు శారినయందకమును బంగరుపాత్రమునందైనను, మట్టికుండ
 యందైన నుంచి బగిలినమణినితోలె స్వచ్ఛముగ నుండుజలమును పచ్చకప్పురము పట్టివేరు
 మున్నగుసుగంధద్రవ్యములచే పరిమళింపజేసి, సూర్యునిచేతను చంద్రునిచేతను గాలిచే
 తను స్పర్శము కల్గునట్లుంచి, క్రింద “శుచిపృథ్వశీలే—సర్వరోగజిత్” (౩౦౩-౩౦౬)
 అను గ్రంథముచే జెప్పించడువిధిప్రకారము పదిలముగ నుంచబడినజలమును ఎల్లప్పుడు
 నుపయోగించదగును. వైశెష్ఠినగాళ్లోదకము దొరకనినాడు అంతరిక్షోదకముతో సమాన
 మైనజలము నుపయోగించవగును.

❖ జలమునకు భూమిభేదమున గల్గరసభేదము ❖

- మూ. శ్వేతే కషాయం తత్ స్వాదుకృష్ణే తిక్తజ్ఞాపాణ్డరే,
 సీలేకషాయమధురం దేశే లవణమూషరే. ౩౦౦
 సత్కారం కపిలే మిశ్రం మిశ్రే చామ్బుగుణాధికే,
 మధురం లవణాన్లుం తు భవేద్భూమిగుణాధికే. ౩౦౧
 లేబోఽధికే తు కటుకం కషాయం పవనాధికే,
 దివ్యానుకారీత్వవ్యక్తరసత్వాత్ ఖగుణాధికే. ౩౦౨

వ్యా. తెల్లనిభూమియందుండుజలము పగరుగలిగియుండును. నల్లనిప్రదేశమునందలి
 జలము తీపికలిగియుండును. పొండువర్ణముకలప్రదేశమునందలిజలము చేదుగనుండును.
 నీలవర్ణముగనుండుస్థలమునందలి యందకము పగరును తీపియు కలిగియుండును. చొటివట్టి
 ప్రదేశముననుండుజలము ఉప్పుగనుండును. కపిలవర్ణమైనస్థలమునందలియందకము కొంచెము
 తొరము (కారము) కలిగియుండును. వైశెష్ఠినవర్ణములతో రెండేసిమూడేసిరంగులు మిశ్ర
 ముగ నుండుస్థలమునందలిజలము ఆయావర్ణములకు ప్రత్యేకముగ జెప్పిన రెండేసిమూడేసి
 రసములు మిశ్రముగ గలిగియుండును.

మరియు (పుధిని, అప్పు, లేజన్ను, వాయువు, ఆకాశము, అను సీపంచభూత
 ములగుణములన్నియు భూమికి కలవు, కాని వానిలో నొక్కొకచోట నొక్కొక భూతము

యొక్కగుణ మధికముగ నుండును. అందు) జలగుణ మధికముగగలభూమియందలి జలము మధురముగ నుండును. భూమిగుణాధికమైన భూమియందలియుదకము ఉష్ణుచు పురుపుచు కలిగియుండును. లేజోగుణ మధికముగ నుండుభూమియందలిజలము కటురసము కలిగి యుండును. వాయుగుణ మధికముగ నుండుజలము కషాయరసము కలిగియుండును. ఆకాశము అవ్యక్తగుణము కావున అట్టి యాకాశాంశ మధికముగ నుండుజలము దివ్యోదక మునుబోలె నవ్యక్తరసమై యుండును.

❧ జలమునుంచవలసినపద్ధతి ❧

మూ. శుచిప్రకృతి తేజ్వత దేశైర్కృతవనాహతమ్,
ఆకాశశ్యామస్థో వాపి గుణభూయిష్ఠయా మృదా. 303
నిర్మితైరంగుళఘనైః ద్విచత్వారింశదున్నతైః
మధ్యేసమం సమాలత్యై త్రిచత్వారింశదఙ్గులైః. 304
పకుళస్య ఫలాకారైః స్నిగ్ధసీరస్థగ్నిర్మితైః,
బిలే నైకతగర్భే వా మూలే కుమ్భేర్ని వేశితైః. 305
ఆస్తరితసమం పీతం వాతపి త్రికపాపహమ్,
స్నిగ్ధం శీతం లఘు స్వచ్ఛం చక్షుష్యం ముఖరోగజిత్. 306

వ్యా. ఆకాశగుణమైనను ఉదకగుణమైనను అధికముగగల భూమియందలి మట్టిని దెచ్చి యామట్టిచే నొక అంగుళపరిమితమైనఘనంబును, నలవదిరెండంగుళములపరిమితకల యొత్తును, మధ్యభాగమున పంగరటింకరగాక సమమై నలవదిమూడంగుళముల విస్తీర్ణంబును కలిగి, పొగడకాయనుబోలి గుండ్రమైన యాకారముకలిగి, నున్ననై మెరపుగలిగి, అణు మాత్రమైనను సుదులేక నిర్మలముగ నుండునట్లు కుండలను చేయవలెను. పరిశుద్ధమై విశాలముగ నలుపు తెలుపురంగులుకలిగిన ప్రదేశమున సూర్యరశ్మియు గాలియు అద్దము లేక సోకుచుండును భ్రమజలమును వైజెప్పినరీతిగ నిద్ధముచేయబడిన కుండలచే గ్రహించునది. పిదప గుంకలత్రవ్వి యందు మంచి యిసుకనుబోసి వైజెప్పిననీళ్లకుండలను బదిలముగ నుంచునది. ఇత్తైరంగున నుంచబడినజలము ఆంకరక్ష (భూమివైబడకమునుపు వర్ష ధారలనుండి గ్రహించబడిన) జలమునకు సమానగుణములు కలిగియుండును. ఆజలమును పానముజేసినచో వాతపిత్తకఫముల హరించును. అయ్యది స్నిగ్ధంబును శీతంబును లేలేక యైనదియు స్వచ్ఛంబునై యుండును. నేత్రములకు మిక్కిలి హితకరము. నోటియందు కల్గరోగముల నన్నిటిని జయించును.

❧ హంసోదకము ❧

మూ. తప్తం తప్తా(ముష్ణా)ంశుకిరణైః శీతం శీతాంశురశ్చిభిః,

సమస్తాదప్యహోరాత్రం అగస్త్యోదయనిర్విషమ్.

302

శుచిహంసోదకం నామ నిర్మలం మలజిజ్జలమ్,

నాభిష్టస్థనవారూక్షం పానాదిష్వమృతోపమమ్.

30౩

వ్యా. పగటియందు సూర్యకిరణముల స్పర్శముచే కాగి వెచ్చనై రాత్రులయందు చంద్రకిరణములచే చల్లబడి అగస్త్యోదయముచే కీటలూతాదివిషముచే విడువబడి రేయిం బవలను పరిశుద్ధమై నిర్మలముగ నుండుజలము హంసోదక మనబడును. ఈహంసోదకము త్రిదోషముల వారించును. పడినెము మున్నగుబాధల గలిగించక రూక్షముగ నుండును. స్నానపానాదుల కన్నిటికిని అమృతమునుబోలె మిక్కిలి ప్రశస్తముగనుండును.

ఇచ్చట సీమిమర్శనము నెరుంగునది:—ఆకసమునుండి వర్ష రూపమునపచ్చుజలము రెండుతెరుంగులు. అందొకటి గాంగము. ఆకాశగంగలో నుండుజలమును మేఘములు గ్రహించి యాజలమును వర్షించిన నయ్యది గాంగము. దీనిలక్షణము “యేనాభివృష్ట మమలం...తత్తోయం గాఙ్గం” అనుశ్లోకమున జెప్పబడినది. దీనికి వ్యతిరేకలక్షణములు కలిగినది సాముద్రము. దీనిలక్షణము “అన్యథా సాముద్రం తన్న పాతవ్యం మాసాదాశ్వ యుజాద్విసా” అని చెప్పబడినది.

వర్ష ముకురియు మేఘములతోగూడ దుష్టములగుపురుగులు విషజంతువులు మున్నగు జంతువులు మెలగుచుండును గాన వానివలన గలిగినవర్షోదకమునందు విహాదినంబంధము తప్పక కల్గును. అగస్త్యు టుదయించినవెనుక అట్టివిషము వారించి జలము నిర్మలమగును. కావున ఆశ్వయుజమాసమునందు వర్షోదకమును గ్రహించి వైశెష్ఠినరీతిగ పదిలముగ నునిచి పానాదుల కుపయోగింపదగును. ఈయభిప్రాయముచేతనే “నపాతవ్యం మాసా దాశ్వయుజాద్విసా” అని చెప్పబడినది.

మరియు “ప్రవృత్తాయాం శరద్యస్తాల్ పశ్చాద్భ్యాతే ప్రవాత్యసి, హేమస్తే వాసి గృష్టియాల్ తజ్జలం మృణ్మయైర్లటై” అని తంత్రాంతరమున నున్నది. శరదృతువు గడచినను పడమటిగాలి పీచుచుండు హేమంకఋతువునందును వైశెష్ఠినజలమును వట్టి కుండలచే గ్రహింపదగునని యర్థము. ఈవాక్యమునుబట్టి యాశ్వయుజమాసమునకు మున్ను వర్షోదకము గ్రహింపదగుగాని కార్తీకమార్గశిరమాసములయందు నిషేధములేదని తెలిసెడి. ఈవిషయము జతుకర్ణతంత్రమున నిట్లు కంఠోక్తిగ జెప్పబడినది:—“వర్షాను చరన్తి ఘనైస్సహారగాః వియతివ కటలూతాశ్చ, యద్విషజ్జాప్తమపేయం భజలమగస్త్యో దయాత్సూర్వమ్” వర్ష ఋతువునందు మేఘములతోగూడ నర్పంబులగు కీటలూతాది విషజంతువులను ఆకసమున నంచరించును. కావున నాకాలమున వర్ష జలము విషముచే

దుష్టముగ నుండును. కావున నగస్త్యోదమునకు (అజ్వయజమానమునకు) పూర్వము అజలమును గ్రహింపజన దని భావము. కొందరాచార్యులు “అగ్నినవివ పరమాన్తరిక్షం గ్రాహ్యమ్” అని నుడివిరి. అశ్వయుజమానమునదక్క తస్మిన్మానములయందు అంతరిక్షజలమును గ్రహింపదగదని వీరిసిద్ధాంతము.

—● భౌమజలగ్రహణకాలము ౧౭—

మూ. సర్వేషామేవ భౌమానాం ప్రత్యూషే గ్రహణం (హిమమ్.)

తదా హి శీతమధికం సచాపాం ప్రవరోగుణః. 3౦౯

వ్యా. భౌమజలము తటాకాదిభేదములచే ననేకవిధముల నుండును. అట్టిభేదములు కలభౌమజలమును ప్రాకృకకాలమున గ్రహించనగును. ఆకాలమున జలము మిక్కిలి చల్లదనము కలిగియుండును. ఉదకమునకు చెప్పబడినగుణములలో చల్లదనము ప్రధానము కావున ప్రభాకకాలమున మిక్కిలి శీతలముగ నుండుటంజేసి యక్కాలమున భూమిగత జలమును గ్రహించుట మిగుల ప్రశస్తము.

—● భౌమజలభేదములు ౧౮—

మూ. తాటాకకౌపసారసచౌడ్వప్రాస్రవణవాప్యకై దారమ్. 3౧౦

ఔద్భిదపల్వలజాతం నాదేయం మృదుశిలోద్భవం భౌమమ్,

వ్యా. తాటాకము, కౌపము, సారసము, చౌడము, ప్రాస్రవణము, వాప్యము, కైదారము, ఔద్భిదము, పాల్వలము, నాదేయము, మృదుశిలోద్భవము (ఔపలము), నని భౌమజలము (భూమియందుండుజలము) పదునొకండు భేదములు కలిగియుండును.

—● తాటాకజలలక్షణము ౧౯—

మూ. కులోద్భవనీతం పరితః పరీతం తాటాకము క్తం తటబన్ధనేన.

వ్యా. వర్షము కురిసినప్పుడు భూమిపైబడి వ్యాపించియుండుజలము కాలువల మూలముగ నొకచోట (గొప్పపల్లమున)జేసి దానికి గట్టు బటువుగ నుండుటంజేసి యచ్చోట నిలిచినజలము తాటాకము (తటాకమున నుండునది) అని చెప్పబడును.

తాటాకజలలక్షణములు సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ప్రశస్తభూమి భాగస్థం నైకసంవత్సరోషితమ్, కషాయ మధురాస్వాదం తాటాకం సలిం స్పృశమ్” ప్రశస్తమైన భూమిభాగమునజేరి యచ్చటనే యనేకసంవత్సరములు నిల్కడగనండి వగరును తీపియు కలిగినజలము తాటాక మని భావము.

—● కౌప, సారసజలలక్షణములు ౨౦—

మూ. కౌపం గభీరేచస్పృతం గిరేర్వాస్పృతం స్థిరం సారసమేకతోమ్ము.

వ్యా. మిక్కిలి లోతుగలబావియందు నిల్కడగనుండుజలము కొవము. జలము పర్వతమునుండినవించి సరస్సులయందు స్థిరముగ నుండుజలము సారసము.

ఈలక్షణములు సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“భూమ్యుత్థాతసముద్భూతం ఇన్ద్రసీలమప్రథమ్, విమలం మధురాస్వాదం కొవం జలమదాహృతమ్, నద్వాత్మైల వరాద్వాపి సృతమేకాంతసంస్థితమ్ కుముదామృజనఃపృన్నం వారి సారసముచ్యతే” భూమిలో త్రవ్వబడిన బావియందుపుట్టి ఇంద్రసీలమణిబోలె నీలవర్ణమై నిర్మలమై మధురముగ నుండుజలము కొవమని చెప్పబడును. నదినుండియైనను, ఉన్నతమగుపర్వతమునుండి యైనను ప్రవహించి యొక్కచోట (గుంటలో) నిలిచి అల్లి తామర మొదలగువానిచే గప్పబడి స్థిరముగ నిలిచియుండుజలము సారసము (సరస్సున నుండునది) అని యర్థము.

—● చాండ, ప్రాస వణజలక్షణములు ●—

మూ. శ్వభ్రౌతశ్చనాం చౌడ్వామయత్నజాతాం

సానూద్భవం ప్రాసవణం గిరిణామ్,

వ్యా. రాళ్లబొరియలయందు ప్రయత్నములేక తనంతనే పుట్టినజలము చాండము; పర్వతముయొక్క చరియయందు పుట్టినజలము ప్రాస వణము.

సీలక్షణములు సుశ్రుతమున నిట్లున్నది:—“స్వయం శీర్ణం శిలాశ్వభ్రౌ సీలా త్వలనిధం జలమ్, లతావితానసంఘన్నం బువైక్వాణ్డేయ ముచ్యతే, కైలసానుసముద్భూతం స్పృష్టం వాతహిమాతతైః, లఘుశీతామలం స్వాదుస్పృతం ప్రాసవణం జలమ్” రాళ్ల యొక్కపల్లముల (పడియల)యందు తనంతనే జారిపడి నిలిచి నల్లకలువలతో నమానమైన వర్షముకలిగి తీగెలగుమిచే గప్పబడియుండుజలము చాండము, కొండలయొక్క చరుల యందు పుట్టి గాలిచేతను మంచుచేతను ఎండచేతను స్పృశింపబడి లేలికయై చల్లనై నిర్మలముగను మధురముగను ఉండుజలము ప్రాస వణము.

—● వాప్య, కైదారజలక్షణములు ●—

మూ. దీర్ఘైశ్చనా ఫేనయుతేన వాప్యం

క్షేత్రామ్బుకైదారమితి ప్రదిప్తమ్.

3౧౨

వ్యా. రాళ్లచేతను కున్నముచేతను పడికట్టుకట్టి బావివలె నిర్మింపబడినచోట నిల్కడగ నిలిచియుండుజలము వాప్యము. (నడబావియందలిజలము). వైరు పెట్టి మడిలో నుండుజలము కైదారము.

వాప్యజలక్షణము సుశ్రుతమున నిట్లున్నది:—“పాషాణై రిష్టకాభిర్వా బధాస్యా ధ్యాతుకూపవత్, వాహీనా ఖలువిక్షేయా కృతసోపచపక్షిణా” పలుగురాళ్లచేనైనను

ఇటికరాళ్లచేనైనను బావివలె కట్టి మెట్లు లోనికి దిగుటకు వసలిమార్గముగ కట్టినది వాని యనబడును. దానియందు నిలుకడగ నిలిచియుండుజలము వాళ్ళ మని భావము. (కైదార జలలక్షణము సుశ్రుతమున గానరాదు).

—❖ ఔద్భిద, పాల్వలజలలక్షణములు ❖—

మూ. యద్వాలుకాస్వమ్ముక రోద్ధృతాసు తదౌద్భిదం
పాల్వలమల్ప గతైః

వ్యా. భూమియందలియునుకను క్రవ్వి యెత్తి తోడినపుడు భూమిని వగులదీసికొని స్వయముగ భూమియందేపుట్టిన యూటజలము ఔద్భిదము. (ఇదియే కీసీరు అనబడును). భూమివైచుండు చిన్న చిన్నపడియలలో నుండుజలము పాల్వలము. (వల్లములలో నుండు జలము).

ఔద్భిదజలలక్షణము సుశ్రుతమున నిట్లున్నది:—“విదార్యభూమిముదూతం మహత్యాధారయాస్రవత్, యజ్జలంవేదితవ్యం తత్ ఔద్భిదం స్వాదు శీతలమ్.” తనంతనే భూమిని బ్రద్దలచేసికొని గొప్పధారగా వైకిడెడునది ఔద్భిదము. (భూమిని భేదించి పుట్టిన జలము). ఇయ్యది మిక్కిలి మధురమై కడుంగడు చల్లగ నుండును. (పాల్వలజలలక్షణము సుశ్రుతమున గానరాదు).

—❖ నాదేయ, ఔపలజలలక్షణములు ❖—

మూ. నాదేయమద్రిప్ర భవప్రవాహే వర్షోపలాదౌ ఫలమైన్దుకాస్తమ్.

వ్యా. పర్వతములనుండి ప్రవహించునదుల ప్రవాహజలము నాదేయము (నదీనం బంధజలము) అనబడును. వర్షధారలోనుండి పడురాళ్ల పడగండ్లు, దానివలన బుట్టినజలము ఔపలము. చంద్రకాస్తము మున్నగుమణులనుండి పుట్టినజలముకూడ ఔపల మనబడును.

నాదేయజలము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“నద్యాం కైలప్రసూతాయాం గోమేదకమణిప్రభమ్, ప్రశస్తభూమిభాగస్థం జలం నాదేయముచ్యతే.” పర్వతములయందు పుట్టినదలజలము ప్రశస్తమైనభూమిభాగమున నున్నది నాదేయజలము. ఇయ్యది గోమేదకమణిబోలినకాంతి కలిగియుండును. (సుశ్రుతమున ఔపలజలమును చెప్పియుండలేదు).

ఇతైత్రంగున సుపక్రమానుసారముగ వదునొకండు భౌమజలభేదముల లక్షణములు వేరువేరుగ జెప్పబడినవి. సుశ్రుతమున కైదార, పాల్వల, ఔపలములు అనుభేదములు మూటిని విడిచి తక్కిన కాపాదిభేదము లెనిమిదిటికిని ప్రత్యేకలక్షణములు చెప్పబడినవి.

అష్టాంగసంగ్రహమున వాగ్భటాచార్యులును:—“కాపం సారసతాటాకచాండ్య ప్రాసవశోద్భిదమ్, వాసీనదీతోయమితి తత్పునస్తన్యైకమష్టథా” అనువాక్యముచే నెనిమిది భేదములను జెప్పి వానిగుణాదులను ప్రత్యేకముగ నుడివెను. ఇవి సుశ్రుతసమ్మతము.

—౧౭ తాటాకజలగుణములు ౧౭—

మూ. తాటాకం వాతలం స్వాదు కషాయం కటుపాచి చ,

వ్యా. తాటాక (తటాకమునందలి) జలము వాతమును వృద్ధినించును. వగరును తీసియు కలిగి పాణమున కటువుగ నుండును.

—౧౮ కౌపజలగుణము ౧౮—

మూ. సత్కారం పిత్తలం కౌపం దీపనం నాతివాతలమ్, 3౧౪

వ్యా. కౌపజలము (బావినీళ్లు) కొంచెము తొరముగను పిత్తకరముగను ఉండును. అన్నిని దీపింపజేయును. కొంచెముగ వాతమును కలిగించును.

దీనిగుణము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడినది. “కౌపం స్వాదు త్రిదోషఘ్నం లఘు ష్ణ్యంచ సర్వదా.” ఈవాక్యముచేత కౌపజలము మధురముగ నుండు ననియు త్రిదోషహర మనియు ఎప్పటికిని ష్ణ్యకర మనియు తెలిసెడిది.

—౧౯ సారసజలగుణము ౧౯—

మూ. తృష్ణాఘ్నం సారసం బల్యం కషాయమధురం లఘు,

వ్యా. సారస (సరోవరమునందలి) జలము దప్పి నణచును. కఠిరబలమును కలిగించును. వగరును తీసియు కలిగి తేలికగ నుండును.

—౨౦ చౌండజలగుణము ౨౦—

మూ. చౌణ్డమగ్నికరం రూక్షం మధురం కఫసిత్తకృత్. 3౧౫

వ్యా. చౌండ (రాళ్లపడియలనుండు) జలము జఠరాన్నిని వృద్ధినించును. రూక్షముగ నుండును. తీసి కలిగియుండును. కఫసిత్తముల వృద్ధినించును.

—౨౧ స్త్రాస్తవణోదకగుణము ౨౧—

మూ. కఫఘ్నం దీపనం హృద్యం లఘు ప్రసవణోద్భవమ్,

త్యా. స్త్రాస్తవణోదకము కఫమును హరించును. అన్నిని దీపింపజేయును. హృదయమున కనుకూలము. తేలికగా నుండును.

—౨౨ వాఘ్యజలగుణము ౨౨—

మూ. వాతశ్లేష్మహరం వాఘ్యం సకటు స్వాదు పిత్తశమ్. 3౧౬

వ్యా. వాఘ్య (నడబావియందలి) జలము వాతకఫముల హరించును. కొంచెము కారంబును తీసియుకలిగి పిత్తమును వృద్ధినించును.

వాఘ్యజలగుణము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడినది. “సత్కారం కటువాఘ్యం పిత్తఘ్న కఫవాతజీత, లఘుల్బదోషం నుస్వాదు సవవాషీవ్యవార్చికమ్.” కొంచెము

ఉప్పుగను కారముగనుండు నడబావిసీర్లు త్రిదోషముల హరించును. ప్రొత్తగ్రవ్యబడి నడబావియందు వర్ష సంబంధములేక పుట్టినసీర్లు మిక్కిలి మధురముగ నుండును. తేలికగ నుండి స్వల్పముగ త్రిదోషముల కల్గించును. (ఈవాక్యముచేత రసభేదముచేతను, పురాణ నవీనభేదముచేతను, వాఙ్మజలమునకు గుణవిశేషములు చెప్పబడినవి.)

—౧౭ కై దారోదకగుణము ౧౭—

మూ. కై దారం మధురం ప్రోక్తం విపాకే మధుదోషకృత్,

వ్యా. కై దార (మడికయ్యలలోని) జలము రసవిపాకములయందు మధురముగ నుండును. త్రిదోషముల కలిగించును.

—౧౮ ఔ ద్విదజలగుణము ౧౮—

మూ. మధురంపిత్త శమన మవిదాహ్వాద్విదం స్పృతమ్. ౩౧౭

వ్యా. ఔ ద్విద (భూమిని భేదించి కలిగినరూట) జలము మధురముగ నుండును. పిత్తమును శమింపజేయును. విదాహకరము కాదు. దీనిగుణ మష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు వున్నది. “ఔ ద్విదం స్వాదు పిత్తఘ్నం దీపనం గురుశిఘ్నమ్.” ఈవాక్యముచేత ఔ ద్విదము దీపనకరం బనియు శౌంచెముగ గురుత్వము కలిగియుండు ననియు విశేషగుణము చెప్పబడియె.

—౧౯ పాల్వలోదకగుణము ౧౯—

మూ. తద్వత్పాల్వలముద్దిప్తం విశేషాద్దోషలం తు తత్,

వ్యా. పాల్వల (వడియలలోని) జలము ఔ ద్విదమునబోలె మధురంబును అవిదా హియునై యుండునుగాని విశేషముగ దోషముల వృద్ధి నొందించును.

—౨౦ నాదేయ, ఔ పలజలగుణములు ౨౦—

మూ. నాదేయం వాతలం రూక్షం దీపనం కటులై జసమ్. ౩౧౮

వ్యా. నాదేయ (నదీసంబంధమైన) జలము వాతమును వృద్ధి నొందించును. రూక్ష గుణము కలిగియుండును. ఔ పల (వడగండ్ర) జలము అగ్నిని దీపింపజేయును. కటురస మును కలిగియుండును.

నదీజలగుణము సంగ్రహముగ నిట్లు చెప్పబడినది:—“అనభివ్యద్ధి నాదేయం కటుకం కఫపిత్తజిత్, విశదం వాతలం రూక్షం అనవస్థితలాఘవమ్.” నదీజలము కటురసము కలిగి యుండును. కఫపిత్తములను హరించును. విశదగుణము రూక్షగుణము కల్గి శౌంచెము వాత మును కలిగించును. ఒకకాలమున లఘుత్వంబును ఒకకాలమున గురుత్వంబును (నియతము లేక) కలిగియుండును. సోకప్పుల స్రవించనేరదు. ఇతైఃతంగున తాటాకాదిలక్షణానుసార ముగ నానిగుణములు వేరువేరు జెప్పబడినవి.

— శ్రీ కొన్ని నదీవిశేషముల జలగుణములు —

మూ. పశ్చిమోఽధిగాభీప్రువహా యాశ్చామలోదకాః,
పథ్యాస్సమాసాత్తానద్యః విపరీతాస్తత్రోఽన్యథా. 3౧౯

వ్యా. పడమటిసముద్రమున జేరునవియు, మిక్కిలి శీఘ్రముగ ప్రవహించునవియు, నిర్మలమైనజలము కలిగినవియు నగునదులయందలి నీళ్లు మిక్కిలి వ్యభిచరములు. ఇవి సామాన్యముగ జేష్ఠబడినది. వైజేష్ఠినలక్షణములకన్న విపరీతములగు లక్షణములు కల నదులు సామాన్యముగ నవ్యభిచరములు.

— శ్రీ హిమవంతమునను మలయమునను పుట్టిన నదులజలగుణము —

మూ. ఉపలాస్ఫాలవిక్షేపవిచ్ఛేదైః భేదితోదకాః,
హిమవన్తలయోద్భూతాః పథ్యాస్తావన చ స్థిరాః. 3౨౦
క్రిమిశ్లేషదహృత్కృత్తిరోరోగాన్ ప్రకుర్వతే,

వ్యా. హిమవత్పర్వతమునందును, మలయపర్వతమునందును పుట్టిన నదులు రాళ్లపై బడి యభిఘాతమునొంది నీటిదోషముంతయు పోయి తేటగ నుండును కావున ఆనదుల జలము వ్యభిచరము. మరియు నాపర్వతములయందు పుట్టి ప్రవహించక స్థిరముగనుండు జలము కలనదులు క్రిమిరోగమును, శ్లేషదహము (బోదకాలు = ఏనుగుకాలు)ను, రొమ్ము నొప్పిని, కంఠరోగములను, శిరోరోగములను కలిగించును.

— శ్రీ కొన్ని దేశములయందలి నదీజలగుణవిశేషములు —

మూ. ప్రాచ్యావన్త్యాపరాన్తోఞ్ఞా దుర్నామాని మహేంద్రజాః. 3౨౧
ఉదరస్థిపదాతక్మాన్ సహ్యావిస్థభవాః పునః,
కుష్ఠపాణ్డుశిరోరోగాన్ దోషఘ్నైః పారియాత్రజాః. 3౨౨
బలపౌరుషకారిణ్యైః సాగరామ్భస్త్రిదోషకృత్.

వ్యా. ప్రాచ్య (గౌడ) దేశములయందును, ఆవన్త్య (మాలవ) దేశమునందును, ఆపరాన్త (కొంకణ) దేశమునందును పుట్టిన నదులును, మహేంద్రపర్వతమున పుట్టిన నదులును దుర్నామరోగమును ఉదరరోగములను శ్లేషదములను కలిగించును. సహ్యాపర్వతమునందును వింధ్యపర్వతమునందును పుట్టిన నదులు, కుష్ఠరోగమును, పాండురోగమును, శిరోరోగములను కలిగించును; (కావున వైజేష్ఠబడిన నదులజలము పానాదులకు దగ దనుట.) మరియు పారియాత్రపర్వతమున పుట్టిన నదులు త్రిదోషములహరించును. బలమును శుక్రమును మిక్కిలి వృద్ధినిొందించును; (కావున అట్టి నదులజలము పానాదుల కర్లమనుట.) నముద్రోదకము త్రిదోషముల వృద్ధినిొందించును. (కావున గ్రాహ్యముకాదు).

— ఋతుభేదముచే తటాకాది జలావయోగనిర్ణయము —

మూ. వాసీతటాకసంజ్ఞాతం హితం హేమస్తశీతయోః. 3 ౨౩

కౌపం వసంతే చౌడ్డామ్బుసరః ప్రస్తవణోద్భవమ్,
గ్రీష్మవర్షాసు కౌపం చ సర్వం శరది శస్యతే. 3 ౨౪

వ్యా. వాసీజలమును తాటాకజలమును హేమంత శీతఋతువులయందు వయోగింపవగును. కౌపాదకమును వసంతఋతువునందు వయోగింపవలయును. గ్రీష్మవర్షఋతువులయందు చౌండసారస ప్రస్తవణోదకములను కౌపాదకము నుపయోగింపవలెను. శరదృతువునందు తాటాకాదిజలముల నన్నిటి నుపయోగింపవగును.

— నారికేళోదకగుణము —

మూ. నారికేళో (నాలికేరీ) దకం స్నిగ్ధం స్వాదువృష్యం హిమం జలమ్,
తృష్ణాపిత్తానిలహరం పరం వస్త్రీనిశోధనమ్. 3 ౨౫

వ్యా. టెంకాయనీళ్లు స్నిగ్ధముగను మధురముగను ఉండును. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. చల్లగ (శీతవీర్యముగ) నుండును. తేలికగజీర్ణముగను. దప్పినిశిత్రవాళములను హరించును. అన్నినిదీపింపజేయును. వస్త్రీని శుభ్రముచేయును.

— ఆ త్రినీళ్లగుణము —

మూ. ఉదంబరజలం గ్రాహికషాయం మధురం హిమమ్,
దాహప్రమేహాతీసారతృష్ణాస్పృగ్ధరిణౌ హితమ్. 3 ౨౬

వ్యా. ఆ త్రిచెట్టునుండిన విందునీళ్లు (ఆత్రికల్లు) నిరాకంకముగవెడల మలాదుల నిలుపును. వగరునుతీసియుకలిగి శీతవీర్యముగనుండును. తాపము, ప్రమేహము, అతిసారము, దప్పి, రక్తక్రందరము, అనునీరోగములుకలవారికిమిక్కిలి హితకరము.

— తాటికాయనీళ్లమున్నగువానిగుణములు —

మూ. తాలజం తరుణం తోయం పిత్తానిలహరం గురు,
మూలామ్బుకౌల్తల్యాదీనాం స్వస్వకారణవద్ధృతైః. 3 ౨౭

వ్యా. తాటికాయలాని లేతనీళ్లు పిత్తమును వాతమును హరించును. గురుత్వము కలిగియుండును. బూరుగచెట్టుమున్నగువృక్షములవేళ్లవలనబుట్టిజలము దానిదానికి కారణములైన వృక్షములగుణములు కలిగియుండును.

— చంద్రకాంతజలము, దానిగుణము —

మూ. చంద్రకాంతోద్భవం రక్షోవిషపిత్తజ్వరాపహమ్,
చరాచరాణామహితం తౌషారంత్యగ్నినాశనమ్. 3 ౨౮

వ్యా. చంద్రకాంతపుమణులనుండి స్రవించుజలము పిశాచాదులను విషమును పిత్రమును జ్వరమును హరించును. ప్రాతఃకాలమునవడిన నీరుతొఱుహరము. ఈజలము అగ్నినిచెరచునుగాన నీజలము చరాచరములకు పశ్యకరము కానోపదు. చంద్రకాంతజలము ఔషధభేదమున చేరినది. సింహావలోకనస్వాదుముగ నిచ్చటచెప్పబడినది.

—౧౭ కారక, హైమజలములగుణములు ౧౭—

మూ. అతిశీతం గురుశ్లేష్మవాతశం కరకోద్భవమ్,

హైమోదం శ్రమమూర్ఛాఘ్నం రూక్షం పుష్పానుగం హిమమ్.

వ్యా. (వడగండ్లవలనగలిగినజలము కరకోద్భవము, కారకము ననిచెప్పబడును.) వడగండ్లనీళ్లు మిక్కిలిచల్లగను భారముగను ఉండును. కఫవాతములవృద్ధినిొందించును. (మంచువలనపుట్టినజలము హైమము.) అయ్యది శ్రమమును మూర్ఛను హరించును. రూక్షగుణము కలిగియుండును. శీతవీర్యమై ఋతురక్తమున కనుకూలముగ నుండును.

(ఇచ్చట నీవిషయము నెఱుంగునది:—లోయవర్గమున తొలుత భౌమ, ధార, తొఱు, కారక, హైమభేదములచే నైదువిధములగు జలభేదము చెప్పబడెను. గాంగసాముద్రాదిభేదములచే ధారజలమును, తాటాకకొపాదిభేదములచే భౌమజలంబును, వానివానిలక్షణగుణాదులను వివరింపబడినవి. పిదప ఉడుంబరకాల్పలాదితొఱుజలంబులను చెప్పబడినవి. పిదప కారకహైమజలములగుణాదులను చెప్పబడినవి. ఇత్తెఱుంగున భౌమాదిపంచవిధజలంబులు, వానిలక్షణగుణాదులను పూర్తిగ వైగ్రంథమున వివరింపబడినవి.)

—౧౮ పానార్హజలలక్షణము ౧౮—

మూ. అగస్తమవ్యక్తరసం శీతం తృష్ణాహరం లఘు,

అచ్ఛం చ తోయం గుణవత్ విపన్నం స్యాద్విపర్యయే. 33౦

వ్యా. వాసనయు తీపు మున్నగురసంబులను స్ఫుటముగ గానరాక లీనమై నల్లదనముగలిగి, తేలికయై, స్వచ్ఛముగ నిగనిగలాడుచు, దస్మి నణచుశక్తి కలిగినజలము మిక్కిలి గుణవంతముగ నుండును. (గాన అట్టిజలము పానమున కర్హముగ నుండును.) వైశేష్యగుణములకు విరుద్ధములగు గుణములగలిగినజలము చెడ్డది. (కావున పానార్హము కాదు.) వాసనయు రసంబులును స్ఫుటముగ తెలియుచు చల్లదనము లేక బద్ధవై కలకబారి యుండుజలము దస్మి నణచదు. అదియే దుష్టజలమునట.

—౧౯ దుష్టజలము ౧౯—

మూ. న పిచేత్పజ్జుశై వాలతృణపఞ్ణావిలాస్తృతమ్,

సూర్యేన్ద్రుపవనామృష్టమభివృష్టం ఘనం గురు,

ఫేనిలం జన్తుమత్తంతం దన్తగ్రాహ్యతిశైత్యతః,

అనార్తవం చ యద్వివ్యమార్తవం ప్రథమం చ యత్. 339

వ్యా. బురద, పాచితీగలు, గడ్డిపాచలు, ఆకులు మున్నగువానిచే గప్పబడి కలక బారినజలంబును, సూర్యునిచేతను చంద్రునిచేతను గాలిచేతను స్పృశించబడనిజలంబును, అప్పుడే వర్షించినజలంబును, చిక్కగను బారముగను ఉండజలంబును, పురుగులొగూడిన జలంబును, పురుగులు మున్నగుజంతువులతోగూడినజలంబును, వేడిగనుండుజలంబును, మిక్కిలి చల్లదనముచేత పండ్లుకిట్టికొనునట్లు చేయుజలంబును సానమునకు అర్హముకాదు. మరియు అనార్తవమైన దివ్యోదకము పానముజేయజనదు. (వర్షముతువునతప్ప తక్కిన కాలమున వర్షించుదివ్యోదకము అనార్తవము. అట్టి యనార్తవదివ్యోదకము త్రాగదగదని భావము.) మరియు వర్షముతువున వర్షించిన అర్తవదివ్యోదకమును తొలుడొలుత. వాన కురియునప్పుడు పానముజేయజనదు. (అట్టి ప్రారంభదకయందు సాలెపురుగులు మున్నగు విషజంతువులమలమూత్రవిషాదినంబంధమునంజేసి వర్షోదకము చెడియుండును కావున వర్షప్రారంభమున దివ్యోదకము అర్తవమైనను పానార్హము కాదనుట. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు 'ప్రథమంచ యత్, లూతాదిజన్తు విజ్ఞాత్ర విషసంక్లేషదూషితమ్' అని కంఠోక్తిగ జెప్పెను.)

ఇచ్చట అర్తవశబ్దమున బుతు పనగ వర్షశరదృతువులు నాల్గమాసములును గ్రహింప బడును. శరదృతు జలము అగస్త్యోదయముచే కీటలాతాదివిషనిర్దుక్తమగును కావున ప్రతస్తమైన దని వైనిశెప్పబడినది. కావున బుతుశబ్దముచేత నాల్గమాసములును గ్రాహ్యములు. అనాల్గమాసములయందలి వర్షోదకము అర్తవము. ఇతరకాలమునందలివర్ష జలము అనార్తవము నని యెఱుంగునది.

❧ దుష్టజలమును చక్కజేయువిధము ❧

మూ. త్రిరాత్రముపీతం తచ్చ ప్రసన్నమమృతోహమమ్,

అభివృష్టం; విహీనస్య దోషాః స్ఫుర్భాదినంశ్రయాః. 333

దోషాః స్ఫుర్భేదపి శైతోశ్శీఘ్రే పైచ్చిల్యానీలవర్ణితాః,

రూపే రసే రసవత్త్వీ గన్ధే దుర్బంధసంభవః. 334

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ అనార్తవమైనదివ్యోదకంబును, అర్తవమైనను త్రొత్తగ బుతుప్రారంభమున వర్షించబడిన దివ్యోదకంబు పానార్హముకాదు; వర్షోదకము భూమి వైబడి పంకశైవాలాదులచే చెడినపుడు అట్టిదుష్టమైన యుదకమును మూడురాత్రుల కాలము ఒకపాత్రమునందు నిశ్చలముగ నుంచినచో నయ్యది తేటగ తేరి మడ్డియంతయు

పాత్రలో క్రిందిభాగమున నిలిచి నిర్భవమగును కావున నయ్యది యమృతమునుబోలె పానార్థమగును.

గుణహీనమైనజలమున దోషములు స్పర్శ, రూప, రస, గంధముల నాశ్రయించి సంభవించును. అందు మిక్కిలి చల్లదనంబైనను మిక్కిలి వేడియైనను కలిగినజలము స్పర్శమున దుష్టమైనది. పిచ్చిలమై కొంచెము నీలవర్ణమైనజలము రూపముచే దుష్టము. మధురాదిరసములు స్ఫుటముగ గానవచ్చినజలము రసముచే దుష్టము. దుర్గంధము కల్గినజలము గంధముచే దుష్టము.

మరియు దుష్టజలమును బాగుచేయువిధము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పుబడినది:—“ఘనవస్త్రపరిసాదైః త్పుద్రజస్త్యభిరక్షణమ్, వ్యాపన్నస్యాస్య తపమగ్నస్త్విర్క్యాయనస్థితైః పర్ణిమూలబిగ్రస్థి ముక్తాకతకతైవలైః, వస్త్రగోమేదకాభ్యాం వా కారయేత్తత్ప్రసాదనమ్. పాటలకరపిరాదికుసుమైర్గఢనాశనమ్.” దుష్టములగు నూత్నములైన పురుగులు మున్నగుజాతువులచే చెడినజలమును దట్టమై నిర్మలమైనగుడ్డచేత వడగట్టునది. ఋద ప్రాచిగడ్డి ఆకులు మున్నగువాని సంబంధముచే జలముచెడి దుర్గంధముతో గూడి యుండునెడ వైశెష్ఠినరీతిగ తొలుత వడగట్టి పిమ్మట ఎండలోనైనను నిప్పులోనైనను, నిప్పునకాలిన యిసుపుగుండుచేనైనను అనీళ్లను కాచి, మోదుగ వేరు, తామరదుంపలు, ముత్యములు, చిల్లగింజలు, నామతీగెలు, వస్త్రము, గోమేదకముణి, వీనిచే తేరునట్లుచేసి సిదప పాటలపువ్వుము, కరపిరపువ్వుము మున్నగువాననగల పువ్వుల నం దునిచినతో దుర్గంధముపోయి జలము శుభ్రమగును. అయ్యది పానార్థమగును.

—● జలమయొక్కవీర్యవిపాకములచే గల్గినదోషములు —●

మూ. శీతం పీతం విషం కుర్యాత్ కుక్షిరోగం స పీనసమ్,

వీర్యే దోషాత్ విపాకే తు చరాద్విష్టభ్య జీర్యతి. 33గి

వ్యా. మిక్కిలి చల్లగానుండువీర్యము కలజలమును పానముచేసినచో వీర్యదోషము చేత కుక్షిరోగమును పీనసము (ఓడిసెము)ను కలిగించును. జలము విపాకమున చెడ్డదిగా నున్నపుడు అట్టిజలము చిరకాలమునకు మలమును బంధించి జీర్ణమగును. (ఇచ్చట విషకట్టమునకు జల మని యర్థము.)

—● జలపానమున కొన్నినియమములు —●

మూ. పానీయం న తు పానీయం పానీయేఽన్యప్రదేశజే,

అజీర్ణే క్వధితం చామే పక్ష్యే జీర్ణేఽపి నేతరత్.

33౬

శీతే విధిరయం త వై త్వజీర్ణే శిశిరం త్వజేత్,

వ్యా. ఒకదేశమునందలిజలమును త్రాగినయెడ ఆయ్యది జీర్ణముకాక ముచువు వేరొందుదేశమునందలి జలమును త్రాగంజనుడు. (బావియందలిసిట్లు త్రాగి ఆది జీర్ణము కాకుండునపుడే మరల తటాకాదిజలమును పానముచేయకూడదు. ఇత్రైణుగుననె సార సాదులకుగూడ నెఱుంగునది). మరియు చల్లనిసిట్లు త్రాగి ఆది జీర్ణము కాకుండునపుడు వేడిసిట్లు త్రాగకూడదు. వేడిసిట్లు త్రాగి ఆది జీర్ణమైనపుడును చల్లనిసిట్లు త్రాగకూడదు. ఇది కాగి చల్లారినజలమునకు జెప్పిన నియమము. కాగి వేడిగ నుండుజలమును త్రాగినపుడు ఆజలము జీర్ణము కానప్పుడు చల్లనిసిట్లు త్రాగంజనుడు.

❧ ఉదకప్రాశస్త్యము, జలపానావశ్యకత్వము ❧

మూ. పానీయం ప్రాణినాం ప్రాణాః విశ్వమేవ హి తస్యయమ్. 332
అతోఽత్యస్తనిషేధేన న క్వచిద్వారి వార్యతే,

వ్యా. సకలప్రాణులకు ప్రాణాధారమైనది జలము. చరాచరస్రపంచమంతయు జలము నాధారముగ జేసి యున్నది. కావున జలపానము ఒకప్పుడును సర్వాత్మ నా నిష్పిధము కాదు. (జలము సకలప్రాణులకును ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారము కావున ఒకవేళ వేడిసిట్లును, కొన్ని సమయములయందు చల్లనిసిట్లును, కొన్ని వేళల కాగిచల్లారినసిట్లును, కొన్ని సమయములయందు బొప్పిములతోగూర్చియు, ఆయాకాలిలోవరోగాదుల ననుసరించి తత్తదనుగుణముగ సిట్లు త్రాగవలెనుకాని బొత్తుగ సిట్లును త్రాగ కుండదగదనిభావము.) ఈవిషయమునే అష్టాంగసంక్ల)హమున నిట్లు చెప్పియున్నది: —“క్వచిదుష్టం క్వచిచ్ఛీతం క్వచిక్రస్వధిశీతలమ్, క్వచిచ్ఛేషజనంయుక్తం నక్వచిద్వారివార్యతే.” ఈవాక్యముచేత సుచకపానము అవశ్యక మని స్ఫుటమగుచున్నది.

మరియు జలము జగత్తుకును ప్రాణము ప్రాణులు మున్నగువానికి ముఖ్యమైన యాధారముగ నుండునని “ఆపోవా ఇదం సర్వం విశ్వాభూతాన్యాకష ప్రాణావా ఆహః... రాప ఓమ్” అనుశ్రుతివాక్యము కాసించినది. ఈయభిప్రాయమునే వాగ్భటాచార్యుడు అష్టాంగసంగ్రహమున “అన్న పానేషు సలిల మేవశ్రేష్ఠం సర్వరసయోనిత్వాత్, సర్వభూత సాత్త్వాత్, జీవనాదిగుణయోగాచ్చ” అనువాక్యముచే జెప్పెను.

❧ జలపానము లేనందున గల్గునుష్కడప్రమాలు ❧

మూ. అస్యశోషాజ్లసాదా వా మృత్యుర్వా తదలాభతః. 33౮

వ్యా. దష్టికలిగినపుడు జలమును త్రాగనిచో గొం తెండును. శరీరము కృశించి బడలను. ఒకవేళ మరణముకూడ సంభవించును. కావున దష్టి యెత్తినపుడెల్ల జలమును త్రాగవలెను.

జలపానవిధము, సుయోగాఽతియోగములగుణదోషములు

మూ. కేవలం సౌషధం పక్ష్యం ఆమముష్ణం హిమం చ యత్,
సంవీక్ష్యమాత్రయాచుక్తం అమృతం; విషమన్యథా. 33౯

అతియోగేన సలిలత్వస్యతోపి ప్రయోజితమ్,
తస్మాదయోగవాహేన లాఘవాన్నచ యోజయేత్. 3౪౦

వ్యా. అట్టిజలమును కేవలము జలమాత్రమునైన, ఔషధములగూర్చియైన కాచి యుష్ణముగ నైన చల్లగ నైన నుపయోగించవలెను. లేక చల్లనినీళ్లనైనను, వైశిష్ట్యవిధముగ కాచి చల్లారినినీళ్లనైనను సమయమును గమనించి త్రాగవలెను. వైశిష్ట్యబడివిధముగ నీళ్లు త్రాగునపుడు ఆయాదోషాదులను పరిస్థితులను గమనించి తదనుకూలముగ తగినపరిమాణము గల్పించి త్రాగినచో నమృతమునుబోలె జీవనాధార మగును. అటుగాక మితిమిరి త్రాగినచో విషమునుబోలె ప్రాణాంతక మగును; కావున దప్పి యధికముగ నున్నను, తగిన మాత్రము గల్పించి యుపయోగింప నగునుగాని మితిమిరి త్రాగజనదు. యుక్తియుక్తము గాక పలుమారు జలమును నియమములేక త్రాగజనదు.

కోష్ఠ(కొంచెము వెచ్చనైన) జలమును పానముజేయదగినవారు, దానిగుణము
మూ. ఆమవిష్టమృయోః కోష్ఠం నిష్పిపాసోఽపి తత్పిబేత్ (జలంపిబేత్),
యావన్తి క్లేదయన్త్యాస్యం అతిక్లేదోఽగ్ని నాశనః. 3౪౧

పిబద్ధకఫవాతాభ్యాం ముక్తామాశయబధనః,
పచ్యతే షీప్రమాహారః కోష్ఠతో యద్రవీకృతః. 3౪౨

వ్యా. భుజించుబడినయాహారము జీర్ణముకాకుండునప్పుడును, కఫవాతములు ఆమాశయమున బంధింపబడియున్నపుడును దప్పి లేకున్నను కాగి కొంచెము వేడిగ నుండునీళ్లు త్రాగవలెను. ఎంతనీళ్లచేత నోట ద్రవముపుట్టునో అంతనీళ్లు త్రాగవగును. అంతకన్న నధికముగ నీళ్లు త్రాగినచో జాతరాగ్ని నశించును. కావున మితముగ నోట ద్రవముపుట్టునంత జలము త్రాగవలెను. ఇతైతంగున మితముగ త్రాగినచో కఫవాతములు బంధమువదలి ఆమాశయమున బంధమును వదలి అందు కఫవాతములచే నిరోధింపబడిన యాహారము పట్టువదలి కొంచెముగ వేడియైనజలముచే ద్రవముకలిగి అతిశీఘ్రముగ పచించుబడి జీర్ణమగును. కావున అట్టిసమయమున దప్పిలేకున్నను కొంచెముగ వేడిగ నుండుజలమును మితముగ త్రాగవలెను.

శీతజలపానాన్వర్తులు

మూ. అనవస్థితదోషాగ్నేః వ్యాధిక్షీణబలస్యచ,

నాల్పమప్యామముదకం హితం తస్మిన్ప్రిదోషకృత్. 383

వ్యా. వాతాదిదోషంబులును జాతరాగ్నియు నొకటిని నుండక అప్పుడవుడును పలుకెఱుగుల మారుచుండునేని అట్టివారికిని, వ్యాధులచే శరీరము కృశించినవారికిని, బలము నశించినవారికిని, చల్లనిసీళ్లు కొంచెమైన పానముచేయందగదు. అట్టివారికి చల్లనిసీళ్లు ప్రిదోషముల బ్రోపింపజేయును (కావున పుష్కరము కాదనుట).

— సర్వజలపాననిషిద్ధులు —

మూ. తేజసః ప్రతిపక్షత్వాన్నస్యాగ్నిర్వృష్టయేజ్జలం,
సర్వమేవ తథాస్యస్థస్థిహృద్దధిగుల్మినః. 384

పాణ్డూదరాతిసారోఽర్శోగ్రహణీదోషశోషిణః,
కుషమేహప్రతిశ్యాయ జ్వరారుచ్యక్షిరోగిణః. 385

వ్యా. అగ్నికి జలము ప్రత్యక్షవిరుద్ధమైనది కావున జతరాగ్ని మందగించి యుండునపుడు చల్లనిసీళ్లునైనను వేడిసీళ్లునైనను, మరియేవిధమైనసీళ్లును త్రాగకూడదు. మరియు నేత్రాభివ్యంధిరోగము, స్థిహృద్దధిరోగము, విద్రధివ్రణము, గుల్మము, పాండురోగము, మహాదరము, అతిసారము, అర్శిరోగము, గ్రహణీరోగము, శోషరోగము, కుష్ఠము, ప్రమేహము, పీనసము (పడిసెము), జ్వరము, అరోచకము, అక్షిరోగము అను నీవ్యాధులయందును ఏవిధమైనజలమును పానముజేయంజనదు. (దప్పి యెత్తినపుడు ఏవిధమునైన మితముగ జలపానముజేయవలెనని “నక్వచిద్వారివార్శుతే” అనువాక్యముచే జెప్పబడినది. కావున ఆయావ్యాధ్యనుసారముగ యథోచితముగ నీళ్లు త్రాగవలె నని యెఱుంగునది. ఈవిషయము క్రిందచెప్పబడును.

— వైచెప్పినవ్యాధులయందు జలపానమున కుపాయము —

మూ. కామమల్పమశక్తే తు పేయమకాషధసంస్కృతమ్,
ఋతే శరన్నిదాఘాభ్యాం పిబేత్స్వస్థోఽపి చాల్పశః. 386

వ్యా. వైచెప్పినవ్యాధులయందు మిక్కిలి దప్పిచే అశక్తముగ నున్నపుడు బోషధములచే సంస్కరింపబడినజలమును స్వల్పముగ త్రాగవలెను. శరదృతువునందును, ఎండకాలమునందును స్వల్పముగ నుండువారునుకూడ మిక్కిలి స్వల్పముగ నీళ్లు త్రాగవలెను.

— భోజనకాలమున జలపాననియమము —

మూ. భుక్తస్యాదా జలం వీతం అగ్నిసాదం కృశాజ్లతామ్,
అస్తే కరోతి *శూలత్వం షార్ధ్వమామాశయాత్కఫమ్. 387

మధ్యేమధ్యాజ్ఞతాం సామ్యం ధాతూనాం జరణం సుఖమ్,

వ్యా. భోజనకాలమున తొలుతనే జలమును పానముచేసినచో జఠరాగ్నిని నశింపజేయును. శరీరమును కృశింపజేయును. భోజనాంతమున నీర్లు త్రాగినచో శరీరము స్థూలమగును. ఆహారమునకు వైభాగమున కఫమును వ్యాపింపజేయును. భోజనమధ్యకాలమున నీర్లుత్రాగినచో అతిస్థూలమును కృశమునుగాక శరీరము సమస్థితి నుండును. రసరక్తాదిధాతువులు సమస్థితి నుండును. సుఖముగ జీర్ణ మగును.

❧ శీతోదకగుణము ❧

మూ. శీతం మదాత్యయగ్ధాని మూర్ఛాచ్ఛర్దిమదశ్రమాన్,
తృష్ణోష్ణదాహాపిత్తాస్పృక్ విషాణ్యమ్బునియచ్ఛతి. 3౮౮
గళగ్రహారః క్షతయోఃప్రాగ్భుక్తం వ నవం స్థిరమ్,

వ్యా. శీతోదకము మదాత్యయమును, బడలికను, మూర్ఛను, వమనమును, మదమును, శ్రమమును, దప్పిని, ఉష్ణమును, తాపమును, పిత్తరక్తమును, విషమును హరించును. మరియు గళగ్రహమునందును ఉరోక్షతమునందును భోజనమునకు ముందు బావి మొదలగు చోట్ల స్థిరముగ నుండుజలమును పానముజేయనగును.

❧ వేడినీళ్లగుణము ❧

మూ. దీపనం పాచనం కణ్ఠ్యం లఘూష్ణం వస్త్రీశోధనమ్.
హిష్టాద్ధానాఽనిలక్లేష్టసద్యశుద్ధే (శుద్ధిః) నవజ్వరే,
కాసామపీనసశ్వాసపార్శ్వరుక్షు చ శస్యతే. 3౮౯

వ్యా. వేడినీళ్లు అగ్నిని దీపింపజేసి భుజింపబడిన యాహారమును జీర్ణింపజేయును. శంతమునకు మిక్కిలి హితకరము. మిక్కిలి తేలికయై చులకనగ జీర్ణమగును. వస్త్రీని (మూత్రపులి త్రిని) శుభ్రముచేయును. ఎక్కిళ్లు, అద్ధానము (కడుపుబ్బరము) వాతక్లేష్ట రోగములు, ఈరోగములయందును పమనవిరేచనాదిశోధనచికిత్సచేసినపుడును, నూతన జ్వరమునందును, కాసరోగమునందును, ఆహారము జీర్ణముకాకుండునప్పుడును, పీనస (పడిసె)మునందును, శ్వాసరోగమునందును, ప్రక్కనిష్ఠియందును, వేడినీళ్లు త్రాగుట మున్నగుకార్యముల కుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

వేడినీళ్లు కాచునపుడు క్వాణభేదముచే గుణభేదములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“క్షీణపాదత్రిభాగార్థం దేశర్తుగురులఘువాత్, క్వధితం ఘనరహితం అవేగమమలం హితమ్” నీళ్లు కాచునపుడు జాంగలాదిదేశముయొక్కయు, హేమంతాది ఋతువులయొక్కయు గురులఘుపముల ననుసరించి నాల్గవభాగమును, లేక మూడవవం

తును, లేక అర్థభాగంబును మిగులునట్లు కాచి, మరుగును, వేగుంబును, మఱియంబును లేని వేడినీళ్లు ఆయాదేశకాలానుగుణముగ పానాదుల కుపయోగించినచో మిక్కిలి హిత కరముగును.

వైశేషికభాగభేదముల ననుసరించి కాచబడినవేడినీళ్లుగుణము శుశ్రుక్షమున నిట్లు న్నుది:—“యత్క్వశ్యమానం నిర్వేగం నిష్పేనం నిర్మలం లఘుః, చతుర్భాగావశిష్టంతు తత్త్వోయం కఫరోగనుత్, తత్త్వాపీనం పిత్తమ్నూ పీనమర్ధేన వాతశుత్” వైశేషిక రీతిగ నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కాగి వేగములేక (పొంగు అణగి) మరుగు నిలిచి నిర్మలముగ నుండుజలము కఫరోగముల హరించును. నాల్గవభాగము ఇగురునట్లు కాచబడినవేడి నీళ్లు పిత్తమును హరించును. సగపాలు మిగులునట్లు కాచబడినవేడినీళ్లు వాతమును హరించును. అని భావము.

—ॐ కాగిచల్లారిననీళ్లుగుణము ॐ—

మూ. అనభివ్యుద్ధి లఘు చ తోయంక్వథితశీతలమ్,
పిత్తయుక్తే హితం దోషే ధన్యపితం తత్ప్రిదోషకృత్. 3710

వ్యా. కాగి చల్లగ చల్లారినజలము సోకన్మలయుండు ప్రవమును పుట్టించదు (జలుకు కలిగించదనుట). తేలికగ జీర్ణమగును. పిత్తముతో కూడినదోషమునందును (వాత పిత్తము, పిత్తకఫము, సన్నిపాతము అనుపిత్తసంసర్గమునందును) మిక్కిలి హితకరము. (కాగిననీళ్లు మరుగుజీడినమువరకున్నచో నయ్యది అధ్యుపేతము) అట్టిప్రాచినీళ్లు త్రిదోషముల బ్రతివీరింపజేయునుగాన హితముకాదు.

ఇది జలవర్గము.

అథ తీరవర్గః—

అవతారిక:—“అప్రోవా ఇదగ్ం సర్వం” ఇది మున్నగు ప్రమాణములచే ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారమైన జలవర్గమును వ్రైనిచెప్పి, విదవ “తీరం జీవనీయానాం, తీరస్థుతాభ్యాసో రసాయనానాం” అనుసంగ్రహపదముచే జీవనీయరసాయనములలో ముఖ్యమైన దని నిర్ణయింపబడినతీరవర్గము క్రింద చెప్పబడును.

—ॐ తీరసామాన్యగుణము ॐ—

మూ. స్వాదుపాకరసం స్నిగ్ధమౌజస్యం ధాతువర్ధనమ్,
వాతపిత్తహరం వృష్యం శ్లేష్మలం గురుశీతలమ్. 3711

ప్రాయః పయం.....

వ్యా. తీరము మధురవిపాకంబును మధురరసంబును స్నిగ్ధగుణంబును కలిగియుండును. ఓజస్సుకు మిక్కిలి హితకరము. రసరక్తాదిధాతువుల వృద్ధినిొందించును. వాతపిత్త

ముల హరించును. శుక్రమును వృద్ధినించును. కఫమును వృద్ధినించును. గురుత్వము కలిగియుండును. శీతవీర్యముగ నుండును. వైజ్ఞేయినగుణములు ప్రాయశముగ తీరసామాన్యములై యుండును.

“గవ్యం మాహిషమాజు చ కారభం స్త్రైణమాలికమ్, విభమైకశఫం చేతి తీర మష్టవిధం స్పృశమ్” అనుతంత్రాస్తరముచే గవ్యము (అవుపాలు), మాహిషము (ఎనుము పాలు), ఆజుము (మేకపాలు), కారభము (ఒంటెపాలు), స్త్రైణము (స్త్రీలచనుబాలు), అలికము (గొట్టెపాలు), విభము (వీరుగుపాలు), వికశఫము (ఒకటి గిట్టకలగుట్టము మున్నగుజుతువులపాలు) ననితీరము ఎనిమిదివిధములంగ నుండు నని తెలియుచున్నది; కావున అట్టిభేదములు లేక పాలసామాన్యముగ వైజ్ఞేయగుణములు కలిగియుండునని “ప్రాయశమయః” అనువాక్యముచే తెలిసెడి (విశేషగుణములు క్రిందవివరింపబడును).

— ఆవుపాలసామాన్యగుణములు —

మూ. .... అత్ర గవ్యంతుజీవనీయంరసాయనమ్. 3౫3

క్షుతతీణహితం మేధ్యం బల్యం స్తన్యకరం పరమ్,

శ్రమభ్రమమచాలక్షీశ్వాసకాసాతిత్పత్ తుభః. 3౫౪

జీర్ణజ్వరం మూత్రకృచ్ఛం రక్తపిత్తం చ నాశయేత్,

వ్యా. పాలు జుతుభేదములనుపట్టి పలుదెఱుంగుల నుండును. అందు ఆవుపాలు మిక్కిలి బలకరము. రసాయనము (జరావ్యాధులహరించి ధాతువుల వృద్ధినించుచునది). ఉరుక్షతరోగులకును ధాతువులు తీరించినవారికిని మిక్కిలి హితకరము, మేధాశక్తిని కలిగించును. బలకరము, చనుబాలను (అడువారికి) కలిగించును. శ్రమమును, భ్రమమును, మదమును, అలక్ష్మిని, శ్వాసకాసములను, మిక్కుటమైనదన్నిని, ఆకలిని, జీర్ణమైనజ్వరమును, మూత్రకృచ్ఛమును, రక్తపిత్తమును హరించును.

— ఆవులవర్ణాదిభేదములచే గల్గుగుణవిశేషములు —

మూ. బాలానాం బాలవత్సానాం శుక్లానాం వాతహృత్ప్రయః. 3౫౫

మధ్యానాం మధ్యవత్సానాం కృష్ణానాం పిత్తనాశనమ్,

వృద్ధానాం వృద్ధవత్సానాం శోణానాం క్లేష్టజిగ్ధవామ్. 3౫౬

వ్యా. బాల్యవయసుననుండు ఆవులయొక్కయు, లేకదూడగల ఆవుయొక్కయు తెల్లాలయొక్కయుపాలు వాతమును హరించును. నడివయసుననుండు ఆవులయొక్కయు, నడివయసుననుండు దూడకలఆవులయొక్కయు, వల్లనిఆవులయొక్కయు పాలు పిత్తమును హరింపజేయును. ముదురుఆవుయొక్కయు, ముదిరినదూడకలఆవుయొక్కయు, ఎఱ్ఱని రంగుకలఆవుయొక్కయు పాలు కఫమును హరించును.

— ౧౩ ఎరుముపాలగుణము ౧౩ —

మూ. హితమత్యగ్ననిద్రేభ్యః గరియోమాహిచంహిమన్,

వ్యా. ఎరుముపాలు ఆవుపాలకన్న గురుత్వముకలిగి శీతవీర్యముగ నుండును. మిక్కిలి తీవ్రవైశజ్యతరాగ్నికలవారికిని నిదురబట్టకుండువారికిని మిక్కిలి హితకరమైనది.

తంత్రాంతరమున:—“గురుశీతకరం గవ్యాత్ మాహిషం స్వప్నలం పయః” అని యుండుటజేసి ఎరుముపాలు ఆవుపాలకన్న గురుతరమున శీతమునై యుండు నని స్ఫుటముగ దెలిసెడి.

— ౧౪ మేకపాలగుణము ౧౪ —

మూ. అల్పామ్బుపానవ్యాయామకటుతిక్తాకనైర్లఘు. ౩౫౭

ఆజం శోషజ్వరశ్వాసర క్తపిత్తాతిసారజిత్,

వ్యా. మేకలు కొద్దిగ నీట్లైత్రాగి అధికముగ నుచరించి కారమును చేదునుకల ఆకులములను తినుచుండును; కావున అట్టియాహారవిహారాదులకలమేకలపాలు మిక్కిలి లఘుతరముగ నుండును. శోషము, జ్వరమును, శ్వాసమును, రక్తపిత్తమును, అతిసారమును హరించును.

— ౧౫ గొట్టెపాలగుణము ౧౫ —

మూ. కాసఘ్నం నాతిశీతోష్ణం అహృద్యం తూష్ణమావికమ్. ౩౫౮

వాతవ్యాధిహరం హిఘ్నాశ్వాసపిత్తకఫప్రదమ్,

వ్యా. గొట్టెయలపాలు ఉష్ణశీతములు అధికముగ లేక చెండుగుణములును నమములుగ నుండును. కాసముల హరించును. హృదయమునకు హితకరము కాదు. ఉష్ణవీర్యము కలిగియుండును. వాతరోగములను హరించును. ఎక్కిళ్లను శ్వాసమును పిత్తకఫములను వృద్ధి నొందించును.

— ౧౬ మేక, ఆవు, గొట్టె, ఎరుము, వీనిపాల నుపయోగించదగినవారు ౧౬ —

మూ. క్షీరమాజం హితం బాలే వృద్ధి గోక్షరమావితమ్. ౩౫౯

శతతక్షణే క్షతేష్విష్టం మాహిషం.....

వ్యా. మేకపాలు బాలురకు హితకరము. ఆవుపాలును గొట్టెపాలును వృద్ధులకు చాల హితకరములు. గాయములచే కృశించినవారికిని ఉరఃక్షతరోగముకలవారికిని ఎరుముపాలు చాల హితకరము.

— ౧౭ స్త్రీలచనుబాలగుణము ౧౭ —

మూ. ....మానుషంపునః,

నన్యేనర క్తపి త్తమ్నం తర్పణేనాక్షిగులజితే .

3౬౦

వ్యా. చనుబాలు నన్యముచేసినచో రక్తపిత్తమును హరించును. కన్నులలో నుంచిన నేత్రరోగములు నివర్తించును. కండ్లనొప్పులును నివర్తించును.

❖❖ పచ్చిపాలగుణము ❖❖

మూ. పయోఽభిష్యద్వి గుర్వామం క్షీరాదన్యత్ర మానుషాత్ ,

వ్యా. కాచక పచ్చిగనుండుపాలు స్త్రీలచనుబాలుకప్ప తక్కినవన్నియు కఘమును ప్రశోషింపజేసి ప్రోతస్థులను స్రవించజేయును. చనుబాలుమాత్రము పచ్చిదిగూడ అభిష్యందకరముకాదు. ఈవిషయమునే “పనితాస్తన్యమామమేవ హితం పయః” అని యితర తంత్రకారులు చెప్పిరికావున చనుబాలు పచ్చివే మిక్కిలి హితకర మని తెలియునది. (పీనిని కాచగూడదు).

❖❖ కాచబడినపాలగుణతారతమ్యము ❖❖

మూ. అద్ధోదకం క్షీరశిష్టం ఆమాల్లఘుతరం స్తృతమ్ .

3౬౧

నీర్జలం చ శృతం ద్విత్రి చతురష్టాంశశ్చే(శ్చ)పితమ్ ,

యథాశృతతరం సారం గురుబల్యతమం పయః .

3౬౨

వ్యా. పాలుకు నగపాలు నీళ్లకలిపి పాలుమాత్రము మిగులునంతదనుక కాచబడిన పాలు పచ్చిపాలకంటె మిక్కిలి లఘువుగ నుండును. పాలలో నీళ్లు కొంచెమైన జేర్చక నగమైనను, మూడవవంతైనను, నాల్గవవంతైనను, ఎనిమిదవవంతైనను మిగులునట్లు కాచ బడినపాలు ఒకదానికన్న నొకటి సారవంతంబును, గురుతరంబును, మిక్కిలి బలకరంబును నైయుండును.

❖❖ సంతానికాగుణము ❖❖

మూ. స్వాదు పాకరసా స్నిగ్ధా రక్తపిత్తప్రసాదినీ ,

వాతఘ్నీ తర్పణీ బల్యా రుచ్యా సంతానికా గురుః .

3౬3

వ్యా. (పాలంతయు చుండి ముద్దయగునట్లు కాచిన నయ్యది సంతానిక యన బడును. (ఇదియే పాల్కావ). అట్టి సంతానిక మిక్కిలి మధురరసంబును మధురనిపాకం బురుకలిగి మిక్కిలి స్నిగ్ధాతరమై యుండును, రక్తపిత్తమును శమింపజేయును. వాతమును హరించును. తృప్తి కలిగించును. మిక్కిలి బలకరము. రుచిని పుట్టించును. మిక్కిలి గురు త్వము కలిగియుండును.

* సంతానిక యనగా మిఁగడ యని తెలియుచున్నది.

☞ ధారోష్ఠాదిక్షీరగుణములు ☞

మూ. ధారోష్ఠమమృతం గంగ్యం ధారాశీతం త్రిదోషలప్తమ్,
శృతశీతం తు పిత్తఘ్నం శృతోష్ణం కఫవాతజితమ్. 3౬౪

వ్యా. పాలుపితుకునప్పుడు ధారగవెడలును. అట్టిధార పితుకునయమున వేడిగ నుండును. అట్టిపాలు ధారోష్ఠము. అవు పాలు ధారోష్ఠముగ నున్నపుడు అమృతమును బోలె బలాదుల గలిగింప నమర్థమై యుండును, కిండినవెనుక చల్లుబడినవచ్చిపాలు త్రిదోషముల కలిగించును. కాగి చల్లారినపాలు పిత్తమును హరించును. కాగి వేడిగనుండుపాలు కఫవాతముల హరించును.

☞ అగ్రహృక్షీరములు ☞

మూ. అనిష్టగర్భమష్టం చ వివర్ణం విరసంచయత్,
వర్జ్యం సలనణం క్షీరం యచ్ఛాసి గ్రథితం భవేత్. 3౬౫

వ్యా. మనసు కింపుగాని వాననగలిగినదియు, పులువెక్కినదియు, పాలకు స్వాభావికమైనరంగునకు మారునీలపీతాదివర్ణములు కలిగినదియు, రుచిచెడినదియు నగుపాలు విడువదగును. మరియు ఉప్పుకలిసినపాలును, గడ్డగ (పెరుగువలె) నుండుపాలును, గ్రాహ్యము కాదు.

☞ పాలుచెడుటకు కాలనియములు ☞

మూ. ముహూర్తాపఞ్చకాతీతం క్షీరం భజతి విక్రియామ్,
శృతం తద్విగ్రుణాత్కాలాత్ అతీతం తద్విహాసమమ్. 3౬౬

వ్యా. పచ్చిపాలు విడుముహూర్తములకాలము (10 గడియలు) గడచినచో చెడి విషముతో నమానమగును.

☞ కొన్ని కారణములచే పాలకు గురులాఘవసంప్రాప్తి ☞

మూ. పిణ్యాకాష్టాశినీనాం తు గుర్వాభిష్యన్ది తద్భృశమ్,
అచేష్టయా చప్రాదోషాద్ధరీయస్సృతమావసమ్. 3౬౭

వ్యాఖ్యాతోఽనేన లఘిమా చేహవత్ప్రకృతిష్యపి,
ప్రాస్వేష చాతిద్ధిర్వేష మాంసలేష్వేషమాది శేతే. 3౬౮

వ్యా. గానుగిండిని మిక్కిలి పులిసినకుడిలిసిట్ల మున్నగువాని తినుచుండుగోవు మున్నగువానిపాలు మిక్కిలి గురుత్వము కలిగియుండును. కఫమును వృద్ధినిొందించును. మరియు రాత్రులయందు పక్వాదులు సుచారము మున్నగుచేష్టలు లేకయుండును కావున ప్రాదోష (సాయంకాలము తీయబడిన) క్షీరమునకన్న ఔషస (ఉదయకాలమున పరిహిత—10

తీయబడిన) క్షీరము మిక్కిలి గురుత్వము కలిగియుండును. ఇట్లు చెప్పటచేత చేష్టలు (సంచారాదిరూపముగ) చేయుచుండు స్వభావము కలిగినజాతువులపాలు లఘుత్వము కలిగియుండు చని న్నుటయుగ చెలియుచుండును. ఇత్రైణుగుననే హస్తజాతువుల పాలకును, దీర్ఘములుగ నుండుజాతువులపాలకును, బలిసియుండుజాతువులపాలకును గురులక్షణముల నిర్ణయించునది. (పొట్టిగనుండుజాతువులపాలు లఘు వనియు, దీర్ఘజాతువులపాలు గురు వనియు, సామాన్యముగనుండుజాతువులపాలు లఘు వనియు, మిక్కిలి బలిసియుండు జాతువులపాలు గురుత్వము కలిగియుండు ననియు భావము).

— టెంకాయపాలగుణము —

మూ. వృష్యముష్ణం గురు స్వాదు విదాహి కఫపి త్రకృత్,

నారికేలోద్భవం క్షీరం కాన్తేష్టానిలాపహమ్.

3 ౬౯

వ్యా. వచ్చిబృహద్రుంఢి తీయబడినపాలు (కొబ్బెర నీయగొట్టి యందుండిపిండిన వచ్చిరసము టెంకాయపాలు అనబడును.) శుక్రమును వృద్ధిచేసి సంభోగేచ్ఛను వృద్ధిచేయును. ఉష్ణవీర్యము కలిగియుండును. గురుగుణంబును, మధురరసంబును, తాపమును బుట్టించునదియు నగును. కఫమును, పిత్తమును వృద్ధి నొందించును. దగ్ధము, క్షేష్ణమునువాతమును హరించును.

— పెరుగుసామాన్యగుణము —

మూ. అష్లుపాకరసం గ్రాహి గురూష్ణం, దధివాతజిత,

మేదశ్శుక్రబలశ్చేష్టర క్షపితాగ్ని శోఫకృత్.

3 ౭౦

రోచిష్ఠశస్తమగుచౌ శీతకే విషమజ్వరే.

పీననే మూత్రకృచ్ఛ్చ చ స్వాదుశ్చేష్టవిచర్ధనమ్.

3 ౭౧

నైవాద్యాన్ని శి నైవోష్ణం వసన్తోష్ణశరత్సు న,

నాముద్గసూపం నాతౌద్రం సాఘృతం నసితోపలమ్.

3 ౭౨

సచానామలకం నాతినీత్యం నామధమన్యథా,

జ్వగాస్యప్షిత్తవీనర్పపి త్తపాణ్డ్రావాయుభ్రమప్రదమ్.

3 ౭౩

వ్యా. పెరుగు అష్లుపాకంబును, అష్టరసంబునుకలిగియుండును. మలాదులనుబంధించును. గురుగుణంబును, ఉష్ణవీర్యంబునై వాతమును హరించును. మేదస్సును, శుక్రమును, బలమును, క్షేష్ణమును, రక్తమును, పిత్తమును, అగ్నిని, శోఘము (నంజా)ను, కలిగించును. రుచిని పుట్టించును కావున అరోచకమున మిగుల ప్రశస్తమైనది. మరియు వడినెమునందును, మూత్రకృచ్ఛమునందును, హితకరముగనుండును. మిక్కిలితీవ్రకలిగిన పెరుగు కఫమును వృద్ధి

నొందించును. మరియు పెరుగును రాత్రులయందు భుజించువాడు, నిప్పు మొదలగు వానిచే వేడిపుట్టించి యుపయోగించవచ్చును. వసంతయునువసంతమును గ్రీష్మకాలమునను శరదృతువునందును ఉపయోగించవచ్చును. మరియు పెసలవప్పు, లేసె, నెయ్యి, చక్కెర, ఉసిరికకాయలపిండి అను నీవస్తువులతో నొకదానితోగూర్చి యుపయోగించవలెను. కాని అటుగాక పెరుగునుమాత్ర ముపయోగించవచ్చును. మరియు ప్రతిదినమునను విడువక యుపయోగించినచో రోగములగలిగించును కావున ఒకానొకనమయమున ఉపయోగించవలెనగాని విడువక ప్రతిదినమును ఉపయోగించవచ్చును. మరియు (పాలయందు) వేడిని డెట్టివడిదవ పేరకయందు నడిపియవడ్డ యడుపెగును భుజించవచ్చును. (పేరిపేరక యందుపెరుగు నుపయోగించునెడ నందలిన్నేహము ప్రోతస్సులయందు సుక్రమించి త్రిదోషముల బ్రోహింపజేయును). వైశేషినియమము ననుసరింపక యిచ్చవచ్చినట్లు పెరుగు నుపయోగించినచో జ్వరము, రక్తపీడము, విసర్పము, కుష్ఠము, పాడురోగము, శ్రమము, మున్నగు ననేకరోగముల బుట్టించును.

మూ. దధ్నస్సారస్తు విష్టస్థి రూక్షణం గ్రాహి వా తలమ్,

దీపనీయం లఘుతరం సకషాయం రుచిప్రదమ్.

328

వ్యా. పెరుగుయొక్కసారము పిండితీసివెట్టి మలమును బంధించును. రూక్షగుణమును (శరీరమునందలి స్నేహము లేకుండుటకు) కలిగించును. మలాదులను ద్రవము లేకుండునట్లుచేయును. వాతమును వృద్ధిపరిచును. చులకనై జఠరాగ్నిని దీపింపజేయును. కషాయరసము గలిగి రుచిని బుట్టించును.

— ౨౭ దధిమస్తుగుణము —

మూ. వాతఘ్నం కఫకృత్త్రాక్షం బృంహణం బలవగన్మమ్,

కుర్వాద్భుక్తాభిలాషం చ దధిమస్తుపరిస్పృతమ్.

329

వ్యా. పెరుగునుండి తీయబడినలేటనీరు వాతమును హరించును. కఫమును వృద్ధి నొందించును. శరీరమును బలియజేసి బలమును వృద్ధిపరిచును. అన్నమును భుజించుటయందధిలాష పుట్టించును.

— ౨౮ దధిసారగుణము —

మూ. దధ్నస్సారో గురుర్వృష్యః వాతఘ్నః కఫపిత్తలమ్,

రసస్తు వాతకఫహః క్షణోతో విశోధనః.

330

వ్యా. పెరుగుయొక్కసారము (చిక్కనిపెరుగు) గురుత్వముకలిగి వృష్యమై వాతమును హరించును. కఫపిత్తముల వృద్ధిపరిచును. పెరుగుయొక్కరసము (పెరుగు నీరు లేకనే చిలికినది) వాతకఫముల హరించును. కంతశాళమును శుభ్రపరచును.

— ౧౭ మేక, మేక, గొఱియ వీనిపెరుగు గుణము —

మూ. మాహిషం దధివిష్టమ్ని గుహాష్టం వాతకృత్పరమ్,
దధ్యాజం కఫవాతఘ్నం లఘుగుల్మక్షయూపహమ్. 322
దుర్నామశ్వాసకాసేషు హితమగ్నేశ్చ దీపనమ్,
శోషనం కఫవాతానాం దుర్నామ్నాం బావికం దధి. 32౩
రనే పాకే చ మధురం అత్నభిష్యద్ధి షోషలమ్,

వ్యా. గోచలపెరుగు మలమును బంధించును. గురుత్వంబును ఉష్ణసిర్వంబును కలిగి వాతమును వృద్ధి నొందించును. మేకపెరుగు కఫవాతముల హరించును. చుల్కనై శీఘ్రముగ జీర్ణమగును. గుల్మమును క్షయమును పోగొట్టును. దుర్నామ మను రోగమును శ్వాస కాసములను హరించును. గాన అట్టిరోగములయందు మిక్కిలి పథ్యమై యుండును. జఠరాగ్నిని దీపింపజేసి యాకలి బుట్టించును. గొఱియల పెరుగు కఫవాతములను దుర్నామ రోగమును ప్రకోపింపజేయును. రసమునందును విపాకమునందును మధురమై యుండును. స్రోతస్సులను విశేషముగ స్రవింపజేయును. రోగముల బుట్టించును.

— ౧౮ మజ్జిగ సామాన్యగుణము —

మూ. తక్రం లఘు కషాయాష్టం దీపనం కఫవాతజిత్. 32౪

శోఫోచరాశ్శీ గ్రహణీదోషమూత్రగ్రహారుచిః.

స్థీహగుల్మఘృతవ్యాఙ్గత్ గరపాణ్డ్యామయాజ్ జయేత్. 3౨౦

వ్యా. మజ్జిగ (సగపాలు సీట్ల కలిపినది) తేలిక కలిగి శీఘ్రముగ జీర్ణమగును. కొంచెము వగరును పులుపును కలిగియుండును. జాఠరాగ్నిని దీపింపజేయును. కఫవాతముల హరించును. శోఫము, ఉదరము, అర్శోరోగము, గ్రహణీదోషము, మూత్రబంధము, అరోచకము, స్థీహవృద్ధి, గుల్మము, అధికముగ నెయ్యిద్రాగుటచే గలిగినవ్యాకత్తు, విషము, పాండురోగము అను సీవ్యాధులను శమింపజేయును.

— ౧౯ మజ్జిగ భేదములు —

మూ. నిర్జలం మథితం గోశం, పాదాంశజలమిత్రమ్
ఉదశ్శిత్, అర్ధసలిలం తక్రం, త్ర్యంశజలాన్నితమ్, 3౨౧
క్రమేణ లాఘవం తత్సాత్ రూక్షం తక్రం త్రిదోషజిత్,

వ్యా. పెరుగున సీట్ల కొంచెమైన కలవక పెరుగునుమాత్రము కవ్వముతో చిలికి చేయబడినమజ్జిగ గోశ మనబడును. పెరుగుకు నాలువపాలు సీట్లకలిపి కవ్వముతో చిలక బడినమజ్జిగ ఉదశ్శిత్ మనబడును. సగపాలు సీట్లకలిపి పెరుగును చిలికి చేయబడినమజ్జిగ

తక్ర మనబడును. పెరుగున మూడుపాళ్లు సిద్ధకలిపి చిలిక చేయబడినమట్టిగ (కాలశేయ మనబడును). వైజెప్పబడినవానిలో నొకదానికన్న నొకటి లాఘవము కలిగియుండును. అందును కడపట జెప్పబడిన తక్రము లఘుతరమై త్రివోషముల హరించును.

తక్రవిశేషగుణములు ౩౮౨

మూ. రూక్షతీష్ణోష్ణకట్యన్లుకషాయగ్రాహిదీపనమ్. 3౮౨

ఛర్దిప్రమేహశ్వయభుభగవర్ధగరోదరమ్,
కామిలాం కఫవాతౌ చ జాతం తక్రం వ్యపాహతి. 3౮3

మద్దజాతం భవేత్తక్రం రూక్షభిష్ణస్థి దుర్జరమ్,
అతిజాతం భృశాన్లొష్ణం తృష్ణాపి త్రివివర్ధనమ్. 3౮౪

తక్రం గ్రాహికషాయాన్లుమన్లుమేవ తు భేదనమ్,
తక్రమామం కఫం కోష్ణం హస్తీ కణ్ఠే కరోతి చ. 3౮5

వ్యా. వైజెప్పినప్రకారము సాధారణముగ (జీడ్డులేక) చేయబడినమట్టిగ రూక్ష-తీష్ణ-ఉష్ణగుణములును, కటు-అన్లు-కషాయరసంబులును కలిగియుండును. ఆయ్యది మలమును బంధించి అగ్నిని దీపింపజేయును. వమనము, ప్రమేహము, వాపు, భగందరము, విషము, ఉదరరోగము, కామిల. కఫవాతములు వీనినన్నింటిని హరించును. వెన్న పూర్తిగ వెడలకుండునట్లు చిలకబడినమట్టిగ మందజాత మనబడును. ఇయ్యది రూక్షగుణముకలిగి స్రోతస్సుల ప్రవింపజేయును. కష్టముచే చాలకాలమునకు జీర్ణమగును. జీడ్డు కొంచెమైన లేక చిలకబడినమట్టిగ అతిజాత మనబడును. ఇయ్యది మిక్కిలి పులుపుకలిగి యష్టమై యుండును. దప్పిని పిత్తమును వృద్ధినిొందించును. మరియు వగరును పులుపును కలమట్టిగ మలమును బంధించును. కేవలము పులుపుమాత్రము కలిగినమట్టిగ మలమును భేదించి ప్రవర్తింపజేయును. మరియు పచ్చిమట్టిగ కోష్ఠమునం గలకఫమును హరించును. కంఠమున కఫమును కలిగించును.

మట్టిగ సువయోగింపం దగనినమయములు ౩౮౬

మూ. నైవ తక్రం క్షుతే దద్యాత్ నోష్ణకాలే న దుర్బలే,
న మూర్ఛాభ్రమదాహేషు న రోగే రక్తవై త్తేకే(పిత్తజే). 3౮౬

వ్యా. గాయములు కలిగినప్పుడును, ఉష్ణకాలమునందును, శరీరములో బలముతగ్గి యన్నప్పుడును, మూర్ఛారోగమునందును, భ్రమమునందును, తాపమునందును రక్తపిత్త రోగమునందును తక్రమునుమట్టిగ సువయోగింపంజనదు.

మరియు మట్టిగను ముఖ్యముగ సువయోగింపందగినకాలమును స్మృతాచార్యు డిట్లుపదేశించెను:—“కితకాలేస్నిమాన్వేష కఫోఢేహ్వామయేషుచ, మార్గే విరోధే దుష్టేచ

వాయో తక్రం ప్రశస్యతే” (మంచుకాలమునందును, కాయాగ్నిమండగించియుండు నపుడును, కఫముచే జనించినరోగములయందును, కంఠనాళము మున్నగు స్తోతోమార్గములు వ్యత్యస్తములుగ నుండునపుడును, వాతము ప్రకోపించినపుడును మజ్జిక సుపయోగించుట మిక్కిలి ప్రశస్తము.)

— ౨౨ వాత - పిత్త - కఫముల ప్రకోపమున మజ్జిక సుపయోగించువిధము —

మూ. వాతేఽస్థం నైస్థవోవేతం పిత్తే స్వాదు సశర్కరమ్,

కఫే తక్రం పిబేచ్ఛాపి వ్యోషతౌరసమన్వితమ్. 3౮౭

వ్యా. మరియు వాతము ప్రకుపితమైనయపుడు పులిసినమజ్జిగను నైంధవలవణమును గూర్చి యుపయోగింపగును. పిత్తము ప్రకోపమునందినపుడు తీపిగలమజ్జిగను పంచదార గలిపి యుపయోగింపదగును. కఫము ప్రకోపించినపుడు త్రికటుకములచూర్ణమును ఉప్పును మజ్జికతో కలిపి అట్టిమజ్జిగ సుపయోగించవలెను.

— ౨౩ మజ్జిగకు సంబంధించిన మరికొన్నిగుణములు —

మూ. ఈషదస్థం తు తద్వృష్యం వ్యక్తాస్థం దీపనం పరమ్,

వీనసశ్వాసకాసాదౌ సిద్ధమేష ప్రశస్యతే. 3౮౮

సర్వథా దోషజితక్రం గ్రహణ్యాం; దోషకృద్వృణే,

గ్రహణీదోషిణాం తక్రం దీపనం గ్రాహిలోడనాత్. 3౮౯

పథ్యం వధురపాకీత్వాత్ న చ పిత్తప్రకోపనమ్,

కషాయాష్ట్యాత్ వికాశిత్యాత్ రాత్యౌచైవ కఫే హితమ్.

వాతే స్వాద్యస్థసాంద్రత్వాత్ పథ్యం ధాతువిదాహితే,

దణ్డాభిమన్థనాద్దధ్విః గురుణశ్చాతిశోధనాత్. 3౯౦

అనుద్ధృతస్తేహముఖాన్ దణ్డాద్యోషాహతం లఘు,

శస్యతే మాహిషం తక్రం కామిలాపాణ్డారోగయోః. 3౯౧

తక్రం త్వజావిప్రభవం దుష్టగన్ధం త్రిదోషలమ్,

వ్యా. కొంచెము పుల్లగనుండుమజ్జిక వృష్యము (శుక్రవృద్ధికరము)గ నుండును. మిక్కిలి పులుపుకలిగినమజ్జిగ జతరాగ్నిని మిక్కిలి దీపింపజేయును. వీనసరోగము, శ్వాసము, కాసము మున్నగువ్యాధులయందు కాచబడినదాని నుపయోగించుట ప్రశస్తము. గ్రహణీరోగమునందు మజ్జిక సుపయోగించినచో ననేకవిధముల దోషహరముగ నుండును. వ్రణములయందు మజ్జిక సుపయోగించినచో ననేకదోషముల గల్గించును. మరియు మజ్జిక ద్రవమును శోషింపజేయును కావున గ్రహణీరోగముకలవారికి మలమును బంధించి

విరేచముల నిలుపును. జతరాగ్నిని దీపింపజేసి ఆకలి బుట్టించును. అయ్యది మధురముగ విపాకము జెందును. కావున పీక్షహరమై వత్సముగ నుండును. మరియు మజ్జగయందు కషాయ (వగరు) రసమును, ఉష్ణవీర్యమును వికాసిగుణమును, రూక్షగుణమును కలిగి యుండుటంజేసి అయ్యది కఫహరమగును; కావున దానిని కఫరోగములయందు విశేషముగ నుపయోగింపదగును. మధుర, ఆమ్లరసములును, సాంద్రగుణము గలిగియుండుటంబట్టి వాచ రోగమున మిక్కిలి హితకరము, రసాదిభాతువులను తపింపజేయును. మరియు పెరుగును కవ్వముచే చిలికినయెడ దానియందలి గురుత్వగుణము హరించును. చిలికి పెరుగునందలి వెన్నదీయకుండుమజ్జగకన్న వెన్నదీసినది మిక్కిలి చుక్కలై యుండును. కేవలముగ కామిలారోగమునందును పాండురోగమునందును మిక్కిలి ప్రశస్తమైయుండును. పేకల మజ్జగయు, గొఱియలమజ్జగయు, చెడ్డవానగలమజ్జగయు వాతాదివిషముల మూడిటిని పృథ్వినిొందించును కావున ఉపయోగింపబడును.

— ౨౨ వెన్న (నూతనముగ దీయబడినది) గుణము —

మూ. నవనీతం నవం వృష్యం శీతం వర్ణబలాగ్నికృత్. 3౯౩
సద్గ్రాహి వాతపిత్తాస్పృక్ తుయార్శోర్దితకానజిత్,
చక్షుష్యం బాలశృద్ధానాం ప్రశస్తం సౌకుమార్యకృత్. 3౯౪
శోఫ చోరః తుతే చేష్టం కఫమేదో విలా యనమ్,

వ్యా. పెరుగునుండి చిలికి తత్కాలమున దీయబడినవెన్న సంభోగశక్తిని పృథ్వి నిొందించును. శీతవీర్యమై శరీరబలమును కాంతిని జాతరాగ్నిని పృథ్వినిొందించును. మలముల వెడలనీయక నిరోధించును. వాతపిత్తములను రక్తక్షయమును ఆర్శోరోగము ఆర్దిత వాతము అను నీరోగములను హరించును. కన్నులకు మిక్కిలి హితకరము. బాలరతును పృథ్వులకును మిక్కిలి ప్రశస్తము. శరీరసౌకుమార్యమును గలిగించును. శోఫమునందును ఉరఃక్షతమునందును హితకరము. కఫమును మేదస్సును కరిగించును.

— ౨౩ స్రావవెన్న పాలలోని వెన్నలగుణములు —

మూ. గుర్వభిష్యన్ది చక్షుష్యం నవనీతం చరోద్ధృతమ్. 3౯౫
సత్సారకటుకాన్లుత్వాత్ ఛర్ద్యర్థః కువృకారి చ,
క్షీరోద్భవంతు సంగ్రాహి రక్తపిత్తాక్షిరోగజిత్. 3౯౬

వ్యా. చిరకాలమునుండి చేర్చియుంచినవెన్నగురుత్వముకలిగించును. పోకెప్పుల నుండి ద్రవము స్రవించజేయును. కన్నులకు హితకరము. సంచెము తొరచును కటురసం బును పులుపును కలిగియుండుటంజేసి వాచిని ఆర్శోరోగమును కువృమును కలిగించును.

పాలనుండి తీయబడినవెన్న మలమును బంధించును. రక్తపిత్తమును నేత్రరోగమును హరించును.

— ౭౭ నేతిగుణము ౭౭ —

మూ. శస్త్రం ధీస్తృతిమేధాగ్నిచిలాయుశ్శుక్రచక్షుమామ్,
బాలవృద్ధప్రజాకాంతిసౌకుమార్యస్వరాధినామ్. ౩౯౭
క్షతక్షీణపరిసర్పశస్త్రాగ్నిగ్లతితాత్తనామ్,
వాతపిత్తవిషోన్మాదశోమాలక్ష్యజ్వరాపహమ్. ౩౯౮
స్నేహానాముత్తమం శీతం వయసః స్థావరం ఘృతమ్,
సహస్రవీర్యం నిధిభిః శృతం కర్తవ్యసహస్రకృత్. ౩౯౯

వ్యా. నెయ్యి బుద్ధి, జ్ఞాపకశక్తి, మేధ(ధారణాశక్తి), జాతరాగ్ని, శరీరబలము, ఆయువు, శుక్రము, నేత్రములు, వీనికి మిక్కిలి హితమును జేయును. మరియు బాలురకును, ముసలివారికిని సంతతిని కాంక్షిని సౌకుమార్యమును కంఠస్వరమును కోరువారికిని, ఉరఃక్షతము భాతుక్షయము విసర్పము శస్త్రములు అగ్ని అనువానిచే బాధించబడినవారికిని మిక్కిలి హితకరము. మరియు వాతము, పిత్తము, విషము, ఉన్మాదము, శోషము, అలక్ష్య, జ్వరము అను నీవ్యాధుల హరించును. స్నేహాద్రవ్యములలో మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది. శీత వీర్యము కలిగి వయస్సును చెడనియక స్థిరముగ నుండజేయును. మరియు నెయ్యి వస్త్రవంతర సంబంధము సంస్కారవిషము మున్నగువానిచే రూపాంతరమునొంది అనేకగుణములు కలిగి అనేకకార్యములజేయు శక్తి స్వాభావికముగ గలిగియుండును.

— ౭౮ * ఘృతమండగుణము ౭౮ —

మూ. తద్వచ్చ ఘృతమణ్డోఽపి రూక్షసూక్ష్మస్తనుస్సరక,
వ్యా. ఘృతమండము నేతియొక్కగుణములు కలిగియుండును. మరియు రూక్ష సూక్ష్మగుణములకలిగి తేలికయై శరీరధావులయందు శిష్టముగ వ్యాపించును.

— ౭౯ ప్రాతనేతిగుణములు ౭౯ —

మూ. మదాపస్తారమూర్ఛాయశిరఃకణ్ఠాక్షియోనిజాఙ్. ౪౦౦
పురాణం జయతి వ్యాధీఙ్ ప్రణశోధనిరోపణమ్,

వ్యా. మిగుల ప్రాతబడిననెయ్యి మదము, అపస్తారము, మూర్ఛ, శిరోరోగము, కర్ణరోగము, నేత్రరోగము, యోనిలోబుట్టిన నానావిధరోగములు వీనిని పోగొట్టును. ప్రణమలయందలి పూయాదులను శుభ్రముచేసి మాన్పును.

* నేతిమీనికి తేలునట్టి నూనెనంటితేట.

— ౧౩ పురాణానుభవములు; వాసిగుణములు ౧ —

మూ. పృథ్వీ ప్రభృతిషు జీర్ణమిత్యభిధీయతే. ౪౦౧

దశవర్షస్థితం సర్వీ; లాఘోరసరమం హిమన్,
మేధ్యం ఎరేచనోష్ణగ్ర్యం కామ్యం వృశతః భృషి. ౪౦౨

కేవలం సదృశం ధౌతాత్ గ్రహఘ్నం సర్వదోషజిత,

వ్యా. ఆరుసంవత్సరములకు మించినకాలమువరకు సుచలబడిన నెయ్యి జీర్ణమని చెప్పబడును. పదసంవత్సరములకాలము ఉంచబడిన నెయ్యి లక్కవంటిరంగుకరిగి కిశకిర్చమై యుండును. ఇయ్యది మేధాశక్తిని కలిగించును. విరేచనబోషధములలో మిగుల ప్రశస్తమైనది. నూరుసంవత్సరములకాలము కుండలోబోసి భూమిలో పాతిపెట్టబడిన నెయ్యి కాంధ మనబడును. ఇయ్యది శతధౌతస్మృతమునను సమానముగ పనిచేయును. నానావిధ గ్రహములను హరించును. నానావిధరోగములను జయించును.

— ౧౪ కొటారుచకాదిగుణములు ౧ —

మూ. బల్యాః కీలాటాః రుచకాః తక్రఖాణ్డావమోరటాః. ౪౦౩

సక్షీరశాకపీయూషా రోచనా వహ్నిసాదనాః,
శుక్రనిద్రాకఫకరాః విష్టస్ఫిగురుదోషలాః. ౪౦౪

వ్యా. కీలాటములు, రుచకములు, తక్రఖాండము, మోరటము, సక్షీరశాకము, పీయూషము ఇవియన్నియు రుచిని బుట్టించును. శాతరాగ్నిని మందగింపజేయును. శుక్రమును, నిద్రను కఫమును కల్గించును. మలమును బుద్ధించును. గురుత్వము గల్గించును. త్రిదోషములను వృద్ధిచేపించును. మిక్కిలి బలమును కల్గించును.

— ౧౫ పెరుగు నెయ్యి మున్నగువాని సామాన్యగుణభేదములు ౧ —

మూ. విద్వ్యాద్ధధిఘృతాదీనాం గుణదోషా యథా పయః,
గవ్యే క్షీరఘృతే శ్రేష్ఠే సిద్ధితే చాశిసమ్భవే. ౪౦౫

వ్యా. ఆవు, గేదె, పేక మున్నగునాయాజంతువులపాలకు ప్రత్యేకముగ జెప్పబడినగుణదోషములు ఆయాజంతువులపాలచే సిద్ధమైన పెరుగు నెయ్యి మున్నగువానికీని

* మైనివినించినవన్నియు పాలతోను పెరుగుతోను మజ్జితోను చేయబడిన భక్ష్యవిశేషములును వ్యంజనవిశేషములును నైయున్నవి. కొటములు = జాన్నబూరలు. రుచకములు = పాలపూరీలు. తక్రఖాండము = మోరు (చల్ల)పులుసు. మోరటము = రాయితా. (పెరుగుకూర) క్షీరశాకము = కూట్టుకూర. పీయూషము = దూదపేడా. అని యూహించబడుచున్నవి.

కల్గియుండును. మరియు ఆవుయొక్క పాలును నెయ్యియు మిక్కిలి శ్రేష్ఠము. గొరియల పాలును, నెయ్యియు మిక్కిలి నింద్యములు.

ఇది శ్రీరవర్ణము.

అథ ఇత్యువర్ణః—

అవతారిక:—చెరకురసము శ్రీరమునకు సమానములగుగుణాదుల గల్గియుండును కావున శ్రీరవర్ణమును జెప్పినపిదప ఇత్యువర్ణము చెప్పబడును:—

మూ. ఇఱ్ఱోరసో గురుస్సీర్ణగః బృంహణః కఫమూత్రకృత్,
వృష్యశ్శితః పవనజీత్ భుక్తేవాతప్రకోపనః. ౪౦౬
రక్తపిత్తప్రశమనః స్వాదుపాకరసస్సరః,
సోఽగ్రే సలవణో దంతపీడితశ్శర్కరాసమః. ౪౦౭
మూలాగ్రజం తుజ్జగ్ధా పీడనాన్తలసజ్జురాత్,
కిఞ్చిత్కాలం విధృత్యా చ వికృతా యాతి యాన్త్రికః. ౪౦౮
విదాహిగురువిష్టంభితేనాసా.....

వ్యా. చెరకురసము గురువుగను, స్నిగ్ధముగ నుండును. శరీరమును బలియజేయును. కఫమును మూత్రమును శుక్రమును వృద్ధినిందించును. శీతవీర్యము కల్గియుండును. వాతమును హరించును. చెరకును పండ్లతో నమలి రసమున భుజించిన వాతమును ప్రకోపింపజేయును. రక్తపిత్తమును హరించును. మధురమైనవిపాకంబును రసంబును గల్గియుండును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. చెరకుయొక్క కొనయందలిరసము కొంచెము ఉప్పుగ నుండును. పండ్లచే నమలితీయబడిన చెరకురసము చక్కెరతో నమానమైనగుణము కల్గియుండును. యంత్రముచే దీయబడినరసములూ వేరుకొనవురుగుపట్టిన చెరకుసంబంధము గల్గియుండుటచేతను, మురికిచేరియుండుటచేతను కొంచెముకాలము విలంబనమున జనించుటచేతను ఆరసము వికారమును చెందును. కావున యంత్ర(గానుగ) సాధనమునుండి తీయబడినచెరకురసము విదాహగుణము కల్గియుండును. (జాతరాగ్నిసంబంధముచే విపాకమునొంది పిత్తమును వృద్ధినిందించి చిరకాలమునకును జీర్ణముగాకుండునని భావము.) అట్టి కారణములచే నియ్యది మలమును బంధించును.

మరియు చెరకుకు స్థానభేదముచే మాధుర్యాదిభేదము సుక్రత్రమున సీరితిచెప్పబడినది:—“ఆతీవ మధురో మూలే మధ్యే మధుర ఏవ చ, అగ్రే త్వక్షిభావో విజ్ఞేయః ఇక్షూణాం లవణోరసః” (చెరకు సామాన్యముగా క్రిందిభాగమునందు మిగుల మధుర రసంబును, మధ్యభాగముగ సామాన్యముగ మధురరసంబును, కొనయందును గణుపుల యందును ఉప్పుని రసంబును కల్గియుండును.)

—ॐ ఘోషికము, దానిగుణము ॐ—

మూ. ....సతుపాకతః.

౪౦౯

త్యక్త్వా ద్రవత్వమప్రాప్తం ఘనతాం చాపిఘోషితమ్,
సత్సంగుర్వభిష్యద్విచయకృత్తాత్రశోధనమ్.

౪౧౦

వ్యా. ఆట్టికెరకురనము పాకభేదముచే కేవలము ప్రవక్ష్యాక మిక్కిలి ఘన భావము చెందకయుండిన నయ్యది ఘోషికము. అయ్యది కొంచెము దౌరముకల్గి గురుత్వముతో గూడియుండును. ప్రోకనుల ప్రవిడజేయును. ప్రహేషములను వానివారి స్థానములయందు వృద్ధినిొందించును. మూత్రమును శుభ్రముచేయును.

—ॐ బెల్లము సామాన్యగుణములు ॐ—

మూ. నాతిశ్లేష్ఠకరోధాతః సృష్ట్యమూత్రశక్యద్దుడః.

ప్రభూతక్రిమిమజ్జాసృక్ మేదోమాంసకఘోషరః.

౪౧౧

వా. సుస్కారవిశేషముచే నిర్జలమైనబెల్లము కొంచెముగ కఢమును కల్గించును. మలమూత్రములను బైటవెడలించును. సుస్కారములేమింజేసి మురికితోగూడియుండు బెల్లము క్రిములను, మజ్జను, రక్తమును, మేదస్సును, మాంసమును, కఢమును, వీని నన్నింటి నధికముగ జేయును.

—ॐ ప్రాతబెల్లము, క్రొత్తబెల్లము, వానిగుణములు ॐ—

మూ. పథ్యః పురాణో హృద్యశ్చ సవశ్లేష్ఠాగ్నిసాదకృత్,

వ్యా. ప్రాతబెల్లము మిక్కిలి పథ్యకరంబును హృదయమునకు వాతకరంబు నగును. క్రొత్తబెల్లము కఢమును వృద్ధినిొందించును. జాతరాగ్నిని మందగింపజేయును.

—ॐ మత్స్యండికాదిగుణములు ॐ—

మూ. వృష్యాః తుతక్షీణాహితాః రక్తపితృనిలాఽహః.

౪౧౨

మత్స్యండికాఖిణ్డసీతాః క్రమేణ గుణవత్తమః,

వ్యా. మత్స్యండిక (మద్ద యగునట్లు కాచబడినచెరకుపాగు) ఖండశర్కర (కల్కండ), పంచదార, ఇవిమూడును శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. ఉర్రోక్షతము నందును ధాతుక్షయమునందును మిక్కిలి వాతకరములు. రక్తపితృమును వాతమును హరించును. మరియు వైశిష్ట్య మూడింటిలో నొకదానికన్ననొకటి పరుసగ గుణాధికముగ నుండును. (మత్స్యండికమునకన్న ఖండశర్కరయు, దానికన్న పంచదారయు గుణాధికముగ నుండు నని భావము)

—ॐ యానశర్కరాగుణము ॐ—

మూ. తద్గుణా తిక్త మధురా కషాయా యానశర్కరా. ౪౧౩

వ్యా. దురదగొండినుండి తీయబడినచక్కెర యానశర్కర యనబడును. ఇయ్యది తీపికలిగి కొంచెము వగరుతో గూడియుండును. చక్కెరకు సామాన్యముగ జెప్పబడిన గుణముల గలిగియుండును.

—ॐ అన్నిశర్కరలకును సామాన్యములగు గుణములు ॐ—

మూ. దాహతృప్తీఛర్దిమూర్ఛాస్పృక్ తిక్తఘ్నస్వశర్కరాః,

వ్యా. పలుచెఱుగులైన చక్కెరలన్నియు సామాన్యముగ తాపమును, దప్పిని, వాంతిని, మూర్ఛను, రక్తపిత్తమును హరించును.

మరియు చక్కెరయొక్క పరిస్థితినిబట్టి గుణములు మారుచుండునని గ్రంథాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“యథా యథాఽఽసాం నైర్మల్యం మధురత్వం యథా యథా, స్నేహలాఘవతై త్యాది సారత్వం చ తథా తథా.” (చక్కెర మొదలగువాని నిర్మలత్వంబును మాధుర్యంబును వీరితి గలగునో అవిధముగ దాని దాని కనుగుణమై లఘుత్వంబును, తై త్యాదివిశేషంబులును, సారవత్త్వంబును చక్కెరల కన్నిటికిని కలిగియుండునని భావము.)

—ॐ ఇష్టపువ్వుల చక్కెరగుణము ॐ—

మూ. రూక్షంమధుకపుష్పోత్థంఘాణితంవాతపిత్తకృత్. ౪౧౪

కఠఘ్నం మధురం పాకే కషాయం వస్తీదూషణమ్,

వ్యా. ఇష్టపువ్వులచే గలిగిన ఘాణితమును శర్కరాభేదము వాతపిత్తములను కలిగించును. కఠమును హరించును. విపాకమున మధురమైయుండును. కషాయ (వగరు) రసము కలిగియుండును. వస్తీని చెరచును.

అథ మధువర్గః—

—ॐ తేనె సామాన్యగుణములు ॐ—

మూ. చక్షుష్యంఛేదితృప్తీశ్లేష్మవిషహిత్వాస్రపిత్తనుత్. ౪౧౫

కుష్ఠమేహక్రిమిచ్ఛర్దిశ్వాసకాసాతిసారజిత్,

వ్రణశోధనసన్ధాన రూపణం వాతలం మధు.

రూక్షంకషాయమధురం యోగ వాహిహిమంగురు,

వృష్యంచ.....

వ్యా. తేనె నేత్రములకు మిక్కిలి వాతకరమైనది. దానిని భక్షించినయెడల శోష్మమున నుండుమలము ఊడలకట్టయున్నచో వానిని విడదీసి విభజించును. దప్పిని, కఠమును, విషమును, ఎక్కిళ్లను, రక్తపిత్తమును హరించును. కుష్ఠము, మేహము, క్రిమి

రోగము, వాంతి, క్వాసకాసములు, అతిసారము, అను నీవ్యాధుల హరించును. ప్రణములను పరిశుద్ధముచేయును. ప్రణములయందలి చెడ్డనీరును వెడలించి శుభ్రపరచును. పలు విధములచీలి చీలియున్న ప్రణాదుల నొకటిగ జేర్చి ముప్పును. ప్రణరోగములయందు ప్రణములపై లేపనాదులకు లేనె నుపయోగించు జనుగాని త్రాగకూడదు. అటు త్రాగినచో వాతమును వృద్ధిజేయును. మరియు రూక్షగుణము కలిగియుండును. కషాయరసముతో గూడినమధురరసము కలిగియుండును. యోగవాహి (ఏవస్తువుతో లేనె చేర్చు బడునో ఆవస్తువుయొక్కగుణముల గలిగియుండునుట). శిశిర్యంబును గురుత్వంబును కలిగియుండును. శుక్రమును వృద్ధి నొందించును.

— తేనె యెనిమిదివిధములు; అందు పౌష్టికభ్రమరగుణములు —

మూ. .... అప్టవిధంతచ్చవిశేషాత్పనిమాన్వయాత్. ౪౧౭

రూక్షోష్ణంవాతపిశ్తాస్పృజ్జడకారివిదాహీచ,

పౌష్టికంఘృతవర్ణంద; శ్వేతం తు భ్రామరం గురు. ౪౧౮

వైచిల్యాద్యాతభూయస్త్యాత్తత్త్వసర్వహితంద్వయమ్,

వ్యా. వైశేష్యబడితేనె యెనిమిదివిధముల నుండును. పుష్టములనుండి పుట్టినతేనె పౌష్టికము. ఇయ్యది విషవస్తువులచే గలుగుటంజేసి రూక్ష-ఉష్ణగుణములుకలిగి వాత-పిత్త రక్తములను, మదము (మత్తు)ను కలిగించును. తాపమును బుట్టించును. ఈతేనె నేతి వర్ణము కలిగియుండును. తుమ్మెదలు చేర్చి పెట్టినతేనె భ్రామరము; ఇయ్యది తెల్లనిరంగు కలిగియుండును. గురుత్వమును జేయును. వైశేష్య పౌష్టిక-భ్రామరములను రెండువిధములైనతేనె పిచ్ఛిలంబును వాతభూయస్థంబును నగుటంజేసి యందరకును వాతకరము కానోపదు.

— ఛాత్ర మను లేనెగుణము —

వనేహైమవతీచ్ఛాత్రం ఛత్రాకారం హిమం గురు. ౪౧౯

శ్విత్రమేహక్రిమిశ్లేష్మపిత్తఘ్నంస్వాదుపాకిచ,

వ్యా. హిమవంతముననుండు అడవులలో ఛాత్రమనులేనె పుట్టును. ఇది గొడుగు వలె నుండు తెట్టెలో బుట్టుటంజేసి ఛాత్ర మనబడును. ఇయ్యది శిశిర్యంబును గురుత్వంబును గలిగియుండును. శ్విత్రము, ప్రమేహము, క్రిమిరోగము, శ్లేష్మము, పిత్తము, అనువానిని హరించును. మధురముగ విపాకము చెందును.

— అర్ఘ్య మను లేనెగుణము —

మూ. మధూకపుష్పనిగ్వాసోజరత్కారాశ్రమోద్భవమ్. ౪౨౦

అప్యంతుధ్యుచితుష్యం పి శ్తశ్చేష్ఠనిబర్హణమ్,
కషాయంకటుకంపాకేబలంతి క్షయవాతలమ్.

౪౨౦

వ్యా. జరత్కారములను నీగలమూశ్రమమునందలి యిష్టచెట్టపువ్వులనుండి ప్రవించినది అర్హ్య మనులేనె. ఇయ్యది తక్కినతేనెలకన్న నావనాదిక్రియలచే నేత్రము లకు మిక్కిలి హితకరమగును. పానముచే పిత్తకఫముల హరించును. కషాయరసమును, కటువిపాకంబును, కొంచెము తిక్తరసమునుకల్గి బలకరమై యుండును. వాతమును కొద్దిగ కల్పించును.

—● బౌద్ధాలకాదిమధుగుణములు ●—

మూ. బౌద్ధాలకంస్తు వాల్మీకం జ్వరకుష్మవిషాపహమ్,

రుచ్యముష్ణం కషాయాష్టుం పి శ్తకృత్కటుకాపి చ.

౪౨౧

పత్రోపరిస్థితం దాళం మధురాష్టుం కషాయకమ్,

క్షౌద్రం కపిలవర్ణం స్యాత్ లేఖనం లఘుశీతలమ్.

౪౨౩

తస్మాల్లఘుతరం రూక్షం శ్వాసాదిషు పరంహితమ్,

మాక్షికం త్రైలవర్ణంచ మధువన్దధుశక్కరా.

౪౨౪

వ్యా. పుట్టలా పుట్టినలేనె బౌద్ధాలక మనబడును. ఇయ్యది జ్వరమును, కుష్ఠమును, విషమును హరించును. రుచిని బుట్టించును. ఉష్ణవీర్యులును, కషాయ-అష్టురసంబులును కల్గి పిత్తమును వృద్ధి నొందించును. ఆకులవై నుండులేనె దాళ మనం దగును. ఇయ్యది మధుర-అష్టు-కషాయరసములు కల్గియుండును. క్షౌద్ర మనులేనె కషాయరసము కపిలవర్ణముగ నుండును. ఇయ్యది మలూదులలేఖనము చేయును. మిక్కిలి చుల్కనై శీతవీర్యముగ నుండును. నూనెపంటి రంగుకల్గినది మాక్షిక మనులేనె, ఇయ్యది క్షౌద్రమునకన్న మిక్కిలి చుల్కనై రూక్షంబును, శ్వాసకాసాదిరోగములయందు మిక్కిలి హితకరంబునై యుండును. వైజెప్పినలేనెలలా దేనివలన నే చక్కెరపుట్టునో అచక్కెరకు దానిపుట్టుకకు కారణమగులేనెకు జెప్పినగుణములు కల్గియుండును.

—● నూతన-పురాణమధుగుణములు ●—

మూ. బృంహణీయం మధునవం నాల్గ్లేష్ఠకరం సరమ్,

మేదస్థౌల్క్యాపహం గ్రాహి పురాణ మతిలేఖనమ్.

౪౨౫

వ్యా. క్రొత్తనైనలేనె శరీరమును పుష్టి నొందించును. కొంచెముగ కఫమును వృద్ధి చేయును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. మేదస్సును, శరీరముయొక్క స్థూలత్వ

మును పోగొట్టునది ప్రాతలేనె, మలాదుల వెడలనీయక బంధించును. అట్టిమలాదులను మిక్కిలి లేఖనముజేయును.

❖ పక్ష-అనుమధుగుణములు ❖

మూ. దోషత్రియహరం షక్వం ఆషం త్వష్టం త్రిదోషజిత్.

సభక్తం బృగహణం ప్రాక్తం అభక్తం త్వష్టస్వణమ్. ౪౨౬

ఉష్ణముష్ణాస్తామఃశ్చేన యుక్తం చోష్ణేష్వహస్తితత్,

వ్యా. పక్షమైన లేనె మూడుదోషముల హరించును. చచ్చితేనె పులుపుకల్లి త్రిదోషములను హరించును. అట్టిలేనెను భుజించినప్పుడు నుపయోగించినచో శరీరపుష్టి జేయును. భుజించకమునుపు ఉపయోగించినయెడ శరీరస్థూలతను తగ్గించును. మరియు లేనెను వేడిగ కాచి యుపయోగించినను, లేక ఉష్ణప్రధానములగువ్యాధ్యాదులచే పీడింప బడినవాని కుపయోగించినను, లేక ఉష్ణముగనుండు చేశకాలాదులయం దుపయోగించినను, లేక ఉష్ణముగనుండు అహారాదిపదార్థములతోగూర్చి యుపయోగించినను అట్టివారిని తప్పక చంపును. (కావున వైశెష్ఠినరీతిగ నుపయోగింపజనదనుట).

మూ. ప్రచ్ఛర్ధనేనిరూహేచ మధూష్ణం ననివార్యతే. ౪౨౭

అలబ్ధపాకమేవాశు తయోర్యస్తాన్నివర్తతే,

మద్దః పురాణాన్తధురః తీక్ష్ణోరూక్షోలఘుస్తనుః. ౪౨౮

నివృత్తిశ్చ నిరూహేషు విషమేదః కఫాపహః,

శర్కరేక్షువికారాణాం ఫాణితం చ వరాఽవరే. ౪౨౯

వ్యా. ఉష్ణముగనుండు లేనె విమనమునకును, నిమహవ స్థితిని ఉపయోగించినచో అట్టిలేనె పాకముజెందకయే బైట వెడలును కావున వైశెష్ఠినరెంటియందును నిషిద్ధము కాదు. (వేడిలేనెనుపయోగించినచో నయ్యది జీర్ణమగునంతకాలము శరీరమున నుండినచో నయ్యది వైశెష్ఠినరీతిగ చెరువుచేయును. చమననిరూహవస్థువులయందు లేనె జీర్ణముకాక ముందే బైటవెడలును. కావున వేడిలేనె నుపయోగించినచో చెరువులేదని భావము). మరియు లేనెమిదిమండము ప్రాతలేనెకంటె తీక్షణమును, రూక్షమును, లఘువు నైయుండును. ఇయ్యది నిరూహవస్థి కుపయోగింపం జనదు. విషదోషమును, మేదస్సును, కఫమును హరించును. మరియు చెరుకురసముచే నేర్పడుబెల్లము మొదలగువానిలో చక్కెర మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఫాణితము నికృష్టమైనది.

ఇది లేనెవర్గము.

అథ తైలవర్గః—

మూ. తైలం స్వయోనితత్రత్రముఖ్యం తీక్ష్ణం వ్యవాయిత,

త్వగ్నోపకృదచతుష్ట్యం సూక్ష్మోష్ణం శఫశ్చన్నచ.

౪౩౦

వ్యా. చలదృఢాగ్రలై ననూనెలును ఆయానూనెకు కారణమైనవస్తువుయొక్కగుణములు ప్రధానముగ కల్గియుండును. (ఏవస్తువునుండి యేనూనె పుట్టునో ఆనూనెకు ఆవస్తువుయొక్కగుణములు గల్గియుండును) అట్టినూనెలలో సువ్వులనూనె ముఖ్యమైనది. ఇయ్యది తీక్షణముగ నుండును. శరీరమునం దంతట వ్యాపించునన్నిభావము కలిగినది. వ్యవాయి (అనగా శరీరమున తొలుత వ్యాపించి పిమ్మట జీర్ణమగునన్నిభావము కలిగిన దనుట.) దీనిని విడువక పానముజేసినచో చర్మమును చెరచును. కన్నులకు హితకరముకాదు. శరీరమునందలి సూక్ష్మములగు ప్రాతస్సులలో వ్యాపించునన్నిభావము కలిగినది. ఉష్ణమైన వీర్యము కలిగినది. కఫమును కలిగించదు.

—తైలవిశేషగుణము—

మూ. కృశానాం బృంహణాయాలం స్థూలానాం కర్మనాయ చ.

బద్ధవిట్కం కృమిఘ్నం చ సంస్కారాత్సర్వదోషజితే. ౪౩౧

వ్యా. వైశేషి నతైలమును ఆయాకార్యములంగూర్చి సంస్కారమునుజేసినచో నయ్యది కృశించిన శరీరముకలవారికి పుష్టిని కలిగించును. మేదోవృద్ధిచే స్థూలమైనశరీరము కలవారిని కృశత నొందించును. ఈరెండుకృత్యములయందును సమర్థముగ నుండును. మఱియు అధికముగ వెడలుచున్నయెడ దానిని బంధించును. కృములను హరించును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెఱుంగునది:—ఒకవస్తువు పరస్పరవిరుద్ధములగు రెండువస్తుల జేయనోపదు. ఇది యనుభవశిద్ధము. ఇట్లుండ తైలము కృశించినవారిని బలియజేయు ననియు, బలిసినవారిని కృశించునట్లుచేయుననియు ననుట యెట్లు సంగతము? బలుపు, కృశత, అను నీరెండును తేజస్విమిరంబులందోరె నొకటికొకటి విరుద్ధములు. అట్టి విరుద్ధ గుణములను తైలము ఎట్లు కలిగించునోపును? అను నాశంక కల్గును. దాని కీసమాధానము నెఱుంగునది:—కృశించినశరీరముకలవారికి శరీరమునందలి ప్రాతోమార్గములు మిగుల సంకోచమునొందియుండును. దానంజేసి బృంహణద్రవ్యములు నిరాఘాటముగ లోపల ప్రవేశింప నమర్థములు కాకయుండును. అట్టియెడ తైలము తనయందలి తీక్షణగుణములచే ప్రాతస్సులయందు వేగముగ ప్రవేశించి తనశక్తినిజూపుచు శుద్ధిచేయును. అట్టి తైలమును బృంహణములగుద్రవ్యములగూర్చి సంస్కరించి యుపయోగించినచో నట్టి యాహార్యములగుణమును శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపింపజేయును. దానివలన శరీరము పుష్టినొందును. సుతోషము బలము కాంతి మొదలగుగుణాదులును క్రమముగ కల్గును. ఈవిషయమునే “ప్రాతస్సు తత్ర శుద్ధేషు రసోధాతూనైవైయః, తేనతుష్టిః బలంవర్జ్యః పరంపుష్టిశ్చ జాయతే” అనువాక్యముచే తంత్రాంతరమునజెప్పిరి. ఇతైఱంగుననే స్థూలశరీ

రముకలవారికి సూక్ష్మములగు స్రోత్రోమార్గము లన్నిటియందును తైలము శీఘ్రముగ ప్రవేశించి తనయందలి తీక్ష్ణోష్ణాదిగుణము మేదస్సును తీణింపజేసి స్థూలమగుశరీరమును కృశింపజేయును. కావున తైజశ్విసమూలము నమంజునము. ఇట్టి పరస్పరవిరుద్ధగుణముల గలిగించుకత్తి తైలమునకు ప్రభావమునంజేసి కల్లునని యెరుంగునది. మరియు నీతైలమును ఆయాదోషమును.

— ఆముదపుగుణము —

మూ. సతిశ్లోషణమేరణ్డం తైలం స్వాదుసరం గురు,
వర్షగుల్మాలిలకఫాక ఉదరం విషమజ్వరమ్. ౪౩౨

రుక్ష్ణోఘ్నోచకటిగుహ్యోష్ణవృష్ణాశ్రయా జయేత్,
తీక్ష్ణోష్ణం పిచ్చిలం విస్రం రక్తైరణ్డోద్భవం త్వతి. ౪౩౩

వ్యా. ఆముదము కొంచెముగ చేదును కారమును తీసిని కలిగియుండును. శరీరము నం దతిశీఘ్రముగ వ్యాపించును. నూనెకంటె భారము కలిగి చిరకాలమునకు జీర్ణమగును. వర్షరోగమును, గుల్మరోగమును, వాతకఫములను, మహాదరమును, విషమజ్వరములను హరించును. మరియు నడుమునందును, గుహ్యస్థలమునను, శోష్ణమునందును, పిత్తనందును కలిగిననొప్పిని వాపును హరించును. ఎఱ్ఱనియాముదములనుండి తీయబడినయాముదము మిక్కిలి తీక్ష్ణంబును ఉష్ణంబును పిచ్చిలంబును నై దుర్గంధము కలిగియుండును.

— అగసినూనె - కుసుమనూనె వీనిగుణములు —

మూ. ఉమాకుసుమ్భజం చోష్ణం త్వగ్దోషకఫపి త్తకృత్,
వ్యా. అగసితైలనూనెయు, కుసుమలనూనెయు మిక్కిలి యుష్ణపీర్ణములు. చర్మమును చెరచును, కఫపిత్తముల వృద్ధినించును.

— నేపాళపుగింజలు మున్నగువాని నూనెగుణములు —

మూ. దస్తమూలకరణోఘ్నుకరజ్జౌరిప్తశిగుజమ్. ౪౩౪

సువర్చతేజ్ఞుదీపీలు శజ్ఞినీససమ్భవమ్,
సరళాగురుదేవాహ్వాశింశుపాసారజన్త చ. ౪౩౫

తువరాఽరుష్కరోత్థం చ తీక్ష్ణం కట్వన్లుపి త్తకృత్,
అర్యః కుప్తకృమిశ్లేష్మశుక్రమేదోఽనిలాచహమ్. ౪౩౬

భృశోష్ణతీక్ష్ణకటుకేతువరాఽరుష్కరోద్భవే,
విశేషాత్కృమికుప్తఘ్నే తథోద్ధౌఽథోవిరేచనే. ౪౩౭

కిరణ్ణనిమ్బజే తిక్తే నాత్మ్యజ్ఞే చ వినిర్మితే,
కషాయతిక్తకటుకం (సారళం) వ్రణశోధనమ్.

౪౩౮

కటూష్ణం సార్వపం తీక్ష్ణం కఫశుక్రానిలాపహమ్,
అక్షౌతిముక్తజాక్షౌటనారికేళమధూకజమ్.

౪౩౯

త్రపునైర్వారుకూర్జాణ్డణ్డశ్లేష్మాతకపియాళజమ్,
వాతపిత్తహరం కేశ్యం(వృష్యం) శ్లేష్మలం గురుశీతలమ్.

౪౪౦

అక్షం స్వాదు హిమం కేశ్యాం గురుపిత్తానిలాపహమ్,
పిత్తశ్లేష్మప్రళమనం శ్రీహర్షి కింశుకోద్భవమ్.

౪౪౧

తిలతైలం వరం తేషు కౌసుమ్భమివరం పరమ్,

వ్యా. దంతివిత్తులు, ముల్లంగివిత్తులు, అవాలు, కానుగవిత్తులు, మునగవిత్తులు, పేచగింజలు సువర్ణల (ప్రాస్తుతిరుగుచెట్టు) గింజలు, గారకాయవిత్తులు, గోగువిత్తులు, గంటెనవిత్తులు, కడిమిగింజలు, సరళిదేవదారుగింజలు, అగరు, చేవ, దేవదారు, ఇరుగుడు, సంబరేజు, నీరుడు గింజలు, నల్లజీడిగింజలు వైశేషినవానినుండి తీయబడిననూనె తీక్ష్ణంబును, కటు-అప్తరసంబును కలిగి పిత్తమును వృద్ధిసోదించును. అర్శోరోగము, కుష్ఠములు, క్రిమిరోగము, కఫము, శుక్రరోగము, మేదోరోగము, వాతము పీనినన్నిటిని పోగొట్టును. అందు నీరుడుగింజలు తైలంబును, నల్లజీడిగింజలతైలంబును, తక్కినవానికంటె మిక్కిలి తీక్ష్ణంబులును, కారము కలిగినవియు, ఉష్ణవీర్యంబులు నగును. విశేషముగ కృములను కుష్ఠములను హరించు నవియు. ఊర్ధ్వాధోమార్గములయందు పమనవిరేచనముల జేయునవియు నగును.

మరియు కానుగగింజలనూనెయు పేచనూనెయు చేదుకలిగి కొంచెము ఉష్ణము కల్గును. సరళిదేవదారునూనె కషాయతిక్తకటురసంబులుకలిగి వ్రణములను శుభ్రము జేయును. అవనూనె కటురసంబును ఉష్ణవీర్యంబును తీక్ష్ణగుణంబునుకలిగి కఫమును శుక్రదోషమును వాతమును హరించును.

మరియు తాండ్రగింజలనూనెయు, పాచిరిగింజలనూనెయు, ఊడుగుగింజలనూనెయు, కొబ్బరినూనెయు, ఇప్పనూనెయు, ములుదోసగింజలనూనెయు, నక్కదోసగింజలనూనెయు, పెద్దగుమ్మడిగింజలనూనెయు, విరిగిగింజలనూనెయు, మొరళిగింజలనూనెయు, ఇవియన్నియు వాతపిత్తముల హరించును. పెండ్రుకలకు మిక్కిలి హితకరములు. కఫమును వృద్ధి నొందించును. గురుత్వమును కలిగించును. శీతవీర్యము కలిగియుండును. అందు తాని విత్తులనూనె మధురరసంబును, శీతవీర్యంబును, పెండ్రుకలకు హితకరంబును, గురుత్వము కలిగినదియు, పిత్తవాతముల హరించునదియు నగును. మరియు గుమ్మడిగింజలనూనెయు,

మోదుగగింజలనూనెయు పిత్తకఫముల హరించును. వైశెష్ణుబడితైలభేదములలో నువ్వుల నూనె మిక్కిలి ప్రశస్తము. కునుమగింజలనూనె మిక్కిలి యధముము.

❖ వసామజ్జలగుణములు ❖

మూ. వసా మజ్జా తు వాతఘ్నే బలపిత్తకఫప్రదా. ౪౪౨

మాంసానుగస్వరూపా చ విద్యాన్యదోఽపితావివ,

వ్యా. స్నేహద్రవ్యములలో చేరినవనయు మజ్జయు వాతమును హరించును. శరీర బలమును, పిత్తమును, కఫమును వృద్ధినిొందించును. మరియు వైశెష్ణువసామజ్జలు రెండును ఏజంతువుమాంసమువలన పుట్టునో అట్టి మాంసమునకు జెప్పినగుణములు కలిగియుండును. మరియు మేదస్సుకూడ వైశెష్ణువిధముగ గుణాదులను గలిగియుండును.

❖ వసాభేదములలో తారతమ్యము ❖

మూ. శాలూకీ సాకరీ బాకీ హంసజా కుక్కుటోద్భవా. ౪౪౩

వసా శ్రేష్ఠా స్వవర్గేషు కుంభీరమహిషోద్భవా,

కాకమద్గువసా తద్వత్ కారణ్యోతా చ నిన్దితా. ౪౪౪

శాఖాదమేదసాం భాగం హస్తినం చ వరావరమ్,

వ్యా. కప్పు, చంది, కొంగ, హంస, కోడి, అను నీజంతువులమాంసమున పుట్టిన వస, తక్కినజంతువులవసకంటె మిక్కిలి శ్రేష్ఠము. మరియు కాయమొసలి, ఎనుబోతు, కాకి, నీరుకోడి, కారండవము (నీరుకాకి), అను నీజంతువులవస మిక్కిలి నిందితము.

మరియు ఆకులమేనెడిజంతువులమేదస్సులలో మేకపోతుమేదస్సు మిక్కిలి శ్రేష్ఠము; ఏనుగులమేదస్సు మిక్కిలి నిందితము.

ఇది తైలవర్గము.

మద్యవర్గః—

మూ. దీపనం రోచనం మద్యం తీక్ష్ణోష్ణం తుష్టిపుష్టిదమ్. ౪౪౫

సస్వాదుతిక్తకటుకం అమృతాకరసం సరమ్,

సకషాయం స్వరారోగ్యప్రతిభావర్ణకృల్లఘు. ౪౪౬

నష్టనిద్రాఽతినిద్రేభ్యో వాతం పితృస్రదూషణమ్,

కృశస్థూలహితం రూక్షం సూక్ష్మం సోతోవిశోధనమ్.

వాతశ్లేష్మహరం యుక్త్యా పీతం విషవదన్యథా. ౪౪౭

వ్యా. చలుడెఱంగులైనమద్యములును జాతరాగ్నిని దీపింపజేయును. రుచిని బుట్టిం చును. తీక్ష్ణంబును ఉష్ణంబును నగుగుణములను గలిగియుండును. సంతసమును పుష్టిని గలి

గించును. తీసియు చేదును కారమును గలిగి, ప్రధానముగ పులుపును అష్టవిపాకమును కలిగియుండును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించుస్వభావము కలిగియుండును. కొంచెముగ వగరుకలిగినవి కంతస్వరమును, శరీరారోగ్యమును, బుద్ధివికాసమును, శరీరకాలిని కలిగించును. తేలికగ జీర్ణమగును. నిదురబట్టనివారికిని, అధికముగ నిదురవచ్చువారికిని మిక్కిలి హితకరము. రక్తమును పిత్తమును చెరచును. కృశించినవారికిని, స్థూలశరీరులకును హితకరము. రూక్షముగ నుండును. సూక్ష్మగుణంబుచే ప్రోత్సోహార్థములయందు దలెక్కిఘ్రముగ వ్యాపించును. అట్టిప్రోత్సస్థులను శుభ్రపరచును. వాతకఫములను హరించును. అట్టి మధ్యమునకు కాస్తమునందు జెప్పినపద్ధతి ప్రకారము తగినపరిమాణముతో నేమించిన వైజెప్పిన మంచిగుణములగ లిగించును. అటుగాక తన కిచ్చవచ్చినట్లు విధినియమములు లేక యుపయోగించినచో విషమునుబోలె ప్రాణములను తప్పుక హింసించును.

— ౩౩ క్రొత్త-ప్రాతమధ్యములగుణములు ౩౩ —

మూ. గురుతద్దోషజననం నవం జీర్ణమతోఽన్యథా,

వ్యా. అట్టిమధ్యము క్రొత్తదిగనున్నచో గురువుగ (చిరకాలమునకు జీర్ణమగు నదిగ) నుండును. వాతపిత్తశ్లేష్మముల మూడిటిని వృద్ధి నొందించును. ప్రాతమధ్యము నవీనమునకంటె చుల్కనుగ జీర్ణమగును. త్రిదోషములహరించును.

ఇచ్చట ఒకసంవత్సరకాలమునకు లోననుండుమధ్యము నవీనమనియు, అంతకన్న మునుపు చేర్చబడినది నవీనమనియు కొందరాచార్యులు వ్యవస్థచేసిరి.

— ౩౪ మధ్యపానమునందు నిష్ఠిద్ధోషచారములు ౩౪ —

మూ. పేయం నోష్ణోపచారేణ న విరక్తక్షుధాతురైః. ౪౪౪

నాత్యర్థతీక్ష్ణమృద్వల్పసంభారం కలుషం న చ,
(నాతితీక్ష్ణమృదుస్పర్శఘనం వ్యాపన్నమేవ వా)

వ్యా. వైజ్యేర్మనంబడినమధ్యమును ఉష్ణములగు నాహారవిశారద్యుపచారముల జేసికొనుచు నుపయోగింపంజనుదు. విరేచనములై నప్పుడును, మిక్కిలి యాకలిగొన్న సమయమునను, మధ్యము నుపయోగింపందగదు. (అట్టిసమయములయందు వాతాదిదోషములు సమస్థితి నుండక విషమగతి నుండును కావున మధ్యము నుపయోగింపందగదనుట.) మరియు మిక్కిలి తీక్ష్ణములంగ నుండుమధ్యములను, మిక్కిలి మృదువులుగ నుండుమధ్యములను ఆయామధ్యముల కుండవలసినపరిమితికంటె తక్కువయైనపరిమాణముగల మధ్యములను ఉపయోగింపంజనుదు.

— ౩౫ సురామధ్యగుణము ౩౫ —

మూ. గులోదరాశ్శి గ్రహణీశోషహృత్స్నేహనీ గురుః,

౪౪౫

సు రాఽనిలఘ్ని మేదోఽస్యక్ స్తన్యమూత్రకఫావహః,

వ్యా. సుర యనుమద్యము గుల్మము, ఉదరరోగము, ఆర్శోరోగము, గ్రహణి రోగము, శోఫ వీనినిన్నిటిని వారించును. శరీరమును జిడ్డుగల్గునట్లు చేయును. గురుత్వము గల్గియుండును. వాతమును వారించును. మేదస్సును చనుబాలను మూత్రమును కఫమును పృథ్వి నొందించును.

—౩౭ వారుణీమద్యగుణము, బుగలాదిగుణములు ౨౯—

మూ. తద్గుణా వారుణీ హృద్యా లఘుతీక్షణా నిహంతి చ. ౪౫౦

శూలకాసవమిక్వాసపబద్ధాభ్వాపవీనసాకా,
(శూలప్రవాహికాశోఫతృష్ణాకుష్ఠార్చనాం హితాః),

జగలః పాచనో గ్రాహీ రూక్షస్తద్వచ్చ మేదకః. ౪౫౧

పక్వసోహృతసారత్వాత్ విష్టమీభా దోషకోపనః,

వ్యా. వారుణి యనుమద్యము వైజెప్పినసురామద్యముతో సమానమైనగుణము కలిగినది. హృదయమునకు హితకరమైనది. లఘుతీక్షణగుణంబులు కలిగియుండును. శూల, కాసము, వమనము, క్వాసము, మలబంధము, కడుపుబ్బరము, వీనసము (పడినెము), వీనిని నివర్తింపజేయును. (శూల, ప్రవాహికము, శోఫము, దర్శి, కుష్ఠము, అర్చస్సు, అను నీరోగములయందు పథ్యకరము.)

జగలము (వారుణీమద్యములో నధోభాగమున ఘనముగ నుండుమెడ్డు) ఆహారమును జీర్తింపజేయును. వెడలుచుండుమలమును గట్టిగజేయును. మేదకమును (జగలము యొక్క క్రిందిభాగమున నుండుమెడ్డు) జగలమునకు సమానమైనగుణము కలిగియుండును. రూక్షముగ నుండును. పక్వసము (మద్యకల్కములో జలమును జేర్చి చేయబడినది) సారము లేకుండుటంజేసి మలమును బంధించును. త్రిదోషములం గోపింపజేయును.

—౩౮ తానికాయలమద్యము ౩౦—

మూ. నాతితీవ్రమదా లఘ్వి పథ్యా వై భీతకీ సురా. ౪౫౨

వ్రణే పాణ్డ్యా మయే కుష్ఠే చాత్మర్థం విరుధ్యతే,

వ్యా. తానికాయలచే చేయబడినమద్యము అతితీవ్రమైన మదమును గలిగింపదు. పథ్యకరము, లఘుగుణము కలిగినది. వ్రణము, పాండురోగము, కుష్ఠము, ఈవ్యాధులయందును ఇతరమద్యములవలె మిగుల నిషిద్ధమైనదికాదు.

—౩౯ యవసురాదిమద్యగుణములు ౩౧—

మూ. విష్టమీభానీ యవసురా గుర్వి రూక్షా త్రిదోషలా. ౪౫౩

కోహళీ బృంహణీ గుర్వీ శ్లేష్మలస్తు మధూదకః,

వ్యా. యవసుర యనుమద్యము మలమును బంధించును. గురుత్వము కలిగియుండును. రూక్షగుణముకలిగి త్రిదోషముల వృద్ధినిొందించును. కోహళి యనుమద్యము పుష్టిని కలిగించును. గురుత్వమును జేయును. మధువనుమద్యము కఫమునువృద్ధినిొందించును.

—● అరిష్టమద్యగుణము ●—

మూ. యథా ద్రవ్యగుణోఽరిష్టః సర్వమద్యగుణౌధికః. ౪౫౪

గ్రహణీపాణ్డుకుష్ఠార్కశ్శోఫశోషోదరజ్వరాః,

హన్తి గుల్మక్రిమిస్తీహ్నాః కషాయః కటువాతలః. ౪౫౫

వ్యా. అరిష్టమనుమద్యము ఆయామద్యమున కుత్పత్తికి ప్రధానకారణమైన ద్రవ్యముయొక్కగుణము కలిగియుండును. ఈయరిష్టమద్యము తక్కినమద్యములకంటె నధికములగు గుణములు కలిగియుండును. మరియు గ్రహణిరోగము, పాండురోగము, కుష్ఠరోగము, అర్శిరోగము, శోఫ, శోష, ఉదరరోగము, జ్వరము, గుల్మము, క్రిమిరోగము, స్తీహపృద్ధి అను నీరోగముల హరించును. కషాయకటురసముల గలిగి వాతమును హరించును.

—● మార్ద్దీకమద్యగుణము ●—

మూ. మార్ద్దీకం లేఖనంహృద్యం నాత్యుష్ణం మధురం సరమ్. ౪౫౬
అల్పపిత్తానిలం పాణ్డుషేహర్యః క్రిమినాశనః,

వ్యా. ద్రాక్షనుండి తీయబడినమద్యము మార్ద్దీకము. ఇయ్యది జనయందలి మిక్కిలి తీక్షణమైనగుణముచేత ధాతువులను శోధించును. హృదయమునకు హితకరమైనది. మిక్కుటముగ నుష్ణమునుచేయుదు. (స్వల్పముగ చేయు నశుట). మధురముగ నుండును. శరీరమునందలి ధాతువులలో శీఘ్రముగ వ్యాపించును. ఇతరమద్యములకంటె స్వల్పముగ పిత్తవాతములను చేయును. పాండువు, క్రిమి అను నీరోగముల హరించును.

—● ఖార్జూరాదిమద్యగుణములు ●—

మూ. అస్తాదల్పాస్తరగుణం ఖార్జూరం వాతలం గురు. ౪౫౭

శార్కరస్సురభిస్సాన్వదః హృద్యో నాతిమదో లఘుః,

సృష్టమూత్రశకృద్వాతో గౌడస్తర్పణాదీపనః. ౪౫౮

వాతపిత్తకరశ్శీఘ్రః స్నేహశ్లేష్మవికారహః,

వ్యా. ఖర్జూరమద్యము ద్రాక్షమద్యమునకంటె స్వల్పములగు గుణములు కలిగి యుండును. వాతమునుమాత్రము వృద్ధినిొందించును. చక్కెరకు సంబంధించినమద్యము

మంచి పరిమళము కలిగియుండును. మధురముగ నుండును. హృదయమునకు పేలుచేయును. శోచెముగ మదమును కలిగించును. తేలికగ జీర్ణమగును.

బెల్లముతో సిద్ధముచేయబడినమద్యము మూత్రమును మలమును వాతమును వీనిని బైట వెడలించును. ఇంద్రియాదులకు తృప్తిని కలిగించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. శీఘ్ర వసుమద్యము వాతపిత్తముల వృద్ధినిొందించును. స్నేహపానవ్యత్యాసమున గలిగినయువ ద్రవములను, కఫరోగములను హరించును.

— వక్త్రసాదిమద్యగుణము —

మూ. మేదశ్శోఢరాఝోఘ్నుః తత్ర వక్త్రసో వరః, ౪౫౯
 ఛేద మధ్యాసవః తీక్షణః మేహపీనసకాసజిత్,
 సురాసవ స్తీ ప్రమదః స్వాదుతీక్ష్ణోఽనిలాపహః. ౪౬౦
 మైరేయో మధురో వృష్యః స్వాదుస్సస్తర్షణో గురుః,

వ్యా. (శీఘ్రరసము అనుమద్యము వక్త్రరసము, అవక్త్రరసము నని రెండు తెఱింగులు. అందు కాచబడినచెరుకురసముచే గలిగినది వక్త్రరసము, చెఱుకురసమును కాచక పచ్చిగనే సిద్ధముచేయబడినది అవక్త్రరసము, అందు) అవక్త్రరస మను శీఘ్రమద్యము మేదస్సును, శోఢను, ఉదరమును, అర్చస్సును హరించును. ఇయ్యది మిగుల శ్రేష్ఠము.

(తేనెచే సిద్ధముచేయబడినమద్యము మాధవ మనబడును) ఇయ్యది శరీరమున గట్టి పడి మలాదుల విడదీయును. మిక్కిలి తీక్షణగుణము కలిగియుండును. ప్రమేహమును, పీన సమును, కాసమును హరించును.

(సురయనుమద్యములలో తేనెజేర్చి సిద్ధముజేయబడినది సురాసవము) అయ్యది తీవ్రమైనమదమును గలిగించును. తీసి కలిగి తీక్షణముగ నుండును. వాతమును హరించును.

మైరేయనుమద్యము మధురంబును, వృష్యంబును, ఇంద్రియాదుల దృప్తినిొందించునదియు, గురుత్వము కలిగించునదియు నగును.

మూ. ధాతక్యభిషుతో జీర్ణః రూక్షో రోచనదీపనః. ౪౬౧

ద్రాక్షాసవో మధుసమః పరమం స తు దీపనః,

మాధ్వీకసదృశః ప్రోక్షః మృద్వీకేతురసాసవః. ౪౬౨

సమాసాదాసవో హృద్యః వాతళః స్వాషఢానుగః,

ద్రాక్షేక్షుమాక్షికం కాలీరు త్రమా ప్రహిషత్సమాః. ౪౬౩

*మద్యకారా యవేలోన్నయావస్తదతి రూపకమ్,

గుణైర్వ్యథోల్బుణంవింద్యాన్తద్యమాకారసజ్జురాత్. ౪౬౪

* ఈగుర్తుగల్గోకము సరిగా నర్థము నిచ్చుటలేదు. కాబట్టి వ్యాఖ్యానకారుల వివరింపలేదు.

వ్యా. ఆకెపువ్వుతో సిద్ధముచేయబడినమద్యము (అసవము) ప్రాతదియైనచో రూక్షణంబును, రుచిని బుట్టించునదియు, అగ్నిని దీపింపజేయునదియు నగును. ద్రాక్షా మద్యము (ద్రాక్షపండ్లతో సిద్ధముచేయబడినయాసవము) మధమమద్యముతో సమానమై యుండును. ఇయ్యది మిక్కిలి దీపనముగ నుండును. మరియు ద్రాక్షపండ్లచే సిద్ధమైనయా సవంబును, చెఱుకురసముచే సిద్ధమైనయాసవంబును మాఝీకమద్యముతో సమానగుణములుగ నుండును. మరియు అసవములు ఏయేద్రవ్యములనుండి సిద్ధముచేయబడునో ఆయాద్రవ్య ములకఁ జెప్పినగుణములు ప్రధానములుగగల్గి, హృదయమునకు హితకరంబులును, వాత మును వృద్ధినిొందించునవియు నగును. ఇది సామాన్యముగ నాసవముల కన్నిటికి నియతము.

మరియు ద్రాక్షపండ్లు, చెఱుకురసము, సేనె, కాలిధాన్యము, వ్రీహిధాన్యము, అను నీయైదిటిచే సిద్ధములగుమద్యములు మిక్కిలి యాత్మమములు.

శుక్త (పులిసినకల్లు) గుణము

మూ. రక్తపిత్తకఫాగ్లేష్లేదీ శుక్తం వాతానులోమనమ్,

భృశోష్ణతీక్ష్ణరూక్షాష్లు* హృద్యం రుచికరం సరమ్. ౪౬౫

దీపనంశిశిరస్పర్శం పాణ్డుదృక్క్రిమినాశనమ్,

వ్యా. శుక్తము (పులిసినకల్లు) రక్తపిత్తమును కఫమును వాగొట్టును. ప్రతిలోమ ముగ సంఛరించువాతమును అనులోమగతిగ జేయును. మిక్కిలి ఉష్ణంబును, తీక్ష్ణంబును, రూక్షంబును, ఆష్లు (పులుపు) రసంబును నగును. హృదయమునకు హితకరమగును. రుచిని పుట్టించును. రసాదిధాతువులయందు శీఘ్రముగ వ్యాపించును. జాతరాగ్నిని దీపింప జేయును. చల్లనైనస్పర్శము కలిగియుండును. పాండురోగము, నేత్రరోగములు, క్రిములు, వీనిని హరింపజేయును.

గుడాదిశుక్తతారతమ్యము

మూ. గుడేక్షుమధ్యమార్ద్ధీకశుక్తం లఘు యథోత్తరమ్.

౪౬౬

వ్యా. గుడ (బెల్లముచే సిద్ధమైన) శుక్తము, ఇక్షు (చెరకురసముచే సిద్ధమైన) శుక్తము, మద్య (మద్యముచేసిన) శుక్తము, ద్రాక్ష (ద్రాక్షపండ్లచే సిద్ధమైన) శుక్తము అను నీనాల్గుశుక్తభేదములలో నొకదానికంటె నొకటి లఘువుగ నుండును.

* విదాహిభృశతీక్ష్ణోష్ణమ్.

— ౧౭ ఆసుతలక్షణము —

మూ. కన్దమూలఫలాద్యం చ తద్వద్విద్యాత్తదాసుతమ్,

వ్యా. గడ్డలు, వేళ్లు, పండ్లు మొదలగువానిజేర్చి సిద్ధముచేయబడినగుడ తుక్తము మున్నగు వైజెప్పినతుక్తములను ఆసుతము లనబడును. ఇవి వైజెప్పినవిధముగనే పరునగ నొకదానికంటెనొకటి లఘుతరముగ నుండును. (ఆధికశక్తికలగుడానితుక్తములు కంద మూలాదులగుణముల నాకర్షించి యాకందమూలాదులకు తనస్వరూపమునే కలుగజేయు నని భావము.)

— ౧౮ కాండాకీచానుతము —

మూ. కాండ్యాకీ చానుతం చాన్యత్ ఖో (కా)లూన్లుం రోచనం లఘు.

వ్యా. (ముల్లంగి, ఆపకూర, ఈరెంటినిచేర్చి పక్వముచేసి నల్లజీలకఱ్ఱ, నల్లావాల, వీనిచే భావనచేసినది కాండ్యాకీ యనబడును.) అట్టికాండ్యాకీయు, కాలవిశేషమునంజేసి పులి సినతుక్తంబును రుచిని కల్పించును. తేలికగ జీర్ణమగును.

— ౧౯ ధాన్యాష్టగుణము —

మూ. ధాన్యాష్టం థేది తీక్ష్ణోష్ణం పిత్తకృత్ స్పర్శశీతలమ్,

శ్రమక్లమహరం రుచ్యం దీపనం వస్తీశూలనుత్.

౪౬౮

శస్త్రమాస్థాపనే హృద్యంలఘువాతకఘాపహమ్,

ధాన్యాష్టము (కలి) కఠినముగ నుండునులమును భేదించును. తీక్ష్ణంబును, ఉష్ణ పీర్షంబు నగును. పిత్తమును వృద్ధిజేయును. స్వాభావికముగ శీతస్పర్శము కలిగియుండును. వ్యాయామాదులచే నైనఆయాసమును, వ్యాయామాదికారణములేకయే కలిగినబడలికను పోగొట్టును; రుచిని బుట్టించును. అన్నిని దీపింపజేయును. వస్తీలా కలిగినకూలను హరించును. ఆస్థాపనవస్తీయందు మిగుల ప్రశస్తమైనది. హృదయమునకు మేలుచేయును. తేలి కగ జీర్ణమగును. వాతకఘముల హరించును.

— ౨౦ సౌవీరక-తుషోదకగుణములు —

మూ. ఏభిరేవ గుణైర్యుక్తే సౌవీరకతుషోదకే.

౪౬౯

క్రిమిహృద్గోగగుల్మార్కః పాణ్డుశోఘనిబర్హణే,

తేక్రమాత్ విద్విషైర్విద్యాత్ సతుషైశ్చ యవైః కృతః.

౪౭౦

వ్యా. పొట్టులేనియవలచే సిద్ధముచేయబడినకాంజికము సౌవీరకము, పొట్టుతో గూడినయవలచేత సిద్ధముచేయబడిన కాంజికము తుషోదకము ఈరెండును వైజెప్పినధాన్యాష్టగుణములు కలిగియుండును. మరియు క్రిమిరోగమును, హృద్గోగమును, గుల్మ

మును, అర్హిరోగమును, పాండురోగమును, శోఫమును వైశేష్యసాపీరకతుషాదకములు హరించును.

ఇది మధ్యవర్గము.

—ॐ మూత్రవర్గము, దానిసాహచ్యగుణము ॐ—

మూ. మూత్రం గోఽజావిమహిషీగజాశ్వోష్ట్రఖరోద్భవమ్,

పిత్తలం రూక్షతీక్షణోష్ణం లవణానురసం కటు.

౪౭౧

క్రిమిశోఘోదరానాహ శూలపాణ్డుకఫానిలాఙ్,

గుల్మారుచివిషశ్వత్రకుషార్కాంసి జయేల్లఘు.

౪౭౨

వ్యా. ఆవు, మేక, గొట్టె, గేదె, వినుగు, గుట్టము, ఒంటె, గాడిదె, అను నీజంతువులమూత్రము పిత్తమును వృద్ధిచేయించును. రూక్ష-తీక్షణ-ఉష్ణగుణములును, లవణరసము అనురసముగల కటురసంబును కలిగియుండును. క్రిమిరోగము, శోఫము, ఉదరము, కడుపుబ్బరము, శూల, పాండురోగము, కఫము, వాతము, గుల్మము, అరోచకము, విషము, శ్వీత్రము, కుష్ఠము, అర్హిరోగము అను నీరోగముల నన్నిటిని హరించును. చుల్మనగా జీర్ణమగును.

—ॐ గోమూత్రగుణము ॐ—

మూ. దీపనం పాచనం భేది తేషు గోమూత్రము త్తమమ్,

విరేకాస్థాపనాలేపన్వేదాదిషు చ పూజితమ్.

౪౭౩

వ్యా. వైశేష్యసాపీరకతుషాదకములలో గోమూత్రము మిక్కిలి యుత్తమము. ఇయ్యది అగ్నిని దీపింపజేయును. భుజింపబడిన యాహారపదార్థముల జీర్ణింపజేయును. గట్టిపడి యుండుమలాదుల భేదించును. విరేచనమునకును, ఆస్థాపనపత్తికిని, పట్టువేయుటకును, చెమటబట్టించు స్వేదనకర్తృమనకును ఇదియున్నగు నితరచికిత్సలకును మిగుల ప్రశస్తముగ నుండును.

—ॐ మేకపంచితము ॐ—

మూ. కాసశ్వాసహరం ఛాగం కామలాపాణ్డుశోఫజిత్,

పూరణాత్కర్ణశూలఘ్నం కటుతిక్తమశీతలమ్.

౪౭౪

వ్యా. మేకపంచితము కాసశ్వాసముల హరించును. కామల, పాండురోగము, శోఫ, అనురోగముల హరించును. చెవిలో నిండించినయెడ చెవిపోటును పొగొట్టును. కటుతిక్తరసములు కలిగి శీతలము కాకయుండును.

— ౧౭ గొఱియలమూత్రగుణము ౧౭ —

మూ. కాసస్థీహోదరశ్వాసశోషవర్షోగ్రహే హితమ్,
సత్కారతి క్తకటుకముష్ణం వాతఘ్నమావికమ్.

౪౭౫

వ్యా. గొఱియలమూత్రము కారము చేదు ఉప్పును కలిగి యుష్ణముగ నుండును. కాసము, స్థీహము, ఉదరము, శ్వాసము, శోషము, మలబంధము అను నీరోగములయందు హితకరముగ నుండును. వాతమును హరించును.

— ౧౮ గేదెలమూత్రగుణము ౧౮ —

మూ. దుర్నామోదరశూలేషు కుష్ఠమేహవిశృంభిషు,
ఆనాహశోఫగుల్మేషు హితం పాణ్డౌ చ మాహిషమ్.

౪౭౬

వ్యా. ఎనుములమూత్రము దుర్నామ మనువ్యాధియందును, ఉదరరోగము నందును, శూలరోగమునందును, కుష్ఠములయందును, ప్రమేహమునందును, శోధనచికిత్స యందును, కడుపుబ్బరమునందును, శోఫమునందును, గుల్మవ్యాధియందును, పాండురోగమునందును మిక్కిలి హితకరముగ నుండును.

— ౧౯ వినుగు మున్నగువాని మూత్రములగుణము ౧౯ —

మూ. దద్యాత్ శ్చయే కిలానే చ గజవాజిసముద్భవమ్,
హస్త్యున్మాదమపస్తారః క్రిమీకా కుష్ఠం చ రాసభమ్.

౪౭౭

గ్రహమేదోవికారఘ్నం తీక్ష్ణం గ్రహణిరోగనుత్,
దీపనం గార్దభం మూత్రం క్రిమివాతకఘాపహమ్.

౪౭౮

కషాయతి క్తమేతేషాం హిద్ధశ్వాసహరం శక్యత్,

వ్యా. వినుగులమూత్రంబును గుఱ్ఱములమూత్రంబును, శ్చయరోగమునందును, కిలాన (సిబ్బె) మునందును ఉదయోగింబంజను. గాఢేదెలమూత్రము ఉన్మాదమును, అపస్తారమును, క్రిములను, కుష్ఠమును వీనినన్నిటిని హరించును. మరియు మలమూత్రాది బంధమును, మేదోరోగమును హరించును. తీక్ష్ణముగ నుండును. గ్రహణిరోగమును హరించును. ఆగ్నిని దీపింపజేయును. వాతకఠములను హరించును. వైశిష్ఠినజంతువుల పురీషము కషాయతి క్తరసములు కలిగియుండును. ఎక్కిళ్లను శ్వాసమును హరించును.

— ౨౦ పిత్తగుణము ౨౦ —

మూ. పిత్తం తిక్తం విషహరం రోచనం కఫపిత్తజిత్.

౪౭౯

వ్యా. ఆపు మొదలగువానిపిత్తము (గోరోచనము మొదలగునవి) కొంచెము చేదుగ నుండును. విషమును హరించును. రుచిని బుట్టించును. కఫపిత్తముల హరించును.

—ॐ మనుష్యులమూత్రగుణము ॐ—

మూ. తిక్తం పామాహారం మూత్రం మానుషం తు విషాపహమ్,

వ్యా. మనుజులమూత్రము కొంచెము చేదుగ నుండును. లీటను మాన్పును. విషమును హరించును.

—ॐ బంగరుగుణము ॐ—

మూ. సువర్ణం బృంహణం స్నిగ్ధం మధురం రసపాకయోః

మేధ్యంవిషాపహం శీతం సకషాయం రసాయనమ్. రరం

వ్యా. బంగరు శరీరపుష్టిని కలిగించును. స్నిగ్ధముగ నుండును. రసమునందును విపాకమునందును మధురముగ నుండును. బుద్ధిని వృద్ధినించును. విషమును పోగొట్టును. శీతవీర్యమును, రసాయనమును నగును. [జర(ముదితనము)ను వ్యాధిని రానీయక ఆయువును వృద్ధిచేయునది రసాయనము.]

—ॐ వెండిగుణము ॐ—

మూ. రూప్యం స్నిగ్ధం కషాయాష్లుం విపాకే మధురం సరమ్,

వయస్స్థాపనం శీతం లేఖనం వాతపిత్తజిత్. రరం

వ్యా. వెండి స్నిగ్ధమును, కషాయ-అష్టరసములు కలిగినదియును, మధురవిపాకంబునైన శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించునవ్వభావము కలిగియుండును. వయస్సును స్థిరముగ జేయును. శీతవీర్యముకలిగినది మలాదుల లేఖనముజేయును. వాతపిత్తముల జయించును.

—ॐ తామ్రగుణము ॐ—

మూ. తామ్రం సలిక్తమధురకషాయం లేఖనం లఘు,

కటుపాకరసం శీతం రోషణం కఫపిత్తజిత్. రరం

వ్యా. తామ్రము (రాగి) చేదు తీపి వగరును కలిగియుండును. మలాదుల లేఖనముజేయును. లఘుగుణము కలిగియుండును. కటురసంబును కటువిపాకంబునుకలిగి శీతవీర్యమగును. ప్రణాముల మాన్పును. కఫపిత్తముల హరించును.

—ॐ కాంస్యగుణము ॐ—

మూ. కాంస్యం కషాయానురసం విశదం లేఖనం పరమ్,

దృష్టిప్రసాదనంరూక్షం తిక్తంపిత్తకఫాపహమ్. రరం

వ్యా. కంచు తిక్తరసము ప్రదానంబుగను, కషాయరసము అనురసంబుగను కలిగియుండును. మరియు విశదంబును లేఖనంబునైన దృష్టిని నిర్మలముగ జేయును. రూక్షంబుగ నుండును. పిత్తకఫముల హరించును.

❧ ఇత్తడిగుణము ❧

మూ. రీతికాకటుత్తిక్ష్ణోష్ణాగుల్మస్త్రిహకఫాస్తజిత్,

వ్యా. ఇత్తడి కటుతిక్తరసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబును కలిగి గుల్మమును స్త్రిహవృద్ధిని కఫమును రక్తమును జయించును.

❧ సీసగుణము ❧

మూ. సతిక్తలవణం భేదిపాణ్డుత్వక్రిమివాతనుత్.

ర౦౮

సీసం లేఖనమత్వగ్ధం కషాయం గ్రాహిమేహజిత్,

వ్యా. సీసము తిక్తరసంబును లవణరసంబును కలిగియుండును. పాండురోగమును చర్మరోగమును క్రిమిరోగమును వాతమును హరించును. మలాదుల లేఖనముజేయును కషాయరసము మిక్కుటముగ కలిగియుండును. మలాదులను వెడలసీయక నిలుపును. విశేషముగ ప్రమేహముల హరించును.

❧ వంగగుణము ❧

మూ. తద్వద్వజ్ఞావ్యాయం తిక్తం సీసతుల్యగుణం సరమ్.

ర౦౯

వ్యా. వంగము సీసమునకు సమానగుణములు కలిగియుండును. చేదు కలిగి శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించునృభావము కలిగియుండును.

❧ తీక్ష్ణలోహగుణము ❧

మూ. చక్షుష్యం కృష్ణ(తీక్ష్ణ)లోహం తు కషాయం స్వాదు తిక్తకమ్,

లేఖనం వాతనుత్ శీతం క్రిమిపిత్తకఫప్రణుత్.

ర౦౬

వ్యా. కృష్ణలోహము (ఇరుము ఉక్కు) నేత్రములకు హితకరము. వగరు, తీసి, చేదు అను సీమాదురసములును కలిగియుండును. ధాతువులను లేఖనముచేయును. వాతమును హరించును. శీతవీర్యము కలిగినది. క్రిములను వాతశీతైకకఫములను హరించును.

❧ వర్తకాంతలోహములగుణములు ❧

మూ. వర్తలోహం త్రిదోషఘ్నం కట్వఘ్నం నాతిశీతలమ్,

తీక్ష్ణాద్వరమయస్కాంతం మేహపాణ్డ్యామయాపహమ్.

ర౦౭

వయస్థాస్థాపనం వృద్ధ్యం వృష్యం స్యాత్కృష్టకాసనుత్,

వ్యా. వర్తలోహము త్రిదోషముల హరించును. కటు అష్టరసంబులు కలిగియుండును. కొంచెముగ శీతలమును కలిగించును. అయస్కాంతము తీక్ష్ణ (ఉక్కు) లోహమున కంటె మిక్కిలి శ్రేష్ఠముగనుండును. మేహరోగములను, పాండురోగములను, హరించును.

వయస్సు (యౌవనము)ను చెడనీయక నిలుపును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. హృదయమునకు మిక్కిలి హితకరము. కుష్ఠమును కానమును హరించును.

— ౧౭ లోహకీట్టగుణము —

మూ. కీట్టం కటూష్ఠం శ్రీమినుత్ పురాణం పాష్టశోఘనుత్. ర౮౮
క్షయాదిసర్వదోషఘ్నం సంస్కారాత్సర్వదోషచుత్,

వ్యా. కీట్టము (ఇరుపచ్చిట్రైము) కటురసంబును ఉష్ణగుణంబును కలిగియుండును. శ్రీములను హరించును. ఆయ్యది మిక్కిలి ప్రాతదియైనచో పాండువులను, శోఘమును, క్షయ మున్నగురోగములను హరించును. మరియు సంస్కారవిశేషముచేత నానావిధరోగములను హరించును.

ఇది లోహవర్గము.

— ౧౮ మాణిక్యగుణములు —

మూ. మాణిక్యం శిశిరం స్నిగ్ధం మృదుకాన్తికరం లఘు. ర౮౯
దీపనం వృష్యమాయుష్యంమనోజ్ఞం గ్రహదోషనుత్,

వ్యా. మాణిక్యము శీతవీర్యంబును, స్నిగ్ధంబును, మృదుగుణంబునైన శరీరకాంతిని కలిగించును. తేలికగ జీర్ణవగును. అగ్నిని దీపింపజేయును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. ఆయువును వృద్ధినిొందించును. మిక్కిలి మనోరంజకమై నానావిధగ్రహములదోషములను హరించును.

— ౧౯ ముత్యములగుణము —

మూ. ముక్తాఫలం హిమస్పర్శం తీక్ష్ణం చోష్ణం క్షయాపహమ్. ర౯౦
దీపనం కఫశూలఘ్నం మనోజ్ఞం సర్వదోషనుత్,

వ్యా. ముత్యములు శుద్ధమున చల్లగ నుండును. తీక్ష్ణగుణంబును, ఉష్ణవీర్యంబునైన దీపకమును హరించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. కఫమును శూలలను హరించును. మనస్సుకు మిక్కిలి రమ్యంబును త్రిదోషహరంబును నగును.

— ౨౦ పవడపుష్పరాగములగుణము —

మూ. ప్రవాళం కఫపిత్తఘ్నం రక్తపిత్తాతిసారజిత. ర౯౧
పుష్పరాగం పుష్టికరం శ్లేష్మలం గురుశీతలమ్,

వ్యా. పవడము కఫపిత్తములను, రక్తపిత్తమును అతిసారమును హరించును. పుష్పరాగము శర-ఇంద్రియములకు పుష్టిని కలిగించును. కఫమును వృద్ధినిొందించును. గురుత్వమును కలిగించును. శీతలమును కలిగించును.

❀ తార్క్ష్యదిమణిగుణములు ❀

మూ. తార్క్ష్యం తుపిత్తలంకాంతం లఘుగ్రాహిత్రిదోషనుత్. ౪౯౨

నీలం శీతం గురు స్నిగ్ధం మధురం పిత్తనాశనమ్,
గోమేదకం కఫహరం లేఖనం వహ్నిదీపనమ్. ౪౯౩

వజ్రవై డూర్యకేస్నిగ్ధే సర్వాః రోగాః వ్యహాతః,

వ్యా. తార్క్ష్యము(పచ్చ)పిత్తమును వృద్ధినించును. మనోహరమైనది. తేలికగ జీర్ణమగును. విరేచనముల నడ్డుపరచును. త్రిదోషముల హరించును. నీలమణి శీతవీర్యము. గురుత్వమును గల్గించును. స్నిగ్ధముగ నుండును. మధురరసము కలిగినది. పిత్తమును శమింప జేయును. గోమేదకమణి కఫమును హరించును. ధాతువుల లేఖనముజేయును. అగ్నిని దీపింపజేయును. వజ్రము, వైడూర్యము, అను నీమణులు చెందును స్నిగ్ధములుగ నుండును. రోగముల నన్నిటిని హరింపజేయును.

❀ రత్నసామాన్యగుణములు ❀

మూ. సర్వాణి రత్నాని మనోహరాణి నిఘ్నన్తి సంయోగవశేన
రోగాః, నిహన్యురేతాని సదాధృతాని గ్రహైశ్చజాతాస్సక
లాశ్చ పీడాః. ౪౯౪

వ్యా. వైశిష్టినరత్నములన్నియు మిక్కిలి మనోహరములు, వీనిభస్మాదులను ఆయారోగముల కనుకూలములైన యావధములతోగూర్చి యుపయోగించినయెడ రోగముల నన్నిటిని హరించును. మరియు నీమణులను ఎల్లపుడును ధరించినయెడ క్రూరములగు మాతృకాదిగ్రహములచే గలిగిన నానావిధబాధలను నివర్తింపజేయును.

❀ స్ఫటికగుణములు ❀

మూ. స్ఫటికం శీతలం హృదయం చక్షుష్యం ప్రణామృత్యునత్,
సత్కారముష్ణవీర్యం చ కాచం దృష్టితృప్తినాత్. ౪౯౫

వ్యా. స్ఫటికము శీతలముగ నుండును. హృదయమునకు హితకరము. నేత్రములకు హితమైనది. ప్రణాములను కృష్ణములను మాన్పును. క్షారరసముకలిగి యుష్ణవీర్యమై యుండును. దీనిని నేత్రముల కంజముచేసినచో కాచరోగమును హరించి దృష్టికి బలము నిచ్చును.

❀ శంఖ-సముద్రములగుణములు ❀

మూ. శంఖోదధిమలౌ శీతో కషాయావతిలేఖనౌ,
తుత్థం సత్కారకటుకం కషాయం విశదం లఘు. ౪౯౬

లేఖనం ఛేదిచక్షుష్యం క్రిమికణ్డూవిషాపహమ్,

వ్యా. శంఖంబును, ఉదధిములంబు (నముద్ర పునురుగు)ను, శీతపీర్వములు. కషాయ రసము కలిగియుండును. ఇవిరెండును మిక్కిలి లేఖనములు. తుత్థము (మైల్ తుత్తము) ఔరకటురసములు కలిగియుండును. కషాయరసము అనురసముగ నుండును. శీతదలఘుగుణంబులను కలిగియుండును. ఇయ్యది ధాతువులను లేఖనముజేయును. మలాదుల ఛేదించును. నేత్రములకు హితకరము. క్రిములను దురదను విషమును హరించును.

—ॐ రసకగుణములు ॐ—

మూ. రసకో రజ్జకో రూక్షః శ్లేష్మఘ్నీ వాతకృద్ధిమః. ౮౯౭

విశదోగైరికస్నిగ్ధః కషాయమధురో హిమః,

ఛక్షుష్యోరక్తపిత్తఘ్నః ఛర్దిహిత్వావిషాపహః. ౮౯౮

వ్యా. రసక మనునది రక్తవర్ణమును కలిగించును. రూక్షంబై యుండును. కఫమును హరించును. వాతమును వృద్ధి నొందించును. శీతపీర్వముకలిగినది. గైరికము (కావిరాయి) విశదంబును స్నిగ్ధంబును, కషాయమధురరసములుకలిగినదియు, శీతపీర్వంబును నగును. నేత్రములకు హితమైనది. రక్తపిత్తమును హరించును. ఎఱిసి ఎక్కిళ్లును విషమును పోగొట్టును. అథ గన్ధకాదయః—

—ॐ గంధకగుణములు ॐ—

మూ. గన్ధకః కటుతిక్తోష్ణః క్రిమికుష్టవిషప్రణాత్,

స్నిగ్ధం కషాయం కటుకం హరితాశం విషప్రణాత్. ౮౯౯

వ్యా. గంధకము కటుతిక్తరసంబులను, ఉష్ణమైనగుణపీర్వంబులను కలిగియుండును. క్రిములను కుష్టమును, విషమును హరించును. తాళకము స్నిగ్ధంబును కషాయరసంబును కటురసంబును కలిగియుండును. విషమును హరించును.

—ॐ మణిశీలగుణము ॐ—

మూ. కఫఘ్నీ తిక్తకటుకా మనోహ్వ లేఖనీ సరా,

వ్యా. మణిశీల కఫమును హరించును. తిక్తకటురసములు కలిగియుండును. ధాతువుల లేఖనముచేయును. శరీరమున శ్రీఘ్రముగ వ్యాపించునృభావము కలిగినది.

—ॐ గంగసిందూరగుణము ॐ—

మూ. సిన్ధూరం కటుకం పుణ్యం విషవీసర్పకుష్టజిత్. ౯౦౦

వ్యా. గంగసిందూరము కటురసంబును, విషమును విసర్పమును కుష్టమును హరించును. పాచునమైనది.

—౧౦ కాండీగుణము ౧౦—

మూ. కాండీకమాయకటుకా కేశ్యా కణ్ఠ్యా విషప్రణుత్,
కణ్ఠ్యావిసర్పశ్చిన్ద్రాణాం నాశినీ ప్రణరోహణీ.

౫౧౦

వ్యా. కాండీ యనునది (?)) కమాయకటురసములు కలిగియుండును. మేండ్లుకలకు హితకరము. కంఠమునకు మిక్కిలి మేలుచేయును. కిసర్పము, దురద, విషము, శ్విత్రకుష్ఠము అనువానిని పోగొట్టును. ప్రణరహణ మొనర్చును.

—౧౧ కాసీగుణము ౧౧—

మూ. కాసీసం పుష్పకాసీసం లవణాష్టక మాయకమ్,
ఉష్ణం కఫానిలశ్చిత్త్రవిషకృత్తామయానహమ్.

౫౧౧

వ్యా. కాసీసము (ఆన్న భేది) వాలుకాకాసీసము, పుష్పకాసీసము నని రెండువిధములు. ఈరెండును లవణ-ఉష్ణ-కమాయరసంబులును, ఉష్ణగుణవీర్యంబులును కలిగియుండును. కఫమును, వాతమును, శ్విత్రకుష్ఠమును, విషమును, కుష్మరోగమును హరించును.

—౧౨ కంకుష్ఠగుణము ౧౨—

మూ. కంకుష్ఠం కటుతిక్తోష్ణం వ్రణ్యం శూలనిబర్హణమ్,

వ్యా. కంకుష్ఠము కటుతిక్తరసములుకలిగి, ఉష్ణవీర్యముగ నుండును. వ్రణములకు హితకరము. శూలరోగమును హరించును.

—౧౩ మాక్షికగుణము ౧౩—

మూ. స్వాదుతిక్తకషాయోష్ణం మాక్షికం రాజయత్క్షణిత్.

౫౧౩

మేహకుష్ఠాక్షిరుక్పాణ్డుచ్ఛర్ది వాద్ద విషాపహమ్.

వ్యా. మాక్షికము మధురతిక్తకమాయరసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబును కలిగినది. రాజయత్క్షణమును, ప్రమేహమును, కుష్ఠములను, శేత్రరోగములను, పాండురోగమును, పమనమును, ఎక్కిళ్లను, విషమును, పీని నన్నింటిని హరించును.

—౧౪ విమల-నన్యగుణములు ౧౪—

మూ. కటుకౌ లేఖనౌ స్వాదుపాకౌ విమలనన్యకౌ.

౫౧౪

వ్యా. విమలంబును, నన్యకంబును ధాతువుల లేఖనముజేయును. మధురపాకము కలిగినవి.

—౧౫ చవల-వజ్ర-వైక్రాన్తగుణములు ౧౫—

మూ. తిక్తోష్ణమధురస్నిగ్ధః లేఖనశ్చపలోపలః,
కుష్ఠఘ్నో వజ్రవైక్రాన్తే రాజయత్క్షవిషాపహణా.

౫౧౫

పరహిత—12

వ్యా. చపలము తిక్తరసంబును, ఉష్ణవీర్యంబును, మధురవిపాకంబును కలిగినది. స్నిగ్ధముగ నుండును. లేఖనము, వజ్రంబును, వైక్రాంతంబును కృష్ణమును హరించును. రాజయత్నమును వివమును హరించును.

—॥ అభ్రకగుణము ॥—

మూ. అభ్రకం బల్యమాయుష్యం రూక్షం పిత్రానిలాపహమ్,

వ్యా. అభ్రకము బలమును కలిగించును. ఆయువును వృద్ధిపఱచును. రూక్షగుణము కలిగినది. పిత్తమును వాతమును హరించును.

—॥ అజ్ఞానములు, వానిగుణములు ॥—

మూ. కన్దభా కటుతిక్తోష్ణా మేహాకుష్ఠనిషాపహాః. ౫౦౬

కషాయమధురం శీతం లేఖనం నీలమజ్జనమ్,
రక్తపిత్తవిషచ్ఛర్దిశిద్ధాఘ్నం దృక్ప్రసాదనమ్. ౫౦౭

స్త్రోతోఽజ్ఞానం వరం తత్ర; తతస్సావీరకాజ్ఞనమ్,
కపఘ్నం తిక్తకటుకం ఛేదిసోష్ణం రసాజ్ఞనమ్. ౫౦౮

పుష్పాజ్ఞనం నేత్రరుజో విషహిద్ధాపహం హిమమ్,
నీలాజ్ఞనం ప్రమేహరోగ్యమేదోఘ్నం నేత్రరోగజిత్. ౫౦౯

వ్యా. స్త్రోతోఽజ్ఞానము (మర్కారాయి) కటుతిక్తరసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబునుకలిగి, మేహరోగములను, కృష్ణములను, విషమును పోగొట్టును. నీలాంజనము కషాయ మధురరసంబులును, శీతవీర్యంబును, కలిగి దోషముల లేఖముచేయును. రక్తపిత్తమును, విషమును, వాంతిని, ఎక్కిళ్లను హరించును. నేత్రములను నిర్మలముగజేయును. పైజెప్పిన ఆంజనముల రెంటిలో స్త్రోతోఽజ్ఞానము మిగుల శ్రేష్ఠమైనది.

సావీరాజ్ఞానము కఫమును హరించును. తిక్తకటురసములు కలిగియుండును. రసాంజనము మూడుల ఛేదించును. ఉష్ణవీర్యముకలిగినది. పుష్పాజ్ఞానము నేత్రరోగముల కన్నింటికిని అనుకూలముగ నుండును; విషమును ఎక్కిళ్లను హరించును. శీతవీర్యము కలిగినది. పైజెప్పిన నీలాంజనము ప్రమేహములను, ఆరోగ్యరోగమును, మేదోరోగమును, నేత్రరోగములను హరించును.

—॥ శిలాజతువు, దానిసామాన్యగుణములు ॥—

మూ. హిమాద్రిస్థో ధాతురసశ్శిలాజిదభిదీయతే,
శిలాభోగ్యయస్య యజ్ఞాతం ధాతోస్తత్తద్దణం వదేత్. ౫౧౦
సర్వం చ తిక్తకం రూక్షం నాత్యుష్ణం కటుపాకతః,

వ్యా. హిమాలయమున స్వర్ణాదిధాతువులవలన పుట్టినరసము (సారము) శిలాజిత్తని చెప్పబడును. హిమాలయమునందలి రాళ్లయందు ఏధాతువులవలన నేరసము పుట్టునో అట్టి ధాతురసమునకు ఆధాతువుయొక్కగుణములే ప్రాయశముగ కలిగియుండును. మరియు శిలాజతు సామాన్యముగ తిక్తరసంబును, రూక్షగుణంబును, కొంచెముగ న్నవ్వుగుణంబును, కటువిపాకంబును కలిగియుండును.

—● గోమూత్ర శిలాజతు, కర్పూరశిలాజతుగుణములు ●—

మూ. భేదనం సకషాయాష్టం తాసాం తత్ర ప్రశస్యతే. ౫౧౦

గోమూత్ర గన్ధికృష్ణం గుగ్గుల్యాభం విశస్కరమమృతమ్,
స్నిగ్ధమనన్తుకషాయం మృదుగురుచశిలాజతుశ్రేష్ఠమ్. ౫౧౧

యోగవాహినీ వస్రః చక్షుష్వ్యం క్రిమికుష్ఠజితే.

వ్యా. అట్టి శిలాజతువులలో గోమూత్రమునుబోలిన వాసనకలిగి నల్లగ నుండునది గోమూత్రశిలాజతువు. ఇయ్యది మలమూత్రాదుల పట్టును వదలించి భేదించును. జిగురుగ నుండును. స్నిగ్ధమును కషాయాష్టరసములు లేనిదియు మృదువును బరువైనదియునగు శిలాజతువు శ్రేష్ఠమైనది. ఈశిలాజతువు యోగవాహి ; (ఏవస్తువుతోగూడిన నావస్తువు గుణములగల్గినది). కొంచెము దుర్గంధముకల్గియుండును. నేత్రములకు హితకరము ; క్రిములను కుష్ఠములను హరించును. ఈరెండిటిలో గోమూత్రశిలాజతువు మిగుల గుఱోత్తరమైనది.

ఇచ్చట నీవివరము నెఱుంగునది:—ఎండకాలమున హిమాలయపర్వతమునందలి ధాతువులు కఠినమగుసూర్యతాపమునంజేసి కరగి రాళ్లవై వ్యాపించి గడ్డకట్టియుండును. అదియే శిలాజతువు. ఇయ్యది గోమూత్రశిలాజతువు అనియు, కర్పూరశిలాజతువు అనియు రెండు తెఱుంగలు. అందు నల్లనై గోమూత్రమునుబోలిన వాసనకల్గినది గోమూత్రశిలాజతువు. గుగ్గిలమువలె గడ్డకట్టి తెల్లనిరంగుకల్గినది కర్పూరశిలాజతువు. ఈరెండిటిలో గోమూత్రశిలాజతువు మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది. ఈరెంటిగుణాదులు పేరుపేర వైని బోధింపబడియె.

—● వెదురువృక్షగుణము ●—

మూ. కషాయమధురా రూక్షా కానఘ్ని వంశలోచనా. ౫౧౨

తుగాక్షీరీక్షయశ్వాసకానఘ్నిమధురా హిమా ,

వ్యా. వెదురువృక్షకషాయము మధురరసముకల్గియుండును. రూక్షగుణము కల్గినది. ఇయ్యది శ్వాసకాసములను క్షయమును హరించును. శీతవీర్యము కల్గినది.

అవణసామాన్యగుణము ౧౦

మూ. నిష్కన్దిలవణం గర్వం సూక్ష్మం స్వప్తమలం లఘు.
వాతఘ్నం నాతితీక్ష్ణోష్ణం రోచనం కఘపి త్తనుత్ ,

౫౧౪

వ్యా. వలదెరంగులగుణములన్నియు ప్రోతస్ఫులనుండు ప్రవింపజేయును. సూక్ష్మగుణము (శరీరమున వ్యాపించుస్వభావము) కలది. మలాదులను వెడలించును. తేలికగ జీర్ణమగును. వాతమును హరించును. కొంచెముగ తీక్ష్ణగుణంబును ఉష్ణంబును కలిగినది. రుచిని పుట్టించును. కఘమును సత్తమును హరించును.

నైంధవలవణము ౧౧

మూ. నైంధవం తత్ర సుస్వాదు హృష్యం హృద్యం త్రిదోషనుత్ .
అప్యనుష్ఠం దృశః పథ్యం అవిదాహ్యగ్ని దీపనమ్ ,

౫౧౫

వ్యా. నైంధవలవణము (ఇందుప్పు) రుచికరముగ నుండును. శుక్రమును వృద్ధి నొందించును. హృదయమునకు హితకరము. త్రిదోషములహరించును. కొంచెముగ స్పృష్టమును కలిగించును. కంటిరోగములయందు మిక్కిలి హృద్యకరము. మంటబుట్టించదు. జఠరాగ్నిని దీపింపజేయదు.

సావర్పలవణలక్షణము ౧౨

మూ. లఘుసావర్పలం హృద్యం సుగన్ధ్యధారశోధనమ్.
కటుపాకం విబన్ధఘ్నం దీపనీయం రుచిప్రదమ్ ,

౫౧౬

వ్యా. సావర్పలవణము తేలికగ జీర్ణమగును. హృదయమునకు మిక్కిలి హితకరము. మంచుపరిమళముకలిగినది. వమనరూపమైన శోధనముచేయును. కటువిపాకము కలిగినది. మలబంధమును నివర్తించజేయును. అగ్నిని దీపింపజేయును. రుచిని పుట్టించును.

బిడాలవణగుణము ౧౩

మూ. ఊర్ధ్వాధకకఘవాతానులోమనం దీపనం బిడమ్ .

౫౧౭

వ్యా. బిడాలవణము కఘమును హరించును. ఊర్ధ్వముగను శరీరమున క్రింది భాగమునను సంచరించువాతమును అనులోమముగ సంచరింపజేయును. జఠరాగ్నిని దీపింపజేయును.

సాముద్రలవణగుణము ౧౪

మూ. విబన్ధానాహవిష్టమృశాలగౌరవనాశనమ్,
విపాకే స్వాదుసాముద్రం గురుశ్లేష్మవివర్ధనమ్ .

౫౧౮

వ్యా. సాముద్ర (సముద్రమునపుట్టిన) లవణము మలబంధమును, కడుపుబ్బరమును విష్టంభము (కడుపులో గుడగుడ యనుశబ్దము)ను, కూలనొప్పిని, గురుత్వమును నశింప

జేయును. మధురముగ విపాకము నొందును. గురుగుణము కలిగియుండును. కఫమును వృద్ధినిందించును.

❖ బొద్దిదలవణగుణము ❶ ❖

మూ. సతి క్షకటుకతొరం తీక్ష్ణముల్లేదిచొద్దిదమ్,

వ్యా. బొద్దిదలవణము (భూమిని పగులదీసి పుట్టిన చొటియుప్పు) కొంచెము చేదును కారముగను తీక్ష్ణగుణములు కలిగియుండును. దోషములను వైకి ప్రకోపింప జేయును.

❖ కృష్ణలవణగుణము ❷ ❖

మూ. కృష్ణే సౌవర్చలగుణౌ లవణే గన్ధవర్జితాః గిరి

వ్యా. కృష్ణలవణము (నల్లనియుప్పు) సౌవర్చలవణమునకు జెప్పిన లఘ్వాదిగుణములు కలిగియుండును. కాని సుగంధముమాత్రము లేదు.

❖ రోమక, కాచలవణములగుణములు ❸ ❖

మూ. రోమకంబఘు; పాంసూత్థం సతౌరసం స్లేష్మలం గురు,

వ్యా. రోమకలవణము మిక్కిలి చుల్కనగ జీర్ణమగును. పాంసూత్థము (కాచలవణము) కొంచెము ఉప్పుగ నుండును. కఫమును వృద్ధినిందించును. గురుత్వము కలిగియుండును.

❖ లవణోపయోగనియమము ❹ ❖

మూ. లవణానాం ప్రయోగే తు నైన్ధవాదీక, ప్రయోజయేత్ ౫౨౦

వ్యా. చికిత్సావిషయమై లవణముల నుపయోగింపవలసినప్పుడు వైజెప్పిన నైంధవాదిలవణముల నుపయోగింపవలెను. (వైజెప్పిన నైంధవాదిలవణములను వరుసగ చెందు, మూడు, నాలుగు, మున్నగుసంఖ్యల ననుసరించి యుపయోగించవలె ననుట.)

మరియు లవణముల గుణాదితారతమ్యము భరనాదునిచే నిట్లు చెప్పబడినది:—
“నైంధవం సారకం పాక్యం సౌవర్చలమథోద్భిడమ్. పూర్వపూర్వం గుణోత్కృష్టం బొష్ణం వైషాం యథోత్తరమ్” నైంధవము, సారకము, పాక్యము, సౌవర్చలము, బొద్దిదము, అను నీయైదువిధములైనలవణములు ముందుముందుకు ఒకదానికంటెనొకటి శ్రేష్ఠమైనగుణము కలిగియుండును. (బొద్దిదమునకంటె సౌవర్చలమును, దానికంటె పాక్యమును, దానికంటె సారకమును, వీనికిన్నిటికంటె నైంధవలవణమును (శ్రేష్ఠమనుట). మరియు వైజెప్పిన నైంధవాదిలవణము లుత్తరోత్తరము ఒకదానికంటె మరియొకటి యుష్ణగుణాధికముగ నుండు నని భావము.

— యత్రోరగుణము ౧ —

మూ. గుల్లహృద్గ్రహణీపాణ్డు స్త్రీహానాహగళామయాకా,

శ్వాసార్ఘ్యః కఫవాతాం (కాసాం) శ్చశమయేవ్యవశూకజః. ౫౨౦

వ్యా. యవశూకములనుండి పుట్టినయవత్రోరము గుల్మమును, హృద్రోగమును, గ్రహణిని, పాండురోగమును, స్త్రీహవృద్ధిని, కడుపుబ్బరమును, కంఠరోగములను, శ్వాస రోగములను, అర్శోరోగమును, కఫవాతములను, (కాసమును), వీనినన్నింటిని శమింప జేయును.

— త్రోరసముదాయసామాన్యగుణములు ౨ —

మూ. త్రోరస్సర్వశ్చ పరమం తీక్ష్ణోష్ణః కఫజిల్లఘుః,

పిత్తైస్సృగ్ధూషణః పాకీ ఛేద్యహృద్యోనిదారణః. ౫౨౧

అపథ్యః కిటులావణ్యాత్ శుక్రాజఃకేశచక్షుషామ్,

వ్యా. త్రోరములన్నియు మిక్కిలి తీక్ష్ణంబులును, ఉష్ణంబులును నగును. కఫమును (క్రిములను) హరించును. చులకనగ జీర్ణములగును. పిత్తమును రక్తమును చెరచును. పాకము నొందించును. దోషాదుల ఛేదించును. హృదయమునకు ప్రతికూల మైనది. వ్యక్తములైన గండాదివ్రణములను వగులదీయును. కారముగను ఉష్ణగుణ ఉండుటచేత శుక్రమునకును, ఓజస్సుకును, వెండ్రుకలకును, నేత్రములకును ఆపత్థ్యములు కావు.

— త్రిత్రోరము ౩ —

మూ. త్రోరత్రయం యవత్రోరస్సర్వైతాత్రోరటజ్జ్ఞాణః.

౫౨౩

వ్యా. యవత్రోరము, సర్జిత్రోరము, టంకణత్రోరము అను నీమూడును త్రోరత్రయ మని చెప్పబడును. (ఈశాస్త్రమున త్రోరత్రయమని చెప్పినచోట వైజిషియ మూడుత్రోరము లను గ్రహించనగుననిభావము).

— ఇంగువగుణము ౪ —

మూ. వాఙ్మవాతకఫానాహశూలఘ్నం పిత్తగోపనమ్ ,

కటుపాకరసం రుచ్యం దీపనం పాచనం లఘు.

౫౨౪

వ్యా. ఇంగువ వాతమును, కఫమును, కడుపుబ్బరమును, శూలను, హరించును. పిత్తమును ప్రకోపింపజేయును. కటువైన పాకంబును రసంబును కల్గినది. రుచిని బుట్టించును. అగ్నిని జ్వలించజేసి (ఆకలిపుట్టించి) ఆహారమును జీర్ణింపజేయును. తేలికగుణము కలిగియుండును.

హరీతక్యాదయః—

—ॐ కరకకాయలు, వానిభేదములు ॥—

మూ. హరీతకీ సప్తవిధా విజయా పూతనా మృతా
జీవన్తి త్రిపుతా రోహిణ్యాభయాశ్చేతి తాః క్రమాత్. ౫౨౫
కమ్బుగ్నీవా విశుద్ధాజ్ఞీ మాంసళా, హోమపిష్టళా,
పంచకోణౌ చతుర్భుగ్నౌ కృష్ణవర్ణాతతః పునః. ౫౨౬

శ్రేష్ఠా సరిత్తటారణ్య పర్వతోక్తా యథోత్తరమ్,

వ్యా. కరకకాయలు విజయ, పూతన, ఆమృత, జీవన్తి, త్రిపుత, రోహిణి, అభయ, ఆనుపేర్లచే నేడుతెఱుగుల నుండును. అందు శంఖమును బోలియుండునది విజయ, తెల్లనిరంగు కల్లికది పూతన, ఘోలమైయుండునది ఆమృత, బంగారురంగును పింగళవర్ణంబును కలిగినది జీవన్తి, ఏడుముఖములుకలిగినది త్రిపుత, నాలుగోణములుకలిగినది రోహిణి, నల్లనిరంగుకలిగినది అభయ. (వైశిష్టినలక్షణములును నామభేదములును కలిగియుండుటంజేసి హరీతకీ యేడుతెఱుగులగునని భావము) ఈయేడు విధములైన కరకకాయలు నదులగట్టన పుట్టినవి శ్రేష్ఠములు, అడవులలోబుట్టినవి అంతకంటె శ్రేష్ఠములు, కొండలలో బుట్టినవి అన్నిటికంటె మిగుల శ్రేష్ఠములు.

—ॐ శ్రేష్ఠములగు కరకకాయల లక్షణము ॥—

మూ. నవస్నిగ్ధా ఘనా ఊష్ణా జలే మగ్నా లతిగౌరవాత్. ౫౨౭

వ్యా. మరియు క్రొత్తవియు, నునుపుకలిగినవియు, ఉదకములో వైచినయెడ భారముచే మునుంగునవియునైన కరకకాయలు మిక్కిలి శ్రేష్ఠతమములు.

—ॐ కరకకాయగుణము ॥—

మూ. కషాయా మధురా పాకే రూక్షా విలవణౌ లఘుః,
దీపనీ పాచనీ మేధ్యావయసస్థాపనీ పరా. ౫౨౮

ఉష్ణవీర్యా సరాయుష్యా బుద్ధీన్ద్రియబలప్రదా,
కుష్ఠవైవర్ణ్యవైస్వర్యపురాణవిషమజ్వరాన్. ౫౨౯

శిరోఽక్షిపాణ్డుహృద్రోగకాషలాగ్రహిణీగదాః,
సశోషశోషాతీసారదాహమోహవమక్రిమిన్. ౫౩౦

శ్వాసకాసప్రసేకార్యః స్తీహనాహగరోదరమ్. ౫౩౧

వీబద్ధం స్రోతసాం గుల్మం ఊరు స్తమ్భమరోచకమ్,
హరీతకీ జయేద్వ్యాధీః తాంస్తాంశ్చ కఫవాతలాన్. ౫౩౨

వ్యా. కరకకాయ వగదురసమును ప్రధానముగ కలిగియుండును. విపాకమున మధురము రూక్షణము కలిగినది. లవణరస మొక్కటిదక్క తక్కినమధుర అష్ట తిక్త కషాయ కటురసములైదిటితో గూడియుండును. జఠరాగ్నిని దీపింపజేయును. భుజింపబడియూహారము మున్నగువానిని వచింపజేయును. బుద్ధిని వికసింపజేయును. ముదిమిని రానియక వయస్సును స్థాపించును. ఉష్ణమైన వీర్యము కలిగినది. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. ఆయువును వృద్ధినిొందించును. బుద్ధికిని చక్షురాదీద్వియములకును మిక్కిలి బలమును కలిగించును. కృష్ణము, వివర్ణత్వము, కంఠస్వరదోషము, ప్రాతబడి చాలకాలముగ వ్యాపించి పదలకుండు జ్వరము, విషమజ్వరము, శిరోరోగము, శీత్ర రోగములు, పాండువు, హృద్రోగము, కామల, గ్రహణీరోగము, శోషము, శోఘము, అతిసారము, తాపము, మోహము (చిత్తభ్రమము), ఘనము, క్రిమిరోగము, క్వాసకాసములు, ప్రసేకము (నోటి జొల్లుకారుట), ఆర్యోరోగము, స్తీహరోగము, కడుపుబ్బరము, విషము, మహోదరము, ప్రోతస్ఫులబంధము, గుల్మము, ఊరుస్తంభవాతము, అరోచకము ఈ రోగముల నన్నింటిని హరించును. మరియు కఫముచేతను వాతముచేతను సంభవించిన పలుదెఱంగులైన రోగములనుగూడ హరించును.

ఇచ్చట 'విలవణా' అనుపదముచేత లవణరస మొక్కటిదక్క తక్కుంగల మధురరాదిరసము లైదును కరకకాయకు కలిగియుండు నని అర్థము లభించుచున్నను 'కషాయా' అని వేరుగ చెప్పటచేత కషాయరసము ప్రబలముగ ప్రధానమైయుండు ననియు, తక్కిన మధురరాదిరసములు అనురసములంగ కలిగియుండుననియు భావము. ఈవిషయమునే చరకాచార్యులు "హరీతకీం షడ్పరసాం ఉష్ణాం విలవణాంశివామ్" అనువాక్యముచే న్నుటముగ నుపదేశించిరి.

మరియు అట్టిపంచరసాత్మకమగుటంజేసియే కరకకాయ త్రిదోషహరమని ఖరనాదు లిట్లు చెప్పిరి. — "స్వాద్యష్టభావాత్సవనం, కటుతిక్తతయాకఫమ్; కషాయ మధురత్వాచ్చ హన్తిపీతం హరీతకీ" కరకకాయ మధురాష్ట రసములచే వాతము, కటుతిక్తరసములచే కఫమును, కషాయమధురరసములచే పిత్తమును హరించు నని భావము.

—ॐ ఉసిరికకాయగుణము ॐ—

మూ. తద్వదామలకం శీతం అస్లుపిత్తకఫాపహమ్,

వ్యా. ఉసిరికకాయ కరకకాయకు చెప్పినగుణములును రసవీర్యాదులును కలిగియుండును. శీతవీర్యముకలిగి అస్లుపిత్తమును కఫమును హరించును.

మరియు సుశ్రుతాచార్యుడు ఉసిరికకాయగుణాదుల దెలుపుచు త్రిదోషహరత్వము నిట్లు నిరూపించెను. — "చక్షువ్యం సర్వదోషఘ్నం వృష్యమామలకీఫలమ్, హన్తి

వాతం తదష్టత్వాత్ పిత్తం మాధుర్యైత్యతః, కఫం రూక్షకషాయత్వాత్ ఫలేభ్యో
ఽభ్యధికంతుతత్.” ఉసిరికాయ నేత్రములకు మిక్కిలి హితకరము. త్రిదోషములను
హరించును. శుక్రమును వృద్ధిపఱచును. మరియు నయ్యది అష్టరసము కలిగియుండుటచే
వాతమును హరించును. మధురరసంబును శీతవీర్యంబును కలిగియుండుటవలన పిత్తమును
హరించును. రూక్షగుణంబును కషాయరసంబును కలిగియుండుటంజేసి కఫమును హరించును.
ఇత్తైరంగున త్రిదోషహరంబు కావున నియ్యది ఫలవర్గములో మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది యని
భావము. మరియు “అష్టభావాజ్ఞయేద్వాత పిత్తం మాధుర్యైత్యతః, కఫం రూక్షకషా
యత్వాత్ ఏవమేష త్రిదోషజిత్” అనువాక్యముచేత కృష్ణా లేయుడును త్రిదోష
హరత్వమును నిరూపించిరి.

❀ తానికాయగుణము ❀

మూ. కటుపాకం హిమం కేశ్యం అక్షమీషచ్చ తద్గుణమ్. ౫౩౩

వ్యా. తానికాయ కటుపాకంబును, శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. వెండ్రుకలను
వృద్ధిపఱచును. ఇయ్యది కరక ఉసిరిక కాయలకంటె కొంచెము తక్కువయైనగుణములు
కలిగియుండును.

❀ కరకకాయనుపయోగింపదగనివారు ❀

మూ. అధ్వశ్చాస్తేషు వృద్ధేషు గర్భిణ్యృతుమతీషు చ,
బాలేషు క్షీరవీర్యేషు పత్త్యం జాతు న యోజయేత్. ౫౩౪

వ్యా. త్రోవనడచుటచే శ్రమనొందినవారికిని, ముగలివారికిని, గర్భవతులగు స్త్రీల
కును, ఋతుమతులగువారికిని, బాలురకును, పాలనే ఆహారముచేసి యుండువారికిని కరక
కాయల నుపయోగింపంజనదు.

❀ త్రిఫలాప్రమాణము, దానిగుణము ❀

మూ. ఫలమేకం హరితక్యాః విభీతక్యాః ఫలద్వయమ్,
థాత్రీఫలాని చత్వారి త్రిఫలాఞ్శ్యామయాపహా. ౫౩౫
రోచనీ త్వగ్దక్షదమేదోమేహకఫాస్రజిత్,

వ్యా. కరకకాయ యొకటియు, తానికాయలు రెండును, ఉసిరికకాయలు నాల్గును
ఒకటిగూర్చిన త్రిఫలములని చెప్పబడును. ఈ త్రిఫలములు నేత్రరోగములనుహరించును.
రుచినిబుట్టించును. చర్మగతములైన రోగములను ప్రణామలయందలిద్రవమును, మేదో
రోగమును, ప్రమేహములను, కఫరక్తరోగములను హరించును.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెఱుంగునది:—వైజిషీన త్రిఫలాపరిమాణమునుబట్టి కరక
కాయలో నర్థభాగము భాదము కలిగినది తానికాయయనియు, నాల్గవంతు భాదముకలిగి

నది యుసిరికకాయయనియు, తెలియుచున్నది. మరియు తానికాయకు కర్షణలమని పేరు కలదు. అనిగా కర్ష ప్రమాణము కలిగినదనుట. అట్టి కర్షణములు రెండైనచో నొకకరక కాయకు సమముగ నుండునుకావున కరకకాయ రెండుకర్షణముల ప్రమాణము కలిగినది. అట్టి కరకకాయకు నాల్గు ఉసిరికకాయలు సమానములు కావున ఉసిరికకాయ అర్ధకర్షణపరిమాణము కలిగినది. (కరకకాయ రెండుకర్షణముల పరిమాణము కలిగినదనియు, తానికాయ కర్ష ప్రమాణము కలిగినదనియు, ఉసిరికకాయ అర్ధకర్ష ప్రమాణము కలిగినదియు ఫలితార్థము).

—● చతుర్జాత-త్రిజాతకములు; వానిగుణము ౧౯ —

మూ. సకేసరం చతుర్జాతం త్వక్ష్వత్రైలం త్రిజాతకమ్. ౫౩౬

పిత్తప్రకోపి తీక్ష్ణోష్ణం రూక్షం దీపనరోచనమ్,

వ్యా. దాల్చినెక్క, ఆకుపత్రి, ఏలకులు, ఈమూడును చేరిన సముదాయము త్రిజాతకమని చెప్పబడును. (దీనికి త్రిసుగంధమనియు నామాంతరము కలదు). ఈ త్రిజాతకములోగూడు నాగకేసరములు చేరినకూటమి చతుర్జాత మని చెప్పబడును. ఈ త్రిజాత చతుర్జాతములు పిత్తమును ప్రకోపింపజేయును. తీక్ష్ణ, రూక్ష, ఉష్ణగుణములు కలిగియుండును. అగ్నిని దీపింపజేయును. రుచిని బుట్టించును.

—● మిరియములగుణము ౧౯ —

మూ. రసే పాకే చ కటుకం కఫఘ్నం మరిచం లఘు. ౫౩౭

వ్యా. మిరియాలు రసమునందును విపాకమునందును కటువుగ నుండును. కఫమును హరించును. లేలికగ జీర్ణమగును.

—● సింహలిగుణము ౧౯ —

మూ. శ్లేష్మలా స్వాదుశీతాద్వా గుర్వి స్నిగ్ధా ప పిప్పలీ,
సా శుష్కా విపరీతా తు స్నిగ్ధా వృష్యా రసే కటుః. ౫౩౮

స్వాదుపాకాఽనిలశ్లేష్మశ్వాసకాసాపహా సగా,
నతామత్మ్యపయజ్జీత రసాయనవిధిం వినా. ౫౩౯

వ్యా. సింహలి పచ్చిదిగ నున్నయెడ కఫమును వృద్ధి నొందించును. మధురరసంబును, శీతవీర్యంబును, గురుస్నిగ్ధగుణంబులును కలిగియుండును. అట్టి సింహలి యెండినచో పచ్చి సింహలికి పైజెప్పినగుణములకంటె విరుద్ధములగుగుణాదులు కలిగియుండును. (ఉష్ణవీర్యంబును, లఘుగుణంబును కలిగియుండుననుట). స్నిగ్ధగుణముకలిగి శుక్రమును వృద్ధి నొందించును. కటురసము కల్గియుండును. మధురవిపాకముకలిగినది. నాతమును, కఫమును, శ్వాస

కాసములను హరించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. ఇట్టిగుణములు కలిగియున్న పిప్పలిని వర్ధమానపిప్పలి మున్నగురసాయనవిధులయందు దక్క తక్కినయోషధములయొక ములయందు విశేషముగ నుపయోగింపజనదు.

— శుంఠి అల్లముగుణములు —

మూ. నాగరం దీపనం వృష్యం గ్రాహిహృద్యం విబద్ధనుత్,
రుచ్యం లఘు స్వాదుపాకం స్నిగ్ధోష్ణం కఫవాతజీత్. ౫౪౦
తద్వదాద్వైకమ్.

వ్యా. శుంఠి అగ్నిని దీపింపజేయును. శుక్రమును వృద్ధి నొందించును. విరేచనము లగుచున్న వానిని నిలుపును. వృద్ధయమునకు హితకరము. మలాదులుబుధింపబడియున్నచో వానిని సరళముగ వెడలించును. (స్రోతస్సులను శుద్ధిపఱచు ననుట). రుచిని పుట్టించును. తేలికగ జీర్ణమగును. మధురముగ విపాకమునొందును. స్నిగ్ధ-ఉష్ణములను గుణముల గలిగి యుండును. కఫవాతముల హరించును. అల్లముకూడ వైశేష్యబడినగుణములు కలిగి యుండును.

— త్రికటుకములగుణము —

మూ.....వితచ్చ త్రయం త్రికటుకం, జయేత్,
ష్టాల్యాఽగ్ని సదనశ్వాసకాసశ్లేపదపీనసాన్. ౫౪౧

వ్యా. వైశేష్యబడినమిరియాలు, పిప్పలి, శుంఠి ఈమూడును జీరినసముదాయము త్రికటుకములని చెప్పబడును. ఈ త్రికటుకములు స్థూలత్వమును, అగ్నిమాంద్యమును, శ్వాసకాసములను, శ్లేపదము (తోదకాలు)ను, పీనసము (పడిసెము)ను హరించును.

— { చవ్యమయొక్కయు, మోడియొక్కయు
చిత్తమూలముయొక్కయు గుణములు } —

మూ. చవికా పిప్పలీమూలం, మరిచాలాస్తరం గుణైః,
చిత్రకోగ్నిసమః పాకే శోఘాఽర్చక్రిమికుష్ఠహే. ౫౪౨

వ్యా. చవ్యము, పిప్పలీమూలము (మోడి), ఈరెండును మిరియములకంటె కొంచెము తక్కువైనగుణము కలిగియుండును. (కటువైనరసపాకములును, లఘుగుణంబును, ఉష్ణవీర్యంబును కలిగి కఫమును హరించు నని భావము). చిత్తమూలము విపాకమునందగ్ని సమానముగ నుండును. శోఘమును, అర్చకోగమును, కుష్ఠమును హరించును.

— పంచకోలము, దానిగుణము —

మూ. పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చవ్యం చిత్రకనాగరమ్,

పళ్ళుకోలం; స్త్రీహాగుల్తు శూలానాహాఽగ్నిమాన్ద్యనుత్. ౫౪౩

వ్యా. పిప్పలి, పిప్పలీమూలము (మోడి), చవ్యము, చిత్తమూలము, శుంఠి, ఈ యైదును జేరినసముదాయము పంచకోల మనబడును. ఇయ్యది స్త్రీహారోగమును, గల్తుమును, కడుపుబ్బరమును, శూలమును, అగ్నిహాంద్యమును పోనడచును.

—౫ మహాపంచమూలము; దానిగుణములు ౫—

మూ. బిల్వకాశ్మర్యతర్కారీపాటలాటుణ్డుకైర్మహత్,
జయేత్కమాయం తిక్తోష్ణం (తీక్ష్ణోష్ణం) పళ్ళుమూలం కఫానిశా.

వ్యా. మారేడు, గుమ్మడు, తక్కిడ, కలిగొట్టు, దుందిలము, అను నీయైదును జేరినసముదాయము మహాపంచమూల మనబడును. ఈమహాపంచమూలము వగరును, చేదును, ఉష్ణగుణంబును కలిగియుండును. కఫమును వాతమును హరించును.

—౬ ప్రాస్వపంచమూలము; దానిగుణము ౬—

మూ. ప్రాస్వం బృహత్స్యంశుమతీద్వయగోతురకైస్సస్త్రితమ్,
స్వాద్వపాకిరసం, నాతిశీతోష్ణం, సర్వదోషజితే. ౫౪౪

వ్యా. వాకుడు, పెద్దములక, ముయ్యాకుపాన్న, కోలపాన్న, చల్లేరు అను నీయైదును జేరినసముదాయము ప్రాస్వ (లఘు) పంచమూల మని చెప్పబడును. ఇయ్యది మధురసంబును, మధురవిపాకంబు, సమశీతోష్ణంబులను కలిగియుండును. త్రిదోషములను హరించును.

—౭ మధ్యమపంచమూలము దానిగుణము ౭—

మూ. బలాపునర్నవైరణ్ణశూర్పచర్మీద్వయేన తు
మధ్యమం; కఫవాతఘ్నం, నాతిపి త్తకరం సరమ్. ౫౪౫

వ్యా. చిట్టాముట్టి, గలిజేరు, ఆముదము, పిల్లపెసర, అడవిపెసర ఈయైదును జేరిన సముదాయము మధ్యమపంచమూల మనబడును. ఇయ్యది కఫవాతముల హరించును. కొంచెముగ పిత్తమును చేయును. శరీరమున కీక్రముగ వ్యాపించుస్వభావము కలిగినది.

—౮ జీవనపంచమూలము ; దానిగుణము ౮—

మూ. ఆభీరువీరా జీవస్తీ జీవకర్మీభకైస్సస్త్రితమ్,
జీవనాఖ్యం చ; చతుష్కం వృష్కం పిత్రానిలాపహమ్. ౫౪౬

వ్యా. పిల్లిపీచర, పెద్దమ్మడు, పాలకుర, జీవకము, ఋషభకము అనునీయైదును జేరినసముదాయము జీవనపంచమూలమని చెప్పబడును. ఇయ్యది నేత్రములకు హితకరము శుక్రమును వృద్ధిచేయును. పిత్తవాతములను హరించును.

— తృణపంచమూలము ; దానిగుణము ౧ —

మూ. తృణాఖ్యంపి త్తజిద్దర్భకా శేషుశరశాలిభిః,

వ్యా. దర్భ, కాశము (తెల్లు), ఇత్తు (లిప్పరెల్లు), శర (కుందురెల్లు), శాలి (కిక్కినగడ్డి), అను నీయైదును జేరినసముదాయము తృణపంచమూల మనబడును. ఇయ్యది పితృమును హరించును.

— తృణపంచమూలము, కంటకపంచమూలము, వానిగుణము ౨ —

మూ. అజశృజ్జీ హరిద్రా చ విదాడీ సారబా మృతా. ౧౪౮

వల్ల్యాఖ్యం; కణ్డకాఖ్యం తు శ్వాపంచ్ఛాభీరుస్త్వైరక్షైః,

న వాంస్రాకరమృశ్చ సర్వదోషహరే తు తే. ౧౪౯

వ్యా. ఒడ్డి, బసపు, నేలగుమ్మడు, నుగంధపాల, లిప్పతీగె, ఈయైదును జేరినసముదాయము తృణపంచమూల మనబడును. బల్లెరు, పిల్లిపీచరు, ములుగోరింట, అహంస్ర (అదొండ), కరమర్దము (కలివి = వాక), ఈయైదును జేరినసముదాయము కంటకపంచమూలని చెప్పబడును. ఈచెప్పబడిన (వల్లికంటక) పంచమూలములు రెండును త్రిదోషముల హరించును.

— బిలాత్రయగుణము ౩ —

మూ. బిలాత్రయం స్వాదువృష్యం స్నిగ్ధం శీతం బలప్రదమ్,

తత్ర నాగబలా వృష్యా త్తతక్షీణహితా గురుః. ౧౫౦

వ్యా. బిలాత్రయము [బిల (చిటాముట్టి), అతిబల (పేరాముట్టి), నాగబల (జిబిలిక) అను నీమూడును] మధురరసము కలిగినవి. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. స్నిగ్ధంబును శీతవీర్యంబును నగును. బలమును కలిగించును. ఆమాడిటిలో నాగబల (జిబిలిక) ప్రధానముగ శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. ఉరఃక్షతరోగముకలవారికి ధాతువులు తక్షీణించినవారికిని మిక్కిలి హితకరము. గురుత్వము కలిగియుండును.

— కనుపు-మ్రానిపనుపు, వీనిగుణములు ౪ —

మూ. కటుతిక్తే నిశే కుష్ఠమేహపిత్తకఫాపహో,

ప్రలేపాజ్ఞయతః కణ్ఠాం శోఢం దుష్టవ్రణం విషమ్ ౧౫౧

వ్యా. కనుపు, మ్రానిపనుపు, (ఈరెండును) కటుతిక్తరసములు కలిగినవి. కుష్ఠమును ప్రమేహమును పిత్తకఫములను హరించును. దీనిని చాచి వైనిపూసినయెడ దురదను, నాళును, దుష్టమైనవ్రణమును, విషమును పోగొట్టును.

—●● తిప్పతీగగుణము ౧—

మూ. శిక్తామృతా త్రిదోషఘ్నీ గ్రాహిణ్యస్థా రసాయనీ,
దీపనీ జ్వరవృద్ధాహకామలా వాతరక్తనుత్. ౧౧౧౨

వ్యా. తిప్పతీగ తిక్తరసము కలిగియుండును. త్రిదోషముల హరించును. మల మూత్రాదుల బంధించును. ఉష్ణవీర్యము కలిగినది. రసాయనము (జరామరణముల పోగొట్టు నది) జతరాగ్నిని దీపింపజేయును. జ్వరమును, దప్పిని, తాపమును, కామలారోగమును, వాతరక్తమును హరించును.

—●● ములుగోరింటగుణము ౨—

మూ. పైర్వక స్తిక్తమధురః స్నిగ్ధోష్ణః కఫవాతనుత్.

వ్యా. పైర్వకము(ములుగోరింట) తిక్తమధురరసములు కలిగినది. స్నిగ్ధంబును, ఉష్ణ వీర్యంబును, కఫవాతహరంబును నగును.

—●● హింస్ర (?) గుణము ౩—

మూ. హింస్రా తిక్తా సకటుకా తిక్తొష్ణాశోఘజిల్లయుః. ౧౧౧౩

వ్యా. హింస్ర తిక్తకటురసములు కలిగియుండును. ఉష్ణవీర్యము కలిగినది. శోఘ మును హరించును. లఘుగుణము కలిగినది.

—●● నల్లజీలకఱ్ఱ మున్నగువానిగుణము ౪—

మూ. కారవ్యః కుఞ్చికాఽజాజీ కబరీ ధాన్యతుమ్బురు,
అన్నగన్ధహరం రుచ్యం దీపనం కఫవాతజిత్. ౧౧౧౪

వ్యా. నల్లజీలకఱ్ఱ, పెద్దజీలకఱ్ఱ, తెల్లజీలకఱ్ఱ, కలరి (కారింగువ), దనియాలు, కొతిమిరి ఇవి అన్నగంధమును హరించును. రుచిని బుట్టించును. అగ్నిని దీపింపజేయును. కఫవాతములను హరించును.

—●● ఓమముయొక్కగుణము ౫—

మూ. అజమోదాత్రయం రూక్షం సతిక్తం కటుకం లఘు,
ఉష్ణం కఫానిలహరం క్రమిజిత్సాగ్నిదీపనమ్. ౧౧౧౫

వ్యా. పెద్దఓమము, కురాసానిఓమము, నల్లనిఓమము ఈమూడును రూక్షణంబును, తిక్తకటురసంబులును, లఘుగుణంబును, ఉష్ణవీర్యంబును కలిగియుండును. కఫమును, వాత మును, క్రిములను హరించును. అగ్నిని దీపింపజేయును.

—●● చీరకద్దయగుణము ౬—

మూ. రనే పాకే చ కటుకం తీక్ష్ణోష్ణం కఫవాతజిత్,

మేథాగ్నివర్ధనం రుచ్యం గంధాధ్యం జీరకద్యయమ్. ౫౫౬

వ్యా. రెండువిధములైనజీలకఱ్ఱ (జీలకఱ్ఱ, అడవిజీలకఱ్ఱ,) రసమునందును విపాకము నందును మధురముగ నుండును. తీక్షణ, ఉష్ణగుణములు కలిగియుండును. కఫవాతములను హరించును. బుద్ధిని జతరాగ్నిని వృద్ధినిొందించును. రుచిని పుట్టించును. మంచినరేమలము కలిగినది.

— ౧౧ హింగువత్రి మున్నగువానిగుణములు —

మూ. బాప్పికా కటుతిక్తోష్ణా క్రిమిక్లేష్ణహరా పరమ్,
రాజికా స్వపా తద్యత్ రుచ్యాఽరుచ్యే ఉభే క్రమాత్.

వ్యా. హింగువత్రి కటుతిక్తరసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబును కలిగియుండును. క్రిము లను కఫమును హరించును. సన్నావాలును, పెద్దావాలును వైజిప్సినహింగువత్రిగుణములు కలిగియుండును. అందు సన్నావాలు రుచికరంబులు. పెద్దావాలు రుచికరములు గావు.

— ౧౨ సదాప మున్నగువానిగుణములు —

మూ. శతాహ్వోకుష్ఠతగరసురదారుహారేణవః,
ఏలాలవజ్రసరళత్వక్ వ్యాఘ్రసఖచోరకాః. ౫౫౭
లఘూష్ణాఃకటుకాఃపాకేకఫవాతనిబర్హణాః,

వ్యా. సదాప, షెంగల్వోష్ణ, గ్రంథిజరము, దేవదారు, రేణుకలు, ఏలకులు, లవంగములు, సరళదేవదారు, లవంగపువెక్క, వ్యాఘ్రసఖము, కచోరములు ఇవి లఘు వులై ఉష్ణవీర్యంబులును కటువిపాకంబులనై కఫవాతముల హరించును.

— ౧౩ విషాద్యయముస్తాగుణములు —

మూ. పాచనం కఫసి త్తఘ్నం తిక్తం శీతం విషాద్యయమ్. ౫౫౮
కఫఘ్నం తిక్తకటుకం ముస్తం సద్భ్రాహ్మపాచనమ్(జీవనమ్)

వ్యా. విషాద్యయము (తెల్లఅతివస, నల్లఅతివస) పాచనముజేయును. కఫసిక్తముల హరించును. చేదును శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. తుంగగెడ్డలు కఫమును పోగొట్టును. చేదును కారమును కలిగియుండును. మలమును గట్టిపరచును. భుజింపబడిన యాహారముల జీర్ణింపజేయును. (బలమును కలిగించును).

— ౧౪ భూనింబవర్పటాదిగుణములు —

మూ. తిక్తశీతౌజ్వరహరౌ లఘూభూనిమృవర్పటౌ. ౫౬౦
నిమృస్తిక్తోహిమః కుష్ఠక్రమిపి త్తకఫాపహః,
మహానిమృః పరంగ్రాహీ కషాయో రూక్షశీతలః. ౫౬౧

వ్యా. నేలవేమును, పర్వాటకంబును చేదుకల్లి శీతవీర్యములై జ్వరహరములుగ నుండును. శీఘ్రముగ జీర్ణములగును. వేము చేదుగనుండును. శీతవీర్యము కలిగినది. కృష్ణములను క్రిములను కఫరోగములను హరింపును. పెద్దవేము మిక్కుటముగ మలాదులబంధించును. వగరును రూక్షగుణంబును శీతవీర్యంబును కలిగియుండును.

మూ. *యశ్చోత్పన్నాస్సదా వా స్నిగ్ధప్రవచిచ్ఛిలో విగతశుక్లః,

అపి నాస్తి క్షుద్రాగ్నాగ్నిశ్చోకాశ్చిక్షురచ్యావహుః. ౧౬౨

యః పిత్తరాగ్నాగ్నో యః క్షుద్రాగ్నో యోవా,

యస్త్వింద్రసీలమమలం భగ్నోద్యతకాంత్రలేపన. ౧౬౩

మూ. గుగ్గులుః పిచ్ఛిలః స్ఫుర్యే విశదోద్యతహస్తః,

సస్వాదకటుక స్తిక్త సకషాయో రసాయనమ్. ౧౬౪

వృష్యప్రణ్యస్వర్యః కటుః పాకే రూక్షసూక్ష్మోద్గ్నిదీపనః,

క్షేదమేదోనిలక్షేష్ణగ్ధమేహపచిక్రమిన్. ౧౬౫

పిటకాగ్నిశోఘాంశ్చహస్త్యష్టస్సంసనో లఘుః,

వ్యా. గుగ్గులము స్ఫుర్యముచే పిచ్ఛిలమై విశదముగ నుండును. లినినచో తీపియు కటురసంబును తిక్తకషాయరసంబులును కలిగియుండును. ఇయ్యది రసాయనము (ముసలి తనమును పోగొట్టి యాయువును వృద్ధి నొందించునది). ఇంద్రియపుష్టిని కేయును. ప్రణామల మాన్పును. కంఠస్వరమునకు మేలుచేయును. విపాకమున కటువుగ నుండును. రూక్షసూక్ష్మగుణములుకలిగి అగ్నిని దీపింపజేయును. ప్రణాదులయందలి ద్రవమును మేదోవృద్ధిని వాతకఫములను గల్లిగండములను ప్రమేహములను అపచిప్రణామమును క్రిములను పిటకలను గ్రంధులను శోఘమును వీనినన్నింటిని హరించును. ఉష్ణవీర్యమైనది. మలాదుల నడలంపజేయును. చుల్కనగ జీర్ణమగును.

— కుక్కుటశింబపత్రగుణము —

మూ. విషశోఘవిసర్పఘ్నం పత్రం కుక్కుటశింబిజమ్.

౧౬౬

కుక్కుటశింబి (?) పత్రము విషదోషమును విసర్పమును శోఘను బోగొట్టును.

* ఈశ్లోక మిచ్చట నన్నితముకాదు. ఇది రత్నలక్షణములలో నుండి యిచ్చట పడియుండును. లేక మహిషాక్షిగుగ్గులముయొక్క భేదములను నిరూపించునదియై యుండును.

— శంఖపుష్పీవచాగుణములు —

మూ. శంఖపుష్పీ సరా తిక్తా మేధ్యా క్రిమివిషాపహా,
వచా వాతకఘాతోష్ణీ లేఖనీ బుద్ధివృద్ధికృత్. ౫౬౭

వ్యా. శంఖపుష్పి అనునది శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. తిక్తరసము కలిగి యుండును. బుద్ధిని వృద్ధి నొందించును. క్రిములను విషమును హరించును. వసవాతమును హరించును. కఫమును అర్శోరోగమును హరించును. దోషముల లేఖనము జేయును. బుద్ధిని విశేషముగ వృద్ధి నొందించును.

— అవల్లుజైడగజబీజలగుణములు —

మూ. అవల్లుజైడగజయోః బీజం వాతకఫప్రణుత్,
మధురం రక్తపిత్తక్షుం ప్రణశోధనరోపణమ్.
గురుస్వాదు హిమం వృష్యం చక్షుష్యం స్వరవర్ణకృత్, ౫౬౮

వ్యా. బావంచిత్తులును, తగిరినచిత్తులును వాతకఫములను హరించును. మధుర రసము కలిగియుండును. రక్తపిత్తములను హరించును. ప్రణముల శుద్ధిపరచి మాంశును. గురుత్వముగలిగి మధురవిపాకముగ నుండును. శితపీర్వముకలిగినది శుక్రవృద్ధిచేయును. కన్నులకు వాతకరము కంఠస్వరమును శరీరకాంతిని కలిగించును.

— కర్పూరపుబెండగుణము —

మూ. ప్రపాండరీకం చక్షుష్యం శిశిరం ప్రణరోపణమ్.
కషాయమధురం వృష్యం రక్తపిత్తప్రసాదనమ్, ౫౬౯

వ్యా. ప్రపాండరీకము (కర్పూరపుబెండ) కన్నులకు హితకరము. శితపీర్వము ప్రణములను మాంశును. వగరును తీపియు కలిగియుండును. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. రక్తపిత్తమును నిర్మలముగ జేయును.

— తెల్లమిరియాలగుణము —

మూ. చక్షుష్యం శ్వేతమరిచం శూలవైస్వర్యశుక్రమృత్. ౫౭౦

వ్యా. తెల్లమిరియములు కన్నులకు మిక్కిలి హితకరములు. శూలను, కంఠస్వర భేదమును, శుక్రదోషమును హరించును.

— అష్టవర్గగుణములు —

మూ. బుద్ధివృద్ధీ ద్వికాకోలీ ద్వే మేదే జీవకర్షణా,
అష్టవర్గోహిమస్సాస్వాదుః పృషోఽపిత్తానిలాపహా. ౫౭౧

వ్యా. బుద్ధివృద్ధి, కాళాళి, తీరకాళి, మేద, మహామేద, జీవకము, ఋషభ కము, ఈయెనిమిదియుజేరి అప్రవర్గ మనబడును. ఈవర్గము, శీతవీర్యంబును, మధుర రసాబును కలిగినది. శుక్రమును వృద్ధిపఱచుచును. పిత్తవాతములహరించును.

—౧౭౭ వృద్ధదారుగుణము ౧౭౭—

మూ. వాతజిత్కటు త్రిక్షోష్ణః శ్చేష్యహ్నో వృద్ధిదారుకః,

వ్యా. వృద్ధదారుకము వాతము హరించును. కటుతిక్తరసంబులును ఉష్ణవీర్యంబును కలిగినది. కఫమును హరించును.

—౧౭౮ దస్తీగుణములు ౧౭౮—

మూ. దస్తీ త్రిక్షోష్ణకటుకాజియేద్యాతకఘోదరమ్.

౫౭౨

అర్శో వ్రణాశ్చ రీసూలం హస్తీ శోభనదీపనీ,

వ్యా. దంతిబిజములు (నేపాళపుగింజలు) త్రిక్ష-ఉష్ణగుణంబులును, కటురసంబును కలిగియుండును. వాతకఫములను ఉదరమును హరించును. అర్శోరోగమును, ద్రవణములను, అశ్మరీరోగమును, కూలరోగమును హరించును. మూడుల శోధించును (వమన విరేచనములజేయును.) అగ్నిని దీపింపజేయును.

—౧౭౯ ఎఱ్ఱతెగడగుణము ౧౭౯—

మూ. కటుకోష్ఠా త్రివృత్తృష్ణాక్రిమిశ్లేష్మాదరప్రణుత్.

౫౭౩

శోఫపాణ్డూదరస్థిహాక్ హస్తీశ్రేష్ఠా విరేచనీ,

వ్యా. ఎఱ్ఱతెగడ కటురసంబును ఉష్ణవీర్యంబును కలిగినది. దప్పిని, క్రిములను, కఫమును, ఉదరమును హరించును. శోఫమును, పాండురోగమును, స్థిహావృద్ధిని హాగొట్టును. విరేచనోషధములలో నిది మిగుల శ్రేష్ఠమైనది.

—౧౮౦ తెల్లతెగడగుణము ౧౮౦—

మూ. కషాయా మధురా రూక్షా విపాకే మధురా త్రివృత్.

౫౭౪

కఫసిత్తప్రళమనీ శ్వేతా త్వనీలకోపనీ,

వ్యా. తెల్ల తెగడకషాయము మధురరసంబులును, రూక్షగుణంబును, మధురవిపాకంబును కలిగియుండును. కఫసిత్తముల శమింపజేయును. వాతమును మాత్రము ప్రకోపింపజేయును.

—౧౮౧ జిల్లేడుపాలు, జెముడుపాలు వీనిగుణములు ౧౮౧—

మూ. తీరమర్కసృ త్రిక్షోష్ణం రూక్షం సలవణం లఘు.

౫౭౫

వాతఘ్న మూఖవిషజితః ; స్నుహాతీరం పునస్సరమ్,

కటుతి క్తం లఘు స్థిగ్ధం తత్తు-ష్టోదరగున్మినామ్. ౫౭౬

శ్రేష్ఠమేతద్విరేకాన్ధా యే చ స్యుః ద్విర్రోగిణః,

వ్యా. జీర్ణేడుపాలు తీక్ష్ణ-ఉష్ణ రూక్షగుణములును, లవణరసమును కలిగినది. తేలికగా జీర్ణమగును. వాతమును, ఎలుకలవిషమును హరించును. జైముడుపాలు శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. కటుతి క్తరసములును, లఘుస్థిగ్ధగుణములును కలిగినది. అయ్యది క్షుధ్రోగము, మహాదరము, గుల్మరోగమును కలవారికి మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది. మరియు ద్విర్రోకాలముగ ననుసరించినరోగములు కలిగినవారికిని, వైజెష్ఠినవృద్ధిదిరోగులకు విరేచనమునకై జైముడుపాలు మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది.

—౧౭౭ కృతమాలగుణము ౧౭౭—

మూ. కృతమాలస్పరస్తి క్తః గురూష్ణః క్రిమిశూలనుత్. ౫౭౭

తత్ఫలం మధురం బల్యం వాతపిత్తాపహం సరమ్,

వ్యా. కాసుగ శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. చేదును, గురు-ఉష్ణగుణములు కలిగినది. క్రిములను శూలలను హరించును. దానికాయ మధురముగ నుండును. బలకరము, వాతపిత్తములను హరించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును.

—౧౭౮ అడ్డసరపుగుణము ౧౭౮—

మూ. వాళా తి క్తకషాయా స్యాత్ వాతశ్లేష్ఠాస్తనాశినీ. ౫౭౮

దుష్టప్రణాపహం దన్త్యా శ్లేష్ఠఘ్నీ చీ మరీచితా,

వ్యా. అడ్డసరము తి క్తకషాయరసములు కలిగియుండును. వాతకఫములను రక్తపిత్తమును హరించును. మిరియాలు దుష్టప్రణాముల హరించును. దంతములకు హితకరము. కఫమును హరించును.

—౧౭౯ రేగుపండు, బావంచివిత్తులు వీనిగుణములు ౧౭౯—

మూ. ఫేనిలస్య ఫలం తి క్తం విషశూలహరం లఘు. ౫౭౯

వాకుచ్యబీజం హృద్రోగదోషాపహం లఘు,

వ్యా. రేగుపండు కొంచెము చేదుకలిగియుండును. విషమును శూలమును హరించును. తేలికగ జీర్ణమగును. బావంచివిత్తులు హృదయరోగమును, త్రిదోషములను హరించును.

—౧౮౦ శల్యకమధూకఫలగుణము ౧౮౦—

మూ. శల్యకస్య ఫలం శోఘ కాచప్రణావిషాపహమ్. ౫౮౦

మధూకశ్శీతలో రూక్షఃస్థిహమేహప్రణాపహః,

వ్యా. శల్యకముయొక్క ఫలము శోభమును, కాంచముననేత్ర రోగమును విషమును హరించును. మధూకము (ఇప్ప) శీతవీర్యంబును, రూక్షగుణంబును, స్థిహవృద్ధిని ప్రమేహములను హరించునదియు నగును.

— సీటిపాచిగుణము ౭౭ —

మూ. శైవాలపత్రశైవాలే మధురస్నిగ్ధపిచ్చిలే. ౫౮౦

కేశ్యే శోణితపితృఘ్న గురుణీ శ్లేష్మవాతలే,

వ్యా. సీటిలోనుండుపాచియు, సీటిపై నాకులు కలిగి వ్యాపించియుండుపాచియు మధురముగను, స్నిగ్ధపిచ్చిలగుణములకలిగియు నుండును. పెండ్రుకలకు హితకరము. రక్తపిత్తమును హరించును. గురుత్వముచేయును. కఫవాతములను వృద్ధి నొందించును.

— అశ్మంతకము భుజపత్రి వీనిగుణములు ౭౮ —

మూ. అశ్మన్తః కఫపిత్తాస్తకాసచాతుర్థికాః హః. ౫౮౧

గ్రాహీ శీతకషాయశ్చ భూర్జో వ్రణ్యాః కఫాస్తజిత్,

వ్యా. అశ్మంతము కఫమును, రక్తపిత్తమును, కాసములను, చాతుర్థికజ్వరమును హరించును. భుజపత్రి మలమును బంధించును. శీతవీర్యంబును కషాయరసంబును కలిగినది. వ్రణములకు హితకరము. కఫమును రక్తదోషమును హరించును.

— పెనువేము, కాంచనారము - వీనిగుణములు ౭౯ —

మూ. అరలుః కోవిదారశ్చ న్యౌవ్య విత్తకఫాపహా. ౫౮౨

వ్యా. అరలు (పెనువేము), కోవిదారము (కాంచనారము = దేవకాంచనము) ఈరెండును వ్రణములకు హితకరములు. పిత్తకఫములను హరించును.

— పద్మగుణము ౮౦ —

మూ. కషాయం మధురం పద్మం రక్తపిత్తకఫాస్తజిత్,

వ్యా. పద్మము (తామరపువ్వు) వగరును తీపును కలిగియుండును. రక్తపిత్తమును, కఫమును, రక్తదోషమును హరించును.

— సర్పాక్షి, సూర్యభక్త, సువహ వీనిగుణములు ౮౧ —

మూ. సర్పాక్షీ సూర్యభక్తా చ కటుతిక్తే వ్రణాపహే. ౫౮౩

సువకః (హః) కటుతిక్తే వాతశ్లేష్మవిషాపహః,

వ్యా. సర్పాక్షి, సూర్యభక్త (ప్రాద్దుతిరుగుడుచెట్టు) ఈరెండును కటుతిక్తరసములు కలిగియుండును. వ్రణములను హరించును. నల్లవాచిలి కటుతిక్తరసములు కలిగి వాతకఫములను విషములను హరించును.

— ౧౭ మ్రంగపండు గుణము ౧౭ —

మూ. మదనం కటుకం కోల కుక్కురాఖువిహపహమ్. ౫౧౫

వ్యా. మదనఫలము (మ్రంగపండు) కటురసము కలిగియుండును. పండి, తోడేలు, పందిగొక్కు ఆను నీజుతువులవిషమును హరించును.

— ౧౮ చేదుసార మున్నగువానిగుణములు ౧౮ —

మూ. ఇత్వైకుః త్వేళజీమూతః రూక్షోష్ణఃకటుతిక్తః, ౫౧౬

గాఢప్రచ్ఛద్దనః కుష్ఠపాణ్డుశోఘవిహపహః,

వ్యా. చేదుసార, దేవదాలి ఈరెండును రూక్షోష్ణగుణములుండును, కటుతిక్తరసములు కలిగియుండును. గాఢముగ వసునముచేయుచును. కుష్ఠమును, పాండువును, శోఘమును, విషమును హరించును.

— ౧౯ మదనగుణము ౧౯ —

మూ. మదనశ్చద్దన స్తిక్తః కటురూక్షోప్రణేహితః. ౫౧౭

వస్త్రీశోఘప్రతిశ్యాయగుల్మశ్వాసే చ విద్రధౌ,

వ్యా. మ్రంగకాయ వాంతిచేయును. తిక్తరసము కలిగినది. కటువిపాకంబును రూక్షగుణంబును కలిగియుండును. ప్రణారోగమున హితకరము. వస్త్రీరోగములయందును, నంజలయందును, పీనసమునందును, గుల్మరోగమునందును, శ్వాసరోగమునందును, విద్రధి ప్రణమనందును హితకరము.

— ౨౦ జనుపగుణము ౨౦ —

మూ. శణపుష్పీ రసే తిక్తా ఛర్దినీ శ్వయదా కఘే. ౫౧౮

రాజయత్క్షణి పితౄనే పాణ్డురోగే చ శస్యతే,

వ్యా. జనుము తిక్తరసము కలిగియుండును. వాంతిని కలిగించును. వాపునందును, కఘమునందును, రాజయత్క్షణమునందును, పిత్తరక్తమునందును, పాండురోగమునందును మిక్కిలి హితకరము.

— ౨౧ శంఖిని (దింటెన) మున్నగువానిగుణములు ౨౧ —

మూ. శంఖిని కటుతిక్ష్ణోష్ణా లఘ్వీ స్నిగ్ధావిరేచనీ. ౫౧౯

కంగుణీ కటుతిక్ష్ణోష్ణా వ్రణౌ మేఢ్యా విరేచనీ,

వర్ణకృన్దయస్తీ చ వ్రణ్యే వర్ణ్యే కఘాపహే. ౫౨౦

వ్యా. దింటెన కటుతిక్తరసములుండును, ఉష్ణవీర్యంబును, లఘుస్నిగ్ధగుణంబులు కలిగియుండును. విరేచనముల జేయును. కంకుడు కటుతిక్తరసముకలిగి ఉష్ణవీర్యముగ

నుండును. ప్రణమలయందును బుద్ధికిని హితకరము. విరేచనముల జేయును. మల్లె శరీర వర్ణమును కలిగించును. ప్రణమల హరించును. కఫమును పోగొట్టును.

— పూలసంఘత్తారగుణము —

మూ. కషాయశీతం పూలాసం శోణితస్థాపనం గురు,

దుత్తూరః కటుతిక్తోష్ణః కుష్ఠకణ్డూచణౌపహః.

౫౯౧

వ్యా. పూలసము కషాయరసంబును శీతవీర్యంబును కలిగినది. రక్తమును స్థిరముగ జేయును. గురుత్వము చేయును. ఉష్ణైత్త కటుతిక్తరసములను ఉష్ణవీర్యంబును కలిగి యుండును. కుష్ఠమును దురదను ప్రణమలను హరించును.

— బావంచిమున్నగువానిగుణములు —

మూ. వాకుచీ తు క్రిమిహరారనే తిక్తారసాయనీ,

గుఱ్ఱౌ రూక్షౌ హిమూ వ్రణ్యో విషమేహక్రిమిప్రణాత్.

శిరీషో విషహో వ్రణ్యస్తీక్షోష్ణః శ్వాసకాసజిత్,

అదర్శినీ క్రిమిశ్లేషవిషగుల్తోదరాపహః.

౫౯౩

శోఘస్థీమీ ధృమ్భినీ కణ్డూవిషస్థీమీ గిరికర్షికా,

ఖదరః ఖదిరశ్చాపి తిక్తశీతః కఫాపహః.

౫౯౪

దస్తీ ప్రమేహవీసర్పకాసకణ్డూక్రిమిప్రణాత్,

కదుష్టా రేచనీ వ్రణ్యో కాసస్థీమీ చేన్ద్రీవారుణీ.

౫౯౫

మూర్యా తిక్తారసా మేహవిషమజ్వరకాసజిత్,

వ్యా. బావంచిత్తులు క్రిములను హరించును. తిక్తరసము కలిగియుండును. రసాయనము (జరసవ్యాధులను హరించునది). గురిగింజలు రూక్షగుణంబును, శీతవీర్యంబును కలిగినది. ప్రణమలకు హితకరము. విషమును, ప్రమేహమును, క్రిములను హరించును. దిరిసనపురుత్తులు విషమును హరించును. ప్రణమలకు హితము. తీక్ష్ణోష్ణగుణములు కలిగినది. శ్వాసకాసములను హరించును. అదర్శిని (మాల్కింగిని) క్రిములను కఫమును హరించును. విషమును, గుల్మములను, ఉదరములను హరించును. కొండగోగు శోఘమును హరించును. మలాదులను స్తంభింపజేయును. దురదను విషమును హరించును. చంద్ర, వెలిచంద్ర ఈరెండును తిక్తరసంబును, శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. కఫమును హరించును. దంతి ప్రమేహమును, లిసర్పమును, కాసమును, దురదను క్రిములను హరించును. చంద్రవారుణి (చంద్రబూద) కొంచెముగ నుష్ణమై యుండును. విరేచనముచేయును. ప్రణమలకు హిత కరము. కాసమును హరించును. చాగతిక్తరసముకలిగినది. మేహములను, విషమజ్వరములను, కాసములను హరించును.

—ॐ అశ్వగంధాదిగుణములు ॐ—

- మూ. తిక్తాద్వాగన్ధా బలకృత్ విషవాతకఫాపహా. ౧౯౬
నిర్గుణ్ణీ కటుతిక్తోష్ణాక్రిమివాతకఫాపహా,
కాసజిద్వాతశమనీ వృశ్చికాలీవిషాపహా. ౧౯౭
తిక్తకింశుకయోర్బిజం సరముష్ణం గరాపహమ్,
వాతఘ్నం చ తయోః క్షీరం ప్రణశుక్రక్రిమిప్రణుత్. ౧౯౮
గ్రస్థివర్ణం హిమం స్వాదు తిక్తం వాతకఫాపహమ్,
కాలీస్వాదుకషాయోష్ణాస్తమిన్నీ ప్రణరోపణీ. ౧౯౯
బోళాం తిక్తం హిమం వీర్యే పిత్తఘ్నం కఫదోషజిత్,
కషాయా సల్లకీ తిక్తా పిత్తాశ్లేష్మనీబర్హణీ. ౨౦౦
శైలేయం శిశిరం తిక్తం కణ్డూకుష్మవిషాప్రజిత్,
లాఠౌ పిత్తాస్రజిత్తిక్తా బ్రాంహీ ప్రజ్ఞావివర్ధనీ. ౨౦౧
సితం విసర్పశుద్ధ్యైః సద్ధానకారి చ,

వ్యా. అశ్వగంధ (పెన్నేరుగడ్డ) చేదుగ నుండును. బలమును కలిగించును. విషమును వాతకఫములను హరించును. నల్లవావిలి కటుతిక్తరసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబును కలిగియుండును. క్రిములను వాతకఫములను హరించును. తేలుమణిచెట్టు దగ్గును శమింపజేయును. వాతమును, తేలు మున్నగువానివిషమును హరించును. కొడిశివిత్తులును మోదుగవిత్తులును శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. ఉష్ణవీర్యము, విషమును హరించును. మరియు కొడిశిపాల మోదుగ ఈరెండిటిపాలు ప్రణముల మాన్పును. శుక్రదోషమును క్రిములను హరించును. మాచిపత్రి శీతవీర్యంబును మధురతిక్తరసంబులును కల్గినది. వాతకఫములను హరించును. తాళిసపత్రి మధురకషాయరసంబులును ఉష్ణవీర్యంబును కల్గియుండును. మలమును స్తంభింపజేయును. ప్రణముల మాన్పును. బాలింతబోళము చేదుగ నుండును. శీతవీర్యము కలిగినది. పిత్తమును, కఫమును హరించును. అందుగుచెట్టుబంక చేదుగ నుండును. పిత్తకఫములను హరించును. శిలాజతువు శీతవీర్యంబును, తిక్తరసంబును కలిగినది. దురదను కుష్మమాను విషమును హరించును. రక్తదోషమును బోగొట్టును. లక్కతిక్తరసము కలిగినది. పిత్తరక్తమును హరించును. బ్రాహ్మి (నరస్వతియాకు) జ్ఞానమును వృద్ధినిొందించును. తెల్లవాలు విసర్పమును పోగొట్టును. ప్రణములకు హితకరము. విరిగిన యెముకలు మున్నగువానిని ఆతుకజేయును.

—౧౭ లవంగములగుణము ౧౭—

మూ. వరాళం తి క్తకటుకం కషాయం స్వాదుదీపనమ్.

౬౦౨

చ ద్దితృష్ణాశ్వయభుజిత్ వృష్యం బుద్ధేశ్వ వృషనమ్,

వ్యా. లవంగము తి క్తకటుకషాయరసములును, మధురవిపాకంబును కలిగియుండును. అన్నిని దీపింపజేయును. వాంటిని దప్పిని వాపును హరించును. శుక్రమును బుద్ధిని వృద్ధి చేయును.

—౧౮ జాజికాయగుణము ౧౮—

మూ. జాతీఫలం సుగంధాధ్యం స్వాదుతి క్తకషాయకమ్.

౬౦౩

మేధ్యం తృష్ణాహరం వృష్యం గరఘ్నం బలశృత్ స్ఫుటమ్.

వ్యా. జాజికాయ మంచినద్రవ్యము కలిగియుండును. మధురతి క్తకషాయరసములు కలిగినది. బుద్ధిని వృద్ధి నొందించును. దప్పిని పోగొట్టును. శుక్రమును వృద్ధి నొందించి సంభోగశక్తిని కలిగించును. విషమును హరించును. బలమును కలిగించును.

—౧౯ తక్కిలములగుణము ౧౯—

మూ. క్షయహరమరుచిహ్నం సౌష్ఠవం సోతిధత్తే.

౬౦౪

విషహరముదరారోహీ మూత్రకృచ్ఛాశ్చరీశ్చ,

జ్వరనయనముఖోత్థాహ్వాంతి తక్కిలబీజమ్.

౬౦౫

వ్యా. తక్కిలములు కటుకషాయరసంబులును, శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. త్రిదోషములను, క్షయమును, అరోచకమును పోగొట్టును. శరీరసౌఖ్యమార్గమును కలిగించును. విషమును హరించును. మహాదరము, మూలవ్యాధి, మూత్రకృచ్ఛము, అక్షరీరోగము, జ్వరము, నేత్రరోగములు, ముఖరోగములు అను నీవ్యాధులను హరించును.

మూ. కటుకం మధురం పాకే బల్యం హృద్యం విషాపహమ్,

ప్రణశుద్ధికరం శ్లేష్మహరం మర్కటకీఫలమ్.

౬౦౬

వ్యా. మర్కటకీఫలము (పెద్దదూలగొండివీత్తలు) కటురసంబును, మధురవిపాకంబును కలిగియుండును. బలకరంబును, హృదయమనకు హితకరంబును, విషహరంబును నగును. ప్రణామును శుద్ధిచేయును. కఫమును హరించును.

—౨౦ అగరుగుణము ౨౦—

మూ. కటుతిక్తోష్ణమగరు స్నిగ్ధం వాతకఫాపహమ్,

పిత్తాస్పగ్విష తృష్ణాహుక్లమఘ్నం గురుదూక్షణమ్.

౬౦౭

వ్యా. అగరు కటుతిక్తరసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబును, స్నిగ్ధగుణంబును కలిగియుండును. వాతకఫముల హరించును. రక్తపిత్తమున, విషమును, దప్పిని తాపమును, బడలికను వీనినన్నిటిని పోగొట్టును. గురుత్వంబును, రూక్షగుణంబును కలిగియుండును.

— చందనము, వట్టివేరు, కురువేరు వీనిగుణములు —

మూ. సర్వం సతి క్తమధురం చందనం శిశిరం సరవే,

లఘుతిక్తం తథోశీరం వాలకం పాచనంచ తత్.

౬౦౯

జ్వరాతిసారవమధుర క్తపిత్తక్షతాపహమ్,

వ్యా. పలుచెఱుగులైనచందనములును తిక్తమధురరసంబులును, శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. శరీరమున శీత్రముగ వ్యాపించును; వట్టివేళ్లు లేరికడై తిక్తరసము కలిగియుండును. కురువేరు జతరాగ్నిని జ్వలంపజేసి యాహారమును పచింపజేయును. జ్వరాతిసారములను, వమనములను, రక్తపిత్తమును, ఉరోక్షతమును హరించును.

— కర్పూరము మున్నగువానిగుణములు —

మూ. సస్వాదుతిక్తస్తృష్ణాఘ్నః కర్పూరః ఛేదనోహిమః.

౬౧౦

వాతాకస్తూరికా తద్వస్తుఖశోషహరా పరమ్,

దస్తూర్ధ్యకరం రుచ్యం తైలం కర్పూరనమ్భవమ్.

౬౧౧

వ్యా. పచ్చకర్పూరము మధురతిక్తరసములు కలిగియుండును. దప్పి నణచును. కఠినముగ నుండుమలమును విడదీయును, శీతవీర్యముకలది. కస్తూరికిని వైశిష్ట్యగుణములు కలిగియుండును. నోరెండుటను హరించును. కర్పూరమునుండి తీయబడినతైలము దంతములకు పటుత్వమును కలిగించును. రుచిని బుట్టించును. కట్టెలను కాల్చి చేయబడినకర్పూరము కర్పూరతైలమునకు శిష్టగుణములు కలిగియుండును. మరియు తీక్షణాష్టగుణములు కలిగియుండును.

— కస్తూరిగుణము —

మూ. కటుతిక్తకషాయోష్ణా కస్తూరీకఫవాతజిత్,

తౌయజన్తు విషాస్రఘ్ని కణ్డూవై వర్జ్యజిచ్ఛసా.

౬౧౨

వ్యా. కస్తూరి కటుతిక్తకషాయరసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబును కలిగినది. కఫవాతములను హరించును. ధాతుక్షయమును సర్పము మున్నగువాని జంతువులవిషమును, రక్తదోషమును, దురదను, వివర్ణత్వమును వీనినన్నిటిని హన్తును.

— మృగస్వేదగుణము —

మూ. ఉష్ణవీర్యోమృగస్వేదః కఫమూరుతకుష్ఠజిత్,

పూత్యైష్టోద్భవస్తద్వదకాలపలితప్రదమ్.

౬౧౩

వ్యా. మృగస్వేదము (మృగములపిత్తము) ఉష్ణవీర్యముగ నుండును. కఫమును, వాతమును, కుష్ఠమును హరించును. బూతుపిల్లిగడ్డ (అండము)లాని కొవ్వువంటివస్తువు కఫ వాతములను హరించును. ఆకాలముననే పెండ్లుకలు నరయునట్లు చేయును.

—❶ దవనము, ముర వీనిగుణములు ❶—

మూ. దమనోవిషజిత్పిత్త కుష్ఠకచ్ఛూన శ్శాపహా,

మురాతిక్తాకషాయా సృష్టితాశ్లేష్మవిషాపహా.

౬౧౮

వ్యా. దవనము విషమును హరించును. పిత్తము, కుష్ఠము, దురద, వ్రణములు వీని నన్నిటిని మాన్పును. ముర యనుగ్రంధ్యము తిక్తకషాయరసములు కలిగియుండును. రక్త పిత్తమును, కఫమును, విషమును హరించును.

—❷ తామరసాదిపుష్పగుణములు ❷—

మూ. కషాయమధురం శీతం పద్దం పిత్తకఫాస్రజిత్,

తద్వద్వకుళపున్నాగకుముదోత్పలపాటలమ్.

౬౧౯

సచంపకం తతోన్యూనం మణికోరణ్డాంశుకమ్,

వ్యా. తామరపువ్వుకషాయము మధురరసములును, శీతవీర్యంబును కలిగియుండును. పిత్తకఫములను రక్తదోషమును హరించును. మరియు పొగడపువ్వులును, పొన్నపువ్వులును, కలువపువ్వులును, నల్లకలువలును, పాదిరిపువ్వులును, తామరపువ్వులకు జెప్పినగుణములే కలిగియుండును. మరియు సంపంగిపువ్వులు కుణి(నందిపుష్పముపూలు), గోరంటపువ్వులు, మోదుగపువ్వులు ఇవియన్నియు తామరపువ్వులకు జెప్పినగుణముల కొన్ని కొంచెము తక్కువయైనగుణములు కలిగియుండును.

—❸ జాజీ మున్నగువానిపువ్వులగుణములు ❸—

మూ. మాలతీమల్లికాపుష్పం తిక్తం జయతిమారుతమ్.

౬౧౬

విషపిత్తకఫాన్తాదం సింధువారంచ తద్గుణమ్,

వ్యా. జాజీపువ్వులును, మల్లెపువ్వులును, తిక్తరసము కలిగియుండును. వాతమును, విషమును, పిత్తమును, కఫమును, ఉన్నాదమును జయించును. మరియు తెల్లవాచిలిపువ్వులును అట్టిగుణములు కలిగియుండును.

—❹ మొగలిపువ్వు మున్నగువానిగుణములు ❹—

మూ. కఫఘ్నం కైతకం పుష్పం శిరీషం విషహారిచ.

౬౨౦

వ్యా. మొగలిపువ్వులు కఫమును హరించును. దిరిసెనపువ్వు విషమును హరించును.

—ॐ మంకెనపువ్వుమున్నగువానిగుణము ॥—

మూ. బద్ధూకం శ్లేష్మలం గ్రాహి తద్వదేవచ యూధికా.

౬౧౮

నేపాళం శోష్ణకటుకం ముఖనేత్రవికారజిత్,

వ్యా. మంకెనపువ్వు కఫమును వృద్ధినొందించును. మలాదుల నిరోధించును. అడవి మొల్లపువ్వుకూడ పై జెప్పినగుణముల గలిగియుండును. నేపాళపువ్వుము కొంచెముగ నుష్ణ గుణంబును కటురసంబును కలిగియుండును. ముఖరోగములను, నేత్రరోగములను జయించును.

—ॐ చేమంతి, మొల్లపువ్వులగుణము ॥—

మూ. *తరుణీ గ్రాహిణీ శీతా సర్వదోషహరాలఘుః.

౬౧౯

కషాయానురసస్సాద్వదః కుబ్జకాశీతివాతహః,

కున్దః కటురసశ్శీతో విషఘ్నశ్చాపి శీతలః.

౬౨౦

వ్యా. చేమంతిపువ్వు మలమును బంధించును. శీతవీర్యము కలది. త్రిదోషమును హరించును. లేలికగ జీర్ణమగును. వగరుతోగూడిన తీపికలిగియుండును. కుబ్జకవాతమును, ఎనుబదివిధములైన వాతములను హరించును. మొల్లపువ్వులు కటురసంబును శీతవీర్యంబును కలిగినది. విషముల హరించును. చలువజేయును.

—ॐ దంతథావనగుణము ॥—

మూ. శ్లేష్మావలేపదౌర్ధ్వం వదనస్యాపకర్షతి,

సౌమనస్యం రుచిం చాస్యే విధత్తే దస్తథావనమ్.

౬౨౧

వ్యా. దంతథావనము (వలందోముట) వలన నోటిలో కఫము చుట్టుకొనియుండుటను, దుర్బంధమును పోగొట్టును. మనస్సునకు నిర్మలతను నోటికి రుచిని కలిగించును.

—ॐ జిహ్వలేఖనగుణము ॥—

మూ. జిహ్వ విలేఖనం తద్వత్ ముఖప్రత్యేషణం జయేత్.

౬౨౨

శోషం ముఖస్య పిత్తాసృక్పిటకావ్యజ్జనీలికాః,

వ్యా. నాలుకను గీచుటచేతకూడ పై జెప్పినగుణములు కలిగియుండును. ముఖమును కడుగుటవలన నోరెండుటను, రక్తపిత్తమును, పాక్షులను, మంగును, పుట్టుమచ్చలను మాన్పును.

—ॐ తాంబూలగుణము ॥—

మూ. తాంబూలం సకటుతౌరం రుచ్యముష్ణం కఫప్రణాత్.

౬౨౩

* తరుణి యనగా గులాబి యని కొందఱుండురు.

నాగవల్లీదళం వృష్యం వాతశ్లేష్మనిషాదనమ్. ౬౨౩

కఫపిత్తహరం రూక్షం వక్త్రక్షేదమలాపహమ్,
కషాయ మిషన్మధురం లఘుపూగఫలం సరమ్. ౬౨౪

సరకః కటుక స్తీక్ష్ణః ట్రోరో రూక్షో లఘుస్సరః,
ఆస్యం దహత్యుపచితం కణ్ఠకోష్ఠస్య నేవితమ్. ౬౨౫

వ్యా. తాంబూలము కటుకారసములుకలిగి, ఉష్ణవీర్యంబును, రుచికరంబును, కఫ హరంబును నైయుండును. తమలపాకు సంభోగశక్తిని వృద్ధిచేయుచును. వాతకఫములను హరించును. వక్త్రము కఫపిత్తములను హరించును. రూక్షగుణముకలిగినది. ముఖమునందలి చెవును మాలిన్యమును హరించును. వగరును మధురంబును కలిగియుండును. తేలికగ జీర్ణ మగును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును. నున్నము కారము కలిగి తీక్ష్ణముగ నుండును. రూక్షలఘుగుణంబులు కలిగి శరీరమున తీవ్రముగ వ్యాపించును. దానిని ఆధికముగ నుప యోగించినచో నోట మంట పుట్టించును. కంఠమునందును కోష్ఠమునందును మంట పుట్టించును.

— ౧౭ ట్రోరాధిక్యమునగల్గదోషములు ౧ —

మూ. రూక్షోష్ణతీక్ష్ణక్షేదిత్వాత్ ప్రసాదం హన్తిచక్షుషః,
పాణ్డంచ కురుతే తస్మాత్ ట్రోరోఽత్యర్థనిషేవితాః. ౬౨౬

వ్యా. నున్నము రూక్ష-ఉష్ణ-తీక్ష్ణగుణములుకలిగి చెవును పుట్టించునది యగుటం జేసి కన్నులప్రసన్నతను పోగొట్టును. పాండురోగమును బుట్టించును. కావున నున్న మును మితిమీరి యుపయోగించునదు.

— ౧౮ ట్రోరముచే నగుగుణము ౧ —

మూ. పాపాపశమనం కేశ నఖరోమాపమార్దవమ్,
హర్ష లావణ్యసౌభాగ్యకరముత్సాహవర్ధనమ్. ౬౨౭

వ్యా. పెండుకలను గోళ్లను రోమములను శరీరమున నెదుగనీయక ఖండించు చున్నచో పాపము హరించును. నంతోషము, సౌందర్యము, శరీరకాంతి ఇవి పుద్ధి నొందును. ఉత్సాహము అంతకంత యినుమడించును.

— ౧౯ అభ్యంగనగుణము ౧ —

మూ. అభ్యంగో మార్దవకరః సజరాశ్రమవాతహః,
దృష్టిప్రసాదపుష్టాయు స్స్వప్నసుత్పక్వదాఢ్యకృత్.
సుకేశ్యశీలితోమూర్ధ్ని కపాలేన్ద్రియతర్పణః. ౬౨౮

వ్యా. అభ్యంగమువలన శరీరమున మార్దవముకల్గును. ముడిమిసి, శ్రమమును, వాతమును హరించును. కన్నులచూపులను నిర్మలముగజేయును. శరీరమునకు పుష్టికల్గును. ఆయువును వృద్ధినిొందించును. నిదుర చక్కగబట్టును. చర్మము చక్కబడును. దృఢశక్తి కల్గును. పెండ్లుకలు వృద్ధినిొందును. శిరస్సునందలి యభ్యంగనముచే కపాలమునకును, చక్షురాదీంద్రియములకును చలువను కలిగించి తృప్తిని బుట్టించును.

— శర్ణపూరణపావాభ్యంగగుణములు —

మూ. హనుమన్వాళిరః కణ్ఠసూలఘ్నం కర్ణపూరణమ్. ౬౨౯

పాదాభ్యంగస్తు తత్ శ్తైర్యనిద్రాదృష్టి ప్రసాదకృత్,

పానసుప్తి శ్రమస్తమ్భసంకోచ స్ఫుటనప్రణుత్. ౬౩౦

వ్యా. అభ్యంగనమయమున నూనెను చెవులలో నిండించుటచేత దవృడలసంధి యందును, మెడనరములయందును, శిరస్సునందును, కంఠమునందును కలిగినశూల మున్నగు బాధలను నివర్తింపజేయును. పాదముల కభ్యంగనముచేయుటవలన పాదములను స్థిరపరచును. నిదురపట్టును. కంటిచూపును లేటపరచును. పాదములయందు పుష్కలజ్ఞానము లేకున్నచో దానిని పోగొట్టును. శ్రమమును స్తంభించుటను, మడతలుపడుటను, పగులుటను మాన్పును.

— శ్నేహరేచనగుణము —

మూ. శ్నేహః క్లేశశ్రమహరః భగ్నసన్నిప్రసాదనః,
క్షుతాన్ని దగ్ధాభిహతః సృష్టమాత్రాప్రవూరితా. ౬౩౧

వ్యా. వైశేషిసరీరిగ నూనె మొదలగుశ్నేహద్రవ్యములను తగినప్రమాణముతో చెవులయందు నింపినచో కష్టమును శ్రమమును హరించును. విరిగినకీళ్లు చక్కబరచును. చెవిలో గాయములను కాలినపుండ్లను అభిఘాతము మాన్పును.

— వ్యాయామగుణము —

మూ. లాఘవం కర్త సామర్థ్యం దీప్తోగ్నిః మేదసః క్షయః,
విభక్తఘనగాత్రత్వం వ్యాయామాదుపజాయతే. ౬౩౨

వ్యా. శరీరమున కాయాసమును గలిగించుపని వ్యాయామము. అట్టి వ్యాయామమువలన శరీరమున చుక్కనయు, పనులజేయుటకు సామర్థ్యంబును, జీతరాన్నిని దీహంబును, శరీరమున మిక్కుటముగ వృద్ధినిొందినమేదోనాశంబును, శరీరమున దృఢశక్తియు, అవయవములవిభాగంబును కల్గును. (“శరీరాయాసజననం కర్తవ్యాయామమప్యతే” అను అష్టాంగసంగ్రహవాక్యముచే బలినెడి)

— ౧౭ ఉద్వర్తనగుణము ౧౭ —

మూ. ఉద్వర్తనం కఫహరం మేదసః ప్రవిణాపనమ్,
స్థిరీకరణమజ్ఞానాం తృప్తిసాదకరం పరమ్.

౬౩౩

వ్యా. సున్నిపిండి మొదలగువానిచే శరీరముపై నలుగుపెట్టికొనుట ఉద్వర్తనము. అట్టి యుద్వర్తనముచే నమేదోవృద్ధియు, కఫంబును హరించును. అవయవముల దృఢ పరుచును. చర్మమును నిర్మలముగజేయును.

— ౧౮ స్నానగుణము ౧౮ —

మూ. దీపనం వృష్యమాయుష్యం స్నానమూజ్ఞాబలప్రదమ్,
కణ్ఠామలశ్రమశ్చేదతద్దా తృప్తదాహపాపృతాపజిత్.

౬౩౪

వ్యా. స్నానమువలన అగ్నిదీపనంబును, శుక్రవృద్ధియు, ఆయుర్వృద్ధియు, ఉత్సాహంబును, బలంబును కల్గును. దురదయు, శరీరముపై నుండుమురికియు, శ్రమంబును, చెమటయు, కునికిపాటును, డప్పియు, తాపంబును హరించును.

(స్నానము జాతరాగ్నిలోనుండి రోమరంధ్రములమూలమున వెడలు అగ్నిజ్వాలలను అడ్డగించి మరల లోనికిం బ్రవేశింపజేయును. మరియు తక్కువ శక్తియించిన భ్రాజకపిత్తమునుగూడ లోనికి ప్రవేశింపజేయును. దానంజేసి జాతరాగ్ని వృద్ధి నొంది యాకలి బుట్టించు నని తంత్రాంతరముల జెప్పబడినది.)

— ౧౯ స్నాననిషిద్ధులు ౧౯ —

మూ. స్నానమర్దితనేత్రాస్య కర్ణరోగాతిసారిషు,
ఆఘ్నాన పీనసా జీర్ణభుక్తవత్సుచ గర్హితమ్.

౬౩౫

వ్యా. అర్దితవాతము, నేత్రరోగము, ముఖరోగము, కర్ణరోగము, అతిసారము, ఆఘ్నానము, పీనసము అజీర్ణము అను నీరోగములచే బాధపడువారికిని భుజించినవారికిని స్నానము చేయంజనదు.

— ౨౦ పాదప్రక్షాళనగుణము ౨౦ —

మూ. పాదప్రక్షాళనం పాదమపాదమలరోగశ్రమాపహమ్,
చక్షుః ప్రసాదనం వృష్యం ధనధాన్యవివర్ధనమ్.

౬౩౬

వ్యా. పాదముల గడిగికొనుటవలన పాదములయందలి మలినంబును, పాదమునగల్గు రోగంబులును, శ్రమంబును హరించును. కన్నులు నిర్మలములుగ నుండును. శుక్రము వృద్ధి నొందును. ధనధాన్యంబులును వృద్ధి నొందును.

— ౨౧ దేవాదిపూజనవిధి ౨౧ —

మూ. దేవతాపితృవిప్రాణాం పూజనం గోత్రవర్ధనమ్,

యశస్యం స్వస్యమాయుష్యం దీనానాథానుకంపవమ్. ౬౩౨

వ్యా. దేవతలను, విశ్వదేవతలను, బ్రహ్మణులను భూజించుటచే వంశము వృద్ధి నొందును. మరియు దీనులయందును, దిక్కులేసవారియందును దయగలిగియుండుటచే కీర్తి కలుగును. ధర్మలోకమున స్వర్గాదిసుఖము కలుగు. ఆయువు వృద్ధి నొందును.

—అహారగుణము—

మూ. ఆహారోబృంహణోపృష్యః (సవ్యః) బలకృద్దేహధారకః,

ఆయుస్తేజస్యముత్సాహకృత్తేజోఽగ్నివివర్ధనః. ౬౩౩

వ్యా. ఆహారముచేయుటవలన శరీరమునకు పుష్టికలుగు. శుక్రము వృద్ధి నొందును. శరీరమున కప్పుడే బలముకలిగించి ధరింపజేయును. ఆయువును లేజమును ఉత్సాహమును కల్గించి లేజమును జాతరాగ్నిని వృద్ధి నొందించును.

—అత్యుష్ణాద్యాహారములచే గల్గుగుణదోషములు—

మూ. అత్యుష్ణమన్నంమదదాహాతృష్ణాః బలప్రణాశంభ్రమమప్రపిత్తమ్,
శీతంతు సాదాఽరుచివహ్నినా శహృల్లాసవిష్టమ్భనరోమహర్షాః.
కరోతి; రూక్షం బలవృన్దనాశం తృక్రూక్షతాం వాతశక్యన్నిరోధం,
స్నిగ్ధం తృతిశ్లేష్మచయప్రసేకహృద్గౌరవాలస్య రుచిప్రణాశాః.
అతిస్థిరం మూత్రశక్యద్విబధం అతృప్తిమవ్యాప్తి మశీఘ్రపత్తిమ్,
అతిద్రవం పీనసమేహకాసస్యన్దాః కరోత్యగ్నిబలంచ వాన్తి.

వ్యా. మిక్కిలి వేడిగుండుఅన్నమును భుజించినచో లిక్కను, తాపమును, దప్పిని, బలహీనతను, భ్రమమును, రక్తపిత్తమును కల్గించును. మిక్కిలి చల్లగుండుఅన్నమును భుజించినయెడ శరీరకార్యంబును, అరుచియు, అగ్నినాశంబును, హృల్లాసంబు (రోష్ట్రదరుట)ను, మలబద్ధంబును, రోమాంచంబును కల్గును. మిక్కిలి రూక్షమై (జిడ్డులేక) యుండు అన్నమునుభుజించినచో శరీరబలంబును, కాంతియు నశించును. చర్మము జిడ్డులేక రూక్షముగ నుండును. అపానవాతంబును మలంబును నిరోధింపబడును. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన (జిడ్డుకలపదార్థములతోగూడి)యన్నమును భుజించినయెడ కఫమును వృద్ధి నొందించును. నోట నీరువెడలును. రొమ్ము బరువు నుండును. పసులయందు ఉత్సాహము తగ్గును. నోటికి రుచిచెడును. మిక్కిలి కఠినముగ నుండుఆహారమును భుజించినయెడ మలమూత్రములు బంధింపబడును. తృప్తికలుగదు. శరీరమున నాహారగుణము శీఘ్రముగ వ్యాపింపదు. శీఘ్రముగ జీర్ణము కానోపదు. మిక్కిలి ద్రవరూపముగ నుండునాహారమును భుజించి

నచో పీననంబును, ప్రమేహంబును, కాసంబును, ప్రోక్తస్ఫలయందు స్రావంబును కల్గును. జఠరాగ్నిబలము నశించును.

—● అతిమధురద్యాహారగుణము ౧—

మూ. అతిమధురమనలశమనం భుక్తమసాత్మ్యం నపుష్టయే వపుషః,
ఆతిలవణమచక్షుష్యం తీక్ష్ణాన్యస్థం జరత్సాయోత్. ౬౪౨

వ్యా. మిక్కిలి మధురముగనుండు నాహారముజేసినయెడ జఠరాగ్నిని చల్లార్చును. అసాత్మ్యమైన (అలవాటులేని) యాహారమును భుజించినయెడ శరీరమునకు పుష్టికల్గదు. మిక్కిలి ఉష్ణగలయాహారమును భుజించిననాడు కన్నులకు చెరువుకల్గును. మిక్కిలితీక్షణమును మిక్కిలి పులుపును కలయాహారము జ్వరలో జ్వరముగను.

—● కాలనిద్రాగుణము ౧—

మూ. పుష్టివల్లబలోత్సాహం అగ్నిదీప్తిమతద్దృతమ్,
కరోతి ధాతుసామ్యం చ నిద్రాకాలే నిషేవితా. ౬౪౩

వ్యా. సకాలమున నిదురజేరినయెడ శరీరమున పుష్టియు, కాంతియు, బలంబును, ఉత్సాహంబును, అగ్నిదీప్తియు, కునికిపాటులేకుండుటయు, ధాతువులనవస్థితియు కల్గును.

—● అంగమర్దనగుణము ౧—

మూ. ప్రీతినిద్రాకరం వృష్యం కఫవాత శ్రమాపహమ్,
సంవాహనం మాంసరక్తతృప్తిసాదకరం పరమ్. ౬౪౪

వ్యా. సంవాహనము (అంగమర్దనము) ఇంద్రియమునకు పుష్టినికల్పించును. ప్రియముగ నిద్రను కల్పించును. కఫమును వాతమును శ్రమమును హరించును. మాంసమునకును రక్తమునకు చర్మమునకు సౌకుమార్యమును కల్పించును.

—● సుఖశయనానునగుణములు ౧—

మూ. శ్రమానిలహారం వృష్యం పుష్టినిద్రాధృతిప్రదమ్,
సుఖశయ్యాననం; దుఃఖం విపరీతగుణం మతమ్. ౬౪౫

వ్యా. సుఖమై (మృదువుగ) యుండుపడకయు, అననంబును శరీరశ్రమమును వాతమును హరించును. ఇంద్రియపుష్టిచేయును. శరీరపుష్టిని, సుఖనిద్రను, మనోదార్ధ్యమును కల్పించును. అట్టి శయనానునములు కఠినములంగ నున్నపుడు వైజ్ఞేయగుణములకు విరుద్ధముగ నుండును.

— ౧౭౭ కుంభానియుండుట, తిరుగుటచే గల్గుగుణములు ౧౭౭ —

మూ. ఆస్యాన్తర్లబిలక్షేష్ట సౌకుమార్యకృదవ్యథా,
అథోద్ధాగ్ని బలాయాంషి కుర్యాచ్చుజ్జృమణం సుఖమ్. ౬౪౬
వ్యా. నిర్వాణపారముగ గుంభాని యుండుటచేత శరీరకాంతియు, బలంబును,
కఘంబును, శరీరసౌకుమార్యంబును కల్గును. అటుగాక సంచరించుటచేత జఠరాగ్ని వృద్ధి
నొందును. శరీరమునకు బలముకల్గును. ఆయువు వృద్ధి నొందును. శరీరమునకు సుఖము
కల్గును.

— ౧౭౮ పాదరక్షలను ఛత్రమును ధరించుటచే నగుగుణములు ౧౭౮ —

మూ. మారతస్యానులోమ్యం చ ఖుడ స్తమ్భశ్రమాపహమ్,
అన్నస్థసంజ్ఞం పాదత్రం బలదృచ్ఛక్రరక్షణమ్. ౬౪౭
వర్ణ్యం నేత్రహితం ఛత్రం వాతవర్షాతపాపహమ్,
పాదత్రాణం మృజావర్ణతేజోబలవివర్ధనమ్. ౬౪౮

వ్యా. పాదరక్షల ధరించుటవలన వాతము అనులోమముగ సంచరించును. ఖుడ
వాతము, స్తోభవాతము, శ్రమంబును హరించును. శరీరబలమును కన్నులను శుక్రమును
కాపాడును. గొడుగును పట్టుకొనుటవలన శరీరమునకు వర్ణము (కాంతి) కల్గును. కన్నులకు
మిక్కిలి హితకరము. గాలికిని వర్ణమునకును ఎండకును అడ్డముగ నుండును.

(పాదరక్షలనుధరించుటచేత పాదములందు మలాదులు చేరకుండును. శరీరవర్ణం
బును, తేజంబును, బలంబును వృద్ధి నొందును).

— ౧౭౯ ఉష్ణీవదండధారణగుణము ౧౭౯ —

మూ. పవిత్రం కేశ్యముష్ణీపం వాతాతపరజోఽపహమ్,
సత్వోత్సాహబలస్థైర్యచైర్యవీర్యవివర్ధనమ్. ౬౪౯

అవష్టమృకరంచాపి రక్షోఘ్నం దణ్డాధారణమ్,

వ్యా. తలగుడ్డను శిరంబున ధరించుటచేత పరిశుద్ధత కల్గును. మెండ్రుకలకు చాల
హితకరము. గాలి యెండ ధూళి మున్నగువానిచే శిరంబున కభిఘాతము కలుగనీయక
కాపాడును. చేతకత్తిను బూని సంచరించుటచేత మనోబలంబును, ఉత్సాహంబును, శరీర
బలంబును, స్థిరతయు, స్థైర్యంబును బాహువీర్యంబును వృద్ధి నొందును. శరీరమున కాధార
ముగ నుండును. రాక్షసవిశాచాదలచెంత జేరనీయక దూరముగ పుచ్చును.

— ౧౮౦ చామరములు, వీవనలు, వీనినుండి వెడలగాలిగుణము ౧౮౦ —

మూ. వాలవ్యజనమోజప్యం మక్షీ కాదినివారణమ్. ౬౫౦

శోషదాహశ్రమచ్ఛేద మూర్ఛాహ్నో వ్యజనానిలః,

వ్యా. చామరములపీచులచే గల్లుగాలి ఓజస్సును వృద్ధిచేసిండును. చీమలు దోమలు మున్నగువాని జేరసేయక పాతదోలును. వీవలనుండి వెడలగాలి శోషమును తాపమును శ్రమమును చెమటను మూర్ఛను శాంతపఱచును.

— తూర్పు మున్నగునష్టదిక్కులగాలికరగుణాదులనిర్ణయము —

మూ. లవణః కటుకస్వాదఃకషాయోఽన్లుకషాయకః. ౬౫౧

తిక్తస్పర్శరసస్వాదుః ఇతి ప్రాగాదిమారుతాః,

ప్రాగ్వాయురుష్ణోఽభివ్యధ్ త్వద్దోషారోఢివిషక్రిమీకా. ౬౫౨

సన్నిపాతజ్వరం శ్వాసం కాసం వాతంచ శోషయేత్,

పశ్చిమశ్చిరోహంతి మూర్ఛాం దాహం వృషం విషమ్. ౬౫౩

వ్యా. తూర్పు మొదలగు నష్టదిక్కులనుండి పీచుగాలి వరుసగ లవణాదిరసములు కల్గియుండును. (తూర్పుగాలి ఉష్ణగుణ, అగ్నిమూలగాలి కారంబును, దక్షిణపుగాలి తీషణ్యు, జ్వర్యుదిక్కునందలిగాలి వగరును, పడమటిదెసగాలి పులుపును వగరును, వాయుదెసగాలి చేదును, ఉత్తరతాళానృదిక్కులగాలి లవణాదిరసములన్నియు కల్గియుండును అని భావము).

అందు తూర్పుగాలి ఉష్ణపీర్షణముగ నుండును. నేత్రరోగములను, చర్మదోషమును, అశ్మిరోగమును, విషమును, క్రిములను, సన్నిపాతజ్వరము, శ్వాసకాసములను, వాతమును పీనినన్నింటిని ప్రకోపింపజేయును. పడమటిగాలి మిక్కిలిచల్లగుండును. మూర్ఛను, తాపమును, ఇంద్రియపుష్టిని విషమును హరించును.

— తీవ్రమైనగాలిమున్నగువానిగుణములు —

మూ. ప్రవాతః కార్శ్యవై వ్యస్తమృకృద్ధాహతృడ్భ్రమాకా,

శ్రమాగ్ని మూర్ఛాజనయేత్; అప్రవాతస్తతోఽస్యథా,

అగ్నివాతకఫస్తమ్భ శీతవేపథునాశనః,

అమాభిష్యద్దజరణః రక్తపిత్తప్రదూషణః. ౬౫౪

వ్యా. మిక్కిలి తీవ్రమైనగాలి శరీరమున కృశతను, వివర్ణతను, స్తంభమును కల్గించును. దగ్ధిని, శ్రమమును, బడలికను, జఠరాగ్నిని, మూర్ఛను హరించును. స్వల్పమైనగాలి వైశిష్ట్యగుణములకు విరుద్ధములైనగుణములు కల్గియుండును. అగ్నిని, వాతమును,

కఫమును, స్తంభమును, చలనమును, కంఠమును, వీనినన్నిటిని శమింపజేయును. ఆమహాశయమును, అభివ్యంధరంగమును హరించును. రక్తపిత్తమును శమింపజేయును.

— ఎండనీడలగుణములు —

మూ. ఆతపోభ్రమతృప్త స్వేదమూర్ఛాదాహం వివర్ణతామ్,
కుర్యాత్పితాస్రమగ్నించ ఛాయాత్వేతా నపాహతి. ౬౫౩

వ్యా. ఎండ భ్రమమును, దప్పిని, చెమటను, మూర్ఛను, తాపమును, వైవర్ణ్యమును, పిత్తరక్తమును, అగ్నిని వృద్ధి నొందించును. నీడ వైజెష్ఠినభ్రమ దప్ప మున్నగువానిని పాగొట్టును.

— అధ్యాయవిషయోపసంహారము —

మూ. శూకధాన్యాదికైర్వర్జైః పక్షైకద్రవ్యనిశ్చయః,
ఇత్యుక్తః కల్పవత్పర్యః స్వస్థాతురవిభాగతః. ౬౫౪

ఇతివివిధావదివర్గః.

ఇతి పరహితసంహితాయాం ద్వితీయోధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైతేషామగుణ శూకధాన్యాదివర్గభేదములచేత ఒక్కొక్కద్రవ్యమును నిర్ణయించి స్వస్థాతురవిభాగముల ననుసరించి దానిదాని కల్పనసారముగ ద్రవ్యగుణాదులు నెఱుంగుట.

ఇయ్యది పరహితసంహితాయందు రెండవయధ్యాయము పూర్తియయ్యెను.

ప ర హి త న ం హి త

స్వస్థవృత్తాధికారః, తృతీయాఽధికారః

— స్వస్థలక్షణము —

మూ. సమదోషస్యమాగ్నిశ్చ సమధాతుమలక్రియః,
ప్రసన్నాత్తేన్ద్రియమనాః స్వస్థ ఇత్యధిధీయతే.

వ్యా. దోషములు (వాతపితృశ్లేష్మములు) మూడు తమతమనియతపరిమాణమున నుండి జాతరాగ్ని న్యూనాధికతలజేందక సమస్థితినుండి రసాదిన ప్రధాతువులును, మలములును తాము చేయునట్టిక్రియలును వైగుణ్యము నొందక సమస్థితినుండి మనస్సును, చక్షురాదీంద్రియములును నిర్మలములై యున్నపురుషుడు స్వస్థుడు (రోగములు లేక స్వస్థత నున్నవాడు) అని చెప్పబడును.

— త్రిదోషములచే శరీరమునకుగల్గునుపకారము —

మూ. దోషధాతుమలామూలం సదా దేహస్యః తంచలః,
ఉత్సాహోచ్ఛ్వాసనిశ్వాసచేష్టావేగప్రవర్తనైః,
సమ్యగ్గత్యా చ ధాతునాం అక్షాణాం పాటవేనచ,
అనుగృహ్ణోత్యవికృతః; పిత్తం పక్వ్యాష్ణదర్శనైః,
క్షుత్తృద్రుచిప్రభౌమేధాధీశౌర్యతనుమార్దవైః,
క్షేప్తాస్థిరత్వస్థిగ్ధత్వసన్నిబన్ధతమాదిభిః.

వ్యా. వాతపిత్తకఫరూపములైన మూడుదోషములును, మూత్రము మున్నగుమలములును, రసరక్తాదిన ప్రధాతువులును శరీరమున కెల్లప్పుడును మూలకారణములై యుండును— (కొమ్మలు మున్నగునవాంతరభయవములతోగూడిన గొప్పవృక్షమునకు వేళ్ల ప్రధానకారణములై యావృక్షమును పోషించుభంగి, కరచరణాద్యంగప్రత్యంగములతో గూడిన శరీరమునకు దోషధాతుమలములు ప్రధానముగ నాధారములై శరీరమును పోషించి ధరింపజేయు నని భావము.)

అందు వికృతిజేందకుండువాతము అన్నిచనులయందు నుత్సాహము, ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు, చేష్టలు (శరీరమునకును వాక్కునకును మనస్సునకును సంబంధించినవ్యాపారములు), వేగప్రవర్తనము (మలమూత్రాదుల సకాలమున వైటవెడలించుట), రసాది

ధాతువులను శరీరమున చక్కగ వ్యాపింపజేయుట, చక్షురాదీంద్రియములకు వానివాని పనులయందు పాటవము, అను నీవ్యాపారములచేత శరీరమునకు మిక్కిలి తోడ్పడి యను గ్రహించును.

వికారముచెందక సమస్థితి నుండుపిత్తము భుజింపబడిన యాహారమును పచింపజేయుట, శరీరమున వేడిపుట్టించుట, కన్నులకు పదార్థములజూచుకత్తిని గల్గించుట, ఆకలిని దప్పిని రుచిని కాంతిని బుట్టించుట, బుద్ధిని మేధను శౌర్యమును శరీరమార్ద్రవమును బుట్టించుట, అను నీపనులచేత శరీరమున కుపకారముజేయును.

వికారము చెందక సమస్థితి నుండుశ్లేష్మము శరీరదార్ధ్యమును, స్నిగ్ధత్వమును, సంధి బంధమును, ఓర్పును కల్గించువ్యాపారముచేత శరీరమున కుపకరించును.

❖ రసాదిధాతువులకృత్యములు ❖

మూ. ప్రీణనం జీవనం లేపః స్నేహధారణపూరణే,

గరోభితాదశ్చ ధాతునాం శ్రేష్ఠం కర్తృ క్రమాత్ స్మృతమ్. ౫

వ్యా. రస-రక్త-మాంస-మేదః-అస్థి-మజ్జ-శుక్రము లను నట్టిధాతువు లేడును వరుసగ మనఃప్రీణనము, ఓజోవృద్ధి, లేపము, స్నేహము, ధారణము, పూరణము, గరోభితపత్తి అను నీయేడుపనులను జేయును. రసాదిధాతువుల కివి వరుసగ ప్రధానకృత్యములు.

ఇచ్చట నీవివరణము నెఱుంగునది—భుజింపబడిన యాహారములు పిత్తముచే పాకమునొంది రస(ద్రవ)రూపముగ పరిణమించును. అయ్యది ప్రోతస్ఫులయందు బ్రవేశించి యింద్రియములకు ప్రసన్నతను గల్గించి దానిమూలమున మనస్సుకు ప్రీతిగల్గించును. ఇదియే ప్రీణనము. ఈకృత్యము రసధాతువునకు ప్రధానమైనది. జీవనాధారమైన యోజుస్సును వృద్ధిపరిచుట రక్తధాతువునకు ప్రధానకృత్యము. లేపమున పూసే(గ్రమ్మి) కొనియొందుట. శరీరమునందస్థులు మాంససంబంధము లేకయుండుచో నసమర్థము లగును. కావున అట్టి యస్థులవై పూసినవిధముగ గ్రమ్మి యావరించియుండుట మాంసమునకు ప్రధానకృత్యము. శరీరమునందలి యంగప్రత్యంగములయందు స్నిగ్ధత్వము(జిడ్డు)ను కలిగించుట మేదోధాతువునకు ప్రధానకృత్యము. అవయవవిభాగములతో గూడినశరీరమును ధరించియుండుట యస్థులకు ప్రధానకృత్యము. అస్థులయందలి బోలుగనుండు రంధ్రమును స్నేహముచే నిండించియుండుట మజ్జధాతువునకు ప్రధానకృత్యము. గరోభితపత్తిని జేయుట శుక్రధాతువునకు ప్రధానకృత్యము.

మరియు వైశేషికకృత్యములు రసాదిధాతువులకు ప్రధానకృత్యము లనుటచే నితరవ్యాపారములను అనుమంగికములుగా రసాదిధాతువులకుం గలవని యెఱుంగునది. ఆవి

యెవ్వియనః—దృష్టి, రక్తపోషణము మున్నగునవి రసధాతువునకు; శరీరకాంతి, ప్రసన్నత, మాంసపోషణము మున్నగునవి రక్తధాతువునకును; బలమును మేదోవృద్ధిని గలిగించుట మున్నగునవి మాంసమునకును; చెమట పుట్టించుట, శరీరదార్ధ్యమును గలిగించుట, అసులను, పుష్టినిొందించుట మొదలగునవి మేదోధాతువునకును; మజ్జనపోషించుట మున్నగునవి యస్థిలకును; బలము, అస్థిపూరణము, శుక్రపుష్టి మొదలగునవి మజ్జధాతువునకును; మనస్సంతోషము, మనశ్శరీరబలము మున్నగువానిని కలిగించుట శుక్రధాతువునకు అనువంగికవ్యాపారములని యెఱుంగునది. రసాదిధాతువులు వైశేషికవ్యాపారరూపములైన తమతమకృత్యములచే శరీరమును పోషించు నని ముఖ్యభావము.

— మల-మూత్ర-స్వేదములకృత్యములు —

మూ. అవప్తమృభః పురీషస్య మూత్రస్య క్లేదవాహనమ్,
స్వేదస్య క్లేదవిధృతిః.....

వ్యా. దేహమును పక్కబలమై ధరించియుండుట పురీషమునకు కృత్యము. ద్రవమును పహించుట (వ్యాపింపజేయుట) మూత్రకృత్యము. అట్టిద్రవమును ధరించుట స్వేదకృత్యము. ఇవి మలమూత్రస్వేదముల కృత్యములు.

— ప్రాతఃకాలకృత్యములు —

మూ. ....స్వస్థస్థు ప్రాతరుత్థితాః. ౬
శరీరచింతాం నిర్వర్త్య కృతశ్చాచో నిశోధయేత్,
అర్కన్యగ్రోధఖదిరకరజ్జకకుభాదిభిః. ౭
కరవీరాదిభిర్దస్తాః దస్తమాంసాన్యబాధయన్,
హోమాదిపత్తైర్నిర్దేఖ్యజిహ్వం పూర్ణముఖోజ్జలైః. ౮
ముఖం ప్రత్యుశయేదక్షిణో యోజయేద్దరుడాజ్ఞానమ్,
తతో నావనగజ్ఞాపధూమతామ్బులభాగ్భవేత్. ౯

వ్యా. తొలుత “నమదోషస్సమాగ్నిశ్చ” అనువాక్యమున శిష్యస్వస్థలక్షణములతో గూడినపురుషుడు ప్రాతఃకాలమున సిదురమేల్కొంచి శయనమును విడిచి లేచి తత్కాలమున శరీరపరిశీతులకు సంబంధించినవిషయములను చక్కగ నాలోచించి మూత్రపురీషముల విసర్జించి మలాదులు నివర్తించుటకై యథోక్తముగ ప్రత్యుశనమును జేసికొని పిమ్మట మృదువైననలును, వగరు చేదు కారమునుకల జిల్లేడు, మట్టి, చండ్ర, కానుగు, మద్ది, జాజి, వాడగన్నేరు మొదలగువానిపుల్లలచేత దంతహంసములగు చిగుళ్లకు బాధకలుగ యుక పట్టుతో మవలెను. సిదప బంగారు పెండి మొదలగువానిరేకులచేత నాలుకను

మలినముపోవునట్లు గీచి నోటియందు నిండుగ నీళ్లచేత నిండించి పుక్కిలించి యుమిసి నీళ్లచే ముఖమును నిర్మలముగ కడుగవలెను. పిమ్మట గరుడాజ్ఞానము సౌవీరాంజనము మున్నగు సంజనములను కంటికి బెట్టి నన్యమును గంధూషమును ధూమపానములను జేసికొని తాంబూలము నుపయోగింపవగు.

— సన్యగంధూషవిధి —

మూ. తైలమేవచ నస్యాద్ధే నిత్యాభ్యాసేన శస్యతే,
కేసరం మాతులుజ్జన్య పలం మధుపలద్వయమ్. ౧౦

కర్పూరం శర్కరావోష్ణనైస్థపం ధారయేన్మథే,
గుడ్వాద్ధృక్ వా మధునా రసం వాద్ధృక్ సమ్మళమ్. ౧౧

తతః కోష్ఠామ్బుగర్జ్జ్వాపం కుర్యాత్కృత్తాస్యశుద్ధయే,

వ్యా. నన్యమునకు తైలముచే ప్రతిదినమును అభ్యాసముచేయుచు నుపయోగించవలెను. మరియు నాగకేసరములు మాదీపలము ఈరెండునుచేరి యొకపలంబును, రెండుపలములు తేనెయు, చక్కెర, త్రికటుకములు, వైంధవలపణము, ఈమూడునుచేరి కర్పూరమితంబును పీనినన్నిటి నొకటిగజేర్చి నోట నుంచుకొనవలెను. లేక బెల్లమును అల్లమును ఒకటిగసూర్చియైనను, లేక తేనెను అల్లపురసమును కలిపియైనను నోట నుంచుకొనవలెను. కొంతకాల ముంచుకొని దాని నుమిసి గోరువెచ్చనినీటిచేత నోరు పుక్కిలించి యుమిసి నచో కంఠంబును నోరును పరిశుద్ధమగును.

— ధూమపాన, తాంబూలనియమము —

మూ. తతో ధూమం విజేన్నిత్యం నిశాకర్పూరనాగరైః,
సకర్పూరం చ తామ్బూలం భక్షయేత్తారమాత్రయా. ౧౨

వ్యా. పిమ్మట పనుపు, పచ్చకప్పురము, శుంఠి, ఈమూటినిసూర్చి వర్తిచేసి దానిని ముట్టించి నోట పొగ పీల్చవలెను. పిదప పచ్చకప్పురముతోగూడిన తాంబూలమును నవలవలెను. అట్టి తాంబూలమున కారముగలవంగాదులను మితముగసూర్చి యుపయోగించునది.

— అభ్యంగననియమము —

మూ. అథ జాతాన్నపానేచ్ఛుః మారుతమైస్సస్సగన్ధిభిః,
యథర్తు సుఖసంస్పర్శైః తైలైరభ్యజ్జమాచరేత్. ౧౩

త్వగ్రక్తమాంసమేదోఽస్థివ్యాఽస్థిర్మాత్రశత్రైః పృథక్,
స్నేహస్య తేన వాతోఽస్థినివిష్టస్త్వచ మాప్నుయాత్. ౧౪

ప్రత్యహం నేవ నేకాలః, ప్రతివారనిషేవణే,
ముహూర్తపఞ్చకం తిష్ఠే దన్యాధాతు వికారకృత్. ౧౫

వ్యా. వైశిష్ణవరీతిగ దంతభావననస్యగంధూషాదులజేసికొన్నపిదప వాతహరంబు లును, మంచినవాసనకల్గినవియు, గ్రీష్మాదిఋతువుల శీతోష్ణస్థితి కనుకూలమైన సుఖ స్పర్శము కల్గినవియు, నగుతైలములచేత నభ్యంగనము చేసికొనవలెను. అట్టి యభ్యంగనము చేసికొనువారికి జీర్ణమై యాకలి కల్గి యన్నపానములయం దిచ్చకల్గియుండవలెను. అట్టి యభ్యంగనము నూరక్షరముల సుచ్చరించునంతకాలము ధరించ (ఊరనియ్య)వలెను. అట్లుండుటచేత నిరుపదియక్షరములకాలముతో త్వక్కునందు తైలాదులు వ్యాపించును. ఇతైః గున రక్తమాంసమేదోఽస్థిభాతువులయందు పరుసగ నొక్కొక భాతువునం దిరుపదేసియక్ష రముల కాలమువంతున తైలము వ్యాపించును. దానంజేసి యస్థియందు వ్యాపించియుండు వాతము చర్మముపై వ్యాపించును. ప్రతిదినంబును అభ్యంగనమును అలవాటుచేయుచుండు వారి కిది కాలనియమము. అటుగాక వారమున కొకతూరి యభ్యంగనముచేయువారు ఏడు ముహూర్తములకాలము తైలాభ్యంగనముజేసికొనవలెను. ఈకాలనియమమును విడిచి చేసి కొనినచో పలు తెఱింగులగువ్యాధులు సంభవించును.

—౧౧ వ్యాయామగుణము ౧౧—

మూ. వ్యాయామశ్లేష్మనాశాయ వాయునాశాయ మగ్రనమ్,
స్నానం పిత్తవినాయ త్రిణి నిత్యం సమాచరేత్. ౧౬

సేవోన్మథశక్త్యా వ్యాయామః ప్రబలైస్సిద్ధభోజిభిః,
శీతకాలే వసంతే చ మద్దమేవ తతోఽన్యథా. ౧౭

వ్యా. (శరీరమున కాయాసమును బుట్టించుకు స్తి మున్నగుపనులు వ్యాయామ మన బడును.) ఆయ్యది కఫమును హరించును. శరీరమును మద్దనాదులచే విసికించుకొనుట మద్ద నము. ఆయ్యది వాతమును హరించును. స్నానము పిత్తమును హరించును. కావున మను జాలు ఆయాదినమున వృద్ధిగొందు త్రిదోషములను హరించి సమస్థితి నుంచుటకై వ్యాయా మమద్దనస్నానముల ప్రతిదినంబును విడవక యాచరించవలెను. అందు వ్యాయామమును బలవంతులును స్సిద్ధంబులగునాహారములభుజించువారును అర్థశక్తిగ నాచరించవలెను. (శరీ రమున శ్రమకల్గుటకు ముందే విడువవలె ననుట). మరియు నట్టివ్యాయామమును శిశుకాల మైన హేమంతశశిరఋతువులయందును, వసంతఋతువునందును అర్థశక్తిగ నాచరించ వలెను. తక్కినఋతువులయందు మిక్కిలి స్వల్పముగ జేయవలెను.

—౧౨ అర్థశక్తి ౧౨—

మూ. స్తనయోరస్తరేఘ్రాణే సర్వసస్థిభు కక్షయోః,

స్వేదోద్గమే లలాటే చ శక్త్యర్థ మితి కథ్యతే.

౧౮

వ్యా. స్తనములమధ్య ప్రదేశమునను (రోమ్యమీదను), ముక్కుమీదను, కీళ్లయందుండును, చంకలయందును, నుడుటియందును, ఈశ్వలములయందు చెమట పుట్టినచో నర్థ శక్తి యని యెఱుంగనగును. (అట్లు చెమటబొడమునంతకాలము వ్యాయామము చేయవలెనని భావము).

❧ వ్యాయామానంతరకృత్యము ❧

మూ. తం కృత్యాసు సుఖం దేహం మద్దయేచ్ఛ సమస్తతః,

తదస్తే ముద్గమాపాదికలోద్వర్తనమాచరేత్.

౧౯

కపాయాచక్యస్తేహః స్నాత్వా సర్వాఙ్గలేపనమ్,

గఢామలకకల్పేన కిఞ్చిత్తైలయుతేన తు.

౨౦

కృత్వా స్నాత్వా కృతాలేపా నిశా కర్పూరటంజుతైః,

జమ్బూరాష్ట్రేనలులితైః తతః స్నానం సమాచరేత్.

౨౧

వ్యా. వైశిష్ట్యసరితీగ వ్యాయామమునుజేసి శరీరమునకు యుక్తముగ మద్దనము చేయుంచుకొనవలెను. పిమ్మట పెనలపప్పు ఉద్దిపప్పు మున్నగువానిచే సిద్ధముచేయబడిన నలుగపిండిచేత నలుగు పెట్టుకొని, వగరుకలవస్తువులచేత (ఇప్పపిండి మున్నగువానికల్పము చేత) నొడలిపై బిడ్డును పోగొట్టి స్నానముచేసి, గంధద్రవ్యములతోగూడిన ఉసిరికపిండియందు నూనె కొంచెము కలిపి శరీరమునంతను లేపనముచేసి మరల స్నానముచేసి, పసుపు కర్పూరము పటిక ఈమూటిని జేర్చి అందు నిమ్మకాయరసమును కలిపి దానిని ఒంటికి పూసికొని స్నానముచేయవలెను.

❧ ఉష్ణోదకస్నానగుణము ❧

మూ. ఉష్ణామ్బునాధఃకాయస్య పరిషేకోబలావహః,

తే నైవచోత్తమాఙ్గస్య బలప్రాప్తేశ్చ చక్షుషామ్.

౨౨

వ్యా. వేడినీళ్లచేత కంఠస్నానముజేసినచో మిక్కిలి బలము కలుగును. తలకు స్నానముచేసినచో పెండ్రుకలకును కన్నులకును చెఱుపుచేయును. (కావున తలకుమాత్రము వేడినీళ్లుగాక చల్లగనుండునీళ్లచే స్నానముచేయుట మంచిది).

❧ వస్త్రాదిధారణవిధి ❧

మూ. శుద్ధాచ్ఛురధరస్త్రిగ్వి రత్నాభరణభూషితః,

విదధ్యాదఙ్గరాగఞ్చకస్తూరిచందనాదిభిః.

౨౩

వ్యా. వైశేషినివిధముగ స్నానముచేసి శుభ్రములగుబట్టలగట్టికొని, పుష్పమాలికలను రత్నాభరణాదులను యథాసంభవముగ నలంకరించుకొని కస్తూరిచందనము మున్నగు వానిచేత శరీరముపై బూసినొనవలెను.

— సురార్చనాదివిధి —

మూ. స్నాతః ప్రణమ్య సురవిప్రగురూన్యథాస్వం
వృత్తిం విధాయ చ సమస్తపరిగ్రహస్య,
ఆపానభూమి మథగన్ధజలాభిషిక్తం
ఆహారమద్భుతసమీపగతాంశ్రయేత.

౨౪

వ్యా. వైశేషినివిధిప్రకారము స్నానాదివిధులదీర్చికొని ఇష్టదేవతలను బ్రాస్తాణులను గురువులను వారివారికి దగినట్టులు వందనములజేసి, తనకాశ్రితులగు పరివారజనమునకు దగినవృత్తిని నియమించి, వానంద్రవ్యములతోగూడిన జలముచే శుభ్రముచేయబడిన పానస్నానమును జేరవలెను. అయ్యది భోజనగృహమునకు సమీపమున నుండవలెను.

— యుక్తమద్యసేవచే గల్గుగుణములు —

మూ. సమ్భవంతి న తే రోగాః మేదోఽనిలకఘోర్భవాః,
విధియుక్తాద్విధానమద్యాత్ వేగస్సిధ్యతిదారుణః.

౨౫

ఆనూపం జాజ్జలం మాంసం విధినాధ్యుపకల్పితమ్,
పథ్యం సహాయమప్రాప్య సమ్యక్పరిణమేత్కథమ్.

౨౬

అనలోత్తేజనం రుచ్యం శోకభ్రమవినాశనమ్,
న చాతః పరమన్యత్యాత్ ఆరోగ్యబలపుష్టికృత్.

౨౭

రక్షతా ణివితం తస్మాత్ పేయమాత్తవతా సదా,
యుక్తమద్యస్య మదోఽన్యథోనవ్యాధిరుపజాయతే.

౨౮

వ్యా. విధ్యుక్తప్రకారము మద్యపానముచేసినచో మేదస్సృచేతను, వాతముచేతను, కఫముచేతను కల్లరోగములు సంభవింపనేరవు. విధి ననుసరింపక మద్యమును పానము చేసినచో మిక్కిలి తీవ్రమైనవేగము సంభవించును. విధ్యుక్తప్రకారము సంస్కరించి కల్పించబడిన ఆనూపజాంగలమాంసము పథ్యముగనున్నను అనుపానసహాయములేనినాడు ఎట్లు చక్కగ జీర్ణమగును? (మద్యపానసహాయములేనినాడు యుక్తియుక్తముగ సేవింపబడినమాంసముకూడ జీర్ణము కానోప దనుట) అన్నిని జ్వలింపజేయునదియు, రుచికరంబును, దుఃఖమును భ్రమమును నివర్తింపజేయునదియు నగు పదార్థము మద్యమునకన్న వేరొండు లేదు. (అట్టి యన్నిదీప్తి మున్నగుగుణములు కలిగినది మద్య మొక్కటియే యనుట).

మరియు మద్యము నానోగ్యమును శరీరబలమును పుష్టిని కల్పించును. కావున మనోనిగ్రహముకలమనుజుడు తనజీవితమును కాపాడుకొనదలచినచో నెల్లప్పుడును తగిననియమముల ననుసరించి యుక్తియుక్తముగ మద్యమును సేవించనగును. యుక్తియుక్తముగ మద్యమును పానముచేసినచో మద్యపానముచే జనించుమదాత్మాయాదివ్యాధులు నొకప్పుడును సంభవించవు.

—● మద్యసంధానము —●

మూ. పురాణం ఘృతపమ్బుం వా కుమ్బుం వాపి దృఢం నవమ్,
 శీతైశ్చతాహ్వనిచుళజమ్బూశుశ్రుతైర్జలైః. ౨౯
 ప్రత్యుళితం జతుస్రుతం పల్కలై ర్వంశవేత్రజైః,
 వేష్టయే స్తురజాకారం గవాక్షాకారమేవవా. ౩౦
 జమ్బూదుమ్బురపత్రేణ కుష్ఠేన చ కుశేన చ,
 ప్రమృజ్యతులసీబిల్వ మాతులుఙ్గకపిత్రజైః. ౩౧
 ప్రవాళై ర్నిర్మలైరస్తాః సంఘృష్టం చ ముహుర్దువహః,
 లిప్తం చిత్రకమాలస్య కల్మేనాస్తర్విశేషతః. ౩౨
 తథా సపిప్పలీకేన మధునాధూపితం పునః,
 గుగ్గుల్వగురుసంజ్ఞాద్యైరథ కర్పూరమిశ్రితైః. ౩౩
 చాతుర్జాతకకస్తూరీ జాతి తక్కోల కఙ్కుమైః,
 వాసయే న్నల్లికాజాతి కుద్దపమ్పకపాటలైః. ౩౪

వ్యా. నేతితోమాగిన ప్రాతఃకుండనైనను, లేక దృఢముగనుండు క్రొత్తకుండనైనను మద్యము నుంచుట కుపయోగించనగును; అట్టిభాండమును తోలుత నదాప, ప్రబ్బలి, నేరేడుపువ్వులు ఈమూటిని చేర్చి నీళ్లుకాచి చల్లార్చి అట్టి చల్లనినీళ్లుచే కడిగి, లక్కను కఱగించి పూసి, వెదురు ఈనెలచేనైనను పేముదబ్బుచేనైనను కుండకు వెలుగుల మద్దెలకు వారుతోకట్టువిధముగ నల్లవలెను. లేక గవాక్షులవలె సందులుండునట్లు చిక్కమువలె నల్లవలెను. పిమ్మట నేరేడాకులు, అత్తియాకులు, చెంగల్వకోష్ఠు, దర్భలు వీనిచేత లోభాగమున శుభ్రముగ తుడిచి; తులసి, మారేడుచిగుళ్లు, మాదీఫలవృక్షము యొక్కచిగుళ్లు, వెలగచిగుళ్లు, వీనిని నిర్మలములుగజేసి కుండలోభాగమున వైచి పలు మారు రుద్దనది. పిదప చిత్రమాలమువేరును పిప్పళ్లును తేనెసూర్చి మెత్తగ నూరి కల్కముజేసి కుండలోభాగమున దట్టముగ పూయనగును. పిమ్మట అగరు, గుగ్గిలము, చందనము, పచ్చకప్పరము, చాతుర్జాతము (ఏలకులు, లవంగాలు, ఆకుపత్రి (దాల్చిని

చెక్క) నాగ కేసరములు, కస్తూరి, జాజిమొగ్గలు, తక్కిలములు, కుంకుమపువ్వు పీనిని మెత్తగ చూర్ణముచేసి యాచూర్ణముచే ధూపమువేసి లోభాగమున పొగబట్టవలెను, పిమ్మట మల్లెపువ్వులు, జాజిపువ్వులు, మొల్లపువ్వులు, సంపంగిపువ్వులు, పాదిరిపువ్వులు అనునీసుగంధపుష్పములచే కుండలోభాగమున వాసనకలిగించజేయవలెను. (ఇట్టి సంస్కారముచేయబడిన కుండలో నునిచి భద్రము చేయవలె ననుట.)

— త్యాజ్యమద్యదోషము - దోషప్రశమనోపాయములు —

- మూ. పిచ్చిలం ఘేనిలం సాన్ద్రం సజన్తుం చాసవం త్యజేత్,
పిచ్చిలంతు పరిసాన్యసోష్ణం శాన్తే నిధాపయచ. 34
- చూర్ణం మరిచపిప్పలోఽః దత్వాధాన్యేనిధాపయేత్,
ఘనేవేనిలమలోఽద్య బహుశో ధూమమర్పయేత్. 35
- ఉష్ణం గుడోదకం దత్వాసాన్ద్రేథాన్యే నిధాపయేత్,
త్రిమాక్షికం కలావేల్లం దత్వా శాన్తే నిధాపయేత్. 36
- పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చవ్యం కుష్ఠం హరేణుకమ్,
మరిచం చూర్ణమేతేషాం అఘ్నిభూతే ప్రదాపయేత్. 37
- ముస్తాతేజోవతీచవ్యం మజ్జిస్థాసహభద్రయా,
అవర్ణేచప్రయోక్తవ్యం ఉష్ణే శాన్తేనిధాపయేత్. 38
- అగస్తే కుష్ఠఫలినీ మాంసేల్యాచన్దనం షీవేత్,
ధాన్యరాశౌ న్యనేదేవం శీఘ్రరిష్టాసవక్రమః. ౪౦

వ్యా. మద్యము పిచ్చిలముగనున్నను, నురుగుతోగూడియున్నను, చిక్కగనున్నను, ఈగలు చీమలు మున్నగుజంతువులతోగూడియున్నను అట్టి మద్యమును గ్రహించుటగదు. అందు పిచ్చిలముగ నుండుమద్యమును తేరనిచ్చి వైతేటనే వంచుకుని వేడిగ నున్నచో చల్లారినపిప్పలీమిరియాలను పిప్పళ్లను చూర్ణముచేటి అందువైచి వైజెప్పినవిధముగ సంస్కరింపబడినభాండమున నునిచి వాసనగట్టి బదిలముగ మూతముని ధాన్యరాశియందుంచునది. నురుగుతోగూడినమద్యమును బలుమారు కలియబెట్టి మిరియములు పిప్పలీ ఈరెంటిచూర్ణముచే పొగవేసి ధాన్యరాశి నుంచునది. చిక్కగనున్నచో వేడిగనుండు బెల్లపుపానకమును మద్యములోగలిపి మూసి ధాన్యరాశిలోనుంచునది. త్రిమాక్షికము, ( ) కల ( ) వేల్లము ( ) అనువానినికూడ నందు జేర్చునది. మరియు మద్యము పులిసియున్నచో పిప్పళ్లు, మోడి, చవ్యము, చెంగల్వతోష్ణ, రేణుకలు, మిరియాల, పినిసన్నిటిని చూర్ణముచేసి అందు కలుపునది. మద్యమున మంచిరంగులేనిచో

తుంగగడ్డలు, మాల్మింగిని, చప్పుము, ముజిప్పి, భద్రము న్నలు, ఎనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి ఉష్ణము కాంతమైనపిదప మద్యములో నునిచి ధాన్యరాశిలో నుంచునది. మంచివాసన లేనిచో చెంగలవ్వికోప్పు, ఫలిని ( ), జఱామాంసి, ఏలకులు చందనము వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి మద్యమున జేర్చి ధాన్యరాశిలో నుంచునది. శీఘ్ర మద్యమును అరిష్టమద్యమును వైజ్ఞేయనక్రమముగ సంస్కరించవలెను.

— మధ్యాసనము, దానిగుణము —

మూ. త్రిగుణామ్భసిమ్మద్వికాం తౌద్రం చ పృథగాఢకమ్,
పక్వా పానస్థితం పూతం కుడవం పిష్పలీరజః. ౪౧
శర్కరా వింశతి పలాద్ధ్యుషితే ఘృతభాజనే,
సప్తాహం స్థాపయే దేష హృద్యో మధ్యాసవస్సన్పతః. ౪౨
వృష్యస్తృప్తా విషాదఘ్నః శ్రమఘ్నో బృంహణశ్చః,

వ్యా. మూడింతల (ఆరుఅడకముల) నీళ్లలో ఒకఅడకము ద్రాక్షపండ్లరసంబును,
* ఒకఅడకము లేనెయు కలిపి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కాచి దించి వడకట్టి యందు కుడవపరిమితము పిష్పలిహర్షంబును, ఇరువదిపలములు చక్కెరయు కలిపి వైజ్ఞేయరీతిగ సంస్కరించబడిన నేతికుండలో బోసి యేడుదినములకాలము ధాన్యరాశిలో నుంచునది ఇయ్యది మధ్యాస మనబడును. మిక్కిలి రమ్యమైనది. ఇయ్యది దప్పిని, మనశ్శేదమును, శ్రమమును హరించును. ఇంద్రియమునకు పుష్టిని కలిగించును. శరీరమును బలియ జేయును.

— మత్స్యండికాసవము, దానిగుణము —

మూ. పచేచ్ఛతుద్ధణేతోయే దశమత్స్యం డికాతులాః. ౪౩
పఞ్చపఞ్చవలే యష్టిమజ్జిష్ఠే ప్రస్థపిష్పలీమ్,
శారిబాయాః పలద్వంద్వం తులామేకాం గుడస్యచ. ౪౪
త్రిభాగశేషముషితం ఘృతభాణ్డే షీవేదయమ్,
మత్స్యణ్డీకాసవోవృష్యః పిత్రోదేకజరాహరః. ౪౫

వ్యా. పదితులములు (పదివందలపలములు) మత్స్యండికను దానికి నాలిగింతల నీళ్లలో బోసి, అందు అతిమధురము విదులములును, విదులములు మంజిష్ఠియు, ఒక ప్రస్థము పిష్పణ్డును, చెండుపలములు నుగంధపాలవేరును, ఒకతులము (నూరుపలములు)

* పాకముచేయుటకు పూర్వము లేనెను మూలములో చెప్పినను పాకానంతరమే లేనెను చేర్చవలెను.

జైల్లును కలిపి, మూడవపాలు మిగులునట్లు కాచి నేతిలో మూగినకుండను వైజెప్పిన విధముగ నున్నారించి వైజెప్పినకపాయమును వడగట్టి పాత్రలో బోసి ధాన్యరాశిలో నుంచిన నయ్యది మత్స్యగిడికాసవ మనబడును. ఇయ్యది వృన్యము (ఇంద్రియపుష్టి కరము), పిత్తోద్రేకమును ముదిమిని హరించును.

— ౧౧ వైష్టికాసవము, దానిగుణము ౧౧ —

మూ. నవానివృద్ధి (నీహి) బీజాని పచేత్తోయ చతుగ్ధణే,
 త్రిభాగస్థం త్రిభాగోఽథం జలం తద్వస్త్రగాలితమ్. ౪౬
 కుమ్భే నిధారయే తత్ర శాలికోద్రవపిష్టజాః,
 కబళానర్కకిరణైః శోషితాన్నిద్రవాః లఘునాన్. ౪౭
 ఊప్రమాత్రాస్తతోదర్వాః పాణినావావిఘట్టయేత్,
 లబ్ధపాకం తదుత్తీర్ణం పాత్రే లబ్ధముగన్ధిభిః. ౪౮
 సీతావిధూపితే పుష్పైః వాసితేచ నిధాపయేత్,
 చేత్రైః పాత్రం చ సంవేప్యధృతోఽయం వైష్టికాసవః. ౪౯
 సర్వప్రాణిహితః పాణ్డుక్షుత్ప్రటోచకజరాహరః,

వ్యా. క్రొత్తవియగువడ్డబియ్యమును నాల్గింతనీళ్లుపోసి మూడవభాగము నీరుండు నట్లు కాచి దించి వస్త్రమున వడగట్టి కుండలో బోసియుంచునది. పిదప రాజనంపు బియ్యమును ఆరుకబియ్యమును మిడిచేసి ఆందు నీళ్లు కలిపి యుండలుగజేసి యెండలో చెన్నులేకుండునట్లు ఎండించి వానిని వైజెప్పిననీటిలో వైచి ప్రాయ్యమిదబెట్టి చేతితో నైనను గరిటితోనైనను కలియబెట్టుచు పక్వముగునందాక వండునది. పాకమువచ్చినపిదప దించి వైజెప్పినరీతిగ ధూపమువేసి పరిమళయుక్తములగుపువ్వులచే వాసనగలిగించబడిన కుండలోబోసి యాకుండకు వైభాగమున పేముదబ్బలచే చిక్కమువలె బిగియించి ధాన్య రాశి నుంచునది. ఇది వైష్టికాసవ మనబడును. ఇయ్యది సకలస్రాజులకును హితకరము. పాండువులను ఆకలి దప్పలను దుఃఖమును ముసలితనమును పోగొట్టును.

— ౧౨ నారికేళాసవము, దానిగుణము ౧౨ —

మూ. చాతుర్ధాతకతక్కిల త్రిఫలావోహ్యపచిత్రకైః. ౫౦
 కతకీఫలసిద్ధార్థ హరిద్రాభిశ్చ లేపితే,
 చండ్రాంశుశోషితే భాణ్డే నారికేలోదకం ధృతమ్. ౫౧
 పక్షం నిధాపయే ధ్ధాన్యే నారికేళాసవోహ్యయమ్,

అర్హోభగవత్కర్తాశోషవైస్వర్యగుర్నివామ్.

౫౨

పాణ్డూపరప్రతిశ్ఛాయ కుష్ఠారోచకీ నాంహితః,

వ్యా. చాతుర్జాతకము (విలకులు, లవంగాలు, దాల్చినిచ్చెక్క, నాగకేసరములు), తక్కిలములు, త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరికాయలు), త్రికటుకములు (శుంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు), చిత్రమూలము, చిల్లగింజలు, తెల్లనియావాలు, పసుపు అను నీవస్తువులను నూరి కుండ లోభాగమున దట్టముగ పూసి సూర్యునియెదుట నెండ నెండిచి యాపాత్రలో ద్రెంకాయనీళ్లుపోసి పదిలముగ మూసి పడునైదుదినములకాలము ధాన్య రాశిలో నునిచినచో నయ్యది నారికేళానవ మనబడును. ఇయ్యది అర్హోరోగము, భగం దరము, క్వాసము, శోషము, వైస్వర్యము (కంఠస్వరము మారియుండుట), గుల్మరోగము, పాండువ్యాధి, ఉదరము, పీసము, కృష్ణము, అరోచకము అను నీవ్యాధులచే పీడితులకు మిక్కిలి హితకరము.

మూ. గుడేక్షురససమ్భూతాకాలేన వికృతిం గతా.

౫౩

థాతకీపుష్పసమ్మిశ్రాసు రాష్ట్రాకం తదుచ్యతే,

వ్యా. బెల్లముచేతను చెఱుకురసముచేతను జనించి కొంతకాలమునకు వికృతిజేంది పుల్లనై ఆరెపువ్వుతోగూడినది నుర యనబడును. అదియే అష్టాక మనియు చెప్పనగును.

—● మాధ్వీకము ౭—

మూ. అర్జకీథాతకీతిక్తా క్వాధసమ్మిశ్రకంమధు.

౫౪

బౌష్పణాం సుచిరం కాలముపితం వికృతిం గతమ్,

విలీనాజ్యసమచ్ఛాయం కటుతిక్తరసోత్కటమ్.

౫౫

కాచభాజనమధ్యస్థం మాధ్వీకం పరికీర్త్యతే,

వ్యా. తులసి, ఆరెపువ్వు, తిక్త (పిప్పిల్లి) ఈమూడిటినిగూర్చి క్వాగ్రముజేసి అందు తేనెను కలిపి చాలకాలము ధాన్యపుటముయొక్క అవిరిలో నుంచినచో నయ్యది వికృతి జేంది కరగిన నేతితో సమానమైనరంగుకలిగి కటుతిక్తరసము లధికముగనుండు మధురరసము కలిగియుండును. దీనిని గాఢాపాత్రమున నుంచునది. ఇయ్యది మాధ్వీక మనబడును.

—● సురాసనానము ౭—

మూ. ప్రియశ్శుమముర్మూరికృత్య శోషయిత్వా విచూర్ణయేత్.

౫౬

యవాగ్రం యవనాశస్య తేన చూర్ణేన మిశ్రయేత్,

అన్యం తథా విధం పిష్టం పృథక్సంస్థాపయేద్ధృతే.

౫౭

యావనాళాః సమాశోష్య తేన పిష్టేన మిశ్రయేత్,

యావాగ్రం పూర్వనిధిస్తుం శస్తికా పిష్టోదకేక్షీవేత్. ౫౮
 ఘటేషు స్థాపయే త్తత్తునివాతే ధారయేదిదమ్,
 అహోరాత్రోపితం పిష్టం ఘనీలం మద్యగన్ధచ. ౫౯
 జగలం నానుతశ్శాతగ ముదా నీజం మదావహమ్,
 నిత్యప్య తత్ర పానీయం గాలయేచ్ఛతపోనకే. ౬౦
 యద్యాచస్త్రేణ సంశ్లేష్ట్యగాలయేన్నిర్మలం రసమ్,
 ఏషుచ శాలిగోధూయం యదశ్శ్యామాకళోద్రమైః. ౬౧
 కృతావైష్ఠీసురావృష్ట్యా పాణ్డురేతిచ కీర్త్యతే,

వ్యా. కొఱ్ఱలను మొలకకట్టి మొలకలెత్తినపిదప నెండించి మెత్తగ పిండి విసరి యుంచునది. యవలను మొలకకట్టి బియ్యముచేసి వైశెష్ఠినపిండితో జేర్చునది. ఈరెంటి నొకటిగ కలిపి యొకకుండలో నుంచవలెను. మరియు యవలను పిండిచేసి వేరొకకుండలో నునిచి యావనాళములను ఎండించి యవల పిండిలో జేర్చునది. వైశెష్ఠినయావాగ్రము వైశెష్ఠినపిండినీళ్లలో జేర్చునది. ఇత్తైరంగున గూర్చబడినవానిని వేరువేరుగ కుండలలో నునిచి నీళ్ల కలిపి వానెనగట్టి గాలిలేనిచోట నొకయహోరాత్ర ముంచునది. అయ్యది నురుగుతోగూడి మద్యమువంటివానన గలిగియుండును. అట్టి ఫలసినపిష్టము జగల మనియు, సురాబీజ మనియు చెప్పబడును. ఇదియే మత్తును గలిగించును. అట్టి సురాబీజమున పానార్హ మైనతాటికల్లు మున్నగువానిని కలిపి సన్ననికండ్లుగల జల్లెడతో నిర్మలముగ వడగట్టునది. లేక కుండకు గుడ్డవానెనగట్టి శుభ్రముగ వడగట్టియుంచునది. ఇత్తైజంగుననే రాజనములు, గోధుమలు, యవలు, చామలు, ఆరుకలు మున్నగుధాన్యములచేగూడ సిద్ధముచేయునది. ఇది వైష్ఠీ(పిష్టవికారమైన) సుర యని చెప్పబడును. పాండుసుర యనియు బేర్కొన బడును. ఇయ్యది యింద్రియమును వృద్ధి నొందించును.

— శ్రీ కృష్ణసుర —

మూ. అర్జునాధవఘోష్టాకరోహితానాం త్వచశ్శుభ్రాః. ౬౨
 సంతుద్య క్వాథయేత్పశ్చాత్ అతపే పరిశోషయేత్,
 చూర్ణం కుల్తాపకం కృత్వ తచ్ఛూర్యేన వివిశ్రయేత్. ౬౩
 యవనాళకపిష్టాన్నం పృథక్కృత్వా వివిశ్రయేత్,
 ధారయేచ్ఛిష్టణి చిరం యథా తత్పక్వతాం ప్రజేత్. ౬౪
 సురాబీజసమం చామ్బు తథా లోడ్యనిధావయేత్,
 ఏవం కృష్ణసురాన్నిగ్ధగన్ధ కార్ణ్యరసాన్వితా. ౬౫

వ్యా. మద్విపట్ట, చంద్రపట్ట, పోకపట్ట, ములుమోడుగపట్ట వీనిని మెత్తగ దంచి కుండలో నునిచి నీళ్లుతోసి యుడకబెట్టి యాపట్టలను ఎండలో చెయ్యనట్లు ఎండించి చూర్ణము జేసి యుంచునది. పిదప మినుములను వేయించి చూర్ణముజేసి వైజెప్పినచూర్ణముతో కలిపి యుంచునది. పిమ్మట వైజెప్పబడినరీతిగ యవనాళిపిష్టాన్నమును పక్వముజేసి వైచూర్ణముతో కలిపి అదియంతయు కలిసి పక్వమగునట్టాలు ధాన్యపుటమునందలి యావిరిలో చిరకాలముంచునది. మరియు నందు సురాబీజమునకు సమముగ నీర్లు కలిపి కలియబెట్టి పక్వమగునందాక ధాన్యరాశి నుంచవలెను. ఇయ్యది స్నిగ్ధంబును పరిమళంబును నల్లనిరంగును మంచిరుచియు కలిగియుండును, కావున కృష్ణసుర యని చెప్పబడును.

— ౧౧ ద్రాక్షాసవము ౧౧ —

మూ. మృద్వీకారసమాసుత్య వికృతప్రాపితం దినే,
ద్రాక్షాసవం వదన్ద్యేరం తరుణీజనవల్లభమ్.

౬౬

వ్యా. ద్రాక్షపండ్లరసమును అసుతముగజేసి వికృతిజేంది పులియునట్లుచేసినచో నయ్యది ద్రాక్షాసవ మనబడును. ఇయ్యది యావనవతులగుస్త్రీలకు మిక్కిలి హితమైనది.

అసుతలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది—“గుడామ్బునానైతేన కష్టమూలభైస్తథా, సస్థితం చావ్లతాం యాతం గుడసూక్తం తదుచ్యతే ఏవమేవేతు సూక్తం స్యాత్ మృద్వికాసమ్భవం తథా” ఈష్టోకములచే ద్రాక్షపండ్లరసమున కంద మూలాదులజేర్చి యొకపాత్రలో నుంచి మూతబెట్టి చీలమన్నుజేసి యొకమాసముదినము లుంచుటచే నయ్యది పులిసిన నయ్యది ద్రాక్షాసుత మని తెలిసిడి. ఈయాసుతమునకు సూక్తమనియు పేరుకలదు.

— ౧౨ నారికేళాసవము ౧౨ —

మూ. నారికేళోదకం భూరిస్థాపయిత్వా ఘటోదరే,
మిశ్రితం ధాతకీపుష్పైః నారికేళాసవం విదుః.

౬౭

వ్యా. కొబ్బరికాయనీళ్లను వైజెప్పినవిధిగ సంస్కరింపబడిన కుండలోలోసి యందు ఆరెపువ్వులు కలిపి కొన్నిదినములు వడ్లయామిరినందుంచినచో నయ్యది నారికేళాసవమని చెప్పవగును.

— ౧౩ మధూకాసవాదులు ౧౩ —

మూ. క్వాథం మధూకపుష్పాణాం ధాతకీక్వాథమిశ్రితమ్,
మధూకమాసవం ప్రాహుః వేళిమాసుమయోజితే.
పాననీవికృతిం మిశ్రం ధాతక్వాపానసాసవం,
ఈషదమస్త్రికృతః పూతో రసాలాప్యద్రస్రో ఘటే.

౬౮

౬౯

ప్రి, గాత్రము పి నో మున్నః శీధు మ్మ చ దానః,
ఖడ్గూ యోరసా నుడైం ముగ్ధ తన్నా ముంజ్జితమ్. 20

ఇట్లు ఇచ్చుపువ్వులక్వాళమునందు ఆరెపువ్వులక్వాళమును కలిపి కొంతకాలము ధాన్యరాశితో నుంచిన నయ్యది మధూకానవమని చెప్పవగును. వననపండ్లరసమును ద్రాక్ష పండ్లరసమువలె నానుశముగ జేసి పులిసినపిదప ఆరెపువ్వులక్వాళమును జేర్చి ముందుచెప్పిన రీతిగ సంస్కరింపబడినకుండలబోసి గాలి తగలనీయక వాసెనగట్టి మూసి చీలమచ్చు చేసి కొన్ని దినము లుంచినచో నయ్యది పానసానవ మనబడును. పండ్లరసమును కొంచెముగ వెచ్చజేసి చడగట్టి కుండలో నుంచినచో నయ్యది రసాల యనబడును. వైజెప్పినవిధిగా సిద్ధముజేయబడినమద్యము మూడుదినములు గడచినచో శీధు వనంబరగు. ఇయ్యది మిక్కిలి మదమును పుట్టించును. మరియు ఖడ్గూరము మున్నగుపండ్లరసము ననుసరించి మద్యమునకు నానుభేదము కల్గును. (ఖడ్గూరపుపండ్లరసముచే సిద్ధమైనది ఖడ్గూరమద్యము, ద్రాక్షపండ్లచే సిద్ధమైనది ద్రాక్షమద్యము. ఇతైరుగుననే తక్కిననానుభేదముల నెరుంగునది)

— ప్రభువులకు మద్యపానవిధి —

మూ. స్వాస్త్యతే తు శయనే కమనీయే పుత్రమిత్రమణీభిరువేతః,
స్వం యశః కలితచారణస్థ్యే వందిమాగధిగణే పతతి ద్రాక్. 20
విలాసినారీ సవిలాసశోభిగీతం ససృత్యం కలతూర్యమోషైః,
కాశ్చీకలావై శృలకిజ్జీణికైః క్రీడావిహజైశ్చ కృతానునాదమ్.
మణికనకసముత్తైరంమదాభిర్విచిత్రై ర్జలధివివిధ భక్తితామవస్త్రా
వృతాజ్ఞైః ఆపి మునిజనవృత్తియోభసం పాదినీభిః చకితహరిణ
లోల ప్రేక్షణాభిః స్త్రియాభిః. 23

స్తననితమ్బుకృతాదతిగౌరవాదలసమాకులమిశ్వరసం శ్రయాత్
ఇతగతిస్సులితాభిరుప స్కృతం తరుణచిత్తవిలోభనకార్దుకమ్. 24
యావనాసవమత్తాభిర్విలాసాధిష్ఠితాత్మభిః,
సజ్ఞార్చ్యమాణం విధివత్తన్వజ్జీభిరత స్తతః. 25

తాళవృత్తనలినీదళానిలైః శీతలీకృతమతీవ శీతలైః,
దర్శనేఽపి విదధద్వళానుగం సాధకం కిముత దేహజన్తనామ్. 26
చూతరసేష్ఠరసైః కృతవాసు మల్లికయోజ్జ్వలయా చ సనాధమ్,
స్ఫాటికశుక్తిగతం సతరజ్జంకాస్తమనజ్జమివోద్వహదజ్జమ్. 22

మూ. తాళీసాద్యం చూర్ణ మేలానికం నా మ్నాహ్లాం ప్రాశ్నపాగ్గయ
స్థానసం వాతత్వాన్నిభోక్త భూమిభాగే సుమృష్టే తోయోన్మి
శ్రం దాపయిత్వా తతశ్చ. 2౮

ధృతిమాన్ స్పృతిమాన్ తస్యం ఆన్యూనాధికమాచరన్,
ఉచితేనోపచారేణ సర్వమేవోపపాదయన్. 2౯

వీత్తైర్వివం చమకత్రయం పరిజకం సన్తాన్య సర్వం తతో
గత్వాహారభువం పుగస్సుభిషజో భుజ్జీత భూయోఽత్ర చ
మాంసాపూపఘృతాద్వికైస్సహరితైః స్వక్వా చ సౌవర్చలం
ద్విస్త్రిరాస్విశి చాల్పమేవ వనితా సంపర్జనాథం పితౌ. ౩౦

వ్యా. రాజానుందరమై మంచియూర్తరములతో గూడియుండినయనమునందు
వరుండి, పుత్రులు మిత్రులు భార్య మొదలైనవబుధువులతోగూడి, తనయొక్కకీర్తిని
చారణసంఘము వందిమాగధులు పాడుచుండగాను, విలాసవతులగు స్త్రీలయొక్క సవిలాస
మగుగానము నృత్యములు మధురమగుతూర్కనాదములు వినుచు, స్త్రీలకాంచీధ్వనులు
క్రీడకొఱకు పెంచబడి చిలుకలు మొదలగు కక్షుల ధ్వనులు వీనితో ననునాదము
చేయబడుచుండగాను, మణులు బంగారు వీనివల్ల బయలుదేరినమేఘజ్యోతిస్సువంటిలేజుస్సు
తోగూడి విచిత్రమైనట్టియు సమద్రతరంగములవలనిరేఖలవలె వెలిగెడివట్టుచీరలుగట్టిన
యంగసౌష్ఠవముచేత మునిజనులయొక్క చిత్రవృత్తినిగూడ తోభింపజేసెడి బెదరుచుండు
లేడిచూపులవంటి చూపులుగల ప్రియాంగనలు, సైన్యములయొక్కయు పిరుదులయొక్కయు
బరువుచేత మందముగాను ప్రభుసన్నిధానమువలన వ్యాకులముగాను నడచుచు తొట్టునడు
చుండెడివారై, తరుణులచిత్తమును వశపరచుకొనువనియందు ఎక్కువనేర్పుగలవారై,
యింకను యౌవనమదముచేతను ఆనవపానమదముచేతను మదవిలాసములతోగూడిన శరీర
ములుకలవారై యిటునటుతెచ్చి యందింపుచుండునట్టియు, తాటివీవలచేత తామరపాకు
వీవలచేత విసరబడి మిక్కిలి చల్లగాజేయబడినట్టియు, చూచినంతనే తనకు వశపరచుకొను
నట్టియు, మన్మథవికారమును గలిగించునట్టియు, మామిడిపండురసము, కచ్చకప్పరము
వీనితోజేర్పబడినట్టియు, మల్లీపుష్పములచే నువాసితమగునట్టియు స్పటికపాత్రలలో బోయ
బడి తరంగము పెట్టుచున్నట్టియు మనోహరమైన మన్మథునిశరీరమువలె శోభించుచుండును.

వ్యా. వైశిష్ణుబడిరీతిగ సిద్ధముచేయబడినమద్యమును దగ్గరనుంచుకొని తొలుత
తాళిసాదిచూర్ణమునైనను, వీలాదిచూర్ణమునైనను, వయస్సును స్థాపింపజేయునట్టి రహాష
ధమునైనను యధోచితముగ నేమించి, అట్టిమద్యము నభిలషించుమిత్రులకు మద్యమున

సీర్లకలిసియిచ్చి, పిదప పరిశుద్ధమైనలోటాలో మద్యమును బోసి త్రాగవలెను. మద్యమును త్రాగునప్పుడు మనుజుడు వైర్యముతోగూడి, జ్ఞాపకశక్తిలిగి న్యూనాధిక్యములు లేక జగినయుపచారములజేసికొనుచు పానమునకై యుంచుకొనినగిన్నెతో మూడుగిన్నెలమద్యమును గ్రావి తనయెత్తునందు పరిచయలనందరిని సన్మానముజేయుచు భోజనకాలమందొయి వైద్యునిముందుకుకొని భోజనముచేయనగును. మరియు భుజించునపుడు మాంసము, అపూవములు, నెయ్యి, హరితకాకము మున్నగువానితోగూర్చి భుజింపవలెను. సౌవర్చలవణమునుమాత్రము గూర్చరాదు. ఇతైర్ముగన రెండుమూడుచార్లు జీర్ణశక్తి ననునరించి భుజింపవలెను. మరియు స్త్రీసంభోగమునకై రాత్రివేళ కొంచెముగ మద్యపానము జేయవలెను.

మూ. రహసి దయితామజ్జేకృత్వా భుజాస్తగపీడనాత్,

పులకితతనుం జాతక్యేగాం సకమ్మపయోధరామ్.

యది సరభసం శీఘోర్వా రాన్నసంయతతే కృతీ

కమచుభవతి క్లేశపాయం తదా గ్రహసగ్రహమ్.

౮౧

వ్యా. భుజమర్దుమునంజేసి పులకితమైన శరీరముకలిగినదియు స్వేదముతోగూడి నదియు కంపించుచున్న స్తనములుకలిగినదియు నగుప్రియురాలిని తనయంకపీఠినుంచుకొని క్రమక్రమముగ మద్యమును పానముజేసి యాలింగనాదిసుఖముల ననుభవించినచో కృతార్థుడగును. అట్టిమద్యమును సేవింపక సంభోగసుఖము ననుభవించవలెనన్న మిక్కిలి క్రమము కల్గును. అట్టి క్లేశబహుళమగుసుఖమును ఏమానవు డభిలషించును. ఎవ్వఁడును గోరడనుట.

— మద్యపానావశ్యకత —

మూ. ఇత్థే యుక్త్యా పిబేన్నద్యం న త్రివర్గా విహాయ యః,

అపారసంపారసుఖం పరమం సోధిగచ్ఛతి.

౮౨

విశ్వర్యసోమ్యపభోగాయ స్పృహణీయం సురైరపి,

అన్యథా హి వివిత్సుస్సాన్యత్ ఐశ్వాతాపేన్ద్రనం ధనమ్.

౮౩

ఉపభోగేన రహితో భోగవానితి చిన్త్యతే,

నిర్మితోఽతికదరోఽయం విధినా నిధిపాలకః.

౮౪

తస్మాద్వ్యవస్థయా పానం పానస్య సతతం మతమ్,

వ్యా. వైజ్ఞేయవిధి ననునరించి యుక్తియుక్తముగ మద్యమును పానముజేయందగును. త్రివర్గము (ధర్మార్థకామము)లను విడువకయే మనుజుఁడు విధియుక్తముగ మద్య

మును పానముజేయునో వాడు అనంతమైన సంసారసుఖమును అత్యధికముగ ననుభవించ గలడు. విశ్వరూపుఖము ననుభవించుటకై మద్యము దేవతలచేగూడ కోరబడినది. కావున ప్రతిమానవుండును సుఖము ననుభవించుటకై మద్యసేవజేయందగు. అట్టిసుఖము ననుభవించక కేవలము ధనమువై నానగొన్న వానిధనము పశ్చాత్తాపము (వెనుకచింతించుట) అను నగ్నిని వృద్ధినిొందింప కట్టెలబోలియుండును. ఉపభోగములేని మనుజుండు కేవలము ధనమునకు కావలియుండుటకై బ్రహ్మచే నిర్మించబడి లుబ్ధుడని చెప్పనగును. కావున ధన లాభము లేక పానమునకు జెప్పిననియమము ననుసరించి మద్యమును సేవించుట యుక్తియుక్తము.

❧ మద్యపానావధి ❧

మూ. జ్ఞాత్వా విషయలుభ్యానామిన్ద్రియాణాం స్వతంత్రతామ్. ౮౫
యావద్దృష్టేర్న సమ్భ్రాంతిః యావన్నక్షోభ్యతే మనః,
తావదేవ విరస్తవ్యం మద్యాదాత్తవతా సదా. ౮౬

వా. చక్షురదీప్తియములు ఆయావిషయములం దానగలిగియుండును కావున అట్టియింద్రియముల స్వతంత్రక్షక్తినిగుర్తెరింగి వాటి స్వాతంత్ర్యము మారకమునుపును, కన్నులు తెరుగకుండునంతలోను, మనస్సు భయాదులచే కలతనొందకమునుపును స్వాధీన చిత్తుడై మద్యపానమునుండి విరమించవలెను. (ఇంద్రియంబులును మనస్సును వికృతిజెందక మునుపే మద్యపానమును విరమించవలెనని భావము.)

❧ మద్యపానార్హోపచారములు ❧

మూ. అభ్యగ్నేద్వర్తనస్నానవాసోధూపానులేపనైః,
స్నిగ్ధోష్ణైర్భాసితశ్చాచనైః పిబేన్నద్యం న సీదతి. ౮౭

ఉపచారైశ్చ శిశిరైః యవగోధూమభుక్తిభుక్,
శ్లేష్మణో ధన్వక్తెర్థాం సైః మద్యం మరిచసంస్కృతైః. ౮౮

వ్యా. వాతప్రకోపమునందు అభ్యంగనము, ఉద్వర్తనము (నలుగుపెట్టికొనుట), స్నానము, వస్త్రధారణము, ధూపము, అనులేపనము (చందనాదులబూసినట్లు) అను నీయుపచారములను స్నిగ్ధంబులును ఉష్ణంబులును నగునితరోపచారంబులు జేసికొని మద్యమును సేవింపదగును. పిత్తమున శీతోపచారములజేసికొని యవాన్నమును గోధుమాన్నమును భుజించి మద్యమును పానము సేయందగును. పెట్టప్రదేశమునబుట్టి యుష్ణవీర్యముగ నుండుమాంసములను మిరియాలచే సంస్కరించి భుజించి మద్యమును సేవించునగును. ఇట్టి నియమముతో మద్యపానముజేసినచో వికృతియు హనియు గల్గదు.

— త్రిదోహనుగుణమద్యములు, దోహనుసారపానకాలము —

మూ. తత్ర వాతేహితం మద్యం ప్రాయః వైష్ణికగౌడికమ్,
పిత్తే సామోఘ్నః కఫే మాఘీకారిష్టమాధవమ్. ౮౯
ప్రాక్షీణేత్ స్నేహలో మద్యం భుక్తస్యోపరి వై త్రికః,
వాతః స్తు పిత్తేన్ద్రేయే సమిదోహో యదేచ్ఛతి. ౯౦

వ్యా. మరియు వాతము ప్రకుపితమైనపుడు వైష్ణిక(పిండిచేసిద్ధమైన) మద్యంబును, గౌడిక(బెల్లముచే సిద్ధమైన) మద్యంబును ప్రాయశః హితమైయుండును. పిత్తప్రకోపమున ఉదకముతో గూడిన మధుమద్యము హితకరము. కఫప్రకోపమున మాఘీకారిష్టంబును, మాధవమద్యంబును హితకరములు. మరియు కఫప్రకోపముకలవాడు భోజనమునకు ముందు (పరగడుపున)ను, పిత్తప్రకోపముకలవాడు భుజించినపిమ్మటను, వాతప్రకోపముకలవాడు భోజనమద్యకాలమునను మద్యముత్రాగవలెను.

— శరీరధారణోపాయము —

మూ. ఆహారశయన బ్రహ్మచర్యైర్వ్యక్త్యా ప్రయోజితైః,
శరీరం ధార్యతే నిత్యం అగారఞ్చ ధారణైః. ౯౧

వా. మరియు నాహారము, శయనము (వడక, నిద్రాదులు), బ్రహ్మచర్యము (స్త్రీసంభోగాదివిషయములలో నిందియముల నియమించి స్వాయత్తముగ నుంచుకొనుట.) అను నీమూడిటి దేశకాలసాత్త్వాదులను కాస్త్రపదధిని అనుసరించి యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించినచో నవి ప్రంభములు మున్నగునవి యింద్లను ధరించియుండువిధముగ శరీరమును దృఢముగ ధరించి కాపాడును.

— చతుర్విధాన్నభేదములు —

మూ. అథాన్నం భక్ష్యభోజ్యావలేహ్య పేయత్వకల్పితమ్,
శస్త్రం స్వాదుకరస్పృశ్యవృగస్తర సాన్నితమ్. ౯౨

వ్యా. అన్నము (ఆహారముచేయుటకు దగినపదార్థము) భక్ష్యము, భోజ్యము, అవలేహ్యము, పేయము అను భేదములచే గల్పించబడినది రుచియు, చేత తాకినచో సుఖస్పృశ్యంబును, మంచినవర్ణంబును, సువాసనయు, మధురాదిరసంబులును కలిగియున్నచో మిక్కిలి శ్రేష్ఠముగ నుండును.

(నమలి తినదగినది భక్ష్యమనియు, నమలకయే చప్పరించి తినదగినది భోజ్యమనియు నాముకతో చప్పరించి తినదగినట్లు కొంచెము ద్రవముగ నుండునది అవలేహ్యమనియు,

మిక్కిలి ద్రవరూపమై త్రాగదగినది' పేయమనియు భేదముల నెరుంగునది.) ఇదియే చతుర్విధాన్నము.

— ౧౧ గోధుమపూరీలు, వొట్టెలు —

మూ. ప్రత్యుళితానాం తుణ్ణానాం శోషితానాం ఘృతప్తకే,
చూర్ణితానామపశుం గోధూమానాం రబోచ్చదు. ౯౩

ససర్పిర్ల చణక్షీరనీరం మద్దనపిష్టితమ్,
కోష్ఠస్తాస్తకరాస్ఫులమర్దితం చిక్కణీకృతమ్. ౯౪

స్నిగ్ధే కరతలే గోభాణ కల్పయేత్తాంశ్చ రూషితాణ్,
శాలితణ్డలచూర్ణేన కరసజ్ఞాంరవర్తులైః. ౯౫

విస్తృతాణ్ సితవస్త్రాభాణ్ తస్తకర్పరమస్తకే,
క్షీపేత్పక్వా చాపనయేత్ యావత్కార్ణ్యం న జాయతే. ౯౬

మందకా ఇతి విఖ్యాతాః స్వాగ్వద్గోభాణ్ ప్రసారితాణ్,
అజ్ఞారేషు క్షీపేత్పిశ్చిత్ కృష్ణాస్తేక్షారపాళికాః. ౯౭

వ్యా. గోధుమలను నీళ్లలోబోసి శుభ్రముగ కడిగి వక్రముక్క దంచి యెండించి తిరుగటలో నునిచి మెత్తగ పిండివని ఆపిండిలో నెయ్యి, ఉప్పు, పాలు, నీళ్లు, ఈనాల్గిటిని మిశ్రముగ జేర్చి మర్దించి ముద్దజేసియుంచుకొని యాముద్దను పిడికిటిచే గుద్ది మర్దించి మిక్కిలి మెత్తగ తీగెలవలెనాగునట్లు చేయునది. పిప్పుట చేతికి నేయుబూసి యాపిండి ముద్దలో కొంచెముకొంచెముగ తీసియుంచుకొని యుండలుచేయనగును. పిదప నొక్కొక యుండను తీసికొని బియ్యపుపిండిని మైనజల్లి పల్లెమున నుంచి చేతితో గుండ్రముగ తెల్లని గుడ్డవలె పలుచగ వికాలముగ నగునట్లు కట్టునది. వానిని వేడిగ కాలినపెనుమువై నొక టాకటిగ నునిచి చాల్చి నల్లబడకమునుపే వెలికిం దీసియుంచునది. ఇవి మందకములను భక్ష్యవిశేషములు (పూరీలు). మరియు వైజెప్పినరీతిగ గోధుమపిండి యుండలుజేసి గనగన మనియుండు నిప్పులమైననుచి కొంచెము నల్లబడునట్లు కాల్యన నయ్యని అంగారపాళిక లన బడును (నిప్పునకాల్యనపూరీలు). లేక వైజెప్పినరీతిగ పెనుమువైకాల్చి పిప్పుట నిప్పుపైన కొంచెము నల్లబడునట్లుంచినను అంగారపాళిక లనబడును.

— ౧౨ మనోహరములు —

మూ. పక్వాద్వేభిదుభాః పిష్టాః సైలా మరిచశర్కరాః,
సజీరార్ద్రైకసిన్ధూథ్థహింగవో గోళమధ్యగాః. ౧౦౦

కింఞ్చిత్ప్రసారితాన్తైః పక్తాకారా మనోహరాః,
సంభారగర్భాన్తైః గోళాః లడ్డుకాన్తైః పాచితాః.

౯౯

వ్యా. సెనగలును పెసలును రెండేసిఖండములు కలిగియుండును కావున భిదుశిము లనబడును. వానిలో నొకదానిని (అనగా పెసలబేడలనైనను, సెనగ బేడలనైనను) మెత్తగ నుడికించి మెత్తగ నూరి అందు ఏలకులు, మిరియాలు, చక్కెర, జీలకఱ, శుంఠి, నైంధ వలవణము, ఇంగువ, పీసినన్నింటిని పొడిచేసి కలిపి యుండలుజేసి వైజెప్పినరీతిగ వక్రము చేయబడినపిండిలో నునిచి పొదిగి కొంచెము విస్తరించునట్లు తట్టి నూనెలో వక్రముజేసిన నవి మనోహరములని చెప్పవగును. వైజెప్పినసంభారమును లోపలనుంచి యుండలుజేసి నూనెలో కాల్చినచో లడ్డుకము లనబడును. ఇవియేకుడుములు, ఉండ్రాళ్లు నని జెప్పవగును.

— మఱికొన్నిభక్త్యవిశేషముల సాధనప్రకారము —

- మూ. సేవ్యాస్తన్తుసమా గోళాః ప్రతానాః క్షీరపాచితాః,
మాషస్య విదళాన్ క్షిన్నాన్ నిస్త్యచః పరిషేచితాన్. ౧౦౦
సాసమ్భరాన్వితా మృద్ధీ స్థాపయేత్తగహస్తతః,
అఘ్నాన్ గోళాన్తరాళిస్థాన్ పటికాయాం నివేశితాన్. ౧౦౧
ఆస్యం తు వస్త్రగర్భిణ్యాం పిథాయ పరిపాచితాన్,
అవతార్యానుమరిచచూర్ణదత్తావచూర్ణనాన్. ౧౦౨
ఘృతాక్తాననుధూపాయేత్ ఘృతరామతజీరకైః,
ఏతాన్ కుణ్డలికాన్ మాషగోళవిస్తారితాన్ ఘనాన్. ౧౦౩
నైకచ్ఛిద్రాస్యతాన్తైః తేలోహితాః పూరకాస్తృతాః,
పక్తాస్తవ నిచ్ఛిద్రాః తైలేమరిచశర్కరాః. ౧౦౪
మన్దకామధితే క్షిప్తాః కాజికా కాంజికాహ్వయాః,
పచ్యమానే సమధితే కాంజికే జీరకార్ద్రకమ్. ౧౦౫
నైఘం మరిచాన్ ఖడ్గాన్ క్షిప్తాన్ పక్తాన్ ఘనత్వతః,
ఉత్తార్య వటకాన్ క్షిప్తాన్ వితిరేన్దరిచం రజః. ౧౦౬
హింజునా ధూపితాన్తైః పటకాన్తైః ఘనాహ్వయాః,
త్రిజాతకైలామరిచ శర్కరాకదలీఫలైః. ౧౦౭
పూర్ణం సజీరకైరస్తర్గోళితేన గుడేన వా,
మాద్యైర్వావిదళైశ్శాలిషిష్టగోళీకృతాజలే. ౧౦౮

ఆపూపా మోదకాశ్చైవం తైలేతూత్కారికాస్త్వత్సా,
సుస్విన్నాస్సలిలే శుష్కాః రాత్రిక్షుణ్ణా ఉలూఖలే. ౧౦౯

నిస్తుషా మాతనే భృష్టాకర్షాకేమూర్ఛితా యవాః,
పాదాంశతైలాస్తత్తుల్లగుడాశ్చార్థోదకాగుడాత్,
సశుణ్ణిపీఙ్గుమరిచమూర్ణజీరక సైన్ధవాః. ౧౧౦

సితపీఙ్గవ్వులవనశూలప్రోతవిపాచితాః,
ఘృతాక్తాః సిన్ధుమరిచ మూర్ణాన్మీనా భటికృతమ్. ౧౧౧

ఖణ్డా జర్జరితాః ప్రాగ్జ్వత్ అష్టేషక్వాసహిష్టాని,
యుక్తా జీరకమేథాకమూర్ణేథాన్యాన్ద్యౌకద్రవాన్. ౧౧౩

శుష్కజ్యభృష్టామరిచనిర్ణభందభవేత్రకమ్,
ఘృతేన షక్కిలీం భష్టోకేపేలాసశ్శరణాః. ౧౧౪

సమాతులుక్లాద్ధ్రాగ్రకేసరేణ దధిస్థితాః పైన్దవజీరకాభ్యామ్,
తదైవయుక్తామరిచేన హిష్టా ప్రధూపితాః శర్మరికాః ప్రశస్తాః.

వ్యా. గోధుమసిండి మొదలగువానితో దారములవలె దయారుచేయబడి గుండ్రముగా ముక్కలుచేసి పాలతో పాక మొనర్చిన విప్రతానము లనబడును. (సేవ్యా పాయసమువంటిది) మినుములు విసిరి నానబెట్టి పొట్టుపోవునట్లు కడిగి రుద్దిన మృదువైన సిండి నొకనాడు లవణాదిసంభారములను చేర్చి నిలువయుంచవలెను. మరునాటి కది పులిసినతరువాత దానిని అకుటుప్టలలోబెట్టి యొక్కపాత్రకు లోపల నీరుపోసి పైన గుడ్డతో మూసి వాసెనగట్టి దానిమీద నాబుట్టలనుంచి మీద మూతవైచి వండవలెను. అట్లుడికించి దింపినపెంటనే వానిమీద మిరియపుపొడిని చల్లవలెను. నేతితో తడువవలెను. ఇంగువ జీలకఱ్ఱ నేతితో వేచి యాపాగను పీసి కట్టించవలెను. ఇట్లుచేసిన వానిని కుండలికములందురు. (అనగా కుడుములు). సిండిని (అనగా బియ్యము మినుమువన్న మొదలైన వానితోఁ జేయబడినది) ముద్దగా కలిపి లవణాదులనుచేర్చి అనేకరంధ్రములుగల గుడ్డలో నుండిగాని యినువసాధనము (జంతుకలగొట్టము) లోగాని ఉంచి నూనె మరిగించి యందులో పిడువబడి ఎత్తిగా వేగినవి పూరకము లనబడును. (జంతుకలు). అట్టి సిండితోనే రంధ్రములలోనుంచికాక చేతితో నూనెలో పుణికినవి మరిచశర్మర లనబడును. (పుణుకులు) అట్టిపుణుకులనే నీరువేయక తరిచిన పెరుగులో వైచినచో మంధకము లనబడును. (పెరుగుపుణుకులు). తరవాణి (పులిగంజిలో) వైచినచో కాంజీకము లనబడును. మధితమనుమట్టిక, కాంజీకము (పులిగంజి) పీసిని మరిగించుచుండగా నందు జీలకఱ్ఱ

అల్లము నైంధవలవణము, మిరియాలపాడి కాకఖండములు (కూరముక్కలు) వీనిని వైచి చక్కగా మరిగించి దిగువకు దించి యందు వడియములను వేచి వడకేసి మిరియపుచూర్ణమును చల్లవలెను. ఇంగువను వేచి యాపాగను వట్టించి (ఇంగువ నూనె పోసి) సిద్ధపరచినయావడియములు ఖనుము లనబడును. దాల్చినచెక్క, ఆకుపత్రి, నీలకలు, మిరియములు, పుచదార, అరటిపండ్లు వీనిని అనురూపముగా చేర్చి ముద్దచేసి దానిలో కొంచెము జీరకము చేర్చి యుండలుగాజేసి తోపు (పొరపు)లో పొదిగి నేతిలోవేచినను లేక బెల్లము పెసరపప్పు ఉడికించినముద్దచేర్చి చేసినముద్దలను (పూర్ణమును) పరి మినుము కలిపిసిండి నీటిలోకలిపి అముద్ద తో పొదిపి నేతిలో వేచిన వానిని అపూపములు లేక మోదకము లేక ఉత్కారికలు అని పేరు. నీటిలో నుడికించి యెండించబడినయవలను తొలినాడురాత్రి రోటిలో దుపి పొట్టుచెరిగి క్రొత్తమూకుటిలో వేచి తిరుగలిలో పిండిగా విసరిపిండిలో నాల్గవభాగము నూనె పిండితో సమానము బెల్లము చేర్చి బెల్లములో నగము నీరుపోసి శుంఠి ఇంగువ మిరియాలపాడి జీలకఱ్ఱ నైంధవము చేర్చి మేదించి రొట్టెలుగాజేసి ఇంగువ ఉప్పు కొంచెము పుల్లనిరసమును వైనిపూసి శూలమునకు గుచ్చి నిప్పుమీద కాల్చినతరువాత నెయ్యి కొంచెము నైంధవము మిరియములుపాడి చేర్చి వైనిపూసిన నవి భటికృతము లనబడును.

వైవిధ్యముగా సిద్ధపరచబడినయవలపిండితో నీరుకలిపి యుండలుగాజేసి యెండించి 1 వడియములవలె, నేతిలో వేచి పులుసులో ఇంగువ జీలకఱ్ఱ మెంలిపొడి ధనియాలు అల్లము చేర్చి అందువైచి యుడికించవలెను. ఇది యొకవిధమైన వ్యంజనమగును. యవల పిండితో చక్కలములుచుట్టి నేతితో వేచి పుచదారపాగువట్టి యందు ముంచినచో కిక్కిరింపము లనబడును.

పెనుకచెప్పబడిన మరిచక్కర్రుల లనబడుపుణకులు, మాదీఫలపుకూసములు అల్లపు ముద్ద నైంధవము జీలకఱ్ఱ మిరియములపాడి వీనిని పెరుగులో వైచి దానితో వాసనకలిగించిన నవి (కర్కరికలు) చాలా ప్రశస్తమైన వ్యంజనములగును.

— మౌనపాకవిధి —

- మూ. ఆజస్య కన్ధరం చిత్వా గాలితాత్ స్వల్పనైంధవాత్. ౧౧౬
అజ్జుళీ మద్దితాద్రక్తాత్ సిరాజాలమపాహారేత్,
పూగీఫలమితాఖిడ్డాః ఆజమాంసస్య నిసిరాన్. ౧౧౭
పూర్వవత్సంస్కృతానన్లే ససమ్భారే విపాచితాః,
స్తోకావ శేషపాకాంస్తాః సక్తురక్తసమన్వితాన్. ౧౧౮

వ్యాఘ్రాతాః హింజుజీరాభ్యాం చూర్ణితై రవచూర్ణితాః,
ఏలామరిచకర్పూరైః కృష్ణపాకం ప్రచక్షితే. ౧౧౯

వ్యా. రోగాదులులేక శుభ్రముగనుండు మేకపాతును కంఠము తెగకొని దాని రక్తమును వస్త్రమున వడగట్టి యుదుండునన్ననిరములు మున్నగువాని దూరం బుచ్చి అందు కొంచెముగ నైంధవలవణమును కలిపి చెల్లెల్లచే నారక్తమును చక్కగ గిలకొట్టి యుంచునది. పిమ్మట నామేకపాతు మాంసమును పోకలంఠేసి ముక్కలుగ ఖండించి అందు సిరలు మున్నగునవి లేకుండునట్లు శుభ్రపరిచి ఉప్పుసేళ్లలో శుభ్రముగ కడిగి యాముక్కలను చింకపడు మున్నగునప్పురసమున సంభారము (మసాల) తోకూడ కలిపి వండునది. అయ్యది కొంచెము పాకము కావలసియుండగనే వైజెప్పినరక్తమును నత్తు పిండిని కలిపి వాననకై యిగువను జీలకఱ్ఱను కలిపి అందు ఏలకులు మిరియములు పచ్చ కర్పూరము ఈమూటిని పొడిచేసి కలిపి చక్కగ పక్వముచేయునది. ఇది సామాన్యముగ మాంసపాకక్రమము.

— మంసవటకములు ౨ —

మూ. అక్టారభరితం మాంసం తిలశః కల్పితం యుతమ్,
కేసరైర్హతులుజ్జస్య గృజ్జనస్యార్ద్రస్య చ. ౧౨౦
ధూపయేత్సర్పిషాహింజుసైన్ధవోషణజీరకైః,
ఆమం మాంసం సలవణం హింజుతోయేన మేళయేత్. ౧౨౧
పూరితం మాంసచూర్ణేన తద్దోళాన్యాతవే షీపేత్,
యథారుచి పచేత్తైలే తే మాంసవటకాస్తస్మాతః. ౧౨౨

వ్యా. నిగనిగలాడుచుండునిప్పులపైన మాంసఖండములను చక్కగ వేయించి నన్ననిమార్చముగ చేసి అందు మాదీఫలముల కేసరముల (మాదీఫలముల లోపలనుండుగిజరు)ను, ఉల్లిపాయలను, అల్లమును కలిపి ఇగువ నైంధవలవణమును పిప్పళ్లను జీలకఱ్ఱను ఒకటిగ జేర్చి నేరితో తిరుగబోతబెట్టి యుంచునది. పిదప పచ్చిమాంసములో ఉప్పు మితముగ జేర్చి ఇగువనీరు కలిపి మెత్తగ పిసికి యామాంసములో వైజెప్పినమాంసచూర్ణమును పొదుగుచు నుండలుజేసి యాయుండలను ఎండలో బాగుగా నెండించి యుంచునది. తన కిష్టమైనప్పుడు నూనెలో కాల్చి యుపయోగించునది. ఇది మాంసవటకము లనబడును.

— మంసపాకవిశేషములు, అందుమర్తరములు ౩ —

మూ. శూలవేష్టితమక్టారితప్తం కఠినతాం గతమ్,
వికిరేత్తైస్థవేనాత్ర తచ్ఛుక్త్యామర్తరో మతః.

వ్యా. మాంసమును కూలమున గ్రుచ్చి పొగలేనివృత్తులలో ద్రవమంతయు చుండి గట్టి పడునట్లు గాచి, దానిపైని సైంధవలవణమును శుంథినిపొడిచేసి చల్లియుంచునది. ఇట్లు పక్వముచేయబడినమాంసము 'మర్తరము' అని చెప్పబడును.

❧ వర్ణ శుణ్ఠికాచక్కరీసాధన ప్రకారము ❧

మూ. అజాయాః కాలఖడ్జస్య ఖడ్జాద్వ్యభిజ్ఞశసమ్మితా,
అజ్ఞారతప్రాస్సంభారకర్ణాన్సుస్త్రిప్స్వశుణ్ఠికాః. ౧౨౩

పూగీఫలమితాః ఖడ్జాః కాలఖడ్జస్య భర్తతాః,
అజ్ఞారే త్రైలసమ్మితాః సజీరోషణసైన్ధవాన్. ౧౨౪
ధూపయేదిజ్ఞునా త్రైర్వా చక్కరీః పరికల్పయేత్,

వ్యా. అడమేకయొక్క యకృత్తు (నల్లదబ్బును) ను రెండేసియంగుళములుగా ఖండించి పొగలేనివృత్తులమీద కాల్చి యందు సంభారము (సంబారుగుండ) ను చల్లియుంచిన నవి వర్ణ శుణ్ఠిక లనబడును. పోకలం లేని యకృత్తండములనుచేసి నివృత్తులమీద నూనెవేసి మూకుటిలోవేచి యందుజీలకఱ్ఱ మిరియములు సైంధవమును చూర్ణించి చల్లి యంగువ వేచి యాపొగను పట్టించి యుంచవలెను. వానిని పిండి మెదిసి చక్కలుగాగూడ చేయ వచ్చును. వీనిని చక్కరీయందురు.

❧ పృక్కపాకవిధి ❧

మూ. పట్వన్లుభావితౌవృక్కౌ పచేత్త్రైలే ద్విధా కృతౌ. ౧౨౫
అన్యైషాం శ్వాపదానాం చ పాకస్వాదజమాంసవత్,

వ్యా. పృక్కములను ఒక్కొక్కటి రెండేసితునియలుగజేసి ఉప్పును పులుపును జేర్చి భావనచేసి త్రైలమున పచనముచేయవలెను. శ్వాపదములు (ఏదుపండులు) మున్నగు తక్కిననాలుగుకాళ్లుగల జంతువులమాంసములనుకూడ మేకమాంసమువలెనే పక్వము చేయవలెను.

❧ ఉపఖండపాకవిధి ❧

మూ. మాంసఖడ్జాస్సవర్ణాహిహింగుతోయేన నేవితాః.
త్ర్యహం ఛాయావిశుష్కాస్సుత్ర్యః ఉపఖడ్జాస్తతః పరమ్.
అజ్ఞారపుష్ట భృష్టాస్తే బహ్వస్వాద రుచిప్రదాః,

వ్యా. మాంసపుష్కలను ఇంగువనీళ్లతో దడిపి మూడుదినములు నీడ నెండించి వీడవ పొగలేనివృత్తులలో చక్కగ వేగనిచ్చి యుంచునది. యకృత్తువృత్తుములు మున్నగు వానినికూడ నీట్లు చేయునది. ఇయ్యవి మిక్కిలి రుచికరముగ నుండును.

—౧౭ మస్త్రీష్కపాకము ౧౭—

మూ. మస్త్రీష్కం కాష్ఠాకే కళం తదనన్తరమాణాకే తవే
తైలం వాదీ త్తైష్కమూరం ధూపయేగ్జుగా తతః.

వ్యా. మస్త్రీష్కమును (మెదడును) కాంజికమున వక్షముశేసి పిమ్మట యెండ
సెండిచి మసాలచేర్చి తైలముతో వక్షముచేసి ఇగురు తిరుగబోతపెట్టవలెను.

—౧౮ పక్షిమాంసపాకము ౧౮—

మూ. అపాదచఙ్గుళుచ్చాన్తం పశేదేనం ఖగావిషమ్,
అశేల్గవిస్త్రవేచ్ఛిన్యం తైలసాముద్భుస్థాత్. ౧౨౮

వ్యా. పక్షులయొక్క కాళ్లు, ముక్కలు, లోక, ప్రేవులు మున్నగువానిని దూరం
బుచ్చి తక్కినమంచిమాంసమున తైలమును ఉప్పును జేర్చి చక్కగ రుద్ది దానియందు
ఎముకలముక్కలును దుర్గంధమును బంధనజిగురుయు వదలనట్లు శుభ్రపరిచి వైశేషిస
రీతిగ వక్షముచేయునది.

—౧౯ మత్స్యములపాకవిధము ౧౯—

మూ. మత్స్యనశీర్షపుచ్చాన్తాన్ హరిద్రోదకథావితాన్,
వస్త్రవీడనముక్తోమాధూపయేద్ధాణకస్థితాన్. ౨౨౯

మత్స్యఖడ్గాన్ సలవణకుమ్భేషు చతుర్జఙ్గుళాన్,
విదార్య భోజనారమ్భే భర్త్యాస్తే భారఖడ్గాకాః. ౧౩౦

వా. మత్స్యములను తలలను లోకను ప్రేవులను దూరంబుచ్చి పసుపునీళ్లలో
చక్కగ కడిగి గుడ్డలోబెట్టి గట్టిగ పిడిచి బాణలిలో నుంచి కొద్దిగ యావిరానిచ్చి
నాలుగేసియంగుళముల ముక్కలుగజేసి ఉప్పులోకూడ కుండలో నుంచి భోజనకాల
మునకు మునుపు వేయించునది. ఇయ్యవి భారఖండములని చెప్పబడును.

—౨౦ మఱియొకమత్స్యపాకవిధానము ౨౦—

మూ. చిచ్ఛాన్తపత్రగోధూమచూర్ణకీర్ణవిపావితమ్,
తైలేన్ద్రితవే పిక్వాభం సీతామరిచనైస్థవమ్. ౧౩౧

యథారుచ్యాణకే తైలే పాచ్యం జ్వలతి వానలే,
మత్స్యిన్ద్రాకోశయోః ఖడ్గాఃనిర్ధూమాక్షారభ్రష్టయోః.
తైలవక్త్యాస్ససమ్భారాః వ్యాఘ్రాతా హిఙ్గునా హితాః.

వ్యా. వైశేషిసరీతిగ మత్స్యములను ముక్కలుజేసి చీల్చి లోపలనుండుప్రేవులు
మున్నగువానిని విడదీసి చింతాకును గోధుమపిండినిగూర్చి నిప్పుచే బాగుగ కాగినతైలమున

కొంచెము చక్కెరను మిరపపొడిని పైంధకలవణమునుగూడ కలిపి యుడకబెట్టి, పిష్టుట బాణలిలో నూనెబోసి అందు మళ్ళ్యఖిగముల నునిచి పక్వముచేయవలయు.

మరియు మళ్ళ్యములను కొడి మన గుహానిగుడ్డను పొగలేనికప్పులలో వేపుడు పెట్టి పిదప సుభారములతోగూర్చి తైలమున పక్వముజేసి యింగువ తిరుగుబోతపెట్టినచో మిక్కిలి హితముగ నుండును.

❖ కాకముల పక్వముజేయువిధము ❖

మూ. అథ కై డర్మదధ్యక్షులవణోపాదీర్శకైః. ౧౩౩

సమం స్పిన్నాని శాకాని మాషమూర్జరసోనయోః

పక్వాని ప్రతివాపేన ఘృతం దత్వావతారయేత్.

వ్యా. కాకద్రవ్యములను కలికాయలపులుపునందును పులిసినపెరుగునందును జేర్చి అందు ఉప్పును పిప్పళ్లను జీలకర్రను జేర్చి యుడకబెట్టి అందు మినపపిండిని ఉల్లిపాయలను జేర్చి నేయ్యిగూర్చి తిరుగుబోతపెట్టి దించునది.

❖ గగ్గర మున్నగుకాకములపాకము ❖

మూ. వై కృత్పల్లవం స్పిన్నం వై డర్మోపాదీర్శకైః. ౧౩౪

యుక్తం సథానర్మదధ్యక్షేధూపయేన్ద్రఘ్నీతమ్,

హరిమజ్జరివర్షాభూతులక్రీకస్తథాద్వీకాకా. ౧౩౫

కుల్లీకదలీనాళికేరాణాం లవణాన్నిలైః,

తైలైస్పిన్ధం పచేచ్ఛాకం జీవన్త్యా ఖదిరం జలే. ౧౩౬

పరిస్రావ్యాధపాకీ తు చూర్ణైస్థానికాస్తరే,

సాముద్రమరిచాజాజీమావైర్లశునసర్పిషా. ౧౩౭

పచేచ్ఛాకం తదా లత్యోహరితత్వైవతారయేత్,

వ్యా. గగ్గరచిగుళ్లలో కలిపికాయలపులుపు పిప్పళ్లను జీలకర్రను జేర్చి యుడికించి అందు ధాన్యమును పులిసినపెరుగును జేర్చి మెల్లగ కలియబెట్టి తిరుగుబోతపెట్టునది. మరియు మూర్కొండాకును, గలిజేరాకును, తులసియాకును, అల్లమునుగూడ వైజిప్పిన రీతిగ పక్వముచేయునది. మరియు కుండలి ( ) అరటికాయలు, బెంకాయ, పీసిన ఉప్పును కారమునుజేర్చి యుడకబెట్టి బాణలిలో తిరుగుబోతపెట్టి పక్వముజేయవలయు.

మరియు పాలహారను ఖదిరకాకమును సిద్ధుచేసి యుడకబెట్టి అర్ధపక్వసమయమున సిద్ధ వంచి యొకస్థాలియం దునిచి, ఉప్పు, మిరపకాయలు, జీలకర్ర, మినుములు, పీసిన

పొడిచేసి నిండువైచి, ఉల్లిపాయలను నేలిన కలిపి తిరుగబోతపెట్టి అయ్యది వచ్చుగనుండు నపుడు దిండునది.

— మూలకశాకపాకము ౧౬ —

మూ. మూఁకం స్విన్నమమైనఁ కల్గిం ట్టి - జ్యోతి కెఁ. ౧౩౮

అఁచూర్ణ్యైతాన్యం స్యాత్ స్విన్నం నిజ్ఞాపితై స్సహ,

వ్యా. మూలక(ముల్లంగి)శాకమును పులుపుచేర్చి వండి అందు ట్టిరమును అజ్ఞమును జీలకఱ్ఱపొడిని జేర్చి చింతాకునుకూడ జేర్చి పక్వముగ వేపుడుపెట్టి పక్వము చేయనగును.

— హరితశాకాదిపాకము ౧౭ —

మూ. హరితం సూరణాత్కర్ణ్యం పిష్టైర్గోధూమశాలిజైః. ౧౩౯

ఆలిప్తం ట్టిరసమ్మిశ్రం భజ్జతం పీతతాం గతమ్,

అజాబిదుగ్ధమాషాజ్యమరి వై రవచూర్ణవత్. ౧౪౦

వ్యా. హరితశాకమునందును కందగెడ్డలయందును గోధుమసిండిని బియ్యపుసిండిని కలిపి పాలుబోసి పచ్చనగునదాక వేయించి, అందు జీలకఱ్ఱను పాలను అజ్ఞమును మిరప పొడిని గూర్చి తిరుగబోతపెట్టి పక్వముచేయవలెను.

— వేత్తాగ్రశాకపాకము ౧౮ —

మూ. బద్ధ్వా (చిత్వా) బహి స్త్యగ్వేత్తాగ్రం సరసోనఘృతోషణే, సహిజ్ఞుజీరసిద్ధార్థతిలమాషకలాణ్డుకే. ౧౪౧

తోయే విపక్వం ధూపాయేత్ ఘృతజీరకహిజ్ఞుభిః,

వ్యా. వెదురు మోవులను వైబెరడుచివ్వి ఉల్లిపాయలు, సెయ్యి, పిప్పళ్లు, ఇంగువ, జీలకఱ్ఱ, ఆవాలు, నువ్వులు, ఉద్దిపప్పు, నీరుల్లిగెడ్డలు వీనినన్నిటిని చేర్చి నీళ్లుపాసి పక్వము జేసి, ఇంగువ, జీలకఱ్ఱ, సెయ్యి ఈమూటిని జేర్చి తిరుగబోతపెట్టవలెను.

— బోడతరముమున్నగు శాకములపక్వముచేయవిధము ౧౯ —

మూ. ముజ్జీం చూర్ణోదకే పక్త్వా యతః ట్టిం తణ్డులోదక్షైః. స్రావయేన్నారికేశస్య పత్ర త్పరోదకేఽమృతామ్, కుమార్యాతాలతరుణపత్రా స్థరపిథానయా. ౧౪౩

పచేదామల కాన్లునివ్యన్లుని వ్యజ్జనాని వా, శ్లేష్మితకస్య పత్రేణ రమ్భాయా వార్కశోమలమ్. బృన్దామత్స్యోక్షిమూలాభ్యాం మధితం మస్కరాజ్ఞరమ్,

శుక్త్యాపానశ్చనం కాకం భూమాన్మే వివచేద్వనుమ్. ౧౮౫

శుక్త్యాజలం చూర్ణజలైర్నాథితం నాథి(లి)కాశ్యమే,
థౌతం పక్షమతిక్తం స్యాత్తథై వాలర్కవల్లనమ్. ౧౮౬

కుష్టలీదశసంపక్షం లవణామ్మైస్తు విశ్రయేత్,
ఆమ్రామ్రాతకజమ్బూనాం తుల్యాస్సుస్యః పల్లవాని చ. ౧౮౭

మేషశ్చజ్యభయాబ్జికుటజాన్వాదిజోత్పలమ్,
కరీరాత్కరమద్దాచ్చ లవణామ్భసి నిక్షిపేత్. ౧౮౮

ఆమ్రామ్రాతకజమ్బూగచిహ్నామలకటుష్టుకాత్,
కరమద్దోత్పలం మూలం మార్గణ్యామస్కరాఙ్కురమ్. ౧౮౯

ఆద్వకం చాపి లవణాలై లరాజిను నిక్షిపేత్,
తౌళితం దారితం సక్తువద్విజోషణజీరకైః. ౧౯౦

ఆలిప్తం ఘృతహింజుభ్యాం వ్యామ్రాతం రుచ్యమాద్వకం,
జమ్బూరాష్టం జపాఫుష్పచూర్ణం సాయోజ్య పల్లవైః.

బద్ధం సుగంధిసృతౌణాం స్వదతే రక్తమాద్వకమ్,

వ్యా. బోడతరమును పిండి నీళ్లయందును, యతాక్షి( ) యను కాకమును

కడుగునీళ్లయందును, తిప్పతీగను టెంకాయచెట్టాకును తొరముజేసి యాతాఠోదకము నందును, వండి నీళ్లువడబోసినచో శుభ్రముగ నుండును. కుమారి(కలుమంద)కాకమును లేత తాటియాకులవై నునిచి వైనలేతతాటాకులచే మూసి వండవలెను. పులుపులేనివ్యంజనపదార్థములు ఏరియైనను ఉసిరికకాయలపులుపును చేర్చి పక్వముచేయనగును. ముక్కరాంకురమును కాకమును విరిగిచెట్టాకుచేనైనను, అరటియాకుచేనైనను, పొన్నగంటియాకుచేనైనను, ముల్లంగియాకుచేనైననుగప్పి వండి యెనిచి పక్వముచేయవలెను. గలిజేరుకూరను శుంఠిచేర్చి పక్వముచేయవలెను. వైజెప్పిన ముక్కరపునర్నవకాకములరెండిని పులుసు కధికముగజేర్చి పక్వముచేయవలెను. నాడీ (గుప్పగుత్తి కాకమును శుంఠినీళ్లయందును గిలగట్టి శుభ్రముగ కడిగి వండినచో చేదులేకయుండును. తెల్లజిల్లేడుచిగుళ్లనుకూడ వైజెప్పినరీతిగ శుభ్రము చేసి కుండలి( )కాకముతోగూడజేర్చి పక్వముజేసి ఉప్పును పులుసుకూర్చినచో చేదులేక పక్వముగ నుండును. మరియు మామిడిచిగుళ్లు, అంబాళపు (నల్లమామిడి)చిగుళ్లు, నేరేడుచిగుళ్లు, ఒద్దిచిగుళ్లు, కరకచిగుళ్లు, మారెడుచిగుళ్లు, కొడిసెపాలచిగుళ్లు, తామరచిగుళ్లు కలువచిగుళ్లు, కెదురుకోవులు, (వెణుకురుచిగుళ్లు), ఓకచెట్టుచిగుళ్లు, వీని నన్నిటిని ఉప్పునీళ్లలో నుంచవలెను. మరియు మామిడికాయలు, అంబాళపుకాయలు,

నివృత్తకాయలు, చింతకాయలు, ఉసిరికకాయలు, దుందిలపుకాయలు, కలివికాయలు, కలువ దుంపలు, మస్కరాంకురము, అల్లము వీని నన్నిటిని ఉప్పు నూనె ఆవాలు ఈమూటితో కలిపి యూరబెట్టవగును. మరియు నల్లమును చక్కగ కడిగి ముక్కలుగ చీల్చి సత్తపిండిని ఉప్పున పిప్పళను జీలకరను పొడిచేసి అల్లపుముక్కలకు పూసి నేతిలో నిగువచేర్చి తిరుగబోకపెట్టి, నివృత్తపక్షపులునును జపాకునుచూర్ణమును అందు కలిపి సుగంధ(మంచి వాసనకల) పుష్పములకలచే నానెనకట్టి యొకరాత్రి యూచినయెడల మిక్కిలి రుచిక నుండును.

❧ ఔషధము, హరితము, ఆసుతము, అనుసూక్తరభేదములు ❧

మూ. యత్క్రిశ్చిదామం పట్వస్తుదధిసర్పిర్విమిశ్రితమ్. ౧౫౨

యామమాత్రోపితం విద్యాత్ ఔషధం హరితం చ తత్,

మూలం ఫలం వాఘ్యశ్చిత్తం బదరాష్టూరనాళయోః. ౧౫౩

జానీయాదాసుతం కామం తైస్సప్తపయుక్తయోః,

వ్యా. దేనినైన నొకవదార్థమును పచ్చినే, ఉప్పు నివృత్తపక్షరసము పెరుగు నెయ్యి వీనియందు కలిపి ఒకజాముకాలము ఊరబెట్టినచో నయ్యది (ఆట్టిసంస్కారము) ఔషధ మనియు, హరిత మనియు చెప్పబడును. మరియు రేగుకాయలపులునునందును గంజి యందును నూనె ఆవాలు ఈరెండిని కలిపి అందు దుంపలనైనను కాయలనైనను ఊర బెట్టిన నయ్యది ఆసుత మనబడును.

❧ మాంసరసవిధానము ❧

మూ. ఏణలావమయూరాదిమాంసం జ్వరితం కృతమ్. ౧౫౪

రథస్తాపాత్రథా ముద్గాత్ స్థాప్య నాగరసారభమ్,

ఆవాప్యం భర్జితం సామ్యం పచేత్తోయే చతుర్థణే. ౧౫౫

చతుర్థాగావశిష్టం తత్తత్తేనాష్టే విమిశ్రితమ్,

జీరకార్ద్రకసింధూత్తరసోనమరిచాన్వితమ్. ౧౫౬

పాదావశేషం ధూపాయేత్సర్పిర్చరిచజీరకైః,

ఏష మాంసరసః.....

వ్యా. జింక, లావుకపిట్ట, నెమలి మున్నగుజంతువులమాంసమును చిన్నచిన్నముక్కలుగ జేసి, వేయించిన మినుపబేడల పిండిని, పెసల బేడలపిండిని కలిపి, శుంఠిచే వాసనగల్గునట్లు తిరుగబోకచేసి, వేయించి నాలిగింతల నీళ్లు పోసి స్వల్పమైన యగ్నిజ్వాలచే వండి, నాల్గవ పాలురసము మిగులునప్పుడు తనకిచ్చవచ్చినపులుసురసమును కలిపి, అందు జీలకర అల్లము పరిహిత—16

ఉప్పు ఉల్లిపాయలు మిరియాలు వీనిని బాడిచేసి కలిపి, మిరియాలను జీలకర్రను నేలితో తిరుగుబోతబెట్టి యుంచునది. ఇది మాంసరస మనబడును. (చాలబలకరమైన యాహారము.)

— ౧౭ మత్స్యరసవిధానము ౧౭ —

మూ. ....మత్స్యస్సహతశ్శుభఖడ్జితాః. ౧౫౭

సకుస్తుమ్బురుపత్రైలాజీరకౌర్ద్రకస్సైన్దవైః,
ఫలాన్లుగ్ద్రగగోధూమైః పక్త్యా తోయే పరిస్రుతమ్. ౧౫౯
వత్సదాడిమకోలాన్లుమస్తుస్సైన్దవసౌరభమ్,
పక్వం మన్థేన మథితం నామ్నామత్స్యరసస్త్పృతః. ౧౫౯

వ్యా. పెద్దమత్స్యములను ముక్కలుగజేసి, అందు దనియాలు, లవంగపత్రి, ఏలకులు, జీలకర్ర, శుంఠి, సైంధవలవణము, వీనిబాడిని, చింతపండును అల్లమును, గోధుమపిండిని కలిపి, నీళ్లుపానీ వండి వడబోసి అందు వత్సర ( )ము, దానివ్వుపండ్ల రసము, రేగుకాయపులుపు, పెరుగుమీదిలేట, సైంధవలవణము, వీనినన్నిటిని కలిపి పక్వముచేసి కవ్వముచే చిలికి యుంచునది. ఇది మత్స్యరస మనబడును.

— ౧౮ ఖడ, కాంబిలికములు ౧౮ —

మూ. శర్కరాలవణవోష్ణచోచమోచాఫలైస్సప్రతమ్,
తక్రం సతిన్ద్రిడీకామైః ఖడః కామ్బలికః పునః. ౧౬౦

సాధ్యస్సలిలకలై స్వైధూపయేత్తైచహిజ్ఞునా,

వ్యా. చక్కెర, ఉప్పు, వోష్ణము (శుంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు), ఆకుపత్రి, అరటిపండు వీనినన్నిటిని మజ్జితోజేర్చి, అందు చింతపండుపులుసుచేర్చి పక్వముజేసినచో నయ్యది ఖడమని చెప్పబడును. మరియు వైజెప్పినవానితోగూడ నువ్వులపిండినికూడ చేర్చి పక్వముజేసినచో నదియే కాంబిలిక మనబడును. వైజెప్పినరెంటియందును ఇంగువ తిరుగుబోతపెట్టవలెను.

— ౧౯ బాలము అనునది మొదలగు తక్రభేదము ౧౯ —

సైన్దవోషణపత్రైలాజీరకైస్సహపాచితమ్. ౧౬౧

వ్యా. పూతంఘృతహిజ్ఞుభాన్యం తక్రం బాలం విధీయతే,
అన్యోదంతీక్షణచిహ్నాన్లుశర్కరాభిశ్చృతం జలమ్. ౧౬౨

ఇష్టసౌరభసంభారవాసితాదధిషడ్భుకమ్,

వ్యా. ఉప్పు, పిప్పలి, ఆకుపత్రి, ఏలకాయలు, జీలకర్ర అనునీద్రవ్యములజేర్చి కాచబడినమజ్జితో నయ్యి ఇంగువ జేర్చి తిరుగుబోతబెట్టిన నయ్యది బాలతక్ర మను

బడును. మరియు పులిసినమణిగవై తేటనీటిలో ఉప్పును, పులిచింతాకుపులుపును, చక్కెరనుగూర్చి కాచిన మణిగ అష్టాద ముబడును. పెరుగునందు తనకిష్టమైనపచ్చకప్పురము మున్నగువానద్రవ్యములుగూర్చి ఐరిమళించునట్లు చేసినచో నయ్యది షడ్భుక మనబడును.

— శిక్తక, రసాల, శిఖరిణీభేదములు —

మూ. గుండదాడిమశుక్తామృతధనికాసైన్ధవాన్వితా. ౧౬౩

వేశికామాతులుఙ్గాస్య సిక్తకానామనామతః,

శర్కరాద్ధృకసూక్ష్మేలా పేశీ మరిచ మిశ్రితమ్. ౧౬౪

దధిమస్తురసాలాస్యాత్ ప్రోక్తా శిఖరిణీచసా,

వ్యా. బెల్లము, దానివృషండ్లపులును, దనియాలు, ఉప్పు, గంధమాంసి, మాదీఫలములరసము వీనినన్నిటినిగూర్చి పక్షముచేయబడిన మణిగ సిక్తక మనబడును. మరియు చక్కెర, శుంఠి, పిన్నయేలకులు, గంధమాంసి, మిరియాలు వీనినన్నిటిని పెరుగుమిది తేటలోగూర్చి సిద్ధముచేసిన నయ్యది రసాల యనియు, శిఖరిణి యనియు చెప్పబడును.

— ప్రకారాంతరముగ రసాలయోగము —

మూ. దధ్నః పలాని ద్వాత్రింశత్ త్వగేలాద్ధపలం తథా. ౧౬౫

మథ్యాజ్యస్య పలార్థాంశం కర్షాంశం మరిచస్యచ,

పలాన్యష్టౌచ ఖడ్గస్య శుక్లే వాసనిగాలయేత్. ౧౬౬

కర్పూరధూపితేభాణ్డే ఛాయాయాం స్థాపయేదిదమ్,

రసోత్తమారసాలేయం సజీరాద్ధృకసైన్ధవమ్. ౧౬౭

హింగునాధూపితం మస్తు యదుక్తం గన్ధమస్తు తత్,

వ్యా. పెరుగు ముప్పుదిరెండుపలములు, లవంగపట్ట ఏలకులు అరపలము, తేనె సెయ్యి అరపలము, మిరియాలు ఒకకర్షము (కాలుపలము), ఖండశర్కర యెనిమిదిపలములు, వీనినన్నిటి నొకటిగగూర్చి శుభ్రముగ తెల్లనైనవస్త్రమున పడగట్టి పచ్చకప్పురముచే ఐరిమళించుధూపము చేసి యొకభాండమున బోసి నీడలో నుంచవలెను. ఇయ్యది మిక్కిలి యుత్తమమైన రసము కల్గినది. ఇది యొకవిధమైనరసాల యనబడును. వైజెష్ఠిన షడ్భుకమునందు జీలకర, అల్లము, ఉప్పు, ఈమూడిటిని కలిపి ఇంగువ తిరుగబోతదెట్టినచో నయ్యది గంధమస్తు వనబడును.

— భుక్తంజరక్రమము —

మూ. వ్యోషజీరకసాముద్రదీవ్యసైన్ధవసర్పవై. ౧౬౮

ప్రిజాతాధాన్యలశ్చనైః దధిమస్తు యతః స్థితమ్,

ధూపిణే వాసితే శాద్ధౌ నామ్నా భుక్తంజరం స్మృతమ్. ౧౬౯

వ్యా. ప్రికటుకములు (శుంతి, పిప్పలి, మిరియాలు), జీలకర, ఉప్పు, ఓనుము, సైంధవలవణము, ఆవాల, ప్రిజాతకము (వీలకులు, లవంగాలు, దాల్చిన చెక్క), దని యాలు, ఉల్లిపాయలు, వీనినన్నిటిని పెరుగు తేటాఁగ కలిపి, భాండసంస్కారమున జెప్పిన విధముగ పొగ వేసి వాసనబట్టియందుకుండలో బోసియుంచినచో నయ్యది భుక్తంజర మనబడును. (భుజింపబడినయాహారమును జీర్ణింపజేయునది యని భావము.)

❧ కాంజికతక్రమము ❧

మూ. థాన్యకై శ్చూర్ణితై రీషత్ బీజపూరస్య ప్లవైః,

ఏలయానైస్థవేనాపి యుక్తాం పూతం త్తణం స్థితమ్. ౧౭౦

శృజ్జీబేరసోపేతం జీరకక్షోదమిశ్రితమ్.

వ్యాఖ్యాతం హింజునాచైవం నిదాఘేకాజ్జీకా హితమ్. ౧౭౧

వ్యా. దనియాలను పొడిచేసి, మాదీఫలవృక్షములచిగుట్లు, వీలకులు, సైంధవలవణము, వీనినన్నిటిని మజ్జికలో చేర్చి కొంతకాల ముంచి వడగట్టి అందు అల్లపురసమును, జీలకరపొడిని కలిపి చక్కముచేసి యింగువ తిరుగబోతబెట్టిన నయ్యది కాంజిక మనబడును. ఇయ్యది యెండకాలమున మిగుల హితకరము.

❧ మరియొకతక్రమము ❧

మూ. పఞ్చకోలగుడజీరకోషణైః దాడిమామలకలుజ్జవారిభిః,

నైస్థవార్ద్రాసహితై ర్విపాచితం తక్రమన్నమపిజారయేద్ధరు.

వ్యా. పంచకోలములు, బెల్లము, జీలకర, పిప్పిట్ట వీని చూర్ణమును, దానిమ్మపండ్ల రసమును, నెల్లికాయలరసమును, మాదీఫలములరసమును, సైంధవలవణమును, శుంతిని వీని నన్నిటిని మజ్జికలో కలిపి చక్కముచేసినచో నయ్యది మిక్కిలి గురుత్వముజేయుపదార్థముల భుజించినను అట్టి యాహారమునుగూడ జీర్ణింపజేయును.

మూ. ఈషత్తక్రంచ చిహ్వాష్టుం శర్కరైలార్ద్రాకం తథా.

తణ్డూలామ్బు తథాహింజుధూపితా వ్యజ్జనం స్మృతమ్. ౧౭౩

సితామథ్వాదిమధురారాగా స్తత్రాచ్చకాస్తయః.

తేపాష్ణాష్టాడబాలేహ్యః పేయాశ్చాంశుకగాలితాః. ౧౭౪

మస్తమధురాకషాయాః అస్థురసాః స్వల్పకటుతిక్తాః,

యుక్తలవణాశ్చ కార్యాః ఫలయోగాష్టాడబాశ్చిత్రాః. ౧౭౫

గుళికాచిక్రణం చూర్ణం లేహ్యం వేయశ్చ షాడబః,
తిన్రిణ్యామాతులుక్లస్య మృద్వీకాసహకారయోః. ౧౭౬

దాడిమస్యాప్యతిశయాత్ పశ్చిథావేయషాడబః,
తవన షాడబాః వేయాః రాగాఖ్యారాగయోజనాత్. ౧౭౭

శస్యతే పానకం స్వం వితానేన పరిసృతమ్,
స్వచ్ఛం దృష్టిప్రియం హృద్యం సుగంధ మధురం హిమమ్. ౧౭౮

వ్యా. కొంచెము మజ్జిగ, పులిచింతాకుపుటును, చక్కెర, పిలవలు, అల్లము, పీని నన్నిటిని దియ్యము కడిగిననీటిలో జేర్చి పక్వముచేసి ఇంగువ తిరుగబోకపెట్టినచో నయ్యది వ్యంజన మనబడును. పంచదార తేనె మన్నగువానిచే మధురంబై యొకింత పులుపుకల్గి స్వచ్ఛముగ తేటగుండునది రాగ మనబడును. వైజెప్పినద్రవ్యములలోగూడి అమృతసముగల్గి మిక్కిలి చిన్నవై నది లేహ్యరూపమైన షాడబ మనబడును. గుడ్డలో పడియగట్టబడినది పేయ(త్రాగదగిన) షాడబ మనబడును. మరియు కొంచెముగ మధుర కషాయరసంబులును, అధికమైనయష్టరసంబును, మిక్కిలి స్వల్పమైనకటుతిక్తరసంబులును యథోచితముగలవణరసంబును, లేనిఫలరసంబులును గల్గియుండునట్లు చిత్రరూపములగ షాడబములను గల్పింపవలెను. మరియు గుళిక, చిక్రణము, చూర్ణము, లేహ్యము, పేయము, నని షాడబము విదువిధములు. మరియు పేయ మనుషాడబము చింతపండు పులుపు, మాదీఫలరసము, ద్రాక్షపండ్లరసము, తీయమామిడిరసము, దానిమ్మపండ్లరసము, అను నీ ద్రవములు విదును అధికముగ నుండుటచే నైదువిధములుగ నుండును. మరియు నట్టిషాడబములు వైజెప్పినరాగము అనుదానిలో గూర్చినరాగషాడబ మనబడును. మరియు పానకము విదియైనను శుభ్రముగ పడగట్టి స్వచ్ఛమై చూటుటకు రమ్యమై మనసుకు ఆహ్లాదజనకమై మంచి పరిమళముగల్గి మధురమై చల్లగా నుండవలెను.

—● గుళికా-చూర్ణ షాడబములు ●—

మూ. ఈషత్కషాయలవణం వర్జితం లవణేనవా,

వేషితై ర్వాతులుక్లార్జ చప్పకోత్పలసౌరభైః. ౧౭౯

ఆర్ద్రదాడిమసిన్ధూత్థ కపిత్థా మైర్విచూర్ణితైః,

ఆదథాతే ముఖామోదం గుళికాశ్చూర్ణషాడబాః. ౧౮౦

వ్యా. కొంచెము వగరుకలద్రవ్యములను ఉప్పుచేర్చియైనను చేర్చకయైనను, మాదీ ఫలరసమును తులసిరసమును సంపంగిరసమును కలిపి మెత్తగ నూరి తేటమజ్జిగలో కలిపి

పరిమళద్రవ్యములచే వాసనగలిగించినచో నయ్యది గుళికాపాడబమని చెప్పనగును. శుంతి, దానిమృపండ్లసము, నైంధవలపణము, వెలగపులుసు వీనినిన్నిటిని భావనచే యెండించి మెత్తగ పొడిచేసి లేటమజ్జిగలో కలిపి పక్వముజేసిన నయ్యది చూర్ణపాడబ మని చెప్పనగును. ఈరెండువిధములైన పాడబములును ముఖమునకు మంచిపరిమళమును కలిగించును.

❧ చిక్కణపాడబము ❧

మూ. అష్టామత్సన్యజ్ఞికాయాస్సన్యః అంశారుచకథాన్యయోః,
 ఏకోద్వాదీవ్యకాఽజాజ్యోః త్రయశ్శుజ్ఞీవరాళయోః. ౧౮౧
 చత్వారోదాడిమాఘస్య పృథ్విఘ్నస్య నవైవచ,
 సర్వతుల్యం కపిత్థాఘ్నం తుల్లం యోజ్యముదశ్శిలి. ౧౮౨
 గ్రహణ్యరుచ్యతీసారా హరేచ్ఛిక్కణపాడబః,
 కురుతే ముఖవైశద్యం పాచిధత్తైచ సౌప్తవమ్. ౧౮౩

వ్యా. చక్కెరపాకము ఎనిమిదిభాగములు, రుచకము, దనియాలను ఒకభాగము, ఓమము జీలకర రెండుభాగములు, శుంతి లవంగములును మూడుభాగములు, దానిమ్మ పులుసు నాలుగుభాగములు, చింతపండుపులుసు తొమ్మిదిభాగములు వీనికన్నిటికిని సమ భాగము వెలగపులుసు, ఈభాగముల ప్రకార మన్నింటి నొకటిగసూర్పి చక్కగ నూరి లేటనీరు మజ్జిగలో కలుపునది. ఇది చిక్కణపాడబ మనబడును. ఇయ్యది గ్రహణిరోగ మును, అర్శోరోగమును, ఆలిసారమును హరించును. నోట జిగురులేక స్ఫుటముగ నుండును. ఆహారమును జీర్ణింపజేయును. శరీరమునకు సౌప్తవమును కలిగించును.

❧ లేహ్యరూపమైనపాడబము ❧

మూ. పరిపక్వామలకరనే షీప్తామత్సన్యజ్ఞికాభాగమ్,
 శుక్తోషణమధుతిలజం పృథక్చ మత్సన్యజ్ఞికాధ్ధాంశమ్. ౧౮౪
 మృద్వగ్నినాపరివచేత్ మధుసౌరభజీరకాన్వితం లీధమ్,
 జయతి వలీవలితానిచ జనయతి చన్ద్రోఽమాం కాన్తిమ్. ౧౮౫

వ్యా. చక్కగా పండి పరిపక్వములైన శెల్లికాయలరసమునకు సమభాగముగ చక్కెరపాకమును కలిపి అందు పులిమజ్జిగను చక్కెరపాకమున కర్ధభాగంబును, పిప్పల్లను, లేనెను, నువ్వులనూనెను కలిపి మృద్వగ్నిజ్వాలయందు పక్వముచేసి అందు లేనెను, పరిమళద్రవ్యములైన పచ్చకప్పురము మున్నగువానిని, జీలకర్రను కలిపి చప్పరించి నేవించినచో వలీవలితములు లేక ముదిమిని పొందచి చంద్రునితో సమానకాంతిని కలిగించును.

—● లేహ్యదూపమైనపాడబము —●

మూ. ఏకచతురష్టకుడవైః తైలపురాణామ్లబీజపూరనైః,
చిహ్వామ్లసదృశఖణ్డైః సువిపక్వే మద్దవప్నినాసమ్యక్. ౧౮౬
వ్యోషత్రిజాతనైర్ధవజీరకముష్టిం సమావపేత్తస్త్రిక,
విన్యస్య ధాన్యరాశౌ పక్షం లిహ్యంత హేలౌ భవతి. ౧౮౭

వ్యా. సువ్యులనూనె ఒకకుడవము, పుల్లనిమజ్జిగ నాల్గుకుడవములు, మాదీఫలముల రసము ఎనిమిదికుడవములు, పులిచింతాకురసమును చక్కెరయు సమభాగములు, వీనినన్నిటి నొకటిగ జేర్చి మందాన్నియందు చక్కగ వక్వముజేసి, అందు త్రికటుకములు (శుంఠి పిప్పలి మిరియాలు), త్రిజాతకము (ఏలకులు లవంగపత్రి దాల్చినీచెక్క), నైంధవ లవణము, జీలకర్ర, వీనినన్నిటిని ముష్టిప్రమాణము అందు చేర్చి మూకవానెకట్టి చీల చేసి పడునైదుదినములు ధాన్యపుటమున నునిచి, సేవించిన జీర్ణశక్తి వృద్ధియై చక్కగ నాకలిపుట్టును.

—● ద్రవదూపమైనపాడబము —●

మూ. తిన్త్రిణీకరమద్దామ్లమూతులుంగేతుదాడిమాః,
రసాః గుడకపిఠ్ఠార్థశర్కరాసౌరభాన్వితమ్. ౧౮౮
వాతపిత్తకఫా హన్తి హృద్యోఽయం ద్రవపాడబః. ౧౮౯

వ్యా. చింతమండుపులను, కలివి (వాక)కాయలపులను, మాదీఫలములరసము, చెరకురసము, దానిమ్మకుండ్రరసము, బెల్లము, వెలగకాయలరసము ఇవియున్నియు సమభాగ ములు, అందుకు నగపాలు చక్కెర, వీనినన్నిటిని కలిపి, అందు పరిమళ ద్రవ్యములగూర్చి పక్వముజేసిన నయ్యది ద్రవపాడబ మనబడును. దీనిని సేవించినచో వాతపిత్తకఫములను హరించును. హృదయమునకు మిక్కిలి హితకరము.

—● రాగ మనుద్రవపిశేషము —●

మూ. కోలదాడిమవృక్షామ్ల ద్రాక్షాధాన్యామ్లనైర్ధవైః,
సమధువ్యోషకర్పూరైః కృతో రాగోరుచిప్రదః. ౧౯౦

వ్యా. రేగుండ్లు, దానిమ్మకుండ్రరసము, చింతమండు, ద్రాక్షకుండ్రరసము, ధాన్యామ్లము, నైంధవలవణము, లేనె, త్రికటుముకలు (శుంఠిపిప్పలిమిరియాలు), పప్పు కప్పురము వీనినన్నిటినిగూర్చి పక్వము చేయబడినరాగము మిక్కిలి రుచిని కల్గించును.

—● పండ్లరసమును ద్రవపిశేషమునిధము —●

మూ. జమ్బూఫలానాం స్వరసోగుడనైర్ధవసంగమాత్,

ఆమ్రస్య సారంకతకతిలశేలుకపిత్థజైః. ౧౯౧

చూర్ణైర్భాగపటునావాపి గుడనాగరకేనవా,

ఫలం కదళ్యాః కుసుమైః చిఞ్చాయాః మరిచేనచ. ౧౯౨

జమ్బూదుమ్మరకల్కాద్యా శిగ్రుమూలేన పానసమ్,

కపిత్థం చవ్యకల్కాద్యా తాళా తాళాంఘ్రిరేణుభిః. ౧౯౩

కేసరం మాతులుజ్ఞస్య తాళపత్రోత్థభస్మనా,

సనైస్థవేన మృదితం ద్రవేద్విధృతమాతవే. ౧౯౪

వ్యా. నేరేడుపండ్లస్వరసమున బెల్లమును సైంధవలవణమునుజేర్చి యెండలో నుంచిన ద్రవరూపము నొందును. మామిడిపండురసమున చిల్లిగింజలను, నువ్వులను, విరిగి చెట్టుపట్టును, వెలగపట్టును వీనిని చూర్ణముచేసి కలిపియైనను, ఉప్పును కలిపియైనను, బెల్లమును శొంఠిపొడిని కలిపియైన మర్దించి యెండలోబెట్టిన పలుచగ ద్రవించును. అరటిపండు నందు చింతపువ్వులను మిరియాలను చూర్ణముచేసి కలిపి మర్దించి యెండలో నుంచిన ద్రవించును. వనపండు తొనలరసమున నేరేడుపట్టును అత్తిపట్టును కల్కముచేసి కలిపియైనను, మునగచెట్టువేరును కల్కముచేసి కలిపియైనను మర్దించి యెండలో నుంచిన ద్రవించును. వెలగపండును చవ్యమును కల్కముచేసి కలిపి మర్దించి యెండలో నుంచిన ద్రవించును. తాటిపండును తాటిచెట్టు ప్రేళ్లను చూర్ణముచేసి కలిపి మర్దించి యెండలో నుంచిన ద్రవించును. మాదీఫలముల కేసరములతో తాటియాకులబూజెను సైంధవలవణమును కలిపి మర్దించి యెండలో నుంచినచో ద్రవించును.

—౧౯ నారికేళరసము ౧౯—

మూ. నారికేళామ్బుమత్స్యజ్ఞీయోగాత్కర్కస్థజం ఫలమ్,

చిఞ్చాపుష్పం వికసితం దృవజ్జ్వరితాం రస్తిః. ౧౯౫

బహుశోనారికేళస్య మద్దయిత్యా పరిస్తవేత్.

వ్యా. మరియు రేగుపండు టెంకాయనీళ్లసంయోగముననైనను చక్కెరసంయోగము చేతనైనను రసమును స్రవించును. చక్కగా వికసించిన చింతపువ్వులను రాతిమీద నుంచి ద్రవమునుపొసి నూరి అందు టెంకాయనుచేర్చి నూరినయెడ టెంకాయనుండి రసము స్రవించును.

—౧౯ పానకము ౧౯—

మూ. మర్దితం శర్కరాతోయైః మాతులుజ్ఞస్య కేసరమ్,

శర్కరాక్షీరభిన్నావాక్షీరావాష్ణేనభేదితమ్,
రసేనయేనకేనాపి, తృజ్నాగైలావరాళకైః. ౧౯౭

వర్ణార్థమీషద్భుష్టేనవక్ష్వంచిచ్ఛాఫలేనచ,
కుంభుమేనాథవాఘృష్టంబహుశోవస్త్రగాళితమ్. ౧౯౮
అచ్ఛంకస్తూరికర్పూరవాసితంపానకంహితమ్,

వ్యా. చక్కెరను నీళ్లలో కలిపి అందు మాదీఫలముల కేసరములనుజేర్చి చక్కగ మర్దించునది. లేక చక్కెరను పాలలోనైనను పులుపుగలసిద్ధమండ్రసము మున్నగువానిచే విరిచి రూపాంతరమునొందించి లేటయైన నీటితోనైనను కలిపి ద్రవముగజేసి అందు మాదీ ఫలముల కేసరములను కలిపి చక్కగ పిసికి మర్దించునది. అందు లవంగపువట్ట, నాగకేసరములు, ఏలకులు, లవంగములు వీనిని పొడిచేసి కలుపునది. పిదప వర్ణముకల్గుటకుగాను చింతపండురసమును, కంకుమపువ్వును కొంచెము నూరి కలిపి, అనేకపర్యాయములు వస్త్రమున వడగట్టి, పిప్పట కస్తూరిని పచ్చకప్పరమును అందు కలిపి వాసనగలిగించిన నయ్యది పానక మనబడును. ఇయ్యది మిక్కిలి హితకరమైనది.

— తాపహరపానకము —

మూ. మర్దితం గుడతోయేనవక్ష్వచిచ్ఛాఫలంస్త్రుతమ్. ౧౯౯
సచతుర్జాతకర్పూరంధూపితంక్లాంతాపజితమ్,

వ్యా. బెల్లమును పానకము కలిపి చక్కగ మండించింతపండును మర్దించి కలిపి, అందు చతుర్జాతమును (లవంగవట్ట, ఏలకులు, లవంగాలు, నాగకేసరములు), పచ్చకప్పరమును జేర్చి ధూపమువేసియుంచునది. దీనిని త్రాగినచో బడలికయు తాపమును శమించును.

— అరుచిహరలేహ్యము —

మూ. స్వీన్నం నిరస్తబదరం గాళితం సశుడోషణమ్. ౨౦౦
ధూపితం వాసితం చాపి లిహ్యదరుచనుత్తయే,

వ్యా. రేగుపండ్లను ఉదకముపోసి యుడకబెట్టి రసముపిండి తొక్కుతీసి యారసమున బెల్లమును పిప్పల్లనుజేర్చి వడగట్టి సుగంధద్రవ్యములచే ధూపమువేసి వాసనకలిగించి లేహవక్ష్వముజేసి సేవించినచో నరోచకము పోవును.

— సస్తర్పణము —

మూ. ద్రాక్షదాడిమఖడ్జూరమృదితామ్బుసశర్కరమ్. ౨౦౧
సలాజచూర్ణమథ్వాజ్యం సస్తర్పణముదాహృతమ్,

వ్యా. ద్రాక్షపండు, దానిమ్మపిత్తులు, ఖర్జూరపుపండు, వీనినన్నిటిని నీళ్లలో కలిపి మద్దించి ఆరసమున చక్కెరను, పేలపిండిని, తేనెను, నేలిన కలిపి నేపించినచో నయ్యది సంతర్పణముగు. (ఇంద్రియాదుల నాప్యాయత నొందించి శ్రమమును పోగొట్టునని భావము.)

— పంచసారపానకము —

మూ. ద్రాక్షమధూకఖర్జూరకాశ్మరైస్సపరూషకైః. ౨౦౨

తుల్యంశైః కల్పితం పూతం శీతం కర్పూరవాసితమ్,

పానకం పంచసారాఖ్యం దాహతృష్ణానివర్తకమ్. ౨౦౩

వ్యా. ద్రాక్షపండు, ఇష్పపువ్వులు, ఖర్జూరపుపండు, గుమ్మడు, ఈతపండ్లు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి యుదకములతో వైచి, యుకింతసేపు నానబెట్టి చక్కగ మద్దనము చేసి పడగట్టి, అందు పచ్చకర్పూరమును వాసనకై చేర్చి వాసెనగట్టి చల్లబడునట్లుంచిన నయ్యది పంచసారపానక మనబడును. ఇయ్యది తాపమును దప్పిని నివర్తింపజేయును.

మరియు ఘృతము, పిప్పలి, పచ్చకర్పూరము, తేనె, చక్కెర, ఈయైదిటిని జేర్చి సిద్ధముచేయబడినపాలు పంచసారపానక మని కొందరు చెప్పెదరు. వైజెష్ఠిసాహకములను క్రొత్తదియగు మట్టిమత్తలోబోసి కలిగొట్టుపువ్వులను పచ్చకర్పూరమును జేర్చి వాసెనగట్టి యుంచిన చల్లగ నుండును.

— ఉదమస్థము —

మూ. సక్తవస్సర్పిషాయుక్తాః శీతవారిష్ణతాః...,

నాత్యచ్ఛాఉదమనాస్యైః మనాః ఫలరసైః స్తృతాః. ౨౦౪

వ్యా. సత్తుపిండియందు నెయ్యి కలిపి చల్లనినీళ్లలో కలియబెట్టి మిక్కిలి తేటగాక కొంచెము చిక్కగ నుండునది ఉదమంథ మనబడును. అట్టి సత్తుపిండిలో పండ్లరసమును కలిపినచో నయ్యది కేవలము మంథ మనబడును.

— కాండాకి —

మూ. మూలసర్పపశాకాదైః శాణ్డాకీవటకక్రియా.

వ్యా. ముల్లంగిగడ్డలు ఆవహార మున్నగువానినిగూర్చి చేయబడినపడియములు కాండాకి యనబడును.

— ఊరపాశోదమంథము —

మూ. నారికేళపరిక్షోదాత్ ఊరముష్ణామ్బుమర్దితాత్.

ఊరం కపిత్థవేశీచ పక్వం వృష్యం సశర్కరమ్,

౨౦౫

క్షీరపాశోదమన్తోఽయం క్షీప్తాక్షీరావశేషితమ్. ౨౦౬

వ్యా. టెంకాయలో వేడినీళ్లుపోసి మెత్తగ నూరి పిడిచినచో టెంకాయపాలు వచ్చును. వెలగపండులో నీళ్లుపోసి మర్చించి యారసమును వైజెప్పిన టెంకాయపాలతో కలిపి శర్కరనుకూర్చి అందు పాలుపోసి పాలుమాత్రము మిగులనట్లు క్షీరపాకవిధిగ కాచిన నయ్యది క్షీరపాశోదమనమని చెప్పబడును.

— త్క్షీరపాక భేదములు —

మూ. కాస్తపాత్రైస్థితం క్షీరం తద్రసాయనము త్రమమ్,
తచ్ఛార్ధశేషం పేయం స్యాత్ లేహ్యం త్ర్యంశావశేషితమ్,
పాదావశిష్టం పిష్టం స్యాత్ శర్కరాష్టాంశశేషితమ్,

వ్యా. వైజెప్పినప్రకారము పక్షముచేయబడినక్షీరమును కాంతలోనాముచే చేయ బడినపాత్రములో నుంచిన నయ్యది మిక్కిలి రసాయముగ నుండును (జరావ్యాధిహర మని భావము). అట్టిపాలు సగము ఇగురునట్లు కాచిన నయ్యది పేయ మనబడును. మూడవపాలు మిగులనట్లు కాచిన నయ్యది లేహ్యము (నాలుకతో నాకదగినది) అన బడును. నాలుగవపాలు మిగులనట్లుకాచినచో నయ్యది పిండము (ముద్ద) అనబడును. ఎని మిదవభాగము మిగులనట్లుకాచిన నయ్యది చక్కెర యగును.

— పెరుగును పేరబెట్టువిధము —

మూ. అర్ధస్థమీష త్రక్రం తత్ మాతులుజ్గఫలే(రసే)నవా. ౨౦౭
శీతయావాధృతం కుమ్భే నూతనే రాగయుక్తయే,
చిత్రకాఙ్గిత్యచాయుక్తే ప్రణీధాయాధమజ్జభిః. ౨౦౮
కపిత్థస్య సువక్ష్వస్య షడ్భిర్యామైర్భవేద్యది,
పత్థ్యం చోర్ధ్వం తతః కాలాత్ అత్యమ్లం స్యాదధస్తతః. ౨౦౯
దధ్యవస్థామసంప్రాప్త్య దుగ్ధావస్థామతత్యయత్,
అస్తరావర్తివిజ్ఞేయం మన్దకం తద్విఘోషమమ్. ౨౧౦

వ్యా. పాలను సగభాగము మిగులనట్లు కాచి చల్లనైనపిదప మజ్జగనైనను లేక మాదీఫలరసమునైన కొంచెముగ నాపాలలో తోడుబెట్టి, కొత్తకుండలోభాగమున చిత్ర మూలము వేరుపట్టను మెత్తగనూరి పూసి యెండబెట్టి యాకుండలో వైజెప్పినపాలను బోసి, అందు చక్కగ పండిన వెలగపండును కలిపి పదిలముగ మూసి యారుజాములకాల ముంచిన నయ్యది చక్కగ పేరి పెరుగుగ నగును. ఆరుజాములకన్న నధికకాలముంచి నచో మిక్కిలి పులియును. కావున ఆరుజాములకాలమువర కుంచబడినపెరుగు మిక్కిలి

పత్త్యకరముగ నుండును. ఆరుజాములకు ముందు పెరుగురూపమునొందక పాలరూపమును మారి మధ్యమాపత్త్య నుండునది మద్దక మనబడును. అయ్యది విషతుల్యమై యపత్త్యముగ నుండును.

— తక్ర భేదములు, వానిగుణము —

మూ. మథేన మథితాద్దధో నవనీతం తతో హరేత్,
మజ్జకామధితం చేలశీతం కర్పూరధూపితమ్. ౨౧౨

విశ్వకై డర్యసిన్ధూత్తైః ఆసుతం తక్ర మగ్నికృత్,
ధూపితం వాఙ్ముడిరాభ్యాం ఆద్రోకక్షోదమిశ్రితమ్. ౨౧౩
వీలానై న్ధవచూర్ణాద్యం రోచనం దీపనంచ తత్,

వ్యా. వైశేషినివిధముగ పెరుగును చిలికి నెత్తుముతో (నీళ్లు కలవక) చిలికి మెన్నునెత్తునది. ఇయ్యది 'మజ్జక', మధితము'నని చెప్పబడును. దీనిని వస్త్రగళితముచేసి చల్లగ నుండునటులుంచి పచ్చకప్పురముచే వానగల్గించి అందు తుంటిని, కాయఫలమును, నైంధవలపణమును పొడిచేసి కలిపి పురియబెట్టిన నయ్యది జాతరాగ్నిని వృద్ధి నొందించును. మరియు వైశేషినివిధముగ చిలుకబడినమజ్జకలో అల్లమును నూరి కలిపి, ఇంగువ, జీలకర ఈరెంటిని తిరుగుబోతబెట్టి నిలకులను నైంధవలపణమును పొడిచేసి కలిపిన నట్టిమజ్జక రుచిని బుట్టించును. అగ్నిని దీపింపజేయును.

— మెన్నుకాచి నేయిచేయువిధము —

మూ. నవనీతం నవంధౌలం సుషక్వం మృదునాగ్నినా. ౨౧౪

పల్లవైః కాసమృద్ధస్య తాంబూలీ శతపుష్పయోః,
గోధూమబీజైరధవా ప్రత్యుష్టం జాయతే ఘృతమ్. ౨౧౫

ఘనవస్త్రపరిస్రావైః తుద్రజన్వభిరక్షిమ్,

వ్యా. వైశేషినివిధముగ పెరుగును చిలికి వెలిదీయబడిమెన్నును తుభ్రమైన నీళ్లతో నిర్మలముగ కడిగి మాత్సమైన యగ్నిజ్వాలచే కాచి అందు కపెందాకుచిగుళ్లను, లేతతమలపాకులను, నదాపచిగుళ్లను వేసి చక్కగ కాచవలెను. లేక గోధుమగింజలనైన వేసి కాచవలెను. అటు కాచినచో నెయ్యి యగును. అట్టి నేలిని దట్టముగ నుండు గుడ్డపై వడగట్టి చిన్ననన్ననిపురుగులు అందు చేరనియక మదిలముగ నుంచి కాపాడవలెను.

— నీటిని తుభ్రపరచువిధము —

మూ. వ్యాపన్నస్యామృతః కుర్వాత్ అగ్న్యైర్క్యాయసపిష్టకైః. ౨౧౬
ఖదిరాక్షారదధ్ధగేన తపనం కర్పరేణవా,

పల్లి మూలబిస గ్రన్థి ముక్తాః తా శైవలైః. ౨౧౭

వస్త్రగోమేళనాభ్యం వా కారయేత్తస్మాదసమ్,

ప్రవాతే స్థాపయేదమ్బునితే పేక్షత్ర వాలుకాః, ౨౧౮

యష్టిభిర్భ్రామయేచ్ఛిఘ్రిం వ్యజనైర్వ్యజయేత్ప్రదా,

వస్త్రేణాభ్యుద్ధరేదపునితీ వేదవలమ్బయేత్. ౨౧౯

శిశ్కాయాంచేతిసశిలం జాయతే లఘుశీఘ్రమ్,

వ్యా. త్రాగవలసినట్లు చెడుగాలి మున్నగుకారణములచే చెడియుండెనేని అట్టి నీళ్లను నివృత్తో కాచి యెండలో బెట్టి పిదప ఇరుపముద్దను నివృన్త కాల్చి నీళ్లలో మంచ వలెను. లేక మట్టిమూకుడును చంద్రకొయ్యనివృత్తా నెఱ్ఱగ కాల్చి యానీటిలో నుంచ వలెను. పిదప పల్లిమూలము (గ్రంథికవిశేషము), తామరదుంచలు, ముత్యములు, చిల్లగింజ, పాచితీగెలు అనునీద్రవ్యములనుంచి, గుడ్డచేత వడగట్టి యానీటిని శుభ్రముగ జేయ నగును. పిమ్మట నాతేటనీటిని మట్టికుండలో బోసి నిరాటంకముగ గాలిపీచుప్రదేశమున యిసుకహాసి దానిపై నీటికుండ నునిచి కఱ్ఱలతో నీళ్లను బిరబిరత్రివ్వచు పీచనలచే మెల మెల్లగ పీచనగును. అనీళ్లను గుడ్డచే పలుమారు వ్రైకెత్తి విడువవలెను. పిదప కొంతసేపు నీటికుండను నీళ్లలో నుంచవలెను. పిమ్మట ఉట్టియందుంచి ప్రేలాడగట్టవలెను. ఇట్టి సంస్కారమును జేసినచో జలము నిర్దుష్టమై శుభ్రమగును. మిక్కిలి తేలికయై చల్లగ నుండును.

❧ ఉదకమును పరిమళింపజేయుసంస్కారము ❧

మూ. చన్దనవాలకకుష్ఠైః క్రమవృద్ధైః పారి భావ్యత్రుటిసేవ్యైః. ౨౨౦

త్రిభిరుత్తరైశ్చవిహితైః సలిలానితుసురభయస్త్యభయే,
కుష్ఠకేసరపత్త్రైర్లలా చూర్ణ కేతకవాసితమ్. ౨౨౧

దివ్యగంధం భవేద్వారిమోహితాళికదమ్భకమ్,
పుష్పాణి జాతిపున్నాగవాసంతి వకుళాదయః. ౨౨౨

మజ్జర్యశ్చామ్రఖర్జూరపుష్పాణి జలవాసనే.

వ్యా. శ్రీగంధము, కురుజేరు, చంగల్వకోస్తు, పారిభావ్యము ( ) విలకికాయలు, పట్టివేళ్లు ఇందులో మూడేసి యొక్కొకనుగంధగణము వీనిని యొకదాని కన్న నొకదానిని రెట్టింత లుండునట్లుగూర్చి నీళ్లలో నుంచినచో నీరెండుగణములును నీటిని పరిమళింపజేయును. మరియు చంగల్వకోస్తు, నాగకేసరములు, ఆకశత్రి, విలకి

కాయలు నీనిహర్షముచేతను, మొగలిపువ్వులచేతను పరిమళింపజేయబడిన జలము తుమ్మెదలనుకూడ భ్రమింపజేయదగిన దివ్యపరిమళము కల్గియుండును. మరియు జాజిపువ్వులు, పొన్నపువ్వులు, పాదిరిపువ్వులు, పొగడపువ్వులు మున్నగునుగంధకుసుమంబులును, మామిడి పూగొత్తులును, భిర్జూరపుపూగొత్తులును, వానిపువ్వులును జలమునకు పరిమళమును కల్గించును. కావున అట్టిసుగంధద్రవ్యములచేతను, సుగంధకుసుమములచేతను జలమునకు వాసన గల్గించి త్రాగుట కుపయోగింపదగు నని భావము.

❖ జలపానము సేయువిధము ❖

మూ. శ్లోత్నేః ప్రవాళదుచిరైః వరమృత్యుణ్ణితైః

లోష్ఠాశ్శఘృష్టజలధౌతఖరాంశుతప్తైః

సత్కౌర్మతైలగుడకేసరపుష్కరైలా

లాతూతమాలతగరాగరుడతదూపైః.

౨౨౩

విన్మస్తగస్థకుసుమైః కరకైర్మనోజ్జైః

నాలైః కషాయవిశదైరపిచర్మపాత్రైః

వస్త్రావకుణ్ఠనయుతైః భృశమమ్బుశీతం

నేచేతహేమచపకేనదినేనశుక్తైః.

౨౨౪

ఏవం కల్పితమాహారం భోక్తుకామః పిబేజలమ్,

ససైన్దవం శృతం దివ్యవరాళవ్యోమచిత్తకైః.

౨౨౫

వ్యా. నున్ననై పవడములవలె రమ్యములైయుండునట్లు మంచిమట్టితో జేయబడిన గెరిగెముంతల (ఒకప్రక్కనీట్లబెటవెడలించుటకు దగునట్లు రంధ్రముగల మట్టిపాత్రల)ను మట్టిపెళ్లలను సన్ననిరాళ్లను నీళ్లనుబోసి చక్కగ లోమి నీళ్లతో తుభ్రముగ కడిగి యెండ నెండించి, తేనె నూనె బెల్లము నాగకేసరములు పుష్కరమూలము ఏలకులు లక్కాకానుగ ఆకుగ్రంథికగరము ఆగరు ఆను సీద్రవ్యములగూర్చి పొగబట్టి, అందు పరిమళించుపుష్పములను వైచి సంస్కారముచేయబడిన యాగెరిగెముంతలయందైనను, తామరకాడలు మున్నగువగరువస్త్రపులచే సంస్కరింపబడిన చర్మపాత్రములయందైనను, వైజెప్పినరీతిగ సంస్కరింపబడిన జలము నునిచి, దానిపైని వస్త్రముచే మూసి, మిక్కిలి చల్లనైన యాజలమును బంగరుపాత్రముచే త్రాగవలెను. లేక గెరిగెకుండురంధ్రమున తామరకాడనైనను గొట్టుమునైనను బెట్టి నోటిచే నీళ్లను పీల్చి త్రాగనగును. లేక ముత్తైపుచిప్పలచే నానీనిటిని గ్రహించి త్రాగవలెను. ఇత్తెఱంగున సంస్కారవిశేషములచే గల్పింపబడినశుద్ధజలమును భోజనసమయమునందు లవంగపుమొగ్గలును త్రికటుకములును చిత్రమూలమును కొంచెము నైంధవమును గూర్చి కాచబడినజలమును త్రాగవలెను.

—ॐ భోజనయోగ్యకాలము ॥—

మా. విస్ఫుష్టే విఙ్ఖాత్రే హృదిసువిమలే దోషే స్వపథగే
విశుద్ధే చోద్ధారేక్షుదుపగమనే వాతేఽనుసరతి,
అథాగ్నాత్పద్మిక్తే విశదకరణే దేహేచ సులభహా
ప్రయుజ్జీతాహారం విధినియమితం కాలస్సహితముతః. ౨౨౬

వ్యా. మలమూత్రముల వినర్జించి, హృదయము నిర్మలమైవాతాదిదోషములు తమతమనెలవుల దప్పుకుండగ, ఆమరససంబంధము లేక శ్రేష్ఠులు శుద్ధముగ పెడలుచుండ, ఆకలి కల్గియుండగ, వాతమునులోమముగ సంచరించుచుండగ, జఠరాగ్ని ప్రజ్వలించి యాహారమును జీర్ణింపజేయ సమర్థముగ నుండగ చక్షురాదీప్రియములు వానివాని వ్యాపారములయందు సమర్థములై నిర్మలములుగ నుండగ. శరీరము మిక్కిలి చుల్కనగా నుండగ, నాహారము నుపయోగింపవలెను. అట్టి యాహారము కాస్త్రోక్తపద్ధతి ననుసరించి యుండవలెను. వైశేషికవైఖ్యములు గల్గియుండునమయము ఆహారమును భుజించుటకు దగినది.

—ॐ భోజననియమము ॥—

మా. కాలే సాత్త్వ్యంశుచిహితం స్నిగ్ధోష్ణం లఘు తన్దనాః,
షడ్రసం మధురస్రాయం నాతిద్రుతవిలమ్భితమ్. ౨౨౭
స్నాతః తుద్వాక్ వివిక్తస్థో ధాతపాదకరానసః,
తర్పయిత్యా పితౄణా దేవాణా ఆతిథీణా బాలకా గురూః.
ప్రత్యవేక్ష్య తిరశోపి ప్రతిపన్నపరిగ్రహాః,
సమీక్ష్య సమ్యగాత్తానం అనిష్టన్నబ్రువాన్ ద్రవమ్. ౨౨౮
ఇష్టమిష్టైస్సహాశ్చీయాత్ శుచిభక్తజనాహృతమ్,

వ్యా. మనుజుడు విధ్యుక్తప్రకారము స్నానముచేసి, మిక్కిలి యాకలికల్గి భోజనమునం దిష్టముపాదవియుండగ, కాష్ఠసేతులుకడిగికొని యేకాంతస్థలమున గూర్చుండి, ఆహారపదార్థముల నిందనేయక, మాటలాడక, పితృదేవతలను దేవతలను అతిథులను శిశువులను ఆచార్యులను అన్నాదులచే దృష్టినందించి, తాను పెంచుచుండుపక్షులు గుఱ్ఱములు పశువులు మొదలగుతిర్భగ్గుంతువులకును తగునాహారం బిడి, వానిసౌఖ్యం బారసి తనమనసు కింపైనదియు, ద్రవప్రాయంబును, పరశుద్ధులై తనయందు ప్రీతిగలవారిచే దేబడినదియు, తనకు హితకరంబును, పరిశుద్ధంబును, తృణకేకాదులచే దుష్టము కానిదియు, నుభోగ్యంబును, లఘువును, మధురాదిషడ్రసములతోగూడినదియు, అందును

ముఖ్యముగ మధురరసప్రధానంబును నగు నాహారమున, తనశరీరమున కానుకూల్యము నాలోచించి, తనకేష్టులగువారింగూడి వైశేష్ఠినవిధియుక్తాహారకాలమున భుజింపవలెను. మరియు నతిశీలబముగనైనను అతిశీఘ్రముగనైనను భుజింపక, యథాసావకాశముగ నట్టియాహారపదార్థములయందు మనసు నిలిపి భుజించవలెను.

— ౧౭ భుజింపదగనియాహారము —

మూ. భోజనం త్యోజకేశాపిజాష్టమస్త్రీకృతం పునః. ౨౩౦

శా కావరాన్నభూయిష్ఠం అత్యుష్ణలవణం త్యజేత్,

వ్యా. గడ్డిపోచలు పెండ్లుకలు ఈగలు మున్నగుజంతువులు మున్నగువానితో గూడినదియు, పక్ష్యముచేసి చల్లారినపిదప మరల నన్నిసంబంధముచే వేడిగజేయబడినదియు, మిక్కిలి తక్కువగ జేర్చబడినకూరలు వ్యంజనములు కల్గినదియు, లేక శాకాదుల మిక్కిలి యధికముగ గూర్చినదియు, మిక్కిలి యుష్ణంబును మితిమీరినలవణము కల్గినదియనగు భోజనము హితముకాదు. కావున వైశేష్ఠినయాహారమును భుజింపదగదు.

— ౧౮ కిలాటాదిశీలనిషేధము —

మూ. కిలాటాదధికూర్చికాక్షౌరశుక్తామసూలకమ్. ౨౩౧

కృశశక్తుష్కవరాహవిగోమత్స్యమహిషామిషమ్,

మాషనిష్పాసశాలాకవిసపిష్టవిరూఢకమ్. ౨౩౨

శుష్కశాకాని యవకాణా ఫాణితంచ నశీలయేమ్,

వ్యా. కిలాటము, పెరుగు, కూర్చిక (జున్ను), క్షౌరము, శుక్తము, పచ్చిముల్లంగి, కృశించినజంతువులమాంసము, ఎండినమాంసము, పంది గొట్టె ఆవు చేపలు దున్నపోతుఅను నీజంతువులమాంసంబులు, మినుములు, అనుములు, తామరదుంపలు, తామరకాడలు, పిండితోజేయబడినపదార్థములు, ఎండినశాకములు, యవకాకము, ఫాణితము (చక్కెర పాకము) అను నీపదార్థములను విశేషముగ ప్రతిదినంబును అలవాటుగ భుజింపదగదు.

ఇచ్చట “శీలయేత్” అనుపదమునకు ప్రతిదినము అలవాటుచేయుట యని యర్థము కావున వైశేష్ఠినపదార్థములను ప్రతిదినంబును నిరంతరముగ నుపయోగింపం జనదు గాని అప్పుడప్పుడును ఒకానొకసమయమున నుపయోగించుట నిషిద్ధముకాదని భావము.

— ౧౯ స్వస్థతయందు సేవింపదగినపదార్థములు —

మూ. శీలయేచ్ఛాలి గోధూమయవషాష్టికజాగ్గలమ్. ౨౩౩

పథ్యామలకమృద్వీకాపటోలీ ముద్గశర్కరాః,

ఘృతం వోక్షకం కీం ఘోరం వోక్షకం వోక్షకం
స్వాస్థ్యం సృష్టికర్తవ్యం రోగోచ్ఛేదకం చ ముక్,

వ్యా. రాజులపుధాన్యము, గోధుములు, యవలు, అరువది నాల్గవంబావులు, బంగలహంసము, కరకకాయలు, ఉసిరికకాయలు, ద్రాక్షకండు, పొట్లకాయలు, పెసలు, పంచదార, నెయ్యి, పాలు. ఔర్రము (చిట్టిగెలచే గూర్చబడినకపిలవర్ణముగల తేనె), దివ్యోదకము (వర్షధారలనుండి క్రిందపడక ముచు నడమనే గ్రహించబడిన జలము) దానివృషండ్లు, సైంధవలవణము వీనిని ప్రతిదినంబున విడువక యుపయోగించ నగును. మరియు శరీరస్వచ్ఛతను కాపాడునట్టి (అయాబుతువుల కనుగుణముగ నియమింప బడిన) పదార్థములను, అన్నపానాదులను రోగహరములగు నేలవేము మున్నగుద్రవ్యములను విశేషముగ నుపయోగించవలెను.

మరియు “త్రిఫలం మధునర్పిర్యాం నిశితేత్రబలాయచ” అను వాగ్భట వచనప్రకారము నేత్రములకు బలముకల్పటకై త్రిఫలచూర్ణమును నేతిలోను లేసెలోను కలిపి ప్రతిదినము రాత్రులయం దుపయోగించవలెనని తెలిసిడి.

—ॐ షీరాదిపానయోగ్యపాత్రలు ॐ—

మూ. అథ శుక్లుప్రదిగ్ధాని పయశ్చోష్ణం హిరన్మయే. ౨౩౫

వేయం మాంసరసం యూషాః వ్యజ్జనానిచ రాజతే,

ఖడకామృభికాః కాంస్యపాత్రే పర్పటకానిచ. ౨౩౬

వజ్రవై డూర్యపాత్రేషు రాగపాడబటుండుకాః,

ఘృతం కాలాయనే దత్వా తామ్రపాత్రే హిమం పయః. ౨౩౭

పానీయం పానకం మద్యం మృత్తయే కాశ్చనేఽపివా,

కారస్ఫటికపాత్రేషు భత్యైః పల్లపుశేషు తు. ౨౩౮

దీపనం విమలస్థాల్యాం సువిస్తీర్ణే మనోరమే,

భత్యైః స్తు దక్షిణే పార్శ్వే ముఖోద్ధర్షణ విజ్ఞికాః

లేహ్యవేయాదికం చాన్యత్ తస్య ధ్యే వినివేశ్యచ,

వ్యా. శుక్లుపదార్థములను, చిక్కగుండుద్రవపదార్థములను, వేడిపాలను బంగరుపాత్రలలో నుంచి నేవించనగును. మాంసరసమును, యూషములను, వ్యంజనములను వెండిపాత్రలలో త్రాగవలెను. ఖడయుూషములను, కాంబలికములను, పర్పటకము (అచ్చడము)లను కంచుపాత్రలలో నేవించనగును. రాగములు, పాడబములు, పరిహిత—17

టుండుకములు, అనుపానకములను వజ్రవైడూర్యపాత్రలతో నేవింపనగును. నేలిని ఇనుప పాత్రలలోను, చల్లనీటిని తామ్రపాత్రలలోను ఉంచి యుపయోగింపనగును. పానకమును మద్యమును మట్టిపాత్రయందైనను బంగరుపాత్రయందైన నునిచి త్రాగవలెను. భక్ష్యములను నిక్షడిపాత్రలయందైనను, స్ఫటికపాత్రలయందైన నునిచి ఆకుదొప్పలయందైన నునిచి యుపయోగింపనగును. అగ్నిని దీపింపజేయుపదార్థములను విమలమున లోహముయొక్క వికాలరమ్యపాత్రలయం దుంచవలెను. మరియు భక్ష్యములను దక్షిణ పార్శ్వమున నోటనుంచుకొని నమచి తినవలెను. ముద్దగనుండుపదార్థములను నోటితో జాజ్జి తినవలెను. లేవ్యములను పేయములను నోటిమధ్యమున నుంచుకొని భుజింపనగును.

❖ బిసాదిపదార్థములభుజించుక్రమము ❖

మూ. బిసేక్షుమోచచో చామ్రమోదకోత్కారికాదికమ్. ౨౪౦

అద్వాద్వివ్యం గురుస్నిగ్ధం స్వాదుమన్దం స్థిరం పురః,

విపరితమతశ్చాస్తే మధ్యేష్టులఁబోల్కటమ్. ౨౪౧

వ్యా. గురుత్వంబును స్నిగ్ధత్వంబును మాధుర్యంబును స్థిరత్వంబును మాన్ద్యమును కల్గిన తామరకాడలు, చెరకు, అరటి, మామిడి, కుడుములు, ఉండ్రాళ్లు మున్నగుపదార్థములను భోజనసమయమున తొలుదొలుత భుజింపవలెను. వైశిష్ట్యగుణములకు విరుద్ధములైనలఘుత్వము, రూక్షగుణము, తీక్షణగుణము, కటురసము సరగుణమును కల్గినపదార్థములను భోజనాంతమున భుజింపనగును.

మరియు పులుపును ఉప్పును ప్రధానముగ కలపదార్థములను భోజనమధ్యమున భుజింపవలెను. “కటుం లవణమన్దుం వా పూర్వమాహారమాహారేత్, ఆహారో మధురోహ్యగ్రే గురువిష్టభ్యజీర్మతి” అని ఖరసాదవచన మున్నది. కారముగగాని ఉప్పుగగాని లేక పుల్లగగాని యుండుపదార్థములను తొలుత భుజించవలెను. అటుగాక మధురాహారమును గురుపదార్థములను తొలుత భుజించినచో నవి ప్రోతస్సులను బంధించి విదాహావృత్తిని పిదప జీర్ణించును అని యర్థము. ఈవాక్యమునకును వైశిష్ట్యసమూలవాక్యమున జెప్పినపద్ధతికిని పరస్పరము విరుద్ధముగ నున్నది. ఇట్టిభేదములు దేశభేదము, దేహతత్వభేదము మున్నగువాని ననుసరించి యేర్పడినట్లు తోచెడి ముఖ్యముగ ఖరసాదనియమమే యుక్తమున లోకమునం దలచాటును నైయున్న దని తోచెడి.

❖ కొన్ని భోజననియమములు ❖

మూ. నపర్దుషితమన్యత్ర మాంసాద్యక్ష్యోపదంశతః,

నాశేషం సర్పిషః క్షీరదధిమధ్వమ్ముశుక్తతః.

౨౪౨

భోజనాదిషు మధ్యేషు నిత్యమామలకం హితమ్,

వ్యా. పర్యషితమైన (ఒక అహారాశ్రకాలమునకు అధికముగ నుంచబడిన) యాహారపదార్థమును భుజింపరాదు. (పక్వముచేయబడినయన్నమును వ్యంజనాదులను ఒక దినమునకంటె నధికకాల ముంచిన నయ్యది పర్యషిత మనబడును. అట్టిపర్యషితమును భుజింప దగ దని యర్థము). మాంసము, భక్ష్యములు, ఉపదంశములు (ఊరగాయలు మున్నగునవి) ఇవిమాత్రము పర్యషితములైనను భోజనమున కర్హములు. మరియు నెయ్యి, పాలు, పెరుగు, తేనె, నీళ్లు, శుక్తము, ఇవిదక్క తక్కినభోజనపదార్థములను నిశ్చేదముగ భుజింపదగదు. (నెయ్యి మున్నగువానినిమాత్రము భోజనపాత్రములో నుంచుకొన్నదానిని మిగులసీయక నిశ్చేదముగ భుజించవలె నని భావము. మరియు భోజనప్రారంభమునను భోజనమధ్యమునను ఉళిరికకాయలతో జేయబడినపచ్చడి మున్నగువానిని ఉపయోగింప నగును. ఉసిరికకాయలనుమాత్రము ప్రతిదినంబు నుపయోగింపదగదు.

—ॐ ఆహారపరిమాణము ॐ—

మూ. గురూణా మగ్ధసాహిత్యం లఘూనాం నాతిత్వప్రతా,

అన్నేన కుక్షేద్వాపంశౌ పానే నైకం ప్రపూరయేత్. ౨౪౩

ఆశ్రయంపవనాదీనాం చతుర్థమవశేషయేత్,

వ్యా. గురుపదార్థములకు అర్థత్వశీలుగునంత భుజించుట తగినపరిమాణము. లఘువుగ నుండుపదార్థములకు కొంచెము తక్కువగ తృప్తికల్గునట్లు భుజించుట తగిన పరిమాణము. మరియు భుజించునపుడు ఉదరముయొక్క చెండుభాగములను ఆహారపదార్థము లగు నన్నాదులచేతను, ఒకభాగము నుదకముచేతను నిండిపవలెను. కుక్షిలో నాలవభాగమును వాతాదులు సంచరించునిమిత్తము కాలిగా నుంచవలెను. ఇదియే ఆహారపరిమాణము.

మరియు భుజించునపుడు ఒక్కొక్కవ్యంజనమును భుజించునప్పుడును నీళ్లు నొక గ్రక్కెడుత్రాగి కంతశుద్ధిజేసికొనుచుండవలెను. అటుచేసినయెడ ఆయావ్యంజనము యొక్కరుచి న్నుటముగ గానవచ్చి రుచికరమగును. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యులిట్లు లుపదేశించిరి. “ప్రత్యక్షయేదద్భిరాస్యం భుజ్ఞానశ్చ ముహూర్తహుతి, విశుద్ధే రసనే తస్మై రోచతేఽన్నమపూర్వయేత్.”

—ॐ హీనాతిమాత్రాదినిషేధము ॐ—

మూ. హీనాతిమాత్రమశనం అత్యమ్బువిషమాశనమ్.

౨౪౪

విరుద్ధావత్యమశనం త్యజేదధ్యశనం తథా,

వ్యా. హీనమాత్రగా (తాను భుజించవలసినపరిమాణమునకు తక్కువగా) భుజించినను, అతిమాత్రముగ (తాను భుజించుపరిమితకన్న నధికముగ) భుజించినను, అధికముగ

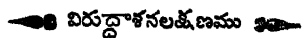

శివోద్ధారణ భుజింపను, విద్యుత్తాపనమును, విరుద్ధాశంబును, సమశంబును, అద్భుత శంబును, ఇవియన్నియు ననేకదోగముల గల్గించును కావున వీనినన్నిటిని విడువవలెను.

మరియు పీనమాత్రాతిమాత్రభోజనమున గల్గవై పరీత్యము వాగ్భటాచార్యులచే నిట్లుబడెడివిబడియె. “భోజనం పీనమాత్రం తు నబహోపచయతాజనే, సర్వేషాం వాతరో గాణాం హేతుతాంచ ప్రపద్యతే, అతిమాత్రం పునస్సర్వా నాశుషోమాన్ ప్రకోపయేత్.” తక్కువపరిమాణముగ భుజించినచో శరీరమునకు పుష్టిని ఓజస్సును కల్గింపదు. చలుదెరుగులైనవాతరోగములను కల్గించును. మితిమీరి భుజించినచో త్రిదోషములను అతిశీఘ్రముగ ప్రకోపించును అని యర్థము. ఇట్టిదోషములు సంభవించును కావున న్యూనాధికపరిమాణములేక “గురూణా మర్థసాపీత్యం” ఇత్యాదివాక్యములచే వైశిష్ట్యనియతప్రమాణముగ భుజింపగునని భావము. మరియు ఎంతపరిమాణముతో భుజించి మనుజునకు నుభముగ జీర్ణమై రోగముల గల్గింపకుండునో అత్యుది యాహారమునకు ముఖ్యప్రమాణము. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యుడు “మాత్రాప్రమాణం నిర్దిష్టం నుభం యావద్ధిజీర్యతి” అని యుపదేశించెను.

మరియు సమశన-అద్భుతన-విషమాశనముల లక్షణమును, వానిచే గల్గవై పరీత్యంబును వాగ్భటాచార్యులచే నిట్లు చెప్పబడియె:—“మిత్రం పత్త్యమపత్త్యం చ భుక్తం సమశనం స్తృతమ్, విద్యాదద్భుతనం భూయోభుక్తస్యాపరిభోజనమ్, అకాలే బహుచాల్పం వా భుక్తం తు విషమాశనమ్, శ్రీణ్యప్యేతానిమృత్యుంవా ఘోరాన్ వ్యాధీన్ సృజన్తివా” పత్త్యగ్రహములైన కాలిధాన్యము మున్నగువానిని, అపత్త్యములగుయవకము మున్నగువానిని ఒకటిగగూర్చి భుజించుట సమశనము. పూర్తిగ భుజించినయాహారము జీర్ణముగాకమునుపే తోడనే మరల భుజించుట అద్భుతనము. అకాలమునందు భుజించినను అధికముగ భుజించినను మిక్కిలి స్వల్పముగ భుజించినను విషమాశనము. ఈమూడువిధములైన యాహారంబులను మరణమునైనను మిక్కిలి క్రూరములగుగుల్మారోగములనైనను తప్పక కలిగించును అని యర్థము.

మరియు భోజననియమమును “సాయం స్రాతర్తనుష్యాణాం భోజనం విధినిర్దితమ్” అని వ్యాసులు చెప్పియున్నారు. మనుజులు ఉదయమునను సాయంకాలమునను (పగలు రాత్రి) రెండుమార్లు భుజించుట విధివిహితమని వైవాక్యముచే చెలియుచున్నది కావున సీరెండుపర్యాయములుకాక మరల భుజించుట దుష్టమని భావము. అదియే అద్భుతనము.

మూ. యత్కించ్చిద్దోషముల్లేశ్య నహరే త్తత్ప్రమానతః.

౨౪౫

విరుద్ధిం తద్ధిథాతూనాం ప్రత్యసీకతయాస్థితమ్,
 వ్యా. ఏలైన నొకద్రవ్యము దోషమును రేపెట్టి దానిని హరింపఁజేయు యుండిన నయ్యది సంగ్రహముగ విరుద్ధమని చెప్పబడును. అయ్యది ధాతువులకు విరుద్ధముగ నుండును కావున విరుద్ధాహరముని భావము.

వైశేష్యబడినది విరుద్ధాహరసామాన్యలక్షణము. ఇదిగాక తీరమత్యాదులు పరస్పర సంయోగముచే విరుద్ధములగును. కావున నవిగూడ విరుద్ధాహరములగును. వివరము క్రింద జూడనగును.

మరియు విరుద్ధాహరమున గలుగురోగములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్ప బడినవి—“విస్ఫోటగుల్మ మదవిద్రధిమేహయక్ష లేజోబలస్త్పతి మత్స్త్రియచిత్తనాశమ్. కుర్యాద్విరుద్ధమశనంజ్వరమప్రపిత్తం అప్టా గదాంశ్చ మహతో విషవచ్చ మృత్యుమ్.” విరుద్ధమైనయాహరమును భుజించినచో స్ఫోటకలు గుల్మము, మత్తాత, విద్రది, ప్రమేహము, రాజయక్షము, అను నీరోగములను గలిగించును. లేజుస్సు, బలమును. స్త్పతిని, బుద్ధిని, ఇంద్రియములను, చిత్తమును నశింపజేయును. జ్వరమును రక్తపిత్తమును గలిగించును. విషమునుబోలె త్రూరమై వాతరోగము, అక్షరి, కుష్ఠము, ప్రమేహము, ఉదరము, భగందరము, అర్చస్సు, గ్రహణి, అనునీయెనిమిదిమహారోగములను కలిగించును. మహావ్యాధులు “వాతవ్యాధ్యశ్చ రీకుష్ఠమేహోదరభగన్దరాః ఆర్శాంసి గ్రహణీత్యప్టా మహారోగాః ప్రకీర్తితాః” అనువాక్యముచే తంత్రాంతరమున పరిగణనముచేయబడెను.

— విరుద్ధాశనమునగలుగురోగములు —

మూ. విస్ఫోటశోథమదవిద్రధిగుల్మయక్ష
 లేజోబలస్త్పతిమత్స్త్రియచిత్తనాశాః,
 కుర్యాద్విరుద్ధమశనంజ్వరమప్రపిత్తం
 అప్టోదరాణి మహతోవిషత్సమృత్యుమ్.

౨౪౬

వ్యా. స్ఫోటకము, శోథమదము, విద్రధి, గుల్మము, రాజయక్షము, అనునీరోగములను; లేజుస్సు బలము స్త్పతి (జ్ఞానకళక్తి), బుద్ధి, ఇంద్రియములు, చిత్తము, వీని నాశమును; జ్వరము, రక్తపిత్తము. ఎనిమిదివిధములైన యుదరములు, ఎనిమిదివిధములైన మహారోగములు, అనునీరోగములను విరుద్ధాహరము విషతుల్యమై కలిగించును. ఒకనమయమున మరణమునుకూడ కలిగించును. (వైకనబరచిన తంత్రాంతరశ్లోకమునకును ఈమూలమునకును కొంచెము భేదము కనబడుచున్నది.)

—ॐ ద్రవ్యావిరోధమునకు కారణములు ॐ—

మూ. బలినాం మిథో గుణానాం విషమతయా సమతయా పృథ్వభయథాపి,
సంస్కారాదివశేనత భృతి నిసర్గాదపి విరోధః. ౨౪౭

వ్యా. ద్రవ్యములు కొన్ని తమయందలి శ్రబలమైనగుణసంస్కరముచే పరస్పర విరుద్ధములగు కొన్ని విషమభాగములుగ నొండొంటిగూర్చిన విరుద్ధములగును. కొన్ని సమ భాగములుగ జేర్చిన విరుద్ధములగును. మరికొన్ని సమభాగముగ నైనను విషమభాగముగ నైనను ఒండొంటిగలసిన విరుద్ధములగును. కొన్ని ద్రవ్యములు సంస్కారవిశేషాదులంజేసి విరుద్ధములగును. కొన్ని ద్రవ్యములు వైజెప్పిన కారణముల నపేక్షింపక స్వభావముచేతనే విరుద్ధములగును.

—ॐ క్షీరవిరుద్ధములు ॐ—

మూ. క్షీరం కుభుత్తైః పనసే చ మత్తైస్త్రిః

తప్తం దధి త్తౌ ద్రఘృతేచమాషమ్,

వార్యూపితారాత్రిషు సక్తవశ్చ

తోయాస్తరాస్త్రీ యనకాస్తథావ. ౨౪౮

మత్స్యమాంసగుడధన్వమూలకైః ప్లుష్టమాహరితనేవితంపయః,
శాకజామ్బవనురాసవైశ్చ తత్ మారయత్య బుధమాశు సర్పవత్.
కులుత్థపిణ్యాకదధీనిమాంసమజ్జలం తైలమశేషమప్లుమ్,
కాపోతకం సర్పవత్తైలభ్రష్టం వల్లూరమాంసం క్షవకంచ మద్యం
ప్రరోహవల్లీ ఫలశుష్కశాకం ఫలం విశేషేణ చ రాజజమ్బవీః,
రాజించజగ్ధ్వానపి బేత్పయాంసి నాద్యాత్పయోభిః సపయశ్చపీత్వా.

వ్యా. పాలను ఉలవలతోనైనను, పనసకాయతోనైనను, మత్స్యములతోనైనను గూర్చి త్రాగదగదు. పెరుగును వేడిగ కాచి యుపయోగించుంజనదు. తేనెను నేలిన కలిపి యుపయోగించ నర్హముకాదు. మాషములను సత్తుపిండిని ఉదకమునందు రాత్తు లుంచి యుపయోగించుకూడదు. యవకములను నడుమరడుమ నీళ్లుత్రాగుచు నుపయో గించదగదు. మరియు మత్స్యములు, మాంసములు, తైలము, ఎండుముల్లంగి, వీనితో గలిసినయాహారముజేసినపిదప పాలను నేవించదగదు. మరియు కాకములు, నేరేడుపండ్లు, సురామద్యము, అనువానిలో దేనితోనైనను కలిపి పాలను నేవించదగదు. జ్ఞానములేని మనుజుడు వైజెప్పినవానితోగూడ పాలను జేర్చి నేవించినచో నయ్యది సంస్కరవిరుద్ధ మగుటంజేసి సర్పవిషముబోలె చంపును. మరియు ఉలవలు, తెలికపిండి, పెరుగు, అనూప

మాంసము, తైలము (నువ్వులనూనె), చలుచెరంగులైన పుల్లనిద్రవ్యములు, ఆవమానెతో సంస్కరింపబడిన కపోతమాంసము, వల్లూరమాంసము, త్వకము, మద్యము, మొలకకూర, గుప్పడికాయ, ఎండుకూరలు, పెద్దనేరేడుపండ్లు, ఆనాలు, ఈవదార్థములను సేవించిన పిదప పాలను త్రాగగూడదు. మరియు వైశేషిసవానితోగూడ పాలనుజేర్చి యుపయోగించినను, పాలను ద్రాగి వైశేషిసవాని నుపయోగించినను విరుద్ధమై విషతుల్యమగును.

❖ కొన్నివిరుద్ధాహారములు ❖

మూ. ఉష్ణేన శీతంచ నవం పురాణైః జీర్ణంచ బాలైర్యుగవద్వివర్జ్యమ్,
తచ్ఛోషయు క్తంయదితద్వివర్జ్యం ప్రకోపయేత్తత్కఫవాతపి త్తమ్.

వ్యా. ఉష్ణమైనపదార్థముతో చల్లనిపదార్థమును కలిపియు, శ్రోత్తవియగు ధాన్యాదులతో ప్రాతవియగు ధాన్యాదులగలిపియు, ముదిరినకాయలు మున్నగువానితో లేతవి యగువానినిగూర్చియు సమకాలమున నుపయోగింపంజనదు. మరియు నుమునుపయోగించిన శీతపదార్థమును, ప్రాతవానినుపయోగించినపిదప శ్రోత్తవియగుధాన్యాదులను, ముదిరినకాయలు మున్నగువాని నుపయోగించినపిదప లేతవానిని యుపయోగించినచో విరుద్ధమై వాతశీత్రకఫముల మూటిని ప్రకొపింపజేయును కాన నట్లుపయోగింపంజనదని భావము.

❖ తీరమిత్రవర్గములు-అజీర్ణపదార్థజరణవస్తువులు ❖

మూ. ఖడ్గామలకసిన్ధూత్థపటోలార్ద్రాకనాగరమ్,
హరితకీంచ తీరేణ యద్యత్స్వాదుహి మంత్రమాత్. ౨౫౨
మరిచమథయాశాన్జిష్ఠామౌఘివిభీతకనాగరం,

శిశిరసలిలేతక్రం స్వాత్పాయసేసతిదుర్జరే
మథితవిజయాకోష్ఠా చిననాశకేస్వరనేఘృతం
శిశిరసలిలం త్యాజ్యేషు స్వాత్తథా పృథుకేపటుః. ౨౫౩

వ్యా. కల్కండ, ఉసిరిక, నైంధపలవణము, పొట్ట, అల్లము, శుంఠి, కరకకాయలు ఇవియన్నియు తీరమునకు మిత్రములు. మరియు ఏయేవస్తువు మధురరసంబున శీతవీర్యంబు నగునో ఆవియన్నియు తీరమునకు హితములైయుండును.

మరియు చల్లనినీళ్ల జీర్ణముకాకుండినచో మిరియములు, కరకకాయ, గినియకహియము, తానికాయ, శుంఠి ఇవి యుపయోగించినచో జీర్ణమగును. పాయసము జీర్ణము కాకున్నయెడ మజ్జిక నుపయోగించునది. తామరకాడలస్వరసమునకు విజయావస్త్రమును

మధితముచేసి నుభోష్ణముగ నుపయోగించునది. లేక నెయ్యి నుపయోగించునది. నెయ్యికి చల్లనీనీళ్లును, అటుకులు జీర్ణముకానప్పుడు ఉప్పు నుపయోగింపవలెను.

❀ కొన్ని ద్రవ్యములకు విరుపు ❀

మూ. శీతం తోయం ధాన్యకం పాయసేస్యాత్

గోధూమే వాత్యష్టత క్రంతు ముద్గే,

భార్జి మాషేవైదశేచ ప్రస్తా

నిష్యాతేస్యా ద్రామతం సైన్ధవంచ.

౨౫౪

పిష్టికోష్టామ్బుశీతామ్బుధాన్యాష్టేఽనుధితేభయా,

శస్యతే మోదకే ముస్తా తక్రే మస్త్యభయాపునః.

౨౫౫

ఐణేయ మాంసే శుక్లారిషేఽకోత్తోఽథవావమి,

ఆమమూషకమాంసం వా తీక్ష్ణం వా ప్రతిభేషజమ్.

౨౫౬

సపద్మ కేసరశృజ్ఞోజమ్బూముద్గశ్చ భృజ్జజే,

జలకుక్కుటజీమాంసే శరపుష్పస్సనాగరః.

౨౫౭

మాంసే కురద్యాభుజగారివల్కం

మూలంతు శిగ్రోః వృకలావమాంసే,

మత్స్యేతు తక్రం వరణస్య పత్రం

శీతోదకం ద్వ్యాంక్షలతాదళంచ.

౨౫౮

వ్యా. పాయసము జీర్ణముకానిచో చల్లనీనీళ్లును దనియాలను ఉపయోగించినచో శమించును. గోధూమలు జీర్ణముకానినాడు మిక్కిలి పులిసినమజ్జిగయు నుపయోగింప నగును. మరియు పెసలకు పులిసినమజ్జిగయు, మినుములకును సెనగలకును భారంగియు, అనుములకు ఇంగువయు సైంధవలవణంబును, పిండితోజేయబడిన భక్ష్యాదులకు కొంచెము వేడిగనుడుబలుంబును, ధాన్యాస్తుమునకు చల్లనీనీళ్లును, మధితమునకు కరకకాయలును, కుడుములకు తుంగగడ్డలును, తక్రమునకు మింగడ లేక కరకకాయలును, ఇట్టిమాంసమునకు కలిచండ్రరసంబును, లేక వమనముజేయించుటయు, లేక యెలుకపచ్చిమాంసంబును, లేక ఆలాలను ప్రతిభేషజము (విరుపు) అగును. (వైశిష్టిన ద్రవ్యముల నధికముగ నుపయోగించుటచే నవి జీర్ణముగాక వైపరీత్యముగఁగినచో నాయాద్రవ్యమున కాయావిరుపువస్త్రపుల నుపయోగించుకద దానగలుగుచెడుగు నివర్తించు నని భావము).

మరియు ఈమైదలవిషమునకు పద్మకేసరంబులును, శంఖంబును, నేరేడును, పెసలను విరుపు. నీరుకోడిమాంసమునకు పేంపలియు కొంతయు విరుగుడు. మరియు కురరి యనునీట్లయొక్కమాంసమునకు ముంగిసతోలును, తోడేలియొక్కయు తీతుకపిట్ట

యొక్కయు మాంసములకు మునగచెట్టువేరును, మత్స్యములకు మజ్జిగ ఉలిమిరియాకు చల్లనినీళ్లు కాకిదొండాకు అనునవియు, విరుపు ఆగు నని భావము.

— విషప్రతివిషములు ౧౯ —

మూ. గుఱ్ఱాశిగ్రుశిఫాకపిత్థజఫలం గోథాత్పచోబర్హిజమ్
జమ్బూర్వగృథకాలశేయకటుకీయోగోవరాహోద్భవే,
ఆజేశకాలకపిత్థమస్తుసురరంశస్తం తథా తత్పలే
ఖారే తక్రతిలోద్భవం ప్రతిషేషం సర్పారివల్కంతథా. ౨౫౯
కుక్కుటపిశితే శగ్రుశిఫాస్యాత్
త్వక్వ తథావిహితాభుజగారేః
మూషకపలలే శగ్రుజటావా
మూషకమేహహితం శశజేతు.

౨౬౦

మథిత మథవాజమ్బూరాష్టం చ మూషకజేపలే
మదనకశిఫానిర్ఘోష్టామ్భసామహిమామిషే,
మదనఫలేఽప్యర్చేదత్వజ్జసూదలోషణమ్
సకలపిశితేమద్యం ప్రత్యోషధం మరీచానిచ.

౨౬౧

వ్యా. గురిగింజచెట్టువేరుకును మునగవేరుకును వెలగపండు ప్రతివిషము. ఉడుము చర్మమునకు నెనులియికలు ప్రతివిషము. పండిమాంసమునకు నేరేడు, రేల, కాలశేయము ( ) కటుకరోహిణి అనునవి ప్రతివిషములు. మేకమాంసమునకు కరివేపాకు, వెలగపండు, మిగడ, కురర (పెన్నెడపులుగు) మాంసము ఇవి ప్రతివిషములు. గాడిద మాంసమునకు మజ్జిగయు, నూనెయు, నెనులియు ప్రతివిషములు.

మరియు కోడిమాంసమునకు మునగవేరును, ఎలుకమాంసమునకు ముంగినచర్మం బును మునగవేరును, కుండేటిమాంసంబునకు ఎలుకమాంసంబును ప్రతివిషములు. మరియు ఎలుకమాంసమునకు చిలికనుజ్జిగయైనను నిమ్మపండ్లరసమైనను ప్రతివిషములు. దున్నపోతు మాంసమునకు మ్రంగచెట్టువేరునను నల్లవాలియైనను వేడినీళ్లతో గూర్చినది ప్రతివిష మగును. మ్రంగపండునకు అరేపేదపుట మొసరపళ్ళ మిరియాలు ప్రతివిషము.

మరియు నానావిధములైనమాంసముల కన్నింటికిని మద్యంబును మిరియాలును ప్రతివిషమగును.

— మరికొన్ని విషప్రతివిషములు ౨౦ —

మూ. బిమ్బూః భిల్లాశ్చ కోష్ఠం జలమథతిలజం హస్తీకర్ణామగస్త్యే
పాథశృణ్ణార్ధికాణి ప్రతివిషముదితం కచ్చురానాళితాయామ్,

వందాచిహ్వాన్ముతైలామలకమదనకేఽంకోలమేహారివల్కలం
శస్త్రం స్యాద్వర్జితవ్యామదనమథభృశంసల్లవేతన్దులామ్భః. ౨౬౨
కద్వాభూద్వయకాలశేయమరిచం స్యాన్నారికేశం ఫలం
బిమ్బలాబుఫలే పునర్నవశిఫాకూశ్లాద్దశాద్జ్యయోః,

సిమ్పలేతలతైలకోష్ఠసలిలం చిహ్వాఫలం సూరణే
కోష్ఠామ్భః ఫలమూలకద్దకసలన్నేహామనర్వేష్వపి. ౨౬౩

వ్యా. దొండాకుకూరకును చిల్లీకాకమునకును కొంచెము వేడిగ నుండుజలము ప్రతిభేషముగును. హస్తీకర్ణి (బలరక్తసి)కి నువ్వులనూనె ప్రతివిషము. అవినెకూరకు నీళ్లును, శుంఠియు, అల్లంబును, ప్రతివిషములగును. చేదునాళికాకమునకు దూలగొండియు, చింతపండుపులుసుకు నూనె, మ్రంగపండుకు ఊసిరికపండు, ఊడుగుకు తంగేడు పట్ట అనునవి శ్రేష్ఠమగు విరుగుడు. మ్రంగపండుతో అందుగువిద్యుపుకడుగును విరోధించును. దొండపండును, సారకాయకును, తెల్లగలిజేరు, ఎఱ్ఱగలిజేరు, కాలశేయము, మిరియాలు, టెంకాయ ఇవియన్నియు ప్రతివిషములు. పెద్దగుమ్మడికాయకును గినియకును గలిజేరువేరు ప్రతివిషము. ఆనుములకు నువ్వులనూనెయు గోరువెచ్చనీళ్లును ప్రతివిషములు. కందగడ్డకు చింతపండు ప్రతివిషము. మరియు పలుదెరంగులగు చండ్లు వేళ్లు దుంప ఆకులు మున్నగువానిని, నూనె మొదలగున్నేహముల కన్నిటికిని వేడినీళ్లు సామాన్యముగ విరుపుగనుండును.

— మరొన్ని విరుగుడులు —

మూ. రమ్భాయాం ద్రాక్షవల్లీమరిచమపి ఫలే పానసేశ్వజ్జీవేరం
తైలే తక్రేచ తక్రం సమరిచలవణం నారికేశంచ చౌతే,
విశ్వం చూతస్య పక్వం ఫలమపిసునితం తద్దులం నారికేశే
మద్ధం దణ్డాహతం వాతలఫలశివయోనై స్థవాధ్యం హరన్తి.
కోలాజ్కలఫలే పథ్యామాతులుజ్గఫలేసితా,
జామ్బవే ముద్గయాపం స్యాత్ ఫలే సర్వత్ర నాగరమ్. ౨౬౪
శాల్మలి మరిచే మరిచం తామ్బూల్యాం కేతకీచలవణే స్యాత్,
పిఠ్ఠానిగోమయసలిలం చిహ్వాన్లుం మృత్కపాలం వా. ౨౬౫

వ్యా. అరటికి ద్రాక్షయును, చనపండుకు మిరియములును, నూనెకును మజ్జిగకును అల్లంబును, మామిడిపండుకు మిరియాలును, ఉప్పునుగూర్చిన మజ్జిగయు, టెంకాయయు, శుంఠియు, చండినమామిడిపండుకు, పంచదారయు, బిమ్బంబును, కొబ్బరికి

తాటిపండును, గుమ్మడి రేగుపండు అనువానికి నైంధవముతోగూడిన మంధముగాని దండూ హతము (ఇవిరెండును మజ్జిగ భేదములు) గాని విరుగుడు లగును.

రేగుపండుకును ఊడుగపండుకును కరకకాయలు ప్రతివిషము. మాదీఫలములకు చక్కెరయు, నేరేడుపండ్లకు పెసరకట్టుకు విరుపగును. మరియు ఫలజాతి కన్నీటికిని శుంఠి విరుపగును.

మరియు మిరియములకు బూరుగయు, తమల పాకులకు మిరియాలను, లవణమునకు మొగలిపువ్వును, హింగువకు ఆవుపేడరసంబును, చింతపండుపులుపును, మట్టిపెంకును విరుపుగ నుండును.

— ఆన్యచ్చ ౧౭ —

మూ. అత్యమ్ముపానేనసితస్సతీక్ష్యః స్యాన్దుగ్గయాపేగుడతీక్ష్యవారి,
 ణోష్ణేఖరేచామ్మునిసౌఖ్యదాచస్యాచ్చర్కరైలోష్ణజలోపతాపే.
 శుష్ఠీమధూకేతిలజోషణాని చిం చాక్షపత్థ్యాఘృతకాకతిక్తాః,
 దుగ్ధోద్భవేడివలతావికారేవద నివై ద్యాయపృథగేవతత్ జ్ఞాః. ౨౬౮
 వ్యా. నీళ్ల నధికముగ త్రాగినందుచే గలిగినవికారమునకు చక్కెరగూర్చిన మిరియాలు విరుపు. పెసలకట్టుచే గలిగినవికారమున బెల్లంబును వేడినీళ్లను విరుపు. కొంచెము వేడియైననీళ్లవలనను మిక్కిలి తీక్షణమైననీళ్లవలనను కలిగినవ్యాపత్తునందు చక్కెర విరుపుగ నుండును. వేడినీళ్లచేగలిగిన తాపమునందు ఏలకులు విరుపుగ నుండును. పాలచే గలిగినవికారమునందు శుంఠి, ఇప్ప, నూనె, పిప్పలి, చింతపండు, తానికాయలు, కరక కాయలు, నెయ్యి, కాకతిక్త (కాకిదొండ) పాలతీగె, పీనీతో నెద్దానినైన నుపయోగింప వలె నని వైద్యులు చెప్పెదరు.

— పెరుగుకువిరుపులు ౧౭ —

మూ. దధ్నిముద్గరసోథాత్రిసర్పిఃక్షౌద్రంసితోపలమ్,
 పథ్యానాగరయోఃక్వాధఃకల్కోవాప్రతిభేషజః. ౨౬౯
 వ్యా. పెరుగుకు పెసలకట్టును, ఉసిరికకాయలును, నెయ్యియు, ఖండశర్కరయు, కరకకాయలను శుంఠినిచేర్చి చక్షుముచేయబడిన కషాయంబును, ఆరెండిటికలంబును ప్రతిభేషములు.

— మజ్జిగవిరుపు ౧౭ —

మూ. తక్రవ్యాపత్తుశారిష్టాక్యష్టామరిచనాగరమ్,
 నీర్దుణ్డీకీతముదకంఘృత్యామక్షం చయోజయేత్. ౨౭౦

వ్యా. మజ్జిగచే గలిగినవ్యావత్తులయందు గినియ, పిప్పలి, మిరియాలు, శుంఠి, నల్లవానీలి, చల్లనిసీగ్ల, కరకాయలు, తానికాయలు, పీనిలో నెద్దానినైన నుపయోగింప నగును.

—ॐ నేటికి పెన్నవవిరుపు ॐ—

మూ. కటుకీఫలతక్రవిశ్వజమ్బూమరిచోష్ణామ్బుకపిత్తతక్రవేయాః,
ఘృతజేవిహితావికారజాతేనవసీతప్రభవేకటుత్రయంస్యాత్.

వ్యా. నేటిచేగలిగినవ్యావత్తునందు కరకాయలు, మజ్జిగ, శుంఠి, నేరేడుమద్దు, మిరియాలు, వేడిసీగ్ల, వెలగపండును, మజ్జిగనుగూర్చి వక్రముచేయబడినగంజి ఇవి యన్నియు నుపయోగింపందగు. పెన్నచేగలిగినవ్యావత్తులయందు త్రికటుకము లుపయోగింపనగును.

—ॐ స్నేహదులు జీర్ణముకానిచో విరుపు ॐ—

మూ. స్నేహేవ్యజీర్ణేఘనుఖామ్బుశస్తం స్యాత్ క్షీరమద్యే వికృతే
మహిషాఘ్ని, నిర్దుష్టేపత్రైశ్చతదైవమూలేపకోష్ఠిష్ణకంచాపిసుఖోష్ణ
మమ్బు.

వ్యా. నెయ్యి నూనె మున్నగుస్నేహద్రవ్యములు జీర్ణముకానియెడ చల్లనిసీగ్లను, పాలును మద్యంబును నుపయోగింపందగును. ఎనుము (గేదె)పాలు జీర్ణము కానియెడ నల్ల వానిలియాకులను ప్రేళ్లను జేర్చి వేడిగ నీళ్లకాచి యుపయోగింపందగును.

—ॐ ఇత్థాదివికారప్రతిక్రియలు ॐ—

మూ. ఇత్తుస్వాదవికారే కూర్తాఙ్గాం పీలుకంచమధుజన్యే,
శిశిరామ్బుతక్రజనితేనీలన్యాయాసపల్లిగుడపుష్పాన్వయి,
విష్ణుక్రాన్తే తీక్ష్ణం కులుత్థా మధుకంచ తైలజేవికృతా.
తైలైతైలే శింశుపాఘర్తతక్రేతోయం ఖాలీపత్రవిణ్యాకపానం,
మద్యేగోధావల్కలంవాసతూలాత్ కింజల్కం వాశర్కరావా
ఘృతేన.

౨౭౨

వ్యా. చెఱుకురసము త్రాగినందువలన గలిగినవికారమునందు పుల్లగుమ్మడిరసమును, లేక త్రాగినందువలన గలిగినవికారమునందు వరగోగుపండును, మజ్జిగపలనివికారమునందు చల్లనిసీరును, సీలిరసమువలనివికారమున దూలగొండివేరు ఇచ్చుపువ్వును, విష్ణుక్రాంతవికారమున మిరియమును, నూనెవలనివికారమున నులవపిండి యప్పిమధకమును, తిలతైలవికారమున నిరుగుడును, వేడిగనున్న మజ్జిగపలనివికారమునందు మంచినీరును, లేక నీరుతూటి

మూ. తెలి.

ములుగాని, నేతిలో గలిపినచక్కరగాని ఏమిగుడు లగును.

తాంబూలవికారప్రతిక్రియలు

మూ. తాంబూలోట్టేదికారేమధు మధుఫలంశీతనోయేరసస్యం
తత్యానం శీఘ్రామృతగళనతాన్తస్థానశీవాహణి,
చిహ్నాన్ముంక్షీరయస్త్వీకుధుకమధుఘృతంచారికేళస్యతోయం
కేశామ్రాణాంశిసూనామపిభవతీసమాధానకృచ్ఛర్ధనం చ. ౨౨౩

వ్యా. తాంబూలముచే గలిగినసాక్షాతు మిక్కిలి మధురమైనఫలంబును, చల్లని
నీళ్లచే నస్యముచేయుటయు, చన్నిళ్లత్రాగుటయు, రాజుపలియ్యముచే జేయబడినట్లు
పిండియు, మిరియాలను, పంచదారయు, చల్లనిగాలియు, చింతపండుపులుపును, పాలును,
అతిమధురంబును, లేనెయు, నెయ్యియు, టెంకాయనీళ్ళను, బిడ్డలమెండుకలమూర్ఖును
టయు, వాంతిజేయుటయు, ఇవియన్నియు నుపయోగింపదగును.

అనుపానావశ్యకత

మూ. స్థిరతాంగతమక్లిన్నమన్నమద్రవపాయినః,
భవత్యాబాధజననమనుపానమతఃపిబేత్. ౨౨౪

వ్యా. నీళ్ళ మున్నగుద్రవపదార్థములను త్రాగకయే కేవలము అన్నాద్యాహార
పదార్థములమాత్రము తినినచో నట్టియాహారపదార్థములు కఠినములై ద్రవములేక
యుండును. (పండదలచినబియ్యము మున్నగువానియందు నీళ్ళచేర్చక నిష్పృజై నుంచినచో
ద్రవసంబంధములేమింజేసి గట్టి చిట్టెముగట్టి చెడిపోవునుకదా? అరీతిగనే ద్రవసంబం
ధములేక భుజింపబడిన యాహారము జాతరాగ్నిసంబంధమునంజేసి కఠినమగునని భావము)
దానంజేసి లేనిపానీబాధలు కడుపులోసంభవించును; కావున అనుపానమును ఆహారమును
భుజించునపుడు అవశ్యముగ జేయవలెను.

అనుపానములలో నుదకముశ్రేష్ఠము

మూ. ఉదకంత్యనుపానానాంసర్వేషాంశ్రేష్ఠముచ్యతే,
రసానామప్రతిగ్రాహత్యస్తాద్ధోషేష్వనిద్ధితమ్. ౨౨౫

వ్యా. పాలు పానకము మున్నగుద్రవరూపములైన యనుపానద్రవ్యములలో
కేవలము శుద్ధజలము మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఉదకమునందు ఏవిధమైనరసంబును లేదు
కావున ఆహారపదార్థములయందలి మధురాదిరసములను జేరుపడు. కావున వాతాది
దోషములుమూటియందును జలపానము నిషిద్ధముకాదు.

వ్యా. మజ్జిగచే గలిగినవ్యాపత్తులయందు గినియ, విప్పలి, మిరియాలు, శుంఠి, నల్లవాచిలి, చల్లనినీళ్లు, కరకకాయలు, తానికాయలు, వీనిలో నెద్దానినైన నుపయోగించ నగును.

—౧౭ నేటికి వెన్నువదుపు ౧౭—

మూ. కటుకీఫలతక్రవిశ్వజమ్బూమరిచోష్ణామ్బుకపిత్తతక్రపేయాః,
ఘృతజేవిహితావికారజాతేనవనీతప్రభవేకటుత్రయంస్యాత్.

వ్యా. నేటిచేగలిగినవ్యాపత్తునందు కరకకాయలు, మజ్జిగ, శుంఠి, నేరేడుపండ్లు, మిరియాలు, వేడినీళ్లు, వెలగపండును, మజ్జిగనుగూర్చి పక్ష్యముచేయబడినగంజి ఇవి యన్నియు నుపయోగించదగు. వెన్నుచేగలిగినవ్యాపత్తులయందు త్రికటుకము లుపయోగించనగును.

—౧౮ స్నేహదులు జీర్ణముకానిచో విరుపు ౧౮—

మూ. స్నేహేష్యజీర్ణేషుసుఖామ్బుశస్త్రం స్యాత్ క్షీరమద్యే వికృతే
మహిషాః, నిర్దుష్టపత్రైశ్చతదైవమూలేపకోష్ఠకంచాపిసుఖోష్ణ
మమ్బు.

వ్యా. నెయ్యి నూనె మున్నగుస్నేహద్రవ్యములు జీర్ణముకానియెడ చల్లనినీళ్లును, పాలును మద్యంబును నుపయోగించదగును. ఎనుము (గేదె)పాలు జీర్ణము కానియెడ నల్ల వాచిలియాకులను ప్రేళ్లను జేర్చి వేడిగ నీళ్లుకాచి యుపయోగించదగును.

—౧౯ ఇత్తుడివికారప్రతిక్రియలు ౧౯—

మూ. ఇత్తుస్వాదవికారే కూత్వాణ్డం పీలుకంచమధుజనేయ,
శిశిరామ్బుతక్రజనితేనీలిన్యాయాసపల్లిగుడపుష్పాన్య,
విష్ణుక్రాంతే తీక్ష్ణం కులుత్థా మధుకంచ తైలజేవికృతా.
తైలేతైలే శింశుపాఘృతక్రేతోయం ఖాలీపత్రపిణ్యాకపానం,
మద్యేగోధావల్కలంవాసతూలాత్ కింజల్కం వాశర్కరావా
ఘృతేన.

౨౭౨

వ్యా. చెఱుకురసము త్రాగినందువలన గలిగినవికారమునందు పుల్లగుమ్మడిరసమును, లేనె త్రాగినందువలన గలిగినవికారమునందు వరగోగుపండును, మజ్జిగవలనవికారమునందు చల్లనినీరును, నీలిరసమువలనవికారమున దూలగొండివేరు ఇళ్లుపువ్వును, విష్ణుక్రాంతవికారమున మిరియమును, నూనెవలనవికారమున నులవపిండి యప్తిమధుకమును, తిలతైలవికారమున నిరుగుడును, వేడిగనున్న మజ్జిగవలనవికారమునందు మంచినీరును, లేక నీరుతూటి

ములుగాని, నేతిలో గలిపినచక్కెరగాని ఏదిగుఱు లగును.

తాంబూలవికారప్రతిక్రియలు

మూ. తాంబూలలో తేలికాచేమధు మధుఫలంశీఘ్రోయేనస్యం
తత్యానం తేస్యక్తూమరిచగళనితాన్తస్థానశీఘ్రవాఙ్మః,
చిత్తాన్తస్థానశీఘ్రవాఙ్మః మధుఫలంశీఘ్రోయేనస్యం
కేశామ్రాణంశీఘ్రవాఙ్మః మధుఫలంశీఘ్రోయేనస్యం చ. ౨౭౩

వ్యా. తాంబూలముచే గలిగినసోమ్యును మిక్కిలి మధురమైనఫలంబును, చల్లని
నీళ్లచే నస్యముచేయుటయు, చన్నీళ్లత్రాగుటయు, రాజనపుబియ్యముచే జేయబడినసత్తు
పిండియు, మిరియాలను, పంచదారయు, చల్లనిగాలియు, చింతపండుపులుపును, పాలును,
అతిమధురంబును, తేనెయు, నెయ్యియు, టెంకాయనీళ్ళును, బిడ్డలపెండ్లుకలమూర్కొను
టయు, వాంతిజేయుటయు, ఇవియన్నియు నుపయోగింపదగును.

అనుపానావశ్యకత

మూ. స్థిరతాంగతమక్లిన్నమన్నమద్రవపానానః,
భవత్యాబాధజననమనుపానమతఃపిబేత్. ౨౭౪

వ్యా. నీళ్ళ మున్నగుద్రవపదార్థములను త్రాగకయే కేవలము అన్నాద్యాహార
పదార్థములమాత్రము తినినచో నట్టియాహారపదార్థములు కఠినములై ద్రవములేక
యుండును. (పండదలచినబియ్యము మున్నగువానియందు నీళ్ళుచేర్చక నిప్పుపై నుంచినచో
ద్రవసంబంధములేమింజేసి గట్టి చిట్టెముగట్టి చెడిపోవునుకదా! అరితిగనే ద్రవసంబం
ధములేక భుజించబడిన యాహారము జాతరాగ్నిసంబంధమునంజేసి కఠినమగునని భావము)
దానంజేసి లేనివానిబాధలు కడుపులోసంభవించును; కావున అనుపానమును ఆహారమును
భుజించునపుడు అవశ్యముగ జేయవలెను.

అనుపానములలో నుదకముశ్రేష్ఠము

మూ. ఉదకంత్యనుపానానాంసర్వేషాంశ్రేష్ఠముచ్యతే,
రసానామప్రతిగ్రాసాత్తప్తాద్ధోషేష్యనిన్దితమ్. ౨౭౫

వ్యా. పాలు పానకము మున్నగుద్రవరూపములైన యనుపానద్రవ్యములలో
కేవలము శుద్ధజలము మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఉదకమునందు ఏవిధమైనరసంబును లేదు
కావున అహారపదార్థములయందలి మధురరాదిరసములను జేరువదు. కావున వాతాది
దోషములుమూటియందును జలపానము నిష్పిద్ధముకాదు.

—అథ యవాదిభక్షణమునం దనుపానము భిక్షా—

మూ. అనుపానంహిమంవారి యవగోధూమయోర్హితమ్,
దధ్నిమద్యేవిషేక్షాద్రే; శోష్ణంపిష్టమయేషుతు. ౨౭౬
శాకముద్గాదివికృతామస్తతక్రాన్తుకాజ్జికమ్,
సురాకృశానాంపుష్ప్యర్థంస్థూలానాంతుమధూదకమ్. ౨౭౭
శోషేమాంసరసోమద్యంమాంసేన్స్వల్పేచపావకే,
వ్యాధ్యాపథ్యాధ్వభారస్త్రీలజ్ఘనాతపకర్తభిః. ౨౭౮
క్షీణే బాలేచవృద్ధేచపయఃపత్త్యంయథామృతమ్,

వ్యా. యవలు, గోధూమలు, పెరుగు, మద్యము, విషవస్తువులు, లేనె వీనిని భుజించినతోడనే చల్లగనుండునీళ్లను అనుపానముగ త్రాగుట మిక్కిలి హితము. పిండితో జేయబడినభక్ష్యుల భుజించినపుడు కొంచెము పెచ్చనైనజలమును త్రాగుట మంచిది. శాకములను, పెసలు మున్నగువానిచే చేయబడినపదార్థములను భుజించినపుడు పెరుగుమిదిమిగడను, పులిసినమజ్జిగను, కాంజికమును అనుపానముగ త్రాగుట హితము. శరీరము కృశించినవారు శరీరపుష్టికై సుర యనుమద్యమును త్రాగవలెను. శరీరము మిక్కిలి బలిసియున్నవారు కృశించుటకై లేసెను నీళ్లను కలిపి త్రాగవలెను. క్షయరోగ మున మాంసరసము అనుపానమునకు హితము. మాంసమును తినినయిప్పుడు మద్యమునను పానముగ జేయనగును. జఠరాగ్ని మందగించియున్నపుడును మద్యానుపానము హితము. మరియు వ్యాధులచేతను, క్రూరములగునొషధములసేవించుటచేతను, త్రోవనడచుటచేతను, బరువును మోయుటచేతను, స్త్రీసంభోగముచేతను, లంకణములచేతను, ఎడతాకుడు చేతను, అధికముగ పనులజేయుటచేతను ఇట్టి కారణములచే శరీరము కృశించినవారును, వృద్ధులును, బాలురును పాలు త్రాగవలెను. (పాలు అమృతమునుబోలె బలము శరీర వర్ధము ఓజస్సుకాంతి ఆయువు ఆరోగ్యము మున్నగువాని వృద్ధినిొందించుచు కావున వైజ్ఞానికారణములచే శరీరము కృశించినవారును వృద్ధులును బాలురును క్షీరమును విశేషముగ పానముజేయవలెనని భావము.)

—అథ మాంసమున కనుపానము —

మూ. మద్యం మద్యోచితానాం తు సర్వమాంసేషు పూజితమ్. ౨౭౯
అమద్యపానాముదకం ఫలాష్టుశ్చాపి శస్యతే,

వ్యా. మద్యపానమున కర్హులగువారు సకలమాంసముల భుజించునపుడును అను పానముగ మద్యము నుపయోగించుట యుచితము. మద్యపానమున కర్హులైనవారు ఉదక మునైనను పులుపుగలపండ్లరసమునైనను మాంసమున కనుపానముగ నుపయోగించనగును.

— అనుక్తానుపానసంగ్రహము —

మూ. విపరీతం యదన్నస్య గుణైస్సాన్యదవిరోధి చ. ౨౮౦

అనుపానం సమాసేన సర్వథా తత్ప్రశస్యతే,

వ్యా. అన్నము వడియములు మున్నగు నాహారపదార్థములకు విపరీతగుణములు గల్గినదియు సంస్కాదివిరోధములేనిదియు నగుననుపానము మిక్కిలి ప్రశస్తము. ఇది యనుపానసంగ్రహము.

(విపరీతగుణముగలదియనః—స్నిగ్ధముగ నుండుదానికి రూక్షమైన యనుపానంబును, రూక్షముగ నుండుదానికి స్నిగ్ధమైన యనుపానంబును, ఉష్ణముగ నుండుదానికి శీతంబైన యనుపానంబును, శీతంబుగ నుండుదానికి నుష్ణంబైనయనుపానంబును, మధురమైనదానికి ఆమ్లంబైనయనుపానంబును, ఆమ్లమైనదానికి మధురంబును విపరీతములు. ఇతైరంగుననే తక్కినగుణములకును విపరీతముల గల్పించునది.)

మరియు ననుపానగుణములను వాగ్భటాచార్యు లిట్లు బువ్వదేశించిరి:—“అనుపానం కరోత్యుర్జ్ఞాం తృప్తిం వ్యాప్తిం దృఢాజ్ఞతామ్, అన్నసంఘాతకైఫిల్య విక్షిప్తిజరణానిచ” అనుపానము శరీరమున బలము గల్గించును. తృప్తిని బుట్టించును. ఆహారపదార్థమును శరీరమున వ్యాపింపజేయును. ఆవయవములను దృఢపరుచును. ఆహారపదార్థములు ముద్దగ నున్నచో శిథిలముగను మృదువుగనుజేసి జీర్ణింపజేయును. అని భావము.

— అథ భోజనానంతరనియమము —

మూ. తతోపనీయ పాణిస్థ మన్నమన్నేన భూహతిః. ౨౮౧

తథా దస్తాంతరగతం శోధనేన శనైశ్శనైః,

గన్ధస్నేహావసోదాంతమాధాతస్సిక్తలోచనః. ౨౮౨

అజ్ఞుశ్యగ్రాశ్చలై ర్మూత్యా భూమే ర్ఘ్నక్షేరితం కఫమ్,

విధాయ ముఖవైశద్యం తామూర్బలైర్గన్ధపస్త్యభిః. ౨౮౩

ఋజుర్భూత్యాతథానీత యావదన్నం ప్రతిష్ఠితమ్,

వ్యా. వైశేష్ట్యసవిధముగ నియమముతోగూడి భుజించినపిదప చేతనంటికొనియుండు మెతుకులను విడలించి, పండ్లనందుల నిరికికొనియుండులేపములను దంతశోధనార్థమైన నన్ననిపుల్ల మున్నగువానిచే మెలమెల్లగ వెలికిందీసి శోధించి, నోట వాననయు బిడ్డును పదలనందాక సీళ్లతో తుభ్రముగ కడిగికొని, కన్నులను కడిగి వేళ్లకొనలచే భోజనకాలమున వెడలి కుత్తుక నిరికికొనియున్న కఫమును బయట వెడలించి యుమిసి భూమిపైబడిన కఫమును మట్టిచే గప్పి, తాంబూలము పచ్చకప్పురము మున్నగుగంధద్రవ్యములచేత

మ. యనినఁ జదత్తము ల్ని ని యుగం దింపఁగఁ గలము శోశమున నుక్తియుగ నిముడునొడవక పంకరలేక చక్కగ ఈ రొన్నియుండవలెను.

— శ య న క్ర మ ము ॥ —

మూ. తత శ్శతపదా గత్వా వామపార్శ్వే సుని శేఖ్. ౨౮౪

తేన ద్వాత్రింశః మాత్రాం నక్షత్రే పక్షావింశతిమ్,
శయిత ద్వాదశోక్తా న స్త్వర్గం వోత్తరభోజనః. ౨౮౫

వ్యా. అహరము శోశమున సుస్థముగ నిమిడినపిదప నూరడుగులు మెల్లమెల్లగ నడచి పిదప నెడమప్రక్క పరుండవలెను. మరియు ముప్పదియక్షరముల నుచ్చరించునంత కాలము ఎడమప్రక్కను, ఇరువదియైదు అక్షరముల నుచ్చరించునంతకాలము కుడి ప్రక్కను, మండ్రెండు లేక పదునారుఅక్షరముల నుచ్చరించునంతకాలము వెలికలను క్రమముగ పరుండవలెను. (వైశిష్టినరీతి పరుండిన శోశమున చక్కగ నిమిడియుండు నని భావము.)

— రాత్రి భోజననియమము ॥ —

మూ. శర్కరామాక్షికఘృతక్షీరైస్సాన్యన్ని శి భోజనమ్,
విదాహాన్యన్న పానాని దివా భుజ్జ్యే హి మానవః. ౨౮౬

తద్విదాహప్రశాన్తస్త్వర్గం రాత్రే క్షీరం ప్రశస్యతే,
తామ్బూలం నైవ సేవేత క్షీరం భుక్త్యైవ మానవః. ౨౮౭

వ్యా. మానవుడు రాత్రులయందు చక్కెర, లేనె, నెయ్యి, పాలు, ఈనాల్గిం టికో గూర్చి భుజింపగును. పగటియందు విదాహకరము (మంటలుట్రించునవి) లగునన్న పానాదులనేవించిన దానగల్గు తపనకాన్తింతుటకై రాత్రులయందు పాలు ద్రాగుట చాల ప్రశస్తము. మరియు పాలను ద్రాగినపిదప తాంబూలమును నేవించదగదు.

— స్త్రీ సంభోగనియమములు ॥ —

మూ. గ్రామ్యధర్మే త్యజేన్నారీం అనుతానాం రజస్వలామ్,
అప్రియామప్రియాచారం దుష్టసంకీర్ణ మేహనామ్. ౨౮౮

అతిస్థూలాం కృశాం సూతాం గర్భిణీమన్యయోషితమ్,
వర్ణి నీమన్యయోనిం చ; గురుదేవన్యపాలయాన్. ౨౮౯

వైత్యశ్శానాయతనచత్యరామ్బు చతుష్పథమ్,
పర్వాన్యనన్దం దివసం శిరోహృదయతాడనమ్. ౨౯౦

అత్యాశితోఽధృతిః తుద్వాక్ దుస్థితాఙ్గః విపాసితః,
బాలోవృద్ధోఽన్యవేగాః త్యజేద్దోగీ శ సజ్జనుమ్. ౨౯౧

వ్యా. మనుజుడు వెలికిలబరుండుస్త్రీతోను, రజస్వలతోను సంభోగముచేయరాదు. మరియు నిష్ఠముకానిదియు, ఇష్టముకానిదురాచారములకల్గినదియు, గుహ్యరోగములు కలవారితో సంభోగముచేయునదియు, అనేకులతో సంభోగముచేయునదియు, మిక్కిలి ఘోరమైనదియు, మిక్కిలి కృశించినశరీరముకల్గినదియు, ప్రసవించినబాలింతరాలును, గర్భవతియు, ఇతరునిభార్యయు, బ్రహ్మచర్యమును బూనినదియు, తనకన్న నితరజాతి యందు బుట్టినదియు నగుస్త్రీ సంభోగమునకు అర్హురాలు కాదు; కావున అట్టిస్త్రీలను సంభోగకృత్యమున విడువందగును. మరియు గురువులయింద్లను, దేవాలయములయందును రచ్చపట్టులయందును, దుద్రభూములయందును, హోమాగ్ను లందుప్రదేశములయందును, అంగణములయందును, నీళ్లయందును, నాల్గవీధులు గలయు.ప్రదేశమునను సంభోగము జేయంజనదు కావున అట్టిప్రదేశములు సంభోగమువిషయమై విడువందగును. మరియు పున్ను మొదలగుపర్వదినములయందును పగటియందును సంభోగము చేయరాదు. సంభోగకాలమున శిరస్సనుందును హృదయముపైనియు తాడనము చేయంజనదు. మరియు నధికముగ భుజించినవాడును, ధైర్యములేనివాడును, ఆకలిగొన్నవాడును, దప్పి గొన్నవాడును, బాలుండును, వృద్ధుడును, మలమూత్రాదివేగముల నొందియున్నవాడును, రోగపీడితుడును నగు మనుజుడు సంభోగము చేయరాదు. మరియు కరచరణాద్యవయవముల వృత్త్యస్తముగ నుంచుకొని సంభోగము సేయరాదు.

—● బుతుభేదముచేసంభోగనియమము ●—

మూ. సేవేత కామతః కామం పుష్టో వాజీకృతాం హిమే,

త్ర్యహోద్వసస్తశదదోః పతౌద్వృష్టినిదాఘయోః. ౨౯౨

వ్యా. మంచుకాలమైన హేమంతశిశిరబుతువులయందు వాజీకరణౌషధాదులచే తాను పుష్టికొంది వాజీకరణౌషధాదులచే పుష్టికొందినస్త్రీతో కామనుభుమును తనకిచ్చ వచ్చినట్లు లనుభవింపనగును. వసంతశరదృతువులయందు (మధ్యమ బలముగ నుండుట జేసి) మూడేసిదినముల కొకతూరి సంభోగముచేయదగును. వర్షగ్రీష్మబుతువులయందు (బలము చాల తక్కువగ నుండును కావున) పదునైదుదినముల కొకనాడు సంభోగము జేయనగును.

—● నియములేనిసంభోగమున గల్గవలసి ౨—

మూ. శ్రమక్లమౌరుదార్పల్యం పుంస్తేష్వన్రియబలతయః,
పహిత—13

అపర్వ (కాల) మరణం చస్యాత్ అన్యథా గచ్ఛతస్త్రియమ్.

వ్యా. వైశిష్టిననియమము ననుసరింపక తనకిచ్చవచ్చినట్లు స్త్రీలు డగునెడ శ్రమము, బడలికయు, డోరువులబలహీనము కలుగును. పుస్త్యము నశించుచు చతురాదీన్ద్రీయబలము శరీరబలము క్షీణించును. ఇంతియగాక తుద కకాలమరణంబు సంభవించును.

— సంభోగనియమమున గల్గుగుణములు —

మూ. స్త్రుతిమేధాయురారోగ్యపుష్టిన్ద్రీయయశోబలైః,

అధికామన్దజరసో భవన్తి స్త్రీషు సంయతాః.

౨౯౪

వ్యా. స్త్రీలవిషయమై వైశిష్టిననియమము ననుసరించి నటించువారు జ్ఞాపక శక్తియు, బుద్ధియు, ఆయువును, ఆరోగ్యమును, శరీరపుష్టియు, ఇంద్రియబలమును యశమును, మిక్కిలి యధికములై శుక్రపాటవము కల్గియుండుదురు. ముసలితనము అధికముగాక స్వల్పముగ నుండును.

— సంభోగమునపయకి పానము —

మూ. పయః పీత్యా స్త్రియం గచ్ఛేత్ స్త్రియం గత్వా పయః పిబేత్,

సద్యో బలకరం క్షీరం సద్యో బలహరాస్త్రిన్ద్రయః.

౨౯౫

వ్యా. క్షీరము నేవించునప్పుడే బలమును కల్గించును. స్త్రీలును సంభోగసమయముననే (కాలవిశంబు లేక) బలమును హరించెదరు. కావున తొలుత పాలుద్రాగి పిమ్మట స్త్రీలతో రమించవలెను. సంభోగానంతరము మరల నప్పుడే పాలుద్రాగవలెను. (పాలు ఊణమాత్రముననే బలమును గల్గించునది కావున స్త్రీసంభోగమునగల్గిన బలహీనత నప్పుడే హరించుచుకావున ముందును వెనుకను సంభోగసమయమున పాలు ద్రాగవలె ననిభావము)

— నిద్రావ్యక్త్యయమున గల్గుదోషము —

మూ. అకాలేతి ప్రసక్తాచ్చ న చ నిద్రా నిషేవితా,

సుఖాయుషీ పరా కుర్యాత్ కాళరాత్రినివాపరా.

౨౯౬

వ్యా. అకాలమున నిద్రపోయినను, అధికముగ నిదురించినను, నిదురనుమానినను, ఆయ్యది కాళరాత్రినిబోలె సుఖమును ఆయువును నశింపజేయును.

— నిద్రాస్వయాపము —

మూ. సర్గాదిమూలప్రభవా తమోమూలా తమోమయీ,

భావశ్చాత్తమసో రాత్రా నిద్రా ప్రాయేణ జాయతే.

౨౯౭

వ్యా. నిద్ర యనునది నృప్తికి ముందువుట్టినది. దీనికి తమస్సే కారణము. తమో గుణస్వరూపమైనది. అట్టితమోగుణరూపమైననిద్ర రాత్రులయందు తమస్సు వ్యాపించి యుండుటవలన తదుచుగ సంభవించును.

— నిద్రాకాలము —

మూ. యథాకాలమతో నిద్రా రాత్రే సేవేత సాత్త్వతః,
అసాత్త్వజ్ఞాగరాదగ్ధం ప్రాతస్స్వప్నాదభుక్తవాక్. ౨౯౮
నిర్ణీతాది నచర్యేభ్యమృతుచర్యాభ వత్కృతే,

వ్యా. కాబట్టి నియతకాలము నతిక్రమించక సాత్త్వము (అలవాటు) ననుసరించి రాత్రియందు నిద్రించవలెను. రాత్రులయందు జాగరము అసాత్త్వము (అలవాటులేనిది) కావున నొకవేళ రాత్రులయందు అలవాటును దప్పినిదురపేల్కొంచినచో తాను నిదురమాని యున్నకాలములో నర్థకాలము ఖగటిపూట ఉదయకాలమున భోజనమునకు ముందు నిదురింపవలెను. ఇత్రైతింగున దినచర్య నవిశేషముగ నిరూపింపబడియె. పిమ్మట ఋతుచర్యనియమము చెప్పబడును.

— ఋతుచర్య, అందుగ్రీష్మఋతుచర్య —

మూ. గ్రీష్మే జాగ్రలకాలిముద్గకదళీ ద్రాక్షారసాలాసవ,
స్వచ్ఛం పాణ్డురబర్హి కాని మహిషీక్షీరం సితాన క్తవః,
పాథఃపాటలవాసితం సుశిశిరం కర్పూరవన్తల్లికా,
మాలాచందనచన్ద్రీకాహిమగృహే నిద్రా చ మధ్యస్థినే. ౨౯౯

వ్యా. గ్రీష్మఋతువునందు జాంగలజంతుమాంసంబును, కాలిధాన్యముచే సిద్ధమైన యన్నంబును, పెసలపప్పు, ఆరటిపండ్లు, ద్రాక్షపండు, రసాల, ఆసవము, స్వచ్ఛమై తెల్ల నైనవస్త్రములు, ఎనుముపాలు, పంచదార, సత్తుపిండి, పాదిరిపువ్వులచే ఖరమళించుచు చల్లనై పచ్చకర్పూరముతోగూడిన పానీయము, మల్లెపువ్వులమాలికలు, చందనము, వెన్నెల మున్నగువానిచే చల్లనైనగృహమున మధ్యాహ్నకాలమున నిదురించుట, ఇవి యన్నియు మిక్కిలి హితము.

— వర్షర్తుచర్య —

మూ. శుద్ధేరాస్థాపనం స్యాదసుఖునసమయే జాగ్రలం మధ్యస్థిప్తం,
జీర్ణం ధాన్యం చ యూషం దధిరసముచితం స్వర్జికాఞ్జుకాలమ్,
పానీయం దివ్యకాపం కర్వణితమపి భ జేద్ధర్మినే తు ప్రభూతే,
వ్యక్తాఘ్నస్తేహమన్నం సుఖటపటు చ లఘు తౌద్రవన్ద్యివంచ.

వ్యా. వర్ష ఋతువునందు విరేచనాదులచే శోధనముచేసినపిదప అస్థాచనవస్తి కర్మ చేయుట, జాంగలజంతువులమాంసము, లేనె, అరిష్టము, ప్రాతవియగుధాన్యములు, యూషము, సోవర్పలవణమును పంచశోలములను చూర్ణముచేసి కలపబడిన పెరుగుమీది లేట, దివ్యజలము (అకాశోదకము), కొవ(బావి)జలము, ఇవియన్నియు హితకరములు. మరియు మిక్కిలి సూర్యరశ్మి లేక గాఢముగ మబ్బుగ్రమ్మియున్నపుడు కాచిన వేడినీళ్లను నేవించుట, అష్టరసంబును స్నేహంబును కలిపినయన్నంబును, స్పష్టముగ నుప్పుకల్గి తేలి కయై లేనెతోగూడి ద్రవములేనివదార్థంబులను హితములు.

శరదృతుచర్య

మూ. తిక్తం నామ ఘృతం విరేచనమసృజ్తోక్షశృగత్సజ్జమే,
సక్షీరం ఘృతశర్కరాఢ్యమశనం ముద్గః పటోలం మధు.
థాత్రీజాజ్జలరాగపాడబరసాః హంసోదకం చందనమ్,
కర్పూరః కుసుమాని చద్ధ్రకిరణాస్సాధాని గీతాని చ. 300

వ్యా. శరదృతువునందు తిక్తకఘృతమును పానముచేయుటయు, విరేచనంబును రక్తమోక్షముచేసికొనుటయు ముచిది. మరియు నేతిని చక్కెరను పాలను కూర్చినయన్నమును భుజించవలెను. పెసలవప్పు, పొట్లకాయలు, లేనె, ఉసిరికకాయలు, జాంగలమాంసము, రాగములు, పాడబరములు, మాంసరసములు, హంసోదకము, ఇవియన్నియు హితములు. మరియు చందనమును పచ్చకర్పూరమును కలిపి పూసికొనుట మంచిది. పుష్పమాలి కలధరించుటయు, చంద్రకిరణములనేవించుటయు, ఉన్నతములగు మేడలపైనుండుటయు, గానమును వినుటయు చాల ప్రశస్తము.

హంసోదకలక్షణమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి. “తప్తం తప్తాంశుకిరణైః శీతం శీతాంశురశ్శీలిః, సమస్తాదీప్యహోరాత్రం అగస్త్యేదయనిర్విషమ్, శుచిహంసోదకం నామ నిర్మలం మలజిజ్జులమ్, నాభివృద్ధినవారూక్షం పానాదివ్యమృతోపమమ్” ఐతది యందు సూర్యకిరణములచే వెచ్చనై రాత్రులయందు చంద్రకిరణములచే చల్లనై అగస్త్యేదయమునంజేసి విమరిహితమై పరిశుద్ధమైనజలము హంసోదక మని చెప్పబడును. ఇయ్యదిసర్వస్థలయందును తటాకాదులయందును నిర్మలమై పరిశుద్ధముగ నుండును. ఇట్టి హంసోదకము కఫమును వాతమును ప్రకోపింపజేయనమస్థితి నుంచును. కావున పానాదులకు ఇయ్యది యమృతమునబోలె నారోగ్యదాయకముగ నుండును. ఇట్టి హంసోదకము శరదృతువునందు పానాదులకు ముఖ్యముగ నుపయోగించుదగును. వైజిష్యసయదకము హంసలబోలి తెల్లగనుండి హంసలకుగూడ పానార్హమైనది కావున హంసోదక మని ప్రాచీనర్షిపుంగవులు వ్యవహరించిరి.

— హేమంత శిశిరముతువులచర్య —

మూ. హేమంతే శిశిరే చ వాతశమనైః తైస్తైశ్శిరోవస్తయః,
 నేకాభ్యజ్ఞనమర్దనాదివిధినా స్నానం లఘూష్ణామృతమ్.
 చర్మాకుఙ్కుమదర్శయోః, అగరుణా ధూపః ఫలం మేదురం,
 గోధూమేక్షుగృధానసాయునతయః క్షీరం ఘృతాశోష్ణణౌ.

వ్యా. హేమంత శిశిరముతువులయందు వాతహరములగు బలాదితైలములచేత శిరోవస్తులు చేయవలెను. మరియు నావాతహరతైలములచే శరీరమునకు లేపనముచేసి మర్దనముచేసికొని విధ్యుక్తప్రకారము స్నానముచేసి పలుచనై వేడిగనుండువస్త్రముల గట్టికొనవలయును. కుంకుమపువ్వున కస్తూరిని కలిపి శరీరమును బూసికొని, అగరుచే పొగ వేసికొనవలయును. మిక్కిలి మృదువుగనుండుమడ్లను, గోధూమలు, చెరకు, బెల్లము, వీనిని అహారమునకై యుపయోగింపవగును. నూతనముగ యావనవతులగుస్త్రీలతో సంభోగించ నలెను. వేడిగనుండుపాలును నేతిని పానమునకై యుపయోగింపవగును.

— వసంతముతుచర్య —

మూ. తీక్ష్ణచ్ఛద్దననావనాదివిజితై తక్లేష్వప్రకరోపస్తతః,
 స్నాతశ్చస్తనకుఙ్కుమాగరుకృతాలేపః పురాణం యవమ్,
 గోధూమం మధుజాఙ్గలాని చ భజేన్నాద్ధీర్వకమథ్వాసవాక్,
 మథ్యాహ్నం గమయేద్ద్యస్తస్తమయే గోష్ఠీభిరుద్యానతః. 303

వ్యా. (శిశిరకాలమున మధురస్నిగ్ధాద్యాహరములచేతను కాలస్వభావముచేతను మిక్కిటముగ సంచితమై ఘనీభవించినకఫము వసంతర్తువునందు తీక్ష్ణములగు సూర్యకిరణముల వేడిచే కరగి నీరువలె నగును. అయ్యది స్రవించుటచే జాతరాన్నిచెడి యనేకరోగములను కల్గించును. కావున అట్టికఫమును త్వరగ హరింపజేయుట వసంతముతువున మొదటికృత్యము. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“కఫభిరోపి శిశిరే వసంతైర్చర్మాంశుతాపితతి, హత్యాన్నిం కురుతేరోగాక్ అతస్తం త్వరయా జయేత్.”)

తైజ్ఞినిరీతిగ ప్రకరోచినకఫమును మిక్కిలి తీక్ష్ణముగనుషధాదులచే మునము నావనము మున్నగువిధులచే శమింపజేసి పిదప విధ్యుక్తప్రకారము స్నానముచేసి, చందనమును కుంకుమమును అగరునుగూర్చి శరీరముపై బూసికొనవలెను. ప్రాతయవలను గోధూమములను లేనెయు జాంగలజుతువులమాంసంబులను మాద్దీర్వకానవంబును మథ్యాసవంబును ఇవియన్నియు పాశుభోజనముల కుపయోగింపవలెను. మథ్యాహ్నకాలమున నుద్యానవనమునజేరి మనసు కుల్లాసమును బుట్టించు సంగీతాదిగోష్ఠిచే కాలము గడపవలెను.

— ౧౭ షడ్వతువులలో మధురాదిరససేవనక్రమము —

మూ. శీతే వర్షాసు చాద్యాం స్త్రీ వసన్తేఽన్త్యాకా రసా భజేత్,
స్వాదుం నిదాఘే శరది స్వాదుతి క్తకహాయికాన్. 3౦౪

వ్యా. హేమంతశిశిరవర్ష ఋతువులయందు మొదటివియగు మధురాష్టలవణరసం బులు మూడును, వసంతఋతువునందు తక్కినతిక్తకటుకహయరసంబులు మూడును, గ్రీష్మ ఋతువునందు మధురరసంబును, శరదృతువునందు మధురతిక్తకహయరసంబులు మూడును సేవింపదగును.

— ౧౮ షడ్వతువులలో నన్నపానసేవననియమము —

మూ. స్నిగ్ధోష్ణం శీతవర్షాసు నిదాఘే స్నిగ్ధశీతలమ్,
వసన్తకాలే రూక్షోష్ణం రూక్షం శీతం ఘనాత్యయే. 3౦౫

వ్యా. శీతకాలమైన హేమంతశిశిరఋతువులయందును, వర్ష ఋతువునందును స్నిగ్ధంబును ఉష్ణంబు నైనయన్నపానాదుల సేవింపవలెను. గ్రీష్మఋతువున స్నిగ్ధంబును శీతంబును నన్నపానాదుల నుపయోగింపనగును. వసంతఋతువున రూక్షంబును ఉష్ణంబు నైన యన్నపానాదుల సేవింపనగును. శరదృతువునందు రూక్షంబును శీతంబును నగు నన్న పానాదుల సేవింపవలెను.

— ౧౯ సద్యోబలహరములు —

మూ. శుష్కమత్స్యః స్త్రియో వృద్ధాబాలార్కస్తరుణం దధి,
రాత్రౌ శాకం రతిప్రాక్షిః సద్యో బలహరాణి షట్. 3౦౬

వ్యా. ఎండినమత్స్యములు, పృథ్వులగుస్త్రీలు, ఉదయమున లేకయెండ ( ) తోడి పేరకయుండుపెరుగు, రాత్రులయందు శాకము, స్త్రీసంభోగము, ఇవి యారును సేవించినవెంటనే బలమును హరించును.

— ౨౦ సద్యోబలకరములు —

మూ. ఆర్ద్రమత్స్యః ఘృతం క్షీరం వ్యాయామస్తరుణీస్త్రియః,
బాణ్ణలాని చ మాంసాని సద్యోబలకరాణి షట్. 3౦౭

వ్యా. పచ్చిచేపలు, నెయ్యి, పాలు, దేహబిశ్రమము, యావనవతులగు స్త్రీలు, బాంగలమాంసములు ఈయారును సేవించినవెంటనే బలమును గల్గించును.

— ౨౧ విషమునందు శ్రద్ధయావశ్యకము —

మూ. ఆయుర్భృతే గుడే రోగో మృత్యుర్గీనో విషాహిషు,
ఆరోగ్యం కటుతిక్తేషు బలం మాంసే వయస్యపి. 3౦౮

వ్యా. నేతియందు ఆయువును, బెల్లమునందు రోగంబులును, విషముతోగూడిన సర్పములయందు మృత్యువును, కటుతి క్షరసములుకలపదార్థములయందు ఆరోగ్యంబును, మాంసమునందును వయస్సునందు బలంబును లీనముగ దాగియుండును. కావున వైద్యేషిన్ విషయమును గమనించి సదుపదగునని భావము.

—౧౧ స్వస్థరక్షణములు ౧౧—

మూ. అశితేనామృతా సాన్నం పయఃపానం వయస్త్రియః,

స్వస్థానాం పథ్యమాత్మాతం స్నిగ్ధముష్ణం చ భోజనమ్. ౩౦౯

వ్యా. కొంచెము పెచ్చనైయున్ననీళ్లచే సాన్నంబును, పాలుద్రాగుట, మంచివయసున నుండుస్త్రీలతో గ్రీడించుట, స్నిగ్ధమై కొంచెము వేడిగనున్న నన్నాదులభుజించుట ఇవియన్నియు రోగాదులు లేక స్వస్థతనుండు వారికి పథ్యకరములు.

—౧౨ ఆరోగ్యకారణములు ౧౨—

మూ. కాలోఽనుకూలో విషయావనోజ్ఞః

ధర్మ్యాః క్రియాః కర్తవ్యసుఖానుబంధి,

సత్వం విధేయం విశదా చ బుద్ధిః

భవన్తి ధీరస్య సదా సుఖాయః.

3౧౦

అర్థేష్వలభ్యేష్వకృతప్రయత్నం

కృతాదరం నిత్యముపాయవత్సు,

జితేంద్రియం నానుపతన్తి రోగాః

తత్కాలయుక్తం యది నాస్తి దైవమ్.

3౧౧

వ్యా. అనుకూలమైనకాలము, మనోహరములగువిషయములు, ధర్మమును దష్టని క్రియలు, సుఖమును గల్గించదగినవ్యాపారము, సత్వగుణము, నిర్మలమైనబుద్ధి, ఇవి యన్నియు బుద్ధిబంతునకు ఎల్లప్పుడును సుఖమును గల్గించును. మరియు తనకు లభించని పస్తులవిషయమై ప్రయత్నముచేయనివాడును, ప్రయోజనకరములై యుపాయముచే సాధించదగినవిషయములయందు ఎల్లప్పుడు మిక్కిలి యాసక్తికలవాడును, ఇంద్రియములను తనవశమున నుంచుకొనినవాడును నగుపురుషునకు దైవము ప్రతికూలముగాక యనుకూలముగ నుండునెడ వానిని రోగములు బాధించనేరవు. (దైవయత్నము ప్రతికూలముగ నున్నచో సెన్నిగుణసంపత్తులున్నను కొనసాగవని భావము)

మూ. శ్రుతచరితసమృద్ధే కర్తృదక్షేదయాశౌ
 భిషజి నిరనుబంధం దేహరక్షాం నివేశ్య
 భవతి విపులతేజః స్వాస్థ్యకీర్తి ప్రభావః
 స్వకుశలఫలభోగీ భూమిపాలశ్చిరాయుః.

౩౧౨

వ్యా. కాస్త్రజ్ఞానమునందు అనుభవమునందును పరిపూర్ణుడై యారితేరి, ఉచిత
 చికిత్సాదివిధానక్రియలయందు సమర్థుడై దయాపరుడైనవైద్యునియందు తనశరీరమును
 కాపాడునట్టిభారమును సంజేహపడక నిలిపి నిశ్చింతగానుండురాజును, ఆరోగ్యమును
 గోరుసామాన్యులనుగూడ అధికమైనతేజస్సును, ఆరోగ్యమును, కీర్తిని, ప్రభావమును,
 దీర్ఘాయువును, విశేషముగ భోగానుభవమును నిరంతరముగ బొందజాలగలరు.

ఇతి పరహితసంహితాయాం తృతీయాఽధికారః.

పరహిత సంహిత

ఆథాతురవృత్తాధికారః, చతుర్థాధికారః

—❧—
❧ రోగపరిక్షావశ్యకత చ ❧

మూ. రోగమాదా పరిక్షేత తదనన్తరమాషధమ్,

ఆరమ్భే త్వన్యథా స్వాస్థ్యవిద్యాహాన్యయశో భవేత్.

౧

వ్యా. చికిత్సచేయ నుద్యమించినకాస్త్రీయవైద్యుడు తొలుత రోగమును సవిమర్శముగ బరీక్షించి యియ్యది నిర్ణయించి పిమ్మటనౌషధమును తదనుగుణముగ నిర్ణయించి చికిత్సచేయ నారంభించవలెను. రోగపరిక్షానములేకయే చికిత్సచేయ నారంభించినచో దనచేయుచికిత్స సఫలముగాకపోవును. దానంజేసి తనకుగల్గబోవులాభమునకును విద్యకును హానియు, అపకీర్తియు తప్పక సంభవించును. (కావున తొలుత రోగమును కాస్త్రపరిక్షానముచేతను యుక్తిచేతను చక్కగ గమనించి తత్తదనుగుణముగ చికిత్సచేయ నారంభించుట సమంజసమని భావము).

—❧ త్రివిధరోగములు ❧

మూ. దృష్టాపచారజఃకశ్చిత్ కశ్చిత్పూర్వాపచారజః,

తత్సజ్జరాధ్వనత్యన్యః వ్యాధిరేవం త్రిధా స్మృతాః.

౨

వ్యా. రోగములలో గొన్నిదృష్టాపచారజములు. (లోకమున ప్రత్యక్షములుగ గనబడుమిథ్యాహరిహారాదులచే సంభవించునవి). మరికొన్నివ్యాధులు పూర్వాపచారజములు. (పూర్వజన్మమున దనచే జేయబడినపాపకృత్యములచే సంభవించినవి). మరికొన్నివైశేషిక (దృష్టాపచార-పూర్వాపచార) కారణముల రెంటినంసర్గమున కల్గినవి. ఇట్టికారణభేదములచే దృష్టాపచారజములు, పూర్వాపచారజములు, ఉభయసంకరజములు నని వ్యాధులు సంగ్రహముగ మూడు తెలింగులు.

—❧ త్రివిధములకు సర్వరోగముఖ్యకారణత్వము. ❧

మూ. దృష్టాపచారాత్పాపాద్వా ద్వయాద్వా వికృతిం గతాః,

దోషా ఏవ హి సర్వేషాం రోగాణామేకకారణమ్.

౩

వ్యా. దృష్టాపచారములగు నపకృత్యాహరిహారాదులచేనైనను, పూర్వజన్మమున జేసిన పాపకృత్యములచేనైనను, ఈరెండుకారణముల సంసర్గముచేనైనను వాతపితృకఫము

లను దోషములు మూడును ప్రకటితములై నానావిధరోగములకును ముఖ్యకారణమగును. (దోషవై పరీత్యములేక రోగములు జనించవు; కావున కారణాంతరములచే ప్రకోపించి వై పరీత్యమునొందిన త్రిదోషములే రోగముల కన్నింటికిని ముఖ్యకారణము లగు నని భావము).

❖ త్రివిధరోగశమనోపాయములు ❖

మూ. అపత్థ్యానుగుణారమ్భః పత్థ్యా యోగదపత్థ్యజః,
అపత్థ్యేన వినా కర్త తత్ క్షయాదుభయోద్భవః. ౪
అపత్థ్యేఽల్పేషహారమ్భః ప్రశామ్యేదుభయేన చ,

వ్యా. మనుజులు ఏవిధములగు నపత్థ్యములజేయుదురో దాని కనుగుణముగ జ్వరాదిరోగములు కలుగును; కావున నారోగములు (దృష్టాపచారములు) పత్థ్యసేవనముచే కాంతినొందును. అపత్థ్యసేవనములేకయే కేవలము పూర్వజన్మ కృతపాపకర్మ ఫలనబుట్టిన (పూర్వాపచారజ)రోగములు అట్టి కర్మశేషము నివర్తింప కాంతినొందును. కొంచెముగ నపత్థ్యములసేవించుటచేతను జన్మాంతరకృతకర్మబాహుళ్యముచేతను ప్రబలముగ పుట్టిన (దృష్టాపచార-పాపకర్మసంసర్లజ) రోగములు పత్థ్యసేవనముచేతను పాపకర్మనశించుటచే తను (ఈరెంటిచేత) శమించును.

ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులు “విషక్షశీలనాత్పూర్వాః, కర్మజః కర్మసంక్షయాత్, గచ్ఛత్యుభయజప్తాః దోషకర్తృక్షయాత్ క్షయమ్” అనుష్టోకముచే విస్పష్టముగ జెప్పిరి.

❖ దోషముల చయ-ప్రకోప-ప్రశమలక్షణములు ❖

మూ. వృద్ధిః క్షయో వా వికృతిః సమానపరిశీలనాత్. ౫

చయో వృద్ధిస్త్వథామేయ ప్రద్యోషో వృద్ధిహేతుః,
విపరీతగుణేచ్ఛా చ; కోపస్తూన్యార్థగామితా. ౬

అజ్ఞానాం దర్శనాన్వేషాం అస్వాస్థ్యం రోగసమ్భవః,
క్షయస్వరూపస్తిదినమసమాననిషేవణాత్. ౭

క్షయహేతుః విద్యోషో రుచిర్వస్తుగుణేషు చ,
స్వస్థానస్థస్య సమతా వకారాసమ్భవశ్శమః. ౮

వ్యా. దోషములు స్వప్రమాణమునకంటె నధికముగ వృద్ధిపందినను, లేక స్వప్రమాణమునంటె క్షీణించినను అయ్యది దోషములవికృతి యనబడును. ఇట్టివికృతి దోషములను సమస్థితికి దెచ్చునాహారవిహారాదులచే కాంతినొందును. వాతాదిదోషములు తమ

స్థానమునందే వృద్ధినందిన నయ్యది చయ మనబడును. అట్టిదోషములు చయావస్థనొంది నపుడు నాయాదోషముల వృద్ధినొందించుగుణములయందు ద్వేషంబును, వానిక్షయమునకు హేతువులయందు అభిలాషయు జనించును.

(వాతము చయమునొందినపుడు వాతవృద్ధికి హేతువులగురూక్షాదిగుణములు గల వస్తువులయందు ద్వేషంబును, వాతక్షయమునకు కారణములైన స్నిగ్ధాదిగుణములు గలవస్తువులయందు దభిలాషయు బొడమును. అట్టిలక్షణములకుబట్టి వాతము చయావస్థ స్వస్థానమునందేవృద్ధి! నొందినదని యెఱుంగదగును. ఇతైఱుంగుననే పితృకఫములకును వృద్ధిహేతువులను క్షయకారణములను గమనించి చయావస్థను నిర్ణయించునది.)

మరియు వాతాదిదోషములు వానివానికి నిర్ణయించబడిన నెలవులవిడిచి మార్గాంతరములనుండి స్థానాంతరమునకుబోయి సంచరించిన నయ్యది ప్రకోప మనబడును. అట్టియెడ వాతాదిదోషముల ప్రకోపమునకు వేరువేరుగ జెప్పబడినలక్షణములు గానబడును. అట్టి ప్రకోపముచే శరీరము స్పృశతకష్టి రోగములు కల్గును.

మరియు మూడుదినములు వాతాదిదోషములకువిషమములగుగుణములు కలవస్తువుల నేవించిన నాయాదోషములు క్షీణించును. అట్టిక్షయమునందు క్షయమునకు హేతువులైన గుణములు గలవస్తువులయందు ద్వేషముకల్గి రుచింపకుండును. ఈలక్షణమునుబట్టియే దోషము క్షీణావస్థ నన్న దని యెఱుంగునది.

మరియు దోషములు స్వస్థానమున వృద్ధిక్షయములలేక నమస్థితినుండినచో నప్పుడు వికృతించెందకయుండును. అదియే దోషసామ్యవస్థ, అప్పుడు దోషములు శమనముననున్నవని యెఱుంగునది.

❦ త్రిదోషములకు కాలకృతచయాద్యవస్థలు ❦

మూ. చయప్రకోపప్రశమాః వాయోః గ్రీష్మాదిషు త్రిషు,

వర్షాదిషు తుపి త్రస్య శ్లేష్మణశ్శిశిరాదిషు.

ఇతి కాలస్వభావోఽయం.....

వా. గ్రీష్మ-వర్ష-శరదృతులయందు వాతము క్రమముగ చయ-ప్రకోప-ప్రశమావస్థలనొందును. (వాతము గ్రీష్మఋతువునచయంబును, వర్షఋతువున ప్రకోపంబును, శరదృతువున శమంబును నొందునని భావము)

మరియు వర్ష-శరత్-హేమంతఋతువులయందు పితృము క్రమముగ చయ - ప్రకోప-ప్రశమముల నొందును. (పితృము వర్షఋతువున చయంబును, శరదృతువున ప్రకోపంబును, హేమంతమున ప్రశమంబును నొందు నని భావము).

మరియు శిశిర-వనస్త-గ్రీష్మఋతువులయందు కఫము వరుసగ చయ-ప్రకోప-ప్రశమములనొందును. (కఫము శిశిరఋతువున చయంబును, వసంతఋతువున ప్రకోపమును, గ్రీష్మఋతువున ప్రశమమును నొందు నని భావము).

ఇతైఃతగున వాతపిత్తకఫములకు చయప్రకోపప్రశమావస్థలు ఆయాఋతుస్వభావమునం గల్గును. కావున నిది కాలకృత మగు నవస్థాభేదములు.

—అతి ఆహారాదివశమున చయాదులుగల్గుట —

మూ. ....ఆహారాదివశాత్పునః,

చయాదీ౯ యాంతా సద్యోపి దోషాః కాలే౯పి వా నతు. ౧౦

వ్యా. మరియు వాతాదిదోషములు అన్నపానాదిరూపములగు నాహారభేదము చేతను విహారాదులభేదముచేతను, తక్షణముననే (ప్రజెప్పినకాలనియతినపేక్షింపకయే) చయప్రకోపప్రశమముల నొందును. మరియు అన్నము, పానము, రసాయనము, వాణికరణము, వసునము, విరేచనము మొదలగువాని ప్రయోగముల నుపయోగించినచో వాని సామర్థ్యమునంజేసి వాతాదిదోషములు వాని చయాద్యవస్థలకు నియతములగు కాలమునందును చయప్రకోపప్రశమముల జేందకుండును. (పైనియమముచేత వాతాదిదోషములు చయాద్యవస్థలనొందుటకు ప్రజెప్పిన కాలనియమమునకంటె నాహారవిహారాదులే ముఖ్యకారణము లని తేలుచున్నది.)

—అతి వాతము ప్రకోపించుటకు కారణములు —

మూ. తిక్తోషణకషాయాల్పరూక్షప్రమితభోజనైః,

ధారణోదీరణనిశాజాగరాత్పుచ్చభాషణైః.

౧౧

క్రియాతియోగభీశోకచింతావ్యాయామమైశునైః,

గ్రీష్మాహారాత్రిభుక్తాన్తే ప్రతుప్యతి సమీరణః.

౧౨

వ్యా. చేదు, కారము, వగరు అనునీరసములుగల పదార్థముల భుజించినను, మిక్కిలి కొంచెముగ భుజించినను, జిడ్డులేక రూక్షములుగనుండు పదార్థముల భుజించినను, నియతకాలము నతిక్రమించి భుజించినను, మలమూత్రాదులు వెడలనున్నతరి వానిని వెడల నీయక నిరోధించి వేగమునాకియియున్నను, వానివేగము లేనియపుడు బలవంతముగ మలమూత్రాదులవెడలించినను, రాత్రులయందు నిదురమేల్కొంచియున్నను, మిక్కిలి బిగ్గరగ మాట్లాడినను, వసునము విరేచనము మున్నగుపంచకర్తములను వానిప్రమాణము నతిక్రమించి యధికముగజేసికొన్నను, భయపడినను, దుఃఖించినను, మనస్సున మిక్కిలి చింతించినను, దేహపరిశ్రమమును అధికముగజేసినను, తనబలమునకు మిక్కిలిమగ్న సంభోగముజేసి

నను, ఇక్ష్వికారణములచేత వాతము ప్రకోపముచెందును. మరియు గ్రీష్మకాలమునందును, పగటియన్నమున (మూడవభాగమున)ను, రాత్రికడపటిమూడవభాగమునను, భుజించిన యాహారము జీర్ణమగునమయమందును, కూడ వాతము ప్రకోపించును.

— శి త్త ప్రకోపకారణములు ౩ —

మూ. పి త్తం కట్వప్లుతీష్ణోష్ణపటుక్రోధనిదాహిభిః,

శరన్నధ్యాన్నా రాత్రస్థవిదాహసమయేషు చ.

౧౩

వ్యా. కారము పులుపుగలపదార్థములభుజించినను, తీష్ణగణముకల ఆహారమున్నగు వానినిసేపించినను, ఉష్ణవీర్యంబును గుణంబును కలపదార్థములను, ఉష్ణగలపదార్థములను, మంటపుట్టించుపదార్థములను భుజించినను, కోపపడినను పిత్తము ప్రకోపించును. మరియు శరదృతువునందును, మధ్యాహ్నకాలమునను, అర్ధరాత్రికాలమునను, భుజించినయాహారము జీర్ణించుమధ్యకాలమునందునుకూడ పిత్తము ప్రకోపించును.

— కఫ-ద్వంద్వప్రకోపకారణములు ౩ —

మూ. స్వాద్వస్థులవణస్నిగ్ధగుర్వభివ్యస్థ శీతలైః,

ఆస్యాస్వప్న సుఖాజ్ఞిదీవాస్వప్నాతబృంహణైః.

౧౪

ప్రచ్ఛద్నాద్యయోగేన భుక్తమాత్రవసన్తయోః,

పూర్వాహ్నా పూర్వరాత్రే చ క్షేప్తాద్వద్వస్తుసంకరాత్.

౧౫

వ్యా. మధురరసంబులును, ఆమ్లరసంబులును, లవణరసంబులు నగుపదార్థముల భుజించినను, స్నిగ్ధంబులును (మిక్కిలి జిడ్డుగల్గినవియు), అజీర్ణమును కల్గించునవియు, నాసారంధ్రములు మున్నగుస్రోతోమార్గముల ద్రవముబుట్టించునవియు, గుణవీర్యములచే శీతలంబులును నగుపదార్థముల భుజించినను, ఎల్లప్పుడు కూర్చొనియుండినను, నిదురించినను, సుఖము నధికముగ ననుభవించుచున్నను, భుజించినయాహారము జీర్ణముగాకున్నను, పగటి పూట నిదురించినను, శరీరమును బలియజేయుపదార్థముల నధికముగ నుపయోగించినను, ఆవసరమైనప్పుడు వమనవిరేచనాదులచే శోధనముచేసికొనకున్నను, కఫము ప్రకోపించును. మరియు భోజనముచేసినవెంటను, వసంతముతువునందును, రాత్రియొక్కయు పగటియొక్కయు మొదటిమూడవభాగమునందును కఫము ప్రకోపమునొందును. మరియువాత పిత్తకఫములకు మూటికిని వేరువేరుగ జెప్పినకారణములతో రెండేసిదోషములకారణములు సంక్రమించినపుడు రెండేసిదోషములు ప్రకోపించును. ఇదియే ద్వంద్వద్వాభిధిశికారణ మగును.

—౧౦ త్రిదోష(సన్నిపాత)ప్రకోపకారణములు ౧౦—

మూ. మిశ్రీభావాత్సమస్తానాం సన్నిపాత స్థా పునః,
సజ్జీర్ణాజ్జీర్ణ విషమవిరుద్ధాద్ధృశనాదిభిః. ౧౬

వ్యాస్పన్న మద్యపానీయ శుష్కశాకామమూలకైః,
పిణ్యాకమృద్యవసురాపూతిశుష్కకృశామిషైః. ౧౭

దోషత్రయకరైస్తైస్తైః తథాన్నపరివర్తతః,
థాతోద్ధృష్టాత్ పురోవాతాత్ గ్రహవేశాద్విషాద్ధరాత్. ౧౮

దుష్టాన్నాత్పర్యతాన్తేషాత్ గ్రహైశ్చగ్రహపీడనాత్,
మిథ్యా యోగచ్చ వివిధాత్ పానానాం చ నిషేవణాత్. ౧౯

స్త్రీణాం ప్రసవవైషమ్యాత్ తథా మిత్థోష్ణపచారతః,
నిదానమేతద్దోషాణాం.....

వ్యా. పైని త్రిదోషములకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన ప్రకోపకారణములు అన్నియు మిశ్రముగనున్నయెడ దోషములు మూడును సమకాలమున ప్రకోపమునొందును. ఇదియే సన్నిపాతరీతిగములు గల్గుటకు కారణము. మరియు:—పథ్యములును అపథ్యములునైన యనేకపదార్థముల నొకటిగజేర్చి భుజించుట, ఆహారము జీర్ణముకాని యపుడు మరల భుజించుట, విషమాశనము (అకాలమున భుజించుట, లేక పరిమితి కధికముగనైనను మిక్కిలి తక్కువగనైనను భుజించుట), పరస్పరవిరుద్ధములగు తీరమత్స్యదుల నొకటిగజేర్చి భుజించుట, భుజించినతోడనే మరల భుజించుట, ఇవి మున్నగుభోజన భేదములచేతను త్రిదోషములు సమకాలమున ప్రకోపించును. మరియు పురుగులు మున్నగు వానిసంబంధమునంజేసి దుష్టములగుత్రాగుడునీళ్లు మద్యము మున్నగుద్రవపదార్థములద్రావినను, ఎండినకూరగాయలను దుంపలను భుజించినను, తెలికపిండి, మట్టి, యవలు, సారాయి దుర్గంధమైనమాంసము, ఎండినమాంసము, కృశించినజంతువులమాంసము, ఈపదార్థములను భుజించినను త్రిదోషములు ప్రకోపించును. మరియు రసము గంధకము మున్నగుధాతువులసంబంధముచే దుష్టమైనగాలిచేతను, తూర్పుగాలిచేతను, పూతనాదిగ్రహము లావేశించుటచేతను, స్థావరజంగమరూపమైన విషముయొక్కసంబంధముచేతను, శరీరమున నిమిడి జీర్ణముగాకుండువిషముచేతను, అట్టివిషములసంబంధముచే దుష్టమైనయన్నమును భుజించుటచేతను, కొండపై నెక్కుటచేతను, సూర్యాదిగ్రహములలో తూరములైనగ్రహములు జన్మనక్షత్రముతో కలియుటచేతను, చలువెఱుగులైన నవినోరాదులను గ్రహము సతిక్రమించినయెటుచేతను, చలువెఱుగులైన పానద్రవ్యములను విధినియమములేక నేవించుట

చేతను, స్త్రీలకు సాధారణముగగాక అక్రమమైన ప్రసవము కలుటచేతను, ప్రసవించిన బాలింతరాండ్రు అవశ్యములగు నాహారవిహారాదుల నల్పబటచేతను, ఇట్టి కారణములచే గూడ వాతాదివోషములు మూడును సమకాలమున ప్రకోపించును. ఇట్టి కారణములచే ప్రకుపితములగు మూడువోషములచే గల్గిన రోగములు సాన్నిపాతికములు. ఇట్లేఱుంగున వాతపిత్తకఫములు వేరువేరుగను, అన్నియు సమకాలముగ కలిసియు ప్రకోపించుటకు నిదానములు కారణములు చెప్పబడినవి.

❧ ప్రవృద్ధ వాతకృత్యములు ❧

మూ. ....వృద్ధస్తుకురుతేఽనిలః. ౨౦

కార్యకర్ణోన్మిష్టకామిత్యేకమృనాహశకృద్గ్రహాః,
బలనిద్రేద్వియభ్రంశప్రలాపభ్రమదీనతాః. ౨౧

వ్యా. వాతము వృద్ధి నొందినపుడు శరీరము కృశించును. శరీరము నల్లబడును. వేడిని శోరును. శరీరము వడకును. ఆనాహము (కడుపుబ్బరము) కలును. మలము బంధించును. బలమునకును నిద్రకును ఇంద్రియములకును హానికల్గును. అర్థములేక మాటలాడును. చక్రమువైసన్న వానివలె శరీరము తిరుగునట్లుండును. మిక్కిలి దీనముగ మాటలాడును (వృద్ధి నొందిన వాతము వైజెప్పిన క్రియల జేయుననిభావము).

❧ ప్రవృద్ధ పిత్తకృత్యములు ❧

మూ. పీతవిఙ్ఘాత్రనేత్రత్వాక్షక్షుత్తృబ్దాహాల్పనిద్రతాః
పిత్తం.....

వ్యా. పిత్తము వృద్ధి నొందినచో మలము మూత్రము నేత్రములు త్వక్కు ఇవి యన్నియు పచ్చనగును. ఆకలిదప్పలు అధికమగును. నిదుర తగ్గును.

❧ ప్రవృద్ధ శ్లేష్మకృత్యములు ❧

మూ. ....శ్లేష్మాగ్నిసదసప్రసేకాలాస్యగౌరవమ్. ౨౨

వైత్త్యత్యైత్త్యశ్శథాజత్వం శ్వాసకాసాతినిద్రతాః,

వ్యా. శ్లేష్మము వృద్ధి నొందినపుడు జఠరాగ్ని మందగించును. నోట నీరూరును. ములయం దానక్షితక ప్రాణమాలిక గానుండును. శరీరము బరువుగనుండును. శరీరము తెల్లనై చల్లగ నుండును. ఆవయవములు శిథిలములుగ నడచినట్లుండును. శ్వాసకాసంబులును అతినిద్రయు కల్గును. (వృద్ధి నొందిన కఫము వైజెప్పిన లక్షణముల గల్గించు నని భావము).

❖ ప్రవృద్ధరసరక్తకృత్యములు ❶ ❖

మూ. రసోఽపి శ్లేష్ఠో ద్రవ్యం స్థిహాసర్వచిద్రథీకా. ❸౩

కుష్ఠవాతాస్తపిత్రాస్తగుల్మోపకుశకామలాః,
వ్యజ్ఞాగ్నిసాదసమ్నోహరక్తత్వజ్జేత్రమూత్రతాః. ❸౪

వ్యా. రసధాతువు వృద్ధిచెందినచో శ్లేష్ఠవృద్ధియందు జెప్పబడిన అగ్నిమాంద్యము మున్నగువానిం గలిగించును. రక్తమువృద్ధినిొందినయెడ విసర్పము, స్థిహము, చిద్రథి, కుష్ఠము, వాతరక్తము, పిత్రరక్తము, గుల్మము, ఉపకుశమనుదంతరోగము, కామల, వ్యంగము, అగ్నిమాంద్యము, మోహము, చర్మము శేత్రములు మూత్రము అనుపీనియందు రక్తవర్ణము, ఇవి మున్నగువికారముల గల్గించును.

❖ ప్రవృద్ధమాంసమేదోధాతువులకృత్యములు ❷ ❖

మూ. మాంసాద్దణ్డార్బుదగ్రన్ధిగణ్డోరూదరవృద్ధితాః,
కణ్డాదిష్వధిమాంసంశు; తద్గన్ధేదస్తథాశ్రమమ్.
అత్పేఽపి చేష్టితే శ్వాసం స్పీక్స్తనోదరలబ్ధతాః. ❸౫

వ్యా. మాంసము వృద్ధినిొందుటవలన గండము (గండమాలగళగండము) అర్బుదవ్రపణము, గ్రంథులు అను నీరోగములు కల్గును. చెక్కిల్లను, తొడలును, ఉదరంబును బలిసి యుండును. కంఠమునందును నోటియందు లోభాగమున దవుడలయందును, నాలుకయందును అధికమాంసము కలుగును.

మరియు మేదస్సు వృద్ధినిొందినను వైజెప్పినగండాదిరోగములు కల్గును. మరియు ఎంతమాత్రము పనిచేసినను విశేషముగ శ్రమంబును కలుగును. శ్వాస మధిక మగును. పిరుదులును వ్రసంబులును ఉదరంబునులు వృద్ధినిొంది వేలనట్లుండును.

❖ ప్రవృద్ధఅశ్విమజ్జశుక్రములకృత్యములు ❸ ❖

మూ. అస్థ్యధన్యస్థ్యధీదంతాంశ్చమజ్జానేత్రాజ్ఞగౌరవమ్,
పర్వసు స్థూలమూలాని కుర్యాత్ కృచ్ఛాచ్ఛిణ్యరూంషి చ. ❸౬
అతిస్త్రీకామతాం వృద్ధం శుక్రం శుక్రాశ్శరీమపి,

వ్యా. అశ్వివృద్ధినిొందినయెడ అస్థులపై నస్థులును, దంతములపై దంతములును కల్గును, మజ్జవృద్ధినిొందినచో నేత్రములయందును అవయవములయందును గురుత్వము కలుగును. కృచ్ఛసాధ్యములై స్థూలములైన మూలములు కలపిటికలు వ్రేళ్లగజువుల యందు కల్గును. శుక్రము వృద్ధినిొందినయెడ స్త్రీసంబంధమైనకామము మిక్కిలి యధిక మగును. శుక్రాశ్శరీరోగము సంభవించును.

— ౧౭ ప్రవృద్ధమలమూత్రములకృత్యములు —

మూ. కుక్షౌవాటోపమాద్ధానం గౌరవం వేదనాం శక్యత్. ౨౭

మూత్రం తు వ స్తిస్తోదం కృతేవ్యకృతసంజ్ఞతామ్,

వ్యా. మలము వృద్ధిజెందినచో కడుపుబ్బరించును. ప్రేవులు గడబడగా నరచును. గురుత్వముగా నుండును. శరీరమున వేదనకలుగును. మూత్రము వృద్ధినొందినపుడు పొత్తి కడుపున సూదులపొడిచినట్లు బాధకలుగును. మూత్రము వెడలినను వెడలకున్నట్లు బాధ కలుగును.

— ౧౮ ప్రవృద్ధస్వేదాదికృత్యములు —

మూ. స్వేదోఽతిస్వేదదార్గన్ధ్యకణ్డ్యాః ఏవం చ లక్షయేత్. ౨౮

దూషితాదీనపి మలాన్ బాహుళ్యగురుతాదిభిః,

వ్యా. స్వేదము వృద్ధిజెందినచో నధికముగ చెమటవెడలును. శరీరముపైని దుర్గం ధంబును దురదయు కల్గును, ఇతైరంగుననే కన్నులు చెవులు ముక్కు వీనియందలి మల ములవృద్ధిని ఆయాస్థానములయందలి మలాధిక్యమునుబట్టియు, గురుత్వమును దురదను బట్టియు గమనించునది.

— ౧౯ క్షణవాతకృత్యములు —

మూ. లిజ్గం ఊణౌఽనితేఽంగస్య సాదోఽల్పం భాషితే హితమ్,

సంజ్ఞానాశస్తథా క్లేష్టవృద్ధ్యుక్తామయసమ్భకః. ౨౯

వ్యా. వాతము స్వప్రమాణమునకంటె తగ్గి ఊణించినచో హస్తపాదాద్యవయవ ములకు వానివానికృత్యములయందు శక్తితగ్గును. స్వల్పముగ సంభాషించును. శరీరముపై ప్రజ్ఞతప్పును. క్లేష్టవృద్ధిలోజెప్పియున్న అగ్నిమాంద్రాద్యుపద్రవములును కల్గును. (ఈ ప్రకరణమున “క్షీణే” అనుపదమునకు స్వప్రమాణమునకంటె తగ్గినది యని యర్థము. కావున వాతాదులు వానివానిపరిమితికన్న తక్కువగనున్నపుడు ఆయాలోగములు కల్గు నని యర్థము. అటుగాక వాతాదులు బొత్తుగ నశించినప్పుడు శరీరధారణమున కవకాశమే యుండబోదు).

— ౨౦ క్షీణపిత్తకఫకృత్యములు —

మూ. పిత్తే మద్దోఽచలశ్శీతం ప్రభాహానిః; కఫే భ్రమః. ౩౦

క్లేష్టాశయానాం శూన్యత్వం హృద్గ్రహణ్లభసన్నితాః,

వ్యా. పిత్తము క్షీణించినపుడు అగ్నిమాంద్యంబును, శీతలంబును, శరీరకొంటినా నియు కల్గును. కఫము క్షీణించినయెడల భ్రమము కల్గును. కఫమును స్థానములైన రొమ్ము బుర్రు—19.

శిరస్సు కీళ్లు మొదలగుస్థానములయందు శ్లేష్మము లేకుండును. రొమ్ము నొప్పికల్గును. కీళ్లు నడలును.

— ౨౭ క్షణరసరక్తకృత్యములు ౨౭ —

మూ. రనే కార్మ్యం భ్రమశ్శోషః గ్లానిశ్శబ్దాసహిష్టుతా. 3౧

రక్తైస్సుశిశిరప్రీతిశ్చిరాచైథిల్యరూక్షతాః.

వ్యా. రసభాతువు తీరించినపుడు శరీరముపై జిడ్డులేక రూక్షముగ నుండును. లేక శరీరము కృశించును. భ్రమము కల్గును. శోషయు బడలికయు శబ్దమును సహించ లేమియు కల్గును. రక్తము తీరించినచో పులుపుకలవస్తువులయందును మిక్కిలి చల్లనైన వస్తువులయందును అభిలాష కల్గును. నీరలు శిథిలములై యుండును. శరీరముపై జిడ్డు లేకుండును.

— ౨౮ క్షీణమాంసమేదకృత్యములు ౨౮ —

మూ. మాంసేక్షగ్లానిగణ్డస్థికోశుష్కతాసన్ధివేదనాః. 3౨

మేదసీస్సవనం కట్యాః ప్లేహావృద్ధిః కృశాజ్ఞతా

వ్యా. మాంసము తీరించినచో ఇంద్రియములకు గ్లానియు, చెక్కిళ్లయందును పిరుదులయందును కృశతయు, నందులయందు సూదులగుచ్చువిధముగ వేదనయు కల్గును, మేదస్సు తీరించినపుడు నడుము బలహీనమై చమభారియుండును. ప్లేహము వృద్ధి నొందును, శరీరము కృశించును.

— ౨౯ క్షీణాస్థిమజ్జకృత్యములు ౨౯ —

మూ. అస్థ్యస్థితోదస్సదనందస్తకేశసఖాదిషు. 3౩

అస్థ్నాంమజ్జనిసౌషిర్యంభ్రమస్త్రిపిరదర్శనమ్.

వ్యా. అస్థులు తీరించినచో అస్థులయందు వేదనకల్గును. దంతములు, వెండ్రుకలు, గోష్ఠ మున్నగునవి యూడును, మజ్జ తీరించినపుడు అస్థులయందు నందు లేర్పడును. చక్రము నున్న వానివలె ఒడలు లిరుగును. చీకటితో నున్నట్లు కన్నులు గానరాకుండును.

— ౩౦ క్షీణశుక్రకృత్యములు ౩౦ —

మూ. శుక్రేచిరాత్పృసిచ్యేత శుక్రం శోణితమేవ వా. 3౪

తోదోఽత్యర్థం వృషణయోః మేత్రం ధూమాయతీవచ,

వ్యా. శుక్రము తీరించినయెడ సంభోగసమయమున చిరకాలమునకు శుక్రము బైలువెడలును, లేక రక్తము బైలువెడలును. మేధ్యంధ్రమునుండి భాగవెడలునట్లు బాధ కల్గును. అండములయందు అధికముగ నొప్పిపుట్టును.

—౧౭ తీణమలమూత్రస్వేదకృత్యములు ౧౭—

మూ. పురీషేవాయురస్త్రాణిసశబ్ధోవేష్టయన్నివ.

3౫

కుక్షౌభ్రమతియాత్యూర్ధ్వంహృత్పాశ్చేవ్వీడయఃకాభృశమ్,
మూత్రేఽల్పంమూయేత్కృచ్చాత్ వివర్ణం సాస్తమేవవా. 3౬
సౌదో రోమచ్యుతిః స్తబ్ధరోమతాస్ఫుటనం తృచః,

వ్యా. పురీషము తీణించినపుడు వాతము శబ్దముతోగూడి ప్రేవులను చుట్టినట్లు ఉదరమునందే తిరుగుచు రొమ్మనందును ప్రక్కలయందును అధికముగ బాధకల్గించును. ఒకసమయమున వైకెగసి వ్యాపించును. మూత్రము తీణించినసమయమున మూత్రము మిక్కిలి స్వల్పముగవైనను, మిక్కిలి కష్టముగవైనను బైటవెడలును. అట్టిమూత్రము రంగుమారియైనను, లేక రక్తముతోగూడియైనను బైటవెడలును. చెమట తీణించినపుడు పెండ్రుకలు రాలును. లేక శరీరమువైనిరోమములు స్తంభించును. చర్మము పగులును.

—౧౮ సూక్ష్మమలక్షయలక్షణములు ౧౮—

మూ. మలానామతిసూక్ష్మాణాంమర్లక్ష లక్షయేత్ తయమ్,

స్వమలాయనసంశోషతోదశూన్యత్వలాఘవైః.

3౭

వ్యా. మిక్కిలి సూక్ష్మమలగుటంజేసి బహుకష్టముచే గమనింపవలసిన మిక్కిలి సూక్ష్మమైన మలములయొక్కతయమును ఆయామలస్థానములయొక్క శోషబాధకూన్యత (మలాభావము) లాఘవము మొదలగులక్షణములచే చెలియనగును.

—౧౯ ధాతువులవృద్ధిక్షయములకు కారణములు ౧౯—

మూ. స్వస్థానస్థస్యకాయాగ్నేరంశాధాతువృన్సంశ్రితాః.

3౮

తేషాంసామ్యాతిదీప్తిభ్యాంధాతువృద్ధిక్షయోద్భవః.

వ్యా. శరీరమున సంస్థానముననుండు కాయాగ్నియొక్క అంశములు ఆయాధాతువులతో సంక్రమించియుండును. ఇదియే ధాత్యగ్ని యని చెప్పబడును. అట్టిధాత్యగ్నులు సమస్థితినున్నప్పుడు ఆయాధాతువు వృద్ధినిొందును. అట్టిధాత్యగ్నియొక్కదీప్తి మిక్కిలి యధికమైననాడు ఆయాధాతువులు తీణించును. కావున ధాతువులవృద్ధిక్షయములకు ధాత్యగ్నులసమస్థితి అతిదీప్తులు కారణము లని భావము.

—౨౦ ధాతువులవృద్ధిక్షయక్రమము ౨౦—

మూ. పూర్వో ధాతుః పరాం కుర్యాత్ వృద్ధః తీణశ్చ తద్విధమ్,

రసాదిస్తేషు దోషేషు వ్యాధయస్సమృద్ధియే.

తజ్జాతా ఇత్యుపచారేణ తానావలర్చితదాహవత్.

౪౦

తత్త్రాస్థిని స్థితో వాయుః పిత్తం తు స్వేదరక్తయోః,
 శ్లేష్మశేషేషు తేనైషా మాశ్రయాశ్రయిణాం మిథః.
 యదేకస్య తదన్యస్య వ్యవస్థానౌషధమ్.

వ్యా. రసాదిధాతువులతో ముందటిధాతు వొకటి ఊడించినచో నయ్యది తక్కినధాతువులను వరుసగ ఊడింపజేయును. అయ్యది వృద్ధినిొందినచో తక్కినధాతువులను వరుసగ వృద్ధినిొందించును. (రసరక్తాదిధాతువు లేడును ఒకదానివలన నొకటి కల్గును. అట్టియెడ రసధాతువు వృద్ధినిొందినచో దాన జనించురక్తధాతువును, రక్తధాతువు వృద్ధినిొందినచో దానంగల్గుమాంసధాతువును ఇత్రైతనింగుననే తక్కినధాతువులను వరుసగ వృద్ధినిొందును. ఇత్రైతనింగుననే ముందటిధాతువు ఊడించినచో వరుసగ తక్కినధాతువులును ఊడించు ననియు భావము) అత్రైతనింగున రసాదిధాతుల నాశ్రయించియుండుదోషములు దుష్టములై వానికి సెలవులేన ధాతువులను చెరిచి రోగముల గల్గించును. అట్టి రోగములు వాతాదిప్రసోపమునగల్గినను వాని కాశ్రయములైనధాతువైషమ్యమున (వృద్ధిక్షయములచేత) గల్గిన వని గౌణముగ వ్యవహరింపబడును.

మరియు వాతము అస్థుల నాశ్రయించియుండును. పిత్తము చెమటను రక్తమును ఆశ్రయించియుండును. కఫము తక్కినమాంసము, పేదనస్సు, మజ్జ, శుక్రము అనునాల్గు ధాతువుల నాశ్రయించియుండును. ఇత్రైతనింగున వాతాదిదోషములును రసాదిధాతువులును పరస్పరము ఆశ్రయాశ్రయిభావమునొందియుండును. మరియు వైశిష్ట్యవరీతిగ ధాతువులవృద్ధిక్షయములు వరుసగ నొకటినొకటి యాశ్రయించియుండును కావున ఒక ధాతువును వృద్ధినిొందించునౌషధము వేరొకధాతువునకును వృద్ధికరముగను. ఒకధాతువును ఊడింపజేయునౌషధము వేరొండుధాతువునకు క్షయకరమగును.

—ॐ వాతాదిక్షయవృద్ధివికారసామాన్యచికిత్స ॐ—

మూ. వాయోస్తు వృద్ధిక్షయజాకా జయేద్బృంహణలజ్ఘనైః. ౪౨

వ్యా. వాతముయొక్క వృద్ధిక్షయములచే గల్గురోగములయందు బృంహణౌషధములచేతను లంఘనౌషధములచేతను చికిత్స జేయవగును. (వాతవృద్ధియందు బృంహణౌషధంబుచేతను, వాతక్షయమునందు లంఘనౌషధముచేతను చికిత్సచేయవలెనని భావము).

ఇచ్చట నీవివరణము నెఱుంగునది:—వాతాదిదోషశ్రయవృద్ధిక్షయములచే గల్గు రోగములకు చికిత్స జెప్పనప్పుడు వాగ్భటాచార్యులిట్లు చెప్పిరి:—“వృద్ధిక్షయసముద్భవాత్, వికారాత్ సాధయోచ్ఛ్రీమం క్రమాలజ్ఘనబృంహణైః, వాయో రన్యత్ర; తజ్ఞాంస్తు తైరేవోక్త్రుయోజితైః” వైశిష్ట్యవరీతిగ దోషధాతువులు సంకర్షణముచే వృద్ధియు, అపకర్షణముచే క్షయంబును నొందును; కావున అట్టి దోషధాత్వాదివృద్ధిచే

గల్గినరోగములయందు లంఘనచికిత్సయు, క్షయముచే గల్గినరోగములయందు బృంహణచికిత్సయు చేయవలెను. (ఇది హేతువివరీకచికిత్స) ఈనియమము వాయువునకుతప్ప తక్కినపిత్తకఫములకు విధింపబడినది. వాతమునకుమాత్రము వైశిష్ట్యనియమమునకు వ్యతిరేకముగ వాతవృద్ధియందు బృంహణంబును, వాతక్షయమున లంఘనంబును చేయవలెననియు భావము. ఇదియే దోషధాతుమలములవృద్ధిక్షయములయందు సామాన్యచికిత్స.

— రక్తాదిదోషవృద్ధిక్షయనితరోగచికిత్స —

మూ. విశేషాద్రక్తవృద్ధ్యంతా రక్తస్థితివిరేచనైః,
మాంసవృద్ధిభవా రోగా శస్త్రతూర్వాగ్నికర్తభిః. ౪౩

స్థూల్యకార్యోపచారేణ మేదోజానస్థిసంక్షయోత్,
జాతా తీరఘృతై స్తీక్తసంయుతై ర్వస్తిభిస్తథా. ౪౪

విద్యవృద్ధిజానతీసారక్రియయా విటక్షయోద్భవా,
మేషాజమధ్యకుల్తాషయవమాషతిలాదిభిః. ౪౫

మూత్రవృద్ధిక్షయోత్థాంస్తు మేహశృచ్ఛచికిత్సయా,
వ్యాయామాభ్యజ్ఞనస్వేదమద్యై స్సేవ్యక్షయోద్భవా. ౪౬

వ్యా. రక్తవృద్ధిచే గల్గినరోగములయందు రక్తమోక్షణవిరేచనములచే చికిత్సచేయవలెను. మాంసవృద్ధిచే గల్గినరోగములయందు శస్త్రకర్త, కారవిధి, అగ్నికర్తలను చికిత్సచేయవలెను. మేదోవృద్ధివలనం గల్గినరోగములయందు స్థూల్యోపచారములను, మేదన్నక్షయించుటచే గల్గినరోగములయందు కార్యమునకు జెప్పినయుపచారములను జేయందగును. అస్థిక్షయమువలనగల్గినరోగములయందు తిక్తద్రవ్యములతోగూడిన తీరఘృతములచేతను, వస్త్రీక్రియలచేతను చికిత్సజేయవలెను. పురీషవృద్ధిచే గల్గినరోగములయందు అతిసారమునకు జెప్పినచికిత్సలం జేయవలెను. పురీరక్షయమునం గల్గినరోగములయందు బొట్టేలుయొక్కయు మేకపితుయొక్కయు మధ్యశరీరమునందలి మాంసముచే చికిత్సజేయవలెను. మరియు మినుములు అలచందలు కారామజులు నువ్వులు మున్నగు మలవృద్ధికరములగు ద్రవ్యముల నుపయోగింపంజను. మూత్రవృద్ధియందు ప్రమేహచికిత్సలను, మూత్రక్షయమునందు మూత్రకృచ్ఛమునకు జెప్పినచికిత్సలను జేయనగును. స్వేదక్షయముచే గల్గినరోగములయందు వ్యాయామము, అభ్యంజనము, స్వేదవిధి, మద్యము, అనువానిచే చికిత్సల జేయంజను.

ఇవి రక్తాదిధాతువృద్ధిక్షయములకు విశేషముగ జెప్పబడినచికిత్సలు. మరియు:—
మజ్జవృద్ధిచే గల్గినరోగములయందు మధురముగను శీతలముగను ఉండుభోజనములు వాతకరములు. శుక్రవృద్ధిచే గల్గినరోగములయందు సంభోగంబును, వ్యాయామంబును,

శుక్రమును శుద్ధిచేయునట్టి యాహారవిహారాదులు వాతకరములు, ఈవిషయము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“శుక్రమజ్జామయానాంతు భోజనం స్వాదు శీతలమ్. శుద్ధివ్యవాయవ్యాయామాయచ్చాన్యచ్ఛక్రశోధనమ్.”

—ॐ దోషవృద్ధిక్షయశమనోపాయము ॐ—

మూ. యదగ్నం ద్వేష్టి యదపి ప్రాగ్ధ్యేతాఽవిరోధి యత్,
తత్త్యజ్క తత్సరుత్నంశ్చ తేతే వృద్ధిక్షయాజయేత్. ౪౭

వ్యా. మనఃజాడు వివిధమైనయాహారమువై ద్వేషించుచో అట్టియాహారమును వదలి వివిధమైనయాహారమును శోధునో అట్టియాహారమును, విరోధమును గలిగించక యుండు ఆహారమును భుజించినయెడ ఆయాదోషములయొక్కయు ధాత్వాదుల యొక్కయు వృద్ధిక్షయములు కాంతించును.

—ॐ దోషధాత్వాదులప్రశోషకము ॐ—

మూ. చయాశ్ తయాచ్చ దోషాణాం శోషకుర్యాద్భహ్లాగదాః,
దోషాదుష్టారస్థైర్ధాత్వా దూషయన్త్యభయే మలాన్. ౪౮

వ్యా. దోషములు చయావర్ణ (స్వస్థానముననే స్వప్రమాణాధికముగ వృద్ధినొందుట)చేతను, వైశిష్టినరీతిగ (స్వప్రమాణమునకన్న) తీణించుటచేతను ప్రశోషము నొందును. మరియు ఆయోగమిత్యైగ అతియోగములుగ నుపయోగింపబడిన మధురాదిరసములచేవాతాదిదోషములు దుష్టములై రసాదిధాతువులను దుష్టములుగజేయును. దుష్టములగు దోషంబులును ధాతువులను రెండును పురీషాదిమలములను దుష్టములుగజేయును. అట్టిదోషాదులు నానావిధములగురోగములను గలిగించును.

—ॐ ప్రోతోదుష్టలక్షణము ॐ—

మూ. ఆతిప్రవృత్తిస్సజ్ఞో వాసరాణాం గ్రథయోఽపివా,
విమార్గతోవాగమనం ప్రోతసాం దుష్టలక్షణమ్, ౪౯

వ్యా. ప్రోతస్సలు దుష్టములైనయప్పుడు ఆయాప్రోతస్సలునుండి ప్రవించుమలాదులు అధికముగనైనను వెడలును. లేక లైటవెడలక బద్ధగించును. లేక యవి గ్రంథివరీకతినములగును. లేక మార్గాంతరములనైన వెడలును. ఇది ప్రోతోదుష్టలక్షణము.

—ॐ దోషధాత్వాదులచే రోగోత్పత్తికము ॐ—

మూ. వ్యాసేన రసధాతుర్హి విక్షేపోచితకర్షభిః,
యుగపత్సర్పతోఽజస్రం దేహో విక్షిప్యతే సదా. ౫౦
క్షిప్యమాణః ఖలైగుణ్యాద్రసస్సజ్జతి యత్ర సః,

తస్మిన్ వికారం కురుతే ఖే షర మివతోయదః. ౫౧

దోషాణామపి వైషం స్యాత్ ఏక దేశ ప్రకోపనమ్,

ప్రతిరోగమితి క్రుద్ధా రోగధిష్ఠానగామినః. ౫౨

రసాయనీః ప్రపద్యాశుదోషాదేహాపి కుర్వతే,

వ్యా. (శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియుండు) వ్యానవాతముచేత విక్షేపమునకు (చలుచెరంగుల వ్యాపింపజేయుటకు) దగినపనులంజేసి రసధాతువు విక్షిప్తమైన సమకాల మున శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుచు నెల్లప్పుడును సర్వశరీరమున నుండును. అట్లు రస ధాతువు వ్యానవాతముచే వ్యాపింపజేయునపుడు అట్టి రసధాతువు నంచరించుమార్గము విషమస్థితి నుండుటవలన నయ్యది యెచ్చట నడ్డగింపబడి నిలచునో అస్థానమున (ఆకసమున గాలించే విక్షిప్తమైనమేఘము వర్షించువిధముగ) రోగమును కలిగించును. వాతాదిదోషము లును ఇత్రైతంగుననే శరీరమునం దేకదేశమున ప్రకోపించి రోగమును గల్గించును. మరియు వాతాదిదోషములు మిథ్యాహారాదులచే బ్రకుపితములై ఆయారోగములకు స్థానముల వ్యాపించి రసముప్రవహించు సీరలజేరి శరీరమునం దాయాథ్యలములయందు రోగముల గల్గించును. ఇత్రైతంగుననే ప్రతిరోగమునకును ఉత్పత్తిక్రమము నెఱుంగునది.

— ౭౭ వాతకృత్త్యములు ౭౭ —

మూ. స్రవసం సవ్యధస్వాసపాదరుక్తో దభేదనమ్. ౫౩

సక్షాజ్జభజ్జసజ్జోచ ద స్తహర్షణతర్షణమ్,

కమ్పపారుష్యసౌషిర్య శోషస్పృహన వేష్టనమ్,

స్తమ్భః కషాయరసతౌ వర్ణశ్శ్వావోఽరుణోఽపికా,

కర్షణివాయోః.....

వ్యా. అంకిశులు మోకాళ్లు మున్నగుకీళ్లు జారుట, నొప్పి, స్పర్శము శరీరమునకు దెలియకుండుట, ఆయాఅవయవములచే జేయవలసినపనులయందు వానివానికి శక్తియుండు గుట, శరీరమున పోటు, నూదులగుచ్చినవిధముగ పోటు, పగులగొట్టబడినవిధముగ బాధ, మలమూత్రాదులు బైటవెడలక యడ్డుపడుట, అవయవములకు భంగముకలుగుట, అవయవములు ముడుచుకొనియుండుట, దంతహర్షము, దస్మికల్గుట, వణికు, శరీరము కరుషముగనుండుట, ఆస్థులయందు రంధ్రములుపడుట, శరీరము శుష్కించుట, అవయవము లదరుట, అవయవములు కొంకరులుపోవుట, చేతులు, కాళ్లు మున్నగునవయవములు ముడుచుటకు చాచుటకును వలనుపడక స్తంభించుట, నోరు పగరుగనుండుట, శరీర వర్ణము శ్యామలముగనైనను అరుణవర్ణముగనైన నుండుట ఇవియన్నియు వాతముయొక్క కృత్త్యములు.

❧ పితృకృత్యములు ❧

మూ. ....పితృస్య రాగదాహోష్ణ పాకీతాః. ౫౫

స్వేదః క్లేదస్సుక్రితిఃకోఢః సదనం మూర్ఛనం మదః,
కటుకాన్లురసౌషధః పాణ్డురాదణాన్ ద్వికాః.

౫౬

వ్యా. శరీరము రక్తవర్ణముగట, శరీరమునందెల్లముంట, అవిరివచ్చునట్లుండుట, జీర్ణశక్తికలుగుట, చెమటపట్టుట, చెమ్మకలుగుట, న్రవించుట, కోఢము (వైచెప్పినక్షేద మధికమగుట), క్రియలయందు సామర్థ్యములేకుండుట, మూర్ఛకలుగుట, మదము (తిక్కియై తినట్లుండుట), కటుకాన్లురసములు, తెలుపు ఎరుపువర్ణములుతప్ప తక్కిన వర్ణములు, ఇవియన్నియు పితృముయొక్క కృత్యములు.

❧ కఫకృత్యములు ❧

మూ. శ్లేష్మణ స్నేహకాశిన్య కణ్ఠా శీతత్వగౌరవమ్,
మిథోపలేపస్తై మిత్యశోఘాపక్త్యతి నిద్రతాః. ౫౭

వర్ణశ్చేత్వోరసౌ స్వాదులవశౌ చిరకాదితా.

వ్యా. స్నేహము (జిడ్డు), కాశిన్యము, దురద, చల్లదనము, బారము, ప్రోతోటం ధము, అస్థ్యాదుల కుపలేపము, నైమత్త్యము (అవయవములపై తడిగుడ్డగప్పినట్లు మొద్దు బారియుండుట), శోఘ (నంజు), అజీర్ణము, అతినిద్ర, తెల్లనిరంగు, మధురలవణరసములు, పసులయం బాలస్యము ఇవియన్నియు కఫముయొక్క కృత్యములు.

❧ దోషలక్షణప్రయోజనము ❧

మూ. ఇత్యశేషామయవ్యాపి యదుక్తం దోషలక్షణమ్.
దర్శనాద్యైరపహితస్తత్సమ్యగుపలక్షయేత్, ౫౮

వ్యా. ఇతైఃసంగన, వైశేష్యబుడిసవాతాదిదోషలక్షణములు ఎవ్వికలవో అయ్యవి కలుచెఱుంగులైన వ్యాధులన్నిటియందు వ్యాపించియుండును. వ్యాధులయొక్క యవస్థా భేదములను విభాగములను జక్కగ చెలిసినవైద్యవరుడు వానిలక్షణములను వర్ణన-స్పర్శన-ప్రశ్నాదులచేత సావధానముగ జక్కగ గమనించవలెను.

❧ రోగద్వైవిధ్యము (నిజాగస్తభేదము) ❧

మూ. నిజాగస్త విభాగేన ద్విప్రకారాస్సమానతః. ౫౯

ఆమయా నేషు తు నిజాశ్శారీరాదోషహేతుకాః,
యేభూతవిషవాయ్వస్ని క్షతభక్తాదిసమ్భవాః.

౬౦

రాగద్వేషభయాద్యాశ్చ తే స్యు రాగస్తవోగదాః,

వ్యా. రోగములు (అవాంతరభేదములచే నానావిధములుగ నుండినను) నిజముల నియు, అగంతుకము లని సంగ్రహముగ రెండు తెఱంగులుగ నుండును. అందు వాతపిత్తకఫములను కారీర (శరీరసంబంధములైన) దోషములయొక్క వైగుణ్యమును కారణముగ జేసి సంభవించుజ్వరాదిరోగములు నిజములు, భూతావేశము, విషము, గాలి, నిష్ప, గాయములు, అస్థిభంగము మున్నగుబాహ్యకారణములచే సంభవించినరోగములును, రాగము ద్వేషము భయము మున్నగుమనోవికారములచే గల్గురోగములును అగంతువులు.

— సాధ్యాసాధ్యవిభేదములు —

మూ. సాధ్యాసాధ్యానితివ్యాధిః ద్విధా తౌ తు పృథగ్విధా,
సుసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యశ్చ యాప్యశ్చాప్యనుపక్రమః.

వ్యా. వైజ్ఞేసిరీతిగ నిజాగంతుభేదములచే రెండువిధములైన వ్యాధులును సాధ్యములును, అసాధ్యములు నని రెండువిధములు. మరియు నీరెండువిధములైనవ్యాధులలో సాధ్యములు సుఖసాధ్యములనియు కృచ్ఛ్రసాధ్యములనియు, అసాధ్యములు యాప్యములనియు, అనుపక్రమములనియు రెండేవిధములు.

— సుఖసాధ్యలక్షణము —

మూ. సర్వాపధక్ష మేదేహోయూనః పుంసోడితాత్తనః. ౬౨

అకర్మగోల్పహేత్యగ్రరూపరూపోఽచుపద్రవః,

ఆతుల్యదేశదూష్యర్తు ప్రకృతిః పాదసంపది. ౬౩

గృహేష్యనుగుణేష్వేకదోషమార్గోనవస్సుఖః,

సుఖసాధ్యస్సుఖోపాయః కాలేనాల్పేనజాయతే. ౬౪

వ్యా. శరీరము ఔషధముల నోరువజాలియుండి రోగి యకావనముననుండి ఇంద్రియముల తనవశమున నుంచుటనియుండువాడై, వానికి జనించురోగము పూర్వజన్మకర్మజేషమునం జనించక, స్వల్పకారణములచేత స్వల్పపూర్వరూపములతో గూడి యుపద్రవములు లేక, దేశమునకును దూష్యములగు ఋతువునకును ప్రకృతికిని సమానగుణముకాక పాదచతుష్టయసంపత్తికల్గి తగినయిండ్లలో జనించినరోగము ఒకదోషముచే నొకమార్గముననే నూతనముగ జనించినచో నయ్యది సుఖసాధ్యమగును. అట్టి రోగసుఖోపాయము చేతనే స్వల్పకాలమున సాధింపదగియుండును. కావున నయ్యది సుఖసాధ్యమనబడును.

— కృచ్ఛ్రసాధ్యలక్షణము —

మూ. కృచ్ఛ్రైరుపాయైః కృచ్ఛ్రస్తు మహాద్భిస్సుచిరేణాతు,

అసాధ్య లఙ్ఘనజ్వర్ణః తథాశస్త్రాదిసాధనః. ౬౫

వ్యా. వైశేషికవిషయములకు వ్యతిరేకముగ జనించి శరీరమునకు మిగుల కష్టముల గల్గించి దుర్బలములైన యుపాయములచే చిరకాలమునకు మిక్కిలి పూనికతో సాధింపఁ దగినవ్యాధి కృచ్ఛసాధ్య మనబడును. మరియు సాధ్యాసాధ్యలక్షణములు మిశ్రముగ నుండువ్యాధియు, శస్త్రములు అగ్నితైరము విషము మున్నగువానిం బ్రయోగించి సాధిం పఁదగినవ్యాధియు కృచ్ఛసాధ్యమగును.

— అది యాప్యరోగలక్షణము —

మూ. శేషత్వా దాయుషోయాప్యః పశ్చాద్భ్యాసాద్విపర్యయే
దత్వాప్య సుఖమల్పేన హేతునా సంప్రజాయతే. ౬౬

యాతి నాఽశేషత్వాం రోగోఽర్థజ్ఞో నియతాయుషః,

ప్రవతేన్నీ వవిష్టమైః ధాన్యస్తత్రాతురోహితైః. ౬౭

వ్యా. ఆయుశ్శేషముకలవానికి ఆసాధ్యలక్షణములతో గూడియుండువ్యాధి జనించినచో నయ్యది హితములగు నాహారవిహారములచే నాయుశ్శేషకాలము గడపదగినదిగ నుండును. కావున నయ్యది యాప్యము, మరియు యాప్యరోగము చికిత్సాసమయమున కొంచెముగ శమించి మరల స్వల్పకారణముచేనైనను ప్రకోపముజెందును. రోగికి ఆయువు శేషించి యుండుటంజేసి యప్పుడే చంపనోపక, పూర్వకర్మ క్షేమమున జనించుటంజేసి నిశ్శేషముగ శమింపక బాధించుచుండును. కావున నట్టియాప్యరోగములయందు హితములగు నాహారవిహారములచే నుపచరించుచుండినయెడ బాధలు తీవ్రతజూపక కొంతమట్టుకు సహ్యముగ నుండును. అటుగాక వ్యతిరేకముగ నాహారముల నుపయోగించిన మిక్కిలి తీవ్రములగు బాధలగల్గించును. (ఇది యాప్యమనుసాధ్యము)

— ప్రత్యాఖ్యేయలక్షణము —

మూ. పరోఽసాధ్యః క్రియాస్పర్శాః ప్రత్యాఖ్యాయాతివర్తతే,
తస్మా దుపేక్ష్య ఏహాసౌ స్థితోఽత్యస్తవిపర్యయే. ౬౮

బౌత్సక్యమోహారతి కృద్ధృష్టరిష్టోఽక్షనాశనః,

సాధ్యయోరపి సంయోగో బలినోర్యాత్యసాధ్యతామ్. ౬౯

వ్యా. వైశేషికసాధ్యలక్షణములకు విరుద్ధముగ అస్థిమజ్జకు క్రధాతువులను మర్త్య సంధుల నాక్రయించి జనించి పట్టిచికిత్సలజేసినను వానికి లొంగక కాంతినొందకమిక్కిలి తనతీవ్రతనే జూపుచుండును. అట్టివ్యాధికి చికిత్సజేసియు లాభముకల్గబోదు కావున చికిత్స మానవలెను. ఇదియే ప్రత్యాఖ్యేయ (నిరసించదగినది) మను ససాధ్యము. మరియు నీయసాధ్యమునందు మిక్కిలి యాశయు, చిత్తనాశంబును, ఏకార్థమునం దిచ్చలేకుండు టయు మరణదివాంబులును చతురాదీం ది యనాశంబును కలను.

మరియు మిక్కిలి బలివృత్తులైన రెండువ్యాధులు ఏకకాలమున నొకటిగగూడి నచో నయ్యచి సాధ్యములుగనున్నను సంసర్గమునంజేసి యసాధ్యమే యగును.

— వ్యాధులకు కారణాంతరములచేగల్గు నవస్థాభేదము —

మూ. నాసాధ్యసాధ్యతాం యాతి సాధోయీ యాతిత్వ సాధ్యతామ్,
పాదాపచారాద్వైఖాచ్చ యాంత్యస్థాన్తరం గదాః. 20

వ్యా. అసాధ్యలక్షణములు పూర్ణముగ నుండువ్యాధి యొకప్పుడును సాధ్యము కానేరదు. సాధ్యలక్షణములు కలవ్యాధియు మిత్యైహారాదికారణములచే నొకప్పుడు అసాధ్యముగ మారును. కొన్ని సమయములయందు వైద్యుడు ద్రవ్యము పరిచారకులు రోగి యనునట్టిపాదచతుష్టయముయొక్క సంపత్తిభేదముచేతను వైవచమునను ఒక యవస్థయందుండు వేరొకయవస్థాంతరమునొందును. (కృచ్ఛ)సాధ్యము సుఖసాధ్యముగను, సుఖసాధ్యము కృచ్ఛసాధ్యముగను, సాధ్యము అసాధ్యముగను, ఇతైఃతగున వవస్థాభేదముల నొందు నని భావము.)

— అరిష్టలక్షణములు —

మూ. శిరోరోగారుచిక్వాస మోహవిడ్యేదత్పద్భ్రమైః,
ఘ్నున్తి సర్వామయాః క్షీణస్వరథాతుబలానలమ్.
వాతవ్యాధిరపస్తారి కుష్ఠరోగ్యుదరీక్షయా,
గుల్మీ మేహీచ తాన్ క్షీణాన్ వికారాలేపి వర్జయేత్. 21

వ్యా. మనుజున కేరోగముకల్గినను అట్టిరోగములయందు శిరోరోగము, అరుచి క్వాసము, చిత్తభ్రమము, మలము ఉండలుగట్టుట, దష్టి, భ్రమము, అనురోగములు ఉపద్రవములుగ సంభవించినచో మనుజుని చంపును. మరియు నేరోగమునందైనను కండ స్వరంబును, రసరక్తాదిధాతువులును, శరీరబలంబును, అగ్నియు ఇంద్రియియు క్షీణించినచో రోగిని చంపును. మరియు వాతవ్యాధి, అపస్తాంబము, కుష్ఠము, ఉదరము. క్షయ రోగము, గుల్మము, ప్రమేహము, అను నీరోగములుగలవారికి వైశెష్టినస్వరథాత్వాదులు క్షీణించినచో వైశెష్టినరోగములు స్వల్పముగ నున్నను అట్టిరోగిని విడువందగును. (రోగ మసాధ్యము కావున చికిత్సజేయంజునదని భావము).

— మలమూత్రాదులయం దరిష్టలక్షణములు —

మూ. మూత్రం పురీషం నిష్ఠూతం రేతశ్చాపునిమజ్జతి,
నిష్ఠూతం బహువర్ణం వా యస్య మాసాత్యనశ్యతి. 22

వా. ఏమనుజానిమూత్రమైనను పురీషమైనను ఉమ్మియైనను శుక్రమైనను ఉదకమున నుంచినచో వైశీలేలక మునుగునో అట్టిమనుజుడు ఒకమాసమునకు లోపల మృతి నొందును. మరియు ఉమ్మి పలుచెరంగులైనవర్ణములు కల్గియున్నను ఒకమాసమునకు లోపల మృతినొందును.

❧ వ్యాధిసామాన్యముగనరిష్టలక్షణములు ❧

మూ. బ. మాంసక్షయ స్త్రీవో రోగవృద్ధి రోచకః,

యస్యా తు రస్య లక్ష్యస్తే త్రిపక్షాన్నసజీవతి.

౭౪

వ్యా. శరీరబలంబును మాంసంబును తీణించి, రోగము మిక్కిలి తీవ్రముగ వృద్ధి నొంది అరోచకముకల్గినచో నట్టిరోగి మూడుపక్షములకు పైని జీవింపనోపడు. (పదునైదుదినములలో మృతినొందునట్లు),

చరకమున “స్త్రీనహన్నసజీవతి” యనుపాత మున్నది. ఈపాతమున వైలక్షణములు కల్గినరోగి మూడుదినములకుపైని జీవింప డని యర్థము.

❧ వ్యత్యయదూపారిష్టలక్షణములు ❧

మూ. వికారాయస్య వర్ధస్తే ప్రకృతిః పరిహాయతే,

రాత్రౌ దాహో దిపా శీతం వ్యత్యాసశ్చద్వైసూర్యయోః.

౭౫

యస్యోత్క్రమేత్ కఫః కణ్ఠం వాతపిత్తాన్వితోఽథవా,

కణ్ఠేచ యస్య స్ఫురణం అఙ్గుళ్యాంచ దినేదినే.

౭౬

సహసాజాయతేయస్యవికారస్సర్వలక్షణః,

నివర్తతే వా సహసా సహసా సవినశ్యతి.

౭౭

వ్యా. ఏమనుజునకు తనకు స్వాభావికమైనప్రకృతి తీణించి వ్యాధులు మిక్కిలు ముగ వృద్ధినొందునో ఎవనికి రాత్రియందు చంద్రునివలన తాపంబును, పగటియందు సూర్యునివలన చల్లదనంబును స్వభావమునకు వ్యతిరేకముగ దోచునో, ఎవనికి గర్భములలో నుండి కఫము కంఠములోని కెగయునో, ఎవనికఫము కఫములతోగూడియుండునో ఎవనికి కంఠమునందైనను అంగుళియందైనను అదరుబాటు ప్రతిదినము కల్గునో అట్టిమనుజుడు శీఘ్రముగ మృతినొందును. మరియు నెవ్వనికి జ్వరాదిరోగములు కారణములేకయే ఆయారోగములకు జెప్పినలక్షణములన్నిటితోగూడి తటాలన సంభవించునో, లేక, చికిత్సాదిప్రతిక్రియలేకయే తటాలన నివర్తించునో అట్టిరోగి యతిశీఘ్రముగ మృతినొందును.

—ॐ ఆసన్నమరణలక్షణము ॐ—

మూ. ఊర్ధ్వశ్వాసం గతోష్ఠాణం గూలోపహతవం క్షణమ్,
శర్తవాఽనధిగచ్ఛంతం బుద్ధిమాకా పరివర్జయేత్. 2౮

వ్యా. రోగికి ఊర్ధ్వశ్వాసము జనించి శరీరమువై వేడి యుడిగి చల్లబడి గజ్జల
యందు పోటుపుట్టి యించుకైన సుఖములేక కష్టబడుచున్నరోగి బ్రతుకడు; కావున
అట్టిరోగిని బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు చికిత్సచేయక విడువదగును.

—ॐ వైద్యునిపిలువను దూతవచ్చినకాలముచేగల్గి అరిష్టము ॐ—

మూ. తథార్ధరాత్రే మధ్యాహ్నా సస్థ్యయోః పర్వవాసరే,
షష్ఠీ చతుర్థి నవమీ రాహుకేతుర్యాదయాదిషు. 2౯

భరణీ కృత్తికాశ్రేషా పూర్వాద్ధ్రా పితృనైరృతే,
ఆగమిష్యన్తి దూతావా యస్య నాస్త్యస్య జీవితమ్. ౩౦

వ్యా. రోగిచే వైద్యుని పిలుచుటకై పంపబడినభటుడు ఆర్ధరాత్రియందైనను,
మిట్టమధ్యాహ్నమునందైనను, ఉదయసాయంసంధ్యాకాలములయందైనను, అమావాస్య
పూర్ణిమ మున్నగు పర్వదినములయందైనను, షష్ఠీ నవమి చవితి యనుతిథులయందైనను,
రాహుకేతువులకాలమునందైనను, భరణీ కృత్తిక ఆశ్రేష పూర్వాషాఢ పూర్వాభాద్ర
పూర్వఫల్గుని అర్ద్ర) మఖ మూల అను సీనక్షత్రములతోగూడిన దినములయందైనను
వైద్యునిచెంతకుబోయి పిలిచినచో అట్టిరోగి జీవింపడు.

—ॐ ఔషధసంబంధమైనయరిష్టము ॐ—

మూ. యముద్దీశ్వాతురం వైద్యస్సమ్పాదయతు మాషధమ్,
యతమానో నశక్నోతి దుర్లభం తస్య జీవితమ్. ౩౧

వ్యా. వైద్యుడు ఏరోగికి వైద్యముచేయుటకై ఔషధమును సంపాదించ బ్రయ
త్నింప నాయాషధము దొరకకుండునో అట్టిరోగి జీవించుట దుర్లభము.

—ॐ ఔషధసిద్ధిసంబంధమైనయరిష్టము ॐ—

మూ. విజ్ఞాతం బహుశస్సిద్ధం విధివచ్ఛోపచారితమ్,
నసీన్యత్యోషధం యస్య నాస్తి తస్య చికిత్సితమ్,

వ్యా. ఔషధములజేయువిధానపక్వాదుల జక్కగజెలిసి యశేకపర్యాయములు
చేసి యలవాటునుండిన యాషధమును ఒకరోగికి చికిత్సకై మరల విద్యుక్తప్రకారము
చేసినను అట్టియాషధము చక్కగ కుదరక పక్షముచేడియెడల అట్టిరోగికి చికిత్సజేసియు
లాభముండదు. (జీవించుట దుష్టమని భావము).

—ॐ స్వతంత్ర-పరతంత్ర-పూర్వరూప-ఉపద్రవరూపవ్యాధిభేదములు ॥—

మూ. ద్విధా స్వపరతంత్రభ్యాం వ్యాధయోస్త్యాః పునర్ద్విధా,
పూర్వజాః పూర్వరూపాభ్యాః జాతాః పశ్చాదుపద్రవాః. ౮౨

వ్యా. వ్యాధులు స్వతంత్రములు, పరతంత్రములు నని రెండు తెలింగులనుండును. అందు పరతంత్రములనునవి పూర్వరూపములు, ఉపద్రవములు నని రెండుభేదములు కల్గి యుండును. అందు తొలుత జనించినరోగము పూర్వరూపము, ఒకవ్యాధి జనించిన పిమ్మట నింకొకవ్యాధికల్గిన నయ్యది యుపద్రవము.

—ॐ స్వతంత్రపరతంత్రలక్షణములు ॥—

మూ. యథా స్వజన్మోపశమాః స్వతంత్రాః స్పష్టలక్షణాః,
విపరీతాస్తతోఽన్యేతు, విద్యాదేవం మలానపి. ౮౩

వ్యా. కాస్త్రమున జెప్పియుండుప్రకారము ఉత్పత్తియు, నుఖానుబంధరూపమైన యుపశయంబునకల్గి, ఆరోగమునకు జెప్పియుండులక్షణములు స్ఫుటముగ గానవచ్చునట్టి రోగము స్వతంత్రమునాబడును. వైజెప్పినలక్షణములకంటె విరుద్ధములగులక్షణములుగలవి పరతంత్ర మనబడును. (స్వతంత్రరోగములవలె స్పష్టమైనలక్షణంబులను కాస్త్రమున జెప్పినరీతిగ నుత్పత్తియు లేక, అస్పష్టమైనలక్షణములు కల్గినవి పరతంత్రరోగమని భావము). మరియు వాతపిత్తకఫములను దోషములు మూడునుగూడ ఆయారోగముల యందు స్వతంత్రపరతంత్రభేదములు కల్గియుండును. అట్టిభేదముల వ్యాధులకు జెప్పిన స్వతంత్రపరతంత్రలక్షణములబట్టియే యెఱుంగనగును.

—ॐ స్వతంత్ర-పరతంత్రరోగ-చికిత్సాక్రమము ॥—

మూ. తేషాం ప్రధానప్రశమే ప్రశమోఽశామ్యతస్తథా,
పశ్చాచ్చికిలేన్నేత్సాగ్లం వా బలవస్తముపద్రవమ్.
వ్యాధిక్లిష్టశరీరస్య పీడాకరతరోహి సః, ౮౪

వ్యా. స్వతంత్రరోగములు కాంతినొందినచో పరతంత్రరోగములును తమంతట కాంతినొందును. (కావున పరతంత్రరోగములకు ప్రత్యేకముగ చికిత్సజేయ నవసరము లేదనుట). స్వతంత్రరోగములకు జేసినచికిత్సచేతనే పరతంత్రరోగము బలిష్ఠమై యున్నచో స్వతంత్రము శమించినపిదప పరతంత్రమునకు ప్రత్యేకముగ చికిత్సజేయ నగును. మరియు నుపద్రవరూపమైన పరతంత్రరోగము స్వతంత్రమునకన్న బలిష్ఠమై మిక్కిలి బాధాకరముగ నున్ననాడు అట్టిపరతంత్రరోగమునకే చికిత్సను తొలుతజేయుట ముఖ్యము. (కాని అట్టిచికిత్సమాత్రము స్వతంత్రమునకు విరోధి కాకుండవలెను). అట్టి

స్థితిలో న్యతంత్రవ్యాధిచే మిక్కిలి క్షేణమునొందినరోగికి ప్రబలమైన యుష్కద్రవము మరింతకష్టముల నిమిషమివజేయును కావున తొలుతనే న్యతంత్రరోగమునకు విరోధించ వుండునట్లు ఉష్కద్రవమునకు చికిత్సజేయుట ముఖ్యకర్తవ్యము.

— సామనిరామకోగభేదము —

మూ. రోగా స్సామనిరామత్వ భేదేన ద్వివిధాపునః,
ఉష్ణణోఽల్పబలత్వేన శాతు మాధ్యమపాచితమ్. ౮౭
దుష్టమామాశయగతం రసమామం ప్రచక్షతే,
అన్యే దోషేభ్యవవాతి దుష్టేభ్యోఽన్యోన్యమూర్ఛచాత్. ౮౮
కోర్రవేభ్యో విషస్యేవపదన్త్యామస్య సమృద్ధిమమ్,
ఆమేన తేన సంప్రక్తాః దోషాదూష్యాశ్చ వర్ధితః. ౮౯
సామా ఇత్యుపదిశ్యన్తే యేచ రోగాస్తదుగ్భవాః,

వ్యా. రోగములు సామములు, నిరామములని రెండు తెజుంగులు. అదియెట్లులనః—
భుజింపబడినయాహారమును పచింపజేయుపాచకాగ్నిబలహీనమై యుండుటంజేసి ధాతువు లలో ప్రాథమికంబైన నరసధాతువు చక్కగ పచనముగాక ఆమాశయమునజేరి వాతాదులచే దుష్టమైనచో నట్టిద్రవరూపమైనరసము ఆమముని చెప్పబడును; మరియు ఆరుకలలోనుండి విషముబుట్టవిధముగ పరస్పరమిశ్రభావమునజేంది మిక్కిలి దుష్టములైన వాతాదిదోష ములనుండి యామము జనించునని కొందరాచార్యులు వచించెదరు; అట్టియామముతో గూడియుండు వాతాదిదోషములును, అట్టివాతాదులచే దూషితములై వృద్ధి నొందినరసాది దూష్యములును, అట్టిదోషదూష్యములవలన సంభవించిన జ్వరాదిరోగములును సామములని చెప్పబడును.

మరియు “ద్రవం గుర్వనేకవర్ణం, హేతుస్సర్వరోగాణాం, స్నిగ్ధపిచ్చలహముం, తప్తవదనుబద్ధం, శూలదుర్లభి” అని యామలక్షణమును కొందరాచార్యులు చెప్పిరి. ద్రవ రూపమును భారంబును, శానావర్ణంబులునుగల్గి, సర్వరోగములకును హేతుభూతమై, స్నిగ్ధంబును పిచ్చిలంబునై తీగెలవలె నుండుద్రవము ఆమము, అయ్యది యనేకోష్కద్రవ ములగల్గించును. దుర్గంధముగ నుండు నని భావము.

— సామ-నిరామలక్షణములు —

మూ. స్రోతోరోధబలభ్రంశగౌరవానిలమూఢతాః. ౯౦
ఆలస్యార్ త్త్రినిష్ఠీచమలసక్తారుచిక్షమాః,
లిజ్గం మలానాం సామానాం నిరామాణాం విపర్యయః. ౯౧
నిదానమేతత్సామాన్యంవక్ష్యతేఽథచికిత్సతమ్,

వ్యా. స్త్రోతోమార్గములబంధించుట, బలహాని, గురుత్వము, వాతము ధారాళముగ సంచరించకుండుట, కునికి పాటు, అహారమును భుజించిన జీర్ణముకాకుండుట, నోటి పెంట నీరు వెడలుట, మలమూత్ర స్వేదాదులు బైటవెడలకుండుట, అరోచకము, బడలిక, అరోచకము ఇవియన్నియు అమమతోగూడిన మలములలక్షణములు, వైశిష్ట్యమున స్త్రోతో బంధాదిలక్షణములు లేకుండుటయే నిరామలక్షణములు. ఇతైః అంగున వాతాదులకు సామాన్యమైనవిధానము, చెప్పబడినది. దానికి దగినచికిత్స యీక్రింద వివరింపబడును.

❖ వాతప్రకోపసామాన్యచికిత్స ❖

మూ. వాతస్యోపక్రమస్నేహస్నేహస్వదస్సంశోభనం మృదు. F 2

స్వాద్వస్థులవణోష్ణాని భోజ్యాన్యభ్యజ్జమద్దనమ్,
వేష్టనం త్రాసనం నేకః మద్యం వైష్టికగౌడికమ్. F 3

స్నిగ్ధోష్ణా వస్త్రయో వస్త్రీనియమస్సుఖశీలతా,
దీపనైః పాచనైస్సిద్ధాస్నేహశ్చానౌకయోనయః. F 4
విశేషాన్వేద్యవిశితరసస్తైలానువాసనమ్,

వ్యా. స్నేహపానము, స్వేదకర్త, మృదువైనసంశోభనావధనేవనము, మధుర - అమ్ల-లవణరసంబులును ఉష్ణవీర్ణంబులునగు భక్ష్యులు సువయోగించుట, అభ్యంగస్నానము, ఒడలు పిసికించుకొనుట, వస్త్రములు మున్నగువానిచే శరీరమును జుట్టుట, భయపఱచుట, దశమూలాదికషాయములచే నేకముచేయుట, వైష్టికము గౌడికమునను మద్యముల పానముజేయుట, స్నిగ్ధముగ సుష్ణముగనుండు కషాయాదులచే వస్త్రీనియజేయుట, వస్త్రీ విధానమున శిష్టినవస్త్రీక్రియానియమముల దప్పక యాచరించుట, సుఖముగనుండుట యందు అలవాటుజేయుట, అగ్నిని దీపింపజేసి ఆహారమును పచింపజేయు ద్రవ్యముల చేర్చి పక్వముచేయబడిన సువులనూనె మున్నగుస్నేహద్రవ్యములను పానముజేయుట ఇవియన్నియు ప్రకోపించిన వాతమునకు దగిన సామాన్యచికిత్సలు. మరియు పుష్టికర్మమైన మాంసరసము, తైలము, అనువాసనవస్త్రీ ఇవి వాతమునకు విశేషచికిత్సలు.

అప్రయత్నముగ తటాలున సంభవించినభయము వాతమును ప్రకోపింపజేయున కావున “క్రియాతియోగభీకోక” అనువాక్యమున భయము వాతప్రకోపమునకు కారణముగ జెప్పబడినది. అటుగాక వాతోన్మాదాదిరోగములయందు ప్రయత్నపూర్వకముగ భయపఱచుటవలన వాతప్రకోపము శాంతి నొందును. అను నభిప్రాయముచేత నియ్యోద భయపరచుట వాతకామకముగ జెప్పినది సంగత మని యెఱుంగునది,

— పితృప్రకృపసామాన్యచికిత్స —

- మూ. పితృస్య సర్విషః పానం స్వాదుతీతైర్విరేచనమ్. ౯౦
 స్వాదుతి క్తకషాయాణి భోజనాన్యోషధాని చ,
 సుగంధశీతహృద్యానాం గంధానాముపసేవనమ్. ౯౧
 కణ్ఠే గుణానాం హారాణాం మణీనామురసా ధృతిః,
 కర్పూరచందనోశీరైరనులేపః క్షణేక్షణే. ౯౨
 ప్రదోషశృద్ధిమాస్సౌధం హరిగీతం హిమోఽనిలః,
 ఆయంత్రణసుఖం మిత్రం పుత్రస్సన్నిధముగ్ధవాక్. ౯౩
 చందానువర్తి నోదారాః ప్రియాశ్శీలవిభూషితాః,
 శీతామృతాభారగర్భాణి గృహాన్యుద్యానదీర్ఘికాః. ౯౪
 సుతీర్థవిపులస్వచ్ఛసలిలాశయనేకణే,
 సామృద్ధిజలతీరాన్తే కాయమానే ద్రుమాకులే. ౯౫
 సౌమ్యా భావాః పయస్సర్విః విరేకశ్చ విశేషతః,

వ్యా. ఘృతపానము, మధురముగ శీతపీర్ణముగనుండు నౌషధములచే విరేచనము చేయించుట, మధురతీక్త-కషాయరసములగుల యాహారములభుజించుట, అట్టిరసములగుల యౌషధముల సేవించుట, మంచువరిమళంబును చల్లదనంబును కల్గి మనసునకింపైనవాసనల నాహూరించుట, ముత్యాలహారముల కంతమునదాల్పుట, మరకతము చంద్రకాంతము పద్మరాగము మున్నగుమణులను రొమ్మనధరించుట, వచ్చకప్పరమును చందనమును వట్టి వేరును వలంబులు మేన నలదిక్షింపుట, సాయంకాలమును సేవించుట, గారచే తెల్లగ శుభ్రముగనుండు గృహమున వసించుట, వెన్నెలలో విహరించుట, మనోహరమగుసంగీతమును వినుట, చల్లని మెల్లగాలిని సేవించుట, నిర్బంధములేనిమిత్రునితో స్వేచ్ఛగ సల్లాపముచేయుట, వచ్చిరానిమాటల మాటలాడుపుత్రునితో నాటలాడుట, తనయిష్టము ననుసరించి నటించుచు మిక్కిలిప్రేమగల్గి మంచుస్వభావముగల భూషణములధరించిన ప్రియరాండ్రతో నరససల్లాపాదిక్రీడలనల్పుట, చల్లని నీటిధారలతోగూడిన యింద్రియందును ఉపవనములయందును నడబొబ్బలయందును విహరించుట, స్వచ్ఛమై వికాలమైనజలముగల సరోవరముల యిసుకదిబ్బలయందును, కమలములగుల సరోవరతీరములందును వలంబెఱుగులైన వృక్షములచే సంకులమైనవండ్లిరులయందును వసించుట, ఇదియన్నియు పితృముప్రకృపించినపుడు చేయదగినసామాన్యచికిత్సలు. సౌమ్యములగు పదార్థముల సేవించుటయు పితృమును శమింపజేయును. మరియు ఘృతపానము విరేచనము కారెండును పితృప్రకృపమున విశేషచికిత్సలు. (ముఖ్యమైనచికిత్స యని భావము).

—౧౭ కఫప్రకోపసామాన్యచికిత్స ౧౭—

మూ. క్లేష్టణో విధిగా యుక్తం తీక్షణం వసునరేచనమ్,   ౯౭
అన్నం రూక్షాల్పతీక్షణోష్ణం కటుతిక్తకషాయకమ్,
దీర్ఘకాలస్థితం మద్యగిరతిప్రీతిః ప్రజాగరః,   ౯౮
అనేకరూపా వ్యాయామః తీక్షణం రూక్షం విమద్దనమ్,
విశేషాద్యమనం యూషః శ్వాద్రం మేదోఘ్నమౌషధమ్,   ౯౯
ధూమోపవాసగణ్డూషాః నిస్సుఖత్వం సుఖాయ చ,

వ్యా. కాస్త్రవిధి ననుసరించి తీక్షణమైనయాషధాదులచే వసునరేచనములను జేసి కొనుట, రూక్షంబును తీక్షణంబును ఉష్ణంబును కటుతిక్తకషాయరసభూయిష్ఠంబును నగు నాహారపదార్థముల భుజించుట, అట్టి యాహారమును కొంచెముగ నేవించుట, మిక్కిలి ప్రాతదియగుమద్యమును నేవించుట, రతిసౌఖ్యమును అనుభవించుట, రాత్రులయందు విశేషముగ నిదుర మేల్కొంచియుండుట, విల్లు నెక్కు వెట్టుట, కుస్తీమున్నగువసులచేయుట మున్నగు శరీరపరిశ్రమమును విశేషముగ జేయుట, చింత, రూక్షత, మద్దనము ఇవియన్నియు కఫము ప్రకోపించినపుడు చేయదగినసామాన్యచికిత్సలు. మరియు వసునము, యూష, మాక్షికముల లేనె, మేదోహరములగునౌషధాదులు ధూమపానము, ఉపవాసము, గండ్డాషము, మిక్కిలి సౌఖ్యములేకుండుట ఇవియన్నియు కఫప్రకోపమున విశేషచికిత్సలు. (ఇవి ప్రధానము లనిభావము).

—౧౮ సంస్కర్త-సన్నిపాతచికిత్స ౧౮—

మూ. ఉపక్రమః పృథగ్గోషా యోఽయముద్దిశ్య కీర్తితః,   ౧౦౦
సంసన్నిపాతేషుకుపితం యథాస్వం విశల్పయేత్,

వ్యా. ప్రకోపముచెందిన వాతాదిదోషముల నుద్దేశించి వేరువేరుగ వైశిష్ట్యబడిన సంస్కర్తసన్నిపాతములయందును ప్రకుపితములగు వాతాదిద్విదోషసంస్కర్తమును నిరూపించి తత్తదనుసారముగ రెండేసిదోషములకు జేరిన చికిత్సలకలిపి చేయవలెను. త్రిదోషముల ప్రకోపరూపమైన సన్నిపాతమునందు త్రిదోషములకు వేరువేరుజెప్పిన చికిత్సలుంగలిపి చేయనగును.

ఎట్టులనః—వాతపిత్తసంస్కర్తమున వాతపిత్తములకు వేరువేరుజెప్పిన చికిత్సలను మిశ్రముగను, వాతకఫసంస్కర్తమున నారెంటికిని వేరువేరుజెప్పినచికిత్సల మిశ్రముగను, పిత్తకఫములసంస్కర్తమున పిత్తకఫలకు వేరువేరుజెప్పినచికిత్సల మిశ్రముగను, సన్నిపాతమున త్రిదోషములకు వేర్వేరుజెప్పినచికిత్సల మిశ్రముగను జేయవలెనని భావము.

—ॐ వాతపిత్తసంసర్గాదిచికిత్సాక్రమము ॥—

మూ. గైత్రిష్టః ప్రాయో మరుత్పిత్తేవాసస్తః కఫమారుతే. ౧౦౧
మరుతో యోగవాహిత్యాత్ కఫపిత్తే తు శారదః,

వ్యా. వాతపిత్తసంసర్గమునందు ఋతుచర్యాధ్యాయమున గ్రీష్మఋతుచర్యకు జెప్పిన లవణాదులవర్ణించి మధురముగ నుండునన్నాదుల భుజింపవలెను. కఫవాతముల సంసర్గమునందు వసంతఋతుచర్యకుం జెప్పిననియమముల నాచరింపవగును. కఫపిత్తసంసర్గమున శరదృతుచర్యయందు జెప్పిననియమముల బ్రయోగముగ నవలంబింపవగును. మరియు నన్ని పాతమునందు వర్షర్తువునకు జెప్పినక్రమము నవలంబించుట యుక్తము.

—ॐ సంసర్గసన్నిపాతమునచికిత్సాకాలము ॥—

మూ. చయవీవ జయేద్దోషం కుశితం త్వవిరోధయః. ౧౦౨
సర్వకోపే బలీయాంసం కేషదోషా విరోధతః,

వ్యా. వాతాదిదోషములలో నొకదోషము ప్రకోపించినపుడు అట్టిదోషమునకు విరోధము కల్గకుండునట్లు తక్కినదోషములకు చయావస్థయందే ప్రకోపమునొందినీయక చికిత్సజేయవలెను. దోషములన్నియు ప్రకోపించినపుడు వానిలో నేదోషము ప్రబలముగనుండునో దానికి తక్కినరెండుదోషములకు విరోధములేకుండునట్లు తొలుత చికిత్స జేయవలెను.

—ॐ చికిత్సాయోగస్తృత్యము ॥—

మూ. ప్రయోగశ్శమయేద్వాన్యధీ౯ యోఽన్యమన్యముదీరయేత్. ౧౦౩
సాసౌ విశుద్ధశుద్ధస్తు శమయేద్వోన కోపయేత్,

వ్యా. ఒకవ్యాధిని శమింపజేసి యితరములగువ్యాధులను ప్రకోపింపజేసెడి చికిత్సా ప్రయోగము ప్రశస్తముకాదు. ఇతరవ్యాధులను ప్రకోపింపజేయకయే ప్రకుశితమైన వ్యాధినిమాత్రము శమింపజేయుచికిత్సాప్రయోగము మిగుల ప్రశస్తము. కావున నితరవ్యాధుల విరోధములేక ప్రకృతవ్యాధికి చికిత్సజేయవలెను.

—ॐ సామదోషచికిత్సావిశేషవిధానము ॥—

మూ. సర్వదేహప్రవిసృతా౯ సామూ౯ దోషాన్స నిర్హరేత్. ౧౦౪
లీనా౯ థాతుష్వనుల్లిస్తా౯ ఫలాదామాద్రసాని చ,
ఆశ్రయస్య హి నాశాయ తే స్యుద్ధర్మిగ్నరత్వతః. ౧౦౫

వ్యా. దేహమునందెల్ల వ్యాపించినవిగను, రసాదిథాతువులయందు లీనములుగను, స్వస్థానమునుండి చలించినవిగను, ఆమముతో గూడినవిగను నుండువాతాదిదోషములను

శుద్ధిచేయుట యశక్యంబు కావున అట్టిస్థితినుండు వాతాదిదోషములను పమనవిరేచనాదులచే శోధనచికిత్స చేయంజనదు. చక్కగ పండినమామిడి మొదలగుఫలములనుండి తీయబడినరసము దాని కాశ్రయమైనఫలమునకు నాశమును గల్గించునట్లు పమనాదులచే శోధనముచేయబడిన వాతాదిదోషములు వానికాశ్రయమైనశరీరమును తప్పుక చొరచును. (కావున వైజ్ఞేయపద్ధతుండుదోషములకు శోధనచికిత్స చేయంజనదని భావము).

— సర్వశరీరగతసామరోగచికిత్సాక్రమము ౧౧ —

మూ. పాచనైర్ద్రిష్టవైస్సే హైస్తాన్ స్వేదైశ్చ పరిష్కృతాన్,
శోధయేచ్ఛోరనైః కాలే యథాసన్నం యథాబలమ్. ౧౦౬

వ్యా. పాచనంబులను అగ్నిదీపనంబులు వైనస్నేహస్వేదములచే సంస్కరింపబడిన ఆమయక్తవాతాదిదోషములను ఆయాదోషములకు సమీపముననుండుమార్గములను రోగియొక్క బలాబలస్థితిని అనుసరించి తత్తదనుగుణముగ మృదు-మధ్య-తీక్షణరూపములగు శోధనాషధములచే కాస్త్రవిధి ననుసరించి యుచితకాలమున శోధనచికిత్స జేయవలెను.

— శోధనద్రవ్యోపయోగమార్గములు ౧౨ —

మూ. హస్త్యాశు యుక్తం వక్త్రేణ ద్రవ్యమామాశయాన్తల్యాన్,
పూజేన చోర్ధ్వాజత్రుశ్శాన్ పక్వాధానాద్ధదేన తు. ౧౦౭

వ్యా. నోటిమార్గముగ నుపయోగింపబడిన శోధనాషధము ఆమాశయముననుండు మలమును శీఘ్రముగ హరించును. నానారంభములనుండి యుపయోగింపబడినశోధనాషధము మెడకు వైభాగముననుండుమలమును శీఘ్రముగ హరించును. గుదద్వారమునుండి యుపయోగింపబడినశోధనాషధము పక్వాశయముననుండుమలముల శీఘ్రముగ హరించును.

— ఆమధారణనిషేధము ౧౩ —

మూ. ఉల్లికప్తానథ ఊర్ధ్వం వానచామాన్ వహితః స్వయమ్,
భారయేదాషధైర్దోషాన్ విధృతాస్తే హి రోగదాః. ౧౦౮
ప్రవృత్తాన్ ప్రాగతో దోషానుపేక్షిత హితాశినః,
విబధ్ధాన్ పాచనై స్తైస్త్వైపాచయేన్నిర్వరేతవా. ౧౦౯

వ్యా. స్వస్థానమునుండి చలించి యథోమార్గమునుండియైనను ఊర్ధ్వమార్గమునుండియైన ఔషధములచేగాక తమంతటనే బైటవెడలునట్టి యామదోషములను స్తంభనాషధములచే వెడలనీయక నిరోధింపజనదు. అటుగాక అట్టిదోషములను నిరోధించినయెడ నయ్యవి జ్వరాదిరోగముల గల్గించును; కాబట్టి బైటవెడలుదోషముల నుపేక్షింపవలెను గాని తొలుత నాషధాదులచే నిరోధింపదగదని భావము. తనంతట బైటవెడలి కొంచెము

శేషించియుండుదోషములను కాస్తమున జెప్పబడిన ఆయాపాచనాషధములచే జీర్ణంబగు నట్లు చేయవలెను. లేక శోధనాషధములచే వెడలింపవలెను. గాని ఆమదోషమును లేక మాత్రమైన నుంచరాదు.

—ॐ తిర్యగ్గతదోషచికిత్సాక్రమము ॐ—

మూ. ప్రాయ స్తిర్యగ్గతా దోషాః క్లేశయన్త్యాతురాంశ్చిమ్,
కుర్యాన్న తేషు త్వేరయా దేహగ్నిబలవత్క్రియాసే. ౧౧౦
శమయేత్తాక్ ప్రయోగేణ సుఖం వా శోష్టమానయేత్,
జ్ఞాత్యా శోష్టప్రపన్నాంశ్చ యథాసన్నం వినిష్క్రలేత్. ౧౧౧
వ్యా. తిర్యగ్గతములైనదోషములు చాలకాలమువరకును తరుచుగ రోగిని కష్టపఱచును. అట్టిస్థితియందు దేహబలమును అగ్నిబలమును ఎరిగినవైద్యుండు శీఘ్రముగ త్వర బడి చికిత్సజేయందగదు. అట్టి తిర్యగ్గతదోషములను వైద్యకళంక్రమముల జెప్పినప్రయోగములచే శమనచికిత్స జేయవలెను. లేక దేహమునకు బాధగలుగనియక క్రమముగ శోష్టమును జేందునట్లులునైన జేయవలెను. పిదప నాదోషములు శోష్టమున జేరియుండుటను చక్కగ దెలిసికొని ఆయాదోషములకు సమీపముననుండు మార్గములనుండి వానిని బైట వెడలింపవలెను.

—ॐ శోధనచికిత్సావశ్యకత ॐ—

మూ. దోషాః కదాచిత్కుప్యన్తి జితా లఙ్ఘనపాచనై,
యే తు సంశోధనైశ్శుద్ధాః న తేషాం పునరుద్భవః. ౧౧౨
యే తే తు చ యథాకాలం మశానాం శోధనం ప్రతి,
అత్యర్థం సఞ్చిత్తాస్తే హి క్రుద్ధాస్సుర్వివితచ్ఛిదః. ౧౧౩
వ్యా. లంఘనపాచరూపచికిత్సచే దోషములు సమస్థితినున్నను నయ్యవి స్వల్ప కారణములచేగూడ నొకప్పుడు మరల ప్రకోపమునొందును. సంశోధనచికిత్సచే శుద్ధములైనదోషములు మరల నొకప్పుడును ప్రకోపమునొందవు. మరియు మలములకు శోధనము జేయ నవసరమైనప్పుడు తగినకాలమున శోధనముజేయనిచో మలములు మిక్కుటముగ సంచితములై ప్రకోపమునొంది తుదకు ప్రాణహరముగ నేర్పడును. కావున అవసరమైనప్పుడు శోధనచికిత్సను ఏమరక యథావిధిగజేయుట ముఖ్యము.

—ॐ వాతాదిదోషశోధనకాలము ॐ—

మూ. శ్రావణేకార్తికేచైత్రేమాసిసాధారణేక్రమాత్,
గ్రీష్మవర్షాహిమచితాక్ వాయ్వాదీనాశుగ్నిర్రలేత్. ౧౧౪

వ్యా. గ్రీష్మకాలమున వృద్ధిజేందినవాతమునకు శ్రావణమాసమునందును, వర్షర్తువున వృద్ధినిందినపిత్తమునకు కార్తీకమాసమునందును, హేమంతశిశిరకాలములయందు వృద్ధినిందినకఫమునకు చైత్రమాసమునందును యథాక్రమముగ శోధనము చేయవగును. వృద్ధినిందినదోషములకు శోధనచికిత్సజేయుటకు వైశేష్యబడినక్రమముగ వాతాదులకు శ్రావణాదిమాసములు సామాన్యముగ నుండును. కాబట్టి అట్టిదోషములకు వైశేష్యకాలము నందే శోధనము నుపయోగించవలెనని భావము.

—౧౭ రోగాధిక్యమునందు శోధనకాలము ౧౭—

మూ. స్వస్థవృత్తమభిప్రేత్య వ్యాధౌ వ్యాధిపశేన తు,
కృత్యా శీతోష్ణవృష్టినాం ప్రతీకారం యథాయథమ్. ౧౧౪
ప్రయోజయేత్క్రియాం ప్రాప్తం క్రియాకాలం న హాపయేత్,
వ్యా. వైశేష్యబడిన శోధనచికిత్సార్హకాలనియమును రోగములులేక స్వస్థతనుండు వారి నుద్దేశించి చెప్పబడినది. వ్యాధి యుత్పటముగ నున్నచో నాయావ్యాధి ననుసరించి శోధనకాలమును నిర్ణయించుకొనవలెను. అది యెట్లు లనగా:—శోధనమునకు అయుక్తమైనకాలమునందును శీతము ఉష్ణము వర్షము అనువానికి యథాక్రమముగ ప్రతీకారముజేసి యావశ్యములగుశోధనాదిక్రియల జేయవలెను. గాని తనకాలముకాదని తత్కాలమున నావశ్యకముగ జేయవలసినచికిత్సజేయ నుపేక్షింపదగును. అట్లుచేసినచో వ్యాధి బలవత్తరమగును. కావున చికిత్సావసరమును విడువదగదని భావము.

—౧౮ సందిగావస్థనుండు రోగములకు చికిత్సాక్రమము ౧౮—

మూ. వికారాణామకుశలో న జిప్రాయాత్మదాచన,
న హి సర్వవికారాణాం నామతోఽస్తి ధృవా స్థితిః. ౧౧౬
సవవ కుపితో దోషః సముత్థానవిశేషతః,
స్థానాస్తరాణి చ ప్రాప్య వికారాణాం కురుతే బహున్. ౧౧౭
తస్మాద్వికారప్రకృతిరవస్థానాస్తరాణి చ,
బుద్ధ్యా హేతువిశేషాంశ్చ శీఘ్రం కుర్యాదుపక్రమమ్. ౧౧౮
వ్యా. రోగముల కన్నిటిని పేరులును వానిలక్షణములును వైద్యకతంత్రములయందు విపులముగ నిరూపించబడినవి. అయినను కొన్నివ్యాధులకు వానిపేరులును స్థానాదులును నిర్ణయముగ దెలిసికొనుట కష్టస్వాధ్యముగ నుండును. కావున కేవలము పేరులంబట్టియే రోగబలస్థితులం గమనించి యియ్యది యని నిర్ణయించుట వలనపడకుండును. అట్టియెడ వైద్యవరుడు వ్యాధియొక్కపేరు తనకు న్ముటముగ దెలియలేదని సిగ్గుపడి

చికిత్స మానియుండక అట్టిరోగముయొక్క స్వరూపలక్షణాదులంబట్టి వాతాదిదోష సంబంధమును గమనించి ఇయ్యది యని నిర్ణయించి అట్టిరోగదోషాదలకు ప్రతికూలములగు చికిత్సల గల్పించి ప్రతికారము చేయందగును.

మరియు వాతాదిదోషములతో నేచైన నొకటి కారణముచే స్వస్థానమునువదలి యితరస్థానమునజేరినచో ననేకరోగముల గలుగజేయును. కాబట్టి వైశేష్యరీతిగ రోగ పరిస్థితిని గమనించుట కష్టముగ నున్నను అట్టిరోగోత్పత్తికి ముఖ్యకారణములుగ నుండు వాతాదిదోషములను రోగహేతుభేదములను, స్థానవిషమములను, నిదానభేదములను చక్కగ నెరిగి తగినచికిత్స గల్పించి చికిత్సజేయవలెను.

—●● హేతువిపరీతాది చికిత్సాభేదములు ●●—

మూ. హేతువ్యాధివిపర్యస్తవిపర్యస్తాన్తకారణః,
ఉపక్రమాస్తు యై రోగాశ్చ స్వనిదానవిపర్యయాత్. ౧౧౯

చికిత్సే దనుబద్ధనే తు సతి హేతువిపర్యయమ్,
త్యక్త్వా యథాయథం వైద్యో యజ్ఞాద్వ్యాధ్యాధివిపర్యయమ్,
తదర్థకారివాదోషే పక్షేత్స్విధేచ పావకే. ౧౨౦

హితమభ్యజ్ఞనస్తేహపానవస్త్యాదియుక్తిభః,

వ్యా. చికిత్స రోగహేతువునకును, రోగమునకును, హేతువ్యాధులరెంటికిని విపరీతంబునై మూడువిధములు. మరియు హేతువునకు విరుద్ధముగాకున్నను హేతువిపరీతార్థకరంబును, వ్యాధికి విపరీతముగాకున్నను వ్యాధి విపరీతార్థకరంబును, హేతువ్యాధుల రెంటికిని విరుద్ధముగాకున్నను నారెంటికిని విరుద్ధార్థకరంబునునై మరల మూడువిధముల నుండును. (ఇవియన్నియుం గలిసి హేతువిపరీతము, వ్యాధివిపరీతము, హేతువ్యాధి విపరీతము, హేతువిపరీతార్థకారి, వ్యాధివిపరీతార్థకారి, హేతువ్యాధి విపరీతార్థకారియనని చికిత్స యారవిధములుగ నుండు నని భావము.)

ఆందు ఏచికిత్సచే వ్యాధికి కారణములైన మిథ్యాహరవిహారాదులకు విరుద్ధములైనగుణాదులకల యోషధాదులచే నైద్యులు రోగములకు చికిత్సజేయుదురో అయ్యది హేతువిపరీతచికిత్స యనబడును. రోగము ఒక్కదోషముచేతనేగాక ఇతరదోషానుబంధమున జనించినపుడు రోగ కారణములగుదోషములకు చికిత్స పరస్పరవిరుద్ధగుణములుగ నుండును కావున హేతువిపరీత చికిత్సజేయ వలనుపడదు; అట్టియెడ హేతువిపరీతమును వదలి కేవలము వ్యాధికి విపరీతమైనచికిత్సను జేయవగును.

దోషములు హ్యములై జతరాగ్ని దీప్తికల్గియున్నప్పుడు హేతువ్యాధులకు విరుద్ధముగాకున్నను హేతువుకైనను, వ్యాధికైనను, రెంటికైనను విరుద్ధముగావ్యాధి

శమనరూపమైనఫలమును గల్గించు హేతువ్యాధి విపరీతార్థకరములగు అభ్యంజనము, స్నేహ పానము, వస్త్రప్రయోగము మున్నగుచికిత్సలజేయవలెను.

ఇచ్చట నీవివరణము నెఱుంగునది:—ఆయాజ్వరాదిరోగములకు జేయునట్టిచికిత్స వైశెష్ఠినరీతిగ హేతువిపరీతాది భేదములచే నారువిధముల నుండును. అందు రోగములకు హేతువులైన యాహారవిహారాదులకును వాతాదిదోషములకును విరుద్ధములగు గుణాదులు గల యోషధాన్నవిహారాదుల నుపయోగించుట హేతువిచరితచికిత్స, రోగములకు విరుద్ధములైన యోషధాదుల నుపయోగించుట వ్యాధి విచరితచికిత్స, హేతువ్యాధుల రెండిటిని విరుద్ధములగునోషధాదుల నుపయోగించుట హేతువ్యాధి విచరితచికిత్స, హేతువునకు విరుద్ధగుణముగాకున్నను వ్యాధి నివృత్తిరూపమగువిరుద్ధఫలమును గలిగించు నోషధాదుల నుపయోగించుట హేతువిపరీతార్థకారిచికిత్స, వ్యాధికి విరుద్ధము (గుణాదులచే)గాకున్నను వ్యాధిని నివర్తింపజేయునోషధాదుల యుపయోగము వ్యాధివిపరీతార్థకారిచికిత్స, హేతువ్యాధులరెండిటిని విరుద్ధగుణములుగాకున్నను ఆరెంటికిని విరుద్ధముగ వ్యాధిని శమింపజేయునోషధాదుల నుపయోగించుట హేతువ్యాధివిపరీతార్థచికిత్స. ఇతైరంగున నారువిధములైన చికిత్సాభేదముల నెఱుంగునది. మరియు నీయారంటి ననుసరించి యోషధాహారవిహారాదుల కుదాహరణములు మున్నగువిషయములు మాచే విరచితములగు మాధవనిదానవ్యాఖ్యానమునందును, వాగ్భటనిదానవ్యాఖ్యానమునందును విస్తరముగ విమర్శింపబడినవి. విస్తరభీతిచే మరల వాని నియ్యోడ వివరించుట మానితిని. కావున నందు జూచునది.

— బృహదలంఘనాదిచికిత్సాభేదములు —

మూ. తత్ర హేతువిపర్యస్తో ద్విధా బృహదలంఘనాత్. ౧౨౧

బృహదలంఘనా స్వాద్యబృహత్త్వాయ లాఘవాయ చ లఙ్ఘనమ్,
శోధనం శమనం చేతి తౌ పృథగ్ద్వివిధౌ తయోః. ౧౨౨

బహిర్నిస్సారయేద్దోషాః సమానోద్దీరయత్ప్రపి,
సమీకరోతి విషమాన్ ద్విప్రకారస్తు బృహదలంఘనః, ౧౨౩
కల్పితే శమనాయైవ వాయోః పిత్తనిలస్య చ,

వ్యా. వైశెష్ఠినరీతిగ హేతువిచరితమైనచికిత్స బృహదలంఘనము ననుభేదములచేత రెండువిధములు. అందుకృశించినశరీరమును స్థూలముగ బలియజేయునది బృహదలంఘనము. స్థూలముగనుండు శరీరమును కృశతనొందించునది లంఘనరూపచికిత్స. (ఇందు బృహదలంఘనమునదానికి సంతర్పణ మనియు, లంఘన మనదానికి అపతర్పణ మనియు

నామాంతరములు వాగ్భటాదులచే “ఏకస్పష్టర్షణ స్తత్ర ద్వితీయశ్చావతర్షణః” ఇవి మున్నగువాక్యములచే జెప్పబడినవి.)

మరియు వైశేష్యబడిన బృహణలంఘనములు రెండును ఒక్కొక్కటిశోధనము శమనము నని రెండేసిభేదములు కల్గియుండును. లోననుండుదోషములను బైటవెడలించి సమములుగ నుండుదోషములను రేపెట్టకుండునది శోధనము. విషమములుగ నుండుదోషములను సమస్థితి నొందించునది శమనము. వైశేష్యసరీరిగ శోధన శమనరూపములచే రెండు విధములైన బృంహణశోధములను వాతమును పిత్రవాతమును శమింపజేయనేగాని ప్రకోపింపజేయవు. (లంఘనరూపమైన శోధనముమాత్రము ఒకానొకపుడు వాతమును పిత్రవాతమును ప్రకోపింపజేయును అని భావము).

— బృంహణక్రియార్థులు —

మూ. బృంహయేద్వాన్ధ్యధిభైషజ్యమద్యస్త్రీశోకకర్మితాః. ౧౨౮

భారాఽధోర్వరఃక్షతక్షీణరూక్షదుర్బలవాతలాన్,

గర్భిణీం సూతికాం బాలవృద్ధాన్ గ్రీష్మేఽపరానపి. ౧౨౯

మాంసక్షీరసితాసర్పిర్నధురస్నిగ్ధవస్త్రీభిః,

స్వప్నశయ్యాసుఖాభ్యుజ్జస్నాననిర్వృతిహర్షణైః. ౧౩౦

వ్యా. వ్యాధి, బొంపము, నుద్యపానము, స్త్రీసంభోగము, శోకము, బరువును మోచుట, త్రోవనడుచుట, ఉరఃక్షతము అను నీకారణములచే కృశతనొందినవారును; రూక్షశరీరములుగలవారును, బలహీనులును, వాతప్రకృతికలవారును, గర్భవతియు, ప్రసవించినబాలింతరాలును, బాలురును, వయోవృద్ధులును బృంహణచికిత్సజేయ నర్హులు. మరియు గ్రీష్మఋతువున సర్వసాధారణముగ నందరకును బృంహణచికిత్స చేయందగును. మరియు వైశేష్యనవారికి మాంసము, పాలు, చక్కెర, నెయ్యి, మధురముగ స్నిగ్ధముగ నుండు వస్త్రీయలు, విద్ర, మంచము మెత్త మున్నగువానిపై సుఖముగ పరుండి యుండుట, అధ్యంగస్నానము, మనోవ్యాకులములేక సుఖముగ నిశ్చింతగ నుండుట, సంతోషమును గల్గించుట మొదలగువానిచే బృంహణక్రియను జేయవలగును. అందును వ్యాధివశమున కృశించినవారికి వైశేష్యన మాంసాద్యాహారములచే విశేషముగ బృంహణక్రియను జేయవలెను.

— బృంహితలక్షణము —

మూ. బృంహితే స్యాద్బలం పుష్టితేనాధ్యామయసంక్షయః,

వ్యా. వైశేషిక బృహణక్రియను చక్కగజేసినచో శరీరబలమును పుష్టియు చక్కగ కలుగును. అట్టి బృహణక్రియచే సాధించదగినరోగము నివర్తించును. అట్టిలక్షణములబట్టి బృహణక్రియ చక్కగ పనిచేసెనని యెఱుంగునది.

— ౭౭ బృహణాతియోగమునగల్గురోగములు ౭౭ —

మూ. అతిస్థౌల్యాపచీమేహావ్యరోదరభగన్దరాన్. ౧౨౭

కాసుస్వాసకృచ్ఛాశ్మత్తుస్థాద్యాంశ్చాతిబృహణాత్,

వ్యా. బృహణాచికిత్సను అధికముగజేసినచో శరీరము మిక్కిలి స్థూలమగును. అపచిప్రమేహము, జ్వరము, ఉదరము, భగందరము, కాసుము, సస్వాసమునుమానసికవ్యాధి, మూత్రకృచ్ఛము, అశ్మరీరోగము, తుష్టము మున్నగు నశేకరోగముల గల్గించును.

— ౭౮ శోధనశమనచికిత్సావాంతరభేదములు ౭౮ —

మూ. నిరూహో వమనం కాయశిరోరేఖోఽస్రవిస్త్రుతిః. ౧౨౮

లఙ్ఘనే పఞ్చథా శుద్ధిః; సప్తథా శమనం పునః,

పాచనం దీపనాత్మతృప్త్యాధ్యాయామాతపమారుతాః. ౧౨౯

వ్యా. నిరూహవస్త్రీ, వమనము, కాయవిరేచనము, శిరోవిరేచనము (నస్యము), రక్తమోక్షణము నని లంఘనరూపమైన శోధనచికిత్స యైదుభేదములు కల్గియుండును. శమనాచధము పాచనము, దీపనము, తృప్తిగ్రహము (అకలిని నిరోధించుట), తృప్తానిగ్రహము (దప్పిని నిరోధించుట), వ్యాయామము (శరీరమునకు ఆయాసమును బుట్టించుట) మున్నగువానినిజేయుట, అశపము (ఎండనుండుట), మారుతము (గాలిని నేపించుట) అని యేడువిధములు. (ఈయేడును లంఘనరూపములైన శమనచికిత్సాభేదములు).

— ౭౯ లంఘనచికిత్సార్థములు ౭౯ —

మూ. మేహోమదోపాతిస్త్నిగ్ధజ్వరోరుస్తమ్భకుష్ఠినః. ౧౩౦

విసర్పవిద్రధిస్త్లిహాశిరఃకణ్ఠాక్షిరోగిణః,

ఘౌలాంశ్చ లఙ్ఘయేన్నిత్యం శిశిరేత్యపరావపి. ౧౩౧

వ్యా. ప్రమేహము, ఆమదోషము మిక్కిలి స్నిగ్ధమైనశరీరముగల్గియుండుట, జ్వరము, ఉదరస్తంభము, తుష్టము, విసర్పము, విద్రధి, స్తీహము శిరోరోగము, కంఠరోగము, శేత్రరోగము, శరీరస్థూల్యము, అను సీరోగములుకలవారు ఎల్లప్పుడును లంఘనచికిత్స కర్తులు. మరియు శీతకాలమునందు వైశేషికరోగులేకాక స్థూలశరీరులకు ఎల్లప్పుడు లంఘనముజేయంజను. ఘౌలశరీరులకు ఎల్లప్పుడు లంఘనముజేయంజను.

❖ లంఘనోపయోగక్రమము ❖

మూ. తత్ర సంశోధనైస్థాన్యబలపిత్తృః పాధికాః,
 త్సు తృప్తానిగ్రహేద్దోషై స్త్వారాన్తథ్య బలైర్దృఢాః. ౧౩౨
 సమీక్షితాతపాయానైః కిముతాలృబలైర్నరాః,

వ్యా. మరియు లంఘనక్రియలు అర్హతకలవారిలో శరీరస్థాన్యంబును బలంబును పిత్తకఫములును అధికముగ కలవారికి శోధనరూపమైన లంఘనచికిత్సను ప్రయోగించవగును. మధ్యబలములగు నామదోషాదులచే బీడితులగుదృఢకాయంబులకు ఆకలిని నిగ్రహించుట, దప్పిని నిరోధించుట అనులంఘనమును ప్రయోగించవగును. స్వల్పబలముకలదోషములచే బీడింపబడినవారికి గాలినిసేపించుట, ఎండలోనుండుట, వ్యాయామము అను సీలంఘనచికిత్సలను ప్రయోగించవలెను.

❖ అవతర్పణమునగల్గుణము ❖

మూ. శాన్తి రామవికారాణాం భవతిత్సవతర్పణాత్. ౧౩౩

వ్యా. వైశేషిసవిధముగ బలాదులతారతమ్యమును గమనించి లంఘనచికిత్స నాచరించినచో నామదోషమున సంభవించినరోగములన్నియు శాంతినిొందును.

❖ దోషబలతారతమ్యముచే లంఘనోపయోగక్రమము ❖

మూ. త్రివిధం త్రివిధేదోషే తత్సమీక్ష్యప్రయోజయేత్,
 తత్రాత్మే లంఘనం పథ్యం మధ్యే లఙ్ఘనపాచనమ్. ౧౩౪
 ప్రభూతే శోధనం తద్ధి మూలాదున్మలయేన్దలాన్,

వ్యా. దోషము స్వల్పముగ నున్నపుడు లంఘనముజేయుట యుక్తము. మధ్యబలముగ నుండునపుడు లంఘనపాచనములజేయుట యుక్తమము. దోషము మిక్కిలి ప్రబలముగ నుండునెడ శోధనరూపమైనలంఘనము జేయుట యుక్తమము. శోధనము మలములను మొదలంబు నిర్మలముజేయును కావున దోషము బలపత్రైర్మైనపుడు శోధనమునే యుపయోగించుట సమంజసము. ఇత్రైతంగున అల్పమధ్యప్రబలభేదములచే మూడుత్రైతంగులైన దోషములయొక్కబలతారతమ్యమును గమనించి వైశేషిసరీతిగ లంఘనము నుపయోగించవలెను.

❖ లంఘితలక్షణము ❖

మూ. ఏమలేద్ధియతాసగ్గోమలానాం లాఘవం రుచిః. ౧౩౫

త్సు తృప్తృహోదయశ్శుద్ధహృదయోద్ధారకణ్డతా,
 వ్యాధిమార్దవముత్సహ స్తద్ద్రానాశశ్చ లఙ్ఘితే. ౧౩౬

వ్యా. లంఘనక్రియచేసినప్పుడు ఇంద్రియములు నిర్మలములుగనుండుట, మలమూత్రాదులు సరళముగవెడలట, శరీరము చుల్కనైయుండుట, నోట రుచికల్లుట, ఆకలియు దప్పియు సమకాలమునగల్గుట, హృదయంబును శ్రేపులును కంఠంబును అమనంబంధము లేక నిర్దుష్టములుగనుండుట, వ్యాధి యాధక్యము తగ్గియుండుట, ఉత్సాహముపుట్టుట, ఘనీశిపాటులేకుండుట ఈలక్షణములుకల్గినచో లంఘనచికిత్స చక్కగ జనిచేసినదని యెఱుంగవగును. (పైగెప్పినవానిలో చెందుమూడులక్షణములు కల్గినేని లంఘనము చక్కగ జనిచేసినది యనియే యూహింపవగును.)

❖ లంఘనాతిశయమునగల్గినోగములు ❖

మూ. అతికార్యం భ్రమః కానస్త్యస్తాధిక్యమరోచకః,
స్నేహాగ్ని నిద్రాచ్యోఘ్రిత్ర శుక్రాజః క్షుత్స్వరక్షయః. ౧౩౭
వస్త్రీ హృత్పార్థజఙ్ఘోరు త్రికపార్శ్వరుజాజ్వరః,
ప్రలాపాంతర్ధ్వనిలగ్లాని చ్ఛర్ది పర్యాస్థితభేదనమ్. ౧౩౮
వరోచి మూత్రగ్రహాద్యాశ్చ జాయంతేతి విలజ్ఘనాత్,

వ్యా. లంఘనమును అధికముగజేసినచో శరీరము మిక్కిలి కృశతనొందును. ఒడలు తిరుగును. దగ్గుకల్లును. దప్పి యధికమగును. నోట రుచితప్పను, శరీరమున స్వాభావికముగ నుండుబిడ్డు నశించును. జఠరాగ్ని మందగించును. నిదర బట్టదు. శేత్రక్రొత్తేంద్రియములవ్యాపారములు నశించును. శుక్రంబును ఓజస్సును క్షీణించును. ఆకలి నశించును, కంఠస్వరము హీనస్వరమగును. వస్త్రీయందును హృదయమునందును శిరస్సునందును పిక్కలయందును తొడలయందును నడుముక్రిందిభాగమునను ఇరుప్రక్కలయందును తీవ్రమైననొప్పి కల్గును. జ్వరమువచ్చును. ప్రలాపంబును ఉర్ధ్వశరీరమున వాతరోగంబును బడలికయు వాంతియు కల్గును. వ్రేళ్లు మున్నగువానిగణువులయందును అస్థులయందును పగులదీయునట్లు బాధకల్గును. మలమూత్రములు బద్ధగించును. ఇవియేగాక యితరములగువ్యాధులును సంభవించును.

❖ బృంహణలంఘనములవిశేషవిధి ❖

మూ. సబృంహయేల్లజ్ఘనీయాక బృంహాన్యంస్తు మృదులజ్ఘయేత్. ౧౩౯

వ్యా. లంఘనమున కర్హులగువారికి బృంహణముజేయ నవసరమున్నను బృంహణము జేయంజనదు. బృంహణక్రియార్థులకు లంఘనముజేయ నవసరమున్నచో మృదువైన లంఘనమునుపయోగింపవగును. (మరియు నట్టిపరిస్థితియందు సంతర్పణ అపకర్షణోభయ రూపమైనచికిత్సను దేశకాలాదిబలముల కనుగుణముగ నుపయోగించి యుపశమింపవగును.)

ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు “యుక్త్యావా దేశకాలాది బలతస్మానుపాదరేత్” అనునాశ్రియముచే నుపదేశించిరి.

❖ వ్యాధి వివరీకచిత్సాభేదములు ❶ ❖

మూ. అపఞ్శాన్యానాం పరిత్యాగ్యాగాత్ పఞ్శాన్యానాం పరిశీలనాత్,
నేహనాద్ బైషజసేత్యతి త్రిథా వ్యాధి వివర్యయః. ౧౪౦

వ్యా. వ్యాధికి పఞ్శ్యములుగాని (వ్యాధిని వృద్ధినిందించు) యాహారాదుల విడచుట, వ్యాధికి పఞ్శ్యకరములై వ్యాధిని నివర్తింపజేయ నమర్థములైన యాహారాదులసేవించుట, వ్యాధికి విరుద్ధమై వ్యాధిని హరింపజేయునాషధములసేవించుట అను నీమూడును వ్యాధి వివరీకచిత్సలగును. (వైశేషిసరీతిగ వ్యాధి వివరీకచిత్స మూడువిధములని భావము).

❖ సిద్ధాపథప్రయోగము ❷ ❖

మూ. సిద్ధానామపి యోగానాం పూర్వేషాం దాగ్ధ్యమావహన్. ౧౪౧
సప్తాహేన క్రియాలాభే క్రియామన్యాం ప్రయోజయేత్,

వ్యా. సిద్ధాపథప్రయోగములు శాస్త్రసిద్ధములై యనేకపర్యాయములు ప్రయోగించుటచే వ్యాధిని వృత్తియందు నప్యకముకల్గియున్నను అట్టియాషధమును ప్రయోగించుటచే నేడుదినములవరకును గుణము లేకుండునెడ, ఆయాషధమును విడిచి వేరొకయాషధమును ప్రయోగించుగును.

❖ వ్యాధిక్షీణుడు విడువదగినవి ❸ ❖

మూ. శీతోదశోపచారిత్యం వ్యవాయం రాత్రిజాగరమ్,
వేగోపరోధవ్యాయామాణా క్రోధశోకహిమాతపాశా. ౧౪౨

ప్రవాతేయాతయానాధ్వఖాష్యాత్యాసనసంస్థితీః,
నీచాత్మ్యచ్ఛపథానాహ స్వప్నధూమరజాంసిచ. ౧౪౩

వ్యాధిక్షీణః త్యజేత్ప్రియః సర్వకర్తస్వయం క్రమః,

వ్యా. చల్లనిశీల్యచే న్నైనపానాద్యుపచారముల జేసికొనుట, స్త్రీసంభోగముచేయుట, రాత్రులయందు నిదురపేల్కొనియుండుట, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, దేహపరిశ్రమమును జేయుట, శోపవడుట, దుఃఖించుట, మంచును ఎండను సేవించుట, మిక్కిలి తీవ్రమైనగాలిలో నుండుట, వాహనములపై సవారిచేయుట, త్రోవనడచుట, బిగ్గరగ మాటలాడుట, చాలకాలము కూర్చొనియుండుట, లేక నిలబడియుండుట, మిక్కిలి పొట్టిగ నైనను ఎత్తుగ నైననుండుతలగడపై తలనిడిపరుండుట, షుగటియందు నిదురించుట,

పోగయందును దుష్టునందు నుండుట ఈపనుల నన్నిటిని రోగములచే ఊడించినవాడు వదలియుండవలెను. అన్నిచికిత్సలయందును వైజ్ఞేషికవానిని బొత్తుగ వదలియుండవలెను.

❖ మఱి కొన్ని విరుద్ధక్రియలు ❖

మూ. యాయాః క్రియాః కృతాస్తస్య కుపితః కుర్వతే భృశమ్. ౧౪౪
తద్రోగశృద్ధిం మరణ మన్యాయావ్యాపదోభృశమ్,

వ్యా. రోగి యేయేపనులవలన రోగము ప్రకుపితమై వృద్ధి నొందునో, లేక మరణమునైనను ఇతరములగురోగములనైనను కల్పించునో అట్టిపనులనన్నిటిని బొత్తుగ విడువవలెను. ఇది వ్యాధివిపరీకమగు సామాన్యచికిత్స.

❖ వ్యాధినిశ్చేదకావశ్యకత ❖

మూ. నివృత్తోపి పునర్వ్యాధిః అల్పేనాయాతిహేతునా,

దేహామార్గీకృతే దోషశేషే సూక్ష్మశివానలః.

౧౪౫

తస్మాత్తమనుబద్ధీయాత్ ప్రయోగేణానపాయినా,

వ్యా. తగినచికిత్సలచే వ్యాధినివర్తించినను దోషసంచారమునకు మార్గముగ నేర్పడినశరీరమునందు లేకమాత్రమైనను దోషము లీనముగనున్నచో స్వల్పమైనకారణము దొరకినను, (మిక్కిలి సూక్ష్మముగ మిగిలియున్న నిష్ప స్వల్పమైనయాధారముదొరకినను వృద్ధి నొంది దహించువిధముగ) మరల వ్యాపించి బాధింపబడంగను. కావున వ్యాధి హరించినను కొన్నిదినములవరకును తగినచికిత్సను జేయుచు షడ్భ్యములగుసాహారాదుల నియతపక్షక యాచరించవలెను.

❖ పథ్యసేవనావశ్యకత ❖

మూ. ఔషధేన వినావ్యాధిః పథ్యాభ్యాసేన శామ్యతి.

౧౪౬

న తు పథ్యవిహీనస్య భేషజానాం శస్తైరపి,

వ్యా. ఔషధములేకున్నను కేవలము పథ్యము నభ్యసించుటచేతనే వ్యాధి శాంతి నొందును. ఆహారాదులయందు పథ్యనియమములేక యెన్నియోషధములసేవించినను వ్యాధి నివర్తికానేరదు. కావున పథ్యము నభ్యసించుట ముఖ్యకర్తవ్యము.

❖ పథ్యాభ్యాసక్రమము ❖

మూ. సాస్తత్కాల్యాపదభావాద్యా పథ్యం ద్వేష్యత్వమాగతమ్. ౧౪౭

కల్పనావిధిభిస్తైస్తైః ప్రియత్వంగమయేత్పునః,

మనసోహ్యమకూలేన తుష్టియార్జ్జామతిర్బలమ్.

౧౪౮

సుఖోపభోగతాచ స్యాత్ వ్యాధేశ్చాతః పరిక్షయః,

సాధ్యదోషత్రయవ్యాధి వైషమ్యేనచ యద్రుచిః. ౧౪౯

తస్మాత్పత్థోఽపచారజ్ఞః యోగేనాన్నం వికల్పయేత్,

వ్యా. పత్థ్యకరమైనపదార్థము తనమనసు కింపుగాక ద్వేషబుద్ధి యావస్తువునందు కల్గియున్నను అట్టిపత్థ్యమును ప్రతిదినమునందు నభ్యాసముచేసియైనను పావు అర ముప్పా వుపంతున అలవాటుచేసియైనను ఆయాసంస్కారాదికల్పనా భేదముచేత సంస్కరించి నాల్గవ పాలుగ నైన కొంచెముకొంచెముగ నానాట నలవాటుచేసి యివ్వమైనదానినిగ జేసి కొనవలెను. అరీలిగ మనసు కనుకూలముగ జేసికొనినచో దానివలన మనస్సంతోషంబును, మనోబలంబును, బుద్ధియు, శరీరబలంబును, సుఖానుభవంబును కల్గి వ్యాధియు నానాట నివర్తించును. సాధ్యములగువాతాదిదోషత్రయములకును వ్యాధికిని విరుద్ధములైన గుణ ములుకల వస్తువులయం దభిరుచి ముఖ్యముగ రోగికి కలుగవలెను. అట్టిపత్థ్యసేవనముచేత వ్యాధి కాంతి నొందును కావున పత్థోఽపచారములను దెలిసినవైద్యుండు తత్తదనుగుణముగ వ్యాధ్యాదిపరిస్థితుల ననుసరించి యాహారమును పత్థ్యకరముగ గల్పించవలెను.

— అన్నపానాదు లహితములైనచో జేయువిధి —

మూ. అన్నపానౌషధం దోషమూత్రకాలాద్యపేక్షయా. ౧౫౦

అహితే నాపి సాత్త్వేన కేనచిత్సహితం హితమ్,

సాత్త్వం హ్యశుబలం ధత్తే నాతిదోషబలం హ్యపి. ౧౫౧

వ్యా. ఆయావ్యాధులకు నిర్ణీతములైన అన్నము పానము ఔషధము ఈమూడును దోషము పరిమాణము కాలము మున్నగువాని ననుసరించి తత్తదనుగుణముగ తనకలవా టుతో (సాత్త్వమై)నుండు హితము కాని (అపత్థ్యకరమైన) వానితోగూర్చి యుపయో

అట్టియన్నపానౌషధములుకూడ పత్థ్యముగ నగును. విలనః—చిరకాలము

యలవాటుచేసి (సాత్త్వమై)యుండుద్రవ్యము మిక్కుటముగ దోషములను బలవర

అతిశీఘ్రముగ శరీరమునకు బలమును కల్పించును. (కావున అట్టిసాత్త్వమైనద్రవ్యము భోజనముగాకున్నను దానితోగలిపి హితాన్నపానౌషధముల నుపయోగించినచో సాత్త్వ మైనయహితపదార్థగుణమును తిరస్కరించి యన్నపానాదులం తమగుణములను శీఘ్ర ముగ జూపి పనిసేయునని భావము).

— మండపేయాదిలక్షణములు —

మూ. స్థిరైర్విరహితోమణ్డః పేయానిశ్ఠసమన్వితా,

ఘనస్థిక్థావిలేపీస్యాత్ తేన ప్రస్థాంతే జలే. ౧౫౨

ద్రవ్యేభ్యోఽర్ధపలం దత్వా కుశ్యాదర్థావశేషితమ్,

తస్మిన్ పలేన లాజానాం భృష్టాద్వాతణ్ణలాద్యవాత్. ౧౫౩

మణ్డమాసిక్థనిక్లితైః ప్రసృతే నాగ్ధేషితమ్,
పేయాం విలేపీయడవేత్వాదర్శి లేపనాత్పచేత్. ౧౫౪

కృతాకృతరసాయూషాః స్నేహోదిరసవర్జితాః,
స్వల్పమాంసపటుస్నేహోదకలావణిక్స్వన్తతాః. ౧౫౫

క్షీణభాగత్రిభాగాం దిశేత్తు గురులాఘవమ్,

వ్యా. మెతుకులు లేకుండుద్రవముగ కాచబడినగంజి మండ మనబడును. మెతుకులుండునట్లు కాచబడినగంజి పేయ యనబడును. మెతుకులు విశేషముగ నుండునట్లు కాచబడినగంజి విలేపి యనబడును. మరియు నొక ప్రస్థమాత్రజలమునం దర్థఫలము బియ్యమును వైచి జలమునం దర్థభాగము మిగులునట్లు కాచబడినగంజి మండ మనబడును. ఒక ప్రస్థ పరిమితమగుజలమున పరిపేలాలనైనను వేచబడినబియ్యమునైనను యవలనైనను ఒకపల మాత్రమును వైచి యర్థభాగము మిగులునట్లు కాచబడినది మండ మనబడును. ప్రసృత మాత్రజలమున వైజెప్పినరీతిగ ద్రవ్యమునుజేర్చి యర్థభాగము మిగుల కాచబడినగంజి పేయ యనబడును. కుడవమాత్రజలమున వైజెప్పినరీతిగ ద్రవ్యమునుచేర్చి గరిటె కంటి కొనునట్లు కాచబడినగంజి విలేపి యనబడును. మఱియు యూష యనునది కృతము అకృతము నని రెండువిధములు. అందు నూనె ఉప్పు కారము చేర్చి కాచబడినపప్పుకట్టు కృత మనబడును. నూనె మున్నగువానిని జేర్చక కాచబడినపప్పుకట్టు అకృత మనబడును. స్వల్పముగ మాంసమును ఉప్పునుజేర్చి నీళ్లనుబోసి కాచబడినకట్టు లావణిక మనబడును. అట్టియూషములలో మొదటికృతమునునది నాల్గవపాలు చుండునట్లును, రెండవది ఆక్య మనునది మూడవపాలు చుండునట్లును, మూడవదియగులావణికము అర్థభాగము చుండునట్లును పక్షముజేయంజను. ఈమూడును నొకదానికన్న నొకటి లాఘవము కల్గియుండును.

కృతాకృతలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అస్నేహలవణం సర్వ మకృతం కటుకైర్విహ, విక్షేయం లవణస్నేహకటుకైః సంస్కృతం కృతమ్”.

— ఉష్ణోదకభేదము —

మూ. యత్క్వాథ్యమానం నిర్దన్ధఘనం స్యాన్నిర్దలం లఘు,

ద్రవ్యైర్దేహ్యుః ప్రస్థం కఫఘ్నం పాదశేషితమ్. ౧౫౬

స్యాత్పాదహీనం పిత్తఘ్నం హీనమర్ధేన వాతనుత్,

కేవలార్ధకృతం తోయం త్రిదోషశమనం లఘు. ౧౫౭

వ్యా. నీళ్లు కాచునపుడు వాసనయు నురుగును లేకయున్నచో నయ్యది నిర్మలంబును చుల్కనయు నైయుండును. మఱియు ఆయాదోషమును హరించునట్టిశుంఠి మున్నగు ద్రవ్యమును కర్షమాత్రమునందు ఒకప్రస్థపరిమిత మగుజలమునుబోసి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు చుండకాచిన నయ్యది కఫమును హరించును. అట్టిజలమును నాల్గవపాలు చుండి మూడుభాగములజలము మిగులునట్లు కాచిన నయ్యది పిత్తమును హరించును. సగపాలు మిగులునట్లు కాచబడిన నయ్యది వాతమును హరించును. ద్రవ్యమునుజేర్చక జలమును మాత్రము సగము మిగులునట్లు కాచిన నయ్యది త్రిదోషముల శమింపజేయును. లేలికగ నుండును.

—● రాళ్లు మున్నగువానివేడిచే కాగిననీళ్లుగుణము ౨—

మూ. పాషాణరూప్యమృద్ధేమజతుతాపార్కతాపితమ్,

పానీయముష్ణం శీతం వా త్రిదోషఘ్నం తృడా ర్జినుత్. ౧౫౮

వ్యా. రాయి వెండి మట్టి పెళ్లలు బంగారు లక్క ఆనునద్రవ్యముల వేడిగ కాల్చి యావేడిచేనైనను ఎడవేడిచేనైనను కాచబడినజలము వేడిగనున్నను చల్లనైనను త్రిదోషముల హరించును. డప్పిచే గల్లబాధను పోనడచును.

—● పిత్తాధిక్యమునజలతాపవిధి ౩—

మూ. తప్తేపయసీనిర్వాప్య మణిముక్తే సముద్ధరేత్.

శీతం హితమిదం వారిపిత్తే పిత్తాధికేతథా,

౧౫౯

వ్యా. చంద్రకాంతము మొదలగుమణులుగాని మంచిముత్తియములుగాని నిప్పులో పెచ్చుకేసి నీటిలో మంచి యానీటిని వడియగట్టి చల్లగానుండుదానిని పిత్తదోషమందు పిత్తాధిక్యముగలరోగములందును పానముచేయించవలెను.

—● సౌమ్య - ఆగ్నేయకాషధములు, వానిసౌవము ౪—

మూ. హిమపద్మిన్ద్రశ్చైలాభ్యాం ప్రాయోవ్యాప్తావసున్దరా,

సౌమ్యం పత్రాదితత్రాద్యం ఆగ్నేయం వైశ్యమాషధమ్.

వ్యా. భూమియంతయు హిమవత్సర్వకముచేతను వింధ్యపర్వతముచేతను ప్రాయకముగ వ్యాప్తమైయుండును. అందు హిమవంతముననుండు అకులు మున్నగునౌషధములన్నియు సౌమ్యగుణము కల్గియుండును. వింధ్యమునంగలయాషధములన్నియు ఆగ్నేయ (అగ్నిసంబంధమైన) గుణము కల్గియుండును.

—● అనూపాదిదేశములగ్రహింపదగినయాషధములు ౫—

మూ. స్వాదూనాం యోగ్యత్కషూపః కటుకానాంతు జాజ్వలః,

కషాయతి క్షయోరఘ్నపటోన్విస్సాధారణ స్తయోః,

పరిహిత—21

వ్యా. మధురరసములుకలయావధములను గ్రహించుటకు అనూప(జలస్పాయమైన) ప్రదేశముయోగ్యమైనది. కటురసముగల యావధముల గ్రహించుటకు జాంగల(స్వల్పమైన జలము వృక్షదులుకల) ప్రదేశముయుక్తము. శక్కిన కహయ-తిక్త, అష్టు-లవణరసములు గల యావధముల గ్రహించుటకు సాధారణప్రదేశము యుక్తము.

— మధురాదివృద్ధసములకు బలవత్తరకాలనియమము —

మూ. రసాః కట్టస్థులవణస్వాదుతిక్తకహయకాః. ౧౬౦

భవన్తి బలసమ్మన్నాః ఘర్షాదివృత్తుషుక్రమాత్,

వ్యా. కటు(కారము)-అష్టుః పులుపు;-లవణ (ఉప్పు)-స్వాదు(తీపి) - తిక్త(చేడు) - కహయ (వగరు) రసములుకల -యావధవృద్ధ్యములు గ్రీష్మాదియుతువులారితీయందును వరుగ మిక్కిలి బలవత్తరములై యుండును. (కటురసావధము గ్రీష్మయుతువునందును, అష్టరసావధము వర్షర్తువునందును, లవణరసావధము శరదృతువునందును, మధురరసావధము హేమంతయుతువునందును, తిక్తరసావధము శిశిరయుతువునందును, కహయరసావధము వసంతర్తువునందును వరుగ వీర్యవంతములై యుండునని భావము). కావున ఆయాయుతువునందు వైశిష్ట్యవర్ధిగ మధురాద్యావధముల గ్రహించుట యుక్తము.

— గ్రహింపదగినయావధలక్షణము —

మూ. ధన్వసాధారణే దేశే సమే సన్న్యత్తికే శుచౌ. ౧౬౧

శ్శశానచైత్యానత నశ్వాభ్రవల్లికవర్జితే,

మృదౌ ప్రదక్షిణజలే శుశిరోహిషసంస్కృతే. ౧౬౨

అపాలకృష్టేనాక్రాంతే పాదవైర్బలవత్తరైః,

శస్యతే భేషజం జాతం యుక్తం వర్ణరసాదిభిః. ౧౬౩

జన్త్రజృష్టం దవాదగ్ధం అవిదగ్ధంచ వైకృతైః,

భూతైశ్చాయా తపామ్బువైర్భిః యథా కాలనిషేవితమ్.

వ్యా. శిరోష్ఠపరిశీతులు సముముగను, మిట్టపల్లములుగాక చదరముగను, మంచి సత్తువయిన మట్టికల్గినదియు, శ్శశానము వదుగురు గుమిగూడుస్థలమునుగాక బోరియలును పుట్టలును లేక మృదువై ప్రదక్షిణముగ వ్యాపించుజలముకల్గి మళలం వచ్చియు కల్గి నాగలిచే దున్నబడక ప్రబలమైనవృక్షములచే నాక్రమింపబడకుండునదియు వై వరితుద్ధమైన ప్రదేశమున జనించినయావధము మిక్కిలి ప్రశస్తము. మఱియు నాయావధము మంచివర్ణము మధురాదిరసమును కల్గి పురుగులుమున్నగుజంతువులచే నాక్రమింపబడక కారుచిచ్చుచేయైనను ఇతరవికృతులచేయైనను దగ్ధముకాక యుండవలెను. ఎండ నీడ జలము

మున్నగుపంచభూతములగుణముచే నవసరమైన యాయాకాలములయందు అనుగుణముల నేవింపబడియు నుండవలెను. (వైశేషికగుణములు పూర్తిగ కల్గినయాచారము గుణోత్తరమై గ్రాహ్యమై యుండు నని భావము).

— భేషజమునుగ్రహించుక్రమము ౧ —

మూ. అథకల్యాణచరితః శ్రాద్ధశ్శుచిరుపోషితః,
చతుర్దిక్షు బలిం దత్వా సురామాంసాక్షతాదిభిః. ౧౬౫

“దైవతేభ్యో నమస్తేభ్యో నివ స్తీహయేత్రితాః,
గన్తు మర్హన్వ్యసంక్రుద్ధాః త్యక్త్యేమం వాసమవ్యయమ్.

భైషజ్యాగ్రం గృహీష్యామి సర్వప్రాణభృతామిమమ్,
వృక్షం నలోభాన్నశ్రోథాత్ బ్రాహ్మణార్థే విశేషతః.” ౧౬౭

మస్త్రేణానేన విధినా రక్షాబంధనమాచరేత్,
అపరేద్యుర్నచే త్కింశ్చిత్త్యై వైకృత మదభ్యుతమ్. ౧౬౮

యుగమాత్రోద్ధతే సూర్యే విధాయ స్వస్తివాచనమ్,
పూర్వాగ్రముత్తరాగ్రం వా పాతయే ద్దధరేత్తతః. ౧౬౯

“యేన త్వాం ఖనతే బ్రహ్మ యేన త్వాం ఖనతే హరిః,
తేనాహం త్వాం ఖనిష్యామి షణ్ముఖాభేన పాణినా.” ౧౭౦

(ఇతి ఖననమంత్రమ్)

“ఓం నమస్వస్త్వాపదిభ్యః పూర్వాపర్యాభవిష్యథ,
ఏతైకస్త్రిక్ మహద్వీర్యం కురుద్వం ప్రార్థయామివః. ౧౭౧

ఓం ఔషధేశ్వరి, పచపచ, దహదహ, హనహన,
దారయదారయ, విఘ్నా, తుభ్యంనమః. ౧౭౨

(ఇదంగ్రహణమస్త్రమ్)

వ్యా. ఔషధమును గ్రహించదలచినమనుషుడు శుభలక్షణములతోగూడి భక్తి శ్రద్ధలకలవాడై శుభదినమున నుపవసించి తాను గ్రహించదలచిన యౌషధిరూపమైన చెట్టుకు నాల్గదిక్కులయందును మద్యము మాంసము ఆక్షతలు మున్నగువానిచే బలినిచ్చి, “దైవతేభ్యోవిశేషతః” అనుమంత్రముచే రక్షగట్టి, యారాత్రి యూరకుండవలెను, పిమ్మట మరుసటిదినమున నాయౌషధిచెంత కరిగి పరికిలించగా నాయౌషధికి సంబంధించి యేవిధమైన యదృశకంఠును వికృతకంఠునులేని చిహ్నముల గమనించునది. అట్టి వికృతలేని యెడ ఉదయకాలమున రెండుబారల ప్రాణైవ పిమ్మట స్వస్తివాచనముచేసి, “యేన త్వాం—

పాణినా” అనుమంత్రముచే త్రవ్వి, యాయాషధిని తూర్పుకొనగనైనను ఉత్తరపుకొనగ నైనను పడునట్లుచేసి, పిమ్మట “ఓ సమస్య... తుభ్యంనమః” అనుమంత్రముచేత వేరు మున్నగునౌషధముల గ్రహించునది. చిన్నచెట్టుగ నున్నచో వైమంత్రముచే పెల్లగించి వేరు మున్నగుదానిని మంత్రపూర్వకముగ గ్రహించునది.

“ఏహ స్తముచేత బ్రహ్మాయ విష్ణువును నిన్ను త్రవ్వెదరో అట్టిహస్తముచేత నిన్ను త్రవ్వెదను” అని ఖననమంత్రమున కర్థము. “ఓయాషధములారా! మీకు నమ స్కారము. ప్రతియాషధమునందును గొప్పవీర్యమును కల్గియుండుదు” అని యాషధ గ్రహణమంత్రమున కర్థము.

“ఈవృక్షము నాశ్రయించియుండు దేవతలకెల్ల నమస్కారము. ఈవృక్షమును నకలప్రాణులకును హితమునుజేయుటకై అందును విశేషముగ బ్రాహ్మణులనిమిత్తము ఔష ధముజేయుటకై గ్రహించెదను; కాని యీవృక్షమును ఆత్మలాభమునకును, శ్రోధము చేతను చెరువదలంచినవాడనుకాను; కావున నీవృక్షము నాశ్రయించియుండు మీరెల్ల రును నాయందు కిసుకలేక యీవృక్షమును పదలి వేరొందుచోటికి బొండు; వేడెదను” అని రక్షాబంధనమంత్రమున కర్థము.

—❁ ఓషధులభద్ర పరచుక్రమము ❁—

మూ. గృహీతమేనం వాతాగ్ని రజోభిరనుపాహతమ్,

ప్రచ్ఛన్నం యోగ్యపాత్రస్థం ప్రాగుదద్వారలక్షితే. ౧౭౩

నివాతాంశే ప్రవాతాంశే బలిపుష్పృపహారిణి,

గుప్తే సర్వని శిక్యేతు స్థితం కాలేద కల్పయేత్. ౧౭౪

వ్యా. వైశిష్టినక్రమము ననుసరించి గ్రహించబడియోషధులును యుక్తమగు పాత్రలో నుంచి గాలిచేతను నివృణ్ణచేతను ధూళిచేతను చెడకుండునట్లు వైని మూతమూసి తూర్పువాకిలియైనను ఉత్తరపువాకిలియైనను కలిగి పూజార్థమైనపుష్పములు మున్నగు ద్రవ్యములతోగూడి గుప్తముగనుండు. ఇంటిలో గాలివీచుప్రదేశమునందైనను గాలిలేని స్థలమునందైనను ఉట్టిమీద పదిలముగ నుంచునది. ఇత్తెరంగున పదిలముగ నుంచబడి యోషధమును అవసరమైనపుడు ఉపయోగించునది.

—❁ ఓషధులు నిలవయుండుకాలము ❁—

మూ. సక్షీరం తదసంపత్తే అనతిక్రాన్తపత్నరమ్,

ప్రత్నంశస్తం గుడతౌద్ర థాన్యకృష్ణావిడభ్రకమ్. ౧౭౫

వ్యా. వెనుక జేప్పినభేదత్రలేకున్నను పాలతో గూడియుండు చెట్లయొక్క మూలకలు ఒకసంవత్సరమువరకు నిలవయుండును. బెల్లము, తేనె, దనియాలు, పిప్పళ్లు, వాయువిశంగములు అనునవి ప్రాతబడినవే శ్రేష్ఠములుగా నుండును.

—ॐ గ్రాహ్యమైన ఆవుయొక్కపాలు మొదలైనవాని వివరణము —
 మూ. పయోబౌష్కయణం గ్రాహ్యం విజ్ఞాత్రాం తచ్ఛనీరుజాం,
 వయోబలవతాం థాతు పిష్కశృంగసిరాదికమ్. ౧౭౬

వ్యా. ఈనినఒకసంవత్సరమునకు లోపలనుండు ఆవుయొక్కపాలను గోమయమును గోమూత్రమును గ్రహించును. అట్టియావులు రోగములులేక యుండవలెను. మరియు కొన్ని జంతువుల రక్తాదిధాతువులను నెమలి మున్నగువానిసింధమును కొమ్మలను నరములు మున్నగువానిని ఔషధమునకై గ్రహించవలసినప్పుడు మిక్కిలి బలిష్ఠములై రోగాదులచే బీడింపబడక మంచివయసున నుండుజంతువులనుండి గ్రహించవలెను.

—ॐ పచ్చివిగనే యుపయోగింపవలసినయౌషధులు —
 మూ. వాళాకుటజకూళ్ళాణ్ణ శతావర్యమృతాబలా,
 కురణ్ణైర్ణవనసఖిరూరబినభూస్తృణాః. ౧౭౭

పళ్ళిమూలం లఘుమహాత్మణాఖ్యం మాంసమార్ద్రకమ్,
 శారిబామ్బుఘనోశీరం కమలం కన్దమాదకమ్. ౧౭౮

నిత్యాద్ధమేవ యోజ్యం తత్ యదిశుష్కం నవీర్యదమ్,

వ్యా. అడ్డనరము, కొడిసెపాల, పెద్దగుమ్మడి, పిట్టిపీచర, తిప్పతీగె, చిట్టాముట్టి పేరాముట్టి, గోరింట, ఆముదపుచెట్టు, ఘనస, ఖర్జూరపుచెట్టు, తామర మున్నగువానికాడలు, ఆవురుగడ్డి, లఘుపంచమూలములు, మహత్పంచమూలములు, తృణపంచమూలములు, మాంసము, అల్లము, సుగంధపాల, కురువేరు, తుంగగడ్డలు, వట్టివేరు, తామరపువ్వులు, జలమునబుట్టినతామరకలువ మున్నగువానిదుంపలు వీనిని ఔషధమునకై గ్రహించునపుడు పచ్చివిగనే జేర్చును. అవి యెండినచో వీర్యపంథములు కానోచవు. (కావున పచ్చివే శ్రేష్ఠము లని భావము).

—ॐ త్వక్సారములు (చెట్లనగ్రహించవలసినయౌషధులు) —
 మూ. ద్వికరజ్జారభృజమ్బాకుటజలవజ్ఞాదిషు త్వచో గ్రాహ్యైః,
 శ్యామాశ్వమారచిచ్ఛా చిత్రకనీల్యాదితో మూలాత్. ౧౭౯

వ్యా. కానుగు, కలుగానుగు, ఆరభ (పెద్దవేము), నేరేడు, కొడిసెపాల లవంగపుచెట్టు ఇవిమున్నగువానిని గ్రహించవలసినచో ఈచెట్లపట్లను గ్రహించవలెను. మరియు

నల్లతెగడ, గన్నేరు, చింతచెట్టు, చిత్రమూలము, నీలిచెట్టు ఇవిమున్నగువానిపట్ల గ్రహించవలసినచో వీనిచేరుపట్టలను గ్రహించవలెను.

— ౧౭ బెరడునువిడిచి గ్రహించదగినవి ౧౭ —

మూ. నిస్త్యక్ శుక్ల్యమృతాభీరులశునం బాలబిల్వకమ్,

వ్యా. శుంతి, తిప్పతీగ, భీరు (పిల్లిపీచర), ఉల్లి, బాలబిల్వములు (లేతమారేడు కాయలు) ఇవి వైబెరడును విడదీసి లోపలిభాగములు గ్రహించవగును.

— ౧౮ విశేషవిధిలేనిస్థలమున సామాన్యపరిభాష ౧౮ —

మూ. అనిర్దిష్టప్రసిద్ధేష మూలం గ్రాహ్యం త్వగాదిషు,
ద్రవేనుక్తేజలం, కాలేప్రాతః, అంశేసమాంశతా,

వ్యా. ఎచ్చటనైననోషధులయోగమునందు ఓషధినామమాత్రమును నిర్దేశించి యాయోషధియొక్క చేరుపట్ట మున్నగునంగముల విశేషముగ జెప్పనియెడ చేరును మాత్రము గ్రహించవగును. తెలాదియోగములయందు ద్రవవిశేషములగు పాలురసములు మున్నగువానిని నిర్దేశించకున్నయెడ సామాన్యముగ నచోష్ట జలమును గ్రహించవలెను. ఔషధమును నేవించుట మున్నగుకృత్యములకు కాలమును విశేషవిధిగ నిర్దేశించనిచో ప్రాతఃకాలమని నిర్ణయించునది. కొన్ని యోషధముల యోగములయందు ఓషధిద్రవ్యముల పరిమితిని పేరుపేరుగ జెప్పనియెడ సమభాగములని నిర్ణయించునది.

— ౧ 1. శోధనాదిగణములు, (అందు వచనములగల్గించుద్రవ్యగణము) ౧౧ —

మూ. వశ్యస్తే వ్యవహారాథాశ్శోధనాదిగణాః పరమ్, మదనమధుక
లమ్బానింబబింబీవిశాలాత్రపుసకుటజమూర్యాదేవదాళీక్రిమిఘ్నాః,
బిదుళదహనచిత్రాః కోశవత్యైకరజ్జః కణలవణవచైలాస్తవపా
శ్శర్ధనాని. ౧౮౦

వ్యా. ఈకాస్త్రమునందు నచ్చటచ్చట వ్యవహరించుటకు లోకమున వాడుకకొరకును శోధనాదిగణద్రవ్యము లీక్రింద వివరింపబడును:—ప్రంగ, ఇచ్చు, ఆసుగు, పేప, దొండ, పెద్దపాపర, చేదుదోస, కొడిసెపాల, చాగ, దేవదాళి (డాఫరడంగి), వాయు విడంగములు, నీరు ప్రబ్బలి, చిత్రమూలము, నీరు ప్రబ్బలి, చిత్రమూలము(?), ఎలకుచేపి యాకు, చేదుబీర, పెద్దబీర, కానుగు, పిప్పళ్ల, ఉప్పు, వస, పిలకుబు, ఆవాలు ఇవి వచనములు గల్గించుద్రవ్యములు.

— ౨ 2. విశేషద్రవ్యగణము ౨ —

మూ. నికుమ్భ కుమ్భ త్రిఫలాగవాక్షీన్నుక్ శబ్దీనీ నీలిని తిల్వకాని,

శ్యామాకకమ్పిల్లకహేమదుగ్ధదుగ్ధాని మూత్రాణి విరేచనాని.

వా. నాగదంతి, తెగడ, త్రిఫలము (కరకశాడిశిరిక), పాచరముడమ, బొంత జెముడు, శంఖుని (తెల్లదింటెన), నల్లదింటెన, లొద్దుగు, తేల, కంపిల్లకము, స్వర్ణక్షీరి, ఆవు మున్నగునానిపాలు, వానిమూత్రములు ఇవి విరేచనముల గల్గించుద్రవ్యములు. (విరేచనగణము).

— ౩. నిరూహణవస్త్రీగద్రవ్యములు —

మూ. మదనకుటజకుష్ఠదేవదాళీ మధుకవచాదశమూలదారురాస్నాః,
యవమిసికృతవేధనం కులుత్థో మధులవణత్రివృతోనిరూహణాని.

వ్యా. మ్రంగకాయ, కొడిసెపాలు, చెంగల్వకోష్ఠ, దేవదాళి, ఇప్ప, వస, దశమూలములు, దేవదారు, నన్నరాష్ట్రము, యవలు, పెద్దనదాచ, ఆపడ, ఉలవలు, తేనె, నైంధవలవణము, తెగడ ఇవియన్నియు నిరూహవస్త్రీకైయకు ఉపయోగించుద్రవ్యములు.

— ౪. శిరోవిరేచనద్రవ్యగణము —

మూ. కిల్లాపామార్గవోష్ఠదార్వీ సురాలాబీజం శైరీషం బాహ్వాతంశై
గ్రవంచ, సారోమాధూకః సైన్ధవం తార్క్షశైలం త్రుట్యౌపృథ్వీ
కాశోధయస్త్యుత్తమాజ్ఞమ్. ౧౮౩

వ్యా. వాయువిడంగములు, ఉత్తరేణీ, త్రికటుకములు, ప్రానివసువు, శ్రేష్ఠమైన సర్జరసము, దిరిసనపుగింజలు, ములకవిత్తులు, మునగవిత్తులు, ఇప్పచెట్టుయొక్కచేప, నైంధవలవణము, ఎండినసాంజనము, పెద్దయేలకులు, పిన్నయేలకులు, హింగుపత్రి ఇవి యన్నియు శిరోవిరేచనద్రవ్యములు.

— ౫. వాతహరద్రవ్యములు —

మూ. భద్రదారునతం కుష్ఠం దశమూలం బలాద్యయమ్,
వాయుం వీరతరాదిశ్చ విదార్యాదిశ్చ నాశయేత్. ౧౮౪

వ్యా. దేవదారు, గ్రంథితగరము, చెంగల్వకోష్ఠ, దశమూలములు, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి క్రిందచెప్పబడు వీరతరాదివిదార్యాదిగణములద్రవ్యములు ఇవియన్నియు వాతమును హరింపజేయును.

— ౬. పిత్తహరద్రవ్యములు —

మూ. దూర్వానంతా నింబవాశాత్తగుప్తా గుంద్రాభీరుశ్శీతపాకీ ప్రియ
జ్ఞః, న్యగ్రోథాదిః పద్మకాదిస్థిరేద్యే పద్మం వన్యాంశారిబాదిశ్చ
పిత్తమ్. ౧౮౫

వ్యా. గరికి, రేగటిదూలగొండి, వేము, అడ్డసరము, దూలగొండి, కాకివెదురు, పిల్లి పీచర, కురువింద, ప్రేంకణము ఇవిచేరి దూర్వాదిగణము. ఈదూర్వాదిగణమును, క్రింద చెప్పబడు న్యగ్రోధాదిగణమును, వద్ద కాదిగణమును మయ్యాకుపొన్న, నక్కతోకపొన్న, తామర, దుందిలము, కారిబాదిగణమును ఇవియన్నియు పిత్తమును హరించుద్రవ్యములు.

— 7. కఫహరద్రవ్యములు —

మూ. ఆరగ్యథాదిరక్తాదిర్మష్కకాద్యోఽసనాదికః,
సురసాదిస్పముస్తాదిర్వత్సకాదిర్బలాసజిత్.

౧౮౬

వ్యా. ఈక్రిందచెప్పబడు ఆరగ్యథాదిగణము, అర్కాదిగణము, ముష్కకాది గణము, అసనాదిగణము, సురసాదిగణము, ముస్తాదిగణము, వత్సకాదిగణము ఈయేడు గణములు గలద్రవ్యములు కఫమును హరించును.

— ౮. జీవంత్యాది(జీవనీయ)గణము —

మూ. జీవంతి కాణోఽఽద్యోమేదే ముద్గమాపవర్ణ్యాన,
ఋషభకజీవకమధుకం చేతి గణో జీవనీయాఖ్యః.

౧౮౭

వ్యా. పాలకూర, కాణోళి, తీరకాణోళి, మేద, మహామేద, అడవిపెసర, అడవి మినుము, ఋషభకము, జీవకము, అతిమధురము ఇవి యన్నియు జీరి జీవంత్యాదిగణ మన బడును. (ఇదియే జీవనీయగణ మని నామాంతరముచే జెప్పబడును).

— ౯. విదార్యాదిగణము, దానిగుణము —

మూ. విదారిపఞ్చాంగులవృశ్చికాలీ వృశ్చీరదేవాహ్వయశూర్పపర్ణ్యః,
కణ్డూకరీజీవనప్రాస్వపంచజ్ఞే ద్వేపఞ్చకే గోపసుతాత్రిపాదీ. ౧౮౮
విదార్యాదిరయం హృద్యో బృంహణో వాతపిత్తహః,
శోషగుల్మజ్వర్దోర్ధ్వశ్వాసకాసహరోగణః.

౧౮౯

వ్యా. తెల్లనెలగుమ్మడు, చిట్టాముదపుచెట్టు, తేలుమణిచెట్టు, గలిజేరు, దేవదారు, కారుమినుము, దూలగొండి, జీవనపంచమాలము, (పిల్లిపీచర, కాణోళి, మనుబాల, జీవ కము, ఋషభకము), ప్రాస్వపంచమాలము (వాకుడు, ములక, మయ్యాకుపొన్న, నక్క తోకపొన్న, వల్లెరు), సుగంధపాల, హంసపాది ఇవియన్నియుజేరి విదార్యాదిగణమని చెప్పబడును. ఈగణమునందలి ద్రవ్యము హృదయమునకు వాతమును జేయును. శరీర మునకు ప్రిప్తీనిగల్గించును. వాతపిత్తములు, శోష, గుల్మము, ఓడలిసొప్పలు, ఊర్ధ్వశ్వా సము, కాసము వీనినన్నిటిని హరించును.

❧ 10. శారిబాదిగణము, దానిగుణము ❧

మూ. శారిబోశీరకాంశ్చర్య మధూకశిశిరద్వయమ్, ౧౯౦
యష్టిపరూపకం హన్తి దాహపిత్తస్రుతృష్ణ్యరాణ్. ౧౯౧

వ్యా. సుగంధపాల, పట్టివేళ్లు, పెగుళ్లుడు, ఇప్పు, తెల్లనిచందనము, రక్తచందనము, అతిమధురము, చిట్టిత ఇవియన్నియుజేరి శారిబాదిగణము. ఈగణద్రవ్యములు సర్వాంగతాపమును, పిత్తరక్తమును, డప్పిని, జ్వరమును హరించును.

❧ 11. పద్మకాదిగణము, దానిగుణము ❧

మూ. పద్మకపుష్టావృణ్ధితుగర్భః శృణ్ధ్యమృతాదళజీవనసంజ్ఞాః,
స్తన్యకరాహతమాకృతపిత్తాః ప్రీణనజీవఽబృంహణవృష్యాః.

వ్యా. పద్మకము, ప్రశాంధరీకము, వృద్ధి, తుగాక్షీరి, ఋద్ధి, కర్మాటకశృంగి, తిప్పతీగ జీవనీయగణమున జెప్పబడిన పదిద్రవ్యములు. ఇవియన్నియుజేరి పద్మకాదిగణ మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు వాతపిత్తములహరించును. చనుబాలను కల్గించును. ఇంద్రియాదులకు ప్రీణనమగును. ఓజస్సును శృద్ధినిొందించును. ఇంద్రియపుష్టిని కల్గించును.

❧ 12. పరూషకాదిగణము, దానిగుణము ❧

మూ. పరూషకం పరాద్రాక్షకట్ఫలం కఠకోత్పలమ్,
రాజాహ్వాందాడిమం శాకం తృణ్ణాత్రమయవాతజిత్. ౧౯3
వ్యా. చిట్టిత, త్రిఫలములు, ద్రాక్ష, కాయఫలము, చిల్లసింజ, కలువ, పాలహూర, దానివ్వు, బేకు ఇవియన్నియుజేరి పరూషకాదిగణ మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు దప్పిని, వాతరోగమును మూత్రరోగములను హరించును.

❧ 13. అంజనాదిగణము, దానిగుణము ❧

మూ. అంజనం ఫలినీమాంసీ పద్మోత్పలరసాంజ్ఞనమ్,
నైలామధూకనాగాహ్వాం విషాస్తర్ధాహపిశ్తనుత్. ౧౯౪
వ్యా. సోలోజ్ఞనము (సోపీరాంజ్ఞనము), ప్రేంకణము, జటామాంసీ, తామర, కలువ, రసాంజ్ఞనము, విలతులు, ఇప్పు, నాగకేసరములు ఇవియన్నియుజేరి అంజనాదిగణ మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు విషములను, అంకస్తాపమును, పిత్తమును హరించును.

❧ 14. పయోలాదిగణము, దానిగుణము ❧

మూ. పటోలకటురోహిణీచంద్రనం మధుస్రవగుడూచిపాతాన్వితమ్,
నిహన్తి కఫపిత్తకుష్ఠజ్వరా విషజ్వరమరోచకం కామలామ్.

వ్యా. చేదుపొట్ట, కటుకరోహిణి, చందనము, చాగ, తిప్పతీగ, వివటాద్ది ఇవి యన్నియుజేరి పటోలాదిగణ మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు కఫమును, పిత్తమును, కుష్ఠములను, విషమును, వాంతిని, అరోచకమును, కామలను హరించును.

— 15. గుడూచ్ఛాదిగణము, దానిగుణములు —

మూ. గుడూచీ పద్మకారిష్ఠానన్యకం రక్తచన్దనమ్,

పిత్తశ్లేష్మజ్వరచ్ఛర్ధి దాహతృష్ణాఘ్నముగ్నికృత్. ౧౯౬

వ్యా. తిప్పతీగ, పద్మకము, వేప, దనియాలు, రక్తచందనము ఇవియన్నియు జేరి గుడూచ్ఛాదిగణము. ఈగణద్రవ్యములు పిత్తమును, కఫమును, జ్వరమును, వాంతిని, సర్వాంగతాపమును, దప్పిని హరించును. జఠరాగ్నిని దీపింపజేయును.

— 16. ఆరగ్వధాదిగణము, దానిగుణములు —

మూ. ఆరగ్వధేన్ద్రీయపపాటలకాకతిక్తా నిమ్బామృతామధురసాస్రవ
వృక్షపాతాః, భూనిమ్బునైర్యకపటోలకరజ్జ్ఞయుగ్తసక్తచ్ఛదాగ్ని
సుపలీఫలబాణాఘ్నాః. ౧౯౭

ఆరగ్వధాదిష్టయతి చ్ఛర్ధికుష్ఠవిషజ్వరాకా,

కఫకణ్డూప్రమేహంశ్చ దుష్టవ్రణవిశోధనః. ౧౯౮

వ్యా. తేల, కొడినెపాల, పాదిరి, గురిగింజ, వేము, తిప్పతీగ, చాగ, పుల్లవెలగ, చిరుబొద్ది, నేలవేము, ములుగోరింట, చేదుపొట్ట, కానుగు, కలుకానుగు, ఏడాకులపొన్న, చిత్రమూలము, ఆరె, మ్రంగకాయ, నల్లగోరింట, పోక ఇవియన్నియుజేరి ఆరగ్వధాది గణ మని చెప్పబడును. ఈగణద్రవ్యములు వాంతి, కుష్ఠములు, విషము, జ్వరము, కఫము, దురద, ప్రమేహము అను నీవ్యాధుల హరించును.

— 17. ఆసనాదిగణము, దానిగుణములు —

మూ. అసనతినీశభూర్జశ్చైతవాహప్రకీర్యాః ఖదిరకదరభణ్డిశింశపామేష
శృణ్గిణి, త్రిహిమతలపలాశాజ్జోజ్జకశ్శాకసాతా క్రముకధవకులిజ్జ
చాగ్గకర్ణ్యశ్వమారాః. ౧౯౯

ఆసనాదిర్విజయతే శ్విత్రకుష్ఠకఫక్రిమికా,

షాణ్డూరోగం ప్రమేహంచ మేదోదోషనిబర్హణః. ౨౦౦

వ్యా. వెగిస, నెమ్మి, భుజవత్రి, మద్ది, నెమలియడుగుమ్రును, చండ్ర, వెలిచండ్ర దిరిసము, శింశుప(ఇరుగుడు), డిద్ది, మేవశృంగి, త్రిహిమము (శ్వేతచందనము, రక్త చందనము, పీతచందనము), తాటి, మోదుగ, అగరు, బేకు, ఏసి, పోక, భవపృక్షము,

కర్మాటకశృంగి, నల్లమద్ది, గన్నేరు ఇవియన్నియుజేరి అసాదిగణమని చెప్పబడును. ఈగణద్రవ్యములు శ్వేత్రము, కుష్మము, కఫము, క్రిములు, పాండురోగము, ప్రమేహము, మేదోరోగము అను నీవ్యాధుల హరించును.

— 18. పరణాదిగణము, దానిగుణము —

మూ. పరణానైర్యకయుగ్మశతావరీదహనమోరటబిల్వవిషాణికాః,
ద్విబృహతీద్వికరజ్జజయాద్వయం బహుశఃపల్లవదర్భరుజాకరః.
పరణాదిః కఫం మేదో మద్దాగ్నిత్యం నియచ్ఛతి,
ఆమవాతం శిరశ్శూలం గుల్మంచాస్తస్సవిద్రధిమ్. ౨౦౨

వ్యా. ఉలిమిరి, ఎఱ్ఱనిగోరింట, పచ్చగోరింట, పిల్లిపీచర, చిత్రమూలము, చాగ, మారేడు, ఒడ్డి, వాకుడు, ములక, కానుగు, కలుగానుగు, తక్కిల, కరకకాయ, మునగ, కుశదర్భ, ఆదొండ ఇవియన్నియుజేరి పరణాదిగణ మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు కఫమును, మేదోవృద్ధిని, అగ్నిహంద్యమును, ఆమవాతమును, తలనొప్పిని, గుల్మమును, అంతర్విద్రధిని వీనినన్నింటిని హరించును.

— 19. ఊషకాదిగణము, దానిగుణము —

మూ. ఊషకస్తుతకం హిజ్జుకాసీసద్వయనైస్తవమ్,
సశిలాజతుః కృచ్ఛాశ్చగుల్మమేదః కఫాపహం.

వ్యా. ఊషకము (చవుడు) మైలుత్తము, ఇంగువ, కాసీసము, పుష్పకాసీసము, నైంధవలవణము, శిలాజతువు ఇవియన్నియుజేరి ఊషకాదిగణ మనబడును. ఈగణము మూత్రకృచ్ఛమును, అత్తరిని, గుల్మమును, మేదోరోగమును, కఫరోగమును హరించును.

— 20. వీరతరాదిగణము, దానిగుణము —

మూ. వేల్లంతరారణి కబూకవృషాశ్చ భేదగోకణ్ఠకోత్కట సహచరభౌణ
కాశాః, వృతౌదనీనలకుశద్వయగుణ్ణగుద్దాభిల్లాకమోరటకురణ్ణక
రమ్భపార్థాః. ౨౦౩

వర్గోవీరతరాద్యోఽయం హస్తీ వాతకృతా గదాన్.

అశ్వరీశర్కరామూత్ర కృచ్ఛాశ్చూతరుజాహరః. ౨౦౪

వ్యా. వట్టిపేరు, కూరనెల్లి, ఈశ్వరమల్లిక, అడ్డసరము, పాపాణభేది (కొండపిండి బొద్ది), పల్లెరు, ఇత్కట (జీలుగు), పచ్చని ములుగోరింట, నల్లగోరింట, రెల్లు, బదనిక, కిక్కినగడ్డి, సూక్ష్మపూలభేదములచేరెండువిధములైనదర్భలు, గుండ (పులుగు), గుండ్ర (గడ్డిలానొకవిధమైనది), భిల్లాక (కొలపొన్న), చేకొడిద, పచ్చగోరింట, దువ్వు, పార్థ

(ప్రాద్దుతిరుగుడుపువ్వుచెట్టు) ఇవియన్నియుజేరి వీరతరాదిగణ మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు వాతరోగములు, అశ్మరి, మూత్రశర్కర, మూత్రకృచ్ఛిము, మూత్రాఘాతము అనునీరోగముల పోగొట్టును.

❖ 21. లాఢ్రాదిగణము, దానిగుణము ❖

మూ. లోధ్రశాబరకలోధ్రపలాశాజిణ్ణీ సరళకట్ఫలయుక్తాః,
కుత్పితాజ్గకదళీగతశోకాః సైలహాలు పరివేలనమోచాః.
విషలోధ్రావికోనామమేదః కఫహరోగణః,
యోనిదోషహరస్తస్మిన్భిషగ్న్యోచిషవినాశనః.

౨౦౬

వ్యా. లాద్దుకు, తెల్లలాద్దుకు, మోదుగు, కచోరము, సరలదేవదారు, కట్ఫలము, నన్నరాష్ట్రము, అరటి, ఆశోకము, కూతురుబుడమ, తుంగముస్తలు, అందును ఇవియన్నియుజేరి లాఢ్రాదిగణ మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు. మేదోరోగమును, కఫరోగమును యోనిరోగములను హరించును. మలమూత్రదుల స్తంభింపజేయును. శరీరమునకు వర్ణమును గల్గించును. విషదోషముల హరించును.

❖ 22. అర్కాదిగణము ❖

మూ. అర్కాలిర్కానాగదస్త్రీ విశల్యాభార్గీరాన్నా వృశ్చికాలీ త్రిజా
తమ్, ప్రత్యక్షుష్పీపీతతైలోదకీర్యాశ్వేతాయుగ్గం తాపసా
నాంచ వృక్షః.

౨౦౭

వ్యా. జిల్లేడు, తెల్లజిల్లేడు, నాగదంతి, చన్నచెట్లగడ్డ, భారంగి, నన్నరాష్ట్రము, లేలుమణిచెట్టు, త్రిజాతకము. ఉత్తరేణి, పీతతైల (కాకిదొండ), కానుగు, గినియ, పసరుగినియ, తపసిచెట్టు (గారచెట్టు) ఇవియన్నియుగలిసి అర్కాదిగణ మని చెప్పబడును.

❖ అర్కాదిగణగుణములు ❖

మూ. అయమర్కాదికోవర్గః కఫమేదోవిషాపహః,
క్రీమికుష్ఠశ్రమమనో విశేషాద్రవ్యశోధనః.

౨౦౮

వ్యా. వైశేషిన అర్కాదిగణద్రవ్యములు కఫమును, మేదోరోగమును విషదోషమును, క్రిములను, కుష్ఠములను, శ్రమమును, మనోవ్యాధులను హరించును. విశేషముగ వ్రణములను శుద్ధిజేయును.

❖ 23. సురసాదిగణము, దానిగుణము ❖

మూ. సురసయుగఫణిజ్ఞా కాలమూలాలావిడజ్ఞం ఖరబుసవృషకర్ణికట్ఫలం
కాసమర్దః శ్మవఃర్కుఽసిభార్జీ కాముకాకాకమూచీ కులహాలనిష
ముష్టి భూస్తృణంభూ తకేశీ.

౨౦౯

సురసాదిగణశ్శ్లేష్ఠ మేదః కృచి నిఘాదనః,

ప్రతిశ్వాయాఽరుచిశ్వాసకాసఘ్నోప్రణశోధనః.

౨౧౦

వ్యా. తులసి, నల్లతులసి, గడ్గెర, నల్లగడ్గెర, వాయువిడంగములు, మరువము, ఎలుక చెవియాకు, కట్టలము, కనీమెద, దుష్టపుచెట్టు, చాతరాసి, బారంగి, పిప్పలి, కాచి, నేల కనుము, విషముప్పి, కామంచిపూరి, జటామాంసి ఇవియన్నియుజేరి సురసాదిగణ మన బడును. ఈగణద్రవ్యములు శ్లేష్ఠమును, మేదోరోగమును, క్రిములను, పీనసమును, అరుచిని, శ్వాసమును కాసమును హరించును, ప్రణముల శుద్ధిచేయును.

— ౨౪. ముష్కకాదిగణము, దానిగుణము —

మూ. ముష్కకస్నుగ్వరాదీపి పలాశధవశుంశుపాః,

గుల్మమేహశ్శరీరాణ్డ్రు మేదోఽర్చః కఫశుక్రనుత్.

౨౧౧

వ్యా. మొక్కపుచెట్టు, పెద్దజెముడు, త్రిఫలములు, చిత్రమాలము, మోదుగ, చండ్ర, ఇరుగుడు ఇవియన్నియుజేరి ముష్కకాదిగణ మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు గుల్మమును, ప్రమేహమును, అశ్మరీరోగమును, పాండురోగమును, మేదోరోగమును, అర్శోరోగమును, కఫరోగమును, శుక్రదోషమును హరించును.

— ౨౫. వత్సకాదిగణము, దానిగుణము —

మూ. వత్సకమూర్యాభారీ కటుకామరిచంఘుణాప్రియాన్నుక్చ,

ఏలాపాతాఽజాజీకట్వజ్వరచాఽజమోదాన్విగ్ధాః,

౨౧౨

జీరకపీఠ్ఠువిడజ్జం పశుగన్ధాపఞ్చగోలకం హన్తి,

చలకఫమేదః పీనసగుల్మజ్వరశూలదుర్నామ్నః.

౨౧౩

వ్యా. కొడిసె, చాగ, బారంగి, కటుకరోహిణి, మిరియాలు, తెల్లఅతివన, జెముడు, ఏలకులు, విషబొద్ది, జీలకర, పెద్దమ్రాసుకాయలు, వనఃపీఠము, తెల్లనియావారు, పెద్ద జీలకర, ఇంగువ, వాయువిడంగములు, వాయంట, పంచశోలములు ఇవియన్నియుజేరి వత్సకాదిగణ మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు వాతకఫములను, మేదోరోగమును, పీనసమును, గుల్మమును, జ్వరమును, శూలమును, దుర్నామమసురోగమును హరించును.

— ౨౬. వచాదిహరిద్రాదిగణములు, వానిగుణములు —

మూ. వచాజలదదేవాహ్వనాగరాతివిషాభయాః,

హరిద్రాద్యయష్టావృత్తకలకీకుటజోద్భవాః,

౨౧౪

వచాహరిద్రాదిగణావామాతీసారనాశనాః,

మేదః కఫాధ్యపవనస్తన్ధిణోషనిబర్హణౌ.

౨౧౫

వ్యా. వన, తుంగగడ్డలు, దేవదారు, శుంతి, అతివన, కరకకాయ ఇవియన్నియు జేరి వచాదిగణ మనబడును. పసుపు, మ్రానిపసుపు, అతిమధురము, నక్కతోకపొన్న, కొడిసెపాల ఇవియన్నియుజేరి హరిద్రాదిగణ మనబడును. ఈరెండుగణములద్రవ్యములును ఆమాలిసారమును, మేదోరోగమును, కఫరోగమును, అధ్యవాతమును, స్తన్యదోషముధ హరించును.

❧ 27-28. ప్రియంగాది, అంబష్టాదిగణములు, వానిగుణములు ❧

మూ. ప్రియజ్ఞుపుష్పాజ్ఞానయుగ్మపద్మపద్మాద్రబోయోజనవల్లభనన్తాః,
మానద్రుమోమోచరసస్పమజ్ఞాపున్నాగశీతం మదనీయహేతుః.

ఆమ్బష్టామధుకం నమస్కరీ సన్ధివృక్షపలాశకచ్చురాః,
రోధం థాతకి బిల్వపేళికట్వజ్ఞః కమలోద్భవం రజః. ౨౮౭

గణాప్రియజ్ఞమృష్టాదీ పక్ష్యావీసారనాశనా,
సన్ధానీయాహితాపి త్తే వ్రణానామపిరోపణే. ౨౮౮

వ్యా. ప్రేకణము, పుష్పాంజనము, స్రోతోంజనము, సోపీరాంజనము, పద్మ (స్వనామప్రసిద్ధము), తామరపువ్వునందలికేసరములు. మంజిష్ఠి, స్రాచితీగెలు, బూరుగు చెట్టు, బూరుగుచెట్టుబంక, పెట్టదామర, పొన్న, చందనము, ఆరచెట్టు ఇవియన్నియుజేరి ప్రియంగాదిగణ మనబడును. మయూరశిఖ, యష్టిమధుకము, ముణుగుదామర, నందివర్ధనము, మోదుగు, దూలగొండి, లాద్దుకు, ఆరె, మారేడు, దుందిలము, పద్మకింజల్కములు ఇవియన్నియుజేరి అంబష్టాదిగణము. ఈరెండు (ప్రియంగాది అంబష్టాది) గణములును పక్షమైనయతిసారమును నశింపజేయును. విరిగినఅవయవముల నతుకజేయును. పిత్తరోగములయందు పత్థ్యకరములు. వ్రణముల నార్చును.

❧ 29. ముస్తాదిగణము, దానిగుణము ❧

మూ. ముస్తావదాగ్నిద్వినిశాద్వితిక్తా భల్లాతపాతా త్రిఫలావిషాఖ్యాః,
కుష్ఠంతుటీహైమవతేచ;యోనిస్తన్యామయఘ్నామలకోచనాశ్చ.

వ్యా. తుంగగడ్డలు, వన, చిత్రమూలము, పసుపు, మ్రానిపసుపు, కటుకరోహిణి, గురిగింజలతీగె, నల్లజీడి, చిరుబొద్ది, త్రిఫలములు, అతివిషము, చెంగల్యకొవ్వు, ఏలకులు, తెల్లనివన ఇవియన్నియుజేరి ముస్తాదిగణ మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు యోనిరోగములను హరించును. స్తన్యరోగమును పోగుట్టును.

❧ 30. స్యగ్రోధాదిగణము ❧

మూ. స్యగ్రోధ పిప్పలనదాఫలలోధయుగ్మజమ్బూద్వయాచ్ఛన కపీతన

సోమవల్క్యః, వృతౌష్ణవంజాశకదమ్బపరాశనద్వికోల ప్రియాభు
విరళామధుకం మధూకమ్. ౨౧౯

వ్యాచక్ష్టి, రావి, అత్తి, లాద్దకు, తెల్లలాద్దకు, నేరేడు, పిన్ననేరేడు, మద్ది,
కలురావి, సోమింద, చింతచెట్టు, ప్రబ్బలి, కడిమి, మోదుగు, నందివర్ధనము, రేగు,
మొరళి, తుమికి, అతిమధురము, ఇచ్చు ఇవియన్నియుజేరి స్యగ్రోధాదిగణ మనబడును.

— ౩౦. స్యగ్రోధాదిగణగుణము —

మూ. స్యగ్రోధాదిర్లణోవ్రణ్యః సం గ్రాహీభగ్నసాధనః,
మేదః పితౄస్తత్పద్దహ యోనిదోషనిబర్హణః. ౨౨౦

వ్యా. ఈస్యగ్రోధాదిగణద్రవ్యములు వ్రణముల నార్పును మలాదులబంధించును.
విరిగినయవయవముల నతుకజేయును. మేదోరోగమును పిత్తరక్తరోగములను దప్పిని
తాపమును హరించును. యోనిదోషముల శమింపజేయును.

— ౩౧. విలాదిగణము, దానిగుణము —

మూ. వీలాయుగ్మతురుష్కనిమ్బఫలినీ మాంసీజలధ్యామకం, స్పృక్కా
చారకచోచపత్ర తగగస్థాజేయజాతీసాః, శుక్తి ర్వాస్యమ్రునఖో
మురాహ్వమగురుశ్రీవాసకం కుంజుమం, చణ్డాగుగ్ధలు దేహధూప
ఖపురాః పున్నాగనాహ్వయమ్. ౨౨౧

వీలాదికో వాతకఫా విషంచ వినియచ్ఛతి,
వర్జప్రసాదనః కణ్డాపిటికా కోతనాశనః. ౨౨౨

వ్యా. పెద్దయేలకులు, పిన్నయేలకులు, తురుష్కధూపము, చెంగల్వకోష్ఠ, ప్రేంక
ణము, జటామాంసి, కరువేరు, ధ్యామకము స్పృక్కయనుగంధద్రవ్యములు, కచోర
ములు, లవంగపువెక్కు, లవంగపత్రి, గ్రంధితగరము, దవనము, బోశము, నఖించిప్పలు
వ్యామ్రునఖము, మరుదము, అగరు, మడ్డిపాలు, కుంకుమపువ్వు, చండ, గుగ్గిలము, సర్జ
రసము, కుందురుష్కము, సురపొన్న, నాగకేశరములు ఇవియన్నియుజేరి యేలాదిగణ
మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు కఫవాతములను విషమును హరించును. శరీరవర్జమును
నిర్మలముగజేయును. దురదను పిటికలను పొడలను హరించును.

— ౩౨. కణాదిగణము, దానిగుణము —

మూ. కణావప్నివచా వత్సకోలగ్రన్థికము ప్రకాః,
విశ్వైలాతివిషాకౌస్తీ చవ్యం మరిచ దీవ్యకమ్,
ఖారీ మూర్యా నిమ్బబీజం జీరస్వసరామతమ్.

కణాదివర్గోవాతఘ్నః కఫశ్వాసవినాశనః,
అగ్నిసాదం ప్రతిశ్వాయం గ్రహణీ మర్శసంజయేత్.

వ్యా. విషుట్ల, చిత్రమూలము, వస, కొడిశపాల, మోడి, తుంగము స్తలు, శొంఠి, పీలకులు, అతివస, రేణుకలు, చఫ్యము, మిరియాలు, వామము, గంటుభారంగి, చాగనార, జేవలిత్తులు, జీలకఱ్ఱ, ఆవాల, ఇంగువ ఇవి కణాదిగణము. ఈకణాదిగణము వాతమును, కఫమును, శ్వాసమును, అగ్నిమాంద్ర్యమును, ప్రతిశ్వాయము (పడిసెము)ను, గ్రహిణిని, అర్శస్సును బోగొట్టును.

— ౩౩. శ్యామాదిగణము, దానిగుణము —

మూ. శ్యామాదస్తీ ద్రవస్తీ క్రముకకుఁబరణీ శఙ్ఖినీ చర్తసాహ్వ, స్వర్ణ
క్షీరీ గవాక్షీ శిఖరీ రజనికాచ్చిన్నరోహః కరంజాః, బస్తాస్తీ
వ్యాధిఘాతో బహుళబహురసస్తీక్షృచ్ఛతృతృలాని, శ్యామో
ద్యోః హస్తీగల్తంవిషమరుచికఫంహృదుజం మూత్రకృచ్ఛమ్.

వ్యా. నల్లతెగడ, నీలదంతి (నేర్వాళము), ఎలుకచెవియాకు, పట్టికాలాద్రము, తెల్లతెగడ, శంఖపుష్పి, సంబరేణు, స్వర్ణక్షీరీ, తెల్లదిందెన, ఉత్తరేణి, కంపిల్లము, తిప్ప
తీగె, కానుగు, గొలిమిడి, రేల, చెఱుకు, వరగోగుపండు ఇవియన్నియుజేరి శ్యామాదిగణ
మనబడును. ఈగణద్రవ్యములు గుల్మమును, విషమును, అరుచిని, కఫమును హృద్రోగ
మును, మూత్రకృచ్ఛమును హరించును.

— ౩౪. ద్రవ్యాభిభావమున తుల్యగుణద్రవ్యాభ్యున్నజ్ఞ —

మూ. త్రయస్త్రింశదితిప్రోక్తాః వర్గాః తేషు త్వలాభతః,
యుజ్జ్యాత్తద్విధిమన్యచ్చ ద్రవ్యంజహ్వోసయాగికమ్.

వ్యా. ఇతితెఱంగున వమనగణము మొదలు శ్యామాదిగణమువరకుంగల ద్రవ్యగణ
ములు ముప్పదిమూడు చెప్పబడినవి. ఇందు ఆయాగణములతో పరిగణింపబడినద్రవ్యముల
యందు ఏదైన నొన్నిదొరకనియెడ రసవీర్యవిపాకప్రభావాదులచే నాద్రవ్యములకు
సహనములైన యితరద్రవ్యములను ఆయాయావధయోగములయందుపయోగించునది.
మరియు గణద్రవ్యములలో నెవ్వియైన నావధయోగములకు దగనియిని తోచినచో
వానిని విడిచి తక్కిన (యుక్తమగు)వానిని మాత్రము జేర్చునగును.

ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యుడును “సమీక్ష్యదోషభేదాంశ్చ గణాన్
భిన్నాన్ ప్రయోజయేత్ పృథక్తీక్రాన్ సమస్తాంశ్చ గణాన్ వా వ్యస్తసంహతాన్”
అనువాక్యముచే నుపదేశించిరి. దోషాదిభేదములను గమనించి వైజ్ఞేషిన్గణములను పేరు
నేరుగనైనను, శుభ్రముగనైనను ఉపయోగింపవలె నని భావము.

మరియు నిట్టి ద్రవ్యగుణములింకయు ననేకములు కలవు. అయినను అందు మూడుగుణములు ప్రధానములని యిచ్చట ప్రత్యేకముగ విద్వేషింపబడినవి.

— అలాభప్రతినిధి —

మూ. తౌద్రాలాభే జీర్ణగుడస్తేషు హితస్సాన్యత్,
క్షీరాలాభే ముగ్ధమసూరస్యసోఽపి,
ప్రీహి శ్వాతేః ఖణ్డమలాభేచ సితాహూః,
రూప్యవాన్యత్కృష్ణైరూప్యానుపపత్తే.

౨౨౦

వ్యా. ఏదైన నొకయాషధయోగమునందు తేనెను జెప్పియుండ నయ్యది దొర కనిచో దానికిబడులుగ ప్రాతబెల్లమును జేర్చునది. మరియు నిత్రైఱంగుననే అవుపాలు దొరకనియెడ పెనలస్వరసమునైనను చిరునెనగలస్వరసమునైనను జేర్చునగును. రాజు ములు దొరకనియెడ సామాన్యములగు పరిధాన్యమునైనను, చక్కెరదొరకనియెడ కల్కుండ నైనను జేర్చునది. బంగారుగాని వెండిగాని దొరకనియెడ సామాన్యముగ వెండినైన జేర్చునగును.

— వర్గద్రవ్యముల సుపయోగించుటచే గల్గుగుణము —

మూ. ఏతే వర్గాదోషదోష్యాద్యపేక్షం కల్కక్వాభన్నేహలేహాది
యుక్తాః, పానే నన్యేన్యాసనేన్ద్రుహిర్వాలేపాభ్యస్తే ఘ్నున్తి
రోగాన్ సుకృచ్ఛాన్.

౨౨౧

వ్యా. వైజ్ఞేయవర్గములను దోషము దూష్యము వయస్సు బలము మున్నగువాని ననుసరించి, తత్తదనుగుణముగ కల్కము క్వాభము స్నేహము లేహము కషాయము మున్నగునాషధములుగ గల్పించి, పానము నన్యము అనువాసనవస్తి అంతర్లేపము బహిర్లేపము, అభ్యంగనము మొదలగువానికై వైద్యవరుడు ప్రయోగించినయెడల మిక్కిలి కష్టసాధ్యములుగ నుండురోగములను కాంతినిొందును.

— మాత్రాకల్పనవిధి —

మూ. మాత్రాయాః నవ్యగస్థాస్తి వ్యాధిం కోష్ఠం బలం వయః,
అలోచ్య దేశకాలౌచ యోజ్య తద్వచ్చకల్పనా.

౨౨౨

వ్యా. ఔషధములపరిమాణము వ్యాధిబలమును, కోష్ఠభేదమును, రోగియొక్క బలమును, వయస్సును, జాంగలాదిదేశభేదమును, శీతోష్ణాదికాలభేదమును అనుసరించి తత్తదనుగుణముగ మారుచుండును; కావున వైద్యవరుడు వైజ్ఞేయవ్యాధి కోష్ఠాదిభేదముల ననుసరించి చక్కగ నాలోచించి పరిమితిని కల్పించి యుపయోగించునది.

— మా న ప రి భా వ —

మూ. కాకిణీరాజికామాత్రా కాకిణీనాం చతుష్టయమ్,
 వ్రీహిః, చతుష్టయం తేషాం గుఙ్ఘా, గుఙ్ఘా చతుష్టయమ్. ౨౨౩
 పణం, పణద్వయం గుఙ్ఘాద్వితయంచాపిధానకః
 ధానకానాం త్రయం శాణం, నిష్కుం స్యాత్తచ్చతుష్టయమ్.
 షట్కుం తు వటకం కోలం బదరం దృఢ మసృతు,
 అక్షః పిచుః పాణితలం సువర్ణం కబలగ్రహః. ౨౨౪
 కర్షోబిడాలపదకః తిన్దుకః పాణిమానికా,
 కర్షావష్టమికాశుక్తిః తే ద్వేషోడశికా పలమ్. ౨౨౬
 ఆమ్రం చతుర్థికాముష్టిః ప్రకుఞ్ఘోచ్ఛి బిబ్బమేనచ,
 ద్వేపలే ప్రసృతిః, తౌద్వావజ్జలిః, కుడవశ్చ తౌ. ౨౨౭
 మానికా, మానికాద్వద్వః ప్రస్థః, ప్రస్థచతుష్టయమ్,
 ఆఢకం, భాజనం కంసః పాత్రం, పాత్రచతుష్టయమ్. ౨౨౮
 కల్పనా కలశో న్దానో ద్రోణః కుమ్భాఘటోర్తణః,
 ద్రోణస్య ద్వితయం శూర్పః ఘటౌ ద్వౌభారికావహః. ౨౨౯
 తులాపక్షతం, తాసాం వింశతిర్భారః షడ్వ్యతే,

వ్యా. (ఎడమపులలో కనబడునది అణువు అనబడును. అట్టి యణువులు ఆరుచేరిన నొకమరీచి యగును. ఆమరీచులు ఆరైన నొకరాజిక యనబడును. ఈవిషయము “జాలాన్తరగతై స్సూర్యకరైర్వంశిలొక్యతే, షడ్వంశీభిర్నరీచిస్సూర్యత్ తాభిష్ఠ్ఠీన్తై రాజికా” అనుశ్లోకముచేత తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది.)

అట్టి రాజిక కాకిణి యనబడును. అట్టి కాకిణులు నాల్గు ఒక వ్రీహి యగును. నాల్గు వ్రీహులు ఒకగుంజ యగును. నాల్గుగుంజలు ఒకపణము. రెండుపణములును రెండు గుంజలును శేరి యొకధానక మగును. మూడుధానకములు ఒకశాణము. నాల్గుశాణములు ఒకనిష్కుము. ఆరునిష్కుములు కోలము, బదరము, దృఢము, అక్షము, పిచు, పాణి తలము, సువర్ణము, కబలగ్రహము, కర్షము, బిడాలపదకము, తిందుకము, పాణిమానిక యనియు చెప్పబడును. రెండుకర్షములు అష్టమిక యగును. రెండు అష్టమికలు ఒకశుక్తి యనబడును. ఈశుక్తి షోడశిక, పలము, ఆమ్రము, చతుర్థిక, ముష్టి, ప్రకుంచము, బిల్వము అని పర్యాయములచే జెప్పబడును.

రెండుపలములు ప్రసృతి యనబడును. రెండుప్రసృతులు ఒకయంజలి యగును. రెండుఅంజలులు ఒకకుడవము. ఇదియే మాసిక యనియు చెప్పబడును.

రెండుమాసిక లొకప్రస్థము. నాలుప్రస్థము లొకయాధకము. ఇదియే భాజము, కంసము, పాత్రము నని చెప్పబడును.

నాలుపాత్రములు ఒకకలశ మనబడును. ఇయ్యది ద్రోణము, ఉన్నానము, కుంభము, ఘటము, అర్చణము నని చెప్పబడును.

రెండుద్రోణములు ఒకశూర్ప మనబడును. ఇయ్యది ఖారిక, వహము నని చెప్పబడును. నూరుపలములు ఒకతుల యనబడును. అట్టితులలు ఇరువదియైన నొకభార మగును. (ఇరువదివందలపలములు ఒకభార మని భావము).

(ఇత్రైతింగున మానపరిభాష చెప్పబడినది. ఈమానపరిభాషావిషయమై నైద్యక తంత్రములయందు పలుచెఱుంగుల భిన్నభిన్నములుగ జెప్పబడినది. అందు కళింగమాన మనియు మాగధమాన మనియు రెండుభేదములజెప్పి, ఆరెంటిలో మాగధమానము శ్రేష్ఠ మనియు “కాళింగం మాగధం వైవ ద్వివిధం మానముచ్యతే, కాలిన్దాన్యగధం శ్రేష్ఠం మానం మానవిదోవిదుః” అనుశ్లోకముచే కొందఱుతంత్రకారులు చెప్పిరి. ఈతంత్రమున జెప్పినపద్ధతిని ప్రాచీనతంత్రకారులపద్ధతికిని భేదము చాల కనబడును. విస్తరభీతిచే నిట నావిమర్శనము విడువబడినది).

❧ ద్విగుణము వేయద్రవ్యములు, పలమానవిభేదము ❶❧

మూ. శుష్కేష్వేవత్విదం మానం ద్విగుణం తదసంభవాత్. ౨౩౦

తేషు క్షీరఘృతాద్ద్రేఘ కుడవాదాపపిద్రవే,

ద్రవ్యేతు నై తన్నిత్యాద్ద్రేఘ పలం విద్యాద్ధకాభయాః. ౨౩౧

రసకల్పకషాయాణాం ప్రస్థం షోడశభిః పత్రైః.

మస్తుకాజ్జికలాజానాం అమ్భసః క్షీరమూత్రయోః. ౨౩౨

ద్వాత్రింశతాథవింశత్యా త్రైలమాక్షికసర్పిషామ్,

గుడస్య సప్తశభిః దధ్నస్యాత్పంచఞ్చభిః. ౨౩౩

వ్యా. వైజెషిన్ మానపరిభాష ననుసరించి యందుజెప్పినవిధానముగ శుష్కద్రవ్యములజేర్పుతరి నుపయోగించునది. పండినవి లేక వానికిబదులుపచ్చివి యుపయోగించునెడ రెట్టింతగ జేర్పనగును. మఱియు నందును పాలు, నెయ్యి, ఆర్ద్రద్రవ్యములు వీనిని జేర్చు పలసినచోట కుడవమునకు లోనగుపరిమాణములను యథోక్తముగనే గ్రహించునది. కుడవమునకు పైనిప్రమాణమును గ్రహించునెడ ద్విగుణముగ గ్రహించునది. (ఈవిషయమునే

“ప్రస్థాదిమానమారభ్య ద్విగుణా తద్ద్రోవాద్ద్రోయాః” అని తంత్రాంతరమున జెప్పిరి. మఱియు నిత్యముగ నాద్వీములనే గ్రహించవలసినద్రవ్యములనుమాత్రము ద్విగుణముగ గ్రహింప నక్కరలేదు. మఱియు పదికరకకాయలు ఒకపల మగును.

మఱియు స్వరసము, కల్కము, కషాయము వీనిని కొలుచునప్పుడు పదునారుపల ములపరిమితిగల్గినప్రస్థము నుపయోగించునది. మిగద, కాంజికము, పేలాలగంజి, పాలు, మూత్రము వీనిని గ్రహించుతరి ముప్పదిరెండుపలములపరిమితిగలప్రస్థముచే కొలువనగును. నూనె, మాక్షికము (తేనె), నెయ్యి, వీనిని కొలుచునపుడు ఇరువదిపలములపరిమితిగల ప్రస్థముచే కొలువనగును. బెల్లమును గ్రహించునపుడు పదునేడుపలముల ప్రస్థమును గ్రహించునది. పెరుగును గ్రహించునపుడు ఇరువదియైదుపలముల ప్రస్థమునే గ్రహించ వలెను.

❧ పంచవిధకషాయభేదములు, వాని కుత్పత్తికారణములు ❧

మూ. కషాయయో నయః పఞ్చరసాః లవణవర్జితాః,
రసః కల్కః శృతః శీతః పాణ్డశ్చేతి ప్రశస్త్వినా. ౨౩౪

పఞ్చనైవ కషాయణాం పూర్వపూర్వం బలాధికాః,

వ్యా. లవణరస మొక్కటిదక్క తక్కిన మధుర-అమ్ల-లిక్త-కటు-కషాయములను విధురసములును కషాయకల్పనమునకు ప్రధానకారణ (ఉత్పత్తికారణ)ములగును. (మధుర రసద్రవ్యములజేర్చి చేయబడినది మధురకషాయము, అమ్లరసద్రవ్యములచేనైనది యమ్ల కషాయము, తిక్తరసముచేనైనది తిక్తకషాయము, కటురసముచేనైనది కటుకషాయము, కషాయరసముచేనైనది కషాయము నని యాయారసభేదములచే కల్పింపబడినది యైదువిధ ములగ కషాయ ముండు నని భావము).

మఱియు నట్టిద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడినకషాయము స్వరసము, కల్కము, శృతము, శీతము, ఫాంటము నని యైదువిధముల నుండును. అట్టిభేదములు కల్పనాభేద ముచే నగును. వైశిష్టినరీతి నైదువిధములైనకషాయములలో వెనుక వెనుక నొకటికన్న నొకటి యధికమైన బలము కల్గియుండును. (ఫాంటకషాయమునకన్న శీతకషాయంబును, దానికన్న శృతకషాయంబును, అంతకన్న కల్కంబును, కల్కమునకన్న స్వరసంబును అధికవీర్యవంతములై యుండు నని భావము).

❧ స్వరసకల్పనము ❧

మూ. సద్యస్సముద్భృతాత్ త్సుణ్ణాత్ యః పతేత్పరిషీదనాత్. ౨౩౫
స్వరసస్సభవేత్తస్య మధ్యమానం చతుష్పలమ్,

వ్యా. అప్పుడుతీసిన పచ్చియాషధమును మెత్తగ నలుగఱొట్టి బలవంతముగపిండి నచో స్రవించినరసము స్వరస మనబడును. అట్టిస్వరసముయొక్క మధ్యమమైనపరిమాణము నాల్గుపలములు.

— ప్రకారాంతరముగ స్వరసకల్పనము —

మూ. ప్రస్థం గృహీత్యాచూర్ణస్య తోయస్య ప్రస్తమావపేత్. ౨౩౬
అహోరాస్థితం పూతం తద్ధి స్వరసవదృష్వేత్,

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ స్వరముచేయ వలనుపడనియాషధులను చూర్ణముచేసి యొక ప్రస్తమాత్రమును గ్రహించి యందు జలము నొకప్రస్తమాత్రమునుగూర్చి యొకయహోరాత్రకాలము డొరనిచ్చిమరుసటిదినమున గ్రహించి వడియగట్టిన నారసము స్వరసమునకు సమానగుణముగ నుండును.

మఱియు తంత్రాంతరమునందు స్వరసకల్పనమున ప్రకారాంతరముల నిట్లు చెప్పిరి:—“అదాయ శుష్కద్రవ్యం వా స్వరసానామసంభవే, జలేఽప్యగణితే సాధ్యం పాదశీఘ్రం చ గృహ్యతే. స్వరసస్య గురుత్వాచ్చ పల మర్థం స్రయజ్జ్యతే, నిశోషితం చాగ్నిసిద్ధం పలమాత్రం రసం విచేత్.” (స్వరసకల్పనమునకు వైశిష్టినరీతిగ పచ్చివి ద్రవ్యములు దొరకనియెడల యెండినద్రవ్యమును గ్రహించి ఆద్రవ్యమున కెనిమిదింకలసీళ్లుపోసి నాలవపాలు మిగులునట్లులు కాచి వడగట్టి స్వరసమునకు బదులుగ నుపయోగించునది. అయ్యది పక్వమైనదియగుటంజేసి వీర్యాధికమై యుండును; కావున దాని నర్థపలమాత్రము సేవింపనగును. లేక అట్టియెండినద్రవ్యమును నలుగఱొట్టి నీటిలో వైచి రాత్రియం దూరనిచ్చి మరుసటిదినమున కాచి వడగట్టి గ్రహించునది. దీనిని ఒకపలమాత్రముసేవింప నగును) ఇట్టి కల్పనముగూడ స్వరసమునకు సమానగుణముగ నుండునని భావము.

— కల్క-శీత-ఘంటకల్పనములు —

మూ. కల్కస్య కర్షమాలోఽద్యం తద్ద్రవస్య పలత్రయే. ౨౩౭
షట్పులే వా పలం ద్రవ్యాత్ శీతోరాత్రిం దిపం స్థితమ్,
సద్యోభిషుతపూతస్తు ఘణ్డాస్తాయ చతుష్పలే. ౨౩౮

వ్యా. ద్రవ్యమును కర్షమాత్రముచేర్చి యందు మూడుపలములు సీళ్లుపోసి నూరి యందు రసమును దీసిన నయ్యది కల్క మనబడును. ఒకపలము పరిమితకలద్రవ్యమున ఆరుపలములు సీళ్లుపోసి యొకరాత్రియు పగలును నానబెట్టిన నయ్యది శీతకషాయ మనబడును. పచ్చిఁదయైనను ఎండినదియైనను ఓషధిని ఒకపలమును గ్రహించి అందు నాల్గుపలముల మితముగ సీళ్లుపోసి మెత్తగ నూరి అప్పుడే వడగట్టి గ్రహించిన నయ్యది ఘంట మనబడును.

❖ శృతకహాయకల్పనవిధి ❖

మూ. ద్రవ్యవలేద్వాత్రింశత్పలసలిలం కృధితమష్టమాంశస్థం,
దోషేషు షోడశాష్టమపాదనిరూఢం విలాపయేచ్ఛతవత్.

వ్యా. ఒకపలముపరిమితికల ద్రవ్యమున ముప్పదిరెండుపలములు నీళ్లుపోసి యెనిమిదవ పాలు మిగులునట్లుకాచిన నయ్యది శృతకహాయ మనబడును. మఱియు వాతమునందు పదునారవపాలు మిగులకాచబడినకహాయమును, పిత్తమున నెనిమిదవపాలు మిగులకాచ బడినకహాయంబును, కఫమున నాల్గవపాలు మిగులకాచబడినకహాయంబును ఉపయోగింపం దగును. ఇది వాతాదిదోషత్రయము ననుసరించినకహాయపాకవిధి.

❖ స్నేహకహాయకల్పనము ❖

మూ. ద్రవ్యాణి షోడశగుణే సలిలే క్వాథయే త్తతః,
చతుర్థేషం క్వాథోఽయం గ్రాహ్యం స్యాత్ స్నేహసాధనే.

వ్యా. స్నేహపాకవిధి ననుసరించి తైలఘృతాదులపక్వము చేయునపుడు అందు కహాయముల జేర్చవలసినచో నట్టికహాయమును ద్రవ్యమునకు పదునారుభాగములు నీళ్లు కలిపి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కాచి యాకహాయమునుజేర్చి స్నేహములపక్వము జేయ నగును.

❖ కహాయద్రవ్యభేదముచే పాకకాలనియమము ❖

మూ. ద్వాదశాహం తు సారాణాం మూలానాం సప్తవాసరః,
వల్లీనాం త్ర్యహమేకాహం పాకస్యాచ్ఛాకధాన్యయోః ౨౮౦

వ్యా. స్నేహపాకమునకు కావలసినకహాయమును సిద్ధముచేయునపుడు కహాయ ద్రవ్యముచే గల్గినదియైనచో అట్టికహాయమును పండ్రెండుదినములు పాకముచేయ వలెను. అట్టిద్రవ్యము వేళ్లుగా నున్నపుడు ఏడుదినములు పాకముచేయవలెను. అయ్యది తీగలైనచో మూడుదినములు పాకముచేయనగును. అకుదినములును ధాన్యములు నైన యెడ ఒకదినముమాత్రము పాచనముచేసిన చాలును.

❖ స్నేహపాకమునక్కాదిప్రమాణము ❖

మూ. స్నేహపాకేత్య మనోక్తా చతుర్థణివివర్ధితమ్,
కల్కస్నేహద్రవంయోజ్యం; అధితే శౌనకః పునః. ౨౮౧
స్నేహేసిద్ధ్యతి శుద్ధామ్బునిష్కావృథస్వరసైః క్రమాత్,
కల్కస్య యోజయేదంశం చతుర్థం పథమష్టమమ్. ౨౮౨

వ్యా. తైలము మున్నగుస్నేహములను పక్వముచేయునపుడు కల్కస్నేహద్రవము లకు వేరువేరపరిమాణమును జెప్పనియెడ, కల్కమునకు నాలుగింతలు స్నేహద్రవ్యమును,

స్నేహద్రవ్యమునకు నాల్గింతలు కషాయస్వరసాదిద్రవద్రవ్యములును చేర్చి విధిప్రకారము స్నేహమును వక్ర్యముజేయునది.

మఱియు కేవలము జలమునుమాత్రముజేర్చి స్నేహమును వక్ర్యముచేయవలసినయెడ స్నేహద్రవ్యమునకు నాల్గవపాలు కల్కమును జేర్చునగును. కషాయమునుజేర్చి వక్ర్యము జేయవలసినేని తైలమునకు ఆరవపాలు కల్కమును జేర్చునగును. ఆకులు మున్నగువాని స్వరసమునుగూర్చి వక్ర్యముజేయవలసినయెడ తైలమునకు ఎనిమిదవపాలు కల్కమును జేర్చు వలెను. ఈనిర్ణయమును శానకమహర్షి చెప్పిరి.

మఱియు “దుగ్ధే దధ్నిరసే తక్రే కల్కాదే యోఽష్టమాంశకః” అని తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది. పాలనైనను పెరుగునైనను స్వరసమునైనను జేర్చి తైలము వక్ర్యము జేయవలసినయెడ స్నేహమునకు ఎనిమిదవపాలు కల్కమును గూర్చునగు నని భావము.

— ౧౭ స్నేహపాకమున క్షీరాదిపాకవిధానము ౧౭ —

మూ. క్షీరమస్త్యారనాళానాం పాకోనాస్తి వినామ్మసా,

తస్తాద్విద్యోవిముక్త్యర్థం తోయం దద్యా చతుర్ధణమ్. ౨౪౩

వ్యా. పాలు, పెరుగుమిడిమిగడ, గంజి అను నీమూటికి నీటిసంబంధములేక పాకము కల్గదు. కావున వీనినిగూర్చి తైలాదులను వక్ర్యముజేయవలసినప్పుడు కల్కము వక్ర్యసారము స్నేహములగలయుటకై తైలమునకు నాల్గింతలునీళ్లు కలిపి తైలపాకవిధిగ కాచవలెను.

మరియు పెరుగునైనను, మాంసరసమునైనను, మజ్జిగనైననుగూర్చి తైలాదుల వక్ర్యము జేయవలసినప్పుడును కల్కద్రవ్యము పాకమునొంది వానిసారము తైలమున సంక్రమించుటకై స్నేహద్రవ్యమునకు నాల్గింతలు నీళ్లు కలుపవలెను. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“దుగ్ధే దధ్నిరసేతక్రే కల్కాదేయోఽష్టమాంశకః, కల్కస్య సమ్యక్పాకార్థం తోయ మత్ర చతుర్ధణమ్.”

— ౧౮ స్నేహపాకమున కల్కకషాయాది నిర్ణయము ౧౮ —

మూ. నిర్యాసోక్తా మాత్రశల్కః తత్రస్నేహతుల్యక్షీరః,

కల్కః కార్యోనిర్యాసాజ్ఞైః కల్కద్రవ్యైర్నిర్యాసోవా. ౨౪౪

ఏతైలమందైనను కషాయము చేరుగాజెప్పి కల్కద్రవ్యములపరిమాణము ప్రత్యేకముగా జెప్పబడియుండినచో నందు క్షీరము స్నేహద్రవ్యమునకు సమపరిమాణముగా వేయవలెను. ఏతైలమందైనను కషాయద్రవ్యములుచెప్పి కల్కద్రవ్యములు చెప్పినప్పుడు కషాయద్రవ్యములనే స్నేహమునకు నాల్గవవంతుగా కల్కమును జేయవలెను. అట్లే

కల్కద్రవ్యములమాత్రముచేప్పి కషాయద్రవ్యములను జేవునప్పుడు కల్కద్రవ్యముల తోనే కషాయవిధానముతో గషాయమునుగూడ బెట్టి చేర్చవలెను.

— ఊరాదులగూర్చునపుడు తైలపాకకాలనియమము ౧ —

మూ. ఊరేద్విరాత్రం స్వరసేత్తిరాత్రం స్నేహః కషాయేషు తు ప్లు
రాత్రం, తక్రసాశేపునరేకరాత్రం పక్వా పునః పాకనిధి
ర్విధేయః. ౨౪౫

వ్యా. పాలనుజేర్చి స్నేహములపక్వముజేయునెడ రెండురాత్రులు కావవలెను. స్వరసముచేర్చునెడ మూడురాత్రులును, కషాయమును జేర్చునెడ నైదురాత్రులును, గంజినిజేర్చునపుడు ఒకరాత్రికాలంబును కాచి తైలపాకవిధిప్రకారము పాకావస్థ సెరిగి పక్వముచేయవలెను.

— స్నేహసామాన్యముగ పక్వలక్షణము ౨ —

మూ. నాజులిగ్రాహితాకల్మే సన్నేహేఽగ్నౌ నశబ్దతా,
వర్ణాదిసమ్పచ్చ యదా తదైకం శీఘ్రమాహరేత్. ౨౪౬

వ్యా. తైలాదులు పక్వమగునపుడు అందలికల్కమును వెలికిదిసి ప్రేళ్లచేత నలిపి యెడ ప్రేలికంటక, తైలమును నిప్పుపైవైచిన చుయ్యునుశబ్దము కలుగక, తైలమున మంచి రంగును వాసనయు కల్గినచో అప్పుడు తైలము సిద్ధమైనదని యెరింగి అప్పుడేదించవలెను.

మరియు “వర్తివత్ స్నేహకల్కస్సాస్య ద్యుదాజ్ఞుల్యావిమర్దితః, శబ్దహీనోగ్నిని ఊర్జః స్నేహస్సిద్ధోభవేత్తదా” అని తంత్రాంతరమున జెప్పియున్నది కావున తైలమునం దలి కల్కమును ప్రేళ్లతో నలిపినయెడ చేలి కంటికొనక వర్తివలె నుండునని స్నేహము సిద్ధమైన దని యెరుంగునది.

— ఘృత-తైల-లేహములకు పేరుపేరపక్వలక్షణములు ౩ —

మూ. ఘృతస్య ఘనోపశమః తైలస్యచ తదుద్భవః,
లేహస్య తస్తు మత్తాపుషజ్జనం నైవశీర్యతే. ౨౪౭

వ్యా. ఘృతమును పక్వముచేయునపుడు నురుగు శమించి లేటగ నుండినచో ఘృతము సిద్ధమైన దనియు, తైలమును పక్వముజేయుతరి నురుగుకల్గినయెడ తైలము సిద్ధమైనదనియు, చక్కెర మున్నగువానిజేర్చి లేహమును పక్వముజేయుతరి అయ్యది వైశే త్తినతీగవలెనుండి యుండజేసి నీళ్లలో వైచిన నయ్యది నీళ్లలో కలియక మునిగినయెడ లేహము సిద్ధమైన దనియు నెరుంగునది.

— ౧౧ మృదు-చిక్కణ-ఖర-పాకములు. వానిలక్షణములు ౧౧ —

మూ. పాకస్వాత్రివిధస్త్ర మృదౌపిచు నివర్తకః,
చిక్కణస్పృహమాత్రేణ కల్మశ్చయతి నిమ్నతామ్. ౨౪౮
ఖరేమణిరవఃకంసే శర్కరాచూర్ణకగ్గళః,
ద్యోతతఽర్థ్యం నిష్కార్యం శ్వామం స్వాదగ్నిమాన్ద్యకృత్.

వ్యా. వైశిష్టినతైలాదులపాకము మృదు-చిక్కణ-ఖరములనుభేదములచే మూడు విధములు. అందు తైలాదులలోగూడ జేర్చి పక్వముచేయబడిన కల్మరూపమైన పిప్పి తైలమునం గలియక వేరుగ నేర్పడియుండిన నయ్యది మృదుపాకము. అట్టి కల్మమును ముద్దజేసి చేతనంటినయెడ మెత్తవడి పల్లముగ నేర్పడునని అయ్యది చిక్కణపాకము. (దీనినే మధ్యపాక మని యితరతంత్రకారులు నుడివిరి). అట్టి కల్మమునీసి పల్లమున బిట్టుగవైచినచో గంటవలె మ్రోతపుట్టి చేతికి కర్కశమై చక్కెరవలె విడివిడిగ విరిసిన నయ్యది ఖరపాక మనబడును. అంతకన్న పాకము ముదిరిన నయ్యది నల్లగ మాడియుండును. ఇది దగ్ధపాక మనబడును. ఈపాకముకల్గినచో నాయోషధము పనికిరాదు. దాని నుపయోగించిన కాయాగ్ని మందగించును.

మరియు వైశిష్టినమూడుపాకములకన్న తక్కువగ (పచ్చిగల్గి) ఉండుపాకము అనుపాకము. ఇదికూడ నిష్ప్రియోజనము. అంతియగాక గురుత్వముకల్గి అగ్నిమాంద్యమును కల్గించును. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది: — “అనుపాకశ్చ నిర్విరోష్వి పహ్నిమాంద్యకరోగురుః.”

— ౧౨ త్రివిధస్నేహపాకములకు ప్రత్యేకోపయోగము ౧౨ —

మూ. మృదుర్న స్వేఖరోఽభ్యణ్ణే పానే వస్త్రాచ చిక్కణః,

వ్యా. నస్యమున కుపయోగించెడిది మృదుపాకముగను, అభ్యంగనమున కుపయోగించు తైలము ఖరపాకముగను, పానమునకును వస్త్రీకర్తలకును ఉపయోగించుతైలము చిక్కణపాకముగను ఉండవలెను.

— ౧౩ కొన్నిఘృతములనుసేవించవలసిననియమము ౧౩ —

మూ. అనిస్సృతం వృషఘృతం దాధికం షట్ఫలం ఘృతమ్. ౨౫౦

కల్యాణకం షఙ్చగవ్యం తిక్తాఘృతం వృషసాధనమ్,

పాతవ్యః; నిస్సృతంవేయం బౌలఘ్నవిరదుర్బలైః. ౨౫౧

వ్యా. వృషఘృతము, దాధికఘృతము, షట్ఫలఘృతము, కల్యాణఘృతము, పంచగవ్యఘృతము, తిక్తకఘృతము ఇవియన్నియు వృష్యసాధనములు. వీనిని పానముచేయు

నపుడు వడగట్టకయే త్రాగవలెను. బాలురును వృద్ధులును బలహీనులును మాత్రము వడగట్టి త్రాగవలెను. (వీరికి జీర్ణకర్త తక్కువగనుండును. కావున వడగట్టి త్రాగవలె నని భావము.)

— ౧౦ అభియాపాకవిధి —

మూ హారీతకీ పాకవిధౌ భేషజానాం తులాద్వయమ్,
అష్టద్రోణజలేమాసం పక్తస్త్రిన్నష్టకేషితే. ౨౫౨
పథ్యాసహస్రం గోమూత్రే స్త్విన్నం సూచీ చికుట్టితమ్,
తులాంగుడాత్ పృథక్వ్రస్థం ఘృతాత్తైలాద్రసాదపి. ౨౫౩
నిక్షిప్తపక్వామాసాథం సద్యః క్వాభేజవచారయేత్,
హారీతక్యస్థిసమ్మిన్నే తన్నజ్జాజ్జనసన్నిభమ్. ౨౫౪
అరిష్టం తన్న మద్ధర్వీప్రలేపీజ్వలనేపునః,
సుగంధముదకేక్షిప్తం క్షణాన్తజ్జతిలోహవత్. ౨౫౫
నశీర్యతే తతశ్శుద్ధాం బుద్బుదశ్చైతయోపమః,
శీతే తస్మిన్ దశపలం చూర్ణాన్తథ్యాధకం ఊపేత్. ౨౫౬

వ్యా. హారీతకీపాకవిధానము క్రిందజెప్పబడును. అష్టిపాకవిధానయోగమున జెప్పిన ఔషధములను రెండుతులలు (రెండువందలపలములు) గ్రహించి యెనిమిదిద్రోణముల పరిమితమైన నీళ్లలో బోసి యెనిమిదవపాలు మిగులనట్టులు కాచియుంచునది. పిదప వేయికరకకాయలను గోమూత్రమున వైచి యుడికించి నూదులలో బోడిచి వైజెప్పిన కషాయమున నుంచునది. మరియు నొకతులము (నూరుపలములు) బెల్లమును, నెయ్యి తైలము మాంసరసము వీనిని ప్రత్యేక మొక్కకప్రస్థంబును కరకకాయలతోగూడ కషాయమున నుంచునది. ఇత్రైఱింగున నన్నిటి నొకటిగ వైజెప్పినకషాయమునగూర్చి అర్థ మాస(పదునైదుదినముల)కాలము కక్వముచేసి దిండునది. అట్టియెడ కరకకాయను పగుల గొట్టిన దానిలోనుండుపప్పు కాటుకవలె నల్లగనుండును. అందుండు అరిష్టము (ద్రవరూప మైన యావధము) లీగెసాగి గరిబె కంటికినును. నిప్పునవైచినచో మంచివాసనకల్గి, ఉద కమునవైచినయెడ నాక్షణముననే యినుపముక్కువలె మునింగి విరియబడక యుండవలె గుండ్రనైయుండును. అయ్యది చల్లబడినపిదప అందు జేర్పదగినద్రవ్యములను పదిపలములు చూర్ణముచేసి వస్త్రగూలితముజేసి కలుపునది. పిదప నాథకపరిమితముగ లేనె కలుపునది. ఇదియ హారీతకీపాకవిధానము.

—ॐ అరిష్టదులయందు గుడమాఝీకాది పరిమాణము ॐ—

మూ. అరిష్టేషు తు సర్వేషు ద్రోణే శతపలం గుడాత్,
మాఝీకంతు గుడస్యార్థం యోజయేన్నతిమాఖభిష్క్, ౨౫౭
చిరావస్థాయామపునః ద్విగుణం త్రిగుణం పునః,
చిరావస్థాస్వకీప్తేషు పాకే ఝీప్తేతు వారిణి. ౨౫౮
శుద్ధేన బుద్బద్ధోక్తానం జేయోఽత్రావాపచూర్ణతః,
గుడస్య దశమోభాగః క్రమేణ నవశోఽష్టమః,
తౌర్థం గుడార్థమభయం వినాశేషేషు పూర్వవత్. ౨౫౯

వ్యా. అన్నివిధములైనయరిష్టములయందును ద్రోణపరిమితజలమున నూరుపలములు బెల్లము చేర్చవగును. తేనెను బెల్లములో నగపాలుండునట్లు (ఏబదిపలములు) చేర్చవలెను. అట్టియరిష్టములు చిరకాలమువర కుండవలసినచో తేనెను ద్విగుణముగ జేర్చవగును. అట్టి యరిష్టములయందు కిట్టములేక చిరకాల ముంచవలసినయెడ త్రిగుణముగ తేనెను గూర్చవగును. అట్టి యరిష్టములపాకమునందు శుద్ధమైనజలమును వైచినయెడ నీటిలో బుడగలులేవక యుండును. అదియే మంచిపాకము. మఱియు నీపాకవిధియందు బెల్లమును పదియవపాలును జెప్పవగును. అయ్యదిచిరకాల ముండవలసెనేని చూర్ణమునకు తొమ్మిదవపాలును, పిప్పిలి లేకయుంచునెడ నెనిమిదవపాలును బెల్లమును జేర్చవలెను. ఆబెల్లమునం దర్థభాగము తేనెను జేర్చవలెను. ఈనియమము అభయోపాకమునదప్ప తక్కినయరిష్టపాకములకు జెప్పబడినది.

—ॐ ఆసవాదులకు ధాన్యపుటనిక్షేపము ॐ—

మూ. ఆసవాష్టాడబాశేహ్యైః పథ్యాశ్చాధికశక్తయః,
భవంతి మాసం పక్షం వా ధాన్యమధ్యేనిధాపనాత్. ౨౬౦

వ్యా. ఆసవములను, షాడబములను, లేహ్యములను, పథ్యము (వైశెష్ఠిసరితిగ పశ్యముచేయబడిన కరకకాయలు)లను ధాన్యమున నుంచుటచే మిగుల శక్తికల్గియుండును; కావున వైశెష్ఠిన ఆసవాదులను ఒక నెలదినములైనను పదునైదుదినములైనను ధాన్యమధ్యమున నుంచునది.

—ॐ ఆసవాదులకు వీర్యహీనకాలనియమము ॐ—

మూ. షణ్ణాసాదవరం చూర్ణం స్నేహస్సంవత్సరాత్పరమ్,
త్రివర్షాణ్యభయారిష్ట స్సంవత్సరచతుష్టయాత్. ౨౬౧

వ్యా. చూర్ణము ఆరుమాసములవరకునుచెడక వీర్యవంతముగ నుండును. ఘృత తైలాదిన్నేహములు ఒకసంవత్సరకాలము వీర్యవంతముగ నుండును, అభయోపాకము మూడుసంవత్సరములకాలము వీర్యవంతముగ నుండును. అరిష్టములు నాల్గువత్సరముల కాలము వీర్యవంతములుగ నుండును. (వైశేషినియతకాలము నతిక్రమించినచో నాయాయోషధాదులు చెడి వీర్యహీనములగు నని భావము).

—౧౭ చూర్ణాదులసేవించుపరిమితి ౧౭—

మూ. చూర్ణమోదకయోర్ధాత్రా కర్షో లేహస్య తత్ఫలమ్,

వ్యా. చూర్ణములను మోదకములను సేవించునపుడు ఒకకర్షప్రమాణంబును, లేహము నొకపలపరిమితంబును సేవింప నగును.

—౧౮ గుడశోధనము ౧౮—

మూ. అథ స్వయం ద్రవీభూతే క్వాభ్యమానే గుడే జలమ్. ౧౬౨

ద్రవ్యైస్తత్తప్రయోగోక్తైః జీవన్త్యావా శ్రుతం జలమ్,
ఘనేతు ద్విగుణం, తస్య చించావల్కలభస్త్వచ. ౧౬౩

శతభాగికమావాఽ్య మలినీభూతముద్ధతమ్,
ఆపోహ్యఘనం విపచేత్ గుడస్యైవం విశోధనమ్. ౧౬౪

వ్యా. బెల్లము ద్రవముగ నున్నయెడ ఆట్టిబెల్లమును ఒకపాత్రలోవేసి ప్రాయ మొద నునిచి యుడుకునపుడు శుద్ధజలమునైనను, ఆయాయాషధయోగములజెప్పిన ద్రవ్యములతో సిద్ధమైనజలమునైనను, పాలకూరనుచేర్చి కాచబడినజలమునైనను బెల్లమునకు నమభాగముగ జేర్చునది. ఆబెల్లము ద్రవముగాక గడ్డగనుండునేని వైశేషినజలమును బెల్లమునకు రెండింతలు చేర్చునది. మఱియు చింతచెక్కలబెరడును కాల్చి బూడిదగాజేసి యాబూడిదను బెల్లమునకు నూరవభాగము కలంపునది. పిమ్మట కాచినచో మలినమైన నురుగు బెల్లముపై లేలను. ఆట్టినురుగును దూరం బుచ్చి పక్వముచేసి బెల్లమును గ్రహించి ఆయాయోగములజేర్చునది. ఇట్టిసంస్కారమును జేసినచో బెల్లము దోషరహితమై శుద్ధముగ నేర్పడును. ఇదియేగుడశోధనక్రమము.

—౧౯ గుగ్గులుశోధనము ౧౯—

మూ. నిదిగ్ధికామృతావాళా ముస్తారిష్టశుకూలకైః,
జలం పక్త్వా తదుష్ణాయాం గుగ్గులుం తేన శోధయేత్. ౧౬౫
లేఖనే గవ్యమూత్రేణ హరి ద్రాయారసేనవా,
క్షీరేణ రోపణే మేదః కఫయోస్సంక్షయే పునః. ౧౬౬

త్రైఫలేన కషాయేణ సర్వత్రయుతమమ్భసా,
అష్టమాంశ ప్రమాణేన లేహవత్సాధుసాధితమ్.

౨౬౭

శీతం భాణ్డే నవే వేణునాఢ్యాం వాధారయేన్ద్రదు,

వ్యా. వాకుడు, తిప్పతీగ, అడ్డసరము, తుంగగడ్డలు, పేము వీనిని కాల్చి బూడిదచేసి యాబూడిదను నీళ్లలో బోసి కాచి యాపాత్రకు గుడ్డ వాసెనగట్టి దానిపై గుగ్గిలమును పొడిజేసి యునిచి వైని మూశమునా అనీటిరూపిచే గుగ్గిలమును వ్యవము జేయునది. ఇట్లుజేసినచో గుగ్గిలమున మలినమువదలి శుద్ధమగును. గుగ్గిలమును లేఖనమున కుపయోగించునెడ ఆవుపంచితముననైనను పసుపురసమునందైనను వైశిష్ట్యనరీతిగ నూరిచే పక్వముచేసి యుపయోగించునది. ప్రణములమాన్పుటకై యావుపాలచేతను, పేదోవృద్ధి యందును కఫప్రకోపమునందును త్రిఫలకషాయముచేతను, తక్కినరోగములయందు శుద్ధ జలముచేతను వైశిష్ట్యనరీతిగ శుద్ధిచేసి యుపయోగించునది. వైశిష్ట్యనరీతిగ పక్వముజేయు నపుడు ద్రవమునకు ఎనిమిదవపాలు గుగ్గిలమునుజేర్చి లేహవ్యవముగజేసి చల్వారినపిదప క్రొత్తదుత్తలానైనను, పెదురుగొట్టమునందైనను పదిలముగ నుంచునది.

— మందూరశోధనక్రమము ౨ —

మూ. అతిషష్ట్యబ్దమక్తారైః రూక్షైర్ధాతమయోమలమ్.

౨౬౮

నిర్యాపితం గవాం మూత్రై శ్శతశశ్చుర్జితం రసైః,

భృగ్దామలకమత్స్యజీ హరిద్రాణాం విపాచయేత్.

౨౬౯

సర్వవ్యాధిషు యుజ్జ్వాల్యైః శుద్ధమజ్జనస్సన్నిభమ్,

స్తేహాక్షం లోహరజోభృష్టం స్వరసేపి రాత్రిదార్పణాం,

పుథగేవ సప్తకృత్వః భర్జితమఖిలామయే యోజ్యమ్.

౨౭౦

వ్యా. (కంసాలశిలములయందు ఇనుము నునిచి యూదినచో నినుమునుండి మలినమంతయు చిట్టము గట్టును. ఇదియే అయోమల మనబడును.) అయ్యది యరుపది సంవత్సరములు గడచినదియైనచో శ్రేష్ఠము. అట్టి పాతయినుపచిట్టమును, నిప్పులో వైచి యూది యెఱ్ఱగ కానిచ్చి గోమూత్రమున చల్లార్చునది. ఇతైః అగున నూరుపర్యాయ ములుచేసి నూరి పొడిచేయునది. పిమ్మట గుంటకరగరాకురసము, ఉసిరికకాయలరసము, పొన్నగంటిరూకురసము, పసుపురసము ఈరసములయందు నునిచి యుడకబెట్టిన కాటుక వలె మెత్తనై నల్లగ నుండును. ఇదియే మందూరశుద్ధిక్రమము. ఇట్టి మందూరమును నకలవ్యాధులయందు నుపయోగించునది.

మరియు వైశేషినిరీతిగ గోమూత్రమున భావనచేసినమండూరచూర్ణమును నూనెలో కడిపి కాచి పసుపుయొక్కయు మ్రానిపసుపుయొక్కయు స్వరమునుబోసి పేచవలెను. ఇత్రైతింగున నేడుపర్యాయములు వేచి నకలరోగములయందు సుపయోగించునది. ఇది యొకవిధమైన మండూరశుద్ధి.

❧ శిలాజితుశోధనము ❧

మూ. సమగిరిజమష్టగుణితే నిష్కావ్యభ్యం వా వనాషధం తోయే,
తత్సరురసతాం యాతం సంక్షిప్తం ప్రక్షిపేద్రసంభూయః. ౨౨౧
నైవైన్వైరేవం క్వాతైః భావ్యం వారాభవేత్సప్త,
శుష్కంతు యావద్దాగ్రిం యాత్యేవం భావనారసైస్తావత్.

వ్యా. శిలాజితును దానికి సమానమగుశోధన పీచధులను ఎనిమిదిరెట్లు నీటిలో వేసి కషాయము కాచి యది వడగట్టి అందులో నీశిలాజితును వైచికరించి ఎండించుచు తిరిగి కషాయమును వైచుచు నాయాశోధకకషాయములతో నేడేసిమారులు భావనను చేయవలెను.

ఇట్లు ఎండించిన శిలాజిత్తు ఎప్పుడు ముద్దగనే యుండునో అంతవరకు కషాయము లతో భావనలుచేయవలెను. ఇదియే శిలాజితుశోధనము.

శిలాజితును ఎండించినప్పుడు ఎండవేడికి పైకి లేలుచుండుశిలాజితును పాత్రాంతరమున వైచి అడుగున నుండుకషాయభాగమును పారబోయుచుండవలెను.

❧ ఆమృతశర్కరావిధానము ❧

మూ. గుడూఞ్చ్యాజాతసారాయాః ఖణ్డాజ్జ్వరితాజలే,
ఆసుత్యగాలితోమణ్డః శుష్కశ్చామృతశర్కరా. ౨౨౩

వ్యా. తిప్పతీగెను మిక్కిలి ముదిరినదానిగ చూచి తెచ్చి పచ్చిగనుండునపుడే తునియలుగ ఖండించి నీళ్లుపోసి మెత్తగ నూరి యారసమును వడియగట్టి తీసికొని ప్రాయమీద నునిచి నీరంతయు చుండునట్లు కాచిన పాత్రకడుగున తెల్లనిచెక్కెర నిలుచును. ఇది ఆమృతశర్కర యనబడును. (అనగా తిప్పనత్తు.)

❧ లాక్ష-గృహకన్యారసాహరణప్రకారము ❧

మూ. కుళృత్తక్షారలోన్ధోష్ణతో యైష్టాక్షరసం హరేత్,
హరీతకీరజోఘ్నాత్ ద్రావయేద్గృహకన్యకాః. ౨౨౪

వ్యా. లక్కయొక్కరసమును తీయవలె ననిచో ఉలవలు కాల్చినబూడిద లొడ్డుగు పట్ల నీని వేడినీటిలో వైచి యందు లక్కను వైచి మఱిగించినచో లక్క జలములో కలిసి ద్రవరూప మగును. దానిని వడగట్టి యుపయోగించునవలెను.

కలబుదమట్టబిల్లలలో కరకకాయచూర్ణమును వైచి పిసికినచో కలచనిద్రవము గావచ్చును.

❖ తొరపాకవిధానము ❖

మూ. గోమూత్రస్యామృతాం వాపి తోలితం షడ్భిరాధకమ్,
 తౌమకమృలకాటీభిః డోలాయస్త్రేణ గాలయేత్. ౨౭౫
 యావత్పిచ్చిలరక్తాచ్చ స్త్రీత్యోజాత స్తథాచతమ్,
 గృహీత్యా తొరనివృద్ధం పచేత్ స్థాల్యాం విఘట్టయన్. ౨౭౬
 షక్వే పాదావశిష్టేఽస్తి తొరస్సపునరాయనే,
 శుక్తి శఙ్ఖాదికం వహ్నితప్తం నిర్యాపితం పునః. ౨౭౭
 తే నైవం పిష్టచచ్చాన్యల్లేఖనం లవణౌషధమ్,
 మితం పల్లెద్దా వదశభిః ప్రతివాపం వినిక్షిపేత్. ౨౭౮
 పరితస్సుతరాంచాతో తర్వాతమవఘట్టయేత్,
 సబాష్పైశ్చ యదోత్తిష్ఠేత్ బుద్భుదైర్లెహతత్పునః. ౨౭౯
 మాయూరాణాంచ పిష్ఠానాం కేశానాం చాపి శాతనమ్,
 అవతార్యతదాశీతం యవరాశావయోమయే. ౨౮౦
 స్థాపనీయం స తు పరం ప్రయోజ్యస్సప్తవాసరాన్,
 బలార్థం క్షీరపానీయే తౌరామృపునరావపేత్. ౨౮౧
 నాతితీక్ష్ణం మృదుశ్లక్ష్యం పిచ్చిలం శీఘ్రగిగ్భిలః,
 శిఖరీసుఖనిర్వాప్యో నన్దిశన్తిచ నాతిఝక్. ౨౮౨
 తౌరోదశగుణశ్చస్త్రాత్రేజసా మపి కర్తకృత్,
 శతేన పఞ్చవింశత్యా పఞ్చభిశ్చ పల్లెర్నితః. ౨౮౩
 ద్రవ్యం లవణచూర్ణంచ తోయం తౌరావధావపేత్,

వ్యా. తొరకల్పనకు చెప్పబడినముక్కకాదుల బూడిదను గోమూత్రముగాని శుద్ధోకముగాని ఒక అధకమున కారుఅధకములుపోసి కలిపి నారగుడ్డతోగాని కంబళి గుడ్డతోగాని డోలాయంత్రమువలె గట్టి యం దీద్రవమును పోసి అడుగున పాత్రనుంచి యిందలి తొరోదకమును వడకట్టవలెను.

అతొరోదకము కొంచెము జిగురుగను ఎఱ్ఱనిలేటరంగును కలిగియుండునప్పుడు అతొరోదకమును ఇనుపపాత్రలో పోసి ప్రాయిమిదబెట్టి కలపును పాకముచేయవలెను.

అందు నాల్గవభాగము మిగులునప్పుడు ఆలుచిప్పలు, శంఖములు నిప్పులో కాల్చి యందు ముంచుచు చల్లార్చవలెను.

పిప్పట నాతొరద్రవముతోనే ఆశంఖములు మొదలై నవియు ఇంకను లేఖనార్థము చేప్పబడినలవణతొరదులను బాగుగా నూరి యందు కలుపవలెను. ఇట్లు కలపవలసిన ద్రవ్యములపరిమాణము 12 పలము లుండవలెను.

పిప్పట నంతటను బాగుగా గరిటెతో కలుపుచుండవలెను. ఆతొర మామిరితో బుడ గలువచ్చుచు లేశాచువలె గట్టిపడి నెనులిపించపుకండ్లవంటిరంగుతో నాబుడగలు కనపడు చుండునప్పుడు దానిని దింపవలెను.

అట్లు దింపి చల్లారినతరువాత యిరువబుడ్డిలో నునిచి యవరాళిలో నేడు దినములు పూడ్చియుంచి తరువాత సుపయోగింపవలెను.

అగ్నిబలముకొరకు పానముచేయవలసినతొరమును పాలలోగాని మంచినీటిలోగాని స్వల్పముగా వైచి త్రాగవలెను.

ఇట్లు పాకముచేయబడినతొరమునకు ఎక్కువ తీక్షణము గాకుండుట, మృదువుగా నుండుట, జిగురుగానుండుట, కీక్రుముగా పనిచేయుట (వ్యాపించుట) చిన్నబుడగలు కట్టి యుండుట, సుఖముగా మాన్పదగినపుండునుజేయుట, ఎక్కువపీడనుకలిగింపకుండుట అను నవి యుక్తమగుణములు.

తొరము శస్త్రముకంటె పదిరెట్లును అగ్నికంటె పదిరెట్లును ఎక్కువగా కార్యమును సాధించును.

తొరకల్పనములో తొరము ఎండిపోయినప్పుడు నూటయిరువదియైదుపలముల తొరములో అయిదుపలములు తొరద్రవ్యము లవణములును చేర్చవలెను. నీరు తొరమునకు దగినట్లు చేర్చుట యుక్తము.

—ॐ స్నేహపాకక్రమము —

మూ. అథ ప్రశస్తే దివసే యజమానానురోధిని. ౨౮౮

దేవాక్ విఘ్నేశసూర్యాదీ అశ్వినౌ బ్రాహ్మణానపి,
అర్చితాః గర్భపుష్పాద్యైః అర్చయిత్వాభిషగ్వరః. ౨౮౯
కవాటద్వస్త్రస్థుతితేః ప్రాగుదద్వారలక్షితే,
మహానసే చతుశ్శాలధూమూర్ధైరలబ్ధుతే. ౨౯౦

కృతగ్ధోవతాపూజే సజ్ఘుష్టే మజ్జశస్వనైః,
నిర్భిన్నమణుశశ్చిన్నం ప్రత్యౌశ్యత్కుణ్ణమౌషధమ్. ౨౯౧

రూక్షేకుచిన్యథోదీప్తే తామ్రాయోమృణ్మయేదృఢే,
రక్షితే లోహబద్ధేన కుమ్భే నిక్షిప్తసామృష్టి. ౨౮౮

చుల్ల్యాం లోహేష్టకామయ్యాం గోపుర్ణసృశాకృతా,
ధూమచ్ఛిద్రసమేతాయాః ప్రాస్థితీ ముపనేదుషి. ౨౮౯

“అగ్నయే ప్రజాపతయే స్వాహా; సోమాయ భానవే స్వాహా,
ఓషధిభ్యో దేవతాభ్యస్సాస్వాహా, శూలినేపినాకినేస్వాహా, బ్రహ్మణేవిష్ణవే
స్వాహా, దేవైశ్చభువనేశ్వరైశ్చస్వాహా.”

ఏఖః మన్తైః ప్రణిహితైః హోమేన జ్వలితైశ్చ తైః,
మృదునా వాయునా క్షామైః శుష్కైః స్వకృపరిజ్జతైః. ౨౯౦

అగ్నౌ ప్రగక్షిణావార్తే సురభిస్నిగ్ధపాలితే,
నిశ్శబ్దే పద్మినీపత్ర స్నిగ్ధాశ్చే త్సుచితాయుషి. ౨౯౧

ఆరోపయేదుపస్థాతా తతో మహతివిష్టరే,
సుఖోపవిష్టసృతతం సర్వతశ్చావలోకయత్. ౨౯౨

దర్వాశ్చపశుట్టయన్న లేపనాగ్ని నాపరిసర్పతా,
సాధయేత్.....

వ్యా. పంచాంగశుద్ధి మున్నగులక్షణములతో గూడి యజమానునకు తారాబల
చంద్రబలాదియుయు క్తముగ నుండు శుభదినమున, యజమానునకు ఇష్టదేవతలను వినాయ
కుని సూర్యుడు మున్నగుదేవతలను ఆశ్వినీదేవతలను నద్రాక్షిణ్యజులను గంధము పుష్ప
ములు మున్నగుపూజాద్రవ్యములచేత భక్తిశ్రద్ధలతో వైద్యవరుడు పూజించవలెను.
పిమ్మట రెండుకలపులచే నొప్పిదములగు రెండుద్వారములు తూర్పు ఉత్తరదెసలయందు
కల్పనదియు, పొగ లైటవెడలుటకు వసతిగ మార్గములు కల్పనదియనుగు పాళకాలయందు,
మంగళభస్మములు మ్రోగుచుండ, ఇంద్రాదిదిక్పాలకులం బూజించి, తైలమునకై చేర్చవల
సినయాచభస్మములను మట్టిలేకుండునట్లు శుభ్రముగ కడిగి, తునియలుగ జేసి సన్నగ చూర్ణము
జేసి, తామ్రపాత్రమునందైనను ఇరుబపాత్రమునందైనను, మట్టికుండయందైనను నీళ్ళు
పోసి అందుపైజెప్పిన యాచభద్రద్రవ్యముల నుంచునది. అట్టిపాత్రము ఇరుబకమ్మలచే
పదిలముగ కట్టబడి యుండవలెను. పిదప ఇరుముచేనైనను ఇటికరాళ్లచేనైనను గోపుచ్చా
కారముగ నుండునట్లు పొగలైటపోవుటకు దగివరంధ్రములుండునట్లును ప్రియని సిద్ధముజేసి,
అందనిని విధ్యుక్తముగ నుంచి “అగ్నయే...భువనే శ్వరైశ్చస్వాహా” అనునీమంత్రము
చదివిత—23

లచే హోమముచేసి చక్కగ సెండి వైపట్టలేకుండు సమిధల నునిచి సన్ననిగాలిచే జ్వలింపజేయునది. ఆయన్నిలో కల్లుకావల ప్రదక్షిణముగతిరుగుచు చూచుటకు స్నిగ్ధమై కబ్బములేక తామరచేకులవలె మంచికాంతిగల్గియున్నచో రోగికి ఆయువు పూర్తిగనున్నదని యెఱుంగనగును. అట్టిజ్వాలతోగూడిన ప్రాయుమిద వైశిష్ట్యవయావధిభాండమును బెట్టునది. పిమ్మట వైద్యుడు వికాలమైనసుఖాననముపై పదిలముగ గూర్చుండి యాభాండమును నర్థిడల చక్కగ పరికిలించుచు గరిబెచేత తైలమును అడుగంటనియక గలియ బెట్టుచు మితమైనమంటచే తైలపాకవిధి ప్రకారము వక్షముచేయునది.

— శ్లో హోవతరణక్రమము —

మూ. ....అథశస్త్రేహి ప్రలిప్తే గోశకృష్ణలైః. ౨౯౩

బ్రాహ్మణాదిక్రమవశాత్ చతుస్త్రీద్యైకహస్తతాం,
మద్దలే చతురశ్రేవాచూర్ణై శ్చిత్త్రే ర్విచిత్రితే. ౨౯౪

చందనాక్షతపుష్పాద్యైః అర్చితే తస్య వా మతః,
పూర్ణ కుమ్భం ప్రతిష్ఠాప్య దీపంచ ఘృతపూరితమ్. ౨౯౫

పూర్వస్వాం దిశి విఘ్నేశం పూజయిత్వాతిభక్తితః,
ప్రాగాదిదిక్షువిన్యస్య క్రమేణైవ హి తండులమ్. ౨౯౬

ముద్గం కుభుస్థం నిష్పావం సమాశం రాజమాషకమ్,
తిలంచ సర్వతో వాపి క్షిప్త్యాదూర్వాయవాక్షితాః. ౨౯౭

రాజశాలించ తన్వధ్యే మధ్యే హోమాదిభాజనే,
పుణ్యాహం ఘోషయన్ ఛత్రం చామరం చాపి ధారయన్.

నవవస్త్రే సుత ప్రాయం దర్శ్యవేతం భిషజ్జితమ్,
రక్ష్యాదృఢతరంబధ్యా చతుర్దణేన పీడయేత్. ౨౯౯

పురాణం వర్ణయేద్యస్త్రం సచ్చిద్రం ద్విగుణీకృతమ్,
ఘోషైస్తుత్రప్రమాపన్నీతి బ్రహ్మ విష్ణుశ్చశాన్తినా. ౩౦౦

దీపేన నీలకణ్ఠస్తు శాలిభిల్లోకపాలికాః,
అశ్వినాపుదకుమ్భేన మణ్డలేన దివాకరః. ౩౦౧

మణ్డలైర్నణిభిన్ద్యైః సోమః పుష్పాక్షితాదిభిః,
తామ్రాంబులదానాత్సర్వేచ తస్మాదుక్తం న లజ్ఘయేత్. ౩౦౨

వ్యా. వైశేషిసరీతిగ స్నేహము షత్వమైనవిదప శుభదినమున నింటియం దొక ప్రదేశమున గోమయజలముచే శుభ్రముగ నలికి మండలముగనైనను చతురశ్రముగ (నాల్గుకోణములుగ) నైనను మండలమును జేయవలెను. ఆమండలము బ్రాహ్మణులకు నాల్గు చేతులవి స్తీర్ణంబును ఉత్రియులకు మూడుచేతులవి స్తీర్ణంబును, వైశ్యులకు రెండుచేతుల వి స్తీర్ణంబును, శూద్రుల కొకచేతివి స్తీర్ణంబునై యుండవలెను. అట్టిమండలముల నానా వర్ణములుకల చూర్ణములచే చిత్రముల నేర్పరచి, చందనము అక్షతలు మున్నగువానిచే ఖుజించి, ఆమండలమునకు వామభాగమున నీటిచే నిండియుండుకుంభము నొకదానిని నిలిపి నేలిదీపము నుంచునది.

మరియు తూర్పుదిక్కున వినాయకుని ఖుజించి, యామండలమున తూర్పున బియ్యమును, ఆగ్నేయమున పెసలను, దక్షిణమున ఉలవలను, నిర్ఋతిదిక్కున అనుము లను, పడమట ఉద్దలను, వాయుదిక్కున అలచందలను, ఉత్తరమున నువ్వులను, ఈశాన్యమున రాజుములను వరుసగ నుంచి, అన్నిదిక్కులయందును గరికను అక్షతములను యవలను చల్లి, ఆమండలమధ్యభాగమున బంగారు మున్నగువానిచేనైన పాత్ర నునిచి పుణ్యాహు మంత్రములజదువుచు ఛత్రచామరముల ధరించి, యాపాత్రముఖమువై నొకకొత్తవస్త్రమును గప్పి తైలాదులను అందుబోసి వడగట్టి అందు నిలిచినప్పిని మూటగ నొకదారముచే గట్టి కిట్టికోలతో నొత్తిపట్టి ఔషధమును గ్రహించునది.

మరియు నట్టియొడ పడగట్టుటకై నగుడ్డ ప్రాతదిగను చినిగినదిగను మడతవేసినదిగను ఉండగూడదు. మరియు మంగళభూషణములచే బ్రహ్మాయును, శాంతిశర్తచే బిష్ణువును, దీపముచే సీశ్వరుండును, కాలిధాన్యముచే లోకపాలకులును, జలపూర్ణకుంభముచే నశ్వినీ దేవతలును, మండలముచే దినకరుండును, మంగళవాద్యములచేతను మణులచేతను లక్ష్మీయు, పుష్పములు అక్షతలు మున్నగువానిచే సోముండును, తాంబూలదానముచే తక్కినదేవత లందరును తృప్తికొందుదురు; కావున వైశేషిసవానినన్నిటిని తప్పక యాచరించవలె నని భావము.

—ॐ స్నేహములను భద్రప్రచువిధానము ॥—

మూ. అథ శుద్ధేన పట్టేన ఛాదితం సూత్రసంయుతమ్,
స్వసుగుప్తం శుచౌ దేశే సుస్థిరం వినివేశయేత్. 303
అజ్ఞానాద్వస్తు లోభాద్యాకృతే విధివివర్యయే,
రక్షితా అపి నిర్వాన్తి భూతైర్భేషజశక్తయః. 304

వ్యా. వైశేషిసరీతిగ వడియగట్టినస్నేహమును భాండమునంబోసి పరిశుద్ధమైన గుడ్డన భాండమువై మూసి దారముచే దిగియునట్టులు వాసెనగట్టి పరిశుద్ధమైనధ్వజమున

పదిలముగనుండునట్లు భద్రవరచవలెను. మగియు తెలియకయైనను వస్తులూభముచేసినను వైశిష్ట్యవధతికి విరుద్ధముగ జేసినచో నాయాషధము సంతకాగ్రతతో గాపాడినను, ఆయాషధమునందలి వీర్యమును భూతము లాకర్షించును. కావున విధికి విరుద్ధముగ జేయంజనుదు.

❧ సిద్ధాషధవిభాగము ❧

మూ. త్రిభాగమగ్నయేఽశ్వీభాన్యం అతిథిభోగ్య నివేద్యచ,
ఔషధస్య చతుర్థాంశం కర్తాస్త్వికర్తు మర్హ తి. 30౫

వ్యా. సిద్ధమైనయాషధమును నాల్గభాగములచేసి యందొకభాగమును అన్ని దేవునకును, రెండవభాగమును అశ్వినీదేవతలకును, మూడవభాగమును అతిథులకును ఇచ్చి (నమర్పించి) నాల్గవభాగమును యజమానుడు గ్రహింపనగును.

❧ ప్రాణాచార్యసన్ధానము ❧

మూ. అర్చయేద్ధనథాన్యాద్యైః ప్రాణాచార్యం నవామ్బురైః,
ఔషధారమ్భవేళాయాం తేన రోగః ప్రళామ్యతి. 30౬

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ పరిశుద్ధమైనయాషధమును సేవించునమయమున ప్రాణదాన ముంజేయ నమర్థదగవైద్యుని ధనధాన్యాదులచేతను నూతనవస్త్రములచేతను తొలుత నక్కరించి పిమ్మట నాషధమును సేవింపందగును. అట్లు నక్కరించుటచే రోగము కాంతి నొందును.

❧ ఔషధమును సేవించుక్రమము ❧

మూ. శ్రద్ధావాక్ ప్రాజ్ఞుఖిశ్శుద్ధో వై ద్యోనోదజ్ఞుభేనసః,
“బ్రహ్మరుద్రాశ్విదత్సేన్ద్ర భూచన్ద్రాగ్నానలానిలాః. 30౭

ఋషయస్సాషధగ్రామా భూతసంక్షాశ్చ పాస్తుచః,
రసాయనమిషర్షిణాం అమరాణా మివామృతమ్. 30౮

సుధేవోత్తమనాగానాం భైషజ్యమిదమస్తు తే,”
మన్తేణానేన భైషజ్యం మాత్రాభి రభిమన్త్రితమ్. 3౦౯

నిమిలీతాక్షసేవేత పాత్రం కుర్వీతభూముఖమ్,

వ్యా. ఔషధమును సేవించునపుడు మిక్కిలి శ్రద్ధగల్గి పరిశుద్ధుడై తూర్పుముఖ ముగ తాను కూర్చుండి, ఈ త్తరముఖముగ కూర్చునియున్నవైద్యునిచేత “బ్రహ్మరుద్రా... మిదమస్తుతే” అనుమంత్రము నుచ్చరించి యభిమంత్రింపబడిన యాషధమును కన్నుల సరమోడ్చుగమూసికొని సేవించి తోడనే యాషధపాత్రమును భూమిపై బోరగిల నుంఛ వలెను.

(బ్రహ్మ, రుద్రుడు, అశ్వినీదేవతలు, దక్షుడు, ఇంద్రుడు, భూదేవి, చంద్ర సూర్యులు, అగ్ని, వాయుదేవుడు, మహద్భువ ఔషధసముదాయముతోగూడిన భూత సంఘములు, వీరందరును నిన్ను కాపాడుదురుగాక! ఈయాషధము ఋషులకు రసాయన మునుబోలియు, దేవతల కమృతమునుబోలియు, ఉత్తములగునాగులకు సుధనుబోలియు, నీకు సుఖమును కల్పించుగాక! యని మంత్రార్థము).

—అతి ఔషధమును సేవించవలసినకాలనియమము ౨—

మూ. యుజ్జ్వాదనన్నమన్నాదౌ ఋధ్యేఽస్త్రేఽబలాస్తరే, 3౧౦

గ్రాసే గ్రాసే ముహుస్సాన్నం సాముద్ధృ నిశిచౌషధమ్,
కఫోద్రేకేగ దేనన్నం బలినోః రోగరోగిణోః. 3౧౧

అన్నాదౌ విగుణేఽపానే సమానే మధ్యధ్యక్షే,
వ్యాసేన్నేప్రాతరాశస్య సాయమాశస్య తూత్తరే. 3౧౨

గ్రాసగ్రాస్తయోః ప్రాణేప్రదుష్టే మాతరిశ్వని,
ముర్త్యహుర్విషచ్ఛర్ది హేర్థాత్పిత్ శ్వాసకాసిషు. 3౧౩

యోజ్యం సభోజ్యం ఖైషజ్యం భోజ్యైశ్చిత్తై రరోచకే,
కమ్పాక్షేపకహిర్థాసు సాముద్ధం నిశిభోజనమ్. 3౧౪

ఊర్ధ్వజతువికారేషు స్వప్న కాలే ప్రశస్యతే,
ఇత్యేషథానాం సిద్ధానాం ప్రయోగః.....

వ్యా. వైశిష్ట్యవిధముగ ఔషధము సుపయోగించుతరి ఆయావ్యాధి రోగిబలా బలము మున్నగువానివనిస్థితులబట్టి యీక్రింద వివరించుప్రకారము ఔషధమును సేవించ దగును:—భుజింపబడిన యావరముజీర్ణమైనప్పుడును, అన్నమును భుజింపబోవుముందు ఊణమునను, భోజనమధ్యకాలమునందును, భోజనాంతముందును, ఒకకబలమును తినినపిద పను, ప్రతికబళము నడుమును, కాలనియమములేక మాటిమాటికిని, అన్నముతోగూర్చియు, సాముద్ధముగను, రాత్రి నిదురించునమయముందును ఔషధమును సేవించదగును. (సాముద్ధము:—భోజననమయమున నొకకబలమునుభుజించి ఔషధమును సేవించి పిమ్మట భుజించుట యని యర్థము).

కఫప్రకోపమున గల్గినరోగమునందును, రోగియు రోగంబును మిక్కిలి ప్రబల ముగ నున్నప్పుడును భుజించినయావారము జీర్ణమై పరగడుపుతో నున్నపుడు ఔషధ మును సేవించనగును. ఆపానవాతము ప్రకోపించినపుడు అన్నమును భుజించుటకుముం దును, నమోనవాతము ప్రకోపించినపుడు భోజనమధ్యకాలముందును, వ్యాసవాతము ప్రకు

పితమైనపుడు ప్రాతఃకాలమున భుజించినయు త్తరక్షణంబునను, ఉదానవాతము ప్రకొపించినపుడు సాయంకాలము భుజించినయు త్తరక్షణంబునను, ప్రాణవాతము ప్రకొపించినపుడు ప్రతికబలాంతమునను, ఔషధమును సేవింపనగును. మరియు విషము, వాంతి, ఎక్కిళ్లు, దప్పి, శ్వాసకాలములు ఈరోగములయందు కాలనియమములేక మాటిమాటికిని ఔషధము నుపయోగించవలెను. అరోచకమునందు రుచికరములైనయాహారపదార్థములయందు ఔషధమునుగూర్చి యుపయోగింపనగును. కంపవాతము, ఆక్షేపకవాతము, ఎక్కిళ్లు ఈవ్యాధులయందు రాత్రిభోజనకాలమున సాముద్ధముగ నౌషధమును సేవింపనగును. కంఠమునకు వైభాగమునజేరిన వ్యాధులయందు రాత్రివేళ భుజించినిదురించుటకుముందు ఔషధమును సేవింపనగును. ఇత్యైఃసంగున సిద్ధౌషధకులప్రయోగించుక్రమము చెప్పబడినది

❧ స్నేహస్వేదప్రాముఖ్యము ❧

మూ.....అథ ప్రవక్ష్యతే.

3౧౫

సస్నేహస్వేద సహితాక్రియాకాచిత్ప్రవర్తతే,

తస్మాదాదౌక్రియాహ్యేనస్నేహస్వేదవిధిర్నృణామ్. 3౧౬

వ్యా. వివిధమైనచికిత్సజేయవలెనన్నను ప్రాయశఃకముగ స్నేహస్వేదవిధుల నాచరించి చేయవలసియుండును. కావున స్నేహస్వేదవిధులు మునుమున్ను చెప్పబడును.

❧ స్నేహోర్హులు ❧

మూ. స్వేదసంశోధ్యమద్యస్త్రీవ్యాయామాసక్తచిత్తకాః.

వృద్ధబాలాబలకృశరూక్షాః షీణాస్తరేతసః.

3౧౭

వాతార్తస్యస్థతిమిరి దారుణాప్రతిభోధినః,

స్నేహ్యోః.....

వ్యా. స్వేదనమున (చెమటవెడలించుట) కర్తుడును, వమనవిరేచనాదిశోధనచికిత్స కర్తుడును, మద్యపానము స్త్రీసంభోగము వ్యాయామము ఈకృత్యములయందు దాసక్తి కలవాడును, ఎల్లపుడును మనస్సున చింతించువాడును, వృద్ధులు, బాలరును, బలహీనులును, కృశించినశరీరముకలవారును, రూక్ష(జిడ్డులేని)శరీరముకలవారును, రక్తము షీణించినవారును, శుక్రము షీణించినవారును, వాతవ్యాధిపీడితులును, స్తోత్రోబంధముకలవారును, తిమిరమును శేత్రరోగముకలవారును, కడుకష్టముచే నిదురపేల్కొంచువారును పీరిందరును స్నేహకర్త కర్తులగుదురు.

❧ స్నేహోర్హులు ❧

మూ. ....సత్యాతి మన్దాగ్ని తీక్ష్ణాగ్ని ఘాలదుర్బలాః, 3౧౮

ఊరు స్తమ్భాతిసారామగళరోగగరోదరైః,
మూర్ఖచ్ఛద్ధ్యరుచిశ్చైవ తృష్ణా మద్యైశ్చ వీడితాః. 3౧౯
ఆపప్రసూతాయుక్తేచ నశ్యే వస్తే విరేచనే,

వ్యా. జఠరాగ్ని మిక్కిలి మందగించినవారును, జఠరాగ్ని మిక్కిలి తీవ్రముగ కలవారును, మిక్కిలి ఘోలమైనశరీరముకలవారును, మిక్కిల బలములేనివారును; ఊరు స్తంభవాతము, అతిసారము, అమదోషము, గళరోగము, విషము, ఉదరరోగము, మూర్ఖ, వాంతి, అరోచకము, కఫము, దష్టి, మదాత్మయము అను నీవ్యాధులచే బీడింపబడిన వారును; గర్భస్రావమయినస్త్రీలును స్నేహకర్త కర్తులుకారు. మరియు నస్యమును వస్త్రీ కర్తను విరేచనమును జేసికొనినవారును నస్యకర్తమునకు అర్తులు కారు. (వైశేషిక వారిలో నతితీక్షణిగ్నికలవారికి స్నేహకర్తచేసిన జఠరాగ్ని మరింత పృథ్వినిొంది వికార హేతువు గానగును. అతిఘోలమునకు అగ్నియు మేదస్సును మిక్కిలముగ పృథ్వినిొందును. అతిదుర్బలమునకు జీర్ణకక్తిలేమింజేసి స్నేహకర్తచే వైచరీత్యము కల్గున కావున వీరికి స్నేహకర్త నిషేధింపబడినది యని యెఱుంగునది.)

—ॐ స్నేహప్రయోగక్రమము ॐ—

మూ. యుక్త్యావచారయేత్ స్నేహం భక్ష్యైశ్చైవ స్నేన వస్త్రీభిః. 3౨౦
నస్యాభ్యజ్ఞానగణ్డూషమూర్ధకర్ణాక్షితర్పణైః.

వ్యా. ఘృతము మొదలగుస్నేహద్రవ్యములను మాత్రా, కాలము, భూమి దేహము, దోషములు మున్నగువాని కనుగుణముగ కల్పించి, భక్ష్య-భోజ్య-లేహ్య-పేయ రూపములైన యావరపదార్థములతోగూర్చి యుపయోగించునది. మఱియు వైశేషిక రీతిగ ఘృతాదిస్నేహద్రవ్యములను నిరూహనువానకుత్తరవస్తులమూలమునను, నస్యము అభ్యంజనము గంధూషము శిరోవస్త్రీ యనుశిరస్సంతర్పణక్రియచేతను, కర్ణపూరణరూప మైన కర్ణసంతర్పణక్రియచేతను, నేత్రపూరణరూపమైన అక్షిసంతర్పణక్రియచేతనుస్నేహ కర్తను ప్రయోగింపందగును.

—ॐ ఆహారానుగుణముగగూర్చి స్నేహోపయోగము ॐ—

మూ. ప్రాజ్యధోత్రభక్షోఽసౌ అథోమిథోర్ధ్వదేహజాః. 3౨౧
వ్యాధీన్ జయేద్బలం కుర్యాత్ అజ్ఞానాంచ యథాక్రమమ్,

వ్యా. వైశేషికస్నేహమును భోజనమునకుముం దుపయోగించిన అథోదేహమున జనించినరోగములు శమించును. భోజనమధ్యకాలమున నుపయోగించిన మధ్యదేహమున జనించినవ్యాధులు శమించును. భోజనోత్తరకాలమున బ్రయోగింపబడినయెడ ఉర్ధ్వశరీర

మున గల్గినరోగములు శమించును. మఱియు వైశేష్టికమముగ నుపయోగించినచో శరీరమునందలి యథోపధ్య ఊర్ధ్వాంగములకు వరుసగ బలమును కల్పించును.

— శ్లో శ్నేహోనుగుణముగ శ్నేహోపయోగక్రమము ౭ —

మూ. ఘృతం సనై స్థవం శుద్ధం సవ్యోషం పవనాదిషు. 3.౨౨

స్వాత్మవ్యస్నేహనం తద్వత్ అభశ్చసగుశస్సరః,
ద్రాక్షాథాత్రీరమేదథ్వాసవ్యోషం సాధితంఘృతమ్. 3.౨3

వ్యా. శ్నేహవిధియందు ఘృతము నుపయోగించునెడ వాతమునందు నైంధవలన బలముతోగూర్చియు, పిత్తమున శుద్ధఘృతమును, కఫమున త్రికటుకములగూర్చియు నుపయోగించునది. మఱియు ద్రాక్షారము, ఉసిరిక కాయలరసము, పెరుగు, త్రిఫలములు వీనినిగూర్చి సాధింపబడినఘృతము సద్యస్నేహనమగును. (సేవించినతోడనే శరీరమును స్నిగ్ధముగ జేయునది సద్యస్నేహన మనబడును).

— శ్లో సుకుమారాదులకు శ్నేహోపయోగక్రమము ౭ —

మూ. సుకుమారం శిశుం పృథం శ్నేహప్రద్యేషిణం భృశమ్. 3.౨౪

తృష్ణార్తముష్ణకాలేచ సహభక్తేన పాయయేత్,

వ్యా. మిక్కిలి సుకుమారునకును, శిశువునకును, పృథునకును, శ్నేహద్రవ్యమును ద్యేషించునవ్యభావముకలవానిని, దప్పిగొనినవానిని, శ్నేహద్రవ్యమును అన్నముతోగూర్చి యుపయోగించవలెను.

మఱియు నుష్ణకాలమున శ్నేహము నుపయోగించునెడ వైశేష్టికరీతిగ నాహార పదార్థములతోగూర్చి యుపయోగించవలెను.

— శ్లో సద్యస్నేహనము ౭ —

మూ. యేసద్యస్నేహనాస్నేహః తేపరం లవణాన్వితాః. 3.౨5

వ్యా. ఘృతము, తైలము, వన, మజ్జ అనునీనాల్గును శ్నేహద్రవ్యములు. ఈ నాల్గిదియందును లవణము నధికముగ జేర్చినచో నయ్యది సద్యస్నేహనములు (అప్పుడే స్నిగ్ధముగ జేయునది)యగును. (లవణము ప్రోతస్ఫులయందు వ్యాపింప న్రవింపజేయు నదియు, రూక్షగుణములేనిదియు, మిగుల నూత్నములగు ప్రోతస్ఫులయందు సంచరింపు నదియు, తొలక శరీరమునందెల్ల వ్యాపించి జీర్ణమగువ్యవాయిగుణము కల్గినదియు నగును కావున అట్టిలవణముతోగూడె శ్నేహద్రవ్య మేదియైనను శరీరమున కీప్రముగ వ్యాపించి జీర్ణమగును. కావున తత్కాలముననే శరీరమును స్నిగ్ధముగ జేయునని భావము).

— శ్లో శ్నేహసమ్యక్యోగ-ఆయోగ-అతియోగలక్షణములు ౭ —

మూ. వాతానులోమ్యం దీప్తాగ్నిం వర్చస్నిగ్ధమసుహతమ్, 3.౨6

స్తే హోద్యేగః క్లమః సమ్యక్ స్నిగ్ధే రూక్షే విపర్యయః,
అతిస్నిగ్ధేతు పాణ్డ్యత్వం పూజావక్త్రగుదస్రుతిః. 3౨౭

వా. స్నేహవిధిప్రయోగముచేత చక్కగ స్నిగ్ధుడైనయెడ వాత మనులాహముగ సంచరించును. జఠరాగ్ని దీపించును. జిడ్డుతో (స్నేహద్రవ్యముతో) గూడి ద్రవమైన మలము వెడలును. స్నేహపానమునందు భయము కల్గును. బడలిక కల్గును. చక్కగ స్నిగ్ధముకానినాడు వైశేష్ఠినగుణములకు విరుద్ధములగుగుణములు కల్గును. (వాతానులోపగమ నాదులు కల్గవని భావము).

మిక్కిలి యధికముగ స్నిగ్ధమైననాడు పాండువర్ణంబును, నాసికయందును నోటి యందును గుదమునందును స్రావము కల్గును.

—ॐ స్నేహవృత్తానమునకు చికిత్స ॐ—

మూ. తు త్త్రష్టోల్లేఖన స్వేదరూక్షపానాన్నభేషజమ్,
తక్రారిష్టం ఖలోద్దాలయవశ్యామాకరోద్రవాః. 3౨౮

పిప్పలీ త్రిఫలాక్షౌద్ర పత్థ్యాగోమూత్రగుగ్గులుః,
యథా స్వంప్రతిరోగం స్నేహవ్యాపదిపాథనమ్. 3౨౯

వా. వైశేష్ఠిన్స్నేహవిధిని యథోక్తమునకన్న వ్యత్యస్తముగ జేయుటవలన గల్గిన రోగములయందు ఆకలిదప్పలను నిగ్రహించుట, వమనము జేయుట, షెమటపుట్టించుట, రూక్షములగునన్నపానములను బౌషధములను సేవించుట, మజ్జిగను అరిష్టములను ఉపయోగించుట, ఖల మను వ్యంజనవిశేషము, ఉద్దాలక మనుకాలిభాన్యములు, యవలు, చామలు, అరుకలు, పిప్పలి, త్రిఫలములు, లేసె, కరకాయలు, గోమూత్రము, గుగ్గిలము ఇవియన్నియు నుపయోగింపదగును. మఱియు నాస్నేహవ్యాపత్తునగల్గినరోగములయందు ఆయారోగములకు దగినచికిత్సల నుపయోగించునది.

—ॐ విరూక్షణసమ్యగ్యోగ - అతియోగలక్షణములు ॐ—

మూ. విరూక్షణే లబ్ధ నవత్ కృతాతికృతలక్షణమ్,

వా. స్నేహకర్తృకు విరుద్ధమైనది విరూక్షణము. (అనగ శరీరమును రూక్షముగ జేయుచికిత్సావిశేషము). ఆట్టివిరూక్షణముయొక్క సమ్యగ్యోగాతియోగలక్షణములను లంఘనమునకుజెప్పిన సమ్యగ్యోగ-అతియోగలక్షణములబట్టియే యెఱుంగునది. ఎట్లున:-
బాగుగ చేయబడినలంఘనమునకు జెప్పియుండు విమలేంద్రియత్వాదిలక్షణములే బాగుగ జేయబడిన విరూక్షణమునకును లక్షణములగును. అధికముగ లంఘనముచేసినప్పుడు కల్ల కృశత్వాదిలక్షణములే అధికముగ జేయబడినవిరూక్షణమునందును కల్గును. స్నేహవాగ్ధి

పత్తుచికిత్స విరూక్షణముగ నుండును కావున అట్టివిరూక్షణవ్యత్యాసమున గల్గులక్షణము లిచ్చట ప్రసక్తి ననుసరించి వివరింపబడియె.

— ౧౧ స్నేహపానమున పథ్యవిధి —

మూ. యాన్యహాని బిభేత్తాని తావన్త్యేన నియన్వితః. 330

వ్యా. మరియు నెన్నిదినములు స్నేహపానముచేయునో అన్నిదినములు తదనుగుణముగ పథ్యాహారాదుల జేయవలెను.

— ౧౨ స్నేహభ్యాసమున గల్గుఫలము —

మూ. దీప్తాస్తరాగ్నిః పరిశుద్ధకోష్ఠః ప్రతిగ్రథాతుర్బలవర్జయుక్తః,
దృఢేన్ద్రియో మద్దజరశ్శతాయుః స్నేహోపసేవీపురుషః ప్రదిప్యః.

వ్యా. ఎప్పుడును స్నేహము నుపయోగించుపురుషునకు జాతరాగ్నిదీప్తి కల్గును. కోష్ఠము పరిశుద్ధమగును. రసాదిధాతువులు వృష్టినొంది నానాట వృద్ధిజెందును. శరీరబలంబును కాంతియు కల్గును. చక్షురాదీన్ద్రియములు దృఢములై వానివానికృత్యములయందు జాగ్రత్త కల్గియుండును. ముసలితనము ప్రబలము కాకయుండును. ఇంతియే కాక నూరు వత్సరములపరకును నుభయముగ నారోగ్యముతో జీవించియుండును. ఇతైఃశంగన మునిపుంగవులచే జెప్పబడెను.

— ౧౩ స్వేదవిధి, తద్భేదములు —

మూ. స్వేదస్తాపోపనాహోష్ణద్రవభేదాచ్చతుర్విధః,

వ్యా. తాపము, ఉపనాహము, ఉష్ణము, ద్రవము అను నీ భేదములచేత స్వేదము నాలుగువిధములు.

— ౧౪ తాపస్వేదము —

మూ. తాపోఽగ్నితప్తవసనఫాలహస్తతలాదిభిః. 331

వ్యా. నిప్పునకాచబడిన వస్త్రము, ఫాలము (ఇనుపకారు), అరచెయ్యి ఇనిమొదలగువానిచే కాపుటెట్టి చెమటబుట్టించిన నయ్యది తాపస్వేద మనబడును.

ఇచ్చట “హస్తతలాదిభిః” అను నాదిశబ్దముచేత కొయ్య ఇనుక మంటిపిడత కంచుపాత్ర మున్నగునవి గ్రహింపబడును; కావున వీనిలో నెద్దానినైన నిప్పునకాచి కాపుపెట్టనగునని యెఱుంగునది.

— ౧౫ ఉపనాహస్వేదము —

మూ. ఉపనాహోపచాకిణ్వా శతాహ్వదేవదారుభిః,

థాన్యై స్సమస్తైశ్చ రాన్యై రణ్ణజటామిషైః.

333

ఉద్రిక్తలవడై స్నేహశుక్తత్రపరిస్థితైః,

కేవలే పవనేః శ్లేష్మసంస్పృష్టే సురసాదీభిః.

33౪

పద్మకాద్యైస్తు పితృన సాల్పణాభ్యైః పునః పునః,

వ్యా. “ఉపనాహాతే (బధ్యతే చర్మపట్టాదినా)-ఉపనాహాః” అనువుత్పత్తిచేత

చర్మము గుడ్డ మొదలగువానిచే నాచధవిశేషములగుర్చి కట్టుగట్టి చెమటబుట్టించు క్రియకు ఉపనాహా స్వేదమని పేరుకల్గినది. అదియెట్లులనః—వన, సురాబీజము, నదాప, దేవదారు అను నీద్రవ్యములనాల్గిటిని; స్నేహము, పులిగంజి, మజ్జిగ, పాలు, అను నీద్రవములతోనూ నూరి అందు ఉప్పును అధికముగజేర్చి కలియబెట్టి యుడికించి చెమటబుట్టించవలచినచోట నునిచి చర్మము మున్నగువానిచే కట్టుగట్టునది. మరియు నితైఃసంగుననే నువ్వులు, అగసి విత్తులు, మినుములు మున్నగు సుష్ణవీర్యములైనధాన్యములనైనను; చెంగల్వకోప్పు, అగరుః గ్రంథితగరము, తులసీ మున్నగుగంధద్రవ్యములనైనను; సన్నరాష్ట్రము, అముదపురింజలు, జటామాంసి, అనునీద్రవ్యములనైనను; వైశేష్ఠినరీతిగ స్నేహము పులిగంజిమున్నగుద్రవములతో నూరి కలిపి చర్మము మున్నగువానిచే కట్టుగట్టునది. ఇదియు నుపనాహాస్వేదమగును. ఈచెప్పిన యుపనాహాస్వేదమును కేవలము వాతమాత్రము ప్రకోపించినయపుడు చేయవలెను. వాతము కఫముతోగూడి ప్రకోపించినపుడు సురసాదీగణద్రవ్యములను వైశేష్ఠినరీతి వక్షముచేసి యుపనాహముచేయునది. పితృముతోగూడి వాతము ప్రకోపించినపుడు పద్మకాదిగణద్రవ్యములగుర్చి వైశేష్ఠినరీతి నుపనాహముచేయునది. ఇతైఃసంగున వైశేష్ఠినమూడువిధములైన ఉపనాహాస్వేదములను వరుసగ కేవలవాతమునందును, కఫ సంస్పృష్టవాతమునందును, పితృసంస్పృష్టవాతమునందును పలుమరు నుపయోగించునది. ఈయుపనాహాస్వేదములు మూడును సాల్పణాస్వేద మను నామాంతరముచే జేప్పబడును.

—ॐ ఉపనాహాస్వేదబంధనక్రమము ॐ—

మూ. స్నిగ్ధోష్ణవీర్యైర్మృదుభిః చర్మపట్టైరపూరిభిః.

33౫

అలాభేవాతజిత్వత్ర కాశేయా ఏకశాటక్తైః,

బద్ధం రాత్రే దివాముఖేచ్ఛత్ ముఖేచ్ఛ ద్రాత్రేదివాశృతమ్.

వ్యా. స్నిగ్ధంబును ఉష్ణవీర్యంబును దుర్బంధరహితంబునై మెత్తగనుండుచర్మపట్టము చేత నుపనాహాస్వేదమునందు బంధనముచేయవలెను. ఒకవేళ అట్టి చర్మపట్టము దొరకని యెడ వాతహరమయిన యాముదపాకు, కాశేయము (నారమడిగుడ్డ), కంబళము మున్నగు వానిచేనైన బంధనము చేయవలెను. అట్టి చర్మపట్టాదులచే వైశేష్ఠినపద్ధతిప్రకారము కట్టుకట్టునెడ రాత్రులయందు కట్టినదానిని షగటయందును, షగటకట్టినకట్టును రాత్రుల

—ॐ ఊచ్చ స్వేద ప్రకారము ॐ—

మూ. ఊష్ణాత్కాత్కారికాలోష్టకపాలోపలపాంసుభిః,

పత్రభక్షేన థాన్వేయ కరీషసికతాతువైః.

332

అనేకోపాయసంతృప్తైః ప్రయోజ్యోదేశకాలతః,

వ్యా. ఉత్కారిక(యవలు మినుములు ఆమదపునిత్తులు అగసివిత్తులు కుసుమవిత్తులు వీనిని పక్వముచేసి చేయబడినముద్ద), మంట్రడ్డ, చిల్లపెంకులు, రాయి, ధూళి, ఆకుల సమూహము, థాన్వము, ఏరుడుపెడకలు, క్షయక, ఉమక వీనిలో సెద్దానిపైన తగునుపా యములచే మిక్కిలి వేడియగునట్లుచేసి, దానియావిరిచే దేశకాలదోషదూష్కారుల చక్కగ గమనించి చేయబడినస్వేదము ఊచ్చ స్వేద మనబడును. (ఆవిరిచే చేయబడిన స్వేదము ఊచ్చ స్వేదము).

—ॐ ఊచ్చ స్వేదరూపనాడీస్వేదము ॐ—

మూ. సుఖోపవిష్టం స్వభ్యక్తం గురుప్రావరణావృతమ్,

హస్తి శుద్ధికయానాడ్యా స్వేదయే ద్వాతరోగిణమ్.

33౩

వ్యా. వైశిష్ణిద్రవ్యములను చక్కగ వేడిచేసి ప్రక్కన గొట్టముకల యొక పాత్రలో నుంచి మూతి మూసి, వాతరోగముకలవానికి అభ్యంజనముచేయించి సుఖముగ నొకచోట (గాలిలేనిప్రదేశమున గూర్చుండబెట్టి, వైశిష్ణిపాత్రమును వానిచేత నిడి యొకదట్టమైన (దుప్పటి మొదలగు) గుడ్డను కప్పి, యాపాత్రముయొక్క గొట్టము నుండి యావిరిని శరీరముపై ప్రసరింపజేసి చెమటపుట్టించునది. దీనిని నాడీస్వేదమని తంత్రాంశమున జెప్పిరి.

—ॐ రెండువిధములైన ద్రవస్వేదము ॐ—

మూ. ద్వివిధస్తు ద్రవస్నేహః పరిషేకావగాహతః,

తైలథాన్యాష్లుగోమూత్ర క్వాథయూషపయోరనైః.

33౪

పరిషేకో; ౭వగాహస్తు వాతజిత్సేహపూరితే,

కోష్ఠే కటాహోద్రోణ్యాం వా తత్రయోజ్యోవిశేషతః.

3౪౦

వ్యా. ద్రవస్వేదము పరిషేకమనియు, అవగాహమనియు రెండువిధములు. తైలము, పులిగంజి, గోమూత్రము, వాతహరౌషధములచే సిద్ధమైనకషాయము, వాతహరద్రవ్యము లచే సిద్ధముచేయబడినయూషము, పాలు, మాంసరసము, అనునీద్రవములను సుఖోష్ణ ముగజేసి దానిచే శరీరమును తడిసి చెమటపుట్టించిన నయ్యది పరిషేకస్వేద మనబడును. పెద్దగొట్టమునందైనను, పెద్దకటాహమునందైనను, గొప్పతొట్టియందైనను వాతహర

ద్రవ్యములచే సిద్ధమైన తైలాదిన్నేహములను నిండించి అందు అవగాహనముజేయునది. ఇదియే అవగాహన్వేదము.

ద్రవస్వేదవిధానమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లుబడేశించిరి:—“శిగువీరణక్షేరణ్ణా కారణ్యసురసార్థకాత్, శరీరవసానావంశార్కమాలతీదీర్ఘ వ్యవతః; వత్తభజై ర్వచాద్యైశ్చ మాంసైశ్చానూపవారిజైః, దశమూలేన చ బృథక్ సహితైర్యాయథామలమ్; స్నేహవద్భి స్సురాశుక్త వారిజీరాదిసాధితైః, కుమ్భిర్లలస్తీర్వాణీర్వా పూయీత్వా కుజార్థితమ్; వాసనాచ్ఛాదితం గాత్రం స్నిగ్ధం సింహేద్ద్యథా నుభమ్ తైరేవవద్రవైః పూర్ణం కుణ్డిం సర్వాణ్ణిగేఽనితైః; అవగాహ్యతురస్థిషేత్ అర్యః కృచ్ఛాచ్చిదిరుత్సవః.” (మునగ, వీరణము, చిట్టాముదము, కానుగు, తులసి, గగ్గెరి, దిరిసినము, అడ్డనరము, పెదురు, జిల్లేడు, జాజి, పెద్దపూను వీనియాములు వచాదిగణద్రవ్యములును ఆనూపజంతువులయొక్కయు జలజంతువులయొక్కయు మాంసము, దశమూలములు, అను సీద్రవ్యములలో నొక్కొకదాని నైనను, కొన్నిటివైనను, లేక అన్నింటినైనను, ఆయాదోషహరములగు ఘృతాదులలో నొకన్నేవద్రవ్యమునజేర్చి; నుర, శుక్తము, జలము, తీరము వీనిని వాతాదిదోషానుగుణ్యముగ కలిపి సిద్ధముచేయబడినకషాయము నొకటండలోనైనను, గరిగెపిడకలోనైనను, పెదురుగొట్టములలోనైనను నిండించి రోగిశరీరముపై గుడ్డగప్పి వైశేషికకషాయముచే నుభోష్ణముగ తడుపవలెను. ఇది పరిషేకరూపమైన ద్రవస్వేదము.

మరియు వాతము సర్వశరీరమున వ్యాపించియుండునపుడును, అర్శోరోగము మూత్రకృచ్ఛము మొదలగువ్యాధులయందును వైశేషికకషాయముచే నిండితొట్టెలో రోగి ప్రవేశించి కూర్చుండిన నయ్యది యవగాహన్వేదము.)

—॥ తాపాదిన్నేహములకు ప్రత్యేకవిషయములు ॥—

మూ. తాపోష్ణణీ కఫప్రాప్తౌ ఉపనాహో ద్రవః పునః,
సమీరణే క్లేష్ణణివా కంచిత్పితృత్తసమన్వితే. 3౪౦
నిర్వాతం గృహమాయాసః గుహాప్రావరణం భయమ్,
ఉపనాహాహవక్రోధ భూరిపానం తుథాతపః. 3౪౧
స్వేదముత్పాదయేదేభిః వాతశేచ కిఫావృతే,

వ్యా. కఫప్రచురమైనవాతమునందు తాపస్వేదంబును ఉష్ణస్వేదంబును చేయందగును. కొంచెముగ పితృముతోగూడిన వాతమునందును, కఫమునందును ఉపనాహద్రవస్వేదముల రెంటిని ఉపయోగించునగును. కఫముచే వాత మావరింపబడినయప్పుడు గాలిలేని యింటనుండుట, శరీరమున కాయాసమునుకల్గించువనుటజేయుట, గుహలో ప్రవేశించుట,

శరీరముపై పట్టలగప్పికొనుట, భయపడుచుట, ఉపన్యాహస్వేదము, యుద్ధము, కోపము, అధికముగ పానముజేయుట, ఆకలి, ఎండ అను నీకృత్యములచే చెమటబుట్టించవలెను.

— ౩౩ స్వేదకర్తయందు కొన్నివిశేషనియమములు —

మూ. నివాతేన స్తర్భహిస్సీగ్ధః జీర్ణాన్న స్వేదమాచరేత్. 3౪౩

అల్పం వంక్షణయోస్వలం దృఙుష్కహృదయేనవా,
పద్మోత్పలాదిభిస్సక్తు పిష్ట్యావాచ్ఛాద్యచక్షుషీ. 3౪౪

శీతైర్దుక్తావలీపద్మముకుళోత్పలభాజనైః,
ముహూః కలైశ్చ సజలైః స్విద్యతోహృదయం స్పృశేత్. 3౪౫

వ్యా. స్వేదకర్త జేసికొనవలచినవాడు స్నేహపానముచే శరీరాంతర్భాగమునను, అభ్యంగనముచే శరీరముపైభాగమునను స్నిగ్ధుడై భుజించినయాహారము చక్కగ జీర్ణమైన సమయమున, గాలిలేనిచ్రదేశమున జేరి స్వేదకర్తను జేసికొనవలెను. మరియు స్వేదకర్తము జేయునపుడు గెజ్జలయందు న్వలముగను, నేత్రములయందును వృషణములయందును హృదయమైన మిక్కిలి న్వలముగను జేయనగును లేక కన్నులు మున్నగుస్థలములయందు స్వేదకర్త జేయకుండుట కడుశ్లాఘ్యము.

మరియు స్వేదకర్త జేయునపుడు తామరపువ్వుల, కలువలు, వెదురుబియ్యపుపిండి యుండ వీనిలో నొకదానిచే కన్నులు మూసియుంచవలెను. చల్లగనుండు ముత్యాలహారములచేనైనను, తామరమొగ్గలచేనైనను, కలువపువ్వులచేనైనను, చల్లగనుండుపాత్రములచేనైనను, జలముతోగూడియుండు అరచెయ్యిచేనైనను స్వేదకర్త చేసికొనువానిరొప్పును చలుమారు స్పృశించవలెను.

— ౩౪ సమ్యక్ స్విన్నలక్షణములు —

మూ. సమ్యక్ స్విన్నే హి మార్థి త్వం శ్వేదస్రావోఽబ్జమార్దవమ్,
లాఘవం కేవలం స్పృహభ్యః శీతశీలలక్షణోఽపిచ. 3౪౬

వ్యా. చక్కగ స్వేదవిధిచేసినపుడు చలువను కోరును. చెమట అడ్డులేక ధారాళముగ వెడలెను. శరీరము మృదువగును. లేలికగనుండును. వణకు స్తంభించును. శరీరమున చల్లదనంబును కూలనొప్పియు కాంతినిొందును. (ఇట్టిలక్షణములబట్టి స్వేదవిధి చక్కగ జేయబడినది యని యెఱుంగవచ్చును).

మఱియు పైజెప్పినలక్షణములచే చక్కగ స్విన్నుడని తెలిసి అంగములను మృదువుగ మర్దనముజేసికొని వేడినీళ్లలో స్నానముచేసి, స్నేహవిధికి జెప్పినయువచారముల జేసి కొనవలెనని వాగ్భటాచార్యులు చెప్పిరి.

—● స్వేదకర్త చేయదగనివారు —●

మూ. న స్వేదయేదతిస్థూలరూక్షదుర్బలమూర్ఛితాః,
స్తమ్భనీయక్షతక్షీణతౌమమద్యవికారిణః. 3౪౭

తమిరోదరవీసర్పకుష్ఠశోషాఢ్యరోగిణః,
వీతదుగ్ధదధిస్నేహ మధూః కృతవిరేచనాః. 3౪౮

భ్రష్టదగ్ధగుదగ్లాని క్రోధశోకభయార్దితాః,
తుత్త్రస్థాకామలాపాణ్డుమేహిణః పిత్తపీడితాః. 3౪౯

వ్యా. మిక్కిలి స్థూలమైనశరీరముకలవానికిని, శరీరము చిడ్డులేక రూక్షముగనుండువానికిని. బలహీనులకును, మూర్ఛ, రోగముకలవానికిని, స్తంభనక్రియాద్దు నకును, ఉర్రుత రోగముకలవానికిని, ధాతువులు తీణించినవానికిని, కృశించినవానికిని, మద్యపానముచే వికృతిజేరినవానికిని, తిమిర మను సేత్రరోగము ఉదరరోగము విసర్పము కుష్ఠము శోష అఢ్యరోగము (వాతరక్తము) అను నీరోగములుకలవానికిని, పాలు పెరుగు స్నేహద్రవ్యము లేన వీనిలో దేనినైన పానముజేసినవానికిని, విరేచనాషధమును సేవించినవానికిని, అతిసారమునైనను తౌరాగ్నికర్తలచేనైనను గుదము న్యస్థానమునుండి భ్రష్టముగను దగ్ధముగను ఉండువానికిని, బడలిక క్రోధము శోకము భయము వీనితోగూడియుండువానికిని ఆకలిదప్పలచే పీడింబబడినవానికిని, పాండువుచేతను ప్రమేహముచేతను పీడింబబడినవానికిని, పిత్తం బధికరించినవానికిని, గర్భవతియు పుష్పవతియు ప్రసవించినదియు నగుస్త్రీకిని వీరి కందరకును స్వేదకర్త చేయంజునదు. ఒకవేళ వైజెష్ఠినవారికి విషూచి మున్నగుప్రాణాపాయకరములగు క్రూరవ్యాధులు సంభవించి అవశ్యకముగ స్వేదకర్తను జేయవలసినట్లు తటస్థమైనప్పుడు మృదువుగ స్వేదకర్తమును చేయవగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెఱుంగునది:—మిక్కిలి స్థూలశరీరునకు స్వేదకర్తము జేసినయెడ మేదస్సు తీణించి మిక్కుటముగ శరీరమునకు సంక్షోభము కల్గును. రూక్షశరీరుడు మున్నగువారికిజేసిన అతికార్యమ్యము కల్గును. ఆకలిదప్పలుకలవారికిచేసిన శరీరమున మిక్కిలి బడలికకల్గును. కామలపాండురోగముకలవారికి చేసినపిత్తము మిక్కిలి 'ప్రక్షోపించి' వ్యాధి ప్రబలమగును. పిత్తరోగముకలవారికిజేసిన పిత్తము వృద్ధినొంది రోగ మధికమగును. గర్భిణిజేసినచో గర్భమునకు అపత్తుకల్గి కష్టము సంభవించును. రజస్వలకుజేసినయెడ రక్తస్రావ మధికమగును. ప్రసవించిన స్త్రీకి జేసినయెడ శరీరము మిక్కిలి కృశించి బలహీన మగును. కావున వైజెష్ఠినవారికి స్వేదవిధి చేయదగ దని భావము.

—●● స్వేదకర్తాద్వయం —●●

మూ. శ్వాసకాసప్రతిశ్వాయపిత్తాద్ధానవనిధిషు. 3౫౦
 స్వరభేదానిలవ్యాధిశ్లేష్మామస్తమ్భగౌరవే,
 (అంగమర్దకటీపార్శ్వప్రవృత్తుకుక్షిహనుగ్రహే)
 మహత్త్వేముష్కయోఃఖల్ల్యాంఆయామేహతకణ్ఠకే, 3౫౧
 మూత్రకృచ్ఛార్చుదగ్రస్థి శుక్రాశూతాధ్యమారుతే,
 స్వేదం యథా యథం కుర్యాత్ తదౌషధవిభాగతః. 3౫౨

వ్యా. శ్వాసకాసములు, పీనసము, ఎక్కిళ్లు, కడుపుబ్బరము, మలబంధము, స్వరభేదవము, వాతరోగము, కఫరోగము, ఆమరోగము, శరీరస్తంభము, శరీరము బరువుగ నుండుట, (ఒడలిసొప్పి, నడుము ఇరుప్రక్కలు వీపు కుక్షి దవుడలు ఇవి వట్టుపట్టియుండుట) అండవృద్ధి, ఖల్లివాతము, ఆయామవాతము, వాతకంటకము, మూత్రకృచ్ఛము, అర్చుదవ్రణము, గ్రంథి, శుక్రాశూతము, ఆధ్యవాతము, ఆను సీరోగములకలవారికి ఆయారోగములకు జెప్పియుండుచేషధముల నుపయోగించి స్వేదకర్తమును యథాక్రమముగ జేయనగును.

ఇచ్చట ఆధ్యవాత మనగ నూరుస్తంభవాత మని యర్థము. ఊరుస్తంభమునకే ఆధ్యవాత మని పర్యాయనామము. ఈవిషయమును మాధవకరుడు “తమూరుస్తమ్భమిత్యాహుః ఆధ్యవాతమథాపరే” అనువాక్యమున జెప్పెను.

—●● స్వేదాలియోగజనితరోగములు, దానిచికిత్స —●●

మూ. పితృస్మక్రోపతృణ్ణూర్చా స్వరాజ్జనదనభ్రమాః,
 సన్నిపీడాజ్వరశ్వాసరక్తమణ్డలదర్శనమ్. 3౫౩
 స్వేదాలియోగాచ్చర్దిశ్చ; తత్ర స్తమ్భనమౌషధమ్.

వ్యా. స్వేదకరాలియోగమున రక్తపిత్త, ప్రకోపము కల్గును. దష్టి, మూర్ఛ, స్వరభంగము, శరీరకార్యము ఇవి కల్గును. మరియు ఒడలు తిరుగును. కీళ్లయందు బాధ కల్గును. జ్వరమువచ్చును. శ్వామరక్తవర్ణముగల పొడలుకల్గును. నాంరికల్గును. ఈవ్యాధులయందు ప్రోతస్సులస్తంభింపజేయుచికిత్సలు చేయనగును.

మరియు వాగ్భటాచార్యుడు:—“విషక్షారాగ్నీతీసారచ్ఛర్దికోహేతురేషుచ” అనిజెప్పి. విషము, క్షారకర్ష, అగ్నికర్ష, అతిసారము, వాంతి, మూర్ఛ, వీనిచే బాధ నొందినవారికి నిస్తంభనౌషధము ప్రయోగింపదగదని భావము.

— ౧౭ స్వేదప్రాశస్త్యము ౧౭ —

మూ. స్నేహస్వేదావసభ్యస్య కుర్యాత్సంశోధనం తు యః. 3౫౪

దారుశుష్కమివానామే శరీరం తస్య దీర్ఘతే,

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధులజేయకయే పమనవిరేచనాదిశోధనచికిత్సజేసినచో చారి శరీరము, (ఎండినకొయ్యను వంచినయెడ వంగకుండుటయేగాక చీలువిధముగ) శరీరము చెడిపోవును. కావున శోధనాచికిత్స కన్నిటికంటె స్నేహస్వేదవిధులు చాల ముఖ్యము లని భావము.

— ౧౮ స్వేదకర్తృమునగల్గుఫలము ౧౮ —

మూ. అగ్నేర్దీప్తిర్హృద్వాదవంత్యకృప్రిసాదం భక్తశ్రద్ధంప్రోతసాం నిర్మలత్వం కుర్యాత్స్వేదోజాడ్యతన్వాగ్విహారం ప్రభాంసంధిచేష్టయత్వాశుతస్య.

వ్యా. తైజశ్చైవవిధిప్రకారము స్వేదకర్తృను జేసినచో జఠరాగ్ని దీపించును. చర్మము నిర్మలమయి వృద్ధువుగ నుండును. అన్నముతై శ్రద్ధకల్గును. ప్రోతస్సులన్నియు నిర్మలము లగును. జడత్యము కునికీపాటు నివర్తించును. సంధిబంధములు స్తంభించి కదలకుండవచో వానిని అట్టిబంధమువదలించి పనులయందు సమర్థములుగ జేయును.

— ౧౯ పంచకర్తృలు, వానినాచరింపదగినకాలములు ౧౯ —

మూ. ఛర్దిర్విరేకోద్వాపస్తీ నావనం కర్తవ్యమిదం,

జీర్ణస్తే వమనం దేయం, కఫః జీర్ణే విరేచనమ్.

3౫౬

వస్త్యనస్తే కారక్షతోఽన్నం సాయం భుక్త్వాతునావనం,

వ్యా. వమనము, విరేచనము, నిరూహ అనువాసభేదములచే రెండుతెఱంగులైనవస్తువులు, నావనము (నస్యకర్తృము) అను నీయైదును పంచకర్తృము లనబడును. అందు వమనమును భుజించినయాహారము జీర్ణమగునమయమున జేయందగును. కఫము ప్రక్షోపించినపుడు వమనము యుక్తము. భుజించినయాహారము జీర్ణమైనపిదప అన్నవిరేచనమును జేయించవలెను. ఆహారము పూర్తిగ జీర్ణించి యాహారమువై నిచ్చబొడమినపుడు వస్తీకర్తృజేయవలెను. సాయంకాలమున భుజించినపిమ్మట నస్యకర్తృను జేయనగును.

— ౨౦ కఫ-పిత్తప్రక్షోపమున వమన-విరేచనవిధి ౨౦ —

మూ. కఫే విదధ్యాద్వమనం సంయోగే వాకఫోల్బణే.

3౫౭

తద్యద్విరేచనంపి త్రే.....

వ్యా. కథమునందును కథం బధికముగనుండు దోషసంయోగమునందును వమనవిధిని జేయవలెను. మరియు పితృప్రకాశమునందును దోషసంస్థమున పితృం బధికముగ నున్న పుడును, విరేచనమును జేయించవలెను.

—❧ వమనము జేయింపదగినవారు ❧—

మూ.....విశేషేణతు వామయేత్,

నవజ్జ్వర తిసారాధః పితృస్వగ్రాజయత్కీణః. 3౫౮

కుష్ఠమేహోపచిగ్రస్థి శ్లేషదోస్తాదకాసినః,

శ్వాసహృల్లాసపీ సర్వస్తన్యదోషోర్ధ్వరోగిణః. 3౫౯

వ్యా. నూతనజ్వరము, అతిసారము, అసోగతరక్తపిత్తము, రాజయత్కము, కుష్ఠము, ప్రమేహము, ఆపచి, గ్రంథి, క్షిపదము (బోదకాలు), ఉస్తాదము, కాసశ్వాసములు, హృల్లాసము, విసర్పము, స్తన్యదోషము, శరీరోర్ధ్వభాగమునందలిరోగములు, అను నీవో గము లన్నిటియందును విశేషముగ వమనము జేయించవలెను.

—❧ వమనకర్తానర్హులు ❧—

మూ. అవామ్యూగర్భిణీరూక్షః క్షుధితో నిత్యదుఃఖితః,

బాలవృద్ధకృశ్ణులహృద్రోగి క్షతదుర్బలాః. 3౬౦

ప్రసక్తవమధు స్తేహ తిమిరక్రిమిరోష్ఠినః,

ఉద్భ్రంషప్రవృత్తవాయ్వస్ర దత్తవస్తిహతస్వరాః. 3౬౧

మూత్రాఘాతుదరీగుల్మీ దుర్వమోఽత్యగ్నిరర్కసుః,

ఉదావర్త భ్రమూష్మిలా పార్శ్వరుగ్వాతరోగిణః. 3౬౨

ఋతే విషగరాజీర్ణవిరుద్ధాభ్యవహారతః,

వ్యా. గర్భిణీస్త్రీలు, రూక్షశరీరులు, ఆకలికలవారు, ఎల్లప్పుడు దుఃఖించువృత్తా వముకలవారు, బాలురు, వృద్ధులు, కృశించినవారు, స్థూలశరీరులు, హృద్రోగము, ఉరః క్షతము అనురోగములకలవారు, దుర్బలులు, వమనోష్ఠఖముగనుండువారు, స్తేహము తిమిరము (నేత్రరోగము) క్రిమిమున క్రిములుకలవారు, శరీరమునం దూర్ధ్వభాగమున వాతరోగమైనను రక్తరోగమైనను కలవారు, వస్త్రీకర్తన చేయించుకొనినవారు, కంఠ స్వరము క్షీణించినవారు, మూత్రాఘాతము, ఉదరరోగము, గుల్మరోగము, అర్కస్పృ, ఉదావర్తము, భ్రమము, అష్మీల, ప్రకృనొప్పి, వాతరోగము అను నీవ్యాధులకలవారు, వికృటముగ నన్నిదీప్తికలవారు, వీరందరును వమనము జేయింపందగరు.

మరియు వైశిష్ట్యనబాలవృద్ధాదులకు * విషసంబంధము గరసంబంధము, అజీర్ణము, విరుద్ధాన్నభక్షణము, ఇవికల్గినపుడు తప్పదక్కిననమయములందు వమనముజేయించుదగదు. (వైనిషేధింపబడిన బాలవృద్ధాదులకు విషాదినంబంధముకల్గినపుడు మాత్రము తప్పక వమనము జేయించవలెనియు, తక్కినకాలములయందు వమనము నిషిద్ధమనియు భావము.)

వమనముచేయించినచో గర్భిణిస్త్రీలకు గర్భమునకు హానికల్గును. ఆకలికలవానికి బలము నశించును. బాలవృద్ధాదులు ఔషధతీవ్రత కోరువలెకుండుటంజేసి వారికి బలహాని కల్గును. హృద్రోగముకలవారికి హృదయమునకు చెరువుకల్గును. వమనోన్ముఖము గనుండువారికి ఉదానవాతము ఉర్ధ్వభాగమునజెంది ప్రాణములగూడ వెకలించజూచును. కావున బాలాదులకు వమనము నిషేధింపబడినది. అట్టివారికిని విషాదినంబంధముకల్గిన నాడు ఉపాయాంతరముచే విషాదులు నివర్తింపవు కావున వమనముచేయించవగును. దాని వలన వారి కేలాటిహానియు కల్గదు.

— సర్వశోధనకర్తలకుననర్హులు వి —

మూ. ప్రసక్తమమథోః పూర్వే ప్రాయేణా మజ్వరేఽపిచ. 3౬౩
ధూమా నైః కర్తవ్యైర్వర్జ్యైః సర్వైరేవత్వజీర్ణినిః,

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ గర్భిణిమొదలు 'ప్రసక్తమథం' అనుదానికి ముందు కలవడు నొకండుగురును ఒకవమనమునకేగాక ధూమపానమువరకు జెప్పిన (వమన-విరేచన-వస్తి-నన్యము-ధూమపానము) కర్తలకు ప్రాయశ్చముగ అర్హులుకారు. ఆమజ్వరము కలవాడును వైశిష్ట్యనమనాదికర్తల కర్తృడు కానోవడు. మరియు అజీర్ణ రోగముకలవాడు వమనాది విధులకును ధూమపానగంధూషాదివిధులకును అన్నింటికిని అర్హులుకారు. ఇచ్చట ప్రాయేణ అనుటచేత సెనిమిదిమాసముల గర్భవతియగు స్త్రీకిమాత్రము నిరూహవస్తి నిషిద్ధముకాదు. 'తు' అని చెప్పటచేత తాత్కాలికముగ సంభవించినయజీర్ణమునందుమాత్రము వమనము చేయించదగు నని తెలిసెడి.

— విరేచనములకర్తృలు వి —

మూ. విరేకసాధ్యాగుల్తారోఽపిసోఽపిటవ్యజ్ఞకామలః. 3౬౪
జీర్ణజ్వరోదరగరచ్ఛర్ది స్త్రీహహలీమకాః,
విద్రధిస్త్రీమిరం కాచః స్వస్థః పక్వాశయవ్యథా. 3౬౫
యోని శుక్రాశ్రయాదోషాః కోష్ఠగాః క్రిమయోవ్రణాః,
వాతాశ్చగూర్ధ్వగం రక్తం మూత్రామూతశక్యగ్రహః. 3౬౬

*విష మనగా స్థావరజంగమవిషము. గర మనగా కృత్రిమవిషము.

వమ్యాశ్చ కుష్టమేహాద్యాః.....

వ్యా. గుల్మము, అర్శోరోగము, విస్ఫోటము, వ్యంగము (మంగు), కామల, జీర్ణజ్వరము, ఉదరము, విషము, ఛర్ది, స్తీహావృద్ధి, హలీమకము, విద్రధి, తిమిరము, కాచము, స్యందము, పక్వాశయమునగల్గుబాధలు, యౌనిరోగములు, శుక్రరోగము, శోష్ణగతరోగములు, క్రిమిరోగము, వ్రణములు, వాతరక్తము, ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తము, మూత్రాఘాతము, మలబంధము అను నీరోగములకలవారు విరేచనము జేయించుట కర్హులు. మరియు వమనమున కర్హులని చెప్పబడిన కుష్టము మొదలు ఊర్ధ్వరోగమువరకుంగల పుండ్రెండురోగములు కలవారును విరేచనమున కర్హులు. (కుష్టాదిరోగముల పుండ్రెంటియందును వమనమైనను విరేచనమైనను జేయనగు నని భావము).

— విరేచనమున కనర్హులు —

మూ.....నతురేచ్యోనవజ్వరీ

అల్పగ్న్యశోగపితృసృక్షతపాయ్యతిసారిణః.

3౬౭

సశల్కాస్థాపితక్రూరకోష్ఠాలి స్నిగ్ధశోషిణః.

వ్యా. నూశనజ్వరము, మందాగ్ని, అధోగతరక్తపిత్తము, గుదస్థానమునగాయము, అతిసారము అను నీరోగములకలవారును, శల్కముతోగూడినవారును, నిరూహవస్తినీచేసికొనినవారును, క్రూరమైనకోష్ఠముకలవారును, మిక్కిలి స్నిగ్ధమైనశరీరముకలవారును, త్వయరోగులును, వీరందరును ఒకప్పుడును విరేచనముల కర్హులుకారు.

ఇచ్చట నీ విశదము నెరుంగునది:—జ్వరప్రారంభముననే విరేచముచేయించినచో అవశ్యములైనదోషములు వెలివడి దానంజేసి వాతము ప్రశోషించును. జతరదీప్తి కొద్దిగ నున్నపుడు బలహీనుడుగ నుండును కావున విరేచనములచే మరింతబలహీనత కల్గును. అధోగతరక్తపిత్తమున విరేచనంబు లధికములై ప్రాణాపాయము కల్గును. గుదము తీతమైనప్పుడు విరేచనములైనచో ప్రాణాంతకములైన యుష్పద్రవములు కల్గును. శల్కముతోగూడియుండు నపుడు గాయములయందు వాతము ప్రవేశించి ప్రాణముల హింసించును. నిరూహవస్తినీచేసికొనినవాడు ఔషధవేగమును నహించునోవడు; కావున బలహీని కల్గును. క్రూరకోష్ఠునకు శోష్ణమునందలిదోషములు చక్కగ బైటవెడలక హృదయశూల, ఆసాహము, ఛర్ది, మూర్ఛ, బడలిక మొదలగునట్లవద్రవములకల్గి ప్రాణహానియు సంభవించును. మిక్కిలి స్నిగ్ధ శోష్ణునకు విరేచనము లధికములై బలము తీగించును. త్వయరోగముకలవానికి ధాతువులు మరింత తీగింపబడి యపాయము కల్గును. కావున వైశేషినిరోగములయందు దెప్పుడును విరేచనము జేయించరాదని భావము.

—● వమన-విరేచనములకు ప్రధానాషధములు —●

మూ. ఆసాత్మ్యపూతివీభత్సం దుష్టర్శంచ హితం వమా. 3౬౮

వమనే మదనం శ్రేష్ఠం త్రిపుష్పాలం విరేచనే,
నిత్యమన్యస్యతు వ్యాధివిశేషేణ నిశిష్టతా. 3౬౯

వ్యా. రోగికి సాత్మ్యము లేనిదియు, దుష్టర్శంభము లేనిదియు, వమనము కింపు కానిదియు, చూడ నద్యము కానిదియు నగునాషధాది ప్రపుష్పాలు వమనమునకు మిక్కిలి హితకరములు. మరియు వమనమునకు మ్రుగ కాయయు, ఎర్రచక్రమునకు తెగడపమును మిక్కిలి ప్రశస్తములు. ఈ రెంటిని వ్యాధినిషేధము నపేక్షింపక సామాన్యముగ వమనవిరేచనములకు ప్రధానముగ నుపయోగింపదగినవి. (మ్రుగకాయకన్న నితరములగు డావర డంగి మున్నగువమనాషధములు జ్వరాదిరోగవిశేషములయందుపయోగ్యములు. మ్రుగకాయమాత్ర మగుగాక వ్యాధిరామాన్యముగ నుపయోగింపందగియుండును కావున నియ్యది వమనాషధములలో మిగుల శ్రేష్ఠము. అతైరంగుననే తెగడకన్న నితరములగువిరేచనాషధములు ఆయావ్యాధివిశేషములయందుపయోగింపందగియుండును. తెగడమాత్రము వ్యాధి సామాన్యముగ నుపయోగింపందగినది. కావున నియ్యది విరేచనాషధములలో కడు ప్రశస్తము. ఈయభిప్రాయమునే “త్రిపుష్పభిరేచనానామ్” అని చరకాచార్యులు కాసిందిరి).

—● సంతర్పణముచేగల్గిన రోగములయందు వమనాషధప్రయోగము —●

మూ. వత్సకాదిప్రతీవాపః కషాయః ఫలమజ్జితః,
నిమ్బార్కాన్యతరక్వాథ సమాయుక్తో నియచ్ఛతి. 3౭౦
బద్ధమాలా నవీవ్యాధీక సర్వాక సస్తర్పణోద్భవాక,

వ్యా. మ్రుగకాయలగింజలలోనివపు నుదకమున వైచి చక్కగ కషాయము కాచి, అందు వత్సకాదిగ్రాహ్యములను ననుభాగముగ గ్రహించి చూర్ణముచేసి కలిపి, వేపకషాయమునైనను జిల్లేడుకషాయమునైననుచేర్చి త్రాగించినయెడ సంతర్పణక్రియచే కల్గినవియు, చిరకాలముగ ననుసరించి రూఢమూలములైనవియునగు రోగములన్నియు నివర్తించును.

—● సంతర్పణమునగల్గినరోగములకు వమనాషధములు —●

మూ. శిశిరేవాథమధస్థిస్తా తృష్ణా పూతాదికామయే, 3౭౧
తైలాభ్యక్తశిరోక్షేప పీతసితవతాతపే,
సర్వసస్తేలయుక్తో వా హరిమజ్జరిపత్రజః. 3౭౨

సార్కపత్రే స్రుతఃపాత్రే మంథో వా శ్వాసకానజితః,
తద్వత్కృతః కఫశ్యామా రసోవాససిధావితః, 323

ద్రావితః కాజ్జితాశామ్లైః కిచ్చితైలమన్నితః,

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ సంతర్పణముచే తృప్తనాసారోగములు మున్నగువ్యాధులు కల్గినయెడ శిశిరకాలమున అట్టివానికి తైలముచే శిరస్సును సర్వాంగములను అభ్యంగనము చేసి, పేయాదులపానముచేసి రోగిని యొడలా నుండ నియమించి ఉత్తరేణియాకుల స్వరసమును తైలమున కలిపి, జల్లే డాబులతో గూడిన పాత్రలాబోసి వడగట్టి పానము చేయించినచో శ్వాసకానములను హరించును. మరియు కఫము ప్రశోషించినపుడు తెగడ రసమును వైశిష్టినరీతిగ జిల్లే వాకుపాత్రతో గడ్డచేసి వడబోసి కొంచెముగ తైలమును జేర్చి పులిగించిలా కలిపి త్రాగించినచో కఫము శమించును.

— పమనాపథప్రకారము, పమనములచేయువిధానము —

మూ. అథ సాధారణే కాలే స్నిగ్ధస్విన్నం యథావిధి. 324

శ్లోవమ్యముత్క్లిష్టకఫం మత్స్యమాషతిలాదిభిః,

నిశాసుప్తం సుజీర్ణాన్నం పూర్వాహ్నకృతమజ్జశమ్. 325

నిరన్నమిషత్ సుస్నిగ్ధం పేయయాపీతసర్పిషమ్,

వృద్ధబాలాబలశ్లబధీరౌ రోగాను రోధతః. 326

ఆకణ్ఠం పాయయేన్నద్యం క్షీర మిత్తురసం రసమ్,

వ్యాధి కోష్ఠాద్యనుగుణం ద్రవ్యం సత్కౌద్రస్థైస్థవమ్. 327

ప్రాడ్ముఖం పాయయేత్; పీతో ముహూర్తమనుపాలయేత్,

తన్ననాజాతహృల్లాస ప్రసేకశ్చర్దయే త్తతః. 328

అఙ్గుళీభ్యా మనాయస్తో నాశేన మృదునాథవా,

గళతాల్వరుజ్జ వేతానప్రవృత్తౌ ప్రవర్తయత్. 329

ప్రవర్తయత్ ప్రవృత్తాంశ్చ జానుతుల్యాగ్నసేస్థితః,

వ్యా. వైశిష్టప్రకారము పమనయోగ్యత్యాయోగ్యతలను చక్కగ గమనించి శీతోష్ణపరిస్థితులు సమముగనుండు శ్రావణాదిమాసములయందు స్నేహస్వేదవిధ్యుక్తప్రకారము స్నిగ్ధస్విన్నశరీరుడును, పమనకరంబులగు మధ్యమును మినుములు నువ్వులు మొదలగు ద్రవ్యములచే స్పృశానమునుండి వెలిచరుచుటచే కఫముకలవాడును, పమనము జేయించ దలచినదినమునకు ముందుదినమున రాత్రియందు స్వప్నముగ నిదురించినవాడును, భుజించ

బడియూహారము చక్కగ జీర్ణమైనవాడును, ఉదయకాలమున దేవ-బ్రాహ్మణ-అగ్ని-గురు-
వృద్ధ-పూజాజేసి స్వప్తివాచనముల నొందినవాడును, ఆహారముజేయకుండువాడును నగు
వమనార్హపురుషునకు ఆయా-రోగాగుగుణముగ సిద్ధముచేయబడినదియు, లేనెతోడను
నైంధ్రవలవణముతోడనుగూడినదియు నగు వమనావధమును, మృదుమధ్యక్రాంతోష్ణ భేదిముల
గమనించి, శత్రుదనుగుణముగ మాత్రము కన్పించు, తూర్పుముఖముగ కూర్చుండజెట్టి
త్రాగించవలెను.

మరియు వమనముజేయించుచున్నవాడు బలహీనునినచో పేయయముగం
జితో గలిసినఘృతమును తొలర త్రాగించ పివవ వమనావధమును వైజేష్ఠినవిధి ప్రకారము
త్రాగించవలెను. మరియు వృద్ధుడు బాలుడు స్త్రీ భయపడునవ్వభావముకలవాడు నపుంగ
కుడు వీరిలో నెవ్వరికైన వమనముచేయించవలసినేని ఆయా-రోగాగుగుణముగ కంతము
వరకు మద్యమునైనను, క్షీరమునైనను, చెరుకురసమునైనను, మాంసరసమునైనను త్రాగించి,
పిదప వైజేష్ఠినవిధి ప్రకారము వమనావధమును త్రాగించవలెను.

మరియు నావధమును పానముచేసినరోగి వమనమునకు ఒకముహూర్తకాలము
దానియందే మనస్సునిడి ప్రతీక్షించి, పిదప మోకాలంకపాదపుగలపీఠముపై గూర్చుండి
నోట నోకిరింకలువచ్చుతరి రెండుచేతివ్రేళ్ళచేనైనను, మృదువుగనుండు ఆముదపుచెట్టుకాడ
మున్నగువానిచేనైనను, కంతమునందును నోటిలో దవుడలయంచైనను బాధకలుగ నీయక,
రాకయుండువమనమును పెకలించి, వచ్చినవమనమును అడ్డగించక వమనముల పెడలించ
వలెను.

—౧౧ వమనకాలోపచారములు; వమనసమ్యగ్యోగలక్షణము —

మూ. ఉభే పార్శ్వే లలాటంచ మతశ్చాస్య ధారయేత్. 3౮౦

ప్రవీడయే త్రానాభిం పృష్ఠంచ ప్రతిలోమతః,

పిత్తస్య దర్శనంయావత్ ఛేదోవా శ్లేష్మణోభవేత్. 3౮౧

వ్యా. వమనములు అగుచుండునపుడు మనుజునిరెండుపార్శ్వములను నుడుటిని
పరిచారకులు గట్టిగపట్టుకొని పీఠునందును నాభిస్థానమునకు ప్రతిలోమముగ మర్దించవలెను.
మరియు పిత్తభవరు బైలుపెడలునంతకాలమైనను, లేక కఫము నశించునంతవరకైనను వమ
నములు చేయించవలెను.

—౧౨ వమనమునందు పాకప్రతీక్షానిషేధము —

మూ. అపకర్షం వమనం దోషం పచ్యమానం విరేచనమ్,
సర్వ రేద్వమపస్యాతః పాకం న ప్రతిపాలయేత్. 3౮౨

వ్యా. వమనావధము పాకమునొందకయే దోషమును వెడలించును. విశేషనాశ ధము జీర్ణమగుచుదోషమును వెడలించును; కాబట్టి వమనవిధియందు ఔషధముయొక్క పాకమును నిరీక్షింపబనిలేదు.

— పీనవేగమునం దావధప్రయోగము —

మూ. పీనవేగః కణాథాత్రి సిద్ధార్థలః శోధకైః.

వమోత్పన్నః పునః .....

వ్యా. వమనావధమున వమన వేగములనియెడల పిష్టబ్ధ, ఉసిరికపప్పు, తెల్ల వాలు, నైంధవలవణము పీనని దోషమున కలపి ముట్టమాటికి త్రాగి పలుమారు వమ నము చేయించవలెను.

— వమనాయోగలక్షణములు —

మూ. ....తప్త పేగానామప్రవర్తనమ్.

3౮3

ప్రవృత్తి స్సవిబధ్ధావా కేపలస్యౌషధస్యవా,

అయోగ స్తేన నిశ్చీవ కణ్డ్యాశోతజ్వరాదయః.

3౮౪

వ్యా. వమనాయోగమునందు (వమనావధము చక్కగ పనిచేయనియపుడు) వమన వేగము కలుగకుండును, లేక వమనములు ధారాళముగ వెడలక బద్ధగింబి కొంచెముగ వెడలును, లేక దోషము బైటవెడలక ఔషధముమాత్రము బైటవెడలును. ఇవి వమనా యోగలక్షణములు. దానివలన నోట నీరువెడలును. శరీరముపై దురదయు దద్దురులును జ్వరంబును సంభవించును.

— వమనసమ్యగ్యోగ-అతియోగలక్షణములు —

మూ. నిర్విబధ్ధం ప్రవర్తనే కఫపిత్తానిలాః క్రమాత్,

సమ్యగ్యోగేతియోగేతు ఘన చంద్రికరక్తవత్.

3౮౫

వమితం తౌమతాదావాః కణ్డ్యాశోషస్తమోభ్రమః,

ఘోరావాయామయాః మృత్యుః జీవశోణితనిర్గమాః.

3౮౬

వ్యా. వమనావధసమ్యగ్యోగమునందు కఫపిత్తవాతములు వరుసగ కొంచెమైన అడ్డులేక బైటవెడలును. ఇదియే సమ్యగ్యోగలక్షణము వమనాతియోగమునందు సురుగు తోడను, సెమలిపురికన్నుపంటిరంగుకల గుండ్రనిపిందువులతోడను, రక్తముతోడనుగూడి వమనమగును. శరీరము బలహీనమగును. తాపము కల్గును. గొంతెండును. కన్నులు ఖూచులుగ్రమిస్తట్టుండును ఒడలు తిరుగునట్టుండును. స్త్రావములగువాతరోగములు కల్గును.

జీవమున కాధారమైనశుద్ధరక్తము బైలువెడలి మరణముకూడ సంభవించును. ఇవి వమ నాథియోగలక్షణములు.

❖ వమనానంతరకర్తవ్యాహారాదినియమము ❖

మూ. సమ్యగ్యోగేన వమితే క్షణమాశ్వాస్యపాయయేత్,
ధూమత్ర యస్యాన్యతీతమం, సాయాహ్నా త్తుధిత స్తతః. 3౮2
ఉష్ణమ్బురిషిక్తాజ్ఞో మాన్దాశక్తుభుక్తజ్ఞే,
యూషై ర్జ్వాలమాగసాహ రస్యైశ్చలోన్యవసం భజేత్. 3౮౩

వ్యా. వైశిష్ట్యరీతిగ సమ్యగ్యోగోష్టలక్షణయోగముగ వమనములైనయెడ అట్టి యోగుడుని శీతవాతాద్యుపారములతో క్షణములను సేవించి, స్నిగ్ధమధ్య-తీక్ష్ణభేదము లచే మూడువిధములైన ధూమభేదములతో నొకదానిని సేవించేయవలెను. పిదప సాయంకాలమున చక్కగ నాకలికల్గియున్నపుడు సుఖాస్థముగ నుండునీళ్లచే స్నానము చేయించి, పెసలు కందివప్పు ఉలపలు వీనిలో నొకదానిచే నీధమైన కట్టుతోనైనను, జాంగలమాంసరసముతోనైనను ఎట్టివరిబియ్యపుఅన్నమును భుజింపజేయవలెను.

❖ వమనాయోగేపునర్వమనవిధి ❖

మూ. వమనం మృదుకోష్ఠేన తుద్యతాల్పకఢేనవా,
అతితీక్ష్ణం మృదుస్తోకమజీర్ణే దుర్వమేన వా. 3౮౪
వీతం ప్రయాత్యథ స్తస్మాదిష్టహానిర్చలోదయః,
వామయేత్తం పునస్సిన్ధం స్తరక్ పూర్వమనుక్రమమ్. 3౮౫

వ్యా. మృదుకోష్ఠముకలవాడును, ఆకలికలవాడును, స్వల్పముగ కఫముకల వాడును, మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన వమనావధమును సేవించినను, అహారము జీర్ణముగాకుండునప్పు డును, మిక్కిలి కష్టముచే వమనములగుస్వభావముకలవాడును, మిక్కిలి మృదువైన వమనావధమును సేవించినను, లేక పరిమాణమునకన్న మిక్కిలి తక్కువగ వమనావధమును సేవించినను ఆయావధము అధోమార్గమున వెడలును; కాని తనకష్టముగ వమనములగల్గిన నోపదు. దోషము (కఫము)మాత్ర మధికరించును. అట్టియెడ వానికి మరల స్నేహవిధి జేసి మునుపటివలె మరల వమనముల జేయించుగును. వమనవిధికి జెప్పినవిధులనన్నిటిని క్రమముగ నాచరించునది.

❖ వమనముచేగల్గునుపద్ధతములకుచికిత్సలు ❖

మూ. యదాతు వమనం వీతం సహచ్ఛర్దయతే తదా,
మాఝికం వ్యోషచూర్ణంచ తక్రమజ్ఞేన పాయయేత్. 3౮౬

వ్యా. వమనౌషధము పాకమునొందకయే దోషమును వెడలించును. విరేచనౌషధము జీర్ణమగుచుదోషమును వెడలించును; కాబట్టి వమనవిధియందు ఔషధముయొక్క పాకమును నిరీక్షించబనిలేదు.

— పీనవేగమునం దౌషధప్రయోగము —

మూ. పీనవేగః కణాథాత్రి సిద్ధాంథులఃఖోదకైః.

వమోత్పన్నః పునః .....

వ్యా. వమనౌషధము³¹ వమన వేగము కల్గినయెడల పిష్టప్ల, ఉసిరికపప్ల, తెల్లవాలు, నైంధవలవణము పీనని దోషమున కలపి మఱిమాటికి త్రాగి పలుమారు వమనము చేయించవలెను.

— వమనాయోగలక్షణములు —

మూ. ....తప్త వేగానామప్రవర్తనమ్.

3౮3

ప్రవృత్తి స్సవిబధ్ధావా కేవలస్యౌషధస్యవా,

అయోగ స్తేన సత్త్వ కణ్డ్యాశోతజ్వరాదయః.

3౮౪

వ్యా. వమనాయోగమునందు (వమనౌషధము చక్కగ పనిచేయనియపుడు) వమన వేగము కలుగకుండును, లేక వమనములు ధారాశముగ వెడలక బద్ధగించి కొంచెముగ వెడలును, లేక దోషము బైటవెడలక ఔషధముమాత్రము బైటవెడలును. ఇవి వమనాయోగలక్షణములు. దానివలన నోట నీరువెడలును. శరీరముపై దురదయు దద్దురులును జ్వరమును సంభవించును.

— వమనసమ్యగ్యోగ-అతియోగలక్షణములు —

మూ. నిర్విబధ్ధం ప్రవర్తనే కఫపిత్తానిలాః క్రమాత్,

సమ్యగ్యోగేతియోగేతు ఫేన చస్థిరక్తవత్.

3౮౫

వమితం యేమతాదావాః కణ్డ్యాశోషస్తమోభ్రమః,

ఘోరావాయ్వామయాః మృత్యుః జీవశోచేతనిర్గమ్యాః.

3౮౬

వ్యా. వమనౌషధసమ్యగ్యోగమునందు కఫపిత్తవాతములు వరుసగ కొంచెమైన అడ్డులేక బైటవెడలును. ఇదియే సమ్యగ్యోగలక్షణము వమనాతియోగమునందు సురుగుతోడను, నెమలిపురికన్ను పంటిరంగుకల గుండ్రనిబిందువులతోడను, రక్తముతోడనుగూడి వమనమగును. శరీరము బలహీనమగును. తాపము కల్గును. గొంతెండును. కన్నులు మూచులుగ మ్మినట్లుండును ఒడలు తిరుగునట్లుండును. ప్రారములగువాతరోగములు కల్గును.

జీవమున కాధారమైనశుద్ధరక్తము బైలువెడలి మరణముకూడ సంభవించును. ఇవి వసు నాళియోగలక్షణములు.

❧ వసునానంతరకర్తవ్యాహారాదినియమము ❧

మూ. సమ్యగ్యోగేన వమితే క్షణమాశ్వాస్యపాయయేత్,
ధూమత్ర యస్యాన్యతమం, సాయాహ్నే తుభితస్తతః. 3౮౭

ఉష్ణామ్బురిషిక్రాంతో మాధ్వాఘృతుభృతజైః,

యూషైర్జ్వాలమాంసానాం రస్యైశ్చలోన్మదనం భజేత్. 3౮౮

వ్యా. వైశ్వినరీతిగ సమ్యగ్యోగోత్తరతరయోక్తముగ వసునములైనయెడ అట్టి యాతురుని శీతవాతాద్యుచారములచే క్షణకాలము నేటిప్పి, స్నిగ్ధ-మధ్య-తీక్ష్ణ భేదము లచే మూడువిధములైన ధూమశ్లేదములలో నొకదానిని సేవకేయవలెను. విదప సాయంకాలమున చక్కగ నాకలికల్రియన్నపుడు సుఖోష్ణముగ నుండునీళ్లచే స్నానము చేయించి, పెసలు కందివప్ప ఉలవలు వీనిలో నొకదానిచే సిద్ధమైన కట్టుతోనైనను, జాంగలమాంసరసముతోనైనను ఎఱ్ఱవరిదియ్యపులన్నమును భుజింపజేయవలెను.

❧ వసునాయోగేపునర్వమనవిధి ❧

మూ. వసునం మృదుకోష్ఠేన తుద్యతాల్పకఢేనవా,

అతితీక్ష్ణం మృదుస్తోకమజిల్లే దుర్వమేన వా. 3౮౯

పీతం ప్రయాత్యధస్తస్థాదిష్టహానిర్హలోదయః,

వామయేత్తం పునస్సిన్ధం స్తరక పూర్వమనుక్రమమ్. 3౯౦

వ్యా. మృదుకోష్ఠముకలవాడును, ఆకలికలవాడును, స్వల్పముగ కఢముకల వాడును, మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన వసునాషధమునుసేవించినను, అహారము జీర్ణముగాకుండునప్పు డును, మిక్కిలి కష్టముచే వసునములగుస్వభావముకలవాడును, మిక్కిలి మృదువైన వసునాషధమునుసేవించినను, లేక పరిమాణమునకన్న మిక్కిలి తక్కువగ వసునాషధమును సేవించినను అయాషధము అధోమార్గమున వెడలును; కాని తనకీష్టముగ వసునములగల్గింప నోపదు. దోషము (కఢము)మాత్ర మధికరించును. అట్టియెడ వానికి మరల స్నేహవిధి జేసి మునుపటివలె మరల వసునములజేయించునగును. వసునవిధికి జెప్పినవిధులన్ను జిని క్రమముగ నాచరించునది.

❧ వసునముచేగల్గునవద్రవములకుచికిత్సలు ❧

మూ. యదాతు వసునం పీతం సహచ్ఛద్దయతే తదా,

మాక్షికం వోమ్యమూర్ఛంబ తక్రమజ్ఞేన పాయయేత్. 3౯౧

పవనే నాతివమతోహృదయం యస్య వీడ్యతే,
తస్మై స్నిగ్ధాష్టులవణైః దద్యాత్ప్రీత్యకేనస్యథా. 3౯౨

పమనస్యాతియోగేతు శీతామ్బుసరిషేచితః,
పిబేత్ఫలం రసైర్చక్షణ్డం సుఖ్యతక్షోద్రశన్కరమ్. 3౯౩

సోద్ధారాయాంభృతంశ్చగ్ధాం మూర్ధ్వాభాగస్యముస్తయోః.
సమధూకాజ్జనం చూర్ణం లేహయే స్వశుమిత్రమ్. 3౯౪

పమతోఽస్త్యప్రవిష్టేహం జిహ్వయాం కబలగ్రహాః,
స్నిగ్ధాష్టులః షోష్మాబ్యాః యూషకనాదసహితాః. 3౯౫

ఫలాన్యష్టాఃఖాదేకః తస్యచాన్యేగ్రహోనరాః,
నిస్సృతాంతు తిలద్రాక్షాకర్ణలిప్తా ప్రవేశయేత్. 3౯౬

వాగ్రహేనీలరోగేతు ఘృతమాంసావసాధితామ్,
యవాహం తనుకాం దద్యాత్ స్నేహస్వేదాచ కాలవితే.

వ్యా. యథావిధిగ పానముచేయబడిన పమనావధము పమనమైనచో త్రిఫలచూర్ణమును తేనెలోకలిపి సేవించి మజ్జిగమిది తేటను ఆనుపానముగ త్రాగవలెను.

మరియు పమనము లధికముగ నగుటచే వాతము ప్రకోపించి హృదయమున బాధ కల్గినచో స్నిగ్ధంబులును అష్టులవణరసంబులు నగువానిని సేవించదగును. పిత్తకఫములచే బాధకల్గినయెడ మైజెప్పిన స్నిగ్ధాదులకు వ్యతిరేకములగువానిని సేవించవలెను.

పమనము లధికముగ నైనచో చల్లనినీట స్నానముచేసి ద్రాక్షపండ్లరసమునందు పరిపేలాలపిండిని నేరిని తేనెను చక్కెరను కలిపి సేవించదగును.

త్రేపులలోగూడిపమన మధికముగ నగుచున్నచాగ, దనియాలును తుంగముస్త్రెలును అతిమధురమురసాంజనము వీని నన్నిటిని చూర్ణముజేసి తేనెలో కలిపి సేవించవలెను.

పమనములగునమయమున నాలుక లోనికి లాగినిబోయినయెడ స్నిగ్ధంబులును అష్టురసంబులును హృదయమున కనుకూలంబులును నగుద్రవ్యములచే చేయబడిన కబలగ్రహంబులును, యూషంబులును, మాంసరసంబులును మిక్కిలి హితకరములు. మరియు ఎదుటివారు పులుపు అధికముగగలపండ్లను వానియెదుట నమలవలెను. (అట్లుజేసినయెడ వానికి లోపలికిబోయిననాలుక యథాస్థితికి మరలవచ్చు నని యభిప్రాయము).

పమనములగుటచేత నాలుక వెలుపలికి (ప్రమాణమునకన్న నధికముగ) వ్రేలుచున్నయెడ సువృష్టును, ద్రాక్షపండును కల్కముచేసి నాలుకకు పూసి మరల లోనికి ప్రవేశింపజేయవలెను.

వాతవ్యాధివిశేషముచేత నోరు వట్టుకట్టియున్నచో నేతిని మాంసమునుగూర్చి సాధించబడినయవాగువును పలుచగ నియ్యనగును. పిమ్మట స్నేహస్వేదవిధులను కాలాచితముగ చేయనగును.

❧ పమనప్రయోజనము ❧

మూ. కాసోపలేప స్వరభేదనిద్రాతస్యాస్య దౌగ్ధస్యవిషోపసర్గాః,
కఫప్రసేగ్రహణీవికారాః శత్యన్తి జన్తోః పమతః ఉదాచిత్.

వ్యా. కాసము, ఉపలేపము (నోరునుభవకర్ణియుండుట), కంఠస్వరభేదము, అతి నిద్ర, తంద్ర, నోటికంపు, గిడుముచేగల్గువ్యాధులు, నోట కఫమువెడలుట. గ్రహణిరోగములు ఇనియన్నియు పమనములచేయుచున్నవని నితీ శమించును. మరల నొకపుడును సంభవించవు.

❧ పమితునకు విరేచనవిధి ❧

మూ. అదై నం వా మితం భూయః స్నేహస్వేదోపపాదితమ్,
క్లేష్టకాలే గతేజ్ఞాత్వా కోష్ఠం సమ్యగ్విరేచయేత్. 3FF

వ్యా. చక్కగ పమనము చేయించబడినపురుషునకు మరల స్నేహస్వేదవిధుల జేయించి మృదు-మధ్య-తూర-కోష్ఠభేదముల జక్కగ నెఱింగి, క్లేష్టకాలమునువదలి యిజరకాలమునందు విరేచనము జేయించవలెను.

❧ వాతాదులయందు విరేచనములకై త్రివృచ్ఛార్ణోపయోగక్రమము ❧

మూ. వాతేఽస్లేన త్రివృచ్ఛార్ణం కిఞ్చిన్నాగరనైథవమ్. ౪౦౦

పిత్తేసాజ్యసితాక్షౌద్రం క్షీరేక్షు త్రిఫలారసైః,

పిబేత్కఫేవీలురసమూత్ర మద్యామ్లకాజ్జీతైః. ౪౦౧

పిష్టికోలాదిచూర్ణైశ్చయ్యుక్తాయుక్తం కఫాపహ్నైః,

వ్యా. (తెగడచేళ్లనుబెచ్చి దానివైబెరుడు లోపలనరమువలె నుండుకట్టను దూరంబుచ్చి వైబెరుడునుమాత్రము నలియకొట్టి యెండనెండించి మెత్తగ చూర్ణముచేసి యుంచుకొనునది).

విరేచనములచేయించవలసినయవసరమున వైజెప్పినతెగడచూర్ణమున కొంచెము శుంఠిని సైంధవలవణమును పొడిచేసి కలిపి వాతరోగములయందు పుల్లనిగంజిలోకలిపి యుపయోగించవలెను. పిత్తరోగములయందు వైజెప్పినత్రివృచ్ఛార్ణములో చక్కెరను లేసెను అవునేటిని కలిపి, అవుపాలతోనైవను, చెరకురసముతోనైనను, త్రిఫలములకహాయ

ముతోనైనను కలిపి త్రాగవలెను. కఫరోగమునందు వైశిష్ట్యచూర్ణమున కఫమునుహరించు నట్టి పంచకోలాదిచూర్ణము కలిపి గోగురసము, గోమూత్రము, మద్యము, కలిసీర్ణ, కాంజి కము పీనిలా నొకదానితోగూర్చి త్రాగవలెను.

❧ విరేచనమునకు వ్యోషాదిగుటికలు ❶ ❧

మూ. వ్యోషత్రిజాతకామోష్ణాః క్రిమిఘ్నామబ్జకై స్త్రినృత్. ౪౦౨

సర్వైస్సమాసమసితాః తౌద్యేః ౫ లికికృతాః,

మూత్రకృచ్ఛ్ర జ్వరచ్ఛ్రద్ధి శ సశోష శ్రమక్షయే. ౪౦౩

తావే పాణ్డ్యురతిమైర్వైర్జ్య శస్తా స్పర్శవిషేషుచ,

వ్యా. త్రికటుకములు (శూరి, పిప్పలి, మిరియాల), త్రిజాతకము (విలకులు, ఆకుపత్రి, దాల్చిన చెక్క), తుంగగడ్డలు, వాయువిడగములు, ఉసిరికకాయలబెరడు ఇవి యన్నియు సమభాగములు, పీనికన్నిటికిని సమభాగము తెగడచేళ్లపట్ట, తెగడచేళ్లకు సమభాగము పంచదార, పీనినన్నిటి నొకటిగజేర్చి చూర్ణముజేసి లేనెకలిపి గుటికలు చేయునది. ఈగుటికలు మూత్రకృచ్ఛ్రము, జ్వరము, కాసము, వాంతి, జ్వరము, శోఫ, శ్రమము (ఒడలులిరుగుట), తాపము, పాండురోగము, అగ్నిమాంద్యము, సర్వవిషోపద్రవములు మున్నగురోగములయందు మిక్కిలి ప్రశస్తమైనది. (విరేచనకరము).

❧ విరేచనకరతర్పణోపధము ❷ ❧

మూ. త్వగేలాభ్యాం సమానీలీ తై స్త్రివృత్తైశ్చ శర్కరా. ౪౦౪

చూర్ణం ఫలరసతౌద్రసక్తు భిస్తర్పణం పిబేత్ (భజేత్),

వాతపి త్తకఘ్నోజ్ఞేషు రోగిష్వల్పానలేషుచ. ౪౦౫

నరేషు సుకుమారేషు నిరపాయం విరేచనమ్.

వ్యా. లవంగపువట్ట, విలకులు ఈరెండును సమభాగములు; ఈరెంటికిని సమభాగము నీలినేర్లు, పీనికన్నిటికిని సమభాగము తెగడచేళ్ల ఇత్తెరంగున పీనినన్నింటిగూర్చి చూర్ణముజేసి యాచూర్ణమునకు సమభాగము పంచదారనుకలిపి త్రిఫలకషాయముగ కలిపి అందు లేనెయు సత్తుపిండియుగూర్చి పానముచేసిన సుఖముగ చక్కగ విరేచనములగును. ఇయ్యది వాతపి త్తకఘ్నములచే జనించినరోగములయందును, జఠరాగ్ని మందగించినవారికిని మిక్కిలి సుకుమారమైన తత్వముకలవారికిని ఉపద్రవములులేక సుఖకరమై యపాయము గల్గించని విరేచనోపధము. మిక్కిలి ప్రశస్తమైనది.

❧ విరేచనమునకువ్యోషాదియోగము ❸ ❧

మూ. వ్యోషత్రిజాతకం ముస్తావిడజ్జం గ్రన్థికాభయా. ౪౦౬

థాత్రీచ సమభాగాని త్రివృదష్టగుణానిచ,
దన్త్యా భాగద్వయం వడ్భిః సితానైస్థవ మాక్షికాః. ౪౦౭
వీతై రుపహితం భాగైః జగ్న్వాశీతోదకం పిబేత్,
వస్త్రీ రుక్సంజ్వరచ్ఛర్ది శోషపాణ్డభ్రమాపహమ్. ౪౦౮
నిర్యస్త్రణ మిదం శస్త్రం విమఘ్నంచ విరేచనమ్,

వ్యా. త్రికటుకములు, త్రిజాతకము, తుంగగడ్డలు, వాయువిడంగములు, గ్రంథి
కము, కరకకాయలు, ఉసిరికకాయలచెరడు, తెగడ ఇవియన్నియు సమభాగములు; దస్త్రీ
రెండుభాగములు, చక్కెర నైంధవలవణము, లేన ఇవి మూడును కలిసి ఆరుభాగములు,
ఇత్రైఱంగున పీనినన్నిటిని, కలిపి తిని చల్లనినీళ్లు త్రాగినచో వస్త్రీయందుకల్లనొప్పి, జ్వరము,
వాంతి, శోఘ, పాండురోగము, భ్రమము పీనినన్నింటిని పోగొట్టును. విషమును హరిం
చును. ఇయ్యది పశ్యములేనివిరోచనావధము.

హరీతకీకల్పము, విరేచనక రేక్షుఖండములు

మూ. హరీతకీ మపి త్రివృద్విధానేనోపతల్పయేత్. ౪౦౯
లిమ్మే దస్త్రీవృతయాద్విధాకృత్సేక్షుఖంజ్వికామ్.
వీకీకృత్యచ తాం స్వీన్నాం పుటపాకేన భక్షయేత్. ౪౧౦

వ్యా. “వాతామయేపిభేదమైః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడినతెగడ విధాన
ప్రకారమే కరకకాయలనుగూడ విరేచనమునకై యుపయోగించునది. మరియు చెరకు
తుంటను నిలువున రెండుగ చీల్చి దానిలో ప్రక్కతెగడమార్జమును లేవమునుజేసి
రెండుబద్దల నొకటిగజేర్చి పుటపాకవిధిప్రకారము వక్ష్వముజేసి నవవి దానిరసమును
మింగినచో సుఖముగ విరేచనములగును.

సుధాకల్పము

మూ. సుధాభినత్తిదోషాణాం మహాస్తమపి సఞ్చయమ్,
ఆశ్వేతకప్త(విష్టమ్బా) విభ్రంశానైవతాం కల్పయేదతః. ౪౧౧
మృదా శోష్ణేఽబలే బాలేసవిరేదీర్ఘరోగిణి,
కల్ప్యాగుల్తోదరగరత్వగ్గోగమధుమేహిషు. ౪౧౨
పాణ్డౌ దూషీ విషే శూఢే దోషవిభ్రాస్తచేతసి,
సాశ్రేష్ఠాకణ్డకైస్తీక్ష్ణైః బహుభిశ్చ సమాచితా. ౪౧౩

వ్యా. జెముడు మిక్కిలి వృద్ధిచెంది చిరకాలమునుండి సంచితమైయుండుదోష
సమూదాయము అతిశీఘ్రముగ భేదించును. అయినను అయ్యది మిగుల కష్టమును కలగ

జేసి యుష్పద్రవముల దెచ్చి పెట్టెను ; కావున మృదుకోష్ఠముకలవారికిని, బలహీనులకును, బాలరకును, వృద్ధులకును, చిరకాలమునుండి రోగములచే పీడింపబడినవారికిని ఉపయోగింప జనదు.

మరియు గుల్మ రోగము, ఉదరరోగము, విషోష్పద్రవములు, చర్మరోగము, మధుమేహము, పాండురోగము, దూషీవిషము, వాపు, వాతాదిదోషత్రయమునగల్గినచిత్తశ్రమము అను నీరోగములయందు బొంతజెముడుపాలు విరేచనమునకై యుపయోగింపం దగును. మరియు మిక్కిలి వాడియైనముండ్లుగల్గిన జెముడు మిగుల ప్రశస్తమైనది.

— ౨౭ విరేచనోషధానుపానములు ౨౭ —

మూ. తృక్నేసరామ్రాతకదాడిమైలాసితోపలామాక్షికమాతులుజ్ఞైః,
మదైశ్యశ్చతైస్తైశ్చమనోఽనుకూలైః యుక్తానిదేయానివిరేచనాని.

వ్యా. లవంగపువట్ట, నాగకేసరములు, ఆమ్రాతకము (కొండమామిడి), దానిమ్మ చండ్రరసము, వీలకులు, ఖండశర్కర, తేనె, మాదీఫలరసము, పలుదెఱుంగలైనమద్యములు ఇవిమున్నగువానిలో నెవరికి ఏది మనసు కింపుగనుండునో వానిలో విరేచనోషధమునకలిపి వారివారి కిప్పించవలెను.

— ౨౮ విరేచనోషధము వాంతికాకుండుటకై యుపచారము ౨౮ —

మూ. ఔషధే పీతమాత్రస్య సిఙ్గేచ్ఛీతామ్బునాముఖమ్,
చంద్రేష్ఠూర్థముష్ణామ్బు శోధితాం తన్మథేమృదమ్. ౪౧౫
ఆర్ద్రాగ్నిం సురభిమాజిఘ్రేత్ గంధం సౌగంధికాదిచ,

వ్యా. విరేచనోషధమును త్రాగినతోడనే ఔషధము వాంతికాండుటకై చల్లని నీళ్లను ముఖముపై చల్లవలెను. మరియు ఎండలో కాలియుండు మట్టిపెల్లపై వేడినీళ్లు బోసి తడిచి దానివాసనను ముక్కుతో నాఘాఘ్రించవలెను. సౌగంధికము మున్నగుపువ్వు ములవాసనను మూర్ఛానవలెను.

— ౨౯ విరేచనాతియోగమున నుపచారములు ౨౯ —

మూ. నివాతే సుఖశయ్యాస్థో విబద్ధార్థం పిబేజ్జలమ్. ౪౧౬
అల్పాల్పముష్ణం శీతామ్బునస్పృశేన్నప్రవేశయేత్.

వ్యా. విరేచనము లధికముగ నగుచున్నపుడు గాలిలేనిప్రదేశమున సుఖశయ్యపై నిశ్చలముగనుండి విరేచనములభించుటకై మిక్కిలి కొంచెముగ వేడికల్గియుండునీళ్లను కొంచెముగ త్రాగవలెను. చల్లనినీటిని చేత తాళకూడదు త్రాగదగదు.

—● వమనవిరేచనములయందు స్వేదాదిప్రవృత్తిక్రమము —●

మూ. స్వేదప్రసేకభైషజ్య కఫపిత్తానిలాః క్రమాత్. ౪౧౭

యథాచ్ఛద్ధ్యాం ప్రవర్తంతే తథాపైవవిరేచనే,
సమీరమాత్రవిట్టితశ్చేష్టాణ్యస్తేచ మారుతః. ౪౧౮

వ్యా. వమనాషధమును సేవించినపుడు తొలుత చెమటయు, పిదప నోటిసీరుగారు
టయు, పిమ్మట నాషధము వెడలుటయు కల్గును. అటు పిమ్మట కఫంబును పిత్తంబును
వాతంబును వరుసగ వెడలును. అత్రైతంగుననే విరేచనాషధమును సేవించినపుడు తొలుత
నపానవాతంబును, పిదప మూత్రములపిత్తకఫంబులను వరుసగ వెడలి కడపట అపాన
వాతము వెడలును. ఇదియే వమనవిరేచనాషధములయందు పద్ధతి.

—● విరేచనములుకానియప్పుడు చేయవలసినయవచారములు —●

మూ. ఉత్తేజనాగ్ధం భైషజ్యం స్యాప్రవృత్తైతు పాయయేత్,
ఉష్ణాన్యుఃస్వేదయేదస్య పాణితాపేనచోదరమ్. ౪౧౯

వ్యా. విరేచనాషధమును సేవించినప్పుడు విరేచనములు కాకుండునెడ ప్రవృత్తింబ
జేయుటకై వేడినీళ్లను త్రాగవలెను. అరచేతిని నిప్పునకాచి యావేడిచే నుదరముపై కాపు
పెట్టి చెమటపుట్టించవలెను. విరేచనాషధమును సేవించిననాడు విరేచనములు స్వల్పముగ
నైనచో నాడు మికముగ నాహారముచేసి మరుసటిదినమున మరల విరేచనాషధమును
త్రాగవలెను.

—● విరేచనాయోగ - అతియోగలక్షణములు —●

మూ. హృత్కుక్ష్యశుద్ధిః పరిదాహకణ్డూ విజ్ఞాత్రసజ్ఞాఅపిహానయోగే,
మూర్ఛగుదభ్రంశకఫాతియోగాఃశూలోద్గమశ్చాతివిరిక్తలిజ్జమ్.

వ్యా. హృదయంబును కుక్షీయు శుద్ధము గాకుండుట, శరీరసంతాపము, దురద,
మలమూత్రములు వెడలక బద్ధగించుట ఈలక్షణములు విరేచనాషధము చక్కగ పనిచే
యనినాడు కల్గును. (ఈలక్షణములబట్టి విరేచనాషధము చక్కగ పనిచేయలేదని యెఱుంగవలె నని భావము.)

మరియు విరేచనము లధికముగనైనచో మూర్ఛగ్మన్నును, గుదము వెలివడును.
కఫం బధికముగ వెడలును. కడుపులో శూల పుట్టును. (ఈ లక్షణములు కనుపించినపుడు
విరేచనము లధికముగనైనదని యెరుంగునది).

మరియు సప్తాద్ధిహృదయమున అతివిరిక్తలక్షణము కిట్లు చెప్పబడినవి:—సోక్ష్మేష్వ
పిత్త ముదకం శ్శ్వేతం కృష్ణం సలోహితమ్, మాంసధావనతుల్యం వా మేదః భుజ్జాఢమేవ

వా, గుదనిస్సరణం తృష్ణాభ్రమో నేత్రప్రవేశనమ్, భవన్త్యితివిరిక్తస్య తథాలి వమనా మయాః." (విరేచనాలియోగమున మలపిత్తకఫవాతములు క్రమముగ బైటవెడలినపిదప క్షేప్తపిత్తసంబంధములేక తెల్లగనైనను, నల్లగనైనను, కొంచెము రక్తయుక్తముగనైనను, లేక మాంసమును కడిగిననీళ్లవలెనైనను, లేక మేదస్సుయొక్కజ్ఞానముతో సమానముగ నైననుండు ఉదకము బైటవెడలును. దప్పి యధికమగును. ఒడలు తిరుగును. కన్నులు లోనికి లోకిగొనియుండును. మరియు వమనాలియోగమునగల్గు శరీరకార్యము మున్నగు లక్షణములను కన్పట్టును.)

❖ విరేచనసమ్యగ్యోగలక్షణములు ❖

మూ. గతేషు దోషేషు కఫాధికేషు తన్యాలఘత్వే మనసశ్చతుష్టా,
గతేనీలేచాప్యనులోమభావం సమ్యగ్విరిక్తం మనుజంవ్యవస్థేత్.

వ్యా. వైశిష్ట్యక్రమముగ మలపిత్తకఫవాతాదిదోషములు వరుసగ బైటవెడలి శరీరము చుల్కనైయుండి మనస్సుకు సంతోషముకల్గి వాతము అనులోమగతినొంది యున్నచో విరేచననాషధమున చక్కగ పనిచేసిన దని యెఱుంగునది.

❖ ఔషధము జీర్ణముగాకుండులక్షణములు ❖

మూ. దాహోఽజ్ఞసదనం మూర్ఛాభ్రమక్లమశిరోరుజః,
అరతిర్బలహానిశ్చ సావశేషోషథాకృతిః. ర ౨౨

వ్యా. విరేచనాషధము జీర్ణమై విరేచనముల వెంట బైటవెడలవలెను. అటుగాక ఔషధము కోశమున శేషించినచో శరీరతాపము, ఒడలిసోపులు, మూర్ఛ, ఒడలుతిరుగుట, బడలిక, తలనొప్పి, పసులయం దిచ్చలేకుండుట, బలహాని ఈలక్షణములు కల్గును.

❖ జీర్ణాషధలక్షణములు ❖

మూ. అనులోమోఽనిలస్వాస్థ్యం తు తృష్ణార్తో మనస్వితా,
లఘుత్వ మిద్ధ్రియా ద్ధారశుద్ధిర్రోషథాకృతిః. ర ౨౩

వ్యా. వాత మనులోమముగనుండుట, శరీరము స్వస్థముగనుండుట, ఆకలిదప్పులు కల్గియుండుట, మనస్సు నిర్మలముగనుండుట, చక్షురాదీన్ద్రియములు చుల్కనై వానివాని కృత్యములయందు సమర్థములైయుండుట, త్రేపులు శుద్ధముగ వెడలుట ఈలక్షణములు కల్గినచో నాషధము జీర్ణమైనదని యెఱుంగునది.

❖ విరేచనాషధ సేవనమునలంఘనము ❖

మూ. మద్దవహ్నిమసంశుద్ధం అతౌమం దోషదుర్బలమ్,
అదృష్ణజీర్ణంలిఙ్గంచ లఙ్ఘయే త్పీతమాషధమ్. ర ౨౪

వ్యా. విరేచనాషధమున సేవించిపెదవ యిచ్చి కైలేక ఆకలికల్గునును, విరేచనములు కావన్నను, శరీరమున బడచిక కల్గునును, ఏదేములచే దుర్బలముగనున్నను, విరేచనాషధము జీర్ణముకావన్నను, ఈయోధులములయందును మనుజునను లంకణము చేయింపవలెను.

— ౧౭ పేయాదిసేవనక్రమము ౧౭ —

మూ. పేయాం విలేషీమకృతం కృతంచ యూషం రసం త్రీనుభయంతతైకం,

క్రమేణ సేవేతనరోఽన్నకాలాక్ ప్రధానమథ్యావరశుద్ధిశుద్ధిః.

వ్యా. విరేచనముచే గల్గుశుద్ధి ఉత్తమమధ్యమ అధమము లని మూడు తెఱంగుల నుండును; అట్టిశుద్ధులచే శుద్ధుడైనమనుజుడు పేయాదులను మూడు అన్నకాలములయందును, రెండు అన్నకాలములయందును, ఒక అన్నకాలమునందును వరుసగ సేవించవలెను. అది యెట్లు లనః —

ఉత్తమశుద్ధిచే శుద్ధుడైనవాడు మొదటిదినమున రెండు అన్నకాలములయందును పేయను సేవించవలెను. రెండవదినమున ఒక అన్నకాలమునందును మూడవదినమునరెండు అన్నకాలములయందును విలేషీని సేవించ నగును. నాల్గవదినమున రెండు అన్నకాలములయందును, ఐదవదినమున మొదటియన్నకాలమునందును ఇటుల మూడు అన్నకాలములయందును అపక్వమైన (శుంతి లవణము మొదలగువానిచే సంస్కారముచేయబడని) యూషమును సేవించవలెను. ఇటులనే మూడు అన్నకాలములను విభజముచేసి * కృతాకృతరసముల సేవించవలెను. ఇతైఘగున నేడుదినములు గడిచినపిదప క్రమముగ స్వాభావికమైన మామూలు భోజనమును భుజింపవలెను. ఇతైఘగుననే మధ్యమశుద్ధిచే శుద్ధుడైనవానికిని, అధమశుద్ధిచే శుద్ధుడైనవానికిని యథాక్రమముగ పేయాదిక్రమము నూహించుకొనవలెను.

— ౧౮ పేయాదిక్రమసేవనప్రయోజనము ౧౮ —

మూ. యథాణురగ్నిస్త్వణగోమయాద్యై స్సద్ధుక్షమాణోభవతి క్రమేణ,

మహాక్ స్థిరస్సర్వపచ స్తద్దైవ శుద్ధస్య పేయాదిభిరస్తరగ్నిః.

వ్యా. మిక్కిలి స్వల్పముగనుండు అగ్ని కృణములు పిదకలు పొట్టు మున్నగువానిచే రగులబెట్టినచో నానాట క్రమముగ వృద్ధిచొంది పెద్దదియై గొప్పదై యన్నింటిని దహించుటకు సమర్థమగుభంగి వచనాదులచే శుద్ధుడుగ నుండుమనుజుని జాతరార్థము

* కృత మనగా స్నేహదినంస్కారము(తిరుగబోత)చేసినది. అకృత మనగా దానిని చేయనిది.

వైజ్ఞానశ్రమముగ పేయాదులసేవించుటచే నానాట వృద్ధినిొంది యాహారపదార్థముల నన్నింటిని పచింప నమర్థముగా నగును.

❧ విరేచనవ్యాపత్సామాన్యచికిత్స ❧

మూ. అజీర్ణనశ్లేష్మవతో ప్రజత్కూర్ధ్వం విరేచనమ్,
అతితీక్ష్ణోష్ణలవణమహ్నార్థమతిభూషివా.

౪౨౭

తత్రచ్చుద్భుదితా వ్యాపత్ సిద్ధిశ్చ న తథా పితేత్,
ఆశయే తిష్ఠతి తతః తృతీయం నావచారయేత్.

౪౨౮

అన్యత్ర సాత్త్వాధృద్భూద్వా భేషజాన్నిరపాయతః,

వ్యా. అజీర్ణముగలవానికిని, శ్లేష్మమధికముగ వృద్ధినిొందినవానికిని మిక్కిలి తీక్షణముగనైనను, ఉష్ణవీర్యముగనైనను, లవణముగనైనను, మనసు కింపుకానిదిగనైనను, అధిక ప్రమాణముగలదిగనైన నుండువిరేచనోపధము నిష్పించిన నయ్యది శరీరోర్ధ్వభాగమును జేంది పమనముల గల్గించును. దానివలన విరేచనములు కాకుండుటయేకాక దోషము వృద్ధి చెందును. అట్టివానికి పూర్వ మేదోషమువలన విరేచనముకాకుండెనో అట్టిదోషమును శమింపజేసి, మరల స్నేహకర్తృజేయించి విరేచనోపధమును యుక్తియుక్తముగ నిష్పించవలెను. మరల రెండవతూరి ప్రయోగింపబడిన విరేచనోపధంబును ఆహారయంబును నిలువక మునుపటివలెనే పమనంబైనచో నట్టివానికి మరల మూడవతూరి విరేచనోపధము నిష్పించుదగదు. అయినను ఔషధము రోగికి మనస్సు కింపుగను, ఉపద్రవముల గల్గించనిది గను, సాత్త్వంబుగను నుండునెడ మూడవపర్యాయముగూడ విరేచనోపధము నిష్పించదగును.

❧ విరేచనాయోగమునగల్గునుపద్రవములు ❧

మూ. అస్మిద్ధస్విన్న దేహస్య పురాణం రూక్షమహాపథమ్.

౪౨౯

దోషానుశ్లేష్మశ్చ నిర్వార్తుం అశక్తం జనయేద్దదా,

విభ్రంశం శ్వయంధుం హిత్వాం తమసోదర్శనం తృషమ్.

౪౩౦

పిష్టికో ద్వేష్టనం కణ్ఠామూర్ఛోస్సాదం వివర్ణతామ్,

వ్యా. రోగియొక్క శరీరమునకు స్నేహస్వేదకర్తృములజేయించక ప్రాకదిగను రూక్షముగనుండునోపధమును విరేచనముల కిష్పించినచో నయ్యది దోషములను వానివానిస్థానములనుండి చలంపజేసి, వెడలంప నమర్థముకాక విభ్రంశము, వాపు, ఎక్కిళ్లు, చీకటి గ్రచ్చినట్లు కన్నులు కానరాకుండుట, దప్పి, పిక్కులయందు పడదీయనట్లు నొప్పి దురద, తొడలయందునొప్పి, వైవర్ణ్యము అను నీయంపద్రవములను కల్గించును.

— విరేచనమున మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుటచే గల్గునబద్ధవములు —

మూ. వీతౌషధస్య వేగానాం నిగ్రహేన్దూరుతాదయః. ౪౩౧

కుపితౌహృదయంగత్వా ఘోరం కుర్వన్తి హృద్భ్రహమ్,
హిథ్వాపార్శ్వారుజాకాసదై న్యలాలాఽక్షివిభ్రమైః. ౪౩౨

జిహ్వం ఖాదతి నిస్సంజ్ఞో దంతాః కటకటాపయః,
నగచ్ఛే ద్విభ్రమం తత్ర వామయే దాశుతం భీషక్. ౪౩౩

వ్యా. విరేచనౌషధమున సేవించినవాడు మలమూత్రవాతాదివేగముల నడ్డగించు జనుడు. అట్లు లడ్డగించినయెడ వాతాదిదోషములు మిక్కుటముగ బ్రకాశించి హృదయమునజేరి మిక్కిలి క్రూరముగ రొమ్ము పట్టుపట్టును. మరియు ఎక్కిళ్లు, పార్శ్వకూల, కాసము, బలహీనత, నోటనీరు వెడలుట, కండ్లుతిరుగుట, నాలుకను కొరుకుట, మైమరచుట, కటకట యని కండ్లుకొరుకుట, ఇవి మున్నగునబద్ధవముల గల్గించును. అట్టియెడ వైద్యుడు పౌరబడక రోగికి శీఘ్రముగ వసునము జేయించవలెను.

— విరేచనాలియోగము —

మూ. బహుతీక్ష్ణం తుధార్తస్య మృదుకోష్ఠస్య భేషజమ్,
హృత్వాశు విట్టి త్తకఘాతా ధాతునాస్రావయేద్ద్రవాః. ౪౩౪

వ్యా. మిక్కిలి యాకలికలవానికిని. మృదువైన కోష్ఠముకలవానికిని విరేచనౌషధమును మితిమీరియిచ్చినను, మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనయౌషధము నిచ్చినను, ఆయౌషధము మలశిత్తకఫములను వరుసగ నతిశీఘ్రముగనే వెడలించి, పిదప ద్రవరూపములగు రసరక్తాదిధాతువులను అధికముగ బైటవెడలించును. ఇదియే విరేచనాలియోగ మనబడును.

— విరేచనాలియోగచికిత్స —

మూ. తత్రాలియోగే మధురైః శేషమాషధముల్లిఖేత్,
యోజ్యోఽతి వమనే రేణో విరేకే వమనం స్మృతమ్. ౪౩౫

పరిషేకాపగాహాద్యైః సుశీలై స్తమ్భయేచ్చతిమ్,
గుదభ్రష్టం కషాయైశ్చ స్తమ్భయిత్వాప్రవేశయేత్. ౪౩౬

వ్యా. వైశిష్టినవిరేచనాలియోగమునందు కోష్ఠమున శేషించియుండు విరేచనౌషధమును మధురద్రవ్యముల నుపయోగించి బైటవెడలించవగును. అటుచేసినను వమనం బధికముగ నైనచో మృదువుగ విరేచనమున కిప్పించవలెను. విరేచనం బధికముగ నైనచో మృదువైన వసునౌషధమును ప్రయోగించవలెను. మిక్కిలి చల్లనైయుండు జూడులచే పరిషే

కంఠమును, అవగాహనమును, చల్లగాలిసేవింపుట ముచ్చగునుపచారంబులను చేయవలెను. అట్టి పోవచారాదులచేత ఎర్రచనముల నిలువవలెను. మరియు విరేణాలియెంగమున గుడము స్వస్థామునవిడిచి వెంకి వెడలినచో నాయరసముగలయాషధముల బ్రయోగించి విరేచనముల నిలిపి గుడమును యథాస్థానమున నిలుపునది.

❧ విరేచనాషధమువెడలనియెడలచేయువిధానము ❧

మూ. అప్రవృత్త్యామలాద్రవ్యం సాత్త్విభూతం నజీర్యతి,
వమనం వా విరేకం వా తన్మాత్మాస్వ్యంచ యోజయేత్. ౪౩౭
వ్యా. మలములు బైటవెడలనియెడ విరేచనాషధద్రవ్యము సాత్త్వ్యమై జీర్ణము కానేరదు. కావున వైశిష్ఠినరీతిగ వమనమునైనను విరేకమునైనను చేయించి యాషధమును బైటవెడలించవలెను.

❧ సంశోధనఫలము ❧

మూ. బుద్ధిప్రసాదం బలమిద్ధియాణాం ధాతుస్థిరత్వం జ్వలనస్యదీ
ప్తిమ్, చిరాచ్ఛపాకం వయసఃకరోతి సంశోధనం సమ్యగుపాస్య
మానమ్. ౪౩౮

వ్యా. వమనవిరేచనరూపమైనసంశోధనమును కాస్త్ర-అనుభవములననుసరించి కాస్త్రీయముగ కాగ్రత్తతో నుపయోగించినయెడ బుద్ధికి నిర్మలత్వంబును, చక్షురాదీంద్రియములకు బలంబును, రసరక్తాదిధాతువులకు స్థిరత్వంబును, జాతరాగ్నిదీప్తియు చక్కగ కలిగి యావనరూపమైనవయసు చిరకాలమువరకును స్థిరముగ నుండును. (కావున సంశోధనమును యథోక్తముగ నుపయోగించవలె ననుట.)

❧ వస్తీకర్మనుపయోగించవలసినవిషయము ❧

మూ. వాతోబ్బణేషు దోషేషు వాతే వా వస్తి రిష్యతే,
వ్యా. వాతం బధికముగనున్న దోషములయందును, లేక కేవలవాతమునందును వస్తీకర్మ చేయనగునది ఋషివరులచే నిర్ణయింపబడినది. (మరియు కేవలవాతమునందును, వాతపిత్తములయందును, వాతకఫములయందును వస్తినిప్రయోగించుట యుక్త మని సర్వాంగసుందరవ్యాఖ్యానమున జెప్పబడినది.)

❧ వస్తీకర్మత్రైవిధ్యము ❧

మూ. ఉపక్రమాణాం సర్వేషాం సోఽగ్రణీః; త్రివిధశ్చ సః. ౪౩౯
నిరోహోఽన్యాసనో వస్తి రుత్తరః.....

వ్యా. పలుదెఱంగులైనచికిత్సలతో వస్తీకర్మ మిగుల ప్రధానమైనది అయ్యది నిరూహము, అనువాసనము, ఉత్తరవస్తియు నని మూడుదెఱంగుల నుండును.

వస్త్రీ యన చిహ్ననగ్రోని; కషాయములనైనను పాలనైనను తైలములనైనను చిహ్ననగ్రోవిచే శరీరమున లాభాగమున ప్రవేశింపజేసిన నయ్యది నిరూపావస్త్రీ యనబడును.

తైలము, ఘృతము మున్నగున్నేహద్రవ్యములను చిహ్ననగ్రోవిచే లానికి ప్రవేశింపజేసిన నయ్యది అనువాసనవస్త్రీ యనబడును. ఉత్తరమార్గము లగు మేఘాదిరంధ్రముల నుండి వస్త్రీప్రయోగముచేయుట ఉత్తరవస్త్రీ యని చెప్పబడును.

ఈవిషయము “కషాయ షీరతైలై ర్యోనిరూహస్సనిగద్యతే, యస్నేషైషాద్దీయతే నస్యాదనువాసననామకః” అనువాక్యములచే తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది.

— నిరూపావస్త్రీకర్తావర్ణాలు —

మూ. .... తేనసాధయేత్,

గుల్తానాహఖుడస్త్రిహ శుద్ధాతిసారహూలిసః.

౪౪౦

జీర్ణజ్వరప్రతిశ్యామ శుక్రానిలమలగ్రహాః,

వర్ధాశ్చ రీరజోనాశాః దారుణాంశ్చా నిలమయాః.

౪౪౧

వ్యా. గుల్మము, అనాహము (కడుపుబ్బరము), ఖుడవాతము, స్త్రీహవృద్ధి, శుద్ధాతిసారము, కూల, జీర్ణజ్వరము, పీనసము, రేతోబంధము, వాతగ్రహము (వాతము శరీరమున సంపరించక స్తంభించుట), మలబంధము, వర్ధరోగము, ఆక్మర్షి, రజోనాశము, క్రూరములగువాతరోగములు అను నీవ్యాధులచే పీడితులగురోగులకు నిరూపావస్త్రీచే చికిత్సచేయవగును.

— నిరూపావస్త్రీకర్తావర్ణాలు —

మూ. అనాస్థాప్యాప్త్యతి స్నిగ్ధః శ్చతోరస్కీభృశం కృశః,

ఆమాతిసారీవ మిమాణ్ సంశుద్ధోదత్తనావసః.

౪౪౨

శ్వాసకాసప్రమేహోర్భోహిష్ణాత్థానాల్పవహ్నయః,

శూనపాయః కృతాహరో బద్ధచ్ఛిద్రోదకోదరి.

౪౪౩

కుష్ఠీచ మధుమేహీచ మాసాన్ సప్తచ గర్భిణీ,

వ్యా. అతిస్నిగ్ధుడు, ఉరఃశ్చతరోగముకలవాడు, మిక్కిలి కృశించినవాడు, ఆమాతిసారరోగముకలవాడు, వమనరోగి, శోధనచికిత్సచేసినవాడు, నన్యకర్తచేయించుకొనినవాడు, కాసశ్వాసము ప్రమేహము అర్భస్సు ఎక్కిళ్లు ఆత్థానము అను నీరోగములుకలవారు, స్వల్పమైన జాతరాగ్నికలవాడు, గుదస్థానమున వాళుకలవాడు, అహారము చేసినవాడు, బద్ధగుదోదరము జలూదరరోగముకలవాడు, కుష్ఠరోగి, మధుమేహరోగము

కలవాడు, వీరి కొకప్పుడును నిరూహవస్తీచేయంజనుడు. మరియు విడుమానముల గర్భము కలస్త్రీకిని నిరూహవస్తీ చేయంజనుడు.

ఇచ్చట సీర్ణయము నెఱుంగునది:—నిరూహవస్తీ అతిస్థిగ్ధశరీరరునకు దోషములను స్వస్థానమునుండి బైలువరచి వాపును ఉదరరోగమును కల్గించును. ఉరఃక్షతునకును కృశించినవానికిని శరీరనాశమును క్షిప్రముగ గల్గించును. ఆమాతిసారముకలవానికి దోషములను బాగుగ శమింపజేయకశరీరమున మిక్కిటముగ బాధకల్గించును. వమనరోగికి దోషములను స్వస్థానమునుండి చలింపజేసి యూర్ధ్వభాగమునజేర్చును. వమనవిశేచనములచే శోధనఁచికిత్సజేసికొనినవానికి బలహీనుగనుండుదేహమున మరింత బలహీనతను కల్గించును. నస్యకర్తచేసికొనినవానికి ఉర్ధ్వభాగమునందలి ప్రోతోమార్గములు తెరువబడియుండుటంజేసి యావత్తును కల్గించును. కానశ్వాసములు మున్నగురోగములుకలవారికి దోషములు స్వస్థానమునుండి బైలువడియుండుటవలన నాదోషములు ఉర్ధ్వభాగమునకు కొనిపోయి చేర్చును. అర్హస్య మొదలగురోగములుకలవారికి మరణము కల్గించును. అల్పములముకలవారికి జడత్వము స్తబ్ధత్వము మొదలగునుపద్రవముల గల్గించును. గర్భిణిస్త్రీకి గర్భనాశమును కల్గించును. కావున స్థిగ్ధులకు నిరూహవస్తీచికిత్స నిషేధింపబడినది యని యెఱుంగునది.

—ॐ ఆస్థాపన-అనువాసనములకనర్హులు ॐ—

మూ. ఉదరీచ ప్రమేహచక్షుష్టిస్థూలశ్చమానవః, ౪౪౪

అనవస్థాపనీయాస్తేనానువాస్యాఃకదంచన,

వ్యా. మరియు నుదరరోగముకలవాడును, ప్రమేహరోగియును, కుష్ఠరోగియును, క్షూలశరీరుడును ఆస్థాపనానువాసనవస్తులకు అర్హులు కానోపరు.

—ॐ అనువాసనవస్తీకర్తృలు ॐ—

మూ. ఆస్థాప్యా ఏవచాన్యాసాః విశేషాదతివహ్నాయః,

రూక్షకేవలవాతార్తాః.....

వ్యా. నిరూహవస్తీ కర్తృలుగనుండుచారలందరును అనువాసనవస్తీకిని అర్హులుగ నుండెదరు. మరియు నధికముగ నగ్నిదీప్తికలవారును, కేవలము రూక్షశరీరులును, కేవల వాతముచే పీడింపబడినవారును, వీరు విశేషముగ ననువాసనవస్తీకర్తృకు అర్హులుగ నుందురు.

—ॐ అనువాసనవస్తీ కనర్హులు ॐ—

మూ. ....నతూదావర్తపీడితాః,

అనాస్థాప్యాస్తథా పాణ్డు కామలా త్తయ పీనసాః, ౪౪౫

నిరన్నస్థిహవిడ్వేద గురుకోష్ఠకఫోదరాః,
అభివ్యస్థి కృశస్థూల క్రిమికోష్ఠాఢ్యమారుతాః.

౪౪౬

వీతే విషే గరేఽపచ్యాం శ్లేషదీగలగణ్ణవాః,

వ్యా. ఉదావర్తవ్యాధిచే పీడితులును, నిరూహవస్త్ర కర్షులుకానివారందరునుకూడ ననువాసనవస్త్రానికి అర్హులుకారు. మరియు పాండురోగము, కామల, క్షయము, పీనస అనుసీరోగములకలవారును, ఆహారములేనివారును, స్త్రీవాప్యధి, మలబంధము, గురుత్వము, కోష్ఠరోగము, కఫరోగము, ఉదరరోగము, కృశత, స్థూల్యము, కృమికోష్ఠము, అధ్య వాతము అను సీరోగములకలవారును, విషమును గరమును పానముచేసినవారును, అపచి, స్త్రీపదము, గలగణ్ణము అనుసీరోగములకలవారును అనువాసనవస్త్రచికిత్సకు అర్హులుకారు (వైశేషికపాండువు మున్నగురోగములవారికి అనువాసనవస్త్ర చికిత్సచేసినచో దోషముల నన్నిస్థానమునుండి బైలువరచి ఉదరరోగమును కల్గించును; కావున అనువాసనవస్త్రకర్తకు అర్హులుకా రని భావము).

— పమనవిరేచనాదికాలనిర్ణయము ౨ —

మూ. పక్షాద్విరేకోవమితే తతః పక్షాన్నిరూహణమ్.

౪౪౭

సదోష్ఠినిరూఢశ్చాన్వాస్యః సప్తరాత్రాద్విరేచితః,

వ్యా. ఉత్తమమైన శుద్ధిచే శుద్ధుడైనవమితునకు ఒకపక్షకాలమునకుపిమ్మట విరేచ నముచేయించవలెను. పిమ్మట విరేచనముచేయించుకొనినవానికి ఒకపక్షమునకుపైని నిరూహ వస్త్ర చేయించవలెను. ఇత్తైరంగన నిరూహవస్త్ర చేయించుకొనినవానికి అప్పుడే అనువాసన వస్త్ర చేయించవలెను.

— నిరూహవస్త్ర కషాయపరిమితినిర్ణయము ౩ —

మూ. నిరూహమాత్రాప్రథమే ప్రకుంచోవత్సరాత్పరమ్.

౪౪౮

ప్రకుంచవృద్ధిః ప్రత్యేజం యావత్పట్నస్యతాస్తతః,

ప్రస్పృతం వర్ధయే దూర్ధ్వం ద్వాదశాష్టాదశసృతమ్.

౪౪౯

ఆసప్తతేరిదంమానం దక్షైవ ప్రస్పృతాః పరమ్.

వ్యా. మొదటిసంవత్సరమున కషాయము, స్నేహము వీనిలోగూడియుండు నిరూహ వస్త్రప్రమాణము ఒకప్రకుంచము (ఒకపలము), ఒకసంవత్సరమునకుపైని ఆరుప్రస్పృత ములు (పండ్రెండుపలములు) అగువరకును సంవత్సరమున కొక్కొక ప్రకుంచమువంతున వృద్ధిచేయుచుండవలెను. దానికిపైని ప్రతిసంవత్సరమునందును ఒక్కొక ప్రస్పృతమువంతున వృద్ధిచేయుచుండవలెను. పండ్రెండువత్సరములవయసుకలవానికిని పండ్రెండుపలములు

ప్రమాణముకలకహాయములు నిరూహవస్త్రపరిమితి యని తెలియవలెను. పిదప పదుమూడవ సంవత్సరముమొదలు పదునేడవసంవత్సరమువరకును ప్రతివత్సరమున రెండేసిపలముల చొప్పున నిరూహవస్త్రకహాయప్రమాణమును వృద్ధిచేయవలెను. పదునెనిమిదవసంవత్సరము నకు మండ్రెండుప్రసృతములు (ఇరువది నాలుగుపలములు) నిరూహవస్త్రకహాయప్రమాణము. పదునెనిమిదవవత్సరముమొదలు డెబ్బదిసంవత్సరములవరకును వైశేషిని ఇరువది నాలుగుపలములకహాయమునే నిరూహవస్త్ర కుపయోగింపవగును. డెబ్బదిసంవత్సరములకు పైని నిరూహవస్త్రకహాయమును పదిప్రసృతము (ఇరువదిపలము) లుపయోగింపవగును. డెబ్బదివత్సరములవయసునుండి ఎంతవయసైనను నిరూహవస్త్రకహాయమును ఇరువదిపలముల కధికముగ నుపయోగింపంజనదు.

—౧౭ వయోభేదముచే ననువాసనవస్త్రపరిమాణనిర్ణయము ౧౭—

మూ. యథా యథం నిరూహస్య పాదోమాత్రానువాసనే,

వ్యా. వైశేషినీరిగ ఒకసంవత్సరమువయసుమొదలు వయోభేదమునుబట్టి నిర్ణయింపబడిన నిరూహవస్త్రకహాయప్రమాణమును గమనించి, ఆయావయసుకు శాసితప్రమాణములో నాల్గవపంతుపరిమితికల ఔషధమును అనువాసనవస్త్రయందు కల్పింపవగును. (ఎట్టులనః— ఒకసంవత్సరమువరకును నిరూహవస్త్రకహాయప్రమాణము ఒకపలము చెప్పబడినదిగాన, ఆ వయసున అనువాసనవస్త్ర కహాయమును పలములో నాల్గవభాగము (కాలుపలము) ఊపయోగింపవగును. ఇత్రైతంగుననే వయోభేదమునుబట్టి ప్రసృతాదిప్రమాణములో నాల్గవపంతుపరిమితిని ఆయోవయోనుగుణముగ నూహించి కల్పించునది.)

—౧౮ అనువాసనవస్త్రవిధానము ౧౮—

మూ. ఆస్థాప్యం స్నేహితం స్విన్నం శుద్ధం లబ్ధబలం పునః. ౪౫౦

అన్వాసనార్హం విజ్ఞాయ పూర్వమేవానువాసయేత్,

వ్యా. నిరూహవస్త్ర కర్తుడును, స్నేహవిధిచేత స్నిగ్ధశరీరుడును, స్వేదవిధిచేత శరీరమున చెమటపుట్టింపబడినవాడును, వయసుచేచనములచేత శరీరమునందలి యూర్ధ్వాస్థోభాగములు రెంటియందును శుద్ధిచేసికొనినవాడును, వైశేషినిశోభనాదివిధానములచే గల్గిన బలహీనము నివర్తించి యథాస్థితిగ మరల బలమునొందినవాడు నగుచునుజూడు అనువాసనవస్త్రకి అర్హుడని యెఱింగినవానికి అనువాసనవస్త్రకర్తను జేయవగును.

—౧౯ అనువాసనవస్త్రయోగ్యతెలయోగములు ౧౯—

మూ. శతిపుష్కరకృష్ణైలా వుదనామరదారుభిః,

శతాహ్వకుప్తయష్టాహ్వ వచాభిన్నహుతాశనైః.

౪౫౧

సుపిష్టైర్వగుణక్షీరం తైలం తోయ చతుర్థణమ్,
పత్వావస్తా విధాతవ్యం మూఢవాతానులోమనమ్. ౪౫౨

అర్ఘాఽసిగ్రహణీదోషం అనాహం విషమజ్వరమ్,
కటూర్ధురపృష్ఠకోష్ఠస్థాఽ వాతరోగాంశ్చ నాశయేత్. ౪౫౩

వ్యా. కచోరములు, పుష్కరములము, పిష్పట్ల, ఏలకులు, మ్రంగకాయ, దేవదారు, నదాప, చెంగలవ్వికొప్పు, అతిమధురము, వస, తిప్పతీగె, చిత్రమూలము, వీనినన్నిటిని మెత్తగ చూర్ణముచేసి, తైలమునకు రెట్టింతపాలును, నాల్గింతనీళ్లును కలిపి, వైశిష్టిన కల్కద్రవ్యములచూర్ణమును కలిపి తైలపాకవిధిగ వ్యవహరించేసి వస్త్రీయంత్రమూలముగ నుపయోగించునది. ఈవస్త్రీకర్తవలన స్తంభించినవాతమును అనులోమముగ నంచరించును. మరియు అర్ఘిరోగము, గ్రహణిరోగము, కడుపుబ్బరము, విషమజ్వరము, కటియందును తొడలందును పీపునందును కోవమునందును కల్గినవాతరోగంబులను నశించును.

❖ వస్త్రీకర్తకు రెండవతైలయోగము ❖

మూ. వచా పుష్కరక్ష్మిష్టైలామదనామరసిన్ధుజైః,

కాశోలీ ద్వయయష్టావ్వా ద్విమేదా చతురజ్జులైః. ౪౫౪

పాతా జీవకజీవస్తీ ముస్తా కట్ఫలచంద్రనైః,

సరళా గురుభిల్వామ్బువాజి గన్ధాగ్నివృద్ధిభిః. ౪౫౫

పిష్టైస్తైలం పచేత్ క్షీర పశ్చిమూలరసాన్వితమ్,

గుల్తానాహాగ్నిసాదారోగ్రహణీమూత్రసంగినామ్. ౪౫౬

అన్యాయసనవిధాయక్తం శస్త్ర్యతేఽనిలరోగిణామ్

నైన్ధవే నాగ్నివర్ణైః శస్త్రంచానిలజిత్ ఘృతమ్. ౪౫౭

వ్యా. వస, పుష్కరములము, పిష్పట్ల, ఏలకులు, మ్రంగకాయ, దేవదారు, నైంధవలవణము, కాశోలీ, క్షీరకాశోలీ, అతిమధురము, మేద, మహామేద, రేల, చిరుజొడ్డి, జీవకము, పాలహార, తుంగగడ్డలు, కాయఫలము, చందనము, తెగడ, అగరు, మారేడు, తుంగగడ్డలు, పెన్నేరుగడ్డ, చిత్రమూలము, వృద్ధి వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి నువ్వుల నూనెకు రెట్టింత ఆవుపాలును, పంచమూలకమాయము నాల్గింతలును కలిపి, అందువైశిష్టిన చూర్ణమును కలిపి, తైలపాకవిధిగ వ్యవహరించేసి యాతైలమును వాతరోగపీడితులకు అనువాసనవస్త్రీచేయుటకై యుపయోగించుట చాల ప్రశస్తము. మరియు గుల్తారోగము, కడుపుబ్బరము, అగ్నిమాంద్యము, అర్ఘిరోగము, గ్రహణీదోషము, మూత్రబంధము అను

నీరోగములయందును అనువాసనవస్తికై యుపయోగించునది. మరియు నైంధ్రవలనమును నిష్ఠులో నెఱ్ఱగకాల్చి దానిని అవునేతిలో ముంచి యాఘృతముచే ననువాసనవస్తిచేయించిన వాతవ్యాధులు శమించును.

—● స్నేహవస్తికికాలనిర్ణయము ॥—

మూ. శీతే వసస్తేచ దివా౯త్రా కేచిత్తతో౯న్యదా,
న రాత్రౌ ప్రణయేన్వస్తిం దోషోల్లేశిహి రాత్రితః. ౪౫౮
స్నేహో వీర్యయుతః కుర్వాదాద్ధానం గౌరవం జ్వరమ్,

వ్యా. శీతకాలమైన హేమంతశిశిరఋతువులయందును, వసంతఋతువునందును పగటిపూట వస్తికర్తవ్య చేయవలెననియు, తక్కిన గ్రీష్మ-వర్షా-శరదృతువులమూటియందును రాత్రిపూట వస్తికర్తవ్య చేయవలెననియు ఋతుభేదముచే కాలనియమమును జొందరు వచించిరి. రాత్రిపూట వస్తిప్రయోగముజేసినచో దోషముల ప్రకోపింపజేయును. మరియు నాస్నేహద్రవ్యము మిక్కిలి వీర్యవంతమై కడుపుబ్బరమును, ఒడలిభారమును జ్వరమును కల్గించును; కావున నొకప్పుడు రాత్రివేళలందు వస్తిప్రయోగము జేయంజుదు. అన్నిఋతువులయందును పగటిపూటనే వస్తికర్తవ్యవలెనని ధన్వంతరిమతానుసారులు నిర్ణయించెదరు.

—● పగులువస్తికర్తవ్యమందునగల్గునణము ॥—

మూ. అస్థిస్థానస్థితేదోషే వహ్న్నాచ నరసాన్వితే. ౪౫౯
స్ఫుటస్తోతో మృదుం దేహం స్నేహశాజః పరిసర్పతీ,
అల్పపిత్తకఫం రూక్షం భృశం వాతరుజ్జార్దితమ్. ౪౬౦
భుక్తజీర్ణాశనం తంతు రాత్రాపప్యనువాసయేత్,

వ్యా. పగటియందు వాతాదిదోషములు వానిస్థానములయందుండును. జఠరాగ్ని యాహారరసము కలియకయుండును. స్తోలోరంధ్రములు అడ్డులేక స్ఫుటములుగనుండును. శరీరము మృదువైయుండును. కావున అట్టి పగటిపూట వస్తిని ప్రయోగించినచో శరీరమున స్నేహశావధము శీఘ్రముగ వ్యాపించును. మరియు పిత్తకఫములు స్వల్పమైశరీరము మిక్కిలి రూక్షమైవాతరోగము తీవ్రముగ నున్నపుడు అట్టిరోగికి అన్నముబెట్టి అయ్యది తీర్ణమైనపిత్తులు రాత్రియందైనను అనువాసనవస్తి చేయనగును.

—● వస్తిప్రయోగవిధానము ॥—

మూ. అభ్యక్తస్నాతముచితాత్ పాదహీనం హితం లఘు. ౪౬౧
అస్థిగ్ధరూక్షమశితం సానుపానం ద్రవాదిచ,

కృతచక్రముణం ముక్తవజ్రాత్తం శయనే సుఖే. ౪౬౨

నాత్యుచ్చితే న చోచ్చీరే సంవిష్టం వామపార్శ్వతః,

ఉత్పాదాన్తే క్షవస్పృహకాసహాదివర్జితమ్. ౪౬౩

సంకోచ్య దక్షిణం సఖిప్రసార్యచ తతోఽపరమ్,

వ్యా. వైద్యుడు అనువాసనవస్త్రీచేయవలసినవానిని ముందుదినము ఆభ్యంగనసాన్ని నముచేయించి వాడు మామూలుగ భుజించుదానికన్న నాల్గవపాలు తక్కువగ నుండు నదియు, పత్త్యకరంబును, శీఘ్రముగ జీర్ణమగునదియు, కొంచెము జిడ్డుకల్గినదియు, కొంచెము రూక్షముగ నుండునదియు, అనుపానముతోగూడినదియు, ద్రవాదిరూపంబును నైన యాహారమును భుజింపజేసి, కొంతసేపు పాదచారిగ సంచరించినపిదప మలమూత్రముల విసర్జింపజేసి, పిష్టుట వానిని మిక్కిలి బాడవుకానిదియు, మిక్కిలి యొత్తుకాక మితమైనతలగడకల్గినదియు నగుశయనమువై కుడితోడను ముడుచుకుని యెడమతోడను చాచుకొని యెడమప్రక్క నొత్తగిలియుండునట్లు లొత్తగిలివరుండియుండు నియమించి, తుమ్మదగ్గు నవ్వు మొదలగునవిలేక శరీరమును కదలించకయుండునట్లుచేసి పిష్టుట వస్త్రప్రయోగము చేయనగును.

—ॐ వస్త్రీహితవిధి ॐ—

మూ. ఆథాస్య నేత్రం ప్రణయేత్ స్త్రిగ్ధే స్త్రిగ్ధముఖం గుదే. ౪౬౪

ఉచ్ఛ్వాస్యస్య వస్త్రే ర్వదనం బద్ధ్వా హస్త మకంపయత్,

పృష్ఠవంశం ప్రతితతోనాతి ద్రుతేవిలంబితమ్. ౪౬౫

స్తేహం కడుష్ఠం సిన్ధూతమిసిచూర్ణావచూర్ణితమ్,

నాలివేగం న వా మస్తం సత్వదేవ ప్రవీడయేత్. ౪౬౬

వ్యా. వస్త్రీయంత్రముయొక్క ద్వారములూ నుచ్ఛ్వాసవాతమునుపూరించి యయ్యది లైటవెడలకుండునట్లు ద్వారమును బంధించి యాయంత్రముననుండు మూలిగొట్టమునకు చమురుపూసి, పరుండియుండి రోగియొక్కగుదరంధ్రమునకును జిడ్డుకల్గియుండునట్లు చమురుపూసి, మిక్కిలి త్వరపడకయు జాగుసేయకయు వస్త్రీయంత్రముయొక్క గొట్టము నుంచి, అలివేగంబును అలిమందంబునుగాక వెన్నెముక కణిముఖముగనొక దేవర్యాయము చేతిని కదలించక ప్రయోగించవలెను. అందు ప్రయోగించు స్త్రీహావధము గోరువెచ్చగ నుండవలెను. సైంధవలవణమును సదాపవిత్రులను చూర్ణముచేసి కలిపి ప్రయోగించవలెను.

—ॐ మలమూత్రములు వెడలినచో జేయదగినకృత్యము ॐ—

మూ. మలమూత్రోదయే భూయః ప్రణయే త్తదపోహ్యచ,

సావశేషంచ కుర్వీత వాయుశ్చేషేహి తిష్ఠతి.

౪౬౭

వ్యా. వైశేషిసరిరిగ వ స్తిని ప్రయోగించునపుడు మలమూత్రములు వెడలినచో వానిని వెడలించి మరల మునుపటివ స్తిలోని శేషమును ప్రయోగించునది. మరియు వ స్తి లోనిబొంభము కొంచెము మిగిలియుండగనే వ స్తిపీడనముచేయుట విరమింపవలెను ఎందు వలననగా వ స్తిలో తుదకు వాయువు కేషించియుండును. కాబట్టి ఆవాయువు ప్రేవులలోనికి పోయి బాధించును.

— వ స్తి ప్రయోగానంతరకృత్యము —

మూ. ఏవం ప్రణిహితే వస్త్రో ఉత్తానాన్లస్య వాక్చతమ్,
పాణిపాదతలే వ్యత్రపాణినా తాడయేత్ స్పిచా.

౪౬౮

తత్పార్శ్వభ్యాం తథా శయ్యాం పాదతశ్చ త్రిరుత్తి పేత్,

తతః ప్రసారితాన్లస్య సోపథానస్య పార్శ్వ కే.

౪౬౯

ఆహన్యాత్ ముష్టినాన్లం చ స్నేహేనాభ్యజ్యమర్దయేత్,

వేదనార్తమితి స్నేహో న హి శీఘ్రం నివర్తతే.

౪౭౦

యోజ్యశీఘ్రం నివృత్తేనన్యః స్నేహోఽతిష్ఠన్న కార్యకృత్,

వ్యా. వైశేషిసప్రకారము స్నేహవ స్తిని ప్రయోగించినపిదప వానిని వెలికిల పరుండబెట్టి నూతిక్షరముల నుచ్చరించునంతకాలము నిరీక్షించి పిమ్మట రోగియొక్క పిరుదులవైభాగమునందును, కాళ్లుచేతులయందును చేతితో మెల్లగ కొట్టవలెను. పిమ్మట కాళ్ల ప్రక్కశయ్యను మూడుపర్యాయములు వైకెత్తవలెను. పిమ్మట రోగిని కాళ్లుచేతులు చాచి పరుండబెట్టి తలకిందతలగడ యెత్తుగానుండునట్లు పెట్టి ప్రక్కలయందు పిడికిటిచే గ్రుద్దవలెను. మరియు నారోగి వేదనవలన మిక్కిలి పీడింపబడియుండుటవలనను, స్నేహము శీఘ్రముగ వెడలకుండును. ఒకవేళ స్నేహము నిలువక శీఘ్రముగ బైటవెడలినచో స్నేహవ స్తి కార్యకారి కానోపదు కావున శరీరముపై స్నేహమునుపూసి మద్దించి మరల వ స్తి ప్రయోగమును చేయునది.

— వ స్త్యనంతరభోజనవిధి-ఆనాగతస్నేహానువాసననిషేధము —

మూ. దీప్తాగ్నిమాగతస్నేహం సాయాహ్నాభోజయేల్లఘు.

౪౭౧

నైవ చా నాగతస్నేహం ద్వితీయేవ్యనువాసయేత్,

వ్యా. అనువాసనవ స్తిచేసినపిదప అట్టిస్నేహద్రవ్యము బైటవెడలి ఆకలి పూర్తిగ కల్గియున్నచో అట్టివానికి సాయంకాలమున తేలికయైనయాహారమును పెట్టవలెను.

స్నేహము బైటవెడలనియెడ రెండవదినమునమాగ ఆన్నముపెట్టకూడదు. రెండవదినము మరల ననువాసనవస్త్ర చేయునలెను.

— ౧౧ స్నేహమువెడలటకుకాలనియనము ౧ —

మూ. నివృత్తికాలః పరమః త్రయోయామాస్తతః పరమ్. ౪౭౨

అహోరాత్ర ముపేక్షేత పరతః ఫలవర్తిభిః,

తీక్ష్ణైర్యావస్తిభిః కుర్యాత్ యత్నం స్నేహనివృత్తయే. ౪౭౩

అతిరాత్ర్యాదనాగచ్ఛా న చేక్షాద్యాదిదోషకృత్,

ఉపేక్షేతైవ హితతోఽధ్యుషితశ్చ నిశాం పితేత్. ౪౭౪

అస్థాపితః కృతచ్ఛర్ది విరేకాన్యతరస్తథా,

ప్రాతర్నాగరధాన్యామ్భుః శోష్ణం కేవలమేవవా. ౪౭౫

వ్యా. స్నేహపస్తినిచేసినపిదప మూడుయామములకాలము స్నేహనివృత్తికి ముఖ్యమైనకాలము అంతకుపైన నొకయహోరాత్రకాలముపరకు స్నేహమును వెడలించుటకై ప్రయత్నముచేయక యుపేక్షించునగును. అప్పటికిని స్నేహము బైటవెడలనిచో ఫలవర్తులచేగాని తీక్షణములగువస్తువుల బ్రయోగించుటచేసిన స్నేహము నాకర్షించి యత్నముచేయవలెను. మరియు మిక్కిలి రూక్షగుణమువలన స్నేహము బైటవెడలక నిలిచి జడత్వము అగ్నిమాంద్యము మున్నగుదోషముల (ఉపద్రవముల) గల్గించకయున్నచో స్నేహము నాకర్షించకయే యుపేక్షచేయవచ్చును. అటుపిమ్మట నొకరాత్రియంతయు నిరాహారముగనుండి మరుసటినా డుదయమున శుంఠిని దనియాలుచేర్చి యుక్తముగ కాచబడిన వేడి నీళ్లనైనను, లేక కేవలము వేడినీళ్లనైనను సుభోష్ణముగ త్రాగించవలెను. మరియు అస్థాపనవస్తిజేసినపుడు వైశిష్ట్యనరీతిగ కాలము నిరీక్షించి పిదప వసునమునైనను విరేచనమునైనను చేయించి పిమ్మట వైశిష్ట్యనరీతి సుష్ణోదకమును త్రాగించవలెను.

— ౧౨ స్నేహపస్త్యంతరముఅనువాసనవస్తిప్రయోగము ౧ —

మూ. అన్వాసయేత్తత్రతీయేఽహ్ని పశ్చమే వా పునశ్చతమ్,

యథాగ్నిస్నేహపత్తిస్సాన్యత్ అతోఽత్యుల్బణమూరుతాః.

వ్యాయామనిత్యాః దీప్తాగ్నిః రూక్షంశ్చ ప్రతివాసరమ్,

వ్యా. ఆరోగికి మరల మూడవదినముననైనను, అయిదవదినముననైనను అనువాసనవస్తి చేయించవలెను. లేక రోగియొక్క జాతరాగ్నిబలము ననుసరించి స్నేహము పక్షముగునట్లు రెండవదినమునందైనను అనువాసనవస్తి చేయించవలెను. మరియు వాతం బధిక

ముగనుండువారికిని, వ్యాయామముచేయు వాడుకకలవారికిని, జాతరాన్ని తీవ్రముగ నుండువారికిని, దూక్షమైనతత్వముకలవారికిని ప్రతిదినంబును అనువాసనవస్తి చేయందగును.

— అనువాసనవస్తి సమ్యక్గోగౌలక్షణము —

మూ. సమ్యగీనాలియోగాశ్చ తస్య స్యుక్ష్మహవీతవత్. ౪౭౭
కిఞ్చిత్కాలం స్థితో యశ్చ న పురీషోఽతివర్తతే,

వ్యా. స్నేహవస్తియొక్క సమ్యక్గోగ-హీనయోగ-అతియోగములను స్నేహపానమునకు జెప్పిన సమ్యక్-హీనఅతియోగలక్షణములబట్టియే (స్నేహవస్తికిని) యెఱుంగునది. మరియు అనువాసనవస్తిచేసినపుడు స్నేహము కొంచెముకాలము నిలిచియుండి పురీషము అధికముగ బైటవెడలక వాతము అనులోమముగ సంపరించుచు పురీషము స్నేహముతో గూడి కొంచెముగ బైటవెడలినచో అనువాసనవస్తి చక్కగ పనిచేసె నని యెఱుంగవగును.

— అనువాసనవస్తివ్యాపత్తులు —

మూ. శీతోఽల్పవాతికే పిత్తేఽత్యుష్ణః కఫేమృదః. ౪౭౮

అతిభుక్తే గురుర్వర్చ సృష్టయేఽల్పబిలస్తథా,
రత్తస్తై రావృతస్నేహో నాయాత్యభిభవాదపి.

౪౭౯

వ్యా. వాతము అధికముగనుండురోగికి శీతవీర్యముగలయోషధమునుగూర్చియైనను, లేక క్షౌషధమును స్వల్పముగగూర్చియైనను వస్త్రీకర్తచేసినను; పిత్తము ప్రకోపించినపుడు మిక్కిలి యుష్ణమైనయోషధమునుజేర్చి వస్త్రీకర్తచేసినను; కఫము ప్రకోపించినపుడు మృదువైనవస్తిని ప్రయోగించినను; మిక్కుటముగ భుజించినపుడు గురుగుణముకలవస్తిని ప్రయోగించినను; మలము మిక్కుటసంచితమైనపుడు పరిమిలిచేనైనను వీర్యముచేనైనను స్వల్పబలమైనవస్తిని ప్రయోగించినను, అట్టివస్తి అయోగముజెంది(చక్కగ పనిచేయక), మైజెప్పిన శీతాదికారణములచేత మరింత వృద్ధిగొందిన వాతాదిదోషములచే నావరింపబడి గుదమార్గమునుండి బైటవెడలకయుండును.

— అభుక్తాదులకు స్నేహవస్తిజనితోషద్రవచికిత్స —

మూ. అభుక్తే శూనపాయావా పేయామాత్రాశితస్యచ,
గుదే ప్రణిహితస్నేహో వేగాద్ధావత్యనావృతః. ౪౮౦

ఊర్ధ్వకాయం తతః కణ్ఠాదూర్ధ్వభ్యః భేభ్యవత్యపి,
కణ్ఠాదాగచ్ఛ తస్తమృకణ్ఠగ్రహవిరేచనైః.

౪౮౧

ఛర్దిష్ణీభిః క్రియాభిశ్చ తస్య కుర్యాన్నిబర్హణమ్,

వ్యా. ఆహారమును భుజించినవానికి స్నేహవస్త్రీని ప్రయోగించినను, గుదము ఉబ్బి యుండువానికి స్నేహవస్త్రీ నుపయోగించినను, పేయ్యనుగంజినిమాత్రము భుజించిన వానికి స్నేహవస్త్రీ నుపయోగించినను, అద్భుతేక అతివేగముగ శరీరమునందెల్ల వ్యాపించి శరీరోర్ధ్వభాగమునజేరి కంఠమునకు వైభాగమునకుండు గొంతు నాసిక మున్నగురంధ్రములనుండి బైలువెడలును. మరియు వైజెష్ఠినరీతిగ స్నేహము బైలువెడలినచో కంఠ గ్రహము, వాంతిని నిలుపునట్టిచికిత్సలు, విరేచనము మొదలగుచికిత్సలచే స్నేహము కంఠమున జేరకుండునటుల నదుపాయమును జేయనగును.

—● ఆహారము జీర్ణించినప్పుడు వస్త్రీకర్తానర్హత ●—

మూ. జ్వరం విదగ్ధ భక్తస్య కుర్యాత్ స్నేహః ప్రయోజితః. ౮౮౨
వ్యా. భుజించినయాహారము పూర్తిగ జీర్ణమైనప్పుడు స్నేహవస్త్రీని ప్రయోగించినచో జ్వరమువచ్చును.

—● అహ్వస్నేహవస్త్రీవలన కల్గునుపద్రవములు, వానిచికిత్స ●—

మూ. నాపక్వం ప్రణయేత్ స్నేహం గుదం సహ్యపలిమ్పతి,
తతః కుర్యాత్సత్రప్తోహ కణ్ఠాశోఘాక్ష క్రియాత్రవా. ౮౮౩
తీక్ష్ణోవస్త్రీ తథా తైలం అర్కవత్త రనే శృతమ్,

వ్యా. చక్కగ పాకముచెందనిస్నేహమును వస్త్రీకర్తయందు ప్రయోగించినచో నయ్యది గుదమునం దంటుకొని దప్పి, మూర్ఛ, జీల, వాపు మొదలగునుపద్రవముల గల్గించును. అట్టియెడ తీక్ష్ణములగువస్తులను ప్రయోగించవలెను. మరియు జిల్లేడాకులరసమును కలిపి పక్వముచేయబడినతైలమును గుదమునకు పూయనగును.

—● నిశ్శేషవస్త్రీప్రయోగజనితోపద్రవములు, వానిచికిత్స ●—

మూ. అనుచ్ఛాప్తస్యతుబద్ధే వా దత్తే నిశ్శేషవవవా. ౮౮౪
ప్రనిష్ఠః క్షుభితోవాయుశ్శూలతోదకరోభవేత్,
తత్రాభ్యజ్ఞోగుదేస్వేదః వాతఘ్నాన్యశనానిచ. ౮౮౫

వ్యా. వస్త్రీయంత్రద్వారమునుండి గాలినిపోనివ్వక ద్వారమునుమూసి వస్త్రీప్రయోగముజేసినను, లేక వస్త్రీయంత్రమునందలి కషాయాదులను నిశ్శేషముగ ప్రయోగించినను వాతము లోపల ప్రవేశించి ప్రశోపమునొంది శూలను పోట్టు కల్గజేయును. అట్టియెడ గుదస్థానమున నభ్యంగస్వేదములజేయించి వాతహరములగునన్న పానాదుల నుపయోగించవలెను.

—౨౭ పేగముగ వచ్చి సుప్రయోగించుటచే గల్గినయుగద్రవచిత్తము

మూ. ప్రతం ప్రణీతే నిష్కృష్టే సహిష్ణుః సహిష్ణుః
స్యాత్మతీగుదబుద్ధిర్ముక్తిర్ముక్తిర్భుద్ధిభేదమ్. ౪౮౬
భోజనం తత్ర వాతేఘ్నం స్వేదాభ్యగ్నాస్సవస్తయః. ౪౮౭

వ్యా. వస్త్రీయంత్రమును అతిశీఘ్రముగ నాకర్షించినను, త్వరితముగ ప్రయోగించినను, అతిశీఘ్రముగ వైకత్తినను; నడుము, గుదస్థానము, పిక్కలు, తొడలు, పొత్తికడుపు ఇవి స్తంభించి పోయినను, పగులదీయునటులనొప్పియు కలుగును. అట్టియెడ వాతహర మగుభోజనంబును, స్వేద-అభ్యంగ-వస్త్రపునుచేయుట యుక్తముగ నుండును.

—౨౮ అనువాసనవస్త్ర్యసంతరము నిరూహవస్త్ర్యవశ్యకత

మూ. ఇతి స్నేహైస్త్రీచతురైః స్నిగ్ధగ్నే స్రోతోవిశుద్ధయే,
నిరూహం శోధనం యుజ్ఞ్యాత్ అస్నిగ్ధే స్నేహనంతనోః. ౪౮౮

వ్యా. వైశేషికప్రకారము మూడునాలుకలనువాసనవస్త్రలవలన రోగి స్నిగ్ధుడై నపుడు స్రోతము శుద్ధము లగుటకు శోధనకరమైన నిరూహవస్త్రీని ప్రయోగించ వగును. రోగి స్నిగ్ధుడుకానియెడల మరల శరీరమునకు స్నేహకర్మను జేయవలెను.

—౨౯ నిరూహవస్త్రీప్రయోగము

మూ. పఞ్చమేఽథ తృతీయేవా దివసే సాధకే శుభే,
మథ్యాహ్నా కిఞ్చిదావృతైః ప్రవృతైః బలిమజ్జశే. ౪౮౯
అభ్యక్తస్వేదితోత్సృష్టమలం నాతిబుభుక్షితమ్,
అవేక్ష్య పురుషం దోషభేషజానీతిచాదరాత్. ౪౯౦
వస్త్రీం ప్రకల్పయేద్వైద్యః తద్విదై ర్భృహుభిస్సహ,

వ్యా. పిదప ననువాసనవస్త్రీనిజేసిన మూడవదినమునందైనను విదవదినమునందైనను మథ్యాహ్నము తిరిగినపిమ్మట శుభకరమైనవేళలో బలిపూజాదివైవిధ్యకర్మలనలిపి అభ్యంజన స్వేదకర్మలను విధ్యుక్తముగజేసికొని, యథాకాలమున మలమూత్రాదుల విసర్జించి మిక్కిలి ఆకలిలేక కొంచెముగ నాకలిగల్గియుండునవయమున రోగియొక్కప్రకృతిని దోషమును, ఔషధము గుణాదులను రోగియొక్కసాత్వ్యమును బలమును, ఇవి మున్నగుతదనుకూల విషయములను చక్కగ నాలోచించి, రోగివయసున కనుగుణముగ ఐమితిని కల్పించి వైద్యకాస్త్రమును జక్కగ తెలిసినవైద్యులసహాయమునుపొంది, మిగుల ప్రయత్నముతో నిరూహవస్త్రీని ప్రయోగింపవలెను.

వా. నిరూపావస్థి నిర్వాణకల్పము

మూ. క్షాంతయే ద్వింశతిపటం న, ప్రసాద్యై హూనిత, ౪౯౧

వ్యా. నిరూపావస్థికి నిర్ణయించినద్రవ్యములలో నిరుపదిపటముల పరిమితద్రవ్యములను, ఎనిమిదిపటములు మ్రగకాయలను, ఈ ద్రవ్యములసముదాయమునకు పడునారు భాగము లధికముగ జలమునజేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల కాచవలెను.

— వాతాదులయందు నిరూపావస్థి స్నేహపరిమితి —

మూ. తతః క్వాథాచ్చతుర్థాంశం స్నేహం వాతేఽనుకల్పయేత్,
పిత్తే స్వస్థేషు షష్ఠాంశం అప్తమాంశం కఫాధికే. ౪౯౨

వ్యా. వాతము ప్రకోపించియుండువానికి వైజెప్పినప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన కషాయమునకు నాల్గవపాలు స్నేహద్రవ్యమును గూర్చవలెను. పిత్తం బధికముగనుండు వానికిని స్వస్థతనుండువానికిని వైజెప్పినక్వాథములో నారవభాగము స్నేహమును జేర్చునగును. కఫం బధికముగనుండువానికి వైజెప్పినక్వాథమునకు నెనిమిదవపాలు స్నేహద్రవ్యమును జేర్చునగును. వాతపిత్తకఫములు మూడును అధికముగ నుమానములై యుండునపుడును, స్వస్థముగ నుండునపుడును క్వాథమునకు ఎనిమిదవపాలు స్నేహమును జేర్చునగును.

మూ. సర్వత్రచాష్టమం భాగం కల్మాద్భవతి వా యథా,
నాత్య్చృషాన్ద్రితావస్తేః పలమాత్రం గుడస్యచ. ౪౯౩
మధుపట్వాదికేషం చ యుక్త్యా సర్వం తదేకతః,
ఉష్ణామ్ముఖమిద్భాబాష్పేణ తప్తం ఖజసమాహతమ్. ౪౯౪
ప్రక్షిప్యవస్తా ప్రణయేత్ సాయానా త్యుష్ణశీతలమ్,
నాతిస్నిగ్ధం న వా రూక్షం నాతితీక్ష్ణం న వా మృదు. ౪౯౫
నాత్య్చృషాన్ద్రం నో నాతిమాత్రం నా కటునాతిచ,
లవణం తద్వ్యదప్లుంచ.....

వ్యా. వాతపిత్త కఫములకు మూటికిని కల్మాద్రవములో నెనిమిదవపాలు స్నేహద్రవ్యమునుచేర్చినను చేర్చవచ్చును. వస్త్ర మిగుల తేటగ ఘనముగ నుండకుండునటులు కల్మామును సిద్ధముచేయవలయును. మరియు నాకల్మామునందు ఒకపలముప్రమాణము బెల్లమును, లేక, లవణము, మొదలగు తక్కినద్రవ్యములనుకూడ యుక్తియుక్తముగ జేర్చుకొనవలెను (ఇచ్చట ఆదిశబ్దముచేత మాంసరసము, సుర, అసవము, మూత్రము, క్షీరము, కాంజీకము, అనునవి గ్రహించబడును).

పైజెప్పియుండు ద్రవ్యముల నన్నిటిని పాత్రలూజేర్చి వేడిసిగ్గుతో చూడియుండు ఒకముంగుండయొక్క నీటియావిచేత పాత్రయందలి ద్రవ్యములను వెచ్చజేసి గరిజెచేత బాగుగ కలియబెట్టి అత్యుష్ణమును, అతిశీలమును, అతిస్నిగ్ధమును, అతిరూక్షమును, అతితీక్షణమును మిక్కిలి లేటయు అతిమృదువును ప్రమాణాధికమును హిసప్రమాణమును లవణాధికమును అష్టాధికమును గాకుండునట్లు వైయావధమును సిద్ధపరచి వస్త్రీయంత్రములూచేర్చి గుడమునందు ప్రయోగించవలయును.

— మతాంతరమున నిరూహవస్త్రీద్రవ్యసంయోజనక్రమము —

మూ. .... పత స్త్ర్యస్త్యేతు తద్విదః. ౪౯౬

మాత్రాం త్రిపలికాం కుర్యాత్ స్నేహమాక్షికయోః పృథక్,
కన్వార్థం మాణిమన్థస్య స్పృశే కల్కపలద్యయమ్. ౪౯౭

రసక్వాథాష్టుమాత్రాణాం పలాని దశకల్పయేత్,
మాక్షికం లవణం స్నేహం కల్కం క్వాథ మిలి క్రమాత్. ౪౯౮
ఆవవేతనిరూహాణాం ఏషసంయోజనేవిధిః.

వ్యా. స్నేహద్రవ్యమును లేనెను ప్రత్యేకము చూడుపలములును, సైంధవలవణము అధికర్షణపరిమితమును, స్పృశతమందువానికి కల్కము రెండుపలములును, రసము క్వాథము పులుపురసము మున్నగుద్రవ్యములు పదిపలములును నిరూహవస్త్రీకి జేర్చవలెనని కొందరాయుర్వేదవేత్తలు చెప్పెదరు. మరియు నొకభాండమున తొలుత లేనెనుబోసి మద్దనము చేసి, పిదప లవణమును వేసి మద్దనముచేసి మిశ్రము చేయవలెను. పిమ్మట స్నేహద్రవ్యమును, తర్వాత కల్కమును, పిమ్మట క్వాథమును వరుసగకలిపి సిద్ధముచేయవలెను. ఇతైరంగున మిశ్రముచేయబడినద్రవ్యములు సమరసములుగ నగును. వస్త్రీద్రవ్యములను పైజెప్పినక్రమముగ సంయోగముచేసినచో నిరూహవస్త్రీ వ్యాపత్తులేక చక్కగ పనిచేయును. నిరూహవస్త్రీ ద్రవ్యసమ్మేళనక్రమము ఇదియే యని యెరుంగునది.

— తీక్ష్ణమృదువస్త్రీస్వరూపము —

మూ. తీక్ష్ణత్వం మూత్రపీల్వగ్ని లవణక్షారసర్వవైః. ౪౯౯

ప్రాప్తకాలం విధాతవ్యం ఘృతక్షీరైస్తు మార్దవం,

వ్యా. వస్త్రీయధములకు గోమూత్రము, పరగోగు, చిత్రమూలము, లవణములు, షారములు, ఆవాలు, పీనిచేరికవలన తీక్ష్ణత్వము కలుగును. ఆవునెయ్యి, ఆవుపాలుఈరెండు వేరుటచేత మృదుత్వము కలుగును. కావున యుక్తకాలములో రోగియొక్కబలదోషప్రవృత్తాదుల ననుసరించి తత్తదనుగుణముగ పైజెప్పినతీక్ష్ణమృదుద్రవ్యములచేర్చి వస్త్రీ కర్మను చేర్చునగును.

—ॐ క్షేపకరోగములకు వీరందాదివస్త్రీ ॐ—

మూ. వీరండమూలత్రిఫలం పలాంశాత్ తథాపలాశంలఘుంచమూలం,
రాస్నాబలాభిన్నరుహంశ్వగంధాపున్నవారగ్వృధ దేవదారు.
పలాని చాష్టా సలిలాధకాభ్యాం విపాచయేదప్తమశేషితేస్త్రిన్,
వచాశతాహ్వ హపుషాప్రిగపిజ్ఞు యష్టికణావత్సకబీజము స్తమ్.
దద్యాత్సుపిప్తంసహతార్క్ష్యశైలమక్షప్రమాణంలవణాంశయు క్తం,
సమాక్షికస్తైలయుతస్సమూత్రో వస్త్రీజ్యయేల్లేఖనదీపసోపా. ౫౦౨
జంఘూరుపాదత్రికపృష్ఠకోచ్ఛహృద్ధ్యహ్య శూలం గురుతాం విబం
ధమ్, గుల్తాశ్చవర్ధ గ్రహణీగుదోష్ఠాం స్తాం స్తాంశ్చరోగా
కఫవాత జాతాన్.

౫౦౩

వ్యా. ఆముదపువేళ్ల మూడుపలములు, మోదుగవచ్చు మూడుపలములు, హస్త
చంచమూలములు 1 పలము, దుంపరాష్ట్రము, చిట్టాముట్టి, రిబ్బలీగె, పెన్నేరుగెడ్డగలిజేరు,
రేల, దేవదారు ఇవి దినుసుకు ఒక్కొక్కపలము; మ్రుగకాయలు ఎనిమిదిపలములు వీని
నన్నిటిని నలగొట్టి ఒకపాత్రమునవైచి అందు రెండు ఆధకములు జలముపాసి ఎనిమిదవ
పాలు మిగులునట్లు కషాయముకాచి అందులో వన, నదాపవిత్తులు, బోడతరము, ప్రేంక
ణము, అతిమధురము, పిప్పళ్లు, కొడిసెపాలవిత్తులు, తుంగగడ్డలు అనువివర్ణులను ప్రత్యే
కము కర్షప్రమాణముచొప్పున చక్కగ నూరి కలిపి అందు నైంధవలవణము నొకకర్షము
చేర్చి దానిలో తేనెను, నువ్వులనూనెను, గోమూత్రమును పోసి, విధిప్రకారము వస్త్రీని
ప్రయోగించినపిక్కలు, తొడలు, కాళ్ళు, వెన్నెముకకు క్రిందిభాగము, వీపు, కోవ్వము,
రొమ్ము, గుదము వీనియందలిశూలలు, గురుత్వము, మలబంధము, గుల్తము, అక్షరి, అండ
వృద్ధి, గుదాంకురములు, కఫవాతమువలన జనించు వనకరోగములును ఇవియన్నియు నివ
ర్తించును. మఱియు సీవస్త్రీ మలమును భేదించి అగ్నిదీపమును కల్గించును.

—ॐ పిత్తరోగహరవస్త్రీ ॐ—

మూ. యష్ట్యాహ్వరోధ్రాభయ చందనైశ్చ శృతం వయోగ్ర్యం కమ
లోత్పలైశ్చ, సశర్కరాక్షౌద్రయతం సుశీతం పిత్తామ
యాన్ హస్తీ సజీవనీయమ్.

౫౦౪

వ్యా. అతిమధురము, లాడుగు, వట్టివేరు, చందనము, తామరపువ్వు, నల్లకలువలు
వీనిని సమభాగములంగజేర్చి అపుపాలలోవేసి చక్కగ కాచి అందులో చక్కెర, తేనె

జీవనీయగల ప్రవృత్తులు వీనినన్నిటిని కలిపి శీతముగ వస్త్రీకర్తను ప్రయోగించిన పితృ రోగములన్నియు హరించును.

—ॐ నిరూహవస్త్రీ ప్రయోగాంతరకర్తవ్యము ॥—

మూ. ఉత్తాపే దత్తమాత్రేతు నిరూహే తస్యనా అపి,

కృతోపథానసృజ్ఞాతవేగశ్చోత్కటకః సృజేత్. ౫౦౫

వ్యా. నిరూహవస్త్రీని ప్రయోగించినతోడనే వెలికలవరుండి తలగడమిద నాను కొని నిరూహవేగమునందు మిక్కిలి గమనముకలవాడై ఉండవలెను. నిరూహవేగము కలుగునప్పుడు నిరాటంకముగ వదలిపెట్టవలెను.

—ॐ వేగాభావమున మరల నిరూహవస్త్రీప్రయోగము ॥—

మూ. ఆగతౌ పరమః కాలోముహూర్తో మృత్యువేపరమ్,

తత్రానులోమికం స్నేహతౌరమూత్రాప్లుకల్పితమ్. ౫౦౬

త్వరితం స్నిగ్ధతీక్ష్ణోష్ణం వస్త్రీ మన్యం ప్రవీడయేత్,

విదధ్యాత్ఫలవర్తిం వా స్వేదనోత్త్రాసనాదిచ. ౫౦౭

వ్యా. నిరూహవస్త్రీ వేగముయొక్క ఆగమనకాలము ఒకముహూర్తపరిమిత మగును. అంతకన్న నధికకాలమగుచేసి మరణమును కల్పించును. నిరూహవస్త్రీవేగము ముహూర్తకాలమునకువైన బైటవెడలకున్నయెడ అనులోమకరంబును, స్నేహము యవ తౌరము గోమూత్రము తక్రము కాంజికము మొదలగునష్టద్రవ్యములచేత సిగ్ధముచేయ బడినదియు, స్నిగ్ధముగను ఉష్ణముగను ఉండునదియునగు వేలేనిరూహవస్త్రీని త్వరితముగ ప్రయోగించవలెను. లేక అర్చస్ఫులకుజెప్పిన మ్రంగకాయతో గూడిన ఫలవర్తిని నువ వయోగించవలెను. మరియు చెమటపుట్టించవలెను. భయమును కల్పించవలెను.

—ॐ వేగాభావమునం దుపాయాంతరము ॥—

మూ. చత్వారస్తైలగోమూత్ర దధిమడ్డాప్లుకాఞ్జికాత్,

ప్రసృతాః సర్వవైః పిష్టైః విట్సక్తానాహభేదికః. ౫౦౮

విదధ్యాత్ఫలవర్తిం వా స్వేదనోత్త్రాసనాదిచ,

వ్యా. మరియు నువ్వులనూనె, గోమూత్రము, పెరుగుమిదిలేట, పులిగంజి వీనిని నాల్గుప్రసృతములు కూర్చి అందు ఆవాలు నూరి కలిపి వస్త్రీని ప్రయోగించిన మలమును భేదించును. కడుపుబ్బరము తీరును, లేక ఫలవర్తిని ప్రయోగించి చెమటపుట్టించి భయ భధపలెను.

—ॐ ద్వితీయ-తృతీయాదినిరూపావస్థిప్రయోగము ॥—

మూ. స్వయమేవ నివృత్తేతు ద్వితీయోవస్థినివృత్తే. ౫౦౯

తృతీయోఽపి చతుర్థోఽపి యావద్వాసుసేరూఢతా,

వ్యా. వైశిష్ట్యసరిరిగ ఫలవర్తి మున్నగువానిప్రయోగము లేకయే స్వయముగ నిరూపావస్థి బైలువెడలినచో రెండ మూడునాల్గుపర్యాయములు నిరూపావస్థిని ప్రయోగింపవగును. లేక సుఖ్యానియమములేక బాగుగ నిరూఢత్వము కల్గునంతవరకును నిరూపావస్థిని ప్రయోగించవలెను. (ఇట్లు చెప్పటచేత ఫలవర్తి మున్నగువానిని ప్రయోగించి మిక్కిలి ప్రయాసచేత నిరూపావస్థి బైటవెడలినప్పుడు మరియొకనిరూపావస్థిని ప్రయోగింపజనదని తెలిసెడి.)

—ॐ నిరూపావస్థిసమ్యగ్యోగాదులు, సమ్యగ్యోగమునపథ్యము ॥—

మూ. విరిక్తవచ్చ యోగాదీ విద్యాత్ యోగేతు భోజయేత్.

కోష్ఠేన వారిణా స్నాతం ధన్వమాంసఃసోదనమ్,

వ్యా. నిరూపావస్థియందు సమ్యగ్యోగ-అతియోగ-అయోగములను విశేషము నకుజెప్పిన సమ్యగ్యోగాదులవలె నెరుంగునది. మరియు నిరూపావస్థి సమ్యగ్యోగమున రోగిని సుఖోష్ణమైనవేడినీళ్లతో స్నానముచేయించి, తేలికయైన జాంగలమాంసరసముతో నన్నము తినించవలెను.

—ॐ నిరూపావస్థ్యనంతరము ఉష్ణోదకస్నానగుణము ॥—

మూ. వికారాయే నిరూపాస్య భవన్తి ప్రచలైర్మలైః. ౫౧౦

తే సుఖోష్ణామ్బుసిక్తస్య యాన్తి భుక్తవతశ్శమమ్,

వ్యా. నిరూపావస్థియందు స్వస్థానమునుండి చలించినవాతాదిదోషములచే గల్గు వికారములు సుఖోష్ణమైనవేడినీళ్లలో స్నానముచేసి పథ్యముగ నాహారమును భుజించినచో నట్టివికారములు కాంతినొందును. (కావున నిరూపావస్థి సమ్యగ్యోగమునందు సుఖోష్ణజలమున స్నానముచేసి హితముగ భుజించుట ముఖ్యకర్తవ్యము).

—ॐ న్యూనాధికవస్థి ప్రయోగజనితోపద్రవములు ॥—

మూ. కుర్వతో వేగసంరోధం వీడితో వాతీయాత్రయా. ౫౧౧

అన్నిగ్ధలవణోష్ణో వా వస్థిరల్పోల్బుభేషజః,

మృదుర్వామారుతే నోర్ధ్వం విక్షిప్తో ముఖనాసికాత్. ౫౧౨

నిరేతి మూర్ఛాహృల్లాస తృష్ణాహాదీః ప్రవర్తయత్.

వ్యా. మలమూత్రవాతాదివేగముల నడ్డగించువానికి వస్త్రీకర్తను ప్రయోగించినను, లేక వస్త్రీకర్తమును అధికముగజేసినను, స్నేహమును లవణమునుజేర్చక ఉష్ణవీర్యములగు నౌషధములజేర్చి వస్త్రీ సువయోగించినను, స్వల్పప్రమాణముగ నౌషధమునుజేర్చి యైనను అల్పవీర్యమైన యౌషధమునుజేర్చి ప్రయోగించినను, మృదువైనవస్త్రీని ప్రయోగించినను, ఆవస్థౌషధములు ప్రకుపితవాతముచే నూర్ధ్వభాగమున వ్యాపింపబడి మూర్ఛ, హృల్లాసము, దస్తి, సర్వాంగతాపము మున్నగునపద్రవములగల్గించి నోటినుండియు ముక్కులనుండియు బైటవెడలును.

— న్యూనాధికవస్త్రాదిజనితోపద్రవోపచారములు —

మూ. మూర్ఛావికారం దృష్ట్యాప్య సిఞ్చచ్ఛితామ్బునాముఖమ్. ౧౮౮
వ్యజేహక్లమనాకాప్ర ప్రాణాయామం చకారయేత్,
పుష్టపార్శ్వోదరం మృజ్యాత్ కరైరుష్ణైరథోముఖమ్. ౧౮౯
కేశేహృత్పృథున్వీత భీషయే ద్వాన్యశదంష్ట్రభిః,
శస్త్రోల్కారాజపుష్టైః వస్త్రీరేతి తథా హ్యధః. ౧౯౦
పాణేవ స్త్రైర్గళాపీడం కుర్యాన్నమియతే యథా,

వ్యా. రోగికి వస్త్రీకర్తను విధిప్రకారముగాక వ్యత్యస్తముగ సువయోగించినచో మూర్ఛవికారము కల్గును. అట్టిసమయమున వానిముఖమువై చల్లనినీళ్లను చల్లవలెను. బడలిక శమించునంతవరకును వీవనచే మెల్లగ గాలివీవ నగును. వానిని ప్రాణాయామముచేసి క్వాస బంధనమొనర్చునట్లు చేయవలెను. ఆరచేతులను నిచ్చిన వేడియగునట్లు కాచి యాచేతులతో వానినడుమునందును, ప్రక్కలయందు, కడుపుపైనను మెలమెల్లగ క్రిందికిదిగజార చరమ వలెను. మరియు వానిని బోరగిలపరుండబెట్టి వానివెండ్రుకలనుబట్టి వైకృత్తి విదిలించవలెను. గర్భములు, కొరలుగలక్రూరజంతువులు, ఆయుధములు, కొరవి, రాజభటులు మొదలగు వానిని జూపి భయపరుపవలెను. ఇట్లు చేసినచో శరీరమున వైభాగములొకేరిన నిరూహవ స్థౌషధము క్రిందికి దిగజారును. మరియు వానికి ప్రాణమున కపాయములేకుండ చేతితో కంఠమును బిగబట్టవలెను. లేక వస్త్రముచేసినను కంఠమును కట్టవలెను.

ఇట్లుచేసినచో ప్రాణోదానవాతము లడ్డగింపబడుటంజేసి అపాచవాతము తనమార్గమున సంచరించుచు వైభాగమును జేందియుండు వస్త్రౌషధమును క్రిందిభాగమునకు కిక్కుముగ లాగికొను నని భావము. ఈవిషయమున వాగ్భటాచార్యు లిట్లు నుడివారి:—
“ప్రాణోదాననిరోధాద్విసుప్రసిద్ధతరాయనః, అపానః పవనో వస్త్రీం తమాశ్శ్వేవాపకర్తతి”

—ॐ మాధుతైలికాదివస్తులు ॐ—

మూ. నారీణాం సుకుమారాణాం రాజ్ఞాం స్థవరబాలయోః. ౫౧౦

దోషసంశోధనం బల్యం వర్ణకృత్తాధుతైలికమ్,
దోషఘ్నోయాపనస్సిద్ధః వస్తీరుత్తరతశ్చసః. ౫౧౧

మృదుత్వాత్పాదహీనత్వాత్ ఆకృత్సవిధినేవనాత్,
ఏకవస్తీ ప్రణాయిత్యాత్ సిద్ధవస్తీష్యయస్త్రీణా. ౫౧౨

ఫలం చ విఫలం దృష్టం హ్యపదామవ్యసమ్భవః,
యోజ్యస్తతస్సుభేదైవ నిరూహక్రమమిచ్ఛతా. ౫౧౩

వ్యా. స్త్రీలకును, నుకుమారశరీరులకును, ప్రభువులకును, మునలివాండ్రకును, బాలురకును, మాధుతైలికవస్తీ నువయోగించవలెను. ఇయ్యది దోషములను శోధించును. బలమును శరీరకాంతిని కల్గించును. మరియు యావనవస్తీ దోషహరమైయుండును. సిద్ధవస్తీయు ఊత్తరవస్తీయు దోషహరములై యుండును. మరియు మాధుతైలము, యావనము, సిద్ధవస్తీ, ఊత్తరవస్తీ అను నీచాల్గవస్తువులు, మృదుత్వము కల్గియుండుట చేతను, పాదాంశము తక్కువగుండుటచేతను, వస్తీవిధానమునంతయు ననుసరింపక యాచరించుటవలనను, ఒకటివస్తీని ప్రయోగించుటచేతను వత్కృతియమము విశేషముగ లేదు. వైశిష్ట్యనమ్మదుత్వాదిగుణములు కల్గియున్నను అట్టివస్తీప్రయోగమువలన ఫల మధికముగ నుండును. వస్తీవ్యావర్తలు కల్గవు. కావున బలమునుకోరువారు వైశిష్ట్యనవస్తు లను సుఖముగ నువయోగించవచ్చును.

మరియు మాధుతైలికవస్తీలక్షణమును ప్రాచీనాచార్యు లిట్లు నుడివిరి:—“యస్మాన్మధు చ తైలం చ ప్రాధాన్యేనాతివర్తతే, మాధుతైలికః ప్రేక్ష్యః విశ్లేయోవస్తీచిన్తతః.” ఈవస్తీయందు తేనెయు నువ్వులచూనెయు ప్రధానద్రవ్యములుగ నుండుటంజేసియియ్యది మాధుతైలిక మని చెప్పబడు నని భావము.

మరియు సిద్ధవస్తీలక్షణ సుశ్రుతులచే నిట్లుచెప్పబడినది:—“యస్మిన్ యశ్చేయథా వస్త్రోద్రవా సిద్ధిః ప్రకీర్తితా, సిద్ధవస్తీరితి ఖ్యాతః మనిభిస్తత్వదర్శిభిః.” ఏవస్తీని ప్రయోగించినచో శరీరమునకు బలమును, ప్రవీర్యము, నుఖాదులును కల్గునోఅయ్యది సిద్ధవస్తీ యని భావము. ఈలక్షణముచేత వైశిష్ట్యన సాల్గవస్తువులును సిద్ధవస్తు లని తెలిసెడి.

—ॐ మాధుతైలికవస్తీప్రయోగము ॐ—

మూ. మధు తైలే సమే కర్షః సైన్ధవో ద్విపిచర్బిడమ్ (మిసీ),

వీరణ్ణమూలక్వాథేన నిరూహణా మాధుతై లికః. ౫౨౦

రసాయనం ప్రమేహార్కః క్రిమిగుల్మాన్త్యవృద్ధినుత్,
సయప్తి మధుకశై ంమః చక్షుహ్యోర క్తపి త్తజిత్. ౫౨౧

వ్యా. తేనైయు, నువ్వులనూనెయు సమభాగంబులు, సైంధవలవణము ఒకకర్ణము, సదాపవీత్తులు రెండుకర్ణములు వీసినన్నిటిని ఆముదపుపేళ్లకషాయములూ కలిపి నిరూహవస్తి మపయోగించిన నయ్యది మాధుతైలికవస్తి యనబడును. ఇయ్యది వీర్యమును (శుక్రమును) వృద్ధినొందించును. ప్రమేహమును, అర్శస్సును, క్రిమిరోగమును, గుల్మమును, అండవృద్ధిని హరించును. వైశిష్ణికషాయములూ అతిమధురమును చేర్చి ప్రయోగించినయెడ కన్నులకు మిక్కిలి హితముగ నుండును. రక్తపిత్తమును హరించును.

—౧౧ వాతహరప్రసృతవస్తి—

మూ. ఊరాద్విప్రసృతౌ కార్యో మధుతై లఘృతా త్త్రయః,
ఖజేన మధితోవ స్తిః వాతఘ్నీ బలవర్ణకృత్. ౫౨౩

వ్యా. అవుపాలు రెండుప్రసృతము (నాలుపలము)లు, తేనె, నువ్వులనూనె, అవు నెయ్యి ఈమూడును చేరి మూడుప్రసృతములు (ఆనగా ప్రత్యేకము రెండేసిపలములు) వీసినన్నిటిని ఒకటిగ జేర్చి కవ్వముతో చిలికి వస్తిప్రయోగముచేసిన వాతరోగములను హరించి శరీరబలమును కాంఠిని కల్పించును.

—౧౨ ఉత్తరవస్తిప్రయోగమున కర్ణులు—

మూ. వస్త్రా రోగేషు నారీణాం యోనిగర్భాశయేషుచ,
ద్విత్వాస్థాపనశుద్ధేభ్యో విదధ్యాద్వస్తి ముత్తమ్. ౫౨౪

వ్యా. స్త్రీలకును పురుషులకును వస్తి(మూత్రపులిత్తి)లోకల్గినరోగములయందును, స్త్రీలకు యోనియందును గర్భాశయమునందు కల్గినరోగములయందును, అట్టిస్త్రీపురుషులకు తొలత రెండుమూడు అస్థాపనవస్త్రులచే శోధనముచేసి విప్పట ఉత్తరవస్తిని ప్రయోగించ వలెను. (గుదమునకంటె నుత్తరమార్గమున ప్రయోగించబడుటవలన ఉత్తరవస్తి యని యియ్యది చెప్పబడును.)

—౧౩ ఉత్తరవస్తిద్రవప్రమాణము—

మూ. తస్య శుక్తిః ప్రకుఞ్చివా మాత్రాస్య స్నేహవస్తివత్,
వ్యా. ఉత్తరవస్త్రోవధమునందు స్నేహద్రవ్యమును శుక్తిప్రమాణమునైనను

ప్రకుంచప్రమాణమునైనను స్నేహవస్తివలె జేర్చవలెను.

—౧౪ వస్త్రోవధము బైటవెడలనిచో చిత్త—

మూ. అవిస్సృతావేషణీ చ వస్తి ద్వారే ప్రవేశయేత్. ౫౨౫

వీడయే ద్వాప్యథోనాభే నిబద్ధో త్తరవ స్తినా,
ఆరగ్యధస్యపత్రైషు నిర్గుడ్డాస్వస్వరనేనచ. ౧౨౬

కుర్యాద్దోమూత్రపిష్టేషు వ స్తిం చాపి సస్థైస్థవైః,
ముద్దైలాస్వవైస్త్తుల్యా ప్రవిభజ్యవయాంసిచ. ౧౨౭

వ స్తే రాగమనాథాయ తాన్నిదధ్యాచ్ఛలాకయా,
అగాఢధూమంబృహతీ పిప్పలీ ఫలస్థైస్థవైః. ౧౨౮

కృతాం వా శుక్తిమాత్రాస్తు ఆపిష్టై స్సహనాగరైః,
వ స్తి దోహోఽపితం వ స్తుయష్టి క్వాథయంతం మధు. ౧౨౯

క్షీరవృక్షకషాయోవాక్షీరంవాభృశ (పీడితమ్),

వ్యా. ఉత్తరవ స్తిని ప్రయోగించినపుడు వస్త్రోషధము నియతకాలమునకు బైట పెడలకున్నయెడ ఏషణికలాకను వ స్తియంత్రద్వారమున ప్రవేశపెట్టవలెను. లేక రోగి యొక్క బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున చేతితో పినకవలెను. మరియు ఆముదపుటాకులను వాచి లాకురసముచేసినను గోమూత్రమునైనను మర్దనముచేసి అందు నైంధవలవణమును కల్పి మరల నుత్తరవ స్తిని చేయవలెను. మరియు వ స్తియంత్రముయొక్కరంధ్రమును పెసరగింజ దూరునంతైనను, ఏలగింజదూరునంతైనను ఆవగింజదూరునంతైనను ఖరిమితి కల్గియుండ వలెను. అట్టిఖరిమితి వయోధేదమునుబట్టి యువయోగింపదగియుండును. అట్టిరంధ్రముల నుండి వస్త్రోషధము పెడలుటకై శలాకను ప్రయోగింపదగును. మరియు కరిదూపము, వాకుడు, పిప్పల్లు, మ్రంగకాయ, నైంధవలవణము, వీనినన్నిటిని శుక్తిప్రమాణముజేర్చి శుంఠినిగూర్చి సూరి వ స్తి ప్రయోగము చేయవలెను. మరియు వస్త్రోషధము పెడలినపిమ్మట బాధకల్గినచో అతిమధురముకషాయమున లేసెనైనను, అత్తి మొదలగుక్షీరవృక్షకషాయమునైనను, క్షీరమునైనను ప్రయోగింపవలెను.

—౧౩ ఉత్తరవ స్తినాధ్యరోగములు ౧—

మూ. శుక్రం తూష్ణం శోణితం చాజ్ఞనానాం పుష్పద్రేకం తస్య నాశం
చ కష్టమ్, మూత్రాఘాతం మూత్రదోషప్రవృద్ధం యోని
వ్యాధిం సంస్థితం చాపరాయ. ౧౩౦

శుక్రోచ్ఛోషం శర్కరామశ్మరీంచ శూలం వ స్తే వజ్రణౌ మేహ
నేచ, ఘోరానన్యాస్వ స్తిజాంశ్చాపిరోగాః హిత్వామేహనుత్త
రం హన్తివ స్తిః. ౧౩౧

వ్యా. పురుషులకు శుక్రమును స్త్రీలకు శోణితమును ఈరెంటియందుకల్గిన ఉష్ణమును, స్త్రీలకు కల్గిన అర్తవరక్తాధికస్రావమును, అట్టియూర్తవనాశమును, మూత్రదోషముచే వృద్ధిచొందిన మూత్రాఘాతమును, స్త్రీలకు యోనిలో సంభవించెడివ్యాధులను, శుక్రశోషమును, మూత్రశర్మరసను, అశ్మరీరోగమును, మూత్రాశయమునందును గజ్జలయందును మేఘమునందును కల్గినకూలను వీనినన్నిటిని ఉత్తరవస్త్రీ హరించును. మరియు ప్రమేహములంతక్క తక్కినవస్త్రీ జనితకూరవ్యాధులనన్నిటిని కూడ ఉత్తరవస్త్రీ హరించును.

—●● నస్యవిధి, నస్యార్హరోగములు ●●—

మూ. ఊర్ధ్వజత్రువికారేషు విశేషాన్నస్యవిష్యతే,
నాసాహిరసోద్వారం తేన తద్వ్యాధ్యవ్యవస్థితాః. ౫౩౨

వ్యా. మెడకొంతులకు వైభాగమున జనించురోగముల కన్నిటికిని విశేషముగ నస్యము నుపయోగించవలెను. నాసిక శిరస్సుకు ద్వారముగ నుండునుకావున నాసారంధ్రములనుండి యుపయోగించబడిన చూర్ణతైలాదులు నాసారంధ్రములనుండి లోభాగమున చెవులు ప్ర్రామధ్యము కన్నులు కంఠము శిరస్సు ముఖము మొదలగువనియందు ప్రవేశించి శిరమున వ్యాపించి వనియందు జనించునట్టిరోగములను పోగొట్టును.

—●● విరేచనస్యోపయోగవిషయములు ●●—

మూ. విరేచనం శిరశ్శూలజాడ్యస్యన్దగళామయే,
శోఘగర్జ్విక్రిమిగ్రన్థి కుష్ఠాపస్థారపీనసే. ౫౩౩
కల్కాదైర్ఘ్యరవపీడస్తు తీక్ష్ణర్హార్ధవిరేచనః,
ద్ధానం విరేచనశ్శుద్ధః.....

వ్యా. (విరేచనము, బృంహణము, శమనము నని నస్యము మూడువిధములు.) అందు విరేచననస్యమును తలనొప్పి, జడత్వము, న్యుద్దము, కంఠరోగములు, శోఘ, గండరోగము, కృమిరోగము, గ్రంథి, కుష్ఠము, అపస్థారము, పడినెము వీనియందు విశేషముగ విరేచననస్యము నుపయోగించునది.

స్నేహద్రవ్యము లేక తీక్ష్ణద్రవ్యములయొక్క కల్కాదులచేతనే నాసారంధ్రములనుండి దోషముల వెడలించబడిన నయ్యది అవపీడన మను శిరోవిరేచననస్య మగును.

మరియు మిరియములు మున్నగువానిని చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును నాసారంధ్రములనుండి పీల్చి దోషమును వెడలించిన నయ్యది ద్ధానమను శిరోవిరేచన నస్యము.

—●● విరేచనస్యోపయోగక్రమము ●●—

మూ. ....యుజ్జ్యాత్తం ముఖవాయునా. ౫౩౪

షడఙ్గులద్విముఖయా నాడ్యాభేషజగర్భయా,
సహ భూరితరం దోషం చూర్ణ త్యాదపక్షిర్న తి.

౫౩౫

వ్యా. ఆరంగుశములనిడుపును ఊర్ధ్వసోభాగములయందు రంధ్రములును లోపల
త్రికటుకములు మున్నగునావధములచూర్ణముచే నిండింపబడినగొట్టముచేత నాచూర్ణమును
ముఖవాళమువలన నాకర్షించి లోన ప్రవేశింపజేయవలెను. అట్టిచూర్ణము లోపల నుండు
అనేకదోషములను బైలువరుచును. ఇతైరంగుననే కల్క-కావ్యభాలగూడ గొట్టముచే లోపలికి
ప్రవేశింపజేయవలెను. (లోపలిదోషముల వెడలించుటాజేసి యియ్యది విరేచనసస్య మన
బడును).

—౧౦ బృంహణసస్యోపయోగవిషయములు ౧౦—

మూ. బృంహణం వాతజే శూలే సూర్యావర్తే స్వరక్షయే,
నానాస్య శోషవాక్సజ్జే కృచ్ఛబోధేఽపహుకే.

౫౩౬

వ్యా. వాతప్రకోపమున కల్గినశూల, సూర్యావర్తమునుశిరోరోగము, స్వరము
క్షీణమైయుండుట, నాసారంధ్రములును నోరును ద్రవము లేక యెండుట, నోట మాట
వెడలక బద్ధగించుట, కన్నులచెరుడుటకు కష్టముగ నుండుట, అపహుచుక మనువాళరో
గము, ఈరోగము లన్నిటియందును బృంహణసస్యము సుపయోగించునగును.

—౧౧ బృంహణసస్యకల్పనము ౧౧—

మూ. బృంహణం ధన్వమాంసోత్త రసాఽస్పృక్ఫపురైరపి,

వ్యా. జాంగలదేశమునఱుట్టిన జంతువులమాంసరసముచేతను, వానిరక్తముచేతను, చెట్ల
బిగురుచేతను బృంహణసస్యమును, తీక్షణగుణములేని స్నేహద్రవ్యములచేతను బృంహణస
స్యమును కల్పింపవలెను.

—౧౨ శమనసస్యోపయోగవిషయములు ౧౨—

మూ. శమనం నీలికావ్యజ్జకేశదోషాక్షిరాజిషు.

౫౩౭

వ్యా. శమనసస్యమును నీలిక, వ్యంగము, కేశదోషము, కన్నులయందు రేఖలు
ఏర్పడుట, ఈమున్నగువ్యాధులయందు శమనసస్యము సుపయోగించునగును.

మరియు తీక్షణగుణరహితములగు ఘృతాదిస్నేహములచేతను మాంసాదులచేతను
క్షీరముచేతను జలముచేతను శమనసస్యమును కల్పించవలెను. ఈవిషయమును వాగ్భటా
చార్యులు “శమనం యోజయేత్సూరైః క్షీరేణ చ జలేన చ” అనువాక్యముచే జెప్పిరి.

—౧౩ శమనసస్యోపకల్పనము ౧౩—

మూ. యథా స్వయోగికస్నేహైః యథాస్వంధ ప్రసాధితైః,

వ్యా. ఆయాదోషములకు అనుగుణములై స్నేహదులను తత్త్వద్రోగానుగుణముగ సంస్కరించి శమనవస్థి నుపయోగించనగును.

—● మర్మప్రతిమర్మసస్యస్నేహమాత్రాభేదములు —●

మూ. మర్మశ్చ ప్రతిమర్మశ్చ ద్విధాస్నేహోఽత్రమాత్రయా. ౫౩౮
ప్రదేశస్యజులీ పర్వద్వయాన్తగ్నసముద్భృతాత్,
యావత్పతత్యసోబిద్దుః యావత్ప్రాప్యట్కమేణతే. ౫౩౯
మర్మసోఽత్యప్రమథో నామాత్రాస్తా ఏవచ క్రమాత్,
బిద్ధు ద్వయోనాః కల్కాదేః.....

వ్యా. వైశిష్టిననస్యభేదములయందు స్నేహముయొక్క మాత్రాభేదముచే మర్మ మరియు, ప్రతిమర్మ మరియు రెండువిధములు. మఱియు ఔషధముతో బొటనవ్రేలికి ప్రక్కవ్రేలిని రెండుగణపులవరకు లోపల ముణుగునటుల ప్రవేశింపజేసి ఆవ్రేలితో బొటనవ్రేలినిజేర్చి యెత్తినయెడల సెంతయోషధముపచ్చునో ఆయది బిందు వనబడును. అట్టిబిందువులు పదియైనచో మర్మనస్యమునకు ఉత్తమమాత్ర యనియు, ఎనిమిదిబిందువులైనచో మధ్యమమాత్ర యనియు, ఆరుబిందువులైనచో అధమమాత్ర యనియు నెఱుంగు నది. మరియు వైశిష్టినఉత్తమ-మధ్యమ-అధమమాత్రలకు వేరువేరుగ నిర్ణయించినబిందు పరిమాణములలో రెండేసికప్పు-వజ్రేసి కల్క-స్వరసాదులకు ఉత్తమమధ్యమఅధమమాత్రల కల్పించునది. (కల్క-స్వరసాదులకు ఎనిమిదిబిందువులైనచో నుత్తమమాత్ర యనియు, ఆరు బిందువులైనచో మధ్యమమాత్ర యనియు, నాలుగుబిందువులైనచో నధమమాత్ర యనియు భావము.)

—● నస్యకర్తానర్థులు —●

మూ. ....యోజయేన్నతు నావనమ్. ౫౪౦
తోయమద్యగరస్నేహ పీతానాం పాతుమిచ్ఛతామ్,
భుక్తభక్తశిరస్సాన్నతా స్నాతుకామస్తుతాస్యజామ్. ౫౪౧
నవపీనసవేగార్త సూతికాశ్వాసకాసినామ్,
శుద్ధానాం దత్తవస్తీనాం తథా నార్తవదుర్ధినే. ౫౪౨
అన్యత్ర త్యయికాద్వ్యాధేః.....

వ్యా. ఉదకమును మద్యమును స్నేహమును విషమును త్రాగినవారికిని, వీనిని త్రాగ నిచ్చగించినవారికిని, అన్యమును భుజించినవారికిని, శరీరస్నానముచేసినవారికిని, శిరస్నానముచేయ నిచ్చగించినవారికిని, రక్తమోచనముచేసిగొనినవారికిని, క్రొత్తగ పడినెముకపట్టిన

వారికిని, మలమూత్రవాతములవేగముచే నీటిగులములు బానిసరూపికిని, శ్వాసకాశరోగ పీడితులకును, యనవలిలేదవములచే శోభనచికిత్సచేసికొని వచ్చిని, పక్షికర్మచేసికొని వారికిని నన్యకర్తను జేయవగదు. ఘటియు పర్వములుతువుగాక తక్కినములుతువులయందు మేళుము లావరించియున్నపుడును నన్యకర్త చేయజనుదు. మఱియు నన్యకర్తచేతనే నివర్తింపదగిన రోగములు సంభవించినపుడు వైశేషిసనిషిద్ధులకును నిషిద్ధకాలమునందును నన్యకర్త అపశ్యముగ జేయవచ్చును.

—౧౧ నన్యప్రయోగకాలనిర్ణయము ౧౧—

మూ. ....అథ నశ్యం ప్రయోజయేత్,
ప్రాతశ్శేష్టణి మధ్యాహ్నా పిత్తే సాయం నిశోశ్చలే. ౧౪౩

స్వస్థప్రాతేతు పూర్వాష్టమో శరత్కాలవసంతయోః,
శీతే మధ్యదిన్గ్రీష్మే సాయం వర్షాసుసాతపే. ౧౪౪

వాతాభిభూతేశిరసి హిఘ్నాయామపతానకే,
మన్యాప్రమేష్ఠస్వరథ్రంశే సాయంప్రాతర్దినేదినే. ౧౪౫

వ్యా. శ్లేష్మవ్యాధులయందు ప్రాతఃకాలమునను, పిత్తరోగములయందు మధ్యాహ్న కాలమునను, వాతరోగములయందు సాయంకాలమునను రాత్రికాలమునను నన్యమును ప్రయోగించవలెను. మఱియు రోగములు లేక స్వస్థప్రాతమున నుండువానికి శరద్ వసంతములుతువులలో ప్రాతఃకాలమునందును, హేమంతశిశిరములుతువులలో మధ్యాహ్న కాలమునందును, గ్రీష్మములుతువులలో సాయంకాలమునందును, వర్షములుతువులలో సూర్య నకు అడ్డములేక యెండకాయునపుడును నన్యప్రయోగము చేయవలెను. మఱియు శిర మున వాతరోగము సంభవించినవానికిని, ఎక్కిళ్ళ అపతానకము మన్యాస్థంభము స్వర థ్రంశము అను నీరోగములచే బాధింపబడినవారికిని ప్రతిదినమున సాయంప్రాతఃకాలములు రెంటియందును నన్యప్రయోగము చేయవలెను.

మఱియు వైశేషిసవానికంటె నితరరోగములయందు ఒకదినముమార్చి మఱియొక దినము ఉదయసాయంకాలములురెండింటియందును నన్యమును ప్రయోగించవలెను. ఇతైతం గున నేడుదినములవరకు నన్యప్రయోగము చేయనగునుకాని అంతకువై దీర్ఘకాలము ప్రయోగించదగదు. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“ఏకాహంతర మన్యత్ర సప్తాహంచ తదాచరేత్.”

—౧౨ నన్యమును ప్రయోగించుక్రమము ౧౨—

మూ. స్నిగ్ధస్థిగ్ధోత్తమాజ్ఞస్య ప్రాకృతావశ్యకస్యచ,

నివాతశయనస్థస్య జత్పూర్ణాః స్వేదయేత్పునః, ౫౪౬

అథోత్తానస్థదేహస్య పాణిపాదే ప్రసారితే,
కీఞ్చిత్సన్నతపాదస్య కీఞ్చిన్న్యూర్థానినామితే. ౫౪౭

నాసాపుటం విధాయైకం పర్యాయేః నిషేచయేత్,
ఊష్ణామృతప్రం తైషజ్యం ప్రతౌడ్యాసినునాథవా. ౫౪౮

వ్యా. నస్యకర్త చేయదు దినవానికి తొలత శిరస్సుకు స్నేహకర్తను పిమ్మట స్వేద కర్తను చేయించి; నిత్యము అవశ్యకముగ నెరవేర్చదగిన మలమూత్రవిసర్జనదంతథావనాది కృత్యములజేయించి, వానిని గాలిలేనిప్రదేశమున నమర్చియుండుకయ్యవై పరుండ నియమించి, వానిమెడకొంతులకు వైభాగమున మరల చెమటపుట్టించి, పిదప వంకరటింకరగాక చక్కగనుండునట్లు వెలికిల బరుండ నియమించి, కాళ్లుమూత్రము కొంచెము ఎత్తుగనుండు నట్లు కాళ్లక్రింద తలగడపెట్టి, తలమూత్రము కొంచెము వెనుకప్రక్కకు వంగునట్లునిచి, ఒకముక్కురంధ్రమును మూసి, వేడినీటియావిరిచే కొంచెము వైచ్చునైనయాషధమును ముందుచెప్పినగొట్టముచేత నైనను ప్రత్తిచేతనైనను నాసారంధ్రమున లోనికి ప్రవేశించునట్లు విడువవలెను. పిమ్మట నాసాసారంధ్రమును మూసి ౭ డవనాసారంధ్రమున వైశ్చెప్పినరీతి గనే యాషధమును ప్రయోగించవలెను. (ఈవిషయమున 'పర్యాయేః నిషేచయేత్' అని మూలమున చెప్పియున్నది.)

— నస్యప్రయోగానంతరకృత్యము —

మూ. దత్తే పాదతలస్కుంధ కర్ణాదీనివిమర్దయేత్,

శనైరుచ్ఛిద్యనిష్ఠివేత్ పార్శ్వయోరుభయోస్తతః. ౫౪౯

అథేషజత్రయా దేవం ద్విస్త్రిర్వాసస్యమాచరేత్

మూర్ఛాయాం శీతతోయేన సించేత్ పరిహరణ శిరః. ౫౫౦

వ్యా. వైశ్చెప్పినరీతిగ నస్యప్రయోగముచేసినపిదప అరకాళ్లయందును, భుజములపైనను, (అరచేతులయందును) చెవులయందును, నుడుటియందును, మెడపైనను చేతితో మర్దనముచేయవలయును. పిమ్మట నోట జనించుకఫమును మెల్లగ పొర్లి కఫముతో తూడి ఇరుపార్శ్వముల వెడలుకఫమును కారియుమియవలయును. వైశ్చెప్పినక్రమముగ ఔషధము నిశ్చేషమగువరకు నుమియును. రెండుమాడుపర్యాయములు నవ్యమును ప్రయోగించవలయును. నస్యప్రయోగముచేయునపుడు మూర్ఛకలిగినచో చల్లనినీళ్లతో శిరస్సుతప్పు తక్కినయంగములను తడువవలెను. (విచేదననస్యమును ప్రయోగించిన పిదప, దోషదేశసాత్త్యముల కనుగుణముగ స్నేహప్రయోగము చేయవలయును.)

● నస్యప్రయోగసమయమున నిషిష్టకృత్యములు ●

మూ. దీయమానే పునర్నవ్యే స్వప్నోచ్చిఃఖిం ప్రథః,
త్యజే ద్విద ప్రహసాచ వస్యైర్జగతీనామృతమ్.

వ్యా. నన్యమును ప్రయోగించునపుడు కదలుట, చీదుట, కోవపడుట, మాట
లాడుట, నవ్వుట ఇవి మున్నగుకృత్యములను జేయంజనదు.

❧ నస్యధూమాద్విప్రయోగానర్హులు ❧

మూ. ననస్యమూనసస్తాద్దే నాతీతాశీతివత్సరే,
నచోనాస్మాదశేధూమః కబలీ నూనపంచమే.

నశుద్ధిరూనదశమేన చాత్రిక్రాంతసప్తతే,

చా. విడుదలవత్సరములవయసుకు లోబడినవానికిని, ఎనుబదివత్సరములవయసుకు పయిబడినవానికిని న్యాయము ప్రయోగింపజనదు. పదు నెనిమిదివత్సరములవయసుకు తక్కువ వయసువానికి ధూమపానముచేయుట తగదు. అయిదునవవత్సరములు పూర్తికానివానికి కబలమును ప్రయోగింపంజనదు. పదివత్సరములకు తక్కువయైనవానికిని డెబ్బదివత్సరముల వయసుమీరినవానికిని పనుననిరేచనానిసంఖ్యోద్ధనము చేయదగదు.

—ॐ प्र तिमर्षनस्य प्र शंस ॐ—

మూ. ఆజనమరణం శస్త్రప్రతిమర్శస్థు వ స్థితో. ౫౪౩

మర్నాడు మధ్యాహ్నం ౧.౩౦ గంటలకు సమావేశమై (నిత్య) పనిచేసినా, ఆ

సచాత్ర యంత్రణౌ కాపి వ్యాపద్యోమర్షవద్భయమ్. ౧౫౪

వ్యా. ప్రతిమర్మమనునన్యమును వస్త్రీవలెనే పుట్టిననాటనుండి మరణాంతము నియతముగ నుపయోగించవలగును. ఇయ్యది మర్మమనునన్యమువలె నుభోచ్యాహ్వానాదిసుగుణములను నితోన్యయోగమువలన గల్గించును. మఱియు సీనన్యమున ఉష్ణోదకాద్యుపసేవనము మున్నగు పథ్యనియమములులేవు. శీతోదకాద్యుపసేవనమువలన మర్మనన్యమునందువలెనేత్రస్థజ్వాలాదివ్యాపత్తులు ప్రతిమర్మనన్యమునం దొకప్పుడును గల్గదు. (కావున ప్రతిమర్మనన్యము జనాంతరమువరకును నిరాటంకముగ నుపయోగించదగినది యని భావము.)

ప్రతిమర్శనస్యమన కర్తు లును, అనర్తు లును

మూ. ప్రతిమర్మం క్షతక్షీణబాలవృద్ధసుఖాత్తసు,

ప్రయోజ్యోగకాలవరేఁపి; నతిష్ఠాదుష్టపీననే.

మద్యపీతేబల శోతే కి మిదోషితమూర్ధని.

ఉత్పాదక-ప్రదోషేష సానమా తతయాసానః.

၁၇၇၆

వ్యా. గాఢములు తగిలినవానిని, శరీరము క్షయించినవానిని, బాలురకును, వృద్ధులకును, సుమమార్గపును, అకాలవర్షము కురిచునప్పుడును తైలై ప్రతిమర్శనస్యమును పయోగించవలెను.

మరియు నాసారోగములలో జేసినదుష్ప్రసారోగముకలవానికిని, మద్యపానము చేసినవానికిని, చెవిరంధ్రముల ప్రతిబంధముకలవానికిని, శిరమున క్రిమిరోగముకలవానికిని, స్వస్థానమునుండి చలించి వృద్ధిసొందినదోషములచే పీడితునకును, ప్రతిమర్శనస్యము ప్రయోగించంజనదు. ఈ ప్రతిమర్శనస్యము తక్కువయైనమాత్రకల్గినదిగావున దోషములు స్వస్థానమున వృద్ధిసొంది చలించుచుండునపుడు వానిని మరలింప సామర్థ్యము లేకయుండును, కావున దోషచలనమున దీని నుపయోగించందగదు.

●● ప్రతిమర్శనప్రయోగకాలము ●●

మూ. శీతా (నిశా) హర్షక్తవాన్తాహస్వస్వాధ్వశ్రమరేతసామ్.

శిరోఽభ్యజ్ఞనగర్జ్జూష ప్రసావాజ్ఞానవర్చసామ్. ౫౫౨

దస్తకాష్టస్య హాసస్య యోజ్యోఽస్తైసా ద్విబిద్ధకః,

వ్యా. రాత్రికాలము, షగటికాలముయొక్క అంతమునందును, భోజనము, వమనము, షగటిద్ర, త్రోవనడచుట, శ్రమగల్గించువనిచేయుట, సంభోగము, శిరోఽభ్యంజనము, గండుషము, మూత్రోత్సర్జనము, అంజనము, మలవిసర్జనము, దంతధావనము, నవ్వు ఆను నీవనులు చేసినవెంటనే రెండుబిందువులపరిమితికల ప్రతిమర్శనస్యమును ప్రయోగించవలెను.

●● ప్రతిమర్శనపరిమాణము ●●

మూ. ఈషదుచ్ఛలనాత్సేహః యావద్వక్త్రం ప్రపద్యతే. ౫౫౩

సన్యే నిషిక్తం తం విద్యాత్ ప్రతిమర్శం ప్రమాణతః,

వ్యా. స్నేహమును కొంచెముగ నుపయోగించునపుడు నాసారంధ్రములనుండి నోటితో ప్రవేశించునంతపరిమితి నుపయోగించవలెను. అట్టిప్రమాణమును కల్పించినస్యమును నాసారంధ్రములనుండి ప్రయోగించవలెను.

●● నస్యమునకు తైలప్రాశస్త్యము ●●

మూ. తైలమేవచ నస్యాథే నిత్యాభ్యాసే నశస్యతే. ౫౫౪

శిరస్శ్చేష్టధామత్వాత్ స్నేహః స్పృశస్యనేతరే.

వ్యా. శిరస్సు కఫమును ప్రధానమైనస్థానము కావున నస్యమునకై నువ్వులనూనెను నిశేషముగ నుపయోగించవలెను. తక్కినస్నేహద్రవ్యములు శ్లేష్మమును వృద్ధిసొందించునని

కావున వానిని నన్యమునకై యుపయోగింపంజనదు. (నూనెమాత్రము కఫహర మని భావము.)

—● సన్యాభ్యాసమున గల్గుగుణములు ॥—

మూ. ఘనోన్నతప్రసన్నత్వక్ స్ఫున్నగ్రీవాస్య వక్షునః. ౫౬౦

దృఢేన్ద్రియా స్త్వవికలాః (స్త్వపలితాః) భవేయుర్నస్యశీలినః,

వ్యా. వైశేష్యబడిన నన్యములను యథోక్తముగ నభ్యాసముచేసి యుపయోగించువారికి చర్మము గట్టిపడి ప్రసన్నతగల్గి దృఢముగ నుండును. మూఘలు, కంఠము, ముఖము, రొమ్మ ఇవియన్నియు దృఢములై యుండును. చక్షురాదీంద్రియములు పటుత్వముకల్గి వానికృత్యములయందు ననుర్థములై ప్రవర్తించును. పెండ్రుకలు నెరియక నలుపుకల్గి వృద్ధి నొందును.

(ఇచ్చట నీవిషయము నెఱుంగునది:—స్వల్పపరిమాణముచే ప్రయోగింపబడునది ప్రతిమర్శనస్యము. కావున నిది ఆలస్యముగ పనిచేయును. మర్శమనునస్యము అధికపరిమాణముకల్గినది కావున తీవ్రముగ పనిచేయును. ఈమర్శమునందు అపత్యగ్యసేవనాదులచే నుపద్రవములు కల్గును. ప్రతిమర్శము సౌమ్యమగుటవలన నొకప్పుడును ఉపద్రవముల గల్గింపదు. ఈరెంటికిని యిదియే తారతమ్యము.) ఇదియే నన్యవిధి.

ధూమపానవిధి:—

—● ధూమపానప్రయోజనము ॥—

మూ. జత్రూర్ధ్వం కఫవాతోత్థ వికారాణామజన్తనే. ౫౬౧

ఉచ్ఛేదాయచజాతానాం పిబేద్ధూమం సదాత్తవాక్,

వ్యా. మనోనిశ్చయముకల్గి హితములగు నాహారవిహారాదులసేవించుమానవుడు మెడకొంకులకు వైభాగమున కఫవాతరోగములు కల్గకుండుటకును, ఒకవేళ పొరబాటున జనించినను అయ్యవి నివర్తించుటకును ఎల్లప్పుడును ధూమమును పానముచేయవలెను.

—● ధూమపానభేదములు, దాని కర్తులు, ఆనర్హులు ॥—

మూ. స్నిగ్ధోదధ్యసృతీక్ష్ణశ్చ వాతే వాతకఫేకఫే. ౫౬౨

యోజ్యో నరక్తపిత్తార్తి విరిక్తోదరమేహిషు,

తిమిరోద్ధ్యానిలాఘ్నాన రోహిణీదత్తవస్త్రీషు, ౫౬౩

మత్స్యమద్యదధిక్షౌద్ర తీరన్నేహనిషాశిషు,

శిరసోఽభిహతే పాణ్డురోగే జాగరితే నిశి. ౫౬౪

వ్యా. స్నిగ్ధము, మధ్యము, తీక్ష్ణము నని ధూమము మూడు తెలింగులనుండును. ఆమాటిలో స్నిగ్ధధూమమును కేవల వాతమునందును, మధ్యమధూమమును కఫముతో గూడినవాతమునందును, తీక్ష్ణధూమమును కేవలకఫమునందును ఈవయోగింపనగును.

మరియు రక్తపిత్తము, విరేచనములైనప్పుడును, ఉదరరోగము, ప్రమేహము, తిమిరముననేత్రరోగము, ఊర్ధ్వవాతము, కడుపుబ్బరము, రోహిణియునురోగము అను నీరోగములుకలవారు ధూమపానము (పొగపీల్చుట) జేయందగదు.

మరియు వస్త్రీకర్తనుచేసికొనినవారును, మత్స్యములు మద్యము పెరుగును పాలు తేనె స్నేహద్రవ్యములు విషము ఈద్రవ్యముల నుపయోగించుకొనినవారును, శిరస్సునం దభిఘాతముకల్గినవారును, పాండురోగపీడితులును, రాత్రియందు నిదురమేల్కొంచిన వారునుకూడ ధూమమును పానముజేయందగదు.

ఇచ్చట వైశేషినిరీతిగ వాతకఫములకుమాత్రము ధూమపానము విధించుటచే పిత్తమునకు ధూమపానము నిషిద్ధమని తెలియుటచే రక్తపిత్తమునకూడ ధూమపానము నిషిద్ధమని యేర్పడినను ప్రత్యేకముగ రక్తపిత్తమున నిషేధించుటంజేసి, పిత్తప్రకృతికలవానికి కఫరోగము సంభవించినపుడును ధూమపానము కూడదని యేర్పడుచున్నది. లేకమాత్ర మైనను పిత్తసంబంధముకల్గినప్పుడు ధూమపానము కూడ దని ముఖ్యాభిప్రాయము.

—అకాలధూమపానముచే గల్గదోషములు, వానియుపచారము —

మూ. రక్తపిత్తాన్ధ్యబాధిర్యతృణ్ణార్చామదమేహకృత్,
ధూమోఽకాలేఽతిపీతోవా; తత్ర శీతోవిధిర్నితః. ౧౬౫

వ్యా. అకాలమునందును వైశేషినిరీతిగ నిషిద్ధములైన రక్తపిత్తాదిరోగములయం దును ధూమపానముచేసినను ప్రమాణమునకంటె నధికముగ ధూమపానముచేసినను రక్త పిత్తము అంధత్వమును బాధిర్యమును దక్కిని మూర్ఛను మదము (తిక్క)ను మోహము (చిత్తనాశము)ను కలిగించును. అట్టియెడ ఘృతపానము నన్యము పరిషేకము మున్నగు శీతోపచారములచేయుట మిక్కిలి హితకరము.

—ధూమమును విడచుక్రమము —

మూ. ముఖేనైవోద్ద్యమేధూమం నాసయాదృగ్విఘాతకృత్,
ఆక్షేపమోక్షైః పాతవోఽధూమస్తు త్రిస్త్రిభిస్త్రిభిః. ౧౬౬

వ్యా. నాసారంధ్రములచేనైనను నోటితోనైనను పీల్చబడినపొగను నోటినుండియే బయటవెడలినవలయునుకాని ముక్కులనుండి బయట వెడలినపదగదు. అటుగాక ముక్కులనుండి వెడలించినచో కన్నులకు తిమిరరోగము మొదలగువానిచే హానికలుగును. మరియు

ధూమపానము చేయునపుడు మూడేసిమార్లు లోపలికిపీల్చి మూడేసిమార్లు బయట వెడలిం
చవలయును.

— ౧౭ ధూమపానక్రమము ౧ —

మూ. శరావసమ్ముటచ్చిద్రే నాడీం న్యస్యదశాఙ్గుళామ్,
అష్టాఙ్గుళం వా వక్త్రేణ కాసవాక్ ధూమమాపిజేత్, ౫౬౭

వ్యా. రెండుశరావముల (మూకుళ్ల)ను సంపుటముగజేసి యందు ద్వారముజేసి
యారంభమున పదియంగుళములైనను ఎనిమిదియంగుళములైనను పొడవుగల యొక
గొట్టము నునిచి యాగొట్టమునుండి నోటితో పొగను పీల్చవలెను.

(పొగలేని నివృత్తకణములను ఒకచిన్నమూకుటిలోనునిచియందున్నేహద్రవ్యముతో
గూడియుండుకాసహరములగు చూర్ణము మున్నగునావధము నునిచి, దానిపై నొకమూ
మూకుడుమూసి యామూకుళ్లనందును మూసి, వైమూకుడు చుట్టభాగమున నొకరృద్ధము
చేసి యారంధ్రమున పది లేక యెనిమిదిఅంగుళములపొడవుగల యొకగొట్టము నిమిడించి
యాగొట్టమును నోట నుంచుకొని పొగను పీలువనగును.)

— ౧౮ ధూమపానమున గల్గుఫలము ౧ —

మూ. కాసశ్వాసః పీనసోవిస్వరత్నం పూతిర్ద్రవః పాణ్డుతాకేశదోమః,
కర్ణాస్యాక్షీ ప్రావకర్ణాద్విరిజాడ్యం తంద్రా హిష్టా ధూమపం
నస్పృశన్తి. ౫౬౮

వ్యా. కాసము, శ్వాసము, పడిసెము, కంఠస్వరము మారియుండుట, నోటియం
దును ముక్కులయందును దుర్గంధము, పొండువు, వెండ్రుకలవ వర్ణముమారుట మొదలగు
రోగములు, చెవులయందును నోటియందును కన్నులయందును నీరుగారుట, దురద, శూల,
జడత్వము, మైకము (కునికిపాటు), ఎక్కిళ్ళు అను నీరోగములన్నియు ధూమపానము
చేయు మనుజునిచొత నొకప్పుడును జేరవు. (ఒకవేళ వైశిష్ట్యవ్యాధులవచ్చినను ఈధూమ
పానముచే నివర్తించును.) ఇదియే ధూమపానవిధి.

— ౧౯ చతుర్విధగజ్జూషభేదములు, వానివినియోగము ౧ —

మూ. చతుష్ప్రకారోగజ్జూషః స్నిగ్ధశ్శమనశోధనా,
రోపణశ్చ, త్రయస్తత్ర త్రిషు యోజ్యాశ్చలాదిషు. ౫౬౯
అన్యోప్రణామ్నః.....

వ్యా. స్నిగ్ధము, శమనము, శోధనము, రోపణము నని గంధూషము నాల్గుతెలు
గుల నుండును. అందు స్నిగ్ధగంధూషము వాతప్రశోషమునందును, శమనగంధూషము పిత్త

ప్రకౌపమునందును, శోధనగంధూషము కఫప్రకౌపమునందు, ప్రణముల మాన్పుటకై రోపణగంధూషమును క్రమముగ నుపయోగింపవగును.

— ౧౭౭ స్నిగ్ధాదిచతుర్విధగంధూషమలక్షణములు —

మూ. ....స్నిగ్ధోత్త్ర స్వాద్యస్థపటుసాధితైః,
స్నేహైః సంశమనస్తీక్త కషాయ మధురౌషధైః. ౫౭౦
శోధనస్తీక్తకట్వస్తు కటూష్ఠైః రోపణః పునః,

కషాయతిక్తకైః.....

వ్యా. వైశిష్ట్యసాల్పగంధూషములలో తీపి పులుపు ఉబ్బ అనురసములుగలద్రవ్యములను కలిపి స్నేహద్రవ్యముచే సిద్ధముచేయబడినది స్నిగ్ధగంధూషము. చేదు, వగరు, తీపి అనురసములకల చేదుపొట్ల వేము నేరేడు మామిడి ఇచ్చ మున్నగువానికషాయము, శర్కరొదకము తేనె మున్నగుద్రవ్యములజేర్చి సిద్ధముచేయబడినది శమనగంధూషము. చేదు కారము పులుపు ఉబ్బ అనురసములకలద్రవ్యములను, ఉష్ణవీర్యములగుద్రవ్యములనుగూర్చి సిద్ధముచేయబడినది శోధనగంధూషము. వగరును చేదును కలయకాషణములగుర్చి సిద్ధముచేయబడినది రోపణగంధూషము.

— ౧౭౮ గంధూషములయందు స్నేహద్యుపయోగము —

మూ. ....తత్ర స్నేహః క్షీరం మధూదకమ్. ౫౭౧

శుక్తం మద్యం రసం మూత్రం ధాన్యాష్టమంచ యథాయథమ్,
కల్పైర్యుక్తం పిప్లవం వా యథాస్పర్శం ప్రయోజయేత్.

వ్యా. వైశిష్ట్యసాల్పగంధూషములలో స్నేహము, క్షీరము, మధూదకము, శుక్తము, మద్యము, మాంసరసము, మూత్రము, ధాన్యాష్టము వీనిని అయాదోషానుగుణముగ కల్పములతోగూర్చి పక్వముచేసి శీతలముగగాని ఉష్ణముగగాని స్పర్శానుకూలముగ నుపయోగింపవగును.

! — ౧౭౯ గంధూషమును ప్రయోగించునియమము —

మూ. తన్దనస్కస్సుఖాసీనః నివాతేకిచ్చిదాతపే,
ప్రసన్నముదితస్కన్ధ కపోలోఽచలకన్ధరః. ౫౭౩
క్రమాద్వక్త్ర చతుర్భాగ త్రిభాగార్థాంశపూరణమ్,
హీనమథోఽస్తమాం మూత్రం ద్రవాణాం కోలస్ఫుటమ్, ౫౭౪
కల్కం ధానాభ్యవహరణ కిచ్చిదున్నమితానసః,

వ్యా. గాలిలేక కొంచెము ఎండకల్లిన ప్రదేశమున నుభముగ కూర్చుండి ప్రసన్నమై సంతోషముతో గూడిన స్పృహకపోలములను, నిశ్చలమైన మెడయుకలవాడై గంఢూషమునందే మనస్సు నునిచి గంఢూషము చేయవలెను. మరియు గంఢూషావధమును నోటిలో నాలుగోభాగమును పూరించినచో హీనమాత్ర, నోటిలో మూడవభాగమును పూరించినచో మధ్యమాత్ర, నోట నగపాలు నిండునట్లు పూరించినచో సుత్రమాత్ర. ఈమాత్రానిర్ణయము ద్రవరూపమైన గంఢూషమునకు చెప్పబడినది. కల్కమైనచో రేగు పండంతపరిమితముగ నుంచుకొనునది. అట్టి ద్రవరూపమగు శావధమునైనను కల్కమునైనను మ్రింగక కొంచెముగ ముఖమును వైకెత్తి గంఢూషముచేయునది.

—● గంఢూషకబలపరిమాణము ●—

మూ. అసంఖ్యార్యవగజ్ఞాపః కరండకకపోలయోః. ౫౭౫

సంఖ్యారయుక్తాః కబలాః పర్వాయేణైవ ధారయేత్,

కఫపూర్ణాస్యతాయావత్ స్రవద్భ్రాణాక్షితాతదా. ౫౭౬

వ్యా. నోట కదలించుటకు సాధ్యముగానట్లు సంపూర్ణముగ శావధమునుంచు కొన్నచో గంఢూషమనియు, కదలించుటకు దగినట్లు శావధము నుంచుకొన్నయెడ కబల మనియు చెప్పబడును. ఈగంఢూషకబలములను పర్యాయముగ నొకటిమార్చి యొకటి నుపయోగించునది. మరియు నోరు కఫము పూర్ణమగువరకైనను, కన్నులనుండియు నాసారంధ్రములనుండియు ద్రవమువెడలనంతవరకైనను గంఢూషమును ధరించియుండవలెను.

—● దంతహర్షాదులయందు తిలకల్కాదకగంఢూషము ●—

మూ. దస్తహస్తే దస్తచాలే ముఖరోగే చ వాతకే,

సుఖోష్ణమథశీతం వా తిలకల్కాదకం హితమ్. ౫౭౭

వ్యా. దంతహర్ష మునందును, దంతచలనమునందును, ముఖరోగమునందును, వాత రోగమునందును, నువ్వులకల్కముచే సిద్ధమైనజలమును చల్లగ నైనను సుఖోష్ణముగ నైనను గంఢూషముచేయుట చాల హితకరము.

—● గంఢూషధారణమున తైలమాంసరసోపయోగము ●—

మూ. గజ్ఞాపః ధారణే నిత్యం తైలం మాంసరసోఽథవా,

వ్యా. గంఢూషధారణమునం దెల్లపుడును తైలమునైనను మాంసరసమునైన నుపయోగించుట హితకరము.

—● కొన్నిరోగములయందు ఘృతాద్యుపయోగము ●—

మూ. ఊషాదాహర్దిలే పాకే ష్టలే చాగస్త్య సమృష్టే.

౫౭౮

విషతౌరాగ్నిదగ్ధేచ సర్పిధార్యం పయోఽభవా,

వ్యా. మంటతాపముకలనోటిపుండునందును, అగంతుక కారణములచేనైన గాయము నందును, విషముచేతను తౌరముచేతను అగ్నిచేతను కాలియున్నను, నేరినైనను పాల నైనను గండ్మాషముగ ధరించవలెను.

— ౧౭ మాక్షికగండ్మాషధారణగుణము ౧౭ —

మూ. వైశద్యం జనయత్వాస్యే సప్తధాతిముఖే ప్రణాకా. ౫౭౯

దాహాత్మస్థా ప్రశమనం మధూగణ్డూషధారణమ్,

వ్యా. లేనైన గండ్మాషముగ ధరించినయెడ నోరు నిర్మలముగనుండును. నోటి ప్రణముల నార్పును. తాపమును దప్పిని శమింపజేయును.

— ౧౮ ధాన్యాష్టగండ్మాషగుణము ౧౮ —

మూ. ధాన్యాష్టమాస్యవైరస్య మలదౌర్గన్ధస్యనాశనమ్. ౫౮౦

తదేవా లవణం శీతం ముఖశోషహరిం పరమ్,

వ్యా. ధాన్యాష్టగండ్మాషము నోటియొక్క అరుచిని మాలిన్యమును దుర్గంధమును హరించును. మరియు నాధాన్యాష్టము ఉప్పుచేర్చక చల్లగ గండ్మాషధారణముచేసినయెడ మిక్కుటముగ ముఖశోషమును (గొం తెండుటను) హరించును.

— ౧౯ తౌరోదక-ఉష్ణోదకగండ్మాషగుణము ౧౯ —

మూ. ఆశుతౌరామ్బుగణ్డూషోభిన త్తిశ్లేష్ణాశ్చయమ్. ౫౮౧

సుఖోష్ణోదకగణ్డూషై ర్దాయతే వక్త్రలాఘవమ్,

వ్యా. సర్వతౌరము యవతౌరము మున్నగుతౌరములతో గూడిజలమును గండ్మాషము చేసినచో కఫసంచయమును అతిశీఘ్రముగ హరించును. సుఖోష్ణమైనపేడిసిళ్లతో గండ్మా షముచేసిన నోరు చుల్కనై యుండును.

— ౨౦ స్నేహగండ్మాషధారణగుణము ౨౦ —

మూ. ఓష్ఠస్ఫుటనపారుష్య ముఖశోషద్విజామయాః. ౫౮౨

సమ్యక్ స్వరోషఘాతశ్చ స్నేహగణ్డూషధారణాత్,

వ్యా. స్నేహద్రవ్యములను గండ్మాషముచేసినచో పెదవులు చగులుటను కణకుబాది యుండుటను మాన్పును. మత్తుకయెండుటను దంతరోగములను, కంఠస్వరముయొక్క అభి ఘాతమును మాన్పును.

— ౨౧ ఖదిరాదికబలగ్రహగుణము ౨౧ —

మూ. ఖదిరక్షీరవృతౌది మేదామ్ముకబలగ్రహః. ౫౮౩

అరోచకాస్య వైరస్య మలతూతిప్రసేకజిత్,

వ్యా. చంద్ర, అత్తి రావి జావ్వి అను తీరవృక్షములు, పెలిచండ్ర పినిచేర్పి కాచబడినకషాయమును కబలగ్రహముచేసినయెడ అరోచకమును, నోటికి దుచితెలియ వుండుటను నోటిలో మాలిన్యమును, దుర్గంధమును, నోరు నీరుకారుటను మాన్పును.

— వత్సదాహమున మధ్యాదికబలగ్రహము —

మూ. దగ్ధవక్త్రే మధుక్షీరసితాసర్పిస్తిలో త్తరైః.

౫౮౪

వ్యా. ఔరాదులచే నోరుకాలినయెడ తేనె, పాలు, చక్కెర, నువ్వులు వీనినన్నిటిని గూర్చి కబలగ్రహముచేసినచో హితకరము.

— త్రివిధప్రతిసారణము, దానియపయోగము —

మూ. కల్కోగ్రసక్రియాచూర్ణం త్రివిధం ప్రతిసారణమ్,

యుష్ణాత్తత్కఫరోగేషు గడ్డాపవిహితౌషధైః.

౫౮౫

వ్యా. కల్కము, రసక్రియ, చూర్ణము నని ప్రతిసారణము మూడుతెఱంగుల నుండును. అట్టి త్రివిధప్రతిసారణమును గంఢూపమునకు జెప్పినయావధములచే సిద్ధము చేసి కఫరోగములయందు పయోగింపగును.

ఇచ్చట జలము మున్నగుద్రవములనుజేర్చి నూరబడినది కల్కమనియు, తేనె మున్నగువానిగూర్చి ద్రవరూపముగ జేయబడినది రసక్రియయనియు, పొడిగాచేయబడినది చూర్ణమనియు మూడిటికిని భేదము నెరుంగునది. మరియు “గడ్డాపవిహితౌషధైః” అని సామాన్యముగ జెప్పినను, ప్రతిసారణము కఫహరము కావున కఫహరశోధనగంఢూపమునకు జెప్పిన యావధములగూర్చి ప్రతిసారణముచేయవలె నని యెఱుంగునది.

— త్రివిధముఖాలేపము, వానివరిమాణము —

మూ. ముఖాలేపస్త్రిధాదోపవిషహావర్ణకృచ్ఛసః,

ఉష్ణో వాతకఫేశస్త్యశేషేష్వత్సర్వశీతలః.

౫౮౬

త్రిప్రమాణశ్చతుర్భాగ త్రిభాగాద్ధాంగులొన్నతః,

వ్యా. దోషహరము, విషహరము, వర్ణకరము నని ముఖాలేపము మూడువిధములు. వాతకఫరోగములయందు ఉష్ణముగనుండు ముఖాలేపము హితకరము. పిత్తరోగము నందును, వాతపిత్తరోగమునందును, విషమునందును, మిక్కిలి శీతలమైన ముఖాలేపము, హితకరము. మరియు వైజెప్పిన మూడువిధములగు ముఖాలేపములు వరుసగ అంగుళములొ సాల్పవంతును, మూడవవంతును, అర్ధభాగంబును ఘనముకల్గియుండవలెను. (దోషహరముఖాలేపము కాలంగుళ ప్రమాణము దళముగను, విషహరముఖాలేపము అంగుళ

ములా మూడవవంతు ప్రమాణము దళముగను, వర్ణకరముఖాలేపము అర్ధాంగుళపరిమాణము దళముగను ఉండవలెనని భావము).

— ౧౧ ముఖాలేపధారణక్రమము ౧౧ —

మూ. అశుష్కస్య స్థితి స్తస్య శుష్కదూషయతిచ్ఛవిమ్. ౫౮౭
తమార్ద్రయిత్వానయేత్ తదస్తేభ్యజ్జమాచరేత్,

వ్యా. వైశిష్టిన ముఖాలేపములను ఎండక తడిగనే యుండునంతవరకు నుంచుట ప్రశస్తము. అటుగాక యెండినచో చర్మమును ముఖకాంతిని చెరచును; కావున నొకవేళ ముఖాలేపము ఎండినను దానిని నీళ్లచే తడిపి విడదీసినపిమ్మట నభ్యంగనము చేయవలెను.

— ౧౨ పీనసాదులయందు ముఖాలేపనిషేధము ౧౨ —

మూ. నయోజ్యః పీనస్తేజ్జిరే దత్తనస్యే హనుగ్రహే. ౫౮౮
అరోచకే జాగరితే.....

వ్యా. పడిసెముపట్టినపుడును, అజీర్ణరోగమునందును, నస్యప్రయోగము చేసినప్పుడును, హనుగ్రహరోగమునందును, అరోచకమునందును, నిదుర పేల్కొనిచినప్పుడును వైశిష్టినముఖాలేపము నుపయోగింపంజనదు.

— ౧౩ ముఖాలేపనీవనఫలము, దానగల్గుగణము ౧౩ —

మూ. ....స చ హస్తీసుయోజితః,
అకాలపలితవృజ్ఞ పలీతిమిరసీలికాః. ౫౮౯

ముఖాలేపనశీలానాం దృఢం భవతి దర్శనమ్,
వదనం చాపరిష్టానం శ్రీక్షృం తామరసోపమమ్. ౫౯౦

వ్యా. విధిప్రకారము చేయబడినముఖాలేపము అకాలమునగల్గుపలితము (పెండ్లు కలు సెరయుట)ను, మంగును, ముసలితనమున ఒడలిపైగల్గుముడతలను, తిమిర మను శేత్ర రోగమును, సీలిక మను రోగమును హరించును.

మరియు ముఖాలేపనమును నియతముగ నలవాటుచేసినచో కనుచూపు దృఢముగ నుండును. ముఖము వాడక మృదువై తామరపువ్వువలె కాంతియుక్తమైయుండును.

— ౧౪ శిరస్సున నుపయోగింపదగినచతుర్విధతైలములు ౧౪ —

మూ. అభ్యజ్ఞ సేక పిచవః పస్తీశ్చైతి చతుర్విధమ్,
మూర్ధతైలం బహుగుణాం తద్విద్యాదు త్రో త్తరమ్. ౫౯౧

వ్యా. శిరమున నుపయోగింపదగినతైలములు అభ్యంగమనియు, సేకమనియు, పిచుమనియు, పస్తీయమనియు నాల్గుతరంగులు ఈనాల్గిటిలో క్రమముగ నుత్తరోత్తరము

(అభ్యంగమునకన్న సేకింబును, సేకమునకన్న పిచువును, దానికన్న వస్తీయు) గుణాధికముగ నుండును. (ఇచ్చట శిరముపై తైలము నునిచి మద్దనముచేయుట యభ్యంగ మనియు, శిరస్సుపై తైలమును ధారగా విడచుట సేకమనియు, ప్రతిదినము గుడ్డముక్కునైనను తైలమున దడపి శిరస్సుపైనుంచుట పిచు వనియు, క్రిందచెప్పబడు శిరోవస్తీవిధి ప్రకారము శిరమున తైలమును ధరించుట వస్తీ యనియు నెఱుంగునది).

— చతుర్విధతైలోపయోగవిషయములు —

మూ. తత్రాభ్యజ్ఞః ప్రయోక్తవ్యో రాక్ష్యకజ్ఞామలాదిషు,
అరూంషికా శిరస్తోద దాహపాక ప్రణేషుచ, ౧౯౨
పరిషేకః; పిచుః కేశపాతస్ఫుటనధూపనే,
నేత్రస్తమ్భేషు; వస్తీస్థు ప్రసుప్త్యర్థితజాగరే. ౧౯౩
నాసాస్యశోషే తిమిరే శిరోరోగేచ దారుణే,

వ్యా. తైజెష్విసనాల్లిటిలో నభ్యంగతైలమును శిరమున రూక్షగ (జిడ్డులేక) నున్నప్పుడును, దురదకల్గినపుడును, మురికిచేసినప్పుడును ఉపయోగింపందగును. పరిషేక తైలమును అరూంషిక యనురోగమునందును, తలపోటునందును, తలకు వేడిచేసినప్పుడును, తలలో పొక్కులులేచినప్పుడును, ఉపయోగింపందగును. పిచువనుతైలమును పెండ్రుక లూడునపుడును, పెండ్రుకలుచిట్టినప్పుడును, నాసాదిరంధ్రములయందు పొగవెడలనట్లున్నపుడును, కన్నులు స్తంభించినప్పుడును ఉపయోగింపందగును. వస్తీయునుతైలమును చర్మముపై స్పృశ్ఞానముకప్పినప్పుడును, అర్థితవాతమునందును, రాత్రినిదురమేల్కొంచి నప్పుడును, నాసారంధ్రములను నోరును ద్రవములేకయెండినప్పుడును, తిమిరముననేత్ర రోగమునందును, క్రూరమైనశిరోరోగమునందును ప్రయోగింపనగును.

— శిరోవస్తీవిధానము —

మూ. విధిస్తస్య నిషణ్ణపృథ్వీలేజానుసమే మృదౌ. ౧౯౪
శుద్ధాక్తస్త్విన్న దేహస్య దినాన్తే గవ్యమాహిషమ్,
ద్వాదశాంశులవిస్తీర్ణం చర్తపట్టం శిరస్సమమ్. ౧౯౫
ఆకర్ణబద్ధనస్థానం లలాటే వస్త్రవేష్టితే,
చేలవేణికయాబద్ధ్యా మాషకల్పేన లేపయేత్. ౧౯౬
ఊర్ధ్వం కేశభువోయావత్ ద్వ్యంశుళం ధారయేచ్ఛతమ్,
ఆవక్త్రనాసీకోక్లేదాత్; దశాష్టాపట్పులాదిషు. ౧౯౭

మాత్రాసహస్రాణ్య రుజేత్వేకమ్ స్కన్ధాదిమర్దయేత్,
ముక్తస్నేహస్య, పరమం సప్తాహం తస్య సేవనమ్.

౧౬౧౮

వ్యా. శిరోవస్త్రీచేయవలసివరోగికి తొలుత వసువరేచనాదులచే శోష్ణమును శుద్ధముచేసి, తైలాదులచే నభ్యంగనముచేయించి, స్వేదవిధిచే నొడలిపై చెమటపుట్టించి మోకాలెత్తుగల్గి మృదువుగనుండునాస్తరణముపై వానిగూర్చుండబెట్టి, సాయంకాలమున నైనను రాత్రికాలమునందైనను వానినుదుట గుడ్డచుట్టి, పండ్రెండుఅంగుళముల ప్రమాణము గల్గి శిరమునకు సమమైచెవులవరకు కట్టదగినంతగొడ్డుచర్మమునైనను ఎరుబోతు చర్మమునైనను గుడ్డపేలికచేత శిరమునందు గట్టిగకట్టి, మినువసిండిచేత దానిపై లేపనము చేసి, పిమ్మట వ్యాధిదోషదూహ్యాదుల కనుగుణముగ పక్షముచేయబడి సుఖోష్ణముగనుండు స్నేహమును తలవెండ్రుకలకువైన నొకటిరెండంగుళముల ప్రమాణము నిలిచియుండునట్లు ధారగ విడువవలెను. (ఇదియే శిరోవస్త్రీ) పిదప నాస్నేహద్రవ్యమును నాసారోధ్రముల నుండియు నోటనుండియు నీరు వెడలనంతకాలము ధరింపవలెను.

మరియు అట్టిశిరోవస్త్రీని వాతవ్యాధులయందు పదివేల (౧౦౦౦౦) అక్షరముల నుచ్చరించునంతకాలంబును, పిత్తప్రకోపమున నెనిమిదివేల (౮౦౦౦) అక్షరముల నుచ్చరించునంతకాలంబును, కఫరోగమున నారువేల (౬౦౦౦) అక్షరముల నుచ్చరించునంతకాలంబును ధరింపవలెను. రోగములు లేక స్వస్థకనుండువాడు పేయి (౧౦౦౦) అక్షరముల నుచ్చరించునంతకాలము ధరింపవలెను.

వైశేష్ఠినపరిమిలికాలము ధరించినపిదప శిరోవస్త్రీని విప్పి రోగియొక్కశిరస్సు మొద మొదలగునంగములను వాతముగ మర్దనముచేసి వైశేష్ఠినరీతిగ నుష్ణోదకాదులచే నుపచరించవలెను.

ఇత్రైఙుగున శిరోవస్త్రీచేయుటకు పరమావధికాలము ఏడుదినములు. (అనగా మూడు, లేక నాలుగు, లేక యేడుదినములకాలము శిరోవస్త్రీని ప్రయోగింపదగునని భావము)

❖ కర్ణపూరణధారణవిధి ❖

మూ. థారయే త్పూరణం కర్ణే కర్ణమూలం విమర్దయేత్,
రుజాయామార్దనం యావత్ మాత్రాశతమవేదనే.

౧౬౧౯

వ్యా. కర్ణమూలమున మర్దనముచేయుచు చెవిలో బాధతగ్గునంతవరకును కర్ణపూరణమును ధరింపవలెను. రోగములులేక స్వస్థముగనుండువాడు నూరుమాత్రలకాలము కర్ణపూరణమును ధరించునగును. (కర్ణపూరణ మన తైలాద్యోషధములచే చెవులను నిండించుట యని యెఱుంగునది.)

మఱియు మాత్రాలక్షణమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి “యావత్పశ్యేతి హస్తాగ్రం దక్షిణం జానుమద్దలమ్. నిమేషోన్నేషకాలేన సమం మాత్రా తు సాస్త్యతా.” దక్షిణహస్తాగ్రమును దక్షిణజానుమండలము సెంతకాలములా చుట్టివచ్చునో అట్టికాలము మాత్రాకాల మనబడును. అయ్యది నిమేషోన్నేషకాలమునకు సమముగ నుండును.

— ౧౮ మూర్ధతైలసేనసమున గల్గఫలము ౧౮ —

మూ. కచసదనసితత్వపిజ్జత్వం పరిపుటనం శిరరస్సమీరరోగః, జయతి జనయతీన్ద్రియప్రసాదం స్వరహనుమూర్ధబలంచ మూర్ధతైలమ్. ౬౦౦

వ్యా. వైశేషినయభ్యంజనాదివిధులచే శిరమున తైలాదులనుండుకొన్నయెడ తల మెండ్రుకలాడుట, నెరియుట, కింగళివర్ణముగనుండుట, మెండ్రుకలొసలుచిట్లుట మొదలగుమెండ్రుకలదోషములను; శిరస్సును సంభవించువాతరోగములను హరించును. మఱియు చక్షురాదీన్ద్రియములు నిర్మలములుగనుండును. కంఠస్వరూఘనకును దప్తుడలకును శిరస్సుకును బలము కల్గును.

— ౧౯ నేత్రరోగములయం దాశోష్ణ్యతనవిధి ౧౯ —

మూ. సర్వేషా మక్షిరోగాణా మదావాశోష్ణ్యతనం హితమ్, ఆశోష్ణ్యతనమభివ్యన్తే యుజ్జీతోర్ధ్వం దినద్యయాత్. ౬౦౧

వ్యా. చలదెఱుగులైననేత్రరోగములయందును తొలుత నాశోష్ణ్యతనముజేయుట మిక్కిలి హితకరము. అట్టియాశోష్ణ్యతనమును అభివ్యంబాదినేత్రరోగములయందు వ్యాధి సంభవించినపిదప రెండుదినములకుపిమ్మట నుపయోగించవలెను.

ఆశోష్ణ్యతనలక్షణము శంకరాచరమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“ఉన్నీలిలేఽక్షీద్వత్సర్వే బిష్టభిద్వర్ణిక్లాణ్ధితమ్” కన్నులను తెరిచి రెండంగుళములయెత్తునుండి యావధిమీదు వులను కన్నులలో విడచుట యాశోష్ణ్యత మని యర్థము.

మఱియు “అవ్యక్తేష్వేవరుజాదిష్వేవం తుల్యగుణం పక్షపరిహారేణ అక్షిక్షాణేపనం, తచ్చబిడాలకనంజ్జకమ్” అని యష్టాభంగగ్రహమున జెప్పబడినది. రోగము లియ్యదియని స్పష్టముగ దెలియనియప్పుడు రెప్పలనువదలి నేత్రరోగమునజేయబడు ఆలేపము బిడాల మనబడును. ఇయ్యది యాశోష్ణ్యతనముతో సమానగుణముకల్గియుండునని భావము.

మఱియు “రుక్తిదకణ్ణానుర్దాత్రుదాహరాగనిబర్హణమ్” అని వాగ్భటుడుచెప్పెను కావున కన్నులయందు నొప్పి, నూదులతోబొడిచినట్లుబొట, దురద, ఇనుకహరినట్లు

బాధ, కంటిలో నీరుకారుట, మంట ఇవియన్నియు నాశోచ్ఛ్రితనముచే నివర్తించునని యెఱుంగునది.

— ౭౭ ఆశోచ్ఛ్రితనవ్యత్యయముచే గల్గునుపద్రవములు ౭౭ —

మూ. అత్యుష్ణతీక్షణం యద్యోగం దృష్ణా శాయాక్షి సేచనమ్,
అతిశీతంతు తురుతే నిస్తోఽస్తమ్భవేదనాః.

౬౦౨

కషాయచర్మతాం ఘర్షణం కృచ్ఛాచ్చిదుస్తేషణం బహు,
వికారవృద్ధిమత్యల్పం సంరమ్భమఖరి సుతమ్.

౬౦౩

వ్యా. మిక్కిలి యుష్ణముగను తీక్షణముగనుచుండు ఆశోచ్ఛ్రితనము కన్నులకు (రోగములను ఎరుపును) నాశమును కలిగించును. మిక్కిలి శీతలముగనుండు ఆశోచ్ఛ్రితనము నూదులచే పొడిచినట్లుపోటును నేత్రస్తంభమును కన్నులనొప్పిని కంటికలకను కల్గించును. మఱియు నేత్రఘర్షణము (ఒకటితోనొకటి చెప్పలు అంటుకొనుట) మొదలగునుపద్రవములు కలుగును. ఆశోచ్ఛ్రితనమును అధికముగజేసినయెడ మిక్కిలి కష్టముగ కన్నులచెరువు నటులజేయును. మిక్కిలి స్వల్పముగజేసినయెడ నేత్రరోగమును వృద్ధిజేయును. అచరి సుతమైన ఆశోచ్ఛ్రితనము కన్నులను కలకబారజేయును.

— ౭౮ ఆశోచ్ఛ్రితనోపద్రవచికిత్స ౭౮ —

మూ. సర్పిషాతు సుఖోష్ణేన యోజ్యశ్చాప్తోహి మేనవా,

వ్యా. వైజేషినయుపద్రవమును కల్గినప్పుడు నేతిని సుఖోష్ణముగనైనను చల్లగ నైనను కన్నులలో నుంచవలెను.

— ౭౯ ఆశోచ్ఛ్రితనసమ్యక్గోగ్గాదిలక్షణములు ౭౯ —

మూ. కాలస్తర్పణవద్యోగే సమ్యక్సూక్ష్మానాధికే అపి.

౬౦౪

వ్యా. ఆశోచ్ఛ్రితనముయొక్క సమ్యక్గోగ్గచీనయోగ అతియోగములకాలనియను మును తద్గుణవిధి ప్రకారముగ నెఱుంగునది.

— ౮౦ అంజనప్రయోగము ౮౦ —

మూ. ఆఘాజ్ఞానం శుద్ధతనోః నేత్రమాత్రాశ్రితే మతే,

వక్త్రలిక్ష్ణాల్పశోఫాతి కణ్డూవైచ్చిలలక్షితే.

౬౦౫

మన్దఘర్షాశ్రురాగేఽక్షీ ప్రయోజ్యం ఘనదూషికే,

(ఆరైపి త్రకఘాసృగ్భిః మారుతేన విశేషతః.)

౬౦౬

వ్యా. వసునూదులచే శుద్ధమైనశరీరము కలపురుషునకు మలము శరీరమునందు వ్యాపింపక కన్నులయందుమాత్రము చేరియున్నపుడు, కన్నులయందు స్వల్పముగ శోభయు,

అధికమైనజలయు, పిచ్చిలత్వమును మొదలగువర్ణలక్షణములు కల్గును. అట్టియెడ అధికమైనసంఘర్షణము, కంటిసీరు, విరుపు, అధికమైనమలము ఇవికల్గినపుడును, పిత్తము, కఫము, వాతము వీనిచే కన్నులుపీడింపబడినప్పుడును విశేషముగ నంజనము నుపయోగింపవలెను.

— ౧౧ త్రివిధాంజనములు, వానిలక్షణములు ౧౧ —

మూ. లేఖనం రోపణం దృష్టిప్రసాదనమితి త్రిధా,

అజ్ఞానం; లేఖనం తత్ర కషాయాష్లుపటూషణైః.

౬౦౭

రోపణం తిక్తకైర్ద్రవ్యైః; స్యాదుశీతైః ప్రసాదనమ్,

వ్యా. లేఖనము, రోపణము, దృష్టిప్రసాదనము నని అంజనము మూడువిధముల నుండును. అందు వగరు పులపు ఉప్పు కారము అనురసములకలవస్త్రపులగూర్చి సిద్ధము చేయబడినది లేఖనాంజనము (ఇయ్యది శుక్రార్ధాదితేత్రరోగములయందు కస్త్రముచే ఛేదించినట్లు కంటిదోషమును లేఖనముచేయుటంజేసి లేఖనమని చెప్పబడును.) చేదురసము గలద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడినది రోపణాంజనము. (ఇయ్యది యభివ్యంధాదిరోగములయందు కంటిలో వ్రణమును మాన్పుటంజేసి రోపణాంజన మనబడును.) మధురముగను శీతపిర్మముగను నుండుద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడినయంజనము ప్రసాదనము. (ఇయ్యది కన్నులయందలి మలినమును పోగొట్టుటంజేసి ప్రసాదనాంజనమని చెప్పబడును.)

— ౧౨ త్రివిధాజ్ఞానకల్పనములు ౧౨ —

మూ. పిష్టిరోసక్రియాచూర్ణం త్రిదైవాంజనకల్పనా.

౬౦౮

గురౌ మధ్యే లఘౌ దోషేతాః క్రమేణ ప్రయోజయేత్,

వ్యా. పిండము (ముద్దగనుండునది), రసక్రియ (ద్రవరూపముగనుండునది), చూర్ణము(పొడి)నని అంజనకల్పనము మూడువిధములు, ఈమూటిలో పిండరూపమైన యంజనమును దోషము మిక్కిలి ప్రబలముగనుండునపుడును, రసక్రియాంజనమును దోషము మధ్యబలముగనుండునప్పుడును, చూర్ణరూపాంజనమును దోషము స్వల్పముగనుండునపుడును వరుసగ నుపయోగింపవలెను.

“పిష్టి కలలికాస్త్రోక్తా బద్ధ్యతే పట్టవస్త్రకైః” అను శంత్రాంతరవచనముచే ఔషధములను నూరి యుండజేసి కన్నులపైబెట్టి వస్త్రపట్టాదులచే గట్టవగినయంజనము పిండరూపమైన యంజన మని తెలిసెడి.

— ౧౩ త్రివిధాజ్ఞానకలాకలు ౧౩ —

మూ. ప్రశస్తా లేఖనే తామ్రీ రోపణే కాలలోహజా.

౬౦౯

అజ్ఞుభీచ నువర్ణోక్తా రూప్యజాత ప్రసాదనే,

వ్యా. లేఖనాంజనమును ప్రయోగించుటకు రాగిచే చేయబడినశలాక ప్రశస్తము. రోహణాంజనమును ప్రయోగించుటకు ఇనుముచే చేయబడినశలాక ప్రశస్తము లేక వ్రేలిచే నైన రోహణాంజనమును ప్రయోగింపవచ్చును. బంగరుచేనైనను పెడిచేనైనను చేయబడినశలాక ప్రసాదనాంజనమును ప్రయోగించుటకు చాలప్రశస్తము. మరియు దశాంగుళాతనుర్పథ్యే శలాకాముకుళాననా¹ అని వాగ్భటుడు చెప్పెను. పదియంగుళములపరిమాణమును నడుమ నున్నగను, కొసయందు మొగ్గవంటిముఖమును గలశలాకను అంజనప్రయోగమున కర్హమనిభావము.

❖ త్రివిధాజ్ఞానములప్రమాణము ౧౯ ❖

మూ. పిష్టస్య తీక్ష్ణద్రవ్యస్య మృదుద్రవ్యాకృతస్యచ. ౬౧౦

హరేణుమాత్రం ద్విగుణం ప్రమాణం కథయన్త్యపి,
రసక్రియాయామప్యావళిః విడంగఫలమాత్రకమ్. ౬౧౧

శలాక్యాద్విగుణాం తీక్ష్ణే చూర్ణేచ త్రిగుణాం మృదౌ,

వ్యా. తీక్ష్ణద్రవ్యములచే జేయబడినపిండమును నంజనమునకు రేణుకయంతప్రమాణముపయోగింపదగును. మృదుద్రవ్యములచే జేయబడినపిండాంజనము రెండురేణుకలంతప్రమాణముపయోగింపదగును. రసక్రియయనునంజనము ఒక వాయువిడంగమంత్రపరిమితినుపయోగింపదలెను. తీక్ష్ణద్రవ్యములచే చేయబడినచూర్ణాంజనము రెండుశలాకలపరిమితిముపయోగింపదగును. మృదుద్రవ్యములచే జేయబడినచూర్ణాంజనము మూడుశలాకలప్రమాణముపయోగింపదగును.

❖ అంజనప్రయోగకాలము ౨౦ ❖

మూ. ప్రాతస్సాయంచ సతతం ముద్రిక్తేదేయమజ్జనమ్. ౬౧౨

అత్యుద్రిక్తే బలానేతు లేఖనీయే²థవాగదే,

కామమహ్నాప్యపి నాత్యుష్ణే తీక్ష్ణమష్టిప్రయోజయేత్. ౬౧౩

వ్యా. దోషములు వృద్ధిగొందియుండునపుడు ఉదయకాలమునందును సాయంకాలమునందును రెండుభూటలు అంజనమును ప్రయోగింపదగును. కఫము మిక్కిలి రుధిరముగ ప్రకోపించినపుడును, లేఖనక్రియకు అర్హమైన శుక్రాస్తము మున్నగురోగములయందును మిక్కిలి తీవ్రమైనయెండలేని మధ్యాహ్నకాలమునగూడ తీక్ష్ణమైన అంజనమును ప్రయోగింపదగును.

❖ రాత్రికాలముందు అంజనవిషేధము ౨౧ ❖

మూ. నరాస్త్రావతిశీతే³తి నేత్రే తీక్ష్ణాజ్ఞానం హితమ్,

దోషమసావయత్ స్తమ్భకణ్డవాజాద్యాదికారితత్. ౬౧౮

వ్యా. రాత్రుల నేత్రము కఫాధిక్యమువలన నతిశీతలముగ నుండును. రాత్రుల యందు సౌమ్యగుణము ప్రధానముగ నుండును. అట్టి రాత్రులయందు తీక్షణంజనమును ప్రయోగించినచో కంటిదోషములను స్రవించజేయ సమర్థముగాక స్తంభము దురద జడ త్వము మున్నగు నుపద్రవముల గల్గించును. కావున రాత్రిపూట అంజనము నొకప్పుడును ప్రయోగింపంజనదు.

—● ప్రత్యాంజనము ●—

మూ. తీక్షణజ్జనాభిసంతప్తే నయనే తత్ప్రసాదనమ్,
ప్రయజ్యమానం లభతే ప్రత్యజ్జనసమాహ్వయమ్. ౬౧౯

వ్యా. మిక్కిలి తీక్షణమైనయంజనమును ప్రయోగించుటచే కన్నులయందు సంతాప మధికమైనయపుడు అట్టితాపము శమించుటకై ప్రయోగించబడినయంజనము ప్రత్యంజన మని చెప్పబడును.

—● అంజనప్రయోగనిషిద్ధులు ●—

మూ. నాజ్ఞాయే ద్భీతనమితవిరిక్తాశితవేగితే,
క్రుద్ధజ్వరితాంతాక్షి శిరోరక్ శోకిజాగరే. ౬౧౬
అదృష్టేఽర్కేశిరస్సాన్నతే వీతయోర్ధూమమద్యయోః,
అజీర్ణేగ్న్యర్కసంతప్తే దివాసుప్తే పిపాసితే. ౬౧౭

వ్యా. భయము జెందినవాడు, మమనవిరేచనముల జేసికొనినవాడును, అప్పుడే భుజించినవాడును, మలమూత్రాదివేగములు కల్గినవాడును, శోపావిష్టమగువాడును, జ్వరపీడితుడును, అతిసూక్ష్మముగను అతిప్రకాశముగను నుండువస్తువులకూచుటచేత శ్రమనొందిననేత్రములు కలవాడును, తలనొప్పిచే బాధించబడినవాడు, దుఃఖమునంభించినవాడును, రాత్రి నిదుర మేల్కొనియున్నవాడును, శిరస్సాన్నము జేసినవాడును, ధూమమును మద్యమును పానము చేసినవాడును, అజీర్ణరోగియు, నిష్పన్నెగచేతను ఎండచేతను సంతాపమునొందినవాడును, చగలనిదురించినవాడును, దష్టిగొన్నవాడును నగు మనుజునకు అంజనమును ప్రయోగింపంజనదు. మరియు మేఘాదులచే గప్పబడినూర్పుడు కానబడకుండునపుడును అంజనప్రయోగము చేయదగదు.

—● నిషిద్ధాంజనములు ●—

మూ. అతితీక్షణమృదుస్తోక బహ్వాచ్ఛఘనకర్కశమ్,
అత్యర్థశీతలం(స్తబ్ధం) తప్తమజ్జనం నావచారయేత్. ౬౧౮

వ్యా. మిక్కిలి తీక్షణులును, అలిమ్యుడువును, మిక్కిలి కొంచెంబును, మిక్కిలి యధికంబును, మిక్కిలి లేటనైనదియు, మిక్కిలి ఖునంబును, మిక్కిలి కర్కశంబును, మిక్కిలి శీతంబును, అత్యుష్ణంబును నగు అంజనమును ప్రయోగింపదగదు.

— అంజనప్రయోగానంతరనియమములు ౧౯ —

మూ. అథానుస్థిలయః దృష్టిమస్తస్పృహృయేచ్ఛనైః,

అజ్జితే వర నీకిచ్ఛిత చాలయేచ్ఛై నమజ్జనమ్. ౬౧౯

నేత్రం వ్యాప్నోతి సహసానచో నైవనిమేషణమ్,

నిష్పీడనం వా వర్తభ్యాం యోశనం వాసమాచరేత్. ౬౨౦

వ్యా. విద్యుత్కప్రకారము కన్నుల కంజనమును ప్రయోగించినపిదప కన్నులను తటాబున తెరవక నేత్రగోళములోపలనే మెలమెల్లగ గ్రుడ్డును ఇటునటు కదలించ వలెను. పిదప కన్నరెప్పలను మెలమెల్లగ నల్లార్చవలెను. ఇట్లుచేసినచో అంజనోషధము కండ్లలో నల్లడల శీఘ్రముగ వ్యాపించును. ప్రైజెప్పినవిధికి విరుద్ధముగ నిమేషోన్నేమముల జేయకూడదు. రెప్పలను నలపకూడదు. నీళ్లచే కడుగకూడదు.

— నేత్రాంజనప్రత్యేశనము ౨౦ —

మూ. అపేతౌషధసంరమ్భం నిర్వృతం నయనం యదా,

వ్యాధిదోషర్తయోగ్యాభిః అద్భిః ప్రత్యేశయేత్తతః. ౬౨౧

వ్యా. అంజనోషధముయొక్క వేగము నివర్తించి నేత్రములుపోటు మున్నగుబాధ లేక సుఖముగ నుండునప్పుడు, ఆయారోగములకును వాతాదిదోషములకును వసంతాది బుతువులకును యుక్తమగుజలముచేత కన్నులను కడగవలెను. (ఇదియే అంజనవిధి.)

— తర్బణప్రయోగవిషయము ౨౧ —

మూ. నయనేతామ్యతిస్తభే శుష్కేయాక్షేభిఘాతితే,

వాతపితృతురేజింస్తే శీర్ణపక్షివిలేక్షణే. ౬౨౨

కృచ్చోస్థిలసిరాహర్షసిరోత్పాతతమోర్జునైః,

స్యస్థమస్థాన్యతోవాతవాతపర్వయశుక్లకైః. ౬౨౩

ఆతురే శాంతరాగాశ్రు శూలసంరమ్భదూషితే,

నివాతే తర్పణం యోజ్యం శుద్ధయోర్హృగ్కాయయోః. ౬౨౪

కాలే సాధారణే ప్రాతః సాయంచోత్తానశాయినః,

వ్యా. కన్నులు వాడినట్టుండుట, స్తంభించియుండుట, ఎండియుండుట, స్నిగ్ధ ములుగాక రూక్షములైయుండుట, అభిఘాతమును జేసియుండుట, వాతపి త్కర్మాదులచే

పీడింపబడి యుండుట, రెప్పు వెద్రుకలూడుట, చూపు స్ఫుటముగ లేకుండుట, కృచ్ఛోన్మీలనము సిరాహన్నము సిరోత్పాతము తిమిరము అర్జునము అభివ్యంధము అధిమంధము అన్యతోవాతము వాతవర్షయము శుక్లార్తము అను నీనేత్రరోగములచే పీడింపబడియుండుట, నేత్రములయందు దెరువును కన్నీరును శూలాబుసు మలమును కాంతమైయుండుట, ఇట్టి సమయములయందు మరుజానకు విరేచనసస్యముచే శిరస్సును వమనవిరేచనములచే శరీరమును శుద్ధములుగజేసి, సామ్యాగ్నీయములుగాక సాధారణమైన వసంతాదికాలములందు గాలియొడదుమ్ముపొగ ముచ్చగునలెనివ్రచేశమున శయ్యపై తర్పణముజేసికొనదలచిన వానిని వెలికిల బరుండ నియమించి ప్రాతకాలమునందైనను సాయంకాలముననైనను తర్పణ క్రియను జేయవలెను.

❖ తర్పణవిధానము ❖

మూ. యవమాషమయింపాళీం నేత్రకోశాద్భహిస్సమామ్. ౬౨౧
ద్యృష్టిజ్ఞుభోచాంచ దృఢాం కృత్వా యథా స్వంసిద్ధమావపేత్,
సర్పిర్నిమిలితే నేత్రే తప్తామ్బుప్రవిలాయితమ్. ౬౨౨
ఆపత్త్వా గ్రాత్.....

వ్యా. యవలనైనను మినుములనైనను మెత్తగ నూరి యాపిండిముద్దచేత నేత్రకోశమునకు వెలిప్రక్కల రెండుపార్శ్వములయందును రెండంగుళములపొడవుగ దృఢముగ నుండునట్లు నేత్రములకు పొదివలె నుండునట్లు కట్టగకట్టి, దోషదూష్కాదుల కనుగుణముగ సిద్ధముచేయబడినపుతమును వేడినీళ్లయూవించేకరించి రోగి కన్నులమూసికొని యుండునపుడు రెప్పువెద్రుకలు మునుగునంతవరకు కన్నులపై విడువవలెను.

మఱియు వాగ్భటాచార్యులు “నక్షాన్యవాతతిమిరకృచ్ఛోబాదికేవసామ్” అని చెప్పిరి. రేణీకటి, వాతరోగము, తిమిరరోగము, కృచ్ఛోన్మీలనము మున్నగురోగముల యందు దోషదూష్కాదుల కనుగుణముగ సిద్ధముచేయబడినవసు (క్రిత్వ)ను వేడినీళ్లచే కరిగించి పైజెప్పినవిధముగ కన్నులపైవిడువవలె నని యర్థము.

❖ తర్పణోపధధారణకాలపరిమాణము ❖

మూ. ....అథోన్మేషంశనకై స్తస్యకుర్వతః,
మాత్రాం విగణయేత్తత్ర వర్తస్థిని సితాసితే. ౬౨౩
దృష్టాచ క్రమశోవ్యాధౌ శతంత్రిణిచ పఞ్చుచ,
శతాని సస్తచాష్టాచ దశమథే దశానితే. ౬౨౪
పిత్రే షట్స్వస్థవృత్తేచ బలాసే పఞ్చధారయేత్,
చహిక—28

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ ఘృతాదులను కంటిపై నునిచినపిదప రోగి మెల్లమెల్లగ కను రెప్పలచెరచునప్పుడు, వర్జ్యగతరోగములయందు నూరుమాత్రలను, సంధిగతరోగముల యందు మూడుమిఠులమాత్రలను, సిత్తగతరోగములయందు విడువందలమాత్రలను, అసిత్త గతరోగములయందు విడువందలమాత్రలను, దృష్టిగతరోగములయందు ఎనిమిదివందల మాత్రలను వరుసగ నెంచవలెను. మఱియు మాధరోగమునందు వేయిమాత్రలను, వాత రోగమునందు వేయిమాత్రలను, పిత్తరోగమునందు రోగము లేక స్వస్థతనుండునప్పు డును ఆరువందలమాత్రలను, కఫమునందు విడువందలమాత్రలను, ఎంచవలెను. (అనగ వైశేషినిరీత్యప్రకారము ఆయారోగమునకు శిష్యనిమాత్రాకాలమువరకును ఆయా రోగమునందు ఘృతమును రోగి కన్నుల నుంచుకొనియుండి పిమ్మట కన్నుల చెరువవలెనని భావము.)

— తర్పణానంతరకర్తవ్యవిధి —

మూ. కృత్యాపాక్లేతతో ద్వారం స్నేహం పాత్రేతు గాలయేత్. ౬౨౯
పితే ధూమంచ నేతేతవ్యోమరూపంచ భాసురమ్,

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ నాయాదోషానుసారముగ నియతకాలమువఱకును ఘృత మును ధరించి పిదప కంటికినియందు వైశేషియుంచబడినసాళిలో నొకద్వారముచేసి యందుండినచ్చునట్టిస్నేహము నొకపాత్రలోనికి దీసికొనవలెను. పిదప కంటిచేరువ నుంచ బడినపిండిని విడదీసి తుడిచి కఫము కమించుటకై ధూమసానముచేయించి, పిమ్మట కన్ను లను కడిగి మిశ్రముగ భుజింపజేయవలెను. మఱియు నాదినము ఆకాశమును ఎండను మిక్కిలి ప్రకాశమైనవస్తువులను గూడదగదు.

— వాతాదిదోషములయందు తర్పణనియమము —

మూ. ఇథం ప్రతిరినం వాయూ, పితౌ త్వే త్వేకాస్తరం, కఫే. ౬౩౦
స్థానో ద్వ్యస్తరం దద్యాత్, ఆత్మస్తే రితి యోజయేత్,

వ్యా. వైశేషినిక్రమము ననుసరించి వాతప్రకోపమున ప్రతిదినంబును తర్పణ క్రియచేయుచుండవలెను. పిత్తమునందు ఒకదినమును విడిచి మరుదినమువరకును తర్పణ క్రియ చేయుచుండవలెను. కఫమునందును స్వస్థతనుండునప్పుడును నడుమ రెండేసిదినములు మాని తర్పణక్రియ చేయుచుండవలెను. ఇత్యేతిగన క్రిందశిష్యబహుత్వప్రకరణములు గానవచ్చునంతకాలము తర్పణక్రియను విడువక చేయుచుండవలెను.

— తర్పణముచే తృప్తాదిలక్షణములు —

మూ. ప్రకాశక్షమతాస్యాస్థ్యం విశదం లోచనం లఘు. ౬౩౧
తృప్తే, విపర్యయోఽతృప్తే, ౭తి తృప్తే శ్శిష్యజరుజః,

వ్యా. నేత్రములకు పూర్తిగ తృప్తికల్గినప్పుడు ప్రకాశముగ నుండువస్తువులను చూచుకొని దృష్టికి కల్గును. నేత్రములు నిర్మలములై రోగములులేక స్వస్థతనుండును. కనురెప్పలు బరువులేక చుట్టనగ నుండును. పూర్తిగ దృష్టిజెందనియెడల వైశిష్ట్యమున తృప్తలక్షణములకు విరుద్ధము (ప్రకాశము మున్నగువాని సహించలేక విశదముకాక కనురెప్పలు బరువు)గ నుండును. తర్పణాక్రియచే నధికముగ తృప్తినొందినయెడ కఫసంబంధములగుదురద మొదలైనరోగములు కల్గును. (ఇది తర్పణవిధి).

— పుటపాకవిధి ౧—

మూ. స్నేహపీతాతనురివక్లాంతదృష్టిర్విశీదతి. ౬౩౩

తర్పణానంతరం తస్మాత్ దృగ్బలాధానకారణమ్,

పుటపాకం ప్రయుజ్యేత పూర్వోక్తేష్వేనయత్త్వసు. ౬౩౪

వ్యా. స్నేహమును పానముచేసినవానిశరీరము బడలియుండును. అత్రైఱుగుననే తర్పణవిధిచేత స్నేహపానముచేసిన నేత్రంబును బలమువర్గియుండును; కాబట్టి తర్పణవిధి సేవించినవిప్లుట, వెంటనే దృష్టికి బలముకల్గనిమి త్తము పుటపాకమును ప్రయోగించవలెను. తర్పణవిధికి అర్హములగురోగము లన్నిటియుండును పుటపాకవిధి చేయందగును.

— దోషానుగుణముగ పుటపాక భేదములు ౧—

మూ. స వాతే స్నేహనశ్లేష్మసహితే లేఖనోపిత్తః,

దృగ్దౌర్బల్యేఽనితే పిత్తే రక్తే స్వస్థే (రక్తేపిత్తే) ప్రసాదనః. ౬౩౫

వ్యా. (స్నేహము, లేఖనము, ప్రసాదనము నని పుటపాకము మూడు తెలింగుల నుండును.) అందు వాతప్రకోపమున స్నేహనపుటపాకంబును, కఫముతోగూడిన వాతప్రకోపమునందు లేఖనపుటపాకంబును, చూపునకు శక్తిహీనమైనప్పుడును, వాకిపిత్తమునందును, కేవలపిత్తమునందును, రక్తప్రకోపమునందును, రోగములేవియు లేక స్వస్థతనుండునప్పుడును ప్రసాదనపుటపాకంబును ప్రయోగించవలగును.

— పుటపాక ప్రయోగ క్రమము ౧—

మూ. నేత్రే తర్పణవద్యుజ్ఞాత్, రూక్షస్నేహనమధ్యమమ్,

శతం ద్వే త్రిణిమూత్రాణాం, కోష్ఠా పూర్వో హిమం పరమ్.

ధూమకోఽస్తే తయోరేవ, యోగాస్తత్రచ తృప్తివత్,

వ్యా. వైశిష్ట్యరూక్షణ (లేఖన) - స్నేహన-మధ్యమ (ప్రసాదన)ములను పుటపాకములమూడిటిని క్రమముగ తర్పణవిధి ప్రకారము నేత్రములయందు ధరించునది. మరియు లేఖనపుటపాకమును ధూమకోత్రలకాలములవరకును, స్నేహనపుటపాకమును చెందువందల

మాత్రలకాలమును, ప్రసాదనపుటపాకమును మూడుదుదలమాత్రలకాలమును భరింపవలెను. మరియు స్నేహారేఖనపుటపాకములను సుఖోష్ణముగను, ప్రసాదనపుటపాకమును శీతముగను ప్రయోగించవగును. మరియు స్నేహారేఖనపుటపాకముల ప్రయోగించినచోటనే కఫముకమిడుటకై ఘోషపాకము చేయవలెను. మరియు వైశిష్ట్యపుటపాకములు మూడిటికిని సమ్యక్గోగామలయోగంతయోగములను తర్పణమునకు జేసిన సమ్యక్గోదాదులబట్టియే లక్షణముల నూహించుచుది.

❧ తర్పణపుటపాకానర్హులు ❧

మూ. తర్పణం పుటపాకంచ నస్యానర్హేన యోజయేత్. ౬౩౭

వ్యా. వైశిష్ట్య తర్పణ-పుటపాకములను సమ్యమునకు అర్హులుకానివారికి ప్రయోగింపంజనదు. (“యోజయేన్నతు నావనం తోయమద్యగరన్నహ” అని యుషక్రమించి సమ్యకర్త నిషేధింపబడినవారికి తర్పణపుటపాకములగూడ నుపయోగింపంజనదని భావము)

❧ తర్పణ-పుటపాకములయందు వాతాహారాదులు ❧

మూ. యావ స్త్యహాని యుజ్జీత ద్విస్తతో హితభా(భు)గ్భవేత్, మాలతీమల్లికాపుష్పైః బద్ధాఙ్గోనివసేన్న శి. ౬౩౮

వ్యా. ఎన్నిదినములు తర్పణపుటపాకములజేసికొనునో అన్నిదినములకన్న రెట్టింపు దినములకాలము వాతాహారవిహితముల నల్పుచు నుండవలెను. మరియు రాత్రులయందు జాతిపుష్పలను మల్లెపుష్పలను కన్నులవై చుచి కట్టుకట్టికొని యుండవలెను.

❧ సస్యాదికర్మలకావశ్యకత ❧

మూ. సర్వాశ్చ నా నేత్ర బలాయయత్నం కుర్వీతసస్యాజ్జనతర్పణాద్యైః, గృష్టిశ్చ నష్టాచి. ధంజగచ్ఛతమోగుయం జాయత ఏకరూపమ్.

వ్యా. లోకమున మరుజులను కన్నులుచెడినచో ప్రపంచమంతయు గాఢాంధకారము గ్రమ్మినవిధముగ ఘటపటాదివస్తుబుజ్జన మించుచేయు లేక యేకాకారమై యేవనిని సాధింపజాలక మూఢులై యుందురు. కాబట్టి యెన్నివిధములనైన సమ్య-అంజన-తర్పణ-పుటపాకాదులతత్త్వచిత్తముగ విధ్యుక్తప్రకారముజేసికొనుచు, ఎన్నివిధములనైన కన్నుల గాపాడికొనుట ముఖ్యకర్తవ్యము. (సర్వేన్ద్రియాణాం నయనం ప్రధానమ్” అను నభియుక్తికికూడ నేత్రములకు ప్రాధాన్యమునే తెలుపుచున్నది.)

❧ సిరావ్యధనవిధానము రక్తమోక్షోపాయము ❧

మూ. సిరావ్యధశ్చిక్షాన్తం ప్రణీతశ్శల్కతస్త్రకైః, యథా సమ్యక్ప్రణీతహితః వస్త్రైః కాయచికిత్సకైః. ౬౪౦

ప్రచ్ఛనేనైకదేశస్థం గ్రన్థిజం జలజన్మభిః,

హరేచ్ఛృణ్వాదిభి స్సుప్తమస్మక్ గ్యాప్యపి సిరావ్యధైః. ౬౪౦

వ్యా. కాయచికిత్సలో కాయచికిత్సకులచేత వస్త్రప్రధానముగ నెట్లుచెప్పబడెనో, అదేవిధముగ శల్యచికిత్సయందు శల్యకంత్రజ్ఞులచేత సిరావ్యధనము చికిత్సార్థమై యుపదేశింపబడినది. మరియు శరీరమునందేకదేశమున రక్తముచేడియున్న గంట్టుపెట్టియు గ్రంథి రూపముగనున్నచో అట్టిదుప్తరక్తమును జలగలప్రయోగించియును, నుప్తమైకదలకున్న రక్తమును హిమ్ములు మున్నగువానిచేతను వెడలించవలెను. రక్తముచేడి శరీరమున వ్యాపించియున్నచో సిరావ్యధనముచేతను వెడలించవలెను.

— శిరావేధనమున కనర్హులు —

మూ. నతూనఖోడశాతీత సత్తత్త్వబ్రుతాస్సృజాం,

అస్నిగ్ధాస్వేదితాత్యర్థస్వేదితానిలరోగితామ్. ౬౪౧

గర్భిణీ సూతికాజీర్ణ పిత్తాస్పక్ శ్వాసకాసిరామ్,

అతిసారోదరచ్ఛర్ది పాణ్డు సర్వాజ్ఞశోధినామ్. ౬౪౨

స్నేహపీతే ప్రయుక్తేషు తథా పశ్చుసుకర్షసు,

నాయన్త్రితాం సిరాం విధేత్ నతిర్యజ్జాప్యనుత్థితామ్. ౬౪౩

నాతిశీతోష్ణవాతాద్యైః (భే) (అ) వ్యసృతాత్యటుకాన్దదాత్,

విఖోపసర్గచ్ఛ.....

వ్యా. పదునారువత్సరములకు లోబడినవయసుకలవారును, డెబ్బదివత్సరములవయసుకుమించినవారును, రక్తస్రావముచేసికొనినవారును, స్నేహస్వేదములజేసికొనినవారును, గర్భిణీస్త్రీలును, ప్రసవించినబాలింతరాండ్రును, వాతరోగముచేతను అజీర్ణము పిత్తరక్తము, శ్వాసకాసములు అతిసారము ఉదరరోగము, ఛర్ది, పాండువు, సర్వాంగశోథ అనునీరోగములచే పీడితులును సిరావ్యధనముచేసికొనందగదు. మరియు స్నేహపానముచేసినపుడును, వసునవిరేచనాదిపంచకర్మలజేసికొనినపుడును, సిరావ్యధనము చేసికొనందగదు. మరియు శిరసు బంధింపక వ్యధనముచేయంజనదు. అర్దముగ వేధింపకూడదు. పొడవుగ పైకిలేవకుండ వేధింపదగదు. అతిశీతలముగనుండుకాలమునను, ఆకసమున మేఘములు ఆవరించియుండునపుడును, సిరావ్యధనముచేయంజనదు. మిక్కిలి వేడిగల్గినకాలమునను అధికముగ గాలిపీచునవయమునను సిరావ్యధనము చేయకూడదు. మరియు నలికవచ్చుమైనరోపిణి విపాదిక మొదలగుక్రూరవ్యాధులయందుమాత్రము పైజెప్పిననిషిద్ధకాలములయందుకూడ

అవసరమైనచో సీరావ్యధనము చేయవచ్చును. విషముచే బాధకల్గినప్పుడును వైనిషిద్ధ కాలములయందుకూడ సీరావ్యధనము చేయవచ్చును.

—౧౭ ఋతు భేదముచే సీరావ్యధన కాలము ౧—

మూ. ....హితః కాలే గ్రీష్మేతు శీతలే. ౬౪౫

వ్యభేద్యాను, హేమస్తే మధ్యాహ్నాచ సీరావ్యధః,

వ్యా. గ్రీష్మకాలమున ఎండలేక చల్లగనుండునమయమున సీరావ్యధనము చేయవలెను. వర్షార్ద్రపునందు మేఘావరణము లేనినయమునను, హేమంతఋతువున మధ్యాహ్న వేళయందును సీరావ్యధనముచేయనగును.

—౧౮ సీరావేధనక్రమము ౨—

మూ. అథస్నిగ్ధతనుస్పృజ్య సర్వోపకరణోబలి. ౬౪౬

కృతస్వస్త్యయనస్నిగ్ధ రసాన్నప్రతిభోజితః (జనః)

అగ్నితాపాతపస్వినోజానూచ్ఛాసనసుస్థితః. ౬౪౭

మృదుఃకట్టా త్రకేశాన్తో జానుస్థాపితకూర్పరః,

ముష్టిభ్యాం వస్త్రగర్భాభ్యాం మన్యే గాఢం నివీడయేత్. ౬౪౮

దన్తి ప్రవీడనోత్కాస (చ్ఛాప్స) గడ్డా ధ్వానానిచాపరేత్,

పృష్ఠతోయస్రయేచ్ఛైచనం వక్త్రమావేష్టయన్నరః. ౬౪౯

కన్ధరాయాం పరిక్షిప్యన్యస్యాన్తర్వామతర్జనం,

ఏహోన్తర్ముఖవజ్జ్యానాం సీరాణాం యంత్రణేవిధిః. ౬౫౦

తథా మధ్యమయాజ్ఞుశ్చా వైద్యోజ్ఞుష్ఠవిముక్తయా,

తాడయేత్, ఉత్థితాం జ్ఞాత్వా స్పర్శజ్ఞుష్ఠప్రవీడనైః. ౬౫౧

కుతార్యాలక్షయేన్యధేయ వామహస్తగృహతయా,

ఫలోద్దేశేషు నిష్క్రంపం సీరాం తద్వచ్చమోక్షయేత్. ౬౫౨

తాడయా వీడయంత్రేణాం విధ్యేద్విహిముఖేనతు,

వ్యా. సీరావ్యధనముచేసికొనువానికి శరీరమునున్నేహములచే స్నిగ్ధముగజేసి, వస్త్రము, స్నేహము, గైరికము మున్నగునుపకరణముల సిద్ధముచేసి శరీరపుష్టికలపురుషుడు పూజావిధులను మంగళహోమాదులను యథోక్తముగ నెరవేర్చి, స్నిగ్ధంబును రసవంతంబునైన యాహారమును భుజింపజేసి, ఎండచేతను అగ్నిచేతను తాపస్వేదమునుచేయించి మోకాటి పొడవు యెత్తుకలవీతముపై రోగిని కూర్చుండజేటి చలుచనిగుడ్డచే వానిశేకముల (కల పెండ్లకల)నుకట్టి, వానిమోచేతులను మోకాలిపై నునిచి, సిడికిల గుడ్డను ఇముడ్చుకొని

యాపిడికిటి చేత వానివెనుక కన్న పెద్దనరములను దృఢముగ మర్దించవలెను. అట్టిసమయమున రోగి పండ్లుకొరుకుచు దగ్గుచు నుచ్చావ్వసమును విడుచుచుండవలెను.

మరియు వైశెష్టిసవిధముగ కూర్చుండురోగియొక్కవీపునందును గొంతుపైనను గుడ్డచుట్టి దానిమధ్యమందు ఎడమబొటనవ్రేలును దృఢముగనుంచి సిరలను కట్టవలెను. ఇది ముఖమునదక్క తక్కినస్థలములనుండుసిరలను కట్టునట్టివిధి యని తెలియునది.

పిదప బొటనవ్రేలితో చేరకుండు ఎడమచేతి నడిమివ్రేలుతో నాసిరను కొట్టవలెను. పిదప స్పర్శముచేసినను బొటనవ్రేలితో నదుముటచేసినను సిరవైకిలేచినదని తెలిసికొని యాసిరయొక్కనడును ఫలాద్దేశముల నునిచి కదలకుండ ఎడమచేతపట్టుకొని కుతారిక యనునాయుధముచేత ఆసిరను గుర్తుపెట్టుకొనవలెను. ప్రీహిముఖమును నాయుధముచేత మరల నాసిరను ఒకమారు తాడనముచేసి బొటనవ్రేలితో బాగుగ నదుముకొని ప్రీహిముఖమును నాయుధముచేతనే ఆసిరను గ్రుచ్చవలెను.

❧ నాసికా-జిహ్వద్భాగసిరలవేధించుక్రమము ❧

మూ. అఙ్గుష్ఠేనోన్నమయ్యాగ్రే నాసికాముపనాసికామ్. ౬౫౩

అభ్యున్నతవిదప్తాగ్ర జిహ్వస్యాథ తదాశ్రయామ్,

వ్యా. నాసికాగ్రమును బొటనవ్రేలిచే వైకెత్తిపట్టుకొని నాసికానమీపమును నుండుసిరను వేధించ(గ్రుచ్చ)వలెను. వైతాల్పప్రదేశమున కభిముగ నాలంకనుదీసికొనివచ్చి యానాలంకయొక్కకొనను దంతములచే బాగుగ కరచికొనియుండునపుడు నాలంకకు అధోభాగమునందుండుసిరను వేధించవలెను.

❧ హస్తసిరావ్యధనక్రమము ❧

మూ. విధ్యేధస్తసిరాంబాహోర్వానాకుఞ్చితకూర్పరే. ౬౫౪

బద్ధాసుఖోపవిష్టస్య ముష్టిమఙ్గుష్ఠగర్భిణీమ్,

ఊర్ధ్వం వేధ్యప్రదేశాచ్చ పట్టికాం చతురఙ్గుళే. ౬౫౫

వ్యా. చేతిలో సిరావ్యధనము చేయవలసినట్లుడు రోగిని సుఖముగ కూర్చుండ నియమించి మోచేతులు పంచక చక్కగ చేతిని చాపి యుంచి బొటనవ్రేలు అరచేతిలో నిమిడియుండునట్లు పిడికిలిబట్టించి చేతిలో సిరావ్యధనముచేయదలచిన ప్రదేశమునకు వైభాగమున నాల్గంగుళములదూరమున గుడ్డచే బిగియకట్టి హస్తమునందు సిరను వేధించవలెను.

❧ పాదమున సిరావేధనక్రమము ❧

మూ. పాదేతు సుస్థితేఽధస్తాత్ జానుసన్ధ్యేపీడికే

గాఢంక రాభ్యామాగుల్ఫం చరణే తస్యచోపరి.

౬౫౬

ద్వితీయం కుఞ్చితే కిఞ్చిత్ ఆరూఢే హస్తవత్తతః,

బద్ధావిద్యేత్సిరాం, ఇత్థమను క్తేష్వపిలక్షయేత్.

౬౫౭

వ్యా. పాదమును సుస్థముగ భూమిపై నుంచుకొనియుండునపుడు మోకాలినంధికి క్రింద చీలమండపరకు బిగువుగ హస్తములచే మద్దించి, క్రింద నునిచి యుండుకాలిపై రెండవకాలిని కొంచెముగ వంచియుంచుకొనియుండునపుడు వేధించవలసినస్థానమునకు వైభాగమున హస్తమునకు చెప్పినవిధముగ గుడ్డనుకట్టి పాదములయందు సిరను వేధించ వలెను. ఇత్తెఱంగుననే అనుక్తములగు తక్కినస్థలములయందును సిరావ్యధనముచేయుటకు తగినవిధానముల నూహించి స్వబుద్ధిచే గల్పించి సిరావ్యధనముచేయునది.

—౧౧ ప్రదేశభేదముచే నుపయోగించు శస్త్రములు ౧౧—

మూ. మాంసలే నిక్షిపేద్దేశే వ్రీహ్యస్యం వ్రీహీమాత్రకమ్,

యవార్థమస్థాముపరిసిరాం విధ్యేత్కుఠారయా.

౬౫౮

వ్యా. అధికముగ మాంసముకలిగి బలిసియుండుప్రదేశమున వడ్లగింజంతప్రమాణముగల వ్రీహిముఖమును శస్త్రమును ప్రయోగింపవలెను. మఱియు అస్థులపై నుండు సిరలను వేధించునపుడు కుఠారిక యనుశస్త్రమును అర్ధయవప్రమాణము ప్రయోగించ వలెను.

—౧౨ సమ్యక్ ప్రావలక్షణములు ౧౨—

మూ. లాఘవం వేదనాశాన్తిః వ్యాధివేగః పరిక్షయః,

సమ్యగ్విప్రవితే లిజ్జం ప్రసాదో మనసస్తథా.

౬౫౯

వ్యా. సిరావ్యధనముచే దుష్పరక్తము చక్కగ వెడలినప్పుడు శరీరము చుల్కునై బాధ నివర్తించును. వ్యాధియొక్క వేగము నశించును. మనస్సు నిర్మలముగ నుండును. ఇట్టి లక్షణములబట్టి దుష్పరక్తము చక్కగ స్రవించె నని యెఱుంగునది.

—౧౩ సమ్యగ్విధాదిలక్షణములు ౧౩—

మూ. సమ్యగ్విధే స్రవేద్ధారా యస్త్రే ముక్తేతు న స్రవేత్,

అల్పకాలం పహత్యైల్పం దుర్విధాతైలచూర్ణనైః.

౬౬౦

సశబ్దమతివిద్యేతు స్రవేద్దుఃఖేన ధార్యతే,

వ్యా. వైశిష్ట్యవంతిప్రకారము సిరావ్యధనముచేసినప్పుడు అట్టిసిర చక్కగ వేధించ బడినచో రక్తము ధారగ స్రవించును. కట్టుబడినట్లును విప్పినచో రక్తము స్రవించక తనంతనే నిలుచును. బాగుగ వేధించబడినయెడ కొద్దికాలమునఁగల రక్తము కొంచెముకొంచె ముగ స్రవించునుగాని ధారాళముగ వెడలదు. ప్రమాణమునకన్న నధికముగ వేధించబడిన

సిరనుండి రక్తము శబ్దముతోగూడి యధికముగ ప్రవిండును. అట్టియెడ తైలమును చూర్ణమును ప్రయోగించినను మిక్కిలి కష్టముచే రక్తము నిలుచునుగాని తనంతట నిలవదు.

— ౧౭ ఆప్రపృత క్తస్రావమునకు వేర్పాదిలేదము ౧౭ —

మూ. అసమ్యక్ సేస్తవతి వేల్లవ్యోషనిశాసత్తైః. ౬౬౧

సాగారధూమలవణతైలై ర్దిహ్యోత్సిరాముఖం,

సమ్యక్ప్రవృత్తై కోష్ఠేన తైలేన లవణేనచ. ౬౬౨

వ్యా. రక్తము బాగుగ ప్రవిండుతుండినయెడ వాయువిడంగములు, త్రికటుకములు, పసుపు, గ్రంథితగరము, కరిదూపము, లవణము వీనినన్నిటిని మర్దించి ముద్దగఱచి దీనిచేత సిరయొక్క ద్వారమున లేవముచేయునది. రక్తము బాగుగ ప్రవిండునపుడు కొంచెము ఉష్ణముగ నుండుతైలమున లవణము కలిపి సిరాముఖమున పూయవలెను.

— ౧౮ దుష్టరక్తము ప్రవిండుక్రమము ౧౮ —

మూ. అగ్రేస్తవతిదుష్టాస్రం కుసుమ్బాద్దివపీతికా,
సమ్యక్ సత్త్వస్వయం తిష్ఠేత్ శుద్ధం తదితి నాహరేత్. ౬౬౩

వ్యా. కుసుంభపువ్వునందు రక్తవర్ణంబును కొంచెముగ పచ్చనిరంగును కలిసియుండును. అత్రైఱంగుననే చెడ్డరక్తంబును మంచిరక్తంబును సిరలయందు చేరియుండును. అట్టి సిరను వేధించి రక్తమును ప్రవింపజేయునపుడు పీతవర్ణముకలిసిన దుష్టరక్తము తొలగి ప్రవించిపిమ్మట శుద్ధరక్తము తనంతనదే ప్రవింపక నిలిచిపోవును. దుష్టరక్తము బాగుగ ప్రవించి మంచిరక్తము ఒకవేళ తనంత నిలువనిచో నేమరియుండక అట్టిమంచిరక్తమును గమనించి ప్రవింపకుండునట్లు లాపవలెను. రక్తము ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారము కావున నయ్యది ప్రవించినచో హానికల్గును; కావున శుద్ధరక్తమును వెడలనియక యాపుట ముఖ్యమైనవని.

— ౧౯ రక్తస్రావమునమూర్ఛాదులయందుచేయదగినవిధానము ౧౯ —

మూ. యస్త్రం విముచ్యమూర్ఛాయాం వీజితేవ్యజనైః పునః,
ప్రావయే న్మూర్ఛతిపున స్త్వపరే ద్యుస్త్ర్యహేపివా. ౬౬౪

వ్యా. సిరావృధనముచే రక్తమును ప్రవింపజేయునపుడు మూర్ఛగమైనయెడ యంత్రము నూడదీసి విసరుచు శీతోపచారములచే రోగిని సేదచేర్చి కొంతకొంతసేపు అగి మరల రక్తమును ప్రవింపజేయవలెను. మరల రోగికి మూర్ఛగమైనదెడ దుష్టరక్తమునకూడ నాదినమున ప్రవింపజేయక నిలిపి మరుసటిదినముననైనను, మూడవదినముననైనను రక్తమును ప్రవింపజేయవలెను.

— ౧౭ దుష్టరక్తసావానంశరకృత్యము ౧౭ —

మూ. స్రుతే రక్తే శనై ర్యస్త్ర మపనీయహి మామ్బునా,
ప్రత్యాశ్యతైలస్థోతాక్తం బద్ధనీయం సిరాముఖమ్. ౬౬౫

వ్యా. దుష్టరక్తము బాగుగ స్రవించినపిదప యంత్రమును మెల్లమెల్లా నూడగీసి
సిరాముఖమును చల్లనీళ్ళచే కడిగి దానిపై తైలమును బూసి గట్టిగ బంధింపవలెను.

— ౧౮ వాతాదిదుష్టరక్తలక్షణము ౧౮ —

మూ. వాతాచ్ఛాన్ద్రవారుణం రూక్షం వేగస్యాన్యచ్ఛఫేనిలం,
పిత్తాత్పితాసితం విస్రమన్మన్ద్యుష్ణం స చన్దికమ్. ౬౬౬
కఫాత్ స్నిగ్ధమస్పృశ్యాన్ధు తస్తు మత్పిచ్ఛిలం ఘనం,
సంస్పృష్టలిజం సంసర్గాత్ త్రిదోషం మలినాపిలమ్. ౬౬౭

వ్యా. వాతమువల్ల చెడినరక్తము శ్యామారుణవర్ణంబులు కలిసి రూక్షమై నరు
గుతోగూడి లేటనై వేగముగ వెడలి స్రవించును. పిత్తముచే దుష్టమైనరక్తము పచ్చని
రంగును నలుపును దుర్గంధంబును కల్గి చంద్రకముతో గూడి చిక్కనై స్రవించును.
కఫముచే దుష్టమైనరక్తము స్నిగ్ధంబును, పాండువర్ణంబును, తీగెవలె నుండునదియునై
స్రవించును. రెండేసిదోషములచే చెడినరక్తము అట్టి రెండుదోషములకు వేరువేరజెప్పినలక్ష
ణములతో గూడినదయి స్రవించును. దోషత్రయముచే దుష్టమైనరక్తము త్రిదోష
ములకు వేరువేరజెప్పినలక్షణములన్నియు కలిసి కలకబారి మచినమై స్రవించును.

— ౧౯ ఊణాదులకు రక్తసావకాలనియమము ౧౯ —

మూ. అశుద్ధం స్రావయే ద్భూయః సాయమహ్నావరేపివా,
ఊణాస్య బహుదోషస్య మూర్ఛయాభిద్రుతస్యవా. ౬౬౮

స్నేహోఽస్కృతదేహస్య పతౌ ద్యాభృశదూషితం,

వ్యా. వాతాదులచే దుష్టమై చెడినరక్తమును వైజెప్పిననియమమును విడువక రక్త
మును స్రవించజేసి, మరల నాటిసాయంతాలముననైనను మరునటివినముననైనను రక్తమును
స్రవించజేయవలెను. మఱియు శరీరము ఊణించి దోషము ప్రబలముగనుండి మూర్ఛ
గ్రమ్ముచున్నయెడ అట్టివానికి స్నేహవిధానముచే స్నిగ్ధశరీరునిగజేసి యొకపక్షకాలమునకు
నైన వానికి మరల సిరావృధనముచేసి రక్తమును స్రవించజేయవలెను.

— ౨౦ దుష్టరక్తసామశేషానుష్ఠి ౨౦ —

మూ. కిచ్చిచ్ఛేషేఽపి దుష్టాస్త్రే నైవ రోగోఽతివర్తతే,
సశేష మప్యతోధార్యం న చాతిస్రతిమాచరేత్, ౬౬౯

వ్యా. చెడ్డరక్తము కొంచెము మిగిలియున్నను రోగము వృద్ధికానేరదు; కావున దుష్టరక్తము కొంచెము శేషించియున్నప్పుడే రక్తస్రావమును నిలువవలెను. శుద్ధరక్తము ప్రాణాధారమైనది కావున అధికముగ స్రవించజేసినయెడల హాని కల్గును. కావున కొంచెము దుష్టరక్తము మిగిలియున్నను బాధకముగాదు. గాన ఎప్పుడైనను రక్తము నధికముగ స్రవించజేయరాదు.

వైశెష్ఠినరీతిగ శేషించినదుష్టరక్తమును శమనాచర్యములచే శమింపజేయవలెను. ఈవిషయమును నుశ్రుతు లిట్లుపదేశించిరి:—“నశేషం దుష్టరుధిరమపి కుర్యాద్విచక్షణః, న చాతి ప్రస్తుతిం కుర్యాత్ శేషం సంశయైర్దయేత్”

—౧౭ దుష్టరక్తస్రావపరిమాణము ౧౭—

మూ. అశుద్ధం బలిసోఽప్యస్తం నప్రస్థాత్ స్రావయేత్పరమ్. ౬౨౦
అతిస్రుతేవా మృత్యుస్యాన్యద్దారుణావాచలామయాః,

వ్యా. బలిష్ఠుడుగనుండుపురుషునకైనను దుష్టరక్తమును ప్రస్థపరిమాణమునకన్న నధికముగ వెడలింపదగదు. అట్లుకాక ప్రమాణమున కధికముగ స్రవించజేసినచో మరణము సంభవించును. లేక దారుణములగువాతరోగములు కల్గును.

—౧౮ స్థానభేదముచే రక్తస్రావపరిమాణభేదము ౧౮—

మూ. శాఖాసూపరమాస్త్రుతం శోణితస్యావసేచనమ్. ౬౨౧
ముఖే పాదావశేషం స్యాత్ అర్ధమన్యత్ర శేషయేత్,

వ్యా. హస్తపాదములయందు రక్తకోచనముచేయునపుడు దుష్టరక్తము పూర్తిగ స్రవించి తనంతట శుద్ధరక్తము నిలుబడునంతవరకు రక్తస్రావము చేయనగును. ముఖమున రక్తమోక్షముచేయునెడ నాల్గవపాలు మిగులనట్లును, తక్కినస్థలములయందు దుష్టరక్తములో సగము మిగులనట్లును రక్తస్రావముచేయనగును.

—౧౯ వమనాదులయందు ప్రస్థపరిమితి ౧౯—

మూ. వమనేచ విరేకేచ తథా శోణితమోక్షణే. ౬౨౨
సార్థత్రయోదశపలం ప్రస్థమాహుర్చసీషిణః,

వ్యా. వమనమునందును విరేచనమునందును రక్తమోక్షణమునందును ప్రస్థపరిమాణముచెప్పవలెనని పదుమూడున్నరపలము ఒకప్రస్థమని గ్రహింపవలెను. (అనగా 16 పలములు కాదని భావము.)

—౨౦ రక్తము స్రవించకుండుటకు కారణములు ౨౦—

మూ. భీమూర్ఛాయస్త్రైశ్చైథిల్య క్షణశస్త్రాతిత్పక్షయః. ౬౨౩

తామత్వావేగితాన్వేదా రక్తస్యాస్రప్రతిహేతవః,

వ్యాధియము, మూర్ఛ, యంత్రము(కట్టు)ను దృఢముగగాక శిథిలముగ ప్రయోగించుట, శస్త్రమునకు పదనులేకుండుట, అధికముగ తృప్తిగల్గినట్లు భుజించియుండుట, బలహీనము, మలమూత్రవాతాదివేగములు కల్గియుండుట, చెమటపుట్టించకయుండుట ఈకారణములచేత రక్తము ధారాశముగ వెడలదు. వైశిష్ట్యనకారణములు రక్తస్రావమునకు ప్రతిబంధకములు కావున అట్టిభయాదులు కల్గియుండునపుడు రక్తమోక్షణము చేయించునది భావము.)

—౧౭ దుష్టరక్తమును వెడలించనిచో గల్గురోగము ౧౭—

మూ. అనిష్టతేతు దుష్టాస్త్రేరాగశ్వయథువేదనాః. ౬౭౮

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ దుష్టమైనరక్తమును వెడలించకున్నయెడ శరీరము ఎఱ్ఱబడును. వాపు కల్గును. పొటు మొదలగుబాధలు కలుగును.

—౧౮ రక్తాస్రావమునకు ప్రతిక్రియ ౧౮—

మూ. అతిస్రతేహి రుధిరే నేకశ్శీతేన వారిణా,
స్వాదుశీతకషాయాన్న పానమా లేపనం హితమ్. ౬౭౯

సిగాగతం వా విభ్రష్టం ఏణాదిహారిణాద్యశృక్,
పాతవ్యం తే న వా దర్భమృదితే నానువాసనమ్. ౬౮౦

ఉపచారైరుపచరే ద్యథాయథ ముపద్రవాః,
తా మేవ వా సిరాం విధ్యేత్ వ్యథాత్తస్తాదనస్తరమ్. ౬౮౧
సిరాముఖం వా త్వరితం దహేత్తక్షలాకయా,

వ్యా. రక్తము అధికముగ స్రవించినచో చల్లనైయుండునీళ్లచే శ్రదుపవలెను. మరియు మధురంబును శీతంబును కషాయరసంబునైన యన్నపానాదులును ఆలేవనంబును హితకరము. మరియు జింక లేదీ మున్నగుజంతువులరక్తమును త్రాగవలెను. లేక అట్టి రక్తములచే ననువాసనము (వస్తీర్తి)చేయవలగును. అట్టిసమయమున సంభవించినయంబ ద్రవములను తక్షణమంతాముగ నుపచారములజేయవలెను. మరియు మునుపు వేధించియుండుప్రదేశమునకు సమీపమున మరల నాసిరను వేధించవలెను. లేక అతిశీఘ్రముగ రక్తము స్రవించుసిరాముఖమును కాల్పుబడినశలాకుచేత కాల్పువలెను.

—౧౯ సిరావ్యధనమున నిమిమతనిర్ణయము ౧౯—

మూ. వామపాదతలే కక్షే దక్షిణే చరణే తథా. ౬౮౨

వామహస్తే లలాటేచ వధ్యే త్పశ్చసిరాః క్రమాత్,
అథవా పాదయోః పాణ్యోః ఫాలే సప్తదినాస్తరమ్. ౬౨౯

అపాక్షే ద్వేలలాటేచ జిహ్వాయాం శిరసీ తథా,
ద్వేచోపనాన్యే వేధవ్యే వేధవ్యే చోషకర్ణయోః. ౬౩౦

ఉత్తరేఽహని సంస్థాప్య ధార్యం సమవజాయతే,
ఉత్తరేఽహనిసం గ్రాహ్య లలాట్యాతుచిరంరుజి. ౬౩౧

అక్షిరోగేతు స స్రావ్యే త్యవోచ ద్భగవాన్నిమిః,

వ్యా. ఎడమకాలు, చంకలు, దక్షిణపాదము, వామహస్తము, నుదురు అను నీయైదుస్థలములయందలిసిరలు వేధింపదగును. లేక పాదములయందలిసిరలను హస్తముల యందలిసిరలను నుదుటిసిరలను ఏడుదినములకులొపల వేధింపనగును. మరియు నేత్రాంత ములయందు రెండుసిరలును, నుదుటియందును, కొలుకయందును, నాసాసమీపస్థలముల రెంటియందును, రెండుచెవులసమీపస్థలములయందును సిరల వేధింపదగును. మరియు కర్ణములయందు సిరావ్యవధనముచేయునప్పుడు సిరావ్యవధనముచేసిన మరుసటిదినము రక్త స్రావమును నిలువవలెను. లలాటమున సిరావ్యవధనముచేయునప్పుడును మరుసటిదినమున రక్తమును నిలువవలెను. బాధ అధికముగనుండునే చిరకాలమునకు రక్తమును నిలువ వలెను. నేత్రవ్యాధులయందు ఒకప్పుడును రక్తస్రావము చేయవగదు. ఇతైఃసంగు (వైశేషిని రీతిగ)నిమియనురాజ్ఞి నిర్ణయించిచెప్పెను.

— ౧౧ జలగలభేదము ౧౧ —

మూ. జలౌకసోన్మణాం యే చ చతుః పశ్చిమదక్షిణౌః. ౬౩౨

తాసుచాల్పశిరస్కున్ధాః సుకుమారాస్తనుత్వచః,

అథః కాయే స్త్రియస్థూలాః పుమాం సస్తు విపర్యయే. ౬౩౩

అర్ధచంద్రస్వరూపకారాః పురోవృత్తాశ్చతాసుతం,

చిరోత్థే బహుదోషేచ పుమాంసోఽన్యస్త్ర తు స్త్రియమ్. ౬౩౪

వ్యా. జలగలు మనుజులయొక్క అంగములచే నాల్గు, లేక ఐదు, లేక ఆరుగళ ములపరిమాణము నిడివికల్గియుండును. అందు చిన్నతలలకల్గి నుకుమారములై నిండివైభాగ మున పలుచనిచర్మముకల్గి స్థూలములైయుండునవి స్త్రీజాతిలోచేరినవి. ఇందుకు విరుద్ధ లక్షణములకల్గి అర్ధచంద్రునిబోలె వంకరలై యుండు ప్రకృతవర్తులాకారములైనవి పురుష జాతిలోచేరినవి. ఈరెండిటిలో చిరకాలమునుండి యన్యసరించియుండువోగమునందును,

ప్రబలమైన దోషముకలరోగమునందును పురుషజాతిజలగలను ప్రయోగింపవలెను. తక్కిన దోషములయందు స్త్రీజాతిజలగలను ప్రయోగించునది.

— విషముతోగూడినజలగలక్షణము ౭ —

మూ. దుష్టామ్బుమత్స్యభేకాహి శవకోథమలోద్భవాః,
రక్తాశ్శ్వేతాభృశం కృష్ణాః చపలాస్థూలపిచ్ఛిలాః. ౬౮౫
ఇద్వాఽయుధవిచిత్రోద్ధృ రాజయోరోమశాశ్చతాః.
స్థూలమథాః పరేక్షిప్తాః పృథోద్భ్రమద్దవిచేష్టితాః. ౬౮౬
అగ్రాహిణ్యోల్పచాయినోద్భ్రదకసముద్భవాః,
సవిషావస్తయేదేవ.....

వ్యా. ఆకలములు పడియుండుటచే చెడిననీటియందును, మత్స్యములు కప్పలు పాములు మున్నగునవి చచ్చిచెడిననీటియందును, మురుగుల్లేయందును, పుట్టినజలగలు విషముతోగూడియుండును. అయ్యవి రక్తవర్ణంబులును, శ్వేతవర్ణంబులును, కృష్ణవర్ణంబులునై స్థూలములుగను మిక్కిలి చలనస్వభావంబులుగను పిచ్ఛిలంబులునై యుండును. మరియు నవి ఇంద్రధనుస్సువలె చిత్రవర్ణములైనరేఖలు నిడుపుకల్గి రోమములతోగూడియుండును. అందు కొన్ని మధ్యభాగమున స్థూలములై నిడుదలై మెల్లగ సంచరించుస్వభావము కల్గియుండును. చెడిననీటిలోబుట్టిన కొన్నిజలగలు చక్కగ పట్టుకొనజాలవు. ఒకవేళ పట్టుకొనినను రక్తమును కొద్దిగపీల్చును. ఇమియన్నియు విషముతోగూడినజలగలు. కావున వీని సెన్నడును రక్తమును పీల్చుటకై యుపయోగింపంజనదు.

— విషరహితజలూకాలక్షణము ౭ —

మూ. ....తేతశ్శుద్ధామ్బుసమ్భవాః. ౬౮౭
నిర్విషాశ్శ్వేతలక్ష్మణాః పృథ్వానీలోద్ధృరాజయః,
యుక్తాశ్శ్వేతాభృపాయినోద్భ్ర బలవత్క్యమహాశనాః. ౬౮౮
కషాయ పృష్ఠాస్తనస్వజ్యోతి కిశ్చిత్పీతోదరాశ్చయాః,

వ్యా. కలువలు తామరనాచు కల్గి శుద్ధమై నిర్మలముగ నధికమైనజలమున బుట్టిన జలగలు విషరహితములుగ నుండును. అయ్యవి పాచివలె శ్యామవర్ణము కల్గి గుండ్రములై నల్లనియూర్ధ్వరేఖలు కల్గి యుండును. అతిదీర్ఘంబులును హ్రస్వంబులును కాని యాకారము కల్గియుండును. రక్తమును అతిశీఘ్రముగ పీల్చును. మిక్కిలి అధికముగ రక్తమును త్రాగును. వానివీపు కషాయ(మంజిష్ఠి)వర్ణము కల్గి కొంచెము పచ్చనైనయుదరభాగంబును కృశించినశరీరంబును కల్గియుండును.

— ౧౭ రక్తపానముచే మందించినజలగలస్వరూపము ౧౭ —

మూ. తాఅప్యసమ్యగ్మనాత్ ప్రతతంచ నిపాతనాత్. ౬౮౯
 నీదంతి సలింత ప్రాప్య రక్తమన్తా ఇతి త్యజేత్,

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ విషరహితములైనజలగల నోటినుండి దుష్టమైనరక్తమును కక్కించవలెను. అత్రైఱంగురక్తమును చక్కగ గ్రక్కించకుండుటచేతను ఎల్లప్పుడు రక్తమును పానముచేయుటవలనను రక్తముచే మత్తిల్లియుండును. వానిని యుదకముచే నిండిన కుండలో నునిచిన కదలక సంకటపడుచుండును. అట్టిమందించినజలగలను రక్తస్రావమునకై యుపయోగింపజనుదు.

— ౧౮ జలూకాప్రయోగక్రమము ౧౮ —

మూ. అథేతరాస్పరజనిసర్వ వేఽమృసీసంప్లుతాః. ౬౯౦

అవన్తి సోమే తక్రే వా పునశ్చాశ్వాసితాజలే,
 నీరుజో మృత్కరీషాభ్యాం కుతార్యాపి విఘ్నయేత్. ౬౯౧

లాఘయే ధృతమృత్తస్య రక్తశస్త్రనిపాతనైః,
 పిబ స్తీరున్నతస్కన్ధాశ్చాఢయే స్తృధువాససా. ౬౯౨

వ్యా. పిదప మంచిలక్షణములకలజలగను ధనుపు ఆవాలు ఈ రెండిటికల్పముతో గూడిన జలమునందైనను కాంజికమునందైనను మజ్జికలోనైనను ఈదునట్లుచేసి పిదప శుద్ధమైన జలమున నీదించి దోషరహితముగజేసి మట్టి బూడిచెనీనితోగాని కుతారితోగానివాని శరీరమును రాయవలెను. రోగి శరీరమున రక్తమును వెడలించవలసినచోట మట్టిని నెయ్యిని కలిపియుంచియైనను, శస్త్రముచే గ్రుచ్చి రక్తమును వెడలించియైనను, అచోటనే జలగను కరిపించవలెను. జలగ తలయెత్తి రక్తమును పీల్చునప్పుడు చులచనిగుడ్డచే క్రష్ట(కఘ) వలెను. అట్లుమూయుటచేత ఈగలు మొదలగువానిచే బాధలేక జలగలు శరీరమున దుష్టరక్తమును బాగుగ పీల్చును.

— ౧౯ జలూకాదంశమోక్షణకాలము ౧౯ —

మూ. దంశస్యతోదేశణ్ద్వాం హి ప్యాదతే శుద్ధశోణితమ్,
 విజ్ఞాయతాఅపనయేత్ రక్తగ్రన్ధేర్నముఖ్యుతి. ౬౯౩

న చేతై స్థవచూర్ణేన తస్యాముఖమూకారేత్,

వ్యా. జలగ కరచికొనినచోట పోటుగాని దురదగాని పుట్టినచో జలగ మంచిరక్తమును పీల్చుచున్నదని యెఱింగి ఆజలగను రక్తమును పీల్చునీయక విడదీయవలెను. ఆయ్యది రక్తపానమునుండి మరలి పట్టువిడువనియెడ సైంధవలణమును దానినోటిపై చల్లవలెను.

❖❖ జలూకావమనక్రమము ❶❖

మూ. పటులైలాత్తవదనాం శక్త్యఖడ్వనరూపితామ్. ౬౯౪

వామయే దధవా చిహ్నా ఫలామ్లాత్తముఖామిమాం,

వ్యా. జలగలను విడదీసినపిదప వానినోటిపై నైంధవలవణముతో గూఢియూ నెరు పూసి నన్ననిదియ్యపుహాకనుచర్చి మమనముచేయుచవలెను. లేక చింతపడుపులును నైన జలగనోటనుంచినచో నయ్యది రక్తమును వెడలగ్రహును.

❖❖ శేషించినదుష్టరక్తస్రావము ❷❖

మూ. అశుద్ధౌ స్రావయేద్దంశాత్ హరిద్రాగుడమాక్షికైః. ౬౯౫

వ్యా. జలగవిడదీసిన వెనుక దుష్టరక్తము మిలిగియున్నచో పసుపు, బెల్లము, లేనె ఈమూడిటిని జలగకాటున నునిచి శేషించినదుష్టరక్తమును మరల వెడలించవలెను.

❖❖ రక్తమోచనానంతరము చేయదగినయుపచారము ❸❖

మూ. విస్త్రావితాస్పృజస్సద్యః శీతైః ప్రతౌళితం జలైః,
శతధౌతాజ్య పిచునాతద్దంశమవస్థాయేత్. ౬౯౬

పీతమాత్రం జలూకాభిః పరిషిక్లేష్టుతేనవా,
శోణితం స్థాపసీయేన స్థాపయిత్వా ప్రసాదయేత్. ౬౯౭

వ్యా. వైశిష్ట్యనరీతిగ జలగల ప్రయోగించి దుష్టరక్తమును వెడలించినవెనుక జలగకరిచిన కాటును చల్లనినీళ్లచే శుభ్రముగకడిగి, శీతధౌతఘృతముచే తడుపబడినప్రత్తిచే గప్పవలెను. లేక ఘృతముచే తడుపవలెను. మరియు సిరావ్యధనమున జెప్పిననిధుల ప్రకారము రక్తమును మరల యథాస్థానమున నిలుపనగును. మరియు నయ్యది ప్రశన్నముగ (నిర్మలముగ) నగుటకు దగినయుపచారములను జేయునది.

❖❖ శేషరక్తసంధారణము ❹❖

మూ. ఉల్లిష్టశేషసంధృత్యై కషాయస్వాదుశీతలైః,
ప్రయోగైస్తత్రయోగాద్యాః సిద్ధయశ్చ సిరాస్వివ. ౬౯౮

వ్యా. శుద్ధమైనరక్తమును జలగపీల్చునపుడు, స్థానమునుండి చలించియున్నపుడు దానిని స్వస్థానమున నిలుపుటకై కషాయమధురసంబులును శీతలంబులునై యావధముల ప్రయోగించుటచే నుపచరించునది. ఈవిషయమై ఔషధయోగములను సిరావ్యధనమున జెప్పినవానిని గ్రహించునది,

— ౧౭ దుష్టరక్తస్రావఫలము —

మూ. దుష్టరక్తాపగమనాత్ సద్యోరోగరుజాశయః,

వ్యా. చెడ్డరక్తము బైటవెడలుటచేత నాశుభముననే రోగములు దానగల్గుబాధలును కలించును. వాపు తాపము మున్నగునుపద్రవములను కాంతినొందును.

— ౧౮ శుద్ధరక్తము వెడలుటచే గల్గునుపద్రవములు, వానియుపచారములు —

మూ. శుద్ధాస్త్రేఽతిస్రుతే దంశస్సకణ్డ్యాశోభవేదనః.

౬౯౯

శ్రమమూర్ఖాజ్వరమదాః క్రియాయోజ్యా యథాయథం,

వ్యా. శుద్ధమైనరక్తము అధికముగవెడలినచో జలగ కరచినకాటునందు దురదయు వాపును పోటును కలును. మరియు ఒడలు తిరుగును. మూర్ఖగ్రమ్మును. జ్వరమువచ్చును. తిక్కయై త్రిన ట్టుండును. అట్టియెడ నాయాయుపద్రవములకు దగినయుపచారములజేసి వానిని కాంతినొందింపవలెను.

— ౧౯ పద్యుపితదుష్టరక్తస్రావశక్యత —

మూ. అశుద్ధం చలితం స్థానాత్ స్థితం రక్తం ప్రణాశ్రయే. ౭౦౦

వ్యష్టిభవేత్పద్యుపితం తస్మాత్తత్సావయేత్సునః,

వ్యా. దుష్టమైనరక్తమును జలగలు పీల్చునప్పుడు స్వస్థానమునుండి చలించి ప్రణామననే ఆశ్రయించి చిరకాల మున్నయెడ నయ్యది విశేషముగ పులిసి వట్టిను. కావున అట్టిదుష్టరక్తశేషమును మరల ప్రవింపజేయవలెను.

— ౨౦ జలగలు దుష్టరక్తమును పీల్చుక్రమము —

మూ. సంప్రక్తా దుష్టశుద్ధాస్రాత్ జలూకాదుష్టశోణితమ్. ౭౦౧

ఆదత్తే ప్రథమం హంసః క్షీరం క్షీరోదకాదిన,

రక్షా రక్తమదామ్భాయః సప్తాహంతానపాతయేత్. ౭౦౨

వ్యా. దుష్టరక్తంబును మంచిరక్తంబును రెండునొకటిగ (పాలునీళ్లువలె) కలిసి యుండును. అట్టియెడ నీళ్లుగలిసినపాలను హంసగ్రహించుభంగి మంచిరక్తమునకలిసినదుష్టరక్తమునే జలగలు తొలుత పీల్చును. (జలగలకు చెడ్డరక్తమునందు రుచి యధికముగ నుండును కావున తొలుత చెడ్డరక్తమునే పీల్చి విప్పట మంచిరక్తమును పీలువ నారంభించును; కావున ఆసమయము కనిపెట్టి జలగలను విడదీయవలె నని భావము). మరియు నొక తూరి రక్తమును పీల్చినజలగలు రక్తపానమునంజేసి మత్తిల్లియుండును, కావున అట్టిజలగలను ఏడుదినములవరకు కాపాడి మదము అలాగినవీడవ మరల రక్తమును పీల్చుట కుపయోగించ నగును.

శృంగలక్షణము

మూ. హ్రస్వమధ్యోత్తమాయామేఽస్త్రో దశద్వాదశాఙ్గుళం,
సగ్వతః సమరంధ్రంచ చర్తనద్ధాగ్రచూచుకమ్. 203
త్రియఙ్గుళప్రవేశాస్యం గవాం శృంగం ప్రయోజయేత్,
విషమారుతరక్తాన్ముద్దుష్టాస్యస్యాపభాషణే. 204

వ్యా. రక్తమును పీల్చుటకైన గోశృంగము (పశువులొమ్ము) ఎనిమిదియంగుళముల పొడవు కల్గియున్నయెడ హ్రస్వప్రమాణము. పదియంగుళములనిడివియున్నచో మధ్య ప్రమాణము. పండ్రెండు అంగుళప్రమాణ మున్నయెడ ఉత్తమప్రమాణము. అయ్యది నిడివి యెంతయుండునో అంతవరకును రంధ్రము సమప్రమాణముగ నడ్డులేకయుండవలెను. దానిచివరను చర్తము కట్టియుండవలెను. అగొట్టము యొక్క ద్వారము మూడుచేళ్లు ప్రవేశించునంతటివైశాల్యము కల్గియుండవలెను. అట్టిగొట్టమును విషము, వాతము, రక్తము, జలము ఈనాల్గిటిచే నోరు దుప్తమై మాటలాడ సాధ్యముకాకుండునపుడు దుప్తరక్తమును పీల్చుటకై యుపయోగింపనగును.

శృంగముతో రక్తమోక్షణక్రమము

మూ. గాత్రం బధ్యోచరదృఢం రజ్జ్వాపట్టేనవాససా,
స్నాయు సస్థస్థి మర్తాణి త్యజ్క వ్రశ్వనమాచరేత్. 205
అథోదేశప్రవిసృతైః పదైరుపరిగామిభిః,
నగాఢఘనతిర్యగ్భిః సవచే పదమాచరేత్. 206

వ్యా. శృంగముచేత రక్తమోక్షణము చేయవలసినస్థానమునకు వైభాగమున దారముచేసెనను, గుడ్డపేలికచేసెనను గట్టిగ బిగకట్టి యచ్చట నుండుస్నాయువులను సంధులను అస్థులను మర్తములను వదలి క్రిందినుండి వైకివ్యాపించునట్లు శస్త్రముచే కాటుబెట్టవలెను. అట్టికాటు మిక్కిలి లోతునును అడ్డముగను వ్యాపించుకుండవలెను. మరియు కాటునై మరియొకకాటు బెట్టదగదు. (అట్టికాటున శృంగమును శొమ్మును ఉంచి దుప్తకర్తమును పీల్చవలెనని భావము)

రక్త మోక్షణముచేసినవారికిఘృతసేచనము

మూ. సుతాస్యజఃప్రదేహదైః శీతైస్సాస్యద్వాయుకోపతః,
సతోదకణ్డాశోఘస్తం సర్పిషోష్ణేన సేవయేత్. 207

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ రక్తమోక్షణముచేసికొనినవానికి శీతములగు ప్రలేపాదుల జేసినచో వాతము ప్రకోపించి పోట్లును దురదయు కల్గినవాపునంభించును. కావున రక్తమోక్షణముచేసినవానికి సుఖోష్ణమైన నేలిని పూయవలెను.

—ॐ ఆప్తుభక్షణనిషేధము ॐ—

మూ. సర్వాజ్ఞశోభః తీక్షణానాం ఆన్లుభోజనసంభవః,

వ్యా. మరియు రక్తమోక్షణముచే తీక్షణదేహులు పులంపుగలవధార్థముల భుజించి నచో సర్వాంగమునందును శోభ సంభవించును.

—ॐ రక్తమోక్షణముచేయదగనివారు ॐ—

మూ. దుర్నామోదరశోపార్త గర్భిణీ పాణ్డురోగితామ్.

20౮

ప్రమేహణాంచ శ్వయంభో గ్నవిస్త్రావ్యః కథఞ్చన,

వ్యా. దుర్నామమనురోగముకలవారికిని, ఉదరరోగముకలవారికిని, సర్వాంగశోభ కలవారికిని, గర్భిణీస్త్రీలకును, పాండురోగముకలవారికిని, వాల్మీకిగూడిన ప్రమేహరోగు లకును రక్తమోక్షణము చేయందగదు.

—ॐ శస్త్రాదులకన్న ఔరముప్రశస్తము ॐ—

మూ. సర్వశస్త్రానుశస్త్రాణాం ఔరశ్చేష్ఠోబహూనియత్.

2౦౯

ఛేద్యభేద్యాదికర్తాణి కరుతే విషమేష్వపి,

దుఃఖాపచార్యశస్త్రేషు తేన సిద్ధిమయాత్సుచ.

2౧౦

అతికృచ్ఛేషు రోగేషు యచ్చపానేపి యుజ్యతే,

వ్యా. ఛేదనభేదసాదికృత్యములకుగాను శస్త్రములను ఉపశస్త్రములును పలువిధ ముల జెప్పబడినవి. అట్టి శస్త్రోపశస్త్రముల కన్నిటిలో ఔరము మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది. విల యనః—ఔరము శస్త్రాదిసాధ్యములైన ఛేద్యభేద్యలేఖ్యాదివ్రణాదులయందు ఛేదన భేదసాదికృత్యములను నుభయముగజేయును. మిక్కిలి కష్టముచేత శస్త్రప్రయోగముచేయ దగిన సాసార్కస్సు అర్బుదము మున్నగురోగములయందును, హెచ్చుతగ్గులైషమస్థితి నుండుప్రదేశములయందును, శస్త్రప్రయోగముచేతను సాధింప నలవికానివ్రణముల యందును, మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది కష్టసాధ్యములైనవ్రణాదులయందును ఔరము నుభయముగ నుపయోగింపదగియుండును. ఔరము కేవలము బాహ్యరోగములకేగాక అంత ర్గతరోగములయందు పాసాదులకును ఉపయోగింపదగియుండును. ఇట్టికారణములచేత ఔరము శస్త్రాదులకన్న మిక్కిలి శ్రేష్ఠతమమైనదియని యెరుంగవచ్చును.

—ॐ పానలేపనములకు ఔరోపయోగము ॐ—

మూ. సవేయోఽరోగీఽగ్ని సాధాత్కగుల్తోదరకరాదిషు.

2౧౧

యోజ్యస్సాత్మస్తపశ్చిత్రబాహ్యర్కః కుష్ఠసుప్తిషు,

భగన్దరాపచి (ర్బుద) గ్రన్థినాడీదుష్టవ్రణాదిషు.

2౧౨

వ్యా. మరియు నాక్షరము అర్థోగమునందును, అగ్నిమాంద్యమునందును, అశ్వరిగుల్మము శీదరము విషము అగ్నిమాంద్యమునందును శూలముగ్నసర్వోగములయందును పానము చేయదగినది.

మషము, శ్విత్రము, బాహ్యగ్రాస్యము, కుష్మము, సుప్తి స్పర్శము తెలియకచర్మము మొద్దుబారియుండుట), భగందరము, అపచి, (అర్బుదము), గ్రంథి, దుష్టములగునాడి వ్రణములు, వీనియందు లేవనమునకై యుపయోగింపగును.

●● పిత్రాదిరోగములయందు తొరసిపేదము ●●

మూ. సతూభయేఽపి మోక్షశక్తిః, పిత్రే రక్తేచ లేఖనే (బలేఽబలే),
జ్వరేఽతిసారే హృష్టార్ధరోగీ పాణ్డ్యామయేఽరుచా. 203

తిమిరే కృతసంకుష్టా శ్వయథా సర్వగాత్రగే,
భీరుగర్భిణ్యైతుమతీ ప్రోద్ధ్వత్తఫలయోనిమ. 204

విషవీతేఽక్షిపాకేచ పీతమద్యే ప్రమేహిణి,
అజీర్ణేఽన్నే శిశౌవృద్ధే ధమనీ సస్థిమర్శసు. 205

తరుణాస్థి సిరాస్నాయు సేవసిగళనాభిషు,
దేశేఽల్పమాంసేవృషణ మేధాస్రోతో నఖాన్తరే. 206

వర్షరోగాదృతేఽక్ష్యోశ్చ శీతవర్షోష్ణదుర్ధినే,

వ్యా. పిత్రోగము, రక్తరోగము, బలాధిక్యము, మిక్కిలి బలహీనము, జ్వరము, అతిసారము, హృదయరోగము, శిరోరోగము, పాండురోగము, అరోచకము, తిమిరమున నేత్రరోగము అను నీరోగములయందును; మనువీరేచనాదిశోధనచిత్తజేసికొనినప్పుడును, భయస్వభావముకలవాడును, గర్భవతులైనస్త్రీలును, ఋతుమలియైనస్త్రీలును, ప్రోద్ధ్వత్తఫలయోని యను ఉదావృత్తరోగములస్త్రీలును, విషపానముచేసినప్పుడును, అక్షిపాకమున నేత్రరోగమునందును, మద్యపానముచేసినప్పుడును, ప్రమేహరోగమునందును, భుజించినయాహారము జీర్ణముకాకుండునప్పుడును, శిశువులును (బాలురును), వృద్ధులును, ధమనుసంధులు మర్మములు తరుణాస్థిసిరలు స్నాయువులు సేవములు కంఠము నాభి అను నీశరీరావయవప్రదేశములయందును, స్వల్పముగమాంసముగల స్థలమునందును, వృషణములు మేధ్రము ప్రోతస్థులు అను నీప్రదేశములయందును, గోశ్లనదుమను, అను నీవిషయములయందు వైజిప్సినక్షరమును పానమునకును లేవనమునకునుకూడ నుపయోగింపదగదు. మరియు వర్షరోగ మొక్కటిదక్క తక్కిననేత్రరోగములయందును తొరము నుపయోగింపదగదు. (వర్షరోగమునమాత్రము తొరము నుపయోగింపవచ్చును.) మరియు

శీతకాలమైన హేమంతశశిరబురువులయందును, గ్రీష్మకాలమనందును, వర్షర్తువునందును, మేఘములు ఆవరించియుండునమయములయందును, నైశిథ్యనక్షరమును పానాలేపనముల కుపయోగింపంజనదు.

ఇచ్చట ఉద్వృత్తఫలయోని అనుదానిలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడి నది: — “వేగదావర్తనాద్యోని ప్రవీడయతిమారుతః, సఢ్నిలం రజః కృచ్ఛ్రతో ఉదా వృత్తం విముఞ్చతి. ఇయం చాపదుదావర్త.” వాతము వేగముగ యోనిని వీడించి నురుగుతో గూడియుండు శోణితమును యోనియండి మిక్కిలి కష్టముచే వెడలించును. ఇయ్యది యుదావర్తమును యోనివ్యాపత్తు అని భావము.

—●● సర్వకర్తృపయోగ్యతారము ॥—

మూ. తాలకర్కటికారమ్భా ఛత్రాశోర క్తమార్గమః, 202
తలకార్ణాశ్చ తత్తారే సిద్ధే తారపలం ఓవేత్,
సముద్రశుక్తే తారంచ తారోఽయం సర్వకర్తృసు. 203

వ్యా. తాటియాకులు, దోసచెట్టు, అరటి, పుట్టక్రొవ్వు (కొక్కులు), ఎఱ్ఱనితోట కూర, సువ్వులచెట్లకాడలు వీనినన్నిటిని తారపాకవిధి ప్రకారము వశ్యముచేసి, అందు సముద్రముననుండుముతైపుచిప్పలతారము నొకపలముచేర్చి తారవశ్యముచేసిన యియ్యది తారకర్కట కన్నిటికిని యుపయోగింపదగియుండును.

—●● తారపాకప్రక్రియ ॥—

మూ. సాగరశుక్తిపలాశ ద్వాత్రింశత్పలికభసిత ముష్ణేన, ప్రత్యాశ్వాస
కృదూపరమర్యావశేషపక్షేన, అర్థాథకేన పక్త్వా చతుష్పలై
శ్శంఖనాభిభస్మితైశ్చ. 204

తస్మిన్ దర్శిపాకే సబుద్బుదస్మతే భవేత్తారః, ద్రోణం పలాశకదళీ
ఖరమజ్జరీణాం తారస్య పడ్భిరహిమై రుదకార్కణైశ్చ, తావత్పచే
ద్భవతి భస్మజహిసుమం వసత్పిచ్చమచ్చమపరం పరిగృహ్య
యత్నాత్. 205

తారేణ కమ్బులికయాపటళాటికైర్వా తత్రాచలం సితమును సుత
మాదరేణ, మత్స్య శఙ్ఖశకలస్య పలాన్యథాష్టా ఓష్ఠాస్త్ర
భస్మపయసా పరిషిష్టకలైః. 206

దస్తీద్రవస్య తివిషాఖలకాలమూలకఙ్కుష్ఠరామతవచాచిరిబిల్వ

పత్తైః, సస్వరికా జ్వలనలాజ్జలికాహ్వామూలై ర్థార్థపాలికమితై
రపి సార్థమేభిః. 2.22

సం సార్థ్య త త్ర భిషజాస తథా విపక్వః తురోదయో భవతి నైవ
తనుర్నసాన్యై, తేనైకవిధవిధినాన పునర్భవన్తి దుష్టారుజోన్మృషా
నగా ఇవ వజ్రదగ్ధాః. 2.23

వ్యా. సముద్రములోని అలుచిప్పులభస్మము మోదుగుకట్టకాల్చినబూడిద వీనిని
32 ఫలములు తీసి మద్యములో చవుడుకలిపి వెచ్చబెట్టి దానితో ననేకసార్లు తడిసి వడ
గట్టి యామద్యము నొకఆధాఢకమును పాకముచేయుచు నందు నాల్గుఫలములు శంఖనాభి
కాల్చినభస్మమును కలిపి గరిటె కంటుకొనునంత చిక్కగా నగువఱకు పాకముచేసి బుడగలు
పచ్చుచుండగా తీసిన నిది యొకవిధమగుతొర మగును.

* మోదుగుతొరము, అరటితొరము, ఉత్తరేణితొరము వీనిని కలిపి ద్రోణముంచి
అందు వేడినీరు ఆరుఆర్తణములుచేర్చి అది యెఱ్ఱగా నగువరకు వండవలెను. అటుపిమ్మట
జీగురుగలిగి లేటగానుండు నద్దానినితీసి కంబళిగుడ్డతోగాని చక్కనినూలుగుడ్డతోగాని
దానిని వడకట్టి యాతొరరసములో కొంతతీసి యందు కాల్చినశంఖపుముక్కలు రె ఫల
ములువడవేసి యాభస్మోదకముతో నేహారి యదియు, పిన్న నేపాళము, పెద్ద నేపాళము వీని
వేళ్లు, అలివన, ఎఱ్ఱచిత్తమూలము, కంఠష్ఠము, ఇంగువ, వన, చిరిబిల్వముఆకులు, గుగ్గి
లము, తెల్లచిత్తమూలము, పొత్తిగడ్డ వీనిని ప్రత్యేకము అరపలముచొప్పున దానిలో
కలిపి తిరిగి చక్కగా వెనుకటివిధముగా దర్బీప్రలేపము కలుగువరకువండి ఎక్కువ గట్టి
వడనివ్వక తీసిన నిది యొకతొరమగును. ఈతొరముచే నేరోగమునకు చికిత్సించినను తిరిగి
రోగముపుట్టదు. ఎట్లనగా నింద్రునివజ్రమనదగు పిడుగుపడిచో చెట్లు ఎట్లుతిరిగి అంకు
రింపనో అటులనే అని తెలియవలెను.

—● తొరమును ప్రయోగించువిధానము ●—

మూ. తొరసాధ్యే గదేచ్ఛిన్నే లిఖితే స్రావితే తథా,
తొరం శలాకయా దత్యా స్థిత ప్రాప్యతదేహయా,
మాత్రాశతమువేక్షేత తొరకర్తృవిచక్షణః,
వర్త రోగేషు నిర్భజ్యైవర్తనీ పిచునాపునః. 2.24
మధూచ్ఛిష్టేన వాచ్ఛాద్యకృష్ణభాగం వినిక్షిపేత్,

* తొర మనగా బూడిదనునీటిలోకలిపి అనేకసార్లు డోలాయంత్రములో వడ
గట్టినీరు.

పద్మపత్ర తనుతూరలేపాః ప్రాణేర్భద్రదాదిను. 2౨౫

ప్రత్యాదిత్యం నిషణ్ణస్య సమున్నమ్యాస్య నాసికామ్,
మాత్రావిదధ్యాత్వృక్షాశ్చ తద్వారర్యసికర్ణజే. 2౨౬

హేయభేషాణినాచాత్ర ద్వారం ప్రచ్ఛాద్యవాక్షతమ్,

వ్యా. తూరప్రయోగముచే సాధింపదగిన అర్థస్సు అర్బుదము మున్నగురోగముల యందు అట్టి అర్శింకులములు మున్నగువానిని ఛేదనలేఖనములజేసినపుడును రక్తమోక్షణముచేసినపుడును సహకుకు గుడ్డపేలికనుజాటి అట్టివ్రణమున తూరము(వైశేషినశలాకచే) నుంచవలెను. పిదప నూరు అక్షరముల నుచ్చరించునంతకాల మూరకుండవలెను. ఇది సామాన్యముగ తూరప్రయోగవిధి.

మరియు తూరసాధ్యములగువర్జ్య (కనురెప్పల)రోగములయందు కనురెప్పల వెలికిల దీసి నల్లగుడ్డును ప్రత్తిచేనైనను, లేనెమైనముచేనైనను మూసి అందు తగలనీయక కనురెప్పలయందుమాత్రము తూరమును శలాకముచే నుంచవలెను. మరియు వర్జ్యములయందు పయోగించుతూరము తామరపువ్వులంత పలుచగనుండవలెనుగాని అంతకన్న దళముగ నుండకూడదు. నాసికార్బుదము మున్నగురోగములయందును తామరపువ్వుచే కంఠపలుచగనుండునట్లు తూరమును ప్రయోగింపవలెను. మరియు నాసికార్బుదరోగములయందు రోగిని మూర్ఛన కలిముఖముగ కూర్చుండబెట్టి నాసికాగ్రమును వైకెత్తి తూరమును నునిచి యేబదిమాత్రలకాలము ధరించవలెను. (కన్నులమాత్రము మిక్కిలి నుకుమారములైనవి కావున స్థలమాత్రకాలమే కన్నులలో ధరించవలెను.) మరియు చెవులలో సంధించి అర్శిరోగమునందును వైశేషినరీతిగనే తూరమును ప్రయోగింపవగును. కర్ణార్థమున చెవిరంధ్రమును(తూరము చెవిరంధ్రములో చొరసీయక, మూసి ప్రయోగింపవగును.

— తూరప్రమార్జనాద్యపచారములు —

మూ. తూరం ప్రమార్జనేనానుపరిమృజ్యావగమ్యచ. 2౨౭

సుదగ్ధం ఘృతమధ్వక్తం తత్ప్రయోమస్తుకాజ్జీకైః,
నిర్యాపయేత్తదాసాజ్యైః స్వాదుశీతైః ప్రలేపయేత్. 2౨౮

అభివ్యర్జినిభోజ్యాని యోజ్యాని క్లేదనాని (య) చ,
యదిచ స్థిరమాలత్వాత్ తూరదగ్ధం నజీర్యతే. 2౨౯

ధాన్యామృబీజయష్ట్యాహ్వతిలైరాలేపయేత్తతః,
శోధనాని ప్రలేపాశ్చ కషాయాస్తైలవర్తయః. 2౩౦

ప్రణాధికారే యచ్చోక్తం తచ్ఛాస్త్రాపి నియోజయేత్,

వ్యా. వైశిష్ట్యరీతిగ త్తరమును ప్రయోగించి నియమితమైనమాత్రకాలము నీ ఓంచి విదప వస్త్రము మొదలగువానిచే త్తరమును తుడిచి త్తరము చక్కగ పనిచేసినదా? లేదాయని చక్కగ గమనించి త్తరముచే చక్కగ దగ్ధమైనస్థలమున తేనెను నేలిని కలిపి పూసి, పాలచేనెనను పెరుగుమిది లేటచేనెనను కాంఞికముచేనెననుకడిగి మధురంబులును చల్లనివియు నైనవస్త్రపులను నేలిలాకలిపి పూయవలెను. త్తరవిధి జేసినపిదప కఫమును వృద్ధి నొందించునవియు నగుమినుములు పెరుగు మున్నగునన్న పానాదులను త్తరముచే దగ్ధమైన స్థానము శిథిలమగుటకై యుపయోగించవలెను.

మరియు త్తరముచే దగ్ధమైనస్థానము రోగము దృఢమైనమూలము కల్గియుండుట వలన శిథిలము(వైశిష్ట్యనయాహారాదులచే) కాకుండునెడ రోగముకల్గినస్థలమున ధాన్యాష్ట బీజము (పులిసినయన్నము), ఆలిమధురము, సువ్వులు ఈమూటిని నూరి లేపనముచేయ నగును.

మరియు వ్రణాధికారమునజెప్పిన వ్రణారోధనములైన ప్రలేపములును, కషాయము లును, వర్తులును మున్నగునవి యుపయోగించవగును.

❧ త్తరసమ్యగ్దగ్ధాచిలక్షణములు ❧

మూ. యథామృదుసమస్పర్శం పక్వజాఘ్నవసన్నిభామ్. 23౧

ఈవత్ స్ఫుటితతామ్రాగ్రం సమ్యగ్దగ్ధం తదావదేత్ ,
విపర్యయేతు దుర్దగ్ధం కణ్డూజాడ్యాదిభిస్తథా. 23౨

త్తరః తత్ర పునఃపాత్యః; శోఘజ్వరవిసర్పకైః,
దాహరాగశిరోరోగపాఠరక్తాతివిస్తవైః. 233

ఊష్ణణా మూర్ఛయా చాపి దగ్ధమత్యర్థమాదిశేత్ ,

వ్యా. త్తరమును ప్రయోగించినస్థలమున మృదువై సమస్థితినుండి చక్కగ పండిన నేరేడుపండువంటిరంగుకల్గి కొంచెము చిట్టినట్లు చీలికలుకల్గి నయందు తామ్ర వర్ణము కల్గియున్నచో నయ్యది త్తరముచే చక్కగ దగ్ధమైన(కాలువబడిన)దని యెరుంగునది. వైశిష్ట్యనలక్షణములకు విరుద్ధమునుండి దురద, మొద్దుబారియుండుట మున్నగులక్షణములు కానవచ్చినచో బాగుగ దగ్ధముకాలేదని యెఱుంగునది. అట్టియెడ మరల త్తరమును ప్రయోగించవగును.

మరియు త్తరమును ప్రయోగించినపుడు ఆస్థలమున వాళును, జ్వరంబును, విసర్పం బును, అధికముగమంటయు, ఎరుపురంగును, తలనొప్పియు, పుండును, అధికముగ రక్త

స్రావంబును అవిరివచ్చునట్లు ఉష్ణంబును, మూర్ఛయుకల్గినచో తొరముచే మిక్కిలి కాలిన దని (అతిదగ్ధమని) యెఱుంగునది.

— నానాదిఇంద్రియములయతిదగ్ధలక్షణములు —

మూ. గుదే విశేషాద్విజ్ఞాత్రసంరోధాతి ప్రవర్తనమ్. 23౪

పుంస్తోవృషూతో మృత్యుర్వాగుదస్య సదనాద్భవమ్,
నానాయానాసికా వంశదరణా కుఞ్చనోద్భవః. 23౫

భవేచ్ఛ విషయాజ్ఞానం తద్వత్ శ్రోత్రాదికేష్వపి,

వ్యా. తొరముచే గుదస్థానము విశేష(అధిక)ముగ దగ్ధమైనచో మలమూత్రములు వెడలకుండును. లేక ఒకప్పుడు మలమూత్రము లధికముగ వెడలును. పురుషత్వము (వీర్యము)నష్టమగును. గుదము అధికముగ చీలి దానంజేసి మరణముకూడ సంభవించును.

మరియు తొరముచే నాసిక అతిదగ్ధమైనచో ముక్కుదూలము వగలుగు. ముక్కు ముడుచుకొనును. ముక్కునకు వాసనను గ్రహించుశక్తి చెడిపోవును. ఇతైఱుంగుననే చెవులు మున్నగునంద్రియములు యధికముగ దగ్ధములైనపుడు ఆయావింద్రియవ్యాపారముల నుడిగి చెడిపోవును.

— తొరాలిదగ్ధోపచారములు —

మూ. జ్వరాతిసారమూర్ఛార్తిమనం తొరవిభ్రమే. 23౬

పాయయేదతివేగే (యోగే) తుతంచ శీఘ్రం ఘృతం దధి,
సగుడం వా దధిరసం తైలం వా ససితోపలమ్. 23౭

స్వరసస్య కపిత్థాష్టాద్వాడిమామలకాత్తథా,

ద్యౌప్రస్థాసర్పిషః ప్రస్థం పచేత్ తొరార్తినుత్ ఘృతమ్. 23౮

వ్యా. తొరము యథోక్తముగకాక వ్యస్తముగ పనిచేసినచో జ్వరము, అతిసారము, మూర్ఛ, పోటు మున్నగుబాధ, వమనము మున్నగునపద్రవములు సంభవించును. అట్టి వైశిష్ట్య అతిదగ్ధమునందు అతిశీఘ్రముగ పెరుగును నేలిన కలిసి త్రాగించవలెను. లేక తైలమును పెరుగులో కలిసి త్రాగించవలెను. మాంసరసమునైనను, పంచదారతోఁజూడిన తైలమునైనను త్రాగించవలెను. మరియు వెలగపులుసును, దానిమ్మపులుసును, ఉసిరికకాయల పులుసును రెండేసి ప్రథములును, నెయ్యి యొక ప్రథమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ననుసరించి వక్షముచేసి యాఘృతమును నేవించినచో తొరాలియోగమున గల్గినయపద్రవములు కాలినొందును.

—౧౧ తారవిధిచేరక్తాతిస్త్రావమునకుపచారములు ౧౧—

మూ. శోణితే నాతివృక్షేతు బాహ్యన్తాగ్ని సిరావిధిః,
అతిప్రవృత్తం పూర్వోక్తై రాశునిర్యాపయేన్ముహుః. 23౯
వాతపి త్తహారాశ్చేష్టాః సర్వాశ్చ శిశిరాః క్రియాః,
అతోఽధిక ప్రమాణం యః తద్బాహ్యవసృద్ధహేత్. 2౪౦
యానం పానం దివాస్వప్నం గుర్వాన్మమతిభోజనమ్,
వ్యాయామం కలహం చైవ కృతతారవిధిస్త్యజేత్. 2౪౧

వ్యా. తారముచే రక్తము విశేషముగ స్రవించునెడ సిరావృధనమునందు రక్తాతి
యోగమునకు జెప్పినయుపచారములను, అగ్నితాపంబును చేయునది. అంతట నిలువక
మిక్కుటముగ రక్తము స్రవించునెడ వైజెప్పినఘృతము మున్ను ఆరనాశము మున్నగువానిచే
నుపచరించి నిలువనగును. వాతపిత్తహరంబులును, పలుచెరుంగులైన శిశిరోపచారంబులు
నన్నియు మిక్కిలి హితకరములు. అంతట నిలువక మిక్కిలి రక్తము స్రవించునెడ సిరా
విధియందు చెప్పినరీతిగ పలుమారు అగ్నిచే (దహింపదగినస్థలముల)పలుమారు దహించునది.

మరియు గుఱ్ఱములు మున్నగువానిపై సవారిచేయుట, కల్లు సారాయి మున్నగు
వానిని త్రాగుట, బగులు నిదురించుట, గురుత్వముచేయునాహారముల భుజించుట, మితి
మిరి భుజించుట, దేహమునకు శ్రమమును కల్పించుపనులజేయుట, కలహమాడుట వీని
నన్నిటిని తారకర్త జేసికొనినవాడు విస్మరింపవలెను.

—౧౨ తారకర్తజ్ఞానావశ్యకత - దానిప్రాశస్త్యము ౧౨—

మూ. విషాగ్నిశస్త్రాశనిమృత్యుకల్పఃతారోభవత్యల్పమతిప్రయుక్తః,
సవప సమ్యజ్ఞ తిరుత్ప్రియుక్తఃరోగాన్నిహన్యాదచిరేణఘోరాత్.

ఇతితారవిధిః.

వ్యా. తెలివితక్కువయగువైద్యుడు విధానంబును అనుభవజ్ఞానంబును తెలియక
తారము నుపయోగించినచో నయ్యది విషమును అగ్నిని శస్త్రమును మృత్యువునుబోలి
ప్రాణహరంబై యుండును. అట్టితారమే విధానము అనుభవమును చక్కగ తెలిసి దేశకాల
దోషదూష్కారుల చక్కగ నెఱింగిన వైద్యవరునిచే ప్రయోగింపబడినచో మిక్కిలి
క్రూరతరములగురోగముల నన్నింటిని అతిశీఘ్రముగ రూపుమాపి యమృతతుల్యమై
యారోగ్యము నొనకూర్చును. (కావున తారమును మిక్కిలి జాగరూకుడై యుపయో
గింపవలె ననుట).

—ॐ అగ్నికర్త, దానిశ్రేష్ఠత్వము ॐ—

మూ. అగ్నిః త్హారాదపిశ్రేష్ఠః తద్దగ్ధానామసంభవాత్,
భేషజత్వారశ స్త్రైశ్చ స సిద్ధానాం ప్రసాధనాత్.

283

వ్యా. అగ్నికర్త త్వారప్రయోగమునకన్న మిగులశ్రేష్ఠము, వీలనః—నిప్పుచే కాల్చబడినఅర్చస్సు మొదలగురోగములు మరల నొకప్పుడును జనింపవు. మరియు నావ ధముచేతను త్వారముల ప్రయోగించుటచేతను శస్త్రములచే ఛేదనాదికృత్యములుచేసినను శమించకుండురోగములు అగ్నికర్త (నిప్పునకాల్చుట)చే శాంతిచేసెందును; కావున నీరెండు కారణములచే అగ్నికర్త మిగుల శ్రేష్ఠమైనది.

—ॐ అగ్నికర్తను చేయదగినస్థానములు ॐ—

మూ. త్వచిమాంసే సిరాన్నాయు సన్ధ్యాస్థిషు సయుజ్యతే,

వ్యా. చర్మమునందును, మాంసమునందును, సిరలయందును, స్నాయువులయందును సంధుల (కీళ్ల) యందును, అస్థులయందును అగ్నికర్తను జేయదగును.

—ॐ చర్మమునందును మాంసమునందును అగ్నిదాహము చేయుక్రమము ॐ—

మూ. భూశంఖమూర్ధరోగేషు అభివ్యస్తవిమృష్టయోః.

284

అజగ్లానా చర్మకీలేషుషకే తిలకాలకే,

సంస్తమ్భే సరుజేవాక్లే శస్త్రశ్చరశలాకయా.

285

పిప్పల్యజాశకృత్సూర్యకాంతగోదస్తవర్తిభిః,

తృద్ధాహోగర్జ్జమాలాయాం అస్త్రీవృద్ధాతథార్భుదే.

286

అరోఽభగస్తరగ్రస్థి దుష్టనాడీప్రణేషతు,

పూయాలసేఽవ గాఢేవ ప్రణే సూచీ శలాకయా.

287

జాబ్బువౌష్ఠమధూచ్ఛిష్ట మధుస్నేహవసాగుడైః,

హేమాయస్తామరజత కం సైర్థాం నేదహేద్భిషక్.

288

వ్యా. కనుబొమలయందును, కణితలయందు శిరమునందును కల్గినరోగములయందును, అభివ్యస్తమనునేత్రరోగములయందును, విమృష్టమనురోగమునందును, అవయవములు బడలినప్పుడును, చర్మకీలము మషము తిలకాలకము అనుచర్మగతరోగములయందును, స్తంభించి నొప్పితో గూడియుండు అవయవమునందును, ఈరోగము లన్నిటియందును బాణమువలె నుండుశలాకుచేనైనను, పిప్పలికొమ్ము మేకపింటిక ఈరెంటిచేనైనను, సూర్య కాంతము గోదంతము వర్తి మువ్వగువానిచేనైనను అగ్నికర్తను చర్మముపై జేయవలెను.

(వైశేషిక శరశలాకాదులను నివృణ్ణ విధ్యుక్తముగ కాల్చి కనుబొమలు మున్నగుస్థలముల యందు జనించినరోగములయందు చర్మముపైన కాల్పువలెనని భావము).

మరియు గండమాల, అంత్రవృద్ధి, అర్బుదము, అరోగ్యరోగము, భగందరము, గ్రంథి, దుష్టములగునాడీప్రణామలు, పూయాలనము, అపగాఢ (మిక్కిలి లోతుగాఢమైన) ప్రణామలు ఈ ప్రణామలన్నిటియందును, నూదులచేసిననుకలాకములచేసినను, జాంబవృక్షమునకలాకుచేసినను మైనము, తేనె, స్నేహద్రవ్యము, వన, బెల్లము అనువీని కాల్చియైనను, బంగారు ఇనుము రాగి పెండి కంచు అనునీహామలచేసినను మాంసము నందు కాల్పువలెను.

❖ సిరాదులయందగ్నికర్త చేయువిధానము ❖

మూ. శ్లిష్టవర్జ్యసృక్మా...వదస్తవాద్యుపపత్త్యను,
 నీల్యసమ్యగ్వ్యభేచ్చిన్నే సద్ధిఃస్నాయుసిరాస్థిని. ౭౪౯
 లగణేవ సిరాదీనాం దాహే మాంసోదితైర్విత్తః,

వ్యా. శ్లిష్టవర్జ్యము, అసృక్మావము అనునేత్రరోగములయందును, దంతనాడి యను దంతరోగమునందును, ఉపపత్త్యమును నేత్రరోగమునందును, నీలికమను రోగము నందును, సిరావృధనముచేయునప్పుడు సిరావృధమున అసమ్యగ్వ్యగముకల్గినప్పుడును, సీరచ్చిన్నమైనపుడును వైశేషిక (మాంసదాహమునకువైశేషిక) మైనము మున్నగువానిచేతను కలాకలచేతను సిరాదాహము చేయవలెను. మరియు నీరలు, సంధులు, స్నాయువులు, నీరలు, అస్థులు వీనినిగూడ వైశేషికజాంబవృక్షాదులచేతనే అగ్నికర్త చేయదగును.

❖ అగ్నికర్త కనర్తులు ❖

మూ. సదహేద్ధరశరదోః అన్యద్వాతారవారితాః. ౭౫౦
 అస్తశ్శల్యాసృజోభిన్నకోష్ఠాః భూరివ్రణాతురాః,

వ్యా. ఎండకాలమునందును శరత్కాలమునందును అగ్నికర్త చేయఁజనదు. మరియు తారకర్తకు విషేధింపబడినవారందరును అగ్నికర్తకు తగరు. మరియు లోపల శల్యముకల వారును, భిన్నమైనకోష్ఠముకలవారును, ప్రణామలచే మిక్కిలి పీడింపబడినవారును అగ్ని దాహమునకు అర్హులుకారు. (అగ్నికర్తయన కలాకాదులను నివృణ్ణ కాల్చి రోగముకల్గిన చోట వానిచే రక్షణేయుట యని భావము).

❖ శిత్తప్రకృతిగలవాని కగ్నికర్త చేయువిధానము ❖

మూ. పైత్రికం వాత్యయాయుక్తే విహితోష్ణప్రతిక్రియమ్. ౭౫౧

పిచ్చిలాశంచ విదహేత్ .....

వ్యా. మరియు పితృప్రకృతికలవానికి ఉష్ణమునకు దగిన ప్రాక్రియతోపి పుట్టు
వైజెషీననిషిద్ధకాలమునందును అగ్నికర్త చేయదగును. పిచ్చిలమైనవ్రణాదులయగుదును
అగ్నికర్త చేయదగును.

—౧౭ రక్ష వేయుపద్ధతి ౧౭—

మూ. ....అథ దాహార్హమాతురమ్,

ప్రాశ్నిరశ్చాయినం స్నిగ్ధైః ప్రబలైరవలమ్బితైః. (తమ్) ౭౫౨

చామృవోష్ఠాదిభిస్తప్తైః దీప్తాగ్నిసదృశప్రభైః,
అర్ధేస్తు బిందువలయస్వస్తికప్రతిసారణైః. ౭౫౩

సరేఖాష్టాపదైర్వ్యాధిస్థానానుగుణకల్పనైః,
విదిహేద్భిషగాసమ్యగ్దాహలక్షణసమ్భవాత్. ౭౫౪

వ్యా. రక్షవేయవలసినరోగిని తూర్పుప్రక్క తలయుండునట్లు పరుండబెట్టి వానికి
స్నేహితులను బలకాలురు నగువారు కదలనీయక రోగిని పట్టుకొనియుండ నియమించి,
వ్యాధి రక్షవేయవలసినస్థానము మున్నగువాని కనుగుణముగ అర్థచంద్రాకారముగనైనను
బిందురూపముగనైన గుండ్రముగనైనను స్వస్తికాకారము(+)గనైన రక్షవేయవలసిన
స్థానమున గుర్తుకై రేఖల నిర్మించి, పిదప జాంబకాష్టము మున్నగుశలాకలను నివ్వవలె
నెఱుంగునట్లు కాల్చి వానిచేత వైగుర్తులెట్టినస్థలమున రక్షవేయునది. ఇత్రైజుంగున చక్కగ
కాలినచిన్నములు కనిపించునంతవరకును కాల్చవలెను.

—౧౮ సమ్యగ్లక్షణములు దాహానంతరకృత్యములు ౧౮—

మూ. వాతోపహితకైర్యాకైః అద్భిశ్చాసిశ్చయేన్దుహుః,

త్వద్దాహేశబ్దదుర్ధత్యన్వజ్జ్ఞోచ సముద్భవైః. ౭౫౫

మాంసదాహేల్పశోఘార్తి శ్శుష్కస్పృశ్శుచితోవ్రణః,
కపోతవర్ణతాచాత్ర, సమ్యగ్ధగ్ధే ప్రయోజయేత్. ౭౫౬

స్నిగ్ధశీతైస్తు గాఢీరగక్తచందనైరికైః,
లేపస్సాఞ్శ్యామృతైరార్ధం పిత్తవిద్రధివత్క్రియా. ౭౫౭

ఇతిపరహితే కాయచికిత్సాచూత్రాధికారః.

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ రక్షలువేయునపుడు రోగికి బాధతెలియకుండుటకై వానికి వినుటకు మనసు కింపైనమాటలు చెప్పుచు వానిపై పలుమారు చల్లనిసీళ్లు చల్లుచునుండవలెను. మరియు చర్మమున కాల్చినప్పుడు చుయ్యనుకట్టము పుట్టును. ఇంపుగాని (కమరు) వాన కల్గును. చర్మము ముడుచుకొనును. ఇట్టిలక్షణములబట్టి చర్మము బాగుగ కాలినదని యెఱుంగునది. మాంసదాహమునందు కొద్దిగ వాపుకల్గును. బాధ అధికముగనుండును. వ్రణము శుష్కించి ముడుచుకొనియుండును. పావురమువలె తెల్లనిరంగుకల్గియుండును. ఇదియే సమ్యగ్గర్భ (చక్కగకాలిన) లక్షణములు. అట్టి సమ్యగ్గర్భలక్షణములు కానవచ్చిన పిదప స్నిగ్ధంబును శీతంబునైన రక్తచందనమును గైరికమును (కావిరాయిని) నేతితో మెత్తగనూరి రక్ష వేసిస్థలమున పూయవలెను. పిమ్మట పిత్తవిద్రధివలె నుపచారాదుల నాచరించవలెను.

ఇతైతొగునకాయచికిత్సకుసంబంధించినసూత్రాధికారము సమాప్తము.

ప ర హి త న ం హి త

సర్వరోగసామదాయిక ప్రాయశ్చిత్తాధికారః, పశ్చిమాఽధికారః

మూ. అథ కర్తవ్యయోపాయః హేతువ్యాధివిపర్యయా,
 క్లేశాసహత్వాత్తత్రాద్యే గాండద్వాద్వాధికర్షితః. ౧
 ఏకాం కృచ్ఛేతి కృచ్ఛేద్వేతి ప్రశ్నాన్ద్రాయణోక్తే,
 గవామలాభేనిష్కం వా స్యాచ్చకృచ్ఛాగ్రితకృచ్ఛకే. ౨
 జవేద్వాలేషి (తత్సూక్తం) కూక్తాణ్డగణహోమకృత్,
 సర్వపాపప్రణుత్త్యంధః ఆయుః వ్యాధి విపర్యయః. ౩

వ్యా. సిమ్మట పాపకర్తవ్యక్షీణించుటకు దగినయుపాయము చెప్పబడును:—అట్టి యుపాయము హేతువిపర్యయమనియు, వ్యాధివిపర్యయమనియు రెండువిధములు. (హేతువిపర్యయమున:—వ్యాధిని పుట్టించునట్టి కారణముగు పూర్వపాపమునకు విరుద్ధమయినది. వ్యాధులకు నేయగ విరుద్ధమైనది రోగవిపర్యయము.) వ్యాధులచే గల్గిన క్లేశము నోర్చుటకుకష్టము కావున అట్టియుపాయముల నాచరించుటకు ముఖ్యమైనది. అందు వ్యాధివీడితుడు హేతువిపర్యయమునకై కృచ్ఛప్రతమునుజేసినచో నొకగోవును దానము చేయవలెను. అతికృచ్ఛమును చేసినచో రెండుగోవుల దానముచేయవగును. చాంద్రాయణ ప్రతమును జేసినచో మూడుగోవులను దానముచేయవలెను. (అనగా నట్టికృచ్ఛాదులు చేయలేనివాడు గోదానము చేయవలెనిభావము) అట్టిగోవులులేనియెడ ఒకగోవుకు ఒక నిష్కము (నిష్కమునగా ఒకకాసు)వంతున ప్రత్యామ్నాయముగ దానముచేయవలెను. ఇది హేతువిపర్యయమైనయుపాయము. మరియు అట్టిదిచేయలేనివాడు గోవుతోకను పట్టుకొని)గోసూక్తమును జపించి కూక్తాణ్డగణహోమములజేసినచో నానావిధపాపము లును కాలినిొందును. ఇదియును హేతువిపర్యయమగును. వ్యాధి విపర్యయమైనయుపాయము ఈక్రిందవిపులముగ రోగప్రతిరూపదానము హోమములు మున్నగునవి చెప్పబడును:—

—ॐ ఆరోగ్యమునకు సూర్యోపాసనక్రమము ॥—

మూ. ప్రతిమాస్విప్రకారాధిదేవతాదేవతాత్రికా,
 ఆదాతు దేవతా తత్ర తతః పూజ్యాధిదేవతా. ౪

ప్రాయేణ సూర్యస్సర్వేషాం రోగాణా మధిదేవతా,
ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్చేత్ ఇతి ఖ్యాతాహిచ స్తుతిః. ౫

హోన్నః పలం తదస్థం వా తదస్థం తేన కల్పయేత్,
సూర్యం ద్విలోచనం పద్మే ద్వే దధానం కరద్వయే. ౬

షోడశద్వాదశాష్టా వాహస్తాస్తైర్జ్ఞలేకృతే,
ద్వాదశేనో త్తరస్రాచ్యాం హస్తాచ్ఛ్రియాంచ వేదికామ్. ౭

వ్యా. ఉపాస్యమైనదేవత ఆధిదేవతయనియు దేవతయనియు రెండు తెలుగులు. ఆట్టిదేవత కథిష్ఠానరూపమైన ప్రతిమలును దేవతాప్రతిమయనియు ఆధిదేవతాప్రతిమయనియు రెండువిధములైయుండును. అందు తొలుత ప్రధానదేవతను పూజించి పిదప సహిదేవతను పూజించదగును. రోగాదులు సంభవించినపుడు అయ్యవి నివర్తించి యారోగ్యముచేకూరుటకై సూర్యుని ఉపాసించవలెను. ఈవిషయమును “ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్చేత్” అను స్తుతివాక్యము చాటుచున్నది. (కావున సారోగ్యము నభిలషించు వారు సూర్యు నుపాసించవలెను.) ఆట్టియుపాసనమునకు కావలసినప్రతిమను ఒక పలము, అరపలము, లేక కాల్పలమైనపరిమితికలబంగరుతో రవిప్రతిమను నిర్మించవలెను. ఆట్టి సూర్యప్రతిమకన్నులును రెండుకమలములతోగూడిన రెండుచేతులును కల్గియుండవలెను. మరియు పదునారుచేతులైనను, లేక పుండ్రెండుచేతులైనను, లేక యెనిమిదిచేతులైనను ఆప్రతిమకు కల్గియుండవలెను. ఆట్టి సూర్యప్రతిమను వైశిష్ఠినపరిమితిప్రకారము బంగరుచే నిర్మించి యింటిలో నుత్తరమునకును తూర్పునకును నడమనుండు నీశాన్యదిశయందు ఒకపుండ్రెండుమూలలవీర్ణ ముండునట్లు మండలమును నిర్మింపవలెను. అనుండలమున వాయుదిశయందు ఒకమూలెడునట్లు కల్గియుండునట్లు ఒకవేదికను నిర్మింపవలెను.

—ॐ ఆచార్యవరణము ॐ—

మూ. బ్రాహ్మణం వేదశాస్త్రజ్ఞం దాస్తం శాస్తం కుటుమ్బినం,
సత్యసన్ధం సదాచారం యువానం కరుణామృదుమ్. ౮

దరిద్రం మస్తతస్త్రజ్ఞం నివృత్తంచ పరిగ్రహేత్,
ఆచార్యం వృణుయాద్భక్తి నమ్రస్సత్కారపూర్వకమ్. ౯

వ్యా. వేదశాస్త్రములు చక్కగ చెలిసినవాడును, బ్రాహ్మేంద్రియములను అంతరింపియములను నిగ్రహించినవాడును, దారపుత్రాదికుటుంబముకలవాడును, సత్యమునల్కునృభావముకలవాడును, మంచియాచారములుకలవాడును, దయచే మృదువైనమనస్సుకలవాడును, దరిద్రుడును, మంత్రతంత్రముల జక్కగ చెలిసినవాడును, దుర్గాపములతీర్థ

కుండువాడునునగు సద్బ్రాహ్మణుని మిక్కిలిభక్తి కలవాడై నమస్కారపూర్వకముగ పూజాదివిధుల నత్కరించి తా జేయదలచినకాంతి కర్మకుగాను (కృత్యముల నెరవేర్చుటకై) ఆచార్యునిగ వరించవలెను.

❧ బలిదానము ❧

మూ. కృతోపవాసస్తాం రాత్రే ప్రతిమామధివాస్యసుః,
అర్ధరాత్రే యతో విప్రైః చతుర్భిర్బ్రహ్మలాభ్యహిః. ౧౦
ప్రాచ్యాం పాయసమాంసాదిబలిం నిక్షిప్య మస్త్రితః,
“ఆదిత్యాబుధవోరుద్రాః దేభూతాని పన్నగాః. ౧౧
బలినానేన దత్తేన శాంతిం కుర్వస్తు సర్వశః,”
జాగృయాత్ .....

వ్యా. వైశేషిసరీరిగ నాచార్యుని వరించి నాటిదిన ముపవాసముచేసి సూర్యప్రతి మను ధాన్యము మున్నగువానియం దధివాసముచేయించి, అర్ధరాత్రి కాలమందు నల్లరు బ్రహ్మణులతోగూడి, మండలమునకు బైట తూర్పుదిక్కునపాయసము మాంసము మున్నగు వానిని “ఆదిత్యాబుధవో—సర్వశః” అనుమంత్రము నుచ్చరించుచు బలినుంచి, నాటి రాత్రి జాగరముండునది. (ద్వాదశాదిత్యులును దేవతలును ఏకాదశరూపులును పృథివ్యాది మంచభూతములును వస్తుగంబులును వీరందరును నాయొనంగు నీబలిదానముచేత తృప్తి నొంది కాంతిని కల్గింతురుకాక యని మంత్రమున కర్థము.)

❧ సూర్యాదిపూజావిధానము ❧

మూ. ....ఉపనిన్నా త్వా ధారయేద్వాససీనవే. ౧౨
నిర్తలే చన్ద్రికా శుక్లే శుక్లమాల్యాశులేపనః,
సాలంకారం సపర్యాస్తే మణ్డపస్యాధివేదికమ్. ౧౩
మణ్డలం చతురశ్రం వా తన్వధ్యేఽష్టదళామ్బుజమ్,
లిఖత్వా పిష్టచూర్ణేన తక్రోపర్యుపరిక్రమాత్. ౧౪
తిలానాం పఞ్చచతురః త్రీన్యాద్రోణా నథాష్టభిః,
పల్లెశ్చతుర్భిద్వాభ్యాం వా తామ్రపాత్రం కృతం నవమ్. ౧౫
శాలేయై రక్షతైః పూర్ణం సారేణాష్టాక్షరేణతామ్,
స్థాపితాం పఞ్చగవ్యేన వస్త్రాలంకారశాలినీమ్. ౧౬
ప్రతిమామపవిన్యస్య తత్ర దేవం దివాకరమ్,
దీప్యమానప్రభాచక్రం సాష్ట్రసిన్ధూరరోచిషమ్. ౧౭

దివ్యాభరణసంపన్నం రక్తస్రగ్ధ్రవాససమ్,
 సాక్షహేమూరవిద్వస్య కర్ణికాయాః నిషేదుషమ్. ౧౮
 మూలే పూర్వాదిమస్త్రాణాం శుక్రాక్షారబుధోరగాః,
 గురుమద్దేస్తుకేతుంశ్చ నక్షత్రాణి త్రిశస్త్రిశః. ౧౯
 మధ్యతః పూర్వపాత్రాగ్రేరేవత్యస్తానిచారుణమ్,
 యథా స్వనామమస్త్రేణ గన్ధపుష్పాక్షతాదిభిః. ౨౦
 సర్వోపచారైరభ్యర్చ్య తీరాహారం నివేదయేత్,

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ రాత్రికాగారముచేసి మరుసటిసాడుదయమున స్నానముచేసి
 నిర్జలములై వెన్నెలబోలె తెల్లనైన రెండునూతనవస్త్రములను ధరించి తెల్లనిపుష్పమాలికలను
 తెల్లనిచందనమును ధరించి వైశిష్టినమంటపమున నుండువేదికయందు మండలాకారముగ
 నైనను చతురశ్రముగనైనను మండలము చేసి, దానినడుమ ఎనిమిదిరేకులతోగూడిన పద్మా
 కారముగ పచ్చిపిండిచేత నిర్మించి, దానిపై ఐదుద్రోణములపరిమితమైననులేక నాల్గుమూడు
 ద్రోణములపరిమితమైనను నువ్వులు పోసి, ఎనిమిది లేక నాల్గు లేక రెండుపలములపరిమితి
 కలరాగిచే త్రొత్తగచేయబడినపాత్ర నుంచి, అందు కాలితండులములయత్తలను నింసి,
 యాకలశమును వైశిష్టినయష్టదశపద్మముపై నుంచునది. పిమ్మట వస్త్రాలంకారాదులచే
 భూషితంబగు సూర్యప్రతిమను సూర్యదేవతాకమైన యష్టాక్షరమంత్రముచే వైశిష్టిన
 తామ్రకలశముపై నునిచి పంచగవ్యముచే మార్జనముచేయునది. పిదప దేదీభ్యమానమైన
 కాంఠినమూహముకలవాడును, దట్టమైనసిందూరమువంటికాంఠికలవాడును, దివ్యములైన
 యాభరణములచే నలంకరింపబడినవాడును, ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలును గంధంబును వస్త్రములును
 కలవాడును, పూర్ణముగ వికసించిన బంగారుకమలమునందలి కర్ణిక(బొడ్డు)యందుకూర్చొని
 యుండువాడును నగుసూర్యభగవానుని యావాహనముచేయవలెను. పిమ్మట శుక్రడు,
 అంగారకుడు, బుధుడు, రాహువు, గురుడు, శని, చంద్రుడు, కేతువు అను నీగ్రహము
 లను పూర్వాదిదిక్కులయందు వారివారికి వైశిష్టియుండుస్థానమున వారివారిమంత్రములచే
 నావాహనముచేయవలెను. పిమ్మట నడుమనుంచబడినతామ్రపాత్రకుచుట్టును ఒక్కొక్క
 గ్రహమునకు మూడేసినక్షత్రములవంతున అశ్వినిమొదలు రేవతివరకుంగలనక్షత్రముల
 నిరుపదియేడింటిని “అస్త్విర్భుః పాతుకృత్తికా” అను మొదలగు ఆదూహనక్షత్రములమంత్ర
 ములచే నావాహనముచేసి, గంధము పుష్పములు అక్షతలు మున్నగు పూజార్థవస్తువు
 ములచేత పూజార్థసాధనార్థజలజేసి తీరాన్నమును నివేదనముచేయవలెను.

— ౧౦ కాంతివిధానము ౧౦ —

- మూ. తత్రైవ సహితో విద్రైః చతుర్విధోపితాన్నవాక్. ౧౧
 నిర్పూణాన్నవభిర్వక్తా సూత్రైశ్చామీకరణేవా,
 అశ్వస్థనాత్ గజస్థనాత్ పత్తికాత్త్రిసజమాత్. ౧౨
 రాజద్వారాచ్చ శకలైః మృత్తికానాంచ చంద్రైః,
 రోచనాగుగ్ధుభాన్దాంచ పుణ్యతీర్థామ్బుపూరితా. ౧౩
 పల్లవాలంకృతముఖా శ్వేతపస్త్రేణ వేష్టితా,
 పశ్చాభిషేకకలశా స్థాపయిత్వాచ తణ్డులే, ౧౪
 ఆపోహిష్ఠాదిభిర్నైః హిరణ్యేత్వాదిభిస్త్రిభిః,
 పవమానానువాకేన శన్నో దేవ్యనువాకతః. ౧౫
 శన్నో వాతానువాకేన ఘోషయే చ్ఛాన్తి వాచనాం,
 విధాయకత్వబ్రహ్మాం చతురోబ్రాహ్మణాం జపేత్. ౧౬
 ఆయంతేన మితేవారైః అర్ధేనచ రణేనవా,
 హుత్వాపూర్ణాహుతిం చాన్తే ప్రణీతావోక్షమాచరేత్. ౧౭
 అనులోమాద్యథాలంకం అక్షిభ్యామనువాకతః,
 ప్రాజ్ఞుఖస్యాజ్యసమ్మూలైః అభ్యజ్ఞాన్తా నిరోగిణః. ౧౮
 అభిన్నాగ్రేణ దర్శణాం హేమగర్భేణ ముష్టినా,
 త్రిఃప్రమృజ్యతతశ్చాన్తిం వాచయన్ బ్రాహ్మణైస్సహ. ౧౯
 తే స్నానకలశామోభిః అభిషిచ్య స్వయంపునః,
 మార్జయిత్వా యథాపూర్వం దర్శగర్భేణ వాససా. ౩౦
 రుక్తం తత్ ప్రతిగృహ్ణీయాత్ సదక్షిణమ్.....,

వ్యా. పిష్టుట ఆచార్యుడు నలుగురుబ్రాహ్మణులతోగూడి నవీనములను ఓడులేని వియునైన విదురాగికలశములను అభిషేకార్థమైయుంచవలెను. ఆట్టికలశములకు నూలు దారములనైనను బంగారుతీగనైనను తొమ్మిదితెచ్చి చుట్టవలెను. మరియు గుఱ్ఱములుండు స్థలమునుండియు ఏనుగులుండుస్థలమునుండియు పుట్టనుండియు తీర్థములు కలియుస్థలము నుండియు రాజద్వారముననుండియు ఇనుకదెచ్చి అయిదుకను క్రిగంధమును, గోరోచన మును, గుగ్గిలమును వైశేష్ఠినకలశములలో నునిచి, పుణ్యతీర్థములజలముచే నిండించి, అందు పంచపల్లవముల నునిచి తెల్లనివస్త్రములచే నలంకరించి చుట్టి, అందుకుఅభిషేకకలశములను వైశేష్ఠినమంటపమున బియ్యముపై నునిచి యలంకరించునది. పిష్టుట నాచార్యుడు

వైశిష్టినలుగురు బ్రాహ్మణులతోగూడి, “అప్రాహ్మణ్యమయోభవః” అనుమంత్రములను “హిరణ్యవర్ణాః...భవన్తు” అనుమాడుమంత్రములను, “పవమానస్సువర్జనః—పునాతు” అను నట్టి యనువాకమును, “శన్న్వీదేవీరభిష్టయ” అను అనువాకమును, “శన్న్వీవాతః పవతాం” అను అనువాకమును, శాంతివాచనమునకు పారాయణముచేసి, పిచ్చట విధాయ కులగు నల్లరుబ్రాహ్మణులును బ్రహ్మయు కలిసి నాల్గు బ్రాహ్మణముల జపించి, హోమ మంత్రములచే హోమముచేసి, పూర్ణాహుతిని హోమాంతమునచేసి, ప్రణీతాజలముచేత నాయామంత్రములచే ప్రక్షిలించవలెను.

పిచ్చట రోగిని తూర్పుముఖముగ కూర్చుండబెట్టి, అక్షిభ్యాం తే నాసికాభ్యాం” అను అనువాకమంత్రములచేత రోగియొక్క అయాఅంగములయందు, ఆజ్యసంపాతము (హోమముచేయునపుడు ప్రతిఅహుతియందును శేషముగనుండు ఆజ్యమును ఒకపాత్ర లోనునిచిన అయ్యది ఆజ్యసంపాతము)చేత అభ్యంజనముచేయవలెను. కొనచిట్టకుండు దర్శనచేత బట్టుకొని పిడికిట బంగరునుంచుకొని అట్టిదర్శనచే వైశిష్టినరీతిగ నాయాయంగ ములయందు అనులోమముగ నభ్యంగనముచేయించి ఆపిడికిలిచే మూడుమార్లు అనులోమ ముగ (శిరమునుండి పాదములకు) నిమరవలెను. పిచ్చట శాంతిమంత్రముల జపించుచు ఆచార్యుడు తక్కినబ్రాహ్మణులగూడి స్నానకలశములనెత్తికొని అందలిజలముచే రోగికి అభిషేచనముచేయించి, పివప ఆచార్యుడుమాత్రము స్వయముగ దర్శనచేతబట్టి యాదర్శ నచే మంత్రపూర్వకముగ కలశోదకముచే మార్జనముచేసి, కలశమున నుంచిన బంగరుప్రతి మను వస్త్రమును దక్షిణతోగూడ రోగిచేతినుండియు తాను దానముతీసికొనవలెను. (అయాకలశములమార్జనముచేసినవారు అయాకలశములపై నుంచబడినవస్త్రములను ప్రతిమ లను దక్షిణతోగూడ గ్రహించవలెను).

❖ ప్రతిమాదానాదివిధి ❖

మూ. ....అథాతురః,

ఉత్తరాభిముఖశ్చేత్వస్త్రమాల్యాన్యనులేపనః. 30

శాస్త్రం గ్రహణాం నిర్వర్త్యబన్ధానాంచ విమోక్షణం,
పూర్వాభిముఖమాచార్య మభ్యర్చ్యప్రతిమామపి. 31

గాం తత్ర దక్షిణాం తనై మథ్యాహ్నా సముపస్థితే,
“పద్మోద్భవః పద్మకరః సప్తార్షరథవాహనః. 33

ప్రతిమానేన దత్తేన తుప్తస్సగర్వజగద్గురుః,
ఇహజన్తనియత్యాపం అన్యజన్తనివాక్యతమ్, 34

సప్రత్యయాప్రత్యయాభ్యాం తత్పర్యం త్పయత్వసా,
మస్త్రేణానేన దత్వా తం ప్రణిపత్యసమాప్యచ. 3౫

ఆసీమాస్తమనుప్రజ్య తస్తుఖం నాఁలోకయేత్,
ఆచార్యేణాప్యనుజ్ఞాతః ప్రవిష్టోభవనం నిజమ్. 3౬

ఋత్విగోఘ్నీదక్షిణాం దత్వా కృత్వారాధనమశ్వినౌ,
ధన్వంతరించ సస్తర్వ్యదీనాఽనాథానుఘ్నితాః. 3౭

మజ్జశేధ్వనినాతోయైః ససర్వాషధిపల్లవైః,
మస్త్రాభిమన్త్రితై స్సాన్నితః కృతకౌతుక (బద్ధనైః) మజ్జనః. 3౮

ప్రసన్న తే తాః పుణ్యాహం వాచయిత్వా శతం ద్విజాః,
తదర్థం వాతదర్థం వా క్రియాసాద్గుణ్యసిద్ధయే. 3౯

మృష్టాన్నైరోఘ్నజయిత్వాథ స్వయంభుజ్జీతబద్ధభిః,
యేయేరోగాః ప్రబాధస్తే రాజయత్క్షాజ్జ్వరాదయః. ౪౦

తేషాం తేషాం ప్రతిచ్ఛస్తదానైస్త్యాజ్యః ప్రయత్నతః.

ఇతి సర్వరోగప్రాయశ్చిత్తాధికారః.

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ మార్జనాః షేకములజేసికొని కలశవస్త్రప్రతిమల దానము చేసినపిమ్మట రోగి తెల్లనివస్త్రములను పువ్వుమాలికలను చందనాద్యనులేపములను ధరించి, వైశేషినిరీతిగ కాంతికర్తను చేసి బంధవినిర్దుక్తుడై యాచార్యుని తూర్పుముఖముగ గూర్చుండబెట్టి తాను ఉత్తరాభిముఖుడై ప్రీతితోగూడిన మనస్సుకలవాడైయాచార్యుని బంగరుసూర్యప్రతిమను విధ్యుక్తముగ పూజించి “పద్మోద్భవః పద్మకరః—తత్పర్యం త్పయత్వసా” అనుమంత్రముచే మధ్యాహ్నకాలమున నొకబ్రాహ్మణునకు సూర్యప్రతిమను దాన మిప్పించి దానియంగముగ నొకభేనువును దక్షిణగా నిప్పించవలెను. ఇతైఃతైఃగ్రున ప్రతిమాదానముచేసి, దానములేసికొనినవారిని పాలిమేరదాటునంతవరకును తోడ నరిగి మరలి వారిముఖమును జూడకయే ఆచార్యునియనుమతిపడసి తనయింటికి చేరవలెను. పిమ్మట ఋత్విజులకు దక్షిణానొసంగి, అశ్వినీదేవతలను ధన్వంతరిని పూజించి, అక్మాలమున తటస్థపడిన దరిద్రులను దక్షతలేనివారిని మనస్సుకు తృప్తికల్గినట్లు సంతోషపరచి, మంగళ తూర్పునినాదములతోగూడి, పలుకెఱుంగులైనయోషధులతోడను పల్లవాదులతోడనుగూడి మంత్రాభిమంత్రితములైనజలముచే స్నానముచేసి, మనస్సుకు ఉత్సాహమును బుట్టించు నలంకారమునుజేసికొని, నిర్దులచిత్తుడై, పుణ్యాహవాచనమునుజేసి, సూర్యునికైనను ఏబదుగురి కైనను ఇరువదియైదుగురికైనను చతుర్విధాహారపదార్థములచే మృష్టాన్నమును సంతృప్తిగ

భోజనంబిడి, తానును బంధుమిత్రాదులనుగలిసి భుజించును. ఇట్టి సంతర్పణము జేసిన తాను జేసినకాంతిక్రియ సఫలంబగును. మరియు మనుజులను రాజయత్నజ్వరము మున్నగు నేయే రోగములు బాధించుచుండునో వానివాని ప్రతిరూపమును జేసి వైశిష్ట్యవరీతిగ కాంతి చేసి నచో నాయారోగములు కాంతి నొంది చూడగల్గముకల్గును. ఇదియే రోగవిషయరూప మైన రెండవ రూపాయము. (“ఆశక్తర్షశ్చరాచయః హేతుద్వాధివివర్ధయః” అని చెప్పినవ్యాధి వివర్ధయమైన ఈపాదు మని భావము .

— ౧౭ జ్వర-కాస-శ్వాస-హిక్కుల స్వరూపములు ౧౭ —

రోగములస్వరూపములు:—

మూ. త్రిపాద్యస్తప్రహరణః రక్తాక్షస్త్రిశిరాజ్వరః. ౪౧

కాసః కూర్తాజ్లసంస్థానోదీర్ఘోదణ్డధరఃకృశః,

కరోణ నాదయక్ ఘణ్డాం విస్ఫృతాక్షోఽతిభీషణః. ౪౨

శ్వాసస్త్రీబాహుః పాశాక్షకమణ్డలుసముజ్జ్వలః,

హిక్కారోగః పిశాచాభిః పతన్నుద్బాహురావృతః. ౪౩

వ్యా. జ్వరము మూడుపాదములును, భస్మాయుధంబును, ఎఱ్ఱనికన్నులును, మూడు శిరస్సులును కల్గియుండును. కాసము తాదేతీయంగమును బోలి దీర్ఘమై దండమును ధరించి కృశతనొంది, చేతితో గంటవాయించుచు, తెరవబడినమిడిగుడ్డుకల్లి మిక్కిలి భయంకరాకారమై యుండును. శ్వాసరోగము మూడుహస్తములును, అందొకచేత పాశంబును, వేరొకచేత నక్షమాలికను, మరియుకచేత కమండలమును ధరించియుండును. హిక్క(ఎక్కిల్లు) రోగము పిశాచములచే జుట్టబడి చేతులపై కెక్కినొనియుండును.

— ౧౮ రాజయత్నరోగస్వరూపము ౧౮ —

మూ. రాజయత్నాకృతనుః శరచాపానీతర్జనీః,

దధత్రిణేత్రో దంష్ట్రాభ్యాం దష్టోష్ఠోహస్తముద్యతః. ౪౪

వ్యా. రాజయత్నరోగము కృశించినశరీరముకల్లి నాల్గుచేతులయందు బాణంబును ధనువును ఖడ్గంబును కర్ణనియు (చూపుడుచ్రేలిచే బెదరించునట్లును)కల్లి, మూడుకన్ను లతోగూడి క్రూరములగురెండుకొరలచే బెదవులకరచికిని బెదరించుచు, చంప నుద్యుక్త మైన ట్టుండును.

— ౧౯ ఆరోగ్యరోగస్వరూపము ౧౯ —

మూ. ఆరోగ్యరోగః కృశోవక్త్రః ఖడ్గభేటభృదూర్ధ్వదృశ్,

కపాలమాలామర్దరృః సోక్ష్ణిః సారభూషణః. ౪౫

వ్యా. అర్హోరోగము కృశించి వక్రమై కత్తిభేదముల ధరించి జైజాపుల కాచుచు కపాలముల ధరించుటచే చూడ శక్యముగాక తలపాగకల్గి సారవంతములైన యాభరణములు కల్గియుండును.

—●●● గండరోగస్వరూపము ●●●—

మూ. గండ్డరోగః కరైష్వడ్విః శంఖచక్రపరశ్చక్రః,
ప్రాసచాపశరాః బిభ్రత్ ధావక్ శీర్షశిరోరుహః, ౪౬

వ్యా. గండరోగము అరుచేతులుకల్గి, ఆట్టియారుచేతులచే శంఖమును, చక్రమును, పరశువును, ప్రాసము (హస్త)ను, ధనువును, బాణమును వరుసగ ధరించి, తలపెండ్లుకల విరబోసికొని పరువిడునట్లుండును.

—●●● జిహ్వదంతరోగ, భగందరశ్చీపదరోగములస్వరూపములు ●●●—

మూ. లమ్బాకారౌ స్థిచా జిహ్వ దంతరోగౌ ద్విబాహుకౌ,
భగందరగదః ప్రాజః శీర్షకేశవిబద్ధనః, ౪౭

పజ్ఞుః పాశాఙ్కుశధరః పీతాసీనః కకుద్యుతః,
శ్చీపదః స్త్రీపరస్తుపః పతక్ తురధనుర్ధరః, ౪౮

వ్యా. జిహ్వదంతరోగములు ప్రేలుచున్న తుంట్లును రెండుచేతులును కల్గియుండును. భగందరరోగము మిక్కిలి యున్నతమై తలపెండ్లుకల విరబోసికొని కాళ్లుకుంటియై చేతుల పాకాంకుశములధరించి మూపురముకల్గి పీతకపై గూర్చొనియుండును. శ్చీపద(బోదకాలు) రోగము స్త్రీయం దానక్షికల్గి మిక్కిలి బలిసి నురియకత్తిని ధనువును రెండుచేతుల ధరించి యుండును.

—●●● మసూరీరోగస్వరూపము ●●●—

మూ. మసూరీ దశహస్తశ్చ ఖేటదణ్డధనుశ్చరాః,
ఘట్టౌ పాశావసీం శూలం నాగతర్జనికేవహక్, ౪౯

వ్యా. మసూరీరోగము ఖేటము(ఢాలు), దండము, ధనువు, బాణము, ఘంట, పాశము, కత్తి, శూలము, నాగము, తర్జని అను నీవదివరికరణములను వదిచేతుల ధరించి భయంకరముగ నుండును. (మసూరి యన స్ఫోటకము.)

—●●● అనుక్షరోగరూపకల్పనము ●●●—

మూ. అనుక్షేప తు రోగేషు రోగ్యాగ్నిజ్వలితేక్షణమ్,
భ్రూభజ్జభీషణం శక్తిం శూలం పాశాఙ్కుశౌదధత్.
చక్రఖడ్గదావజ్రతురప్రాణిధనూంపిచ, ౫౦

నాసాగ్రన్యస్తతర్జన్య తర్జీయకౌ పారిపార్శ్వకాః. ౫౧
 దంష్ట్రాదష్టాధరపుటం దూరాత్పాణిమదక్షిణమ్,
 ఉద్యమ్యాభిముఖం థావత్ ప్రహర్తం పార్శ్వయోర్భృశమ్.
 విశీర్ణకేశోరోగాణాం ప్రతిరూపం ప్రకల్పయేత్,

వ్యా. వైశిష్టినరోగములుకాక తక్కినరోగములస్వరూపము సీక్రిందజెప్పబడు ప్రకారముగకల్పించునది:—రోగమనేయగ్నిచేత జ్వలించుచున్న నేత్రములకల్లి బొమ ముడిచే భంజకరమై, శక్తికూలము పాశము అంకుశము చక్రము ఖడ్గము గద వజ్రము బాణము ధనుస్సు అను సీయాయుధములను చేతులధరించి, చూపుడువ్రేలిని ముక్కుపై నిడికొని చెంతనుండువారిని దెదరించుచు, దంతములచే పెదవి కరచికొని, ఎడమచేతిని, వై కెత్తికొని యెదురుగ వరువిడుచు, ఇరుప్రక్కల పెండ్లుకలవిరబొసికొని, రోగుల చంప బోవునట్లు రూపమును కల్పింపవగును.

—౧౧ ప్రతిమలకు బంగరుపరిమితి ౧౧—

మూ. శతం తస్మాద్ధమ్భం నాహేమ్నో నిష్కాణి తే న తు. ౫౩
 ఆతోఽప్యత్నేన యోదద్యాత్ మహద్దానం స రాధమః;
 ప్రతిగృహ్లాతిపాతస్య దుఃఖశోకావహం భవేత్. ౫౪

వ్యా. వైశిష్టినరోగరూపములతో ప్రతిమలను నూరునిమ్మములబంగరుచేసినను విబదినిమ్మములబంగరుచేసినను, ఇరువదియైదునిమ్మములబంగరుచేసినను చేయవలెను. అటుకాక అంతకన్న తక్కువబంగరుచేత ప్రతిమనుజేసి దానముచేసినచో ఇచ్చినవానికిని తీసికొనినవానికిని దుఃఖము సంభవించును. కావున గొప్పదానమును స్వల్పముగ జేయ దగదు.

—౧౨ రోగప్రతిరూపదానము ౧౨—

మూ. “యేయేరోగాః ప్రబాధస్తే దేహస్థాస్తతంతుమామ్,
 గృహ్ణీష్వప్రతిరూపంతు సహరోఽర్ధిర్ద్విభో తమ!” ౫౫
 మస్త్రేణానేన తద్దద్వాత్ పూర్వరీత్యాకృతార్చనమ్,
 బాధమిత్యేవ గృహ్ణీయాత్ తద్రూపం వ్యాధిభిన్నహః. ౫౬
 ఆచారోఽయజమానస్త మనుమాయాచ్ఛతం పదమ్,
 దర్శనస్పర్శచాలాపాక వర్షమేతే న వర్జయేత్. ౫౭

వ్యా. వైజ్ఞానికపరిమితి ననుసరించి బంగారుతో నాయారోగప్రతిరూపమును యథోక్తముగచేసి వైజ్ఞానికరీతిగ పూజావిధానమునుజేసి ఆచార్యుని పూజించి “యేయే రోగాః—ద్విజోత్తమ!” అనుమంత్రముచే నాచార్యునికి దానమియ్యవలెను. ఆచార్యుడును అట్టిదానమును ‘సీకోర్కె’ సఫలమగునుగాక’యని రోగప్రతిరూపమైనప్రతిమను రోగి యొక్కరోగములలోగూడ పరిగ్రహించవలెను. పిమ్మట యజమానుడు దానమును పరిగ్రహించిన యాచార్యునివెంట నూరడుగులదూర మరిగి మరలి చూడక తనయింటికి రావలెను. పిమ్మట నొకసంవత్సరకాలము దానమును తీసికొనినవానితో సంభాషణము దర్శనము స్పర్శనము మున్నగుసంబంధములను బొత్తుగ మానవలెను.

“నాదేహమునందు ఏయేరోగములుచేరి నిరంతరముగ నన్ను బాధింపుచుండునో అట్టిరోగముల ప్రతిరూపమైన యీప్రతిమను ఆరోగములనుగూడ నీవు పరిగ్రహించవలెను” అని వైజ్ఞానికమంత్రమున కర్థము.

—౧౧ క్రూరవారాదులయందుజనించినవ్యాధికికాంతికర్త

మూ. క్రూరవారాస్తథాతారాః తాణాంశవిషనాడికాః,
దర్శప్రతిపదప్తేమ్యః పశ్చిమ్యాధానపంచకమ్. ౫౮
గ్రహక్షోభశ్చతద్విరోధే జాతాః ప్రాయేణమృత్యువే,
అతోఽపమృత్యుశ్చాన్యర్థం మంత్రం మృత్యుజ్ఞాయం జపేత్. ౫౯
గుళూచీ జుహుయాత్తేన క్షీరేణ స్నపయేచ్ఛిరః,
వస్త్రం పీరణ్యమాహారం గాం కృష్ణాం మహిషీం మహిషీం. ౬౦
శైవజ్యం కాలపురుషం దద్యాత్కృష్ణాం స్త్రీలానపి,
నానుతాపం భజేద్దత్వా దానం దద్యాదమత్సరః. ౬౧
విత్తశాత్యం న కుర్వీత భజేద్వైఫల్యమన్యథా,
నక్షత్రేభ్యో బలిం దత్వా గ్రహయజ్ఞం సమాప్యచ. ౬౨
యది కుర్యాత్క్రియాం వ్యాధిః దుస్సాధోఽప్యామశామ్యతి,

వ్యా. అంగారకవారము మున్నగుక్రూరములైనవారములయందును, క్రూరములగు భరణికృత్తిక మున్నగునక్షత్రములయందును, అయానక్షత్రములయొక్క విషనాడ్యంశములయందును, అమావాస్య పాడ్యమి అప్రమి పంచమి యనుతిథులయందును, గరోశ్శిక్షుత్తియైనతార, జన్మ-విపత్-ప్రత్యక్, నైధనము నను నైదుతారల కని మున్నగుగ్రహములు క్రూరములుగ నున్నపుడును సంభవించినరోగములు ప్రాయశ్చముగ మృత్యువునొందించును.

కావున అట్టియపమృత్యువుతోలగుటకై మృత్యుంజయ("అపమృత్యుమప—స్వాహా"అను) మంత్రమును జపముచేయవలెను. అమంత్రముచేతనే గుడూచి (తిప్పటిగ) సమిధలను హోమముచేయవలెను. అమంత్రముచే ఊరము నభిమంత్రించి శిరస్సుపై ప్రాక్షింపవలెను. మరియు వస్త్రమును, హిరణ్యమును, అహారపదార్థమును, నల్లనిగోవును, ఎరుమును, భూమిని, ఔషధమును, కాలపురుషుని, నల్లనినువ్వులను దానముచేయవలెను. అట్టిదానములుచేసి పిమ్మట లాభకర్తవనుచే చింతింపగూడదు. మత్సరములేక ద్రవ్యవిషయమున మోసములేక వైజెష్ఠినదానమును చేయవలెను. అట్టిలాభిగుణముచే లాభముచేసినయెడ తానుచేసిన దానము సిద్ధుల మగును. మరియు దుష్టసత్త్వములకు బలివిధానముచేసి ఆదిత్యాదిసవ గ్రహములకును యథోక్తముగ హవనము(హోమము)చేసి పిమ్మట వైజెష్ఠినదానముల నలుపవలెను. ఇతైతనిగున కాంతికర్తను చేసినచో సాధింపరానిపూర్వాభియును అతి శీఘ్రముగ శమించును.

—● జన్మనక్షత్రాదులయందురోగముగల్గినసంభవించుదోషము —●

మూ. ఆధానజన్మనిధనప్రత్యగాఖ్యవిపత్కరే. ౬౩

నక్షత్రే వ్యాధిరుత్పన్నః క్లేశాయమరణౌ యవా,

వ్యా. గర్భోత్పత్తియైననక్షత్రమునందును, జన్మతారయందును, వైధనతారయందును, ప్రత్యక్తారయందును, విపత్తారయందును ఈనక్షత్రములలో వ్యాధి సంభవించినచో మిక్కిలి కష్టము కల్గించును. లేక మరణము నొందించును.

—● అశ్వినాదిజన్మనక్షత్రములగల్గిరోగములకు కాంతి —●

మూ. ఇహర్షరాశిజన్మరోదయసన్ధ్యాసునిర్హలే (లః). ౬౪

గాయత్ర్యష్టోత్తరశతం వారం ద్రవ్యైర్ఘృతప్లైః.

హుత్వాతనన్దలే పిష్టలిఖితేష్టారపజ్జుశ్చే. ౬౫

పాత్రం ప్రతిష్ఠాప్య బలిద్రవ్యయుక్తం కృతార్చనమ్,

దేవతానామమన్త్రేణ స్వాహాస్తే నాత్ర సన్నిధా. ౬౬

త్రిష్ఫిమితస్సింహనామోద్భృతే హ్వియధపాణిషు,

వైత్యశ్చ శానాయతనచత్వరామ్బుచతుష్పదే. ౬౭

క్షివేదారోగశమనాత్ ఇథంచాశుద్ధమాశ్వినే,

వ్యా. వైజెష్ఠినజన్మరాశి జన్మనక్షత్రాదులయందు రోగము సంభవించినపుడు ఈ దయకాలమునందైనను సంధ్యకాలమునందైనను స్నానాదులచే నిర్మలుడై వైజెష్ఠిన

రీతిగ హోమకుండమును నిర్బరచి హోమద్రవ్యమును నేలిలో తడిసి గాయత్రీమంత్రముచే నూటయెనిమిదిఅపాతులు హోమముచేసి, మండలమును నిర్మించి, అందు బలిద్రవ్యములతో గూడిన పాత్ర నునిచి విధ్యుక్తప్రకారము పూజించి, హోమముచేయునపుడు ఆయానక్షత్రమునకు జెప్పినదేవతనామము నుచ్చరించి స్వాహాకారముతో బలిపాత్ర నన్నిధిలో హోమముచేసి, యాబలిపాత్రమును వైకెత్తి ఆయుధపాణులై రోగికి మూడుసార్లు దిగిప్రీప్తి, యాపాత్రమును హుంకారముచేయుచు చైత్ర్యధలమునందైనను, శృశానమునందైనను, చత్వరప్రదేశమునందైనను, నీటియందైనను, నాల్గిత్రోవలకులియు ధలమునందైనను ఉంచునది. రోగము నివర్తించునందాక యుంచునది. అశ్వినినక్షత్రము జన్మతారయైన నానక్షత్రమున నీవిధానము చేయునది.

మూ. యామ్యేతిలగుడక్షౌద్రాణ్యాగ్నేయే తిలతణ్డులమ్. ౬౮
ప్రాజాపత్యేహవిర్హోమోదధ్యన్నం సర్వతోబలా,

వ్యా. భరణీనక్షత్రము జన్మనక్షత్రమై యానక్షత్రమున రోగము సంభవించినచో నువ్వులను బెల్లమును లేనెను హోమముచేయవలెను అగ్ని(కృత్రికా)నక్షత్రమైనచో తిలలను బియ్యమును కలిపి చేతితో తడిసి హోమముచేయునది. రోహిణీనక్షత్రమైనయెడ నేలిని హోమముచేయవలెను. ఈమూడునక్షత్రములకును దధ్యన్నమును బలిగా నీయవలెను.

— మృగశిరసినక్షత్రములందుచేయుకాంతి —

మూ. ముద్గమాపబలిస్సామ్యే గోక్షీరం హోమకర్తణి. ౬౯

పావకం యామ్యవద్రాద్రే పాయసేన బలిక్రియా, .

ఆదిత్యే తణ్డులాణ్ హుత్యా బార్హస్పత్యేతు పాయసమ్. ౭౦

శుద్ధాన్నేన బలిం దద్యాత్ సార్వేన్యగ్రోధపల్లవాణ్,

సగ్రామ్యాచధిభిర్హోమోభక్ష్యాన్నేన బలిక్రియా. ౭౧

వ్యా. మృగశిరసినక్షత్రమున బలికి పెసలును ఉడ్డులును, హోమమునకు అవుపాలును ఉపయోగించవగును. ఆర్ధ్రానక్షత్రమున భరణీనక్షత్రమునకుజెప్పిన నువ్వులు బెల్లము లేనె ఈమూడిటిని హోమముచేసి పాయసముచే బలిక్రియను చేయవలెను. పునర్వసునక్షత్రమున బియ్యమును, పుష్యనక్షత్రమునకు పాయసమును హోమముచేసి, ఈరెండునక్షత్రములకును శుద్ధాన్నముచే బలిక్రియ చేయవలెను. ఆశ్రేషానక్షత్రమున మట్టిచిగుళ్లను గ్రామ

మునబుట్టినట్టియాషధములగూర్చి హోమముచేయవలెను. భక్త్యములతోగూడియన్నముచే బలిక్రియను చేయవలెను.

— ౧౭ మఘానక్షత్రమునకు ౧౭ —

మూ. గాయత్రీమంత్రజాప్యంచ లక్షమేకం ప్రయత్నతః,
హవనం విధివత్కుర్యాత్తర్పణం మార్జనం తథా. ౨౨

గాయత్రీ జాతచేదమంత్రములను రెండులక్షల పర్యాయములు జపించవలయును. సింహుట దశాంశక్రమముగ హోమతర్పణమార్జనములను జేయవలయును.

— ౧౮ పుబ్బనక్షత్రమునకు ౧౮ —

మూ. గాయత్రీ మూలమంత్రేణ పంచలక్షజపః స్మృతః,
ఎనిమిదవభాగము ద్రవ్యమును బ్రాహ్మణునకు దానము చేయవలయును. సింహుట లక్షపర్యాయములు గాయత్రీమంత్రమును జపించవలయును. గోదానము చేయవలయును.

— ౧౯ ఉత్తరాఫల్గూణీనక్షత్రమునకు ౧౯ —

మూ. హరివంశ శ్రవణం కుగ్యాద్వారమేకం చ తత్పరః,
గాయత్రీమూలమంత్రేణ దశాయుతజపః స్మృతః, ౨౩

హరివంశమును మిగుల భక్తితో బారాయణముజేయవలయును. మఱియు నా మానవుడు తనగృహమునందలి ద్రవ్యమునం దాఱవభాగమును దానముచేయవలయును. సింహుట బదివేలు గాయత్రీమంత్రమును జపించవలయును.

— ౨౦ హస్తనక్షత్రమునకు ౨౦ —

మూ. జాతవేదేతి మంత్రేణ పంచా యుతజపస్తథా,
గోదానం చ విశేషేణ శయ్యాదానం తథా ప్రియే, ౨౪

తనయింటియందున్న ద్రవ్యములూ నెనిమిదవభాగమును పుణ్యకార్యములయందు ధనయోగింపవలయును. సింహుట నేబదిపర్యాయములు జాతచేదమును మంత్రమును జపించవలయును. అంతట దశాంశక్రమముగ హోమతర్పణమార్జనములను జేయవలయును. మృష్టాన్నదానమును జేయవలయును. గోదానశయ్యాదానములను జేయవలయును.

— ౨౧ చిత్రాదినక్షత్రములు ౨౧ —

మూ. హవిష్యాన్నం బరౌహోమే చిత్రాన్నం త్వష్టృపాలితే,
శుద్ధాన్నేన బలిక్షేపో వాయవ్యే పాయసం యవైః,
విద్ధాగ్నేః పాయసం హోమే గన్ధమాల్యే బరౌ బరౌ. ౨౫

మైత్రే ఘృతాన్నం హోమార్థే సూరణః కటుక్తైః పునః,
 బద్ధే హోమే చరుబలిః నైర్వృతే మూలమాషదైః. 22
 ఆర్యేతు శాలయోహోమే ద్వయోస్తు కృసరోబలా,
 కుల్తాషావై శ్వాదేవర్థే హోమార్థే పాయసం బలా. 23
 గంధమాల్యబలిర్హోమే వైష్ణవే రక్షతఙ్గులైః,
 ఘృతముద్గబలిక్షీర సమిద్ధోమశ్చ భానవే, (వాసవే). 24
 హోమే మన్దారపుష్పాణి వారుణీపాయసం బలా
 ప్రాజాపత్యేచ హవిషాజైకపాత్సరిరక్షితే. 25
 పృషదాశ్వేన హవిషా అహిర్బుధ్వేబలిః పునః,
 అఖిణ్డైః పూషదైవత్యే గంధమాల్యబలిస్త్రీషు. 26
 సర్వలక్షణసంయోగో భక్తిర్వైద్యద్విజాతిషు,
 చికిత్సాయామసర్వేదః తదారోగ్యస్యలక్షణమ్. 27

ఇతి చతుర్థాధికారః.

ఇతి శ్రీనాథపండితకృతౌ పరహితసంహితాయాం సాధారణకాండః

ప్రథమస్సమాప్తః.

ఆతురవృత్తాధికారశ్చతుర్థశ్చ.

వ్యా. చిత్రానక్షత్రమునకు నేతితో కూడినయన్నము బలికిని, హోమమునకు చిత్రాన్నమును ఉపయోగించనగును. స్వాతీనక్షత్రమునకు శుద్ధాన్నముచే బలియు, యవ లతోగూడినపాయసముచే హోమమును చేయవలెను. విశాఖానక్షత్రమున పాయసమును హోమముచేసి గంధమాల్యములచే బలియుచేయవలెను. అనూరాధానక్షత్రమున నేతితో కూడినయన్నమును హోమముచేసి ఆవాలతోగూడిన కందగడ్డను హోమముచేయవలెను. శ్రేష్ఠానక్షత్రమున చరువు (పశ్వాన్నము)ను హోమముచేసి దానినే బలికి నుపయోగించు నది. మూలానక్షత్రమున కౌషధములతోగూడినమూలములను, పూర్వాషాఢానక్షత్రమున కాలితండులములను హోమముచేసి, ఈరండునక్షత్రములకును కృసరము (పెనలపప్పును నువ్వులను బియ్యమును ఒకటిగఁజేర్చి పక్వముచేయబడినపులగము)ను బలిచేయవలెను. ఉక్త రాహుధానక్షత్రమున కుల్తాషము (ఉడికించినమినుము)లను హోమముచేసి, పాయసమును బలియిచ్చునది. శ్రవణానక్షత్రమున గంధమాల్యములను బలియిచ్చి, ఎఱ్ఱబియ్యమును

హోమముచేయునది. ధనిష్ఠానక్షత్రమున పెసలను నేతిని బలియిచ్చి, పాలను సమిధలను హోమముచేయవలెను. శతభిషనక్షత్రమున మందారపువ్వుములచే హోమముచేసి, పాయసముచే బలినిచ్చునది. పూర్వాభాద్రానక్షత్రమున భరణీనక్షత్రమునకు జెప్పిననువ్వులను బెల్లమును లేసెను కలిపి హోమముచేయునది. ఉత్తరాభాద్రానక్షత్రమున పృషదాజ్యము (నెయ్యిని పెరుగును కలిపినహవిస్సు)చే హోమముచేయునది. రేవతీనక్షత్రమున ఖండశర్మరచే హోమముచేయునది. మరియు పూర్వాభాద్ర, ఉత్తరాభాద్ర, రేవతి, యను నీమూడునక్షత్రములయందును గంధమాల్బములచే బలిహరణము చేయునది.

మరియు రోగికి ఉండులక్షణములు మంచివియై, వైద్యునియందును బ్రాహ్మణులయందును ద్వేషమధిగ్రీత భక్తికల్గి, చికిత్సజేసికొనుటయందు విసుగుచెందక శ్రద్ధగల్గి యున్నచో నారోగికి ఆరోగ్యము చేకూరు నని యెఱుంగునది.

ఇచ్చట నీవివరణము నెఱుంగునది:—ఎవరికైనను జన్మనక్షత్రమునాడు రోగము సంభవించినచో నయ్యది ప్రబలమై మిక్కిలి కష్టసాధ్యమగును కావున దానికి దగినకాంతి జేయుట యావశ్యకము. అట్టియెడ అశ్వినాది నక్షత్రములలో నెయ్యది తనకు జన్మనక్షత్రముగనుండునో అనక్షత్రమున రోగముసంభవించినపుడు వైజ్ఞేయరీతిగ నాయారోగప్రతిరూపమునుజేసి విధ్యుక్తముగ పూజాదివిధులనెరవేర్చి, ప్రతిమకు దానముచేసి పిష్టుట వైజ్ఞేయరీతిగ నాయానక్షత్రములకు జెప్పినద్రవ్యములచే హోమంబును, బలిహరణంబును చేయవలెను. హోమద్రవ్యములు ఆయానక్షత్రమునకు నిర్ణీతముగనున్నను ఆయాద్రవ్యములను నేతితో తడిపి హోమముచేయవలెను.

మరియు నిచ్చట ఆయానక్షత్రములకు హోమబలిద్రవ్యములనిర్ణయమును వరుసగ చెప్పనవచ్చుదు మఖ, పుబ్బ, ఉత్తర, మాస్త, అను నీనాల్గునక్షత్రములకుమాత్రము ద్రవ్యనిర్ణయము చెప్పియుండలేదు. గ్రంథకర్త అన్నిటికిని నియతముగ జెప్పి యీనాల్గునక్షత్రములకుమాత్రము చెప్పకుండుటకు కారణము తెలియదు; కాని ఈవిషయమున గ్రంథపాత ముండునని యూహించవలసియున్నది.

ఇట్లెఱుగున శ్రీనాథకుండితవిరచిత ఐదహితసంహితయందు సాధారణకాండమనునది ప్రథమకాండము సంపూర్ణము.

ఇతి విశ్వనాథరచితాపరహితతోధిన్యదారజరతస్త్రి,
ఐదహిత తస్త్రివ్యాఖ్యాతేయాదాప్తీనతాం ముదేద్యునిశమ్.

ఇతి శ్రీశ్రీశ్రీకాళహస్తిసంస్థానాస్థానవిద్వద్వరేణ్యులును సర్వతంత్రస్వతంత్రులు
నగు బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహకాస్త్రులవారిచరణకమలసంసేవాసమాసాదిత
పాణినీయాదికాస్త్రవిజ్ఞానసముల్లసితుండును, శ్రీమాన్ వైద్యరత్న పండిత. డి. గోపా
లాచార్యులవారి యాయుర్వేదాశ్రమమునం దాస్థానవిద్వాంసుడుగ నున్నవాడును,
కొండిన్యగోత్రవిరాజమాన నుదురుపాటిపంశపయకపారావారసుధాకరుండును, బ్రహ్మశ్రీ
అగ్నిచిత్ సీతారామవాజపేయయాజి శ్రీసీతామ్బసోమపీఠినీతనూభవుండును నగు
వైయాకరణ విద్వాన్ శ్రీ పండిత విశ్వనాథకాస్త్రీచే విరచితంబైన పరహితబోధిని (ఋషు
పరహితసంహితాంధ్ర)వ్యాఖ్యానమున సామన్యకాండ మను ప్రథమకాండ వ్యాఖ్యానము
సమాప్తము.

ని ఘ ం టు వు లు

త్రి కాంక్షశేషము, సటీక	...	1	12
విశ్వకోశము, (విశ్వనిఘంటువు) సటీక	...	2	8
మేనీశోశము	...	4	0
హారావళి, వికాక్షరీశోశము	...	1	0
అనురము, ప్రథమ కాండము మూలము టీక	...	0	10
అనురము 3 కాండలు, మూలము	...	1	0
అనురము, సటీక, మేలుకాగితములు, కలిశో	...	5	0
వావిళ్ల నిఘంటువు 1-వ సంపుటము (అ మొదలు ఔ వఱకు)	...	10	0
" 2-వ సంపుటము (క మొదలు ఇ వఱకు)	...	12	0
శబ్దార్థచంద్రిక, శ్రీమహాకాళి సుబ్బారాయకృతజంధ్ర నిఘంటువు	...	10	0
లఘుశబ్దార్థచంద్రిక	...	6	0
శ్రీ వేంకటేశాంధ్రము, వద్యము	...	0	6
ఆంధ్ర నామసంగ్రహము, ఆంధ్ర నామశేషము, సాంబనిఘంటువు, టీక, అకారాద్యసక్రమణికతో	...	2	0
బాలచంద్రోదయము, అలఘుకొముది	...	1	0
నేటికాలపుకవిత్వము, శ్రీ లలి హిమాకాంతముగారి	...	3	0
తెనుగుసామెతలు with English Translation by Captain Carr	...	2	0
Translation Guide, English to Telugu & Vice Versa	...	2	8
సులక్షణసారము, సటీక, శ్రీ కృష్ణార్ప	...	1	8
ఆంధ్ర శబ్దమంజరి, బలి సీతారామాచార్యులు	...	0	8
Sankaranarayana's English-Telugu Dictionary, శ్రీ శంకర నారాయణగారి నిఘంటువు, (ఇంగ్లీషుపదములకు తెనుగు అర్థముగలది)	...	15	0
English-Telugu Pocket Dictionary ఇంగ్లీషు-తెనుగు సాకెట్టుడిక్కునరి	...	5	0
సంస్కృతాంధ్ర నిఘంటువు (సంస్కృతపదములకు తెనుగు అర్థముగలది)	...	3	8
ఆంధ్ర భాషాభూషణము, పద్యవ్యాకరణము	...	0	6
ప్రాథమ్యవ్యాకరణము, బలి సీతారామాచార్యులు	...	1	8
బాలవ్యాకరణము, చిన్నయమూరిగారిది	...	1	4
డిటొ శ్రీ ఋలును వేంకటరమణయ్యగారి టీకతో	...	3	0
లఘువ్యాకరణము, శ్రీ వేదము వేంకటరమణశాస్త్రి	...	1	0
ప్రశోత్తరాంధ్ర వ్యాకరణము	...	1	0
శ్రీరావిపాటి గురుమూర్తిశాస్త్రిగారి తెనుగువ్యాకరణము	...	1	8

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

హైదరాబద్ 1872 292, ఎన్.పి.నెట్, చెన్నపురి. 1

